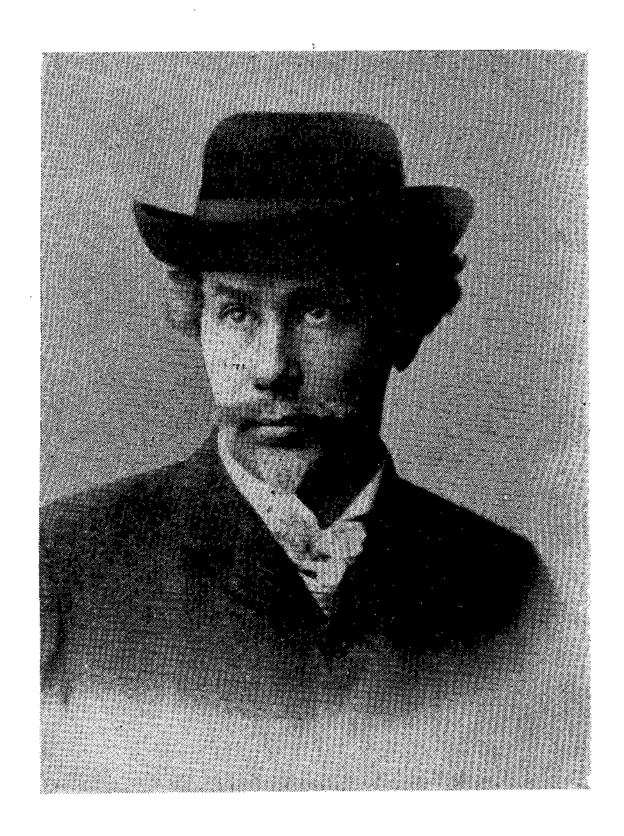

BARBU DELAVRANCEA

O P E R E

I

Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și variante, glosar și bibliografie
de
EMILIA ȘT. MILICESCU

SCRIITORI ROMÂNI

EDITURA PENTRU LITERATURĂ
București, 1965

STUDIU INTRODUCTIV

Numeroasele contradicții ale epocii în care a trăit, multilaterala sa înzestrare și pregătire, neobișnuita bogăție de informații, de aprecieri — diametral opuse uneori — risipite în periodice, din 1877 pînă azi, fac din precizarea datelor biografice și din determinarea locului pe care Delavrancea îl ocupă în cultura și literatura română o problemă de mare interes pentru istoria literară.

Delavrancea face parte din rîndul scriitorilor noștri înaintați, proveniți din popor. Fiu de clăcași neștiutori de carte, el ajunge profesor universitar, deputat, avocat, gazetar, scriitor și ministru.

Despre originea sa umilă scriitorul a pomenit adesea, pătruns de un sentiment de adîncă și înduioșată iubire față de „stratul popular revărsat de la țară, peste marginile capitalei"[1], în mijlocul căruia s-a născut și a copilărit, și față de străbunii săi, „țărani și ei, pe care nu-i vei găsi în cronici, nici ctitori zugrăviți în biserici.Ei se pierd în haosul neștiutorilor de carte.Săracii..."[2]. Și „Țăranul de la Dunăre"[3] — cum se prezenta în Parlament în 1894 deputatul de Prahova, Delavrancea — declara plin de mîndrie:

„Am dreptul și onoarea de a vă spune: «da, sînt țăran!» Părintele meu n-a fost nici boier, nici negustor, ci țăran, clăcaș împroprietărit la '64... Sînt și sîntem prima generațiune a nea-

[1] Delavrancea, *Carmen Sylva*, București, Tip. Voința națională, 1892, p.2.

[2] Scrisoarea lui Delavrancea către fiica sa, Henrieta, din 21 iulie 1917, inedită.

[3] Discurs în Cameră, 28 noiembrie 1894, *Monitorul Oficial*, Dezbaterile Adunării deputaților, p. 147.

mului care a învăţat carte. În satul Sohat veţi găsi pe unchii mei, pe verii mei primari, pe verii mei de al doilea şi pe toate rudele şi nemeniile noastre, toţi ţărani, foşti clăcaşi şi însurăţei împroprietăriţi."[1] Altă dată, ironizat de reprezentanţii claselor posedante din Parlament pentru originea sa ţărănească, Delavrancea sublinia malițios: „Acesta este titlul meu de nobleţe, aş vrea să-l văz p-al dvs"[2].

Într-adevăr, locuitorii din mahalaua natală, ca şi părinţii scriitorului, se trăgeau din oieri băjeniţi din Vrancea şi lucrau pămîntul — porumbişti şi vii — dinspre Fundeni. La începutul veacului al XIX-lea, ţinutul Vrancei — „gură de rai", prin frumuseţea lui naturală — despădurit şi secătuit de exploatarea boierească, decade economiceşte, ducînd la „ mişălirea" rapidă a răzăşimii şi la exodul ei. Urmînd calea prin munţii Buzăului, o parte din oieri se lasă pe firul apelor pînă în Cîmpia Dunării, unde întemeiază sate noi ca Radovanu, Nana, Sohatu[3], locuri bogate în păşuni, între Dîmboviţa şi Mostiştea.

Obîrşia vrînceană a familiei este, desigur, explicaţia cea mai plauzibilă a numelui pe care şi l-a ales scriitorul dintre cele patruzeci de semnături şi pseudonime identificate pînă acum de noi; originea ţărănească explică, de asemenea, şi dragostea nedezminţită faţă de popor şi de creaţia lui artistică şi, poate, chiar construirea drumului din Vrancea, între Tichiriş şi Valea-Sării, în 1910, cînd Delavrancea a condus Ministerul Lucrărilor Publice şi al Comunicaţiilor.[4]

★

În diferitele materiale biografice, în referirile contemporanilor şi în documente, tatăl lui Delavrancea apare sub mai multe nume: *Gheorghe Ştefănescu*[5], *Ştefan* — ca nume de familie[6]

[1] Discurs în Cameră, 9 decembrie 1894, *Monitorul Oficial*, Dezbaterile Adunării deputaţilor, 23 dec. 1894, p. 239.

[2] Discurs în Cameră, 28 noiembrie 1894, *loc. cit.*, p. 147—156.

[3] Tradiţia orală a locuitorilor din Sohatu; Vasile Niţescu, fost învăţător — *Monografia comunei Sohatu* — ms., Sfatul Popular al comunei Sohatu, 1955.

[4] Cf. I. Diaconu, *Ţinutul Vrancei*, Bucureşti, Ed. Socec, 1930, p. LXVII, nota 2.

[5] Ionescu-Dobrogeanu, *Reminiscenţe — Analele Dobrogei*, II (1921), nr. 1, p. 54; Lucian Predescu, *Barbu Delavrancea — Viaţa şi opera*, Bucureşti, Ed. Cugetarea [1938], p. 5.

[6] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Bucureşti, 1941, p. 501.

Gheorghe Ştefan[1], *Gh. Şt. Sohăţianu*[2], *Ştefan Sohăţeanu*[3], *G. Ştefan*[4], *George Ştefănescu*[5], *Ştefan Plugaru*[6], *Ştefanŭ Tudorŭ*[7], *Ştefanŭ George*[8] şi *George Ştefan*[9].

În realitate, bătrînii din Sohatu, din Postovari şi din Bariera-Vergului au cunoscut pe părintele lui Delavrancea sub numele de *Ştefan Tudorică Albu*, *Bălan* sau „Calalb"[10], iar cărăuşii de grîne îl porecliseră „Încarcă-muscă" şi „Ştefan, căruţă-goală"[11], fiindcă, stărostind convoaiele de căruţe către schelele dunărene şi trebuind să meargă repede, umbla fără încărcătură. Cel puţin la începuturile cărăuşiei lui Ştefan Tudorică, porecla de „căruţă-goală" nu însemna „chirigiu fără muşterii", aşa cum s-a interpretat uneori.[12]

În stabilirea prenumelui său — *Ştefan* — ne-am sprijinit pe mărturiile celor mai vîrstnici dintre descendenţii lui Ştefan Tudorică — fiii lui Nicu Ştefănescu şi ai lui Constantin Ştefănescu-Suhăţianu — pe ale lui Radu Dobre din Sohatu şi ale lui Nicuţă Papiniu din Bucureşti — ultimii doi, nepoţi colaterali ai lui Ştefan Tudorică Albu — şi pe afirmaţia lui Delavrancea însuşi: „pe tata l-a chemat din botez

[1] a) Cronicar, *Poezii de Delavrancea*, *Viaţa literară*, I (1906), nr. 14 (2 aprilie), p. 5.

b) Barbu G. Ştefănescu, *Pedeapsa, natura şi însuşirile ei*, Bucureşti, Tip. St. Mihalescu, 1882 — teza de licenţă a scriitorului.

c) Diploma de bacalaureat a lui Const. G. Ştefănescu, fratele lui Delavrancea, Universitatea din Bucureşti, nr. 103 din 30 iunie 1870.

d) Const. George Ştefănescu, *Sponssori fidepromissori şi fidejussori*, Bucureşti, Tip. Al. A. Grecescu, 1876 — teza de licenţă a fratelui mijlociu.

e) Numirea ca procuror de Dîmboviţa a lui C. G. Ştefănescu Suhăţianu — acelaşi frate — Ministerul Justiţiei, secţiunea personalului şi a contabilităţii, nr. 13.704 din 18 noiembrie 1876.

[2], [3], [4] Arhiva stării civile pentru căsătoriţi, Bucureşti, 1887, dosar nr. 249.

[5] *Ultime informaţiuni*, *Voinţa naţională*, VII (1890), nr. 1.710 (9/12 iunie), p. 3, col. 1.

[6] Mitrica bisericii Delea-Nouă pe anul 1858, fila 22, nr. 10, Arhiva Sfatului Popular, raion 30 Decembrie, Bucureşti.

[7], [8] Matricola clasei a II-a a Şcolii sucursale din Coloarea neagră pe anul 1866—1867, Arhiva Şcolii de 8 ani „Barbu Delavrancea", raion T. Vladimirescu, Bucureşti.

[9] Catalogul clasei I a Gimnaziului „Gh. Lazăr" pe 1870—1871. Arhiva Şcolii medii „Gh. Lazăr", Bucureşti.

[10] Emilia Şt. Milicescu, *Delavrancea — om, literat, patriot, avocat*, Bucureşti, Ed. Cugetarea, 1940, p. 13.

[11] Relatarea orală a lui Dobre Radu, ţăran din Sohatu, şi a lui Nicuţă Papiniu, veri primari ai scriitorului, în 1929.

[12] Al. Săndulescu, *Studiu introductiv* (Delavrancea, *Opere*, vol. I, E.S.P.L.A., 1958, p. V).

Ştefan, cum pe mine Barbu"[1]. *George, Gheorghe, G.* sau *Gh.* din unele documente sînt, fără îndoială, transcrieri variate ale prenumelui străbunicului lui Delavrancea, *Gheorghe*, căci pe bunicul scriitorului l-a chemat *Tudor Albu*[2] sau *Tudorică Albu*, poreclit *Bălan* sau *Calalb*.

Mama lui Delavrancea se numea *Ioana*[3] *Ana*[4], *Eana*[5] sau *Iana*[6], iar nu *Maria*, cum s-a crezut fără nici un temei[7], şi era fiica văduvei *Stana* din Postovari, sat de clăcaşi aflat pe moşia familiei Filipescu.

În 1838, atît *Ştefan sîn Tudor*, cît şi *Ioana*, erau în vîrstă de 20 de ani, clăcaşi, abia căsătoriţi, aşa cum se arată în foaia de recensămînt.

În Bariera-Vergului s-au statornicit o dată cu mulţi alţi sohăţeni, cel mai tîrziu în 1845, căci fiul lor mijlociu, *Constandin*, s-a născut în 1846 „în Bucureşti", aşa cum însuşi specifică pe coperta interioară a tezei de licenţă din 1876. Deşi la 9 decembrie 1894 Delavrancea afirmă în Parlament că e singurul dintre fraţii săi care s-a născut în Bucureşti, consemnarea din 1876 a lui Constandin, care era mai mare cu 12 ani, mi se pare mai demnă de reţinut decît a lui Delavrancea, din 1894, mult prea îndepărtată în timp de data stabilirii părinţilor săi în Bariera-Vergului. În orice caz, Revoluţia din 1848 l-a găsit pe tatăl lui Delavrancea în mahalaua Orzarilor.

Pînă în 1858 i s-au născut nouă copii, dintre care au supravieţuit cinci: *Nicolae, Maria, Constandin, Uţa* şi *Barbu*, ultimul născut la *2 aprilie 1858*, în Strada Vergului nr. 166, aşa cum se află consemnat în matricola clasei a II-a a Şcolii sucursale din Coloarea neagră, din anul şcolar 1866—1867. Am socotit neverosimile alte date acceptate de materialele biografice anterioare, deoarece data de *5 aprilie 1858*[8] nu este atestată de nici

[1] Scrisoarea lui Delavrancea către Alceu Urechiă, 1892, inedită; Discurs în Cameră, 9 dec. 1894, *loc. cit.* cf. Recensămîntul din 1838, Plasa Olteniţa, fila 99, nr. 7, 8.

[2], [3] Recensămîntul citat, nr. 8.

[4] Actul de deces al lui Delavrancea, nr. 669 din 1 mai 1918, Registrul Stării civile pentru morţi al comunei Iaşi, Arhivele Statului, Iaşi.

[5] Mitrica Bisericii Delea-Nouă, *loc. cit.*

[6] Mărturiile fiicelor şi ale nepoţilor lui Delavrancea.

[7] Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 5; G. Călinescu, *op. cit.*, p. 501.

[8] Lazăr Şăineanu, *Autori români moderni*, Bucureşti, 1891, p. 297; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 5; G. Călinescu, *op. cit.*, p. 501; Elena Savu, *Prefaţă*, B. Şt. Delavrancea, *Nuvele şi povestiri*, Ed. Tineretului, 1960, p. 5; Mihai Gafiţa, *Prefaţă — Delavrancea povestind copiilor*, Bucureşti, Ed. Tineretului, 1961, p. 5.

un document; data de *11 aprilie 1858*[1], consemnată la 20 aprilie 1858, cînd se oficiază botezul, provine desigur din declaraţiile unei moaşe empirice, cu mulţi „nepoţi" într-o lună, ale căror date de naştere le-a putut încurca şi care, fiind analfabetă, s-a aflat şi în imposibilitatea de a controla exactitatea datei consemnate în scriptele bisericii; după datină, mama nu putea asista la botez, iar tatăl, „veşnic pe drumuri", nici atît; *17 noiembrie 1857*[2] nu se poate datora decît unei greşeli în catalogul Liceului „Sf. Sava", unde s-au trecut probabil, la numele lui *Ştefănescu Barbu*, datele unui coleg al său; anii *1859*[3] şi *1860*[4], ca ani de naştere a lui Delavrancea, aflaţi în dosarul întocmit cu prilejul căsătoriei sale, prin caracterul lor contradictoriu, denotă că nu se bazează pe documente sau mărturii de necontestat.

Informaţiile lacunare şi contradictorii din toate celelalte documente ne-au făcut să credem că data naşterii din matricola şcolară citată, în care se indică exact numele, îndeletnicirea şi adresa părintelui lui Delavrancea, verificate ca adevărate prin toţi informatorii, este data de naştere reală a scriitorului: *2 aprilie 1858.*

*

Pînă la 1870, cărăuşii de grîne din *Delea-Nouă* — iar nu *Delea-Veche*[5] — au cunoscut o epocă de relativă înflorire, adăugînd la roadele plugăriei cîştigul de pe urma transporturilor de grîne în porturile dunărene apropiate, Giurgiu şi Olteniţa.

Ca şi alţi orzari din Barieră, Ştefan Tudorică Albu, „de la vîrsta de 25 de ani pînă la 59—60 ani, a umblat zi şi noapte pe drumuri, pe ploi şi pe viscole"[6], iar băieţii cei mai mari — Nicolae şi Constandin — l-au întovărăşit în anii adolescenţei, pregătindu-se astfel să urmeze în viaţă drumul tatălui lor.

Îndemnul la învăţătură în familia lui Ştefan Tudorică Albu a venit tîrziu, cînd Nicolae Nicolae şi Nicolae Constandin, fratele şi, respectiv, cumnatul Ianei — amîndoi preoţi la biserica Sf. Ion

[1] Mitrica bisericii Delea-Nouă, *loc. cit.*; cf. G. Călinescu, *Material documentar şi ştiri noi despre...*, în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, I (1952), nr. 1—4, p. 113.

[2] Catalogul clasei a II-a a Liceului „Sf. Sava" pe anul 1871—72. Arhiva Şcolii medii nr. 1 „Nicolae Bălcescu", Bucureşti; Emilia Şt. Milicescu, *Delavrancea — om, literat, patriot, avocat* — Bucureşti, Ed. Cugetarea, 1940, p. 15.

[3], [4] Starea civilă pentru căsătoriţi pe 1887, dosar nr. 249, Bucureşti.

[5] Grigore Popescu-Băjenaru, *Schiţele şi nuvelele lui Delavrancea*, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1939, p. 10.

[6] I.E. Torouţiu, *Studii şi documente literare* vol. V, Bucureşti, Institutul de arte grafice „Bucovina", 1934, p. 335.

Nou din Piață, din București, au luat pe lîngă ei pe cel mai mare dintre frații lui Delavrancea, pe Nicolae. Văzîndu-l isteț și muncitor, l-au dat la învățătură. Constandin i-a urmat. În 1866, cînd Barbu este înscris la școală, Nicu, mai mare cu douăzeci de ani decît el, era probabil în ultimele clase de liceu, iar Constandin, în vîrstă de douăzeci de ani, urma clasa a III-a la „Sf. Sava".

Primul dascăl al lui Barbu a fost *Ion Pestreanu* — „nea Nicuță" — de la biserica Sf. Gheorghe Nou, de la care a prins buchile chirilice și alfabetul de tranziție, „pe felurime". Cu ajutorul fratelui mijlociu a învățat „ca pe apă" manualul *Lupul și mielul*[1], operațiile aritmetice cu numere întregi, zecimale și fracționare și istoria românilor „cu șase domni vestiți". În toamna anului 1866 se prezintă „institutorelui superior" Spirache Danielescu de la Școala sucursală din Coloarea neagră, pregătit să intre în clasa a II-a, clasă pe care acesta o conducea, și într-adevăr, după ce-l examinează, îl primește în clasa a II-a. Cel ce a înscris deci pe Delavrancea în catalog, dîndu-i pentru prima oară numele de *Stephanesku Barbu*, este *Spiridon Danielescu*[2]. Primul său învățător oficial adăuga la prenumele tatălui sufixul foarte răspîndit „-escu". Scriitorul Delavrancea n-a acceptat acest nume: „Și dacă mi s-a zis *Ștefănescu* în școală, nici nu am voit, nici părintele meu n-a cerut ca copiii săi să poarte numele de Ștefănescu", spunea deputatul Delavrancea în Cameră la 9 decembrie 1894. Scriitorul a folosit rareori, chiar în perioada de început, acest nume fabricat, de care s-a lepădat categoric nu o dată: „Cum dracu să iscălesc? Ștefănescu? Dar este un pseudonume. Pe tata și pe tata al tatei și nici pe neam de neamul meu nu a chemat «Ștefănescu»", scria el lui Alceu Urechiă (Iodoform) în 1892.

Lipsa unui patronimic în familia sa o explica la 19 ianuarie 1895, cu prilejul dezbaterilor din Cameră privind legea numelui:

„Dv. nu știți că în toate orașele cele mari, ba chiar în capitala țărei, avem zone mărginașe de orășeni care duc o viață

[1] *Carte de lectură pentru clasea a III-a primară*... de *Barbu Ștefănescu, profesore public în capitală*, București, Imprimeria Statului (la „Capu I", p. 3—4, se află fabula *Lupul și Mielul*, după care s-a denumit și manualul, iar la p. 60, *Despre pocăință și îndreptare*, care începe cu cuvintele reproduse de Delavrancea în *Domnul Vucea*: „Cînd cu ciuma lui Caragea se răspîndeau orășianii prin sate și sătenii prin pustii..."

[2] Statele de salarii ale Școlii sucursale din Coloarea neagră pe 1866—1867. Fondul Min. Instr., Arhivele Statului, București, dosar 562/1866, p. 8 verso, 18.

cvasi-rurală prin ocupațiunile, prin moravurile și prin datinele lor... Și acești orășeni nu au nume patronimic... Și ei se numesc pînă astăzi Gheorghe, Petre...."[1].

Încă din 1884, scriitorul își ia ca nume literar pe acela de *Delavrancea*, înlocuind prin el numele *Ștefănescu* dat de Spirache Danielescu. Despre transformarea acestui pseudonim în nume oficial, atît în viața privată, cît și în cea publică, scriitorul relata la 9 decembrie 1894 în Cameră:

„*Delavrancea* este pur și simplu un pseudonume cu care am scris mai bine de 12 ani. În acest timp îndelungat, prietenii, cunoștințele, ba și cei care nu mă cunoșteau personal, au sfîrșit prin a mă numi astfel în vorbă și în scris. Astfel că pseudonumele mai mult mi s-a impus decît mi l-aș fi luat eu..."

Noul nume adoptat în toate împrejurările a stîrnit, însă, atacurile ignitore ale unor adversari politici ca generalul Gh. Manu, Al. Marghiloman, C.C. Arion și alții, care contestau pe deputatul „Delavrancea" și i se adresau sub numele de *Ștefănescu*. Cu o ironie disprețuitoare, C.C. Arion, de pildă, insinua că scriitorul ar fi intenționat să-și ascundă originea sa modestă sub un nume cu rezonanță nobiliară prin particula „de" pe care o conținea:

„...Radu de la Afumați, domn al Țării Românești! Barbu de la Vrancea, domn al literaturii moderne al României..., Radu de la Popești, cronicar vechi, Barbu de la Vrancea, cronicar modern al Camerei actuale și liberal mare."[2]

Delavrancea, trecînd peste ofensele aduse, ripostează, explicînd sincer și convingător:

„Am luat acest nume pentru a face o serie de observațiuni și de studii în domeniul moravurilor și al moralității publice pe care credeam că sînt în drept și dator a le face. Cu un pseudonim mă simțeam mai liber. Dar nu m-am lepădat de nimic, căci nu aveam ce lepăda. Numele de Ștefănescu n-a fost al meu și nu l-au purtat nici părinții, nici bunii mei"[3], îi răspunde el lui C.C. Arion, iar generalului Manu, care îl întreabă cu falsă amabilitate cum ar vrea să i se adreseze în viitor, Delavrancea îi răspunde:

„Să mă numiți așa cum vă plătesc birul, așa cum mă insultați prin jurnale, așa cum mă indicați la urgia banditilor..."[4]

[1] Discurs în Cameră, 19 ian. 1895, Dezbaterile Adunării deputaților, 26 ian. 1895, p. 508.

[2] Discurs în Cameră, 20 ian. 1895, Dezbaterile Adunării Deputaților, 28 ian. 1895, p. 519.

[3],[4] *Ibidem*, p. 517.

Ținînd seama de atîtea documente în care Delavrancea a repudiat numele de *Stefănescu*, a continua să-i publicăm operele sub numele de Barbu *Ștefănescu* Delavrancea înseamnă a-i nesocoti voința și a crea confuzii în mintea cititorilor de mîine. Indiferent de locul pe care un artist îl ocupă în scara valorilor, numele cu care a înțeles să-și semneze opera nu poate fi înlocuit sau completat.

„Promovatu cu billetu", Barbu trece în 1867 în clasa a III-a la Școala domnească, unde are învățător pe „institutorele superior" *Eracliu Becarian*[1]. Pe *Ion Vucitescu*[2] — socotit de biografii lui Delavrancea[3] ca primul său dascăl, cum de altfel scriitorul însuși a afirmat cu prilejul retipăririi nuvelei *Domnul Vucea* în 1891[4] — nu l-a avut învățător decît în clasa a IV-a, în 1868—1869.

În lipsa unui certificat de absolvire, presupunem că Barbu, care în primul an obținuse note bune într-o clasă cu șase repetenți și treizeci și doi de retrași, a terminat școala primară în mod normal în 1869, avînd dreptul să se recomande în glumă de pe atunci „Barbu S..., doctor în cele patru clase primare din Culoarea de negru"[5], așa cum o va face mai tîrziu. Din cauza vreunei boli, și mai probabil a greutăților materiale, abia la 31 august 1870 se înscrie în clasa I a Gimnaziului „Gh. Lazăr"[6], unde frecventează un trimestru. Drumul lung din Delea-Nouă pînă la „Lazăr" și posibilitățile tot mai reduse ale familiei îl determină ca la 1 decembrie 1870 să ceară ministerului un loc de bursier supranumerar într-un internat, urmînd să dea ulterior examenul de bursă. Invoca „lipsa celor necesare existenței, după cum justifică anexatele acte"[7] de paupertate. Ca urmare a aprobării ministeriale, la 14 decembrie 1870 este înscris în clasa I a liceului „Sf. Sabba"[8]. Peste cîteva luni, pentru cele douăsprezece burse se prezintă treizeci și șase de concurenți.

[1] Fondul Ministerului Instrucțiunii, dosar nr. 328/1867, p. 537, Arhivele Statului, București.

[2] *Idem*, dosar nr. 37/1869; *Monitorul oficial*, nr. 130/1869, p. 299.

[3] Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 6; Grigore Popescu-Băjenaru, *op. cit.*, p. 11.

[4] *Voința națională*, VIII (1891), nr. 1.899 (5 februarie), p. 2 (vezi și notele la *Domnul Vucea* ed. de față, vol. II, p. 375—376).

[5] I.E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 339.

[6] Catalogul clasei I a Gimnaziului „Gh. Lazăr" pe anul 1870—1871, Arhiva Școlii medii „Gh. Lazăr", București.

[7] Fondul Ministerului Instrucțiunii, dosar nr. 176/1870, p. 205, Arhivele Statului, București.

[8] Catalogul clasei I a Liceului „Sf. Sava" pe anul 1870—1871, Arhivele Școlii medii nr. 1 „Nicolae Bălcescu", București.

Barbu reușește al treilea.[1] Pe lista provizorului Bucholzer, care raporta ministerului că achiziționarea uniformei pentru șaptesprezece bursieri foarte săraci incumbă o mare urgență[2], Barbu era al zecelea[3]. I se dă „o manta de postav sur, o tunică și un pantalon de postav civit, două perechi de botine de vacsu cu două rînduri de tălpi și un chipiu cu cozoroc lucios"[4].

De viața petrecută în internat și-a adus aminte totdeauna cu oroare.

Fiul mezin al cărăușului Ștefan Tudorică Albu se născuse cu o sensibilitate neobișnuită, cu o nepotolită sete de lumină, cu simțul armoniei sunetelor și formelor și cu putința de a le converti într-o poezie umană a bucuriei sau a întristării, cu toate nuanțele lor. La el, vibrația produsă de mediul înconjurător atingea cînd paroxismul entuziasmului, cînd al dezgustului, al revoltei sau al deznădăjduirii. De altfel, Delavrancea însuși își descoperă de tînăr acel „temperament exagerat", acele „porniri nestăpînite" care fac din firea lui „un vălmășag de încăpățînare, de vehemență, de recunoștință, de iubire și egoism, de nebunie, de imaginație, de simțire și de răzbunare; rău și bun; nervos și slab; hotărît și fără țăl; energic și dezgustat. O paradoxă..."[5]

Acuitatea unei asemenea sensibilități i-a prilejuit, încă de copil, numeroase suferințe. Tributul plătit „împrejurărilor nefericite" în care s-a aflat adesea a constat din „hălci întregi de bine și de frumos"[6] smulse firii sale. Justificîndu-și asperitățile și contradicțiile caracterului, Delavrancea spunea mai tîrziu că „împrejurările" i-au pustiit sufletul de la vîrsta celor dintîi elanuri ale tinereții:

„... Așa s-a rupt din mine rînd pe rînd cîte un vis, cîte o plăcere, cîte o iluzie; așa m-am întristat, m-am ofilit, m-am dezgustat, așa la douăzeci și doi de ani, pe ogorul simțirilor și avîntului, m-am trezit cu burieni uscate, cu mărăcini și cu cotoare seci..., bloc ieratic, produs al întîmplărilor, al albiilor cu gloduri..."[7]

[1] Fondul Liceului „Sf. Sava", dosar 876/1871, p. 019, Arhivele Statului, București.

[2] *Ibidem*.

[3] *Idem*, p. 112.

[4] *Idem*, p. 114.

[5] Scrisoarea lui Delavrancea către Elena Miller-Verghi, din 9 aprilie 1884, inedită.

[6] *Ibidem*.

[7] *Ibidem*.

Una din acele „împrejurări" prin care a trecut Delavrancea între doisprezece și nouăsprezece ani, îmbogățindu-i — fără îndoială — cunoștințele, dar sărăcindu-l de iluziile cu care venise din Bariera-Vergului și mohorîndu-i viziunea despre lume, a fost internatul „Sf. Sava".

Viața din internatul cu pereți coșcoviți de pe cheiul Dîmboviței pusese capăt părții celei mai luminoase din existența scriitorului — copilăriei — după care veșnic a jinduit. În primii doisprezece ani, de la bătrînii din Barieră — printre care tatăl, mama și nașul său, Nică Pescaru *sîn* Barbu — meșteri povestitori ai întîmplărilor de demult și izvoditori de basme noi, Barbu învățase „să zică", pe melopei tărăgănate, balade cu păstori și haiduci. De la țăranii clăcași, amestecați cu găitănari și abagii, de la cărăușii neodihniți printre care copilărise, viitorul scriitor învățase limba „cu duium de frumuseți". În internat, vorba răstită și disprețuitoare, dar mai ales despărțirea de mediul său natal au constituit pentru Barbu suferințe greu de îndurat:

„Din maidanele, vara împodobite cu flori și iarna cu zăpadă, de la umbra castanilor verzi și stufoși unde se adunau bătrînii cu snoavele lor..., din atîtea cîntece, și basme, și povești, cînd ai avut ochi, închipuire și inimă, să te pomenești închis în niște ziduri înalte, să te izbești de chipuri străine și reci, de inimi domoale și nepăsătoare, de mai-mari care nu vor să știe de cîntece și basme... iacă cea mai mare nefericire din viața mea!"[1], mărturisește personajul principal din *Bursierul*.

În internatul liceului, „țăranul sălbatec, maniac după adevăr, aspru, revoltat"[2], coborîtor din oamenii liberi ai Vrancei, nebănuind că „a părea" e de multe ori mai mult decît „a fi"[3], se simțise „înjosit și rob"[4]. Stătea tăcut, ghemuit lîngă un dulap negru — „colțul lui Barbu", cum l-au numit promoțiile următoare[5] — observînd pe cei din jur ori depănîndu-și amintirile —, străin de majoritatea colegilor sclivisiți, obraznici și leneși.

[1] Delavrancea, *Hagi-Tudose, Tipuri și moravuri*, București, Ed. Socec, 1903, p. 163.

[2] Scrisoarea lui Delavrancea către Mărgărita Miller-Verghi, din 30 iulie 1906, inedită.

[3] Scrisoarea lui Delavrancea către Elena Miller-Verghi, din 9 aprilie 1884, inedită.

[4] Delavrancea, *Hagi-Tudose, Tipuri și moravuri*, București, Ed. Socec, 1903, p. 166.

[5] Victor Bilciurescu, *Barbu Ștefănescu Delavrancea — Amintiri*, Universul, LV (1938), nr. 125 (9 mai).

Lumea rapsozilor din mahalaua orzarilor însemnase, însă, pentru totdeauna cu pecetea ei sufletul viitorului scriitor în această epocă de maximă receptivitate a copilăriei. În 1913, discursul de recepție al academicianului Delavrancea era un cald elogiu al creației populare și al „cîntăreților" pe care îi ascultase în Bariera-Vergului cu răsuflarea tăiată de emoție:

„O, domnilor, și dacă ați fi auzit spunîndu-le pe o melopee străveche (pe care o știu și acum), pe acel cîntăreț la care căscam gura sorbind silabele recitalului, cum întărea la «codru verde» și cum ostenea la «mititel și potolit», pe loc ați fi simțit, fără bătaie de cap, tabloul pe care l-am admirat în copilăria mea, nu l-am părăsit în tinerețile mele și-l port și acum în mine ca pe una din cele mai scumpe amintiri..."[1]

În liceul „Sf. Sava", mulți dintre profesori erau variante ale *Domnului Vucea*. „Streini, nesimțitori și indiferenți"[2], incapabili și tirani, ei au rănit sensibilitatea deosebită a copilului smuls din mediul său. Ca și Eminescu în Obergymnasium de la Cernăuți, Delavrancea găsește numai rareori înțelegere din partea profesorilor de la „Sf. Sava": Anghel Demetriescu și Vasile Ștefănescu îndeosebi au constituit asemenea excepții, și Delavrancea le-a păstrat totdeauna o respectuoasă admirație și recunoștință.[3]

De bună seamă, de Vasile Ștefănescu l-a apropiat nu numai bunătatea și tactul pedagogic al acestuia, dar și înzestrarea naturală a lui Delavrancea pentru desen și caligrafie. Scrisul frumos și ordonat de pe cererea gimnazistului de la „Lazăr" — cel mai vechi document olograf ce ni s-a păstrat — cele peste șaizeci de desene în creion, acuarelă, guașă și peniță găsite pînă acum, relatările despre momentele sale de destindere cînd copia pînze de Grigorescu sau se îndeletnicea cu desenul și cu sculptura, precum și prețuirea pe care pictorul Nicolae Grigorescu o acordă talentului lui Delavrancea sînt tot atîtea

[1] Delavrancea, *Din estetica poeziei populare*, București, Librăriile Socec et. Comp. și C. Sfetea, 1913, p. 19.

[2] Scrisoarea lui Delavrancea către Elena Miller-Verghi, din 9 aprilie 1884, inedită.

[3] [Delavrancea], *Un om și un maestru — Vasile Ștefănescu*, Foița ziarului *Voința națională*, VIII (1891), nr. 1.934 (17/29 martie); nr. 1.935 (19/31 martie); nr. 1.936 (20 martie/1 aprilie); Delavrancea, *Angel Demetriescu*, *Vieața*, I (1895), nr. 48 (8 ianuarie), p. 1—2.

dovezi că scriitorul a fost înzestrat de natură cu un autentic talent pentru artele plastice. Această înzestrare, desigur, a stabilit spontan punți de înțelegere între profesorul de desen și elevul său, iar mai tîrziu l-a călăuzit pe Delavrancea în activitatea sa de cronicar plastic, situîndu-l printre primii care au ilustrat această ramură a publicisticii la noi.

De la cel de al doilea profesor apropiat, Delavrancea a luat pasiunea pentru studiul istoriei, pentru greacă și latină, pentru literatura și arta antichității.

Greutățile materiale sporite ale părinților îl obligă să rămînă în internat chiar pe timpul vacanțelor, să deseneze, timp de „o săptămînă, două portrete în mărime naturală pentru colegii mai bogați"[1], pentru a-și putea cumpăra un bilet de teatru la galerie; să dea meditații elevilor din cursul inferior, printre care și Victor Bilciurescu. Din tot timpul petrecut în internat, puținele bucurii de care își amintește ulterior sînt mesele „în doi" în casa lui Vasile Ștefănescu și vacanța petrecută la povarna de la Poiana-Lungă din Dîmbovița, a lui Barbu Știrbei, împreună cu familia profesorului de germană și latină Iosef Antoniu Limburg, preceptor al copiilor lui Barbu Știrbei. Poiana-Lungă îi inspiră cele dintîi versuri — descrieri pastorale, cu reminiscențe din Vergiliu, Ovidiu, Depărățeanu sau Bolintineanu — cele dintîi acorduri ale unei lire care nu se va înstruna niciodată cu plenitudine pentru a da expresie în forme versificate profundei sensibilități și excepționalului simț pentru culoare pe care scriitorul și desenatorul Delavrancea le va dovedi mai tîrziu.

În clasa a VI-a, Anghel Demetriescu, devenit director al internatului, numește pe elevul său preferat pedagog-repetitor. Dar, cu toate că salariul de pedagog îmbunătățea simțitor situația sa materială, la 17 decembrie 1876 Delavrancea cere ministerului să-i aprobe prezentarea la examenul integral de clasa a VII-a, „în ianuarie viitor", ca elev pregătit în particular, declarînd că este „silit de împrejurări a părăsi studiele liceale"[2].

Claustrat timp de șase ani la „Sf. Sava", sentimentul de independență materială, prima oară încercat, îl face pe Delavrancea să renunțe brusc și definitiv la toate avantajele internatului în schimbul libertății atîta vreme jinduită.

[1] [Delavrancea], *Un om și un maestru... loc. cit.*

[2] Fondul Liceului „Sf. Sava", dosar nr. 3.195/1876, p. 39, Arhivele Statului, București.

Cererea i-a fost aprobată, și presupunem că în ianuarie 1877 a absolvit ultima clasă a liceului, căci numele lui Ștefănescu Barbu nu mai apare în matricola liceului. La 9 iunie 1877, în *România liberă*, se publică o poezie patriotică[1], semnată *Barbu*, care marchează debutul viitorului scriitor. În această poezie, autorul își exprimă încrederea în izbînda luptei pentru independența națională:

„Curaj! Oltul își trimite fiii săi nebiruiți;
Prutul, valurile sale; Crișu-n albie tot muge;
Brazii munților învie; șoimii sînt și pregătiți!
Un torent e România; ea în drumu-i va distruge
Zidul brațelor păgîne și Balcanii împietriți!
Bronz cu glasul de vîltoare, întăriri, cetăți bătrîne
Sînt tîrîte de talazuri, praf din toate nu rămîne!
Toți eroii semilunei de torent fură-nghițiți.
Sîntem prea puțini la număr, fără număr prin virtute;
Sîntem tari c-avem dreptate; neînvinși prin viitor."

Accesul tînărului absolvent de liceu la ziarul de curînd înființat, în care cu puțin înainte, publicase însuși Vasile Alecsandri poemul său *Balcanul și Carpatul*, iar mai tîrziu apare o odă patriotică a poetului George Sion, ne-a fost lămurit de relatările orale ale lui Victor Bilciurescu și ale lui Nicuță Papiniu. La părăsirea internatului, Delavrancea a fost angajat de fostul său profesor Dimitrie A. Laurian, director al ziarului, chiar din etapa organizării acestui periodic, să se ocupe de rubrica informațiilor culturale, de bibliografie și corectură, să scrie chiar unele articole nesemnate — muncă prin care își făcea ucenicia de gazetar. În același timp, recomandat de Anghel Demetriescu, Delavrancea își începe activitatea de conferențiar în „Pensionul nou de domnișoare" al Elenei Miller-Verghi.

Conferințele tînărului (înscris în acel an la Facultatea de drept), care abia depășise vîrsta de 19 ani, deși intitulate cu modestie „vorbiri", dovedeau — încă de pe atunci — o informație bogată și variată.

[1] Barbu, *Stanțe...*, *România liberă*, I (1877), nr. 22 (9 iunie), p. 3; Victor Bilciurescu afirma că Delavrancea împreună cu I. Ionescu-Gion a scos la 5 octombrie 1878 un număr unic al revistei *Triumful armatei române*. Această revistă n-a fost încă identificată, dar informația este confirmată de I. Ionescu-Gion într-o adresă către Primăria Municipiului București Arhivele Statului București, Fondul Municipiului București, dosar 8.495/1895, p. 79, ultimul pasaj, semnalat de Const. N. Rădulescu.

Despre temele „vorbirilor" sale relatează una dintre auditoare, Mărgărita Miller-Verghi:

„... O dată înfățișa cărțile sfinte ale Indiei și ale Egiptului, într-altă zi lua drept subiect pe Michel-Angelo. Desfășura într-o evocare zguduitoare covîrșitoarea măreție a Renașterii, studia în amănunt fiece capodoperă a titanului sculpturii... Neuitată a fost «vorbirea» lui Barbu despre Socrate, cînd își înfioră auditoriul redînd în largi perioade, inspirate din Phedon, sublimele clipe ale morții marelui filozof. Alteori era cuprins de o frenezie iconoclastă și, comparînd pe Flaubert cu V. Hugo, realismul cu romantismul, dărîma nemilos sub ochii mei îngroziți pe V. Hugo..."[1]

Din corespondență aflăm încă unul din subiectele „vorbirilor":

„... Cestiunea liberului arbitru, cestiunea libertății umane m-a zguduit mai mult decît orcare... Cînd mi-am cercetat notele, mi s-a deșteptat întreaga durere, întregul dezgust d-a vedea libertatea omenească confuză și nedezlegată de cele mai mari genii, și, înțelegi dar, și mai puțin de ticălosul tău de Bir. (nume pe care i-l dăduse Marya Lupașcu, viitoarea sa soție, la rîndul său, numită de intimi Mir — *n.n.*). Eram foarte turmentat: mie îmi apărea întregul haos al problemei, fetele neapărat, din datele ce le-au ascultat, nu puteau fi nici la sfîrșitul începutului."[2]

„Vorbirea" despre „Femeia în societatea umană"[3], rostită la 30 iunie 1878, vede lumina tiparului în revista cercului feminist condus de Maria Flechtenmacher.

Angajat pe atîtea planuri de activitate, luptînd cu lipsurile, muncind pînă la istovire, citind „cu nesaț capodoperele tuturor literaturilor", sperînd — nici el nu știa bine ce — și adesea deznădăjduind că aspirațiile sale se vor realiza vreodată, Delavrancea trăiește în acești ani drama „inadaptabililor" din opera sa de mai tîrziu. Din tot zbuciumul se alegea cu puține satisfacții. Printre acestea a fost desigur tipărirea unei plachete[4] de versuri (dedicată „amicilor" și în special lui Iosif Antoniu Limburg,

[1] Mărgărita Miller-Verghi, *Amintiri — Barbu Delavrancea*, ms. inedit, p. 5—7.

[2] Scrisoarea lui Delavrancea către Elena Miller-Verghi, din 2 noiembrie 1881, inedită.

[3] Barbu, *Femeia în societatea umană. Femeia română*, I (1878), nr. 75 (9 noiembrie), p. 3—4; nr. 76 (12 noiembrie), p. 4; nr. 77 (16 noiembrie), p. 3—4.

[4] Barbu, *Poiana-Lungă — Amintiri*, București, tip. Grecescu, 1878.

profesorul său), care reproducea o parte din caietul [1] cu poezii scrise la Poiana-Lungă al elevului Barbu G. Ștefănescu din clasa a VI-a. Recenzenții[2] îi găsesc unele merite. G.I. Ionescu (Gion) crede că meritul principal al versurilor lui *Barbu* este naturalețea. „El descrie pur, simplu și fidel natura, se silește a surprinde toate frumusețile adevărate ce nu există pentru observatorul rece și superficial"; frazele sînt „lungi, impozante, energice", vorba este „frumoasă, poetică și curat românească", versurile „bine modelate, cadența și rima cu religiozitate păzite", în sfîrșit, autorul plachetei „poartă stofa unui poet".

Maria Flechtenmacher vede în „ noul op" „un mic crîngușor care promite a deveni o grădină dacă-și va curăța micii mărăcini de prinprejur".

Autorul plachetei, mai exigent decît criticii săi, o distruge însă curînd după apariție.[3] De atunci Delavrancea n-a mai scris versuri decît în glumă, autoironizîndu-se ori satirizînd poezia lipsită de valoare a unor contemporani. În schimb, gazetăria începută la nouăsprezece ani îl atrage tot mai mult, cu toate că prin aceasta nemulțumea pe „nenea" — avocatul Nicu Ștefănescu — fratele dornic să-l vadă pe Barbu cu o carieră sigură și aducătoare de cîștig. Trecînd peste împotrivirea fratelui mai mare, din 1877, viața lui Delavrancea se scurgea în redacția *României libere*, așa cum a lui Eminescu, Slavici și Caragiale se consumau în redacția *Timpului*, cu muncă de uzură, cu redactarea zilnică a rubricii de actualități „București", în care observația pătrunzătoare a moravurilor politice, interesul pentru cultură și pentru lumea celor umili și stilul viu colorat anunță de pe acum pe viitorul pamfletar. În 1880, după aproape trei ani de ucenicie, conducerea ziarului *România liberă* îi îngăduie să înceapă publicarea unei serii de „zigzaguri" sub pseudonimul *Argus*, cel dintîi pe care l-a folosit Delavrancea în publicistică.

[1] Barbu G. Ștefănescu, *Cîmpenești. — Amintiri de la Poiana-Lungă Omagiu Kasii Limburg*. Cf. Cronicar, *Poezii de Delavrancea, Viața literară*, I (1906), nr. 14 (12 aprilie), p. 5.

[2] G.I. Ionescu, *Poiana-Lungă — Amintiri de Barbu*, *România liberă*, II (1878), nr. 277 (22 aprilie); nr. 278 (23 aprilie); Maria Flechtenmacher *Politica femeii. Femeia română*, I (1878), nr. 28 (13 aprilie); cf. D. Murărașu, *Poeziile lui Delavrancea*, *Tînărul scriitor*, VI (1957), nr. 8 (aug.), p. 68; cf. Emilia Șt. Milicescu, *Poeziile lui Delavrancea*, *Tînărul scriitor*, VI (1957), nr. 12 (dec.), p. 110—112.

[3] Victor Bilciurescu, *Răscolind amintirile...*, *Universul literar*, XLI (1925), nr. 12 (25 martie).

Pînă la plecarea sa în străinătate, Argus publică cinci asemenea „zigzaguri". În primul și în cel de-al treilea critica imoralității și a cosmopolitismului claselor dominante prefigurează pe autorul nuvelei *Iancu Moroi* și al *Paraziților*, iar violența limbajului, pe Delavrancea din portretele satirice pe care le va face politicienilor vremii. Întîlnim, de asemenea, o primă săgeată îndreptată împotriva monarhiei, pe care o acuză de ipocrizie și de fals patriotism: „A.s. regală doamna iubește patria îndestul: poartă costum național"[1].

Al doilea și al patrulea „zigzag" conțin aforisme, iar al cincilea este o schiță — *Mișu et Co.* — al cărei personaj principal, desprins din galeria de tipuri decăzute, întîlnite la Șosea *(Zigzag I)* ori la balul de binefacere de la Teatrul Național *(Zigzag III)*, anunță pe Candian și Mănoiu din *Paraziții*.

Despre colaborarea la *România liberă*, premergătoare plecării la Paris, Delavrancea spunea peste cîțiva ani:

„Am scris trei ani[2] la *România liberă*, sub direcția profesorului meu d. D. A. Laurian. În această vreme m-am îndeletnicit cu cîteva subiecte literare; în anul din urmă am cercat a întreprinde o mică luptă economică. Mi-am ales problema agricolă la noi..."[3]

În alegerea acestei teme răzbate de pe atunci acea „comuniune de suferință și aspirațiuni"[4] cu țăranii, cărora le-a rămas credincios și cărora, spunea el mai tîrziu, „orice alinare și orice ajutor le-am putut da, li l-am dat din tot sufletul".[5]

Pe apucate, redactorul *României libere* își pregătește examenele la Facultatea de drept, dar, așa cum s-a mai întîmplat și cu alte personalități artistice, științifice și culturale de la noi și de aiurea, cel ce avea să fie unul dintre cei mai mari avocați ai epocii sale și-a trecut examenul I de licență după un an de la înscriere, la 16 octombrie 1878, cu trei bile roșii[6]; al II-lea, la 6 iunie 1880, cu trei bile roșii, după ce, la 3 mai 1880 căzuse la

[1] Argus, *Zigzag III — Un bal*, *România liberă*, V (1881), nr. 1.110 (20 febr.); nr. 1.111 (21 febr.); nr. 1.112 (22 febr.).

[2] Delavrancea numără anii de colaborare la *România liberă* numai de la primul „zigzag" semnat Argus.

[3] De la Vrancea, *„Voinței naționale"*, *Epoca*, I (1885), nr. 22 (12 dec.), p.2, col. 1—3.

[4] Scrisoarea lui Delavrancea către Al. Chiru, din 5 iulie 1897, inedită.

[5] *Ibidem.*

[6] Bila roșie era echivalentă cu calificativul „suficient" sau cu nota 5—6.

examen[1]; al III-lea, la 31 ianuarie 1881, cu patru bile roșii; al IV-lea, la 28 octombrie 1881, cu o bilă albă și trei bile roșii, iar ultimul examen — al V-lea — la 26 ianuarie 1882, cu două bile albe și două roșii[2]. Nu este exclus ca în confesiunea personajului principal din nuvela *Liniște* să fi intrat și elemente autobiografice în legătură cu atitudinea ostilă pe care vreun profesor pedant și ignorant a avut-o față de studentul *Barbu Ștefănescu*.

În anii aceștia, în casa Elenei Miller-Verghi și în institutul condus de ea, sau în casa lui Alexandru și a Lucreției Lupașcu, Delavrancea a avut prilejul să cunoască și să prețuiască pe Marya Lupașcu, viitoarea sa soție. Sentimentele lor reciproce, abia înfiripate, se definesc în timpul petrecut de Delavrancea la Paris, cum vom vedea.

La 28 ianuarie 1882, Delavrancea se afla încă în București, căci la această dată dedică un exemplar din teza sa de licență, *Pedeapsa, natura și însușirile ei*[3], Lucreției Lupașcu.

Sub influența relațiilor cu o seamă de personalități politice și culturale ale epocii, între 1878—1884, ani care cuprind și perioada pariziană din viața scriitorului, peste fondul cultural folcloric asimilat în copilărie și peste cunoștințele acumulate în școală, Delavrancea adaugă noi și numeroase informații care îi lărgesc orizontul; își confruntă și-și precizează propriile idei, capătă deprinderea de a le judeca pe ale altora.

În casa Elenei Miller-Verghi sau a lui Alexandru Lupașcu, Delavrancea are prilejul să participe la numeroase discuții, nu numai cu fostul său profesor Anghel Demetriescu, capabil „să despice pînă în cutele cele mai fine înțelesul versurilor lui Horațiu", dar și cu dr. *Const. Istrati*, chimist cu renume european, cu *Grigore Ștefănescu*, savant geolog, în stare „să deschidă uluitoare perspective pe fresca vieții preistorice", cu *Frédéric Damé*, „precis ca un sonet, ascuțit ca o floretă, inspirat ca un bard", cu *Spiru Haret*, cel mai temut dintre profesorii pensionului, cu *Ștefan Sihleanu* (Patan), supranumit de Delavrancea „Pic della Mirandola", care forma un contrast izbitor cu „amarul

[1] Matricola Facultății de drept, București, pe anii 1877—1882, Arhiva Facultății de drept, București.

[2] *Ibidem.*

[3] Barbu G. Ștefănescu, *Pedeapsa, natura și însușirile ei*, București, Tip. St. Mihalescu, 1882.

și în veci răzvrătitul Barbu", cum îi caracterizează pe rînd Mărgărita Miller-Verghi în amintirile citate.

O influență puternică asupra lui Delavrancea a avut în acest timp Alexandru Lupașcu, viitorul său socru. Înrudit prin mama sa cu familia lui Moș Ion Roată, pe care povestirea lui Creangă l-a legat indisolubil de istoria Unirii Principatelor pentru înțelepciunea și îndrăzneala cu care a demascat falsul democratism al boierilor, Alexandru Lupașcu, deși moșier, nu era înregimentat în partidul conservator, ci în cel liberal. Pentru el, partidul „roșiilor"[1] mai păstra încă atracția ideilor „liberale" moștenite de la generația pașoptistă. Însuflețit de patriotism, avînd convingeri democratic-burgheze, desigur, el milita în partidul liberal, fără a avea un rol conducător, punîndu-și cu sinceritate problema luminării țăranilor prin școală. Practic, Alexandru Lupașcu dăruiește țăranilor din satul vrîncean *Cîmpurile*, teren pentru construirea unei școli, iar ca președinte onorific al Asociației luptătorilor naționaliști din Transilvania, el susține cu bani proprii familiile celor închiși sau urmăriți de autoritățile imperiale. Printre ei erau Ion Rusu-Șirianu — nepotul lui Ioan Slavici —, Eugen Brote, Septimiu Albini sau un *Danton*, un BAZ și un *Bialzan*, nume, desigur, conspirative, pe care Delavrancea nu știa în 1893 cui să le atribuie.[2] În timpul procesului „Memorandului", banii puși la dispoziția luptătorilor transilvăneni de socrul său și de alții sînt trecuți peste munți în Transilvania chiar de Delavrancea, călărind îmbrăcat în veșminte țărănești pentru a nu fi recunoscut.

În casa Elenei Miller-Verghi sau în strada Cosma, la Alexandru Lupașcu, Delavrancea petrecea „ore lungi în aspre rechizitorii împotriva societății sau a politicii", cum arată Mărgărita Miller-Verghi în amintirile sale. „Tiradele sale — continuă aceasta — pline de înflăcărată elocință, trădau disprețul de viață și amărăciunea multor năzuințe neîmplinite."[3]

Despre aceste lungi și repetate discuții pomenește chiar Delavrancea în scrisorile trimise de la Paris, arătînd efectul pe care îl avea asupra sa schimbul de idei cu Alexandru Lupașcu:

„Aș vrea să-l ascult (pe Al. Lupașcu — n.n.), să-l văd încă cu fața care exprimă vecinic bunătatea, aprinzîndu-se de mînie

[1] Poreclă dată de conservatori liberalilor.
[2] Scrisoarea lui Delavrancea către Ion Rusu-Șirianu, din 1 dec. 1893, inedită.
[3] Mărgărita Miller-Verghi, *Amintiri...*, ms. inedit, p. 20.

atunci cînd ar auzi de cosmopolitism. Pentru mine era o școală: îl priveam și vedeam mai mult decît un om cu o poziție socială, vedeam un cetățean convins de idei sănătoase pentru binele obștei, vedeam un revoltat contra nesimțirii și a picotării generale..."[1]

Iar în altă scrisoare adaugă:

„...Adeseaori mă simțeam descărcat, cu pojarul mort în mine, cînd... mă dam în voia, în desfrîul urei. Vedeam că cineva, mai copt la minte decît mine, mă aprobă, mă susține, mă înțelege."[2]

Tonul tiradelor de care pomenește Mărgărita Miller-Verghi, dar mai ales concepțiile de viață ale tînărului de 20—24 de ani pot fi reconstituite cu ajutorul corespondenței sale din acea vreme:

„Cît despre boieri, toți sunt ciocoi: sînge de nearticulate; nu sunt ofticoși fiindcă nu au plămîni; nu sunt nebuni fiindcă nu au creiri. Decrepitudini. Ruine. Pachiderme bisulci."[3]

Iar în altă parte:

„E vremea nătîngilor și-a deșuchiaților, e vremea bălăriilor puturoase, cari cresc, se îngrașe, se înmulțesc și sufocă orice element cinstit."[4]

Respingînd caracterizarea de „fiu al veacului" pe care i-o face Elena Miller-Verghi, Barbu îi răspunde:

„Ai veacului sunt șarlatanii, hoții, pungașii, tîrîtorii, omizile, caricaturile, ciocoii, faliții, decrepitudinile, blestemații..."[5]

Astfel de cuvinte nu pot izvorî decît dintr-o tristă experiență de viață a tînărului obligat să ceară gratuitatea întreținerii într-un internat, să accepte binevoitoarea invitație a profesorului Limburg, ajutorul fratelui și remunerarea parcimonioasă a unor munci grele, de la vîrsta de nouăsprezece ani. Amarul adunat în anii celei dintîi tinereți explică hotărîrea de a protesta organizat și drastic. La douăzeci și trei de ani, Delavrancea declară:

„Această societate, care mi-a sugrumat în mine orice iluzie, dacă ar scăpa neînfierată de grupul pe care doresc a-l forma,... m-aș simți ucis de fiece secundă pe care aș trăi-o."[6]

[1] I.E. Toroutiu, *op. cit.*, vol. V, p. 330.
[2] *Idem*, p. 346.
[3] *Idem*, p. 309.
[4] *Idem*, p. 319.
[5] *Idem*, p. 313.
[6] *Idem*, p. 320.

Iar în altă parte spune:

„Dacă voi trăi: d-a curmezişul! pe ei! «foc şi pucioasă! puşcăria şi ştreangul!» aceasta-mi va fi deviza..."[1]

Violenţa de limbaj se apropie de a vehementelor articole ale lui Eminescu din *Timpul*, în care marele poet cerea instituirea „Ordinului Cînepii" — spînzurătoarea — pentru stîrpirea ticăloşiilor.

În afară de discuţiile pe teme politice şi sociale, în cercul familiilor Miller-Verghi şi Lupaşcu, Delavrancea a luat parte adesea la „seri literare şi muzicale", în care se citeau şi se comentau creaţii din literatura universală sau se audiau opere ale celor mai mari compozitori ai lumii, executate cu virtuozitate de Marya Lupaşcu la pian. Simţul său înnăscut pentru muzică s-a dezvoltat astfel în condiţiile fericite ale contactului cu „Il divinissimo" Beethoven, cum îl numeşte în scrisori, cu Mendelsohn Bartholdy, Chopin, Saint-Saëns, Mozart etc., care au făcut din el un entuziast şi sensibil admirator al muzicii. Socotit „fiu adoptiv" al „mamiticăi", Delavrancea duce în familia acesteia viaţă — în orice caz — de rudă apropiată.

Aflat la Paris, Delavrancea îşi aminteşte de cercul de tineri prieteni din ţară, Mărgărita Miller-Verghi, Marya şi Henrieta Lupaşcu, Patan Sihleanu şi Zoe Arion, cu care — „supărăcios" şi de o „vehemenţă fără zăbale"[2] — alergase „ca nişte nebuni la ţară, în vacanţii, în curtea şcolii", făcuse „plimbări cu sania prin hopurile mahalalelor în cari subscrisul avea onorul să domicilieze" şi învăţase pe fiica şi nepoatele Elenei Miller-Verghi „filozofie şi ţigăneşte"[3].

Şi totuşi, complexul de inferioritate în care s-a aflat adesea în acest mediu, din pricina lipsurilor materiale şi a originii sale umile, amintită uneori de „mamuca" — Lucreţia Lupaşcu, viitoarea sa soacră — face ca în sufletul fiului de cărăuş să se nască şi să se statornicească dorinţa de a brava cîndva prin superioritatea sa morală şi intelectuală, de care era pe deplin conştient, pe toţi cei ce-l priviseră maliţios. Şi urmărind acest ţel, cu ură, cu pasiune, cu sete de răzbunare, aşa cum declară în

[1] I. E. Torouţiu, *op. cit.*, vol. V, p. 319.

[2] Scrisoarea lui Delavrancea către Mărgărita Miller-Verghi, din ianuarie 1884, inedită.

[3] Scrisoarea lui Delavrancea către Mărgărita Miller-Verghi, din 9 aprilie 1884, inedită.

corespondenţa din acest timp, Delavrancea crede că are nevoie de studii în străinătate:

„Trebuie să dau ochii cu vămile streine pentru a putea debita şi eu ca negustor cinstit marfa mea amară, otrăvită, revoltată şi incisivă... Ei bine, ştiu îndestul: îmi trebuie o etichetă, o placă pentru ochii nebunilor. M-am gîndit de mult că la Paris, avînd ziua a mea, lucrînd 12 ore fără preget, aş răpi titlurile ce-mi trebuie, acele titluri din cari atîţia măgari şi-au făcut traiste cu merinde pentru a rumega sau pe o catedră sau pe un fotoliu ministerial..."[1]

Plecarea la Paris însă n-o doreşte „cu orice preţ". El refuză ajutorul oferit de Elena Miller-Verghi. Mustrarea de conştiinţă l-ar face ca „fiecare dumicat" să aibă nodul lui: „mănînci banul altuia..." Îndemnurile protectoarei sale pot fi „sentimente frumoase, nobile, dar nu pot fi argumente care să mă facă pe mine să văd cu mintea... că e licit de a mă folosi de iubirea d-tale pînă la para"[2], demonstrează într-o scrisoare din 17 septembrie 1881.

Un refuz bazat pe astfel de argumente este puţin obişnuit. Explicaţia atitudinii sale o dă Delavrancea însuşi în aceeaşi scrisoare:

„... În veacul cămătarilor, în care chiar simţirea nu are valoare dacă nu produce bani calzi, *voiesc să rămîi cinstit*. Am moştenit pe tata: el mi-a lăsat sărăcia şi cinstea; nu voiesc să-l dau de ruşine"[3].

Îndată după obţinerea licenţei în drept, Delavrancea îşi realizează totuşi dorinţa de a continua studiile la Paris. Prin fratele său, Nicu Ştefănescu-Budala, avocatul bogatului negustor Nicolae Califari, obţine o bursă pentru Franţa. Cunoscut filantrop, Nicolae Califari a ajutat pe mulţi tineri studioşi să-şi desăvîrşească învăţătura în universităţile străine, aşa încît bursa acordată îi apare lui Delavrancea mai uşor de acceptat decît ajutorul oferit de directoarea „Pensionului nou de domnişoare". La bursa „Califari" se adaugă remuneraţia lunară pe care ziarul *România liberă* urma să i-o trimită colaboratorului ei, *Argus*, pentru „Corespondenţa pariziană" şi o sumă de bani dată de fratele Constandin.

Trecînd prin Italia, Delavrancea ajunge la Paris în primele zile ale lunii martie 1882. Pînă în toamnă, cînd începea noul

[1] I.E. Torouţiu, *op. cit.*, vol. V, p. 320.

[2] *Idem*, p. 320-321.

[3] *Idem*, p. 320.

an universitar, el are răgazul să se familiarizeze cu marele oraș, care, la început, îl impresionează neplăcut. „Bocănitul ciocanelor", „țipătul uvrierilor spînzurați pe clădirile neisprăvite", „namilele de piatră cenușie"[1] nu-l atrag, și Delavrancea se simte în acest timp chinuit de dorul de patrie. Numai bibliotecile, parcurile și bulevardele largi, clădirile, sculptura și pictura din muzeele Parisului reușesc să-i domolească dorul de „Valea Trotușului", de „Valea Mușii". Ceasuri întregi stă în „*salle carée*", în fața *Giocondei* lui Leonardo da Vinci din Muzeul Luvru. Restul timpului se pregătește în vederea titlurilor pe care voia să le obțină. Îndată după sosirea la Paris, Delavrancea își propune să studieze „științele naturale în cercul filozofiei moderne, anatomie comparată, fiziologie comparată"[2], apropiindu-se astfel de pozitivismul lui Auguste Comte, iar cînd porțile Universității se deschid, adaugă la planurile sale:

„Mă bucur că voi începe clasa. Voiesc să studiez științele de stat, în cari rolul principal îl țin: dreptul ginților, economia politică, istoria și întrucîtva dreptul natural"[3] — discipline înrudite cu studiile sale din țară — germana și engleza, iar la Sorbona, filozofia. De la înscriere, însă, greutățile materiale îl neliniștesc: „Mă cam încurcă taxele școlii..."[4]

Între 1882—1884 asupra lui Delavrancea își exercită influența schimbul de idei ce avea loc între membrii cercului politico-literar al ziarului *România liberă*, format din tineri aflați la studii în capitala Franței și tineri studenți socialiști. Discuțiile din cafeneaua „Cluny"[5], aflată în Cartierul Latin al Parisului, luau adesea caracterul unor adevărate dezbateri pe teme politice, literare și artistice. Delavrancea se distingea prin frecventa participare la discuții, prin interesantele sale păreri personale asupra artei și prin patosul pe care îl punea în orice intervenție. Fără îndoială că acele lungi „ședințe" din cafeneaua „Cluny" au avut contribuția lor în cristalizarea concepției estetice de mai tîrziu a lui Delavrancea.

În anii petrecuți de Delavrancea la Paris, cele trei sisteme filozofice importante ale veacului al XIX-lea: idealismul hegelian, pozitivismul lui Auguste Comte și materialismul dialectic

[1] I.E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 341.
[2] *Idem*, p. 327.
[3],[4] *Idem*, p. 360.
[5] C. Mille, *Iancu Moroi — Delavrancea*, *Adevărul literar*, VIII (1895), nr. 2.178 (24 aprilie), p. 3.

al lui Karl Marx, mort chiar în 1883, își aveau reprezentanții, simpatizanții și susținătorii lor.

În nuvela *Trubadurul* găsim ecourile confruntării acestor sisteme filozofice, atribuite grupului de studenți prieteni ai Trubadurului.

„... Nesățioși de studii, cercetînd împreună toate greutățile științei, răsfoind ultimele descoperiri, veghind nopțile de iarnă pe formule algebrice și pe operile criticismului modern, acești prieteni de studii și de viață izbutiseră a deveni, înainte de vreme, niște capete culte și severe, pentru cari nimic nu era străin cu desăvîrșire."[1]

Ei discută școlile și sistemele în știință, problemele de artă, iar pentru nedreptatea legilor și a orînduielilor sociale ei învinuiesc poporul, care le suportă. Unul dintre ei afirmă că i se pare „falsă calea pozitivismului".

Trubadurul însuși vorbește despre viața reală și cea închipuită — pe ultima numind-o „jumătatea cealaltă a vieții pipăite" — despre „cauza unică și inițială", despre ideea care este o realitate mai brutală decît un bolovan, despre numere fatale, probleme și terminologii curente în discuțiile filozofice ale epocii.

Insuficienta pătrundere a esenței lor crea confuzie în mintea multora, confuzie de care se resimte și Delavrancea. În corespondența din acest timp, între sensul curent al cuvintelor și sensul lor filozofic cu care operează sistemele celor trei mari filozofi amintiți, Delavrancea nu distinge deosebiri:

„Oh, idei, idei, orcît de puțin idealist aș fi, a vă nega puterea e a mă nega într-un moment de dobitocie. Fiece om trăiește dintr-o idee; fiece materialist, fiece pozitivist trăiește dintr-o idee pe care o urmărește fie în trecutul său, fie în prezent, fie în viitor. Uneori îmi vine să cred că Hegel avea dreptate cînd striga într-un moment de entuziasm: «atît mai rău dacă faptele nu se petrec întocmai după idei — ele există — și numai ele au dreptate»".[2]

Vădit, Delavrancea confundă ideea — factor primordial în concepția idealistă despre lume — cu ideea ca scop principal al acțiunilor din viața zilnică a oricărui individ, indiferent dacă aderă sau nu la un sistem filozofic. Incertitudinile de care a fost hărțuit în acest timp se vor reflecta de altfel în 1886 și în gîndirea Trubadurului, un fel de *alter ego* al autorului.

[1] De la Vrancea, *Trubadurul*, București, Ed. Ig. Haimann, 1887, p. 8.
[2] I.E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 368.

Pe planul ideilor politice, în timpul petrecut la Paris, Delavrancea ia contact cu lupta pentru consolidarea celei de a treia Republici, formă clasică de dictatură a burgheziei franceze, care în acel moment trebuia să facă față nu numai revoluționarismului reînviat al maselor, după 1879, dar și atacurilor și comploturilor urzite de cercurile clericale și monarhiste, sprijinite de puternice forțe externe.

În calitate de corespondent al ziarului *România liberă*, Delavrancea ia parte la diverse manifestații oficiale[1] sau populare din capitala Franței, ca dezvelirea monumentului lui Jules Michelet sau petrecerile de la jumătatea postului — *Mi-Carême* — încercînd să înțeleagă țelurile politicii interne și externe a Franței și făcînd deseori apropieri cu politica țării sale.

După ce descrisese cu o mare plasticitate desfășurarea pitorescului carnaval parizian de la jumătatea postului de Paști, corespondentul *României libere* în *Impresiuni*[2] consemnează unele aspecte ale situației politice din Franța, debutînd în publicistica politică, activitate pe care și-o va menține pînă la sfîrșitul vieții. În primul rînd, Argus face o caracterizare a poporului francez, plin de contradicții temperamentale, cu trăsături pozitive care, depășind limitele normale, devin defecte. Prin aceasta el dă o explicație implicită nestatornicioi guvernelor și fărîmițării politicienilor într-o puzderie de grupări și partide care au dus la ideea guvernelor de coaliție. În această „politică bolnavă", în care nici Gambetta, „om cu voință de fer, d-un temperament care cînd convinge mulțumește și cînd nu convinge tîrăște, ca orator, prin puterea cuvîntului, prin volubilitatea periodului și prin destoinicia combinațiunilor", nu se putuse menține, ci căzuse chiar înainte de a fi putut arăta cum dorește să guverneze, corespondentul român remarcă cinstea oamenilor politici francezi, opunîndu-i așa-zișilor „revoluționari" români ai vremii sale, care-și făceau din politică o meserie netrebnică.

Într-o „corespondență" publicată la 9 iunie 1882 ne surprinde modul cum Argus definește omul politic prin însușirile necesare rolului său:

[1] Scrisoarea lui Delavrancea către Emil Balaban, din 1 august 1882, inedită.

[2] Argus, *Corespondența pariziană — Impresiuni*, *România liberă*, VI (1882), nr. 1.457 (28 aprilie).

„...Pentru a fi un bun politic trebuie să fii înzestrat cu însușiri mai presus decît lumea de rînd, trebuie să devinezi acolo unde nu poți dezlega cu pricepere rece, să pătrunzi, și în pătrundere să ai o extensiune ce îmbrățișează prezentul și cît se poate mai mult din viitorul unui popor."[1]

Referindu-se la aceste calități indispensabile omului politic, corespondentul român constată penuria Franței în personalități capabile să conducă bine statul alături de popoarele latine și să-i apere interesele vitale. Ușurința politicii franceze în problema controlului german asupra Dunării este înfierată cu o ironie amară, deși printre cei învinovățiți se află chiar Gambetta. Și Argus încheie, apelînd la solidaritate și la demnitate națională în fața politicii internaționale dăunătoare intereselor țării sale:

„Slavii se ridică, germanii amenință de a înghiți Europa și latinii se sfîșie între ei."

Dintre bărbații politici ai Franței care activau în vremea cînd Delavrancea se afla la Paris, Léon Gambetta inspiră tînărului român o admirație deosebită. Fruntaș al opoziției republicane în timpul celui de al doilea imperiu, ministru al afacerilor interne în guvernul „Apărării naționale" din 1870—1871, el a participat la reprimarea cu cruzime a mișcării comunarzilor. În primii ani ai Republicii a treia, însă, în calitate de lider al republicanilor moderați burghezi, a condus lupta anticlericală și antimonarhică a burgheziei franceze de pe poziții convins republicane, democratice și umanitare, deși aveau la bază ideea greșită a „colaborării de clasă" a proletariatului cu burghezia.

La moartea lui Gambetta, întorcîndu-se de la cimitirul Père Lachaise, Delavrancea scrie:

„Moartea celui mai mare om al Franței ca orator, politic și minte vastă, proprie d-a înfrîna turpitudinile omenești, m-a abătut, m-a descurajat, a mărit scepticismul cu care mă lupt... Venisem de la înmormîntarea a d-o mie de ori nefericitului de geniu Gambetta. Nu pot citi nimic despre el. Îl iubeam. Mi-era un ideal pentru mai toate preocupațiunile vieții mele..."[2]

Admirația pentru republicanul Gambetta trebuie pusă în legătură cu convingerea lui Delavrancea că republica este forma cea mai potrivită a organizării statului. Consecvent acestei

[1] Argus, *Corespondența pariziană*, *România liberă*, VI (1882), nr. 1.490 (9 iunie), p. 2.

[2] I.E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 381.

idei şi convins că orice agitaţie a partidelor politice constituie, în acele condiţii, o primejdie pentru existenţa Republicii, Delavrancea se ridică împotriva monarhiştilor şi a anarhiştilor — duşmanii ei declaraţi. Considerînd, însă, că „orice demonstraţie e o primejdie, nu atît prin ea însăşi, cît prin împrejurările excepţionale în care se manifestă"[1], Delavrancea nu admite nici manifestaţiile socialiştilor şi îndreptăţeşte acceptarea celor mai drastice măsuri pentru apărarea Republicii:

„E dar o datorie şi un drept al republicanilor d-a stîrpi, de este cu putinţă, aceste manifestări contrare ordinii sociale... A tolera are o limită..."[2]

Cu alte cuvinte, dacă în „vorbirile" din pensionul Elenei Miller-Verghi „cestiunea libertăţii umane" era pentru Delavrancea „confuză şi nedezlegată", în epoca pariziană această problemă i se clarifică, ajungînd la ideea caracterului relativ al conceptului de libertate.

Ceea ce îl mai atrăsese pe Delavrancea la Léon Gambetta era elocinţa, marele dar oratoric al acestuia, care avea rezonanţe puternice în temperamentul vulcanic al tînărului care avea să devină el însuşi un mare orator.

Înrudirea lui Delavrancea cu Gambetta, prin irezistibila sa oratorie politică şi judiciară, a părut, de altfel, atît de evidentă contemporanilor săi, încît în 1903, în articole de presă şi în scrisori particulare, oratorul Delavrancea era supranumit *Castelar*,[3] *Gambetta* şi „cel mai mare orator al Europei" — caracterizări pe care, însă, Delavrancea le respinge cu modestie.

★

După şase foiletoane, corespondentul *României libere* abandonează problemele politice. Avalanşa de aspecte noi întîlnite în capitala Franţei, care descumpănesc la început pe tînărul fiu de „ţăran de la Dunăre", trece prin procesul de selectare personală, şi Delavrancea dă tot mai vădit întîietate acelor sectoare de activitate care se potriveau mai mult cu dominantele înzestrării sale naturale. Plecat din ţară în vederea unui doctorat juridic, Delavrancea se preocupă îndeosebi de artele plastice şi de principiile şi realizările diferitelor curente şi şcoli literare.

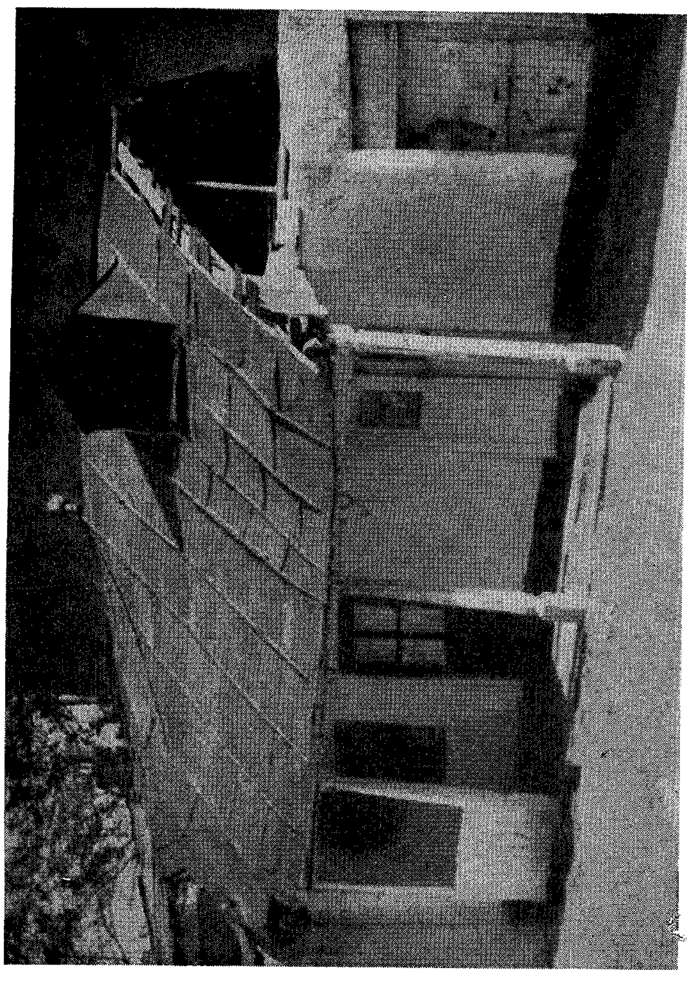
[1], [2] Argus, *Corespondenţa pariziană*, *România liberă*, VII (1883), nr. 1.676 (27 ianuarie), p. 2.

[3] Emilio Castelar y Ripoll, scriitor, filozof, istoric, orator. Condamnat la moarte pentru că a propovăduit republica în Spania, se exilează în Portorico, unde desfiinţează sclavia. Moare în 1899.

Ştefan „căruţă goală" şi „Mama Iana", părinţii scriitorului

Casa din mahalaua Orzarilor, strada Vergului nr. 166, azi Calea Călărași nr. 236, în care s-a născut și a copilărit Delavrancea

În cei trei ani de studii în străinătate, Delavrancea nu referă la disciplinele universitare decît în primele luni ale anului 1882. Nicăieri nu aflăm vreun indiciu că scriitorul și-ar fi dat examenele și că ar fi obținut titlul de doctor. De altfel, scriind circa cincisprezece scrisori pe lună de cîte patru-opt pagini, trimițînd „corespondențe pariziene" la *România liberă*, călătorind de mai multe ori în Italia și Anglia, citind cu aviditate literatură, istorie, filozofie — antici și moderni — traducînd uneori în limba română scrierile prietenelor sale din țară, redactate în limba franceză, dar mai ales documentîndu-se și elaborînd el însuși primele sale creații literare, învingînd greutățile începutului, lui Delavrancea îi rămîne puțină vreme pentru învățătură în cadrul disciplinelor universitare la care se înscrisese.

Chinuit de singurătate, de dorul de țară și de prieteni, în imposibilitate de a-și satisface dorința revederilor mai dese, Delavrancea din acești ani petrecuți în străinătate face planuri de viitor, printre care cel mai semnificativ pentru activitatea sa viitoare este proiectul înființării unui jurnal:

„Zic, Mărgăritărel, să te ocupi (și tu și Marița) de limba noastră (nu știu dacă Henry și Zoe[1] se vor da scrisului, nu le cunosc intențiile, altfel le-aș recomanda și lor), căci nu să știe poate, poate, într-o zi vom colabora împreună la un mare jurnal pe care-l plănuim aici între cîțiva intimi. Locul vostru va fi un loc distins. Îndeosebi vom avea partea literară pură. E frumoasă, dar și cea mai dificilă parte. Vom avea studii de pictură, critice, tipuri istorice și cîte o cronică de fond în politică etc."[2]

Cu privire la străduința de a-și alcătui un sistem de principii estetice originale, care ar fi justificat înființarea acelui „mare jurnal" ca organ de difuzare a concepției sale noi, ca și despre prestigiul de care Delavrancea se bucura printre tinerii români din Cartierul Latin între 1882—1884, ne mai informează și M.N.Săulescu, coleg de facultate în țară și părtaș la discuțiile din cafeneaua „Cluny":

„La Paris d. Delavrancea studia formele literare, căuta să învețe a dantela în fraze exchize stilul nuvelei... Reîntorși,

[1] Marița — Marya Lupașcu; Henry — Henrieta Lupașcu; Zoe — Zoe Arion.

[2] Scrisoarea lui Delavrancea către Mărgărita Miller-Verghi, inedită nedatată, păstrată fragmentar.

mi se părea că Delavrancea trebuia să revoluţioneze literatura şi artele..."[1]

Fostul său coleg se baza, desigur, nu numai pe discuţiile la care participase la Paris, ci şi pe temele şi stilul primelor scrieri, pe îndrăzneala cu care îşi exprimase Delavrancea opiniile asupra producţiei plastice din Salonul 1883. M.N.Săulescu declara în Parlament că la întoarcerea în ţară fusese atît de convins de rolul înnoitor al lui Delavrancea în literatura română, încît prima lui conferinţă la Ateneul din Craiova avusese ca subiect *Şcoala literară a lui Delavrancea*. După aproape un deceniu, vorbitorul constata cu regret că „şcoala" acestuia „n-a luat corp".

Într-adevăr, Delavrancea, chiar înainte de a pleca la Paris, îşi manifestase în cercul restrîns al prietenilor dorinţa de a iniţia o nouă orientare în literatură:

„Lucrez la ceva literar, botează-mă, mă voi sili să port numele cu demnitate... Voiesc o haină nouă: nu port *vechituri* romantice; dispreţuiesc şi şapca lui Schopenhauer, şi fesul lui Gauthier, ca şi eroii lui Hugo."[2]

Nu sîntem în posesia unor afirmaţii explicite cu privire la principiile directoare ale „şcolii" literare pe care o concepea Delavrancea în acest timp, dar credem că ele se pot desprinde din analiza creaţiilor sale pariziene: *Sultănica*, *Şuer*, *Iancu Moroi*, din modul cum se documentează pentru nuvela *Linişte*, din cele zece cronici despre pictura expusă în Salonul 1883 în Palatul Industriei de pe Champs Elysées şi din corespondenţa din acea vreme. Cronicarul plastic şi scriitorul se completează şi concepţia lui Delavrancea despre literatură se precizează simţitor. În nuvela *Sultănica*, prima scriere literară importantă a lui Delavrancea, elaborată la Paris, preferinţa scriitorului pentru oamenii simpli din mediul sătesc, construirea primului său personaj „inadaptat" la condiţiile de viaţă din societatea în care trăia şi realizarea unui stil plin de culoare constituie elementele unui debut strălucit al nuvelistului Delavrancea, dar şi o remarcabilă îmbogăţire a nuvelisticii româneşti, atît prin tematică şi atitudine faţă de viaţă, cît şi prin înnoirea stilului artistic.

[1] *Monitorul oficial*, Dezbaterile parlamentare, 11 decembrie 1894, p. 183.
[2] Scrisoarea lui Delavrancea către Elena Miller-Verghi, nedatată, inedită.

În cele zece cronici consacrate picturii din Salonul 1883, Delavrancea se referă adesea la principii estetice specifice literaturii, în paralelă cu principiile artelor plastice. Părerile sale din aceste foiletoane, privind diversele şcoli artistice, coroborate cu cele din scrisorile trimise de la Paris, merită să fie luate în consideraţie cînd urmărim formarea personalităţii lui Delavrancea ca scriitor şi teoretician al artei.

În literatură, la venirea lui Delavrancea în capitala Franţei, realismul cîştigase biruinţa asupra romantismului decadent, ridiculizat de Gustave Flaubert în *Madame Bovary*. Progresul ştiinţific înregistrat de veacul al XIX-lea şi critica lui Hyppolite Taine, întemeiată pe pozitivismul lui Auguste Comte, fac parte dintr-un proces complex, care, în a doua jumătate a veacului, stimulează gustul pentru adevăr al scriitorilor, dorinţa de a zugrăvi realitatea în întregul ei, de a înfăţişa sufletul omenesc cu scăderile şi înălţările lui, cu trăsăturile lui tipice şi individuale. În 1878, însă, Émile Zola, care începuse ca scriitor realist şi care rămîne un realist în creaţia sa majoră, înfiinţează grupul de la Médan, orientează romanele sale către naturalism şi formulează în 1880, în *Le roman expérimental*, teoria noului curent literar: sprijinindu-se pe experimentul ştiinţific, naturalismul trebuie să genereze o literatură care să conţină „*tranches de vie*" — hălci de viaţă — fără preocupare de compoziţie şi stil, simple fotografii ale realităţii în ceea ce are ea excepţional prin monstruos şi respingător.

Receptivitatea lui Delavrancea la curentele literare mai vechi şi mai noi pe care le găseşte în acţiune la sosirea sa în Franţa era dezvoltată printr-o lectură intensă şi pasionată, necesară „vorbirilor" ţinute în pensionul Elenei Miller-Verghi şi satisfacerii unei înclinări profunde către lumea artei. Şirul de scriitori al căror nume îl întîlnim în corespondenţa premergătoare plecării în străinătate, ca şi în cea trimisă de la Paris între 1882—1884 dovedeşte că Delavrancea a studiat în această epocă filozofi ca Schopenhauer, J. S. Mill, Kant, Auguste Comte, Victor Cousin şi alţii, istorici ca Herodot şi Tucidide, poeţi latini ca Horaţiu şi Vergiliu, scriitori francezi, de la Molière şi Racine pînă la Victor Hugo, Gustave Flaubert, H. Taine, Émile Zola şi H. de Balzac; italieni, de la Dante şi Petrarca pînă la Giusti, Al. Manzoni şi Giosuè Carducci; pe Schiller, Goethe, Cervantes, şi mai ales Shakespeare. În baza acestor lecturi putea conchide că: „în linişte, în petreceri, şi pe

mătase" nu se pot scrie decît „contemplațiuni lirice", lipsite de adîncime, dar marea literatură necesită un zbucium interior excepțional, singurul care poate să dea „oase și carne, nervi și viață, pasiuni și luptă caracterelor izvodite", și la această culme creatoare, „după Dumnezeu și Shakespeare"[1] puțini au mai ajuns.

Pe baza unei asemenea cunoașteri a literaturii, Delavrancea își putea exprima opinii față de curentele literare ale epocii și de cei mai valoroși reprezentanți ai acestor curente, scriitori ale căror opere în bună parte sînt prețuite și azi. Fără a se încadra manifest în vreun curent, el admite din toate ceea ce contribuie la oglindirea cu adevărat artistică a realității. Uneori, temperamentul său îl împinge la aprecieri exagerate, cînd în favoarea unui curent, cînd în favoarea altuia. Spre exemplu, cu privire la romantism, pe care, pe drept cuvînt, îl socotește depășit ca formulă literară, în al nouălea deceniu al veacului trecut, Delavrancea se exprimă în termeni defavorabili deosebit de drastici:

„Ce-ai fi făcut tu, Mărgărintă, cu citirea lui Victor Hugo, Lamartine etc.?... ai fi aranjat cuvinte sonore în jurul ideilor vagi, pierdute, fusenate... Observațiile profunde, cari din profunde, cu muncă de titan, pot deveni de geniu, analiza migăloasă și culoarea locală, exactă, hotărîtă și cu un brio de adevăr ar fi fost sugrumate de acordurile perfecte ale frazelor, de armonia sonală, de contrapunctul antitezelor hugonești. Noblețea claviaturii lirice ar fi ucis personalitatea..."[2]

În ceea ce privește naturalismul zolist, atît noutatea formulei, cît mai ales puternica personalitate a inițiatorului acestui curent, exercită o vădită înrîurire asupra lui Delavrancea. Cu toate acestea, el respinge categoric eticheta de „naturalist" pe care i-o aplicase Elena Miller-Verghi, ținînd să facă un *distinguo* între „natural" și „naturalist" și atrăgînd atenția asupra diferitelor accepțiuni date de contemporanii săi „naturalismului":

„a)...Mie nu îmi place să strig lumii că sunt «naturalist».
b)...nici tipii ce voi descrie nu voi da ca scuză a patimelor lor zădărnicia cuvîntului de «naturalism».

Pentru Dumnezeu, se abuzează d-acest cuvînt și nu voi fi niciodată de partea acelora cari vor să facă dintr-o vorbă scuza tuturor ticăloșiilor omenești... și iluziile, și pasiunile nobile,

[1] I.E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 385.
[2] *Idem*, p. 383–384.

și sentimentele sunt naturale, și le poți descri sub numele de naturalism mai puțin înjositor ca senzațiile, rîvnele etc. ... În tot cazul, oricare ar fi eroul și faptele lui, nu se cuvine autorului să-l scuzeze cu o vorbă care are tot atîtea coprinsuri variate cîți oameni mișuie pe velința rotundă a pămîntului."[1]

Din aceste cuvinte nu trebuie să se înțeleagă că Delavrancea respinge *de plano* experimentul preconizat de naturaliști, ca mijloc de investigație asupra mediului social. Dimpotrivă, scriitorul chiar va folosi experimentul în documentarea sa pentru nuvelele *Iancu Moroi* și *Liniște*, dar îl va subordona oglindirii realiste a tablourilor de viață:

„Am devenit chiar doctor în diagnomonia unei suferințe pe care vroiesc s-o descriu. Mai multă muncă să aduni materialul decît să-l aranjezi. Nu e puțin lucru să te închietezi de opiniile doctorilor: dr. Hirtz, dr. Andral, dr. Fournet, dr. Pereyra etc., ba încă și de opinia lui Hypocrat pe lîngă Louis, Bayle, Laenec etc."[2]

Ispita naturalismului nu este, însă, atît de puternică încît să abjure adeziunea sa la principiile curentului realist și admirația față de cei mai de seamă reprezentanți ai lui:

„Eu, unul, Miri Maryo, nu ador sigur, *sigur*, dintre francezi, decît pe Flaubert și Balzac. Cel dintîi, extraordinar ca perfecțiune, cel de al doilea, extraordinar ca concepțiune și fapt."[3]

Și în altă scrisoare, adresată Elenei Miller-Verghi, Delavrancea subliniază în mod deosebit prețuirea sa pentru critica necruțătoare a societății din opera marelui Balzac:

„Am citit toată *Comedia umană* de H. de Balzac. Am rămas convins că e cel mai mare literat al Franței din secolul al XIX-lea. Acum am înțeles cuvintele lui Taine: «Trebuie să citești întregul Balzac pentru a-ți da seama de acest titan». O să vă trimet unele opere din acest sceptic cu bisturiu în mînă, d-acest hingher de geniu ce te despoaie de cele mai frumoase iluzii."[4]

În lumina acestor date se poate afirma că — deși ulterior vor mai avea loc retușări și precizări — în anii petrecuți la Paris liniile fundamentale ale personalității viitorului scriitor

[1] Scrisoarea lui Delavrancea către Mărgărita Miller-Verghi, nedatată, inedită.
[2] I.E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 402–403.
[3] Scrisoarea lui Delavrancea către Marya Lupașcu, nedatată, inedită.
[4] Scrisoarea lui Delavrancea către Elena Miller-Verghi, nedatată, inedită.

erau în general conturate. Omul și artistul Delavrancea prezenta de pe atunci cîteva trăsături identificabile de-a lungul întregii sale vieți și creații: romantismul temperamental, acuzat în această epocă și de avînturile tinereții; dragostea adîncă pentru popor și pentru patrie; compasiunea pentru cei umili; legătura organică cu creația artistică populară; o cultură care însuma cele mai valoroase opere ale antichității greco-romane, *Vedele* indice, pictura și literatura Renașterii italiene și a clasicismului francez, filtrate de gustul său înnăscut și de convingeri înaintate. Sub acțiunea de catalizator a personalității sale creatoare, din această acumulare de experiență intelectuală, afectivă și artistică va rezulta în curînd o creație a cărei împletire de elemente proprii diferitelor curente literare, la o tratare fugară, pot lăsa impresia de amalgam. În realitate, ceea ce va servi de liant și va da trăinicie operei lui Delavrancea este concepția sa realistă consecventă despre artă, cu rădăcini adînci în valorile fondului folcloric național.

Întors în țară, la sfîrșitul anului 1884, Delavrancea se înscrie în Baroul Ilfov; își reia activitatea de redactor-reporter al ziarului *România liberă*; funcționează ca profesor de logică în institutul Elenei Miller-Verghi[1], la „Așezămîntul Elisavetean"[2] condus de Iosif Antoniu Limburg și debutează la Ateneul Român cu conferința despre *Raportul dintre agricultură și industrie*. Urmează *Limba românească*[3] și *Retorica poporului*[4], prin care Delavrancea își începe seria de conferințe publice privitoare la limba și creația poporului, teme despre care niciodată nu va considera că a vorbit îndeajuns.

În 1885, Delavrancea aduna într-un frumos și elegant volum — *Sultănica* — cele opt scrieri publicate în revistele literare și în foiletoanele periodicelor politice între 1883–1885. Din simpla trecere în revistă a sumarului acestui volum se desprind cu claritate temele și preocupările care vor solicita și de acum încolo atenția scriitorului: viața satului românesc în perioada pătrunderii relațiilor economice capitaliste statornicite în

[1] *Ultime știri*, *România liberă*, IX (1885), nr. 2.419 (17 august), p. 3, col. 5.

[2] *Centenarul unei școli*, *Universul* (1943), nr. 141 (26 mai), p. 7.

[3] *Conferințele Ateneului — Programa*, *România liberă*, X (1886), nr. 3.546 (20 ian.), p. 3.

[4] Atenian, *Conferința d-lui De la Vrancea, Retorica poporului*, *Epoca*, I (1886), nr. 116 (9 aprilie), p. 2; *Retorica populară (Conferința d-lui B. de la Vrancea)*, *România liberă*, IX (1886), nr. 2.607 (10 aprilie), p. 2.

lumea orașelor, cu întregul lor corolar de moravuri *(Sultănica)*; viața mărginașilor bucureșteni *(Sorcova, Odinioară)*; trecutul de luptă al poporului împotriva împilatorilor dinlăuntru și dinafară *(Răzmirița, Șuer)*; modul de viață și morala burgheziei citadine *(Iancu Moroi)*; rolul nefast al patimilor josnice în viața individului, ca și a colectivității, concretizat în basm *(Palatul de cleștar)*.

În același an — 1885 — grupul socialist care înființa ziarul *Drepturile omului* invită pe Delavrancea să colaboreze. În baza prieteniei care-l lega de mulți tineri socialiști, C. Mille, Gh. Frunză și alții, Delavrancea le dă spre publicare în primul număr al ziarului nuvela *Sorcova* — tablou al mizeriei pe care, fără îndoială, o cunoscuse în multe case din mahalaua copilăriei.

Din noiembrie 1885 pînă în ianuarie 1886, Delavrancea colaborează la ziarul *Epoca*, nou înființat de conservatori. Prezența sa în redacția *Epocii* nu este definitorie pentru ideologia lui Delavrancea la această dată. Ea se datorează acțiunii lui Grigore Păucescu, conducătorul politic al ziarului, care, sub aparența unui mecenat literar, atrăgea în cenaclul din casa sa pe tinerii scriitori de valoare, căutînd astfel să submineze autoritatea pontifului critic al „Junimii", Titu Maiorescu, adversarul său politic. Ca și Vlahuță, Delavrancea a fost obiectul unei astfel de manevre și, ca urmare, a citit multe din creațiile sale în casa lui Grigore Păucescu, a dedicat — în aceleași împrejurări — nuvela *Trubadurul* soției acestuia, și, astfel, era firesc să fie — ca și Vlahuță — cîștigat și pentru ziarul atunci înființat, mai ales că în acel moment, de curînd întors de la Paris, Delavrancea era destul de încolțit de grijile vieții.

Tematica articolelor publicate în *Epoca* și numărul lor redus dovedesc divergența dintre linia ideologică a ziarului conservator și convingerile intime ale lui Delavrancea, care, la 17 noiembrie 1885, atacînd guvernul liberal, face în realitate rechizitoriul politicianismului burghez fără deosebire de partide, căci el este încredințat că „vițiile ce bîntuie patria cuibează numai în clasa astăzi conducătoare". Pentru Delavrancea, poporul nu este „o turmă a cîtorva oameni, nici rezultatul unui eveniment izolat din viața lui, nici — mai puțin — păpușa ignoranților de uliță..."

Legea istorică și *legea progresului* — una transmițînd din generație în generație cuceririle poporului, cealaltă conducînd

la forme de viață superioare — sînt factorii cărora Delavrancea le recunoaște puterea și legitimitatea de a hotărî drumul popoarelor.

În articolele din *Epoca*, așa cum se va întîmpla în toată activitatea sa gazetărească și politică, Delavrancea depășește deseori cadrul ideologic al partidului pentru care militează. Convingerile sale democratice, respectul adevărului, admirația sinceră pentru poporul creator al valorilor materiale și spirituale, simțul de dreptate și dragostea de patrie, în toate împrejurările, fac pe Delavrancea să cuprindă în numărul celor ce degradează conceptul de om atît pe liberali, cît și pe conservatori. În consecință, i se pare nefiresc ca poporul să rabde în fruntea lui „o clasă ignorantă și desfrînată".

Este interesant că în puținele articole din *Epoca* întîlnim la Delavrancea critica „formelor fără fond". Pornind, ca și Titu Maiorescu, de la constatarea discrepanței dintre etichete și conținut, Delavrancea ajunge la exemple concrete. Deși eram socotiți o țară eminamente agricolă, „nici o lețcaie nu se da" pentru învățămîntul agricol. Formele noi de viață impuse poporului, „cari nu i se potrivesc pe cap și pe talie", îl zăpăcesc, îl înșală și-l dau „pe mîna demagogilor, cari veșnic au trăit din obscuritatea formelor noi"[1].

Nu poate fi vorba aici de o simplă acceptare pasivă a ideilor lui Titu Maiorescu, ci, mai degrabă, de o potrivire a concepției lor privitoare la necesitatea legăturii organice dintre viața poporului și instituțiile lui. Grija și interesul dintotdeauna al fiului de cărăuș din Delea-Nouă pentru soarta țărănimii răzbat nereținute chiar în articolele din proaspătul organ al conservatorilor:

„Dar ce grije se dă acestei temelii pe care ne sprijinim cu toții, mici și mari, profesii libere și nelibere? Acest guvern mărturisește singur că administrație bună nu are încă; cultură, ce a apucat din strămoși; în loc de șosele, drumuri naturale, pe ploaie, schimbate în nămol și băltoace; școli potrivite, de loc; iar ce are cu vîrf și îndesat: serviciul militar, biruri grele, străini hrăpitori, biserică dărăpănată, preoți bețivi, monopoluri berechet și opt miniștri în vîrful acestei lihneli sociale. În fața acestui scandal, voi, cari vorbiți cu împărații, voi, rasă rîvnitoare de belșug și onoruri, voi, năclăiți în decorații și cordoane străine, voi socotiți onest a răspunde cu cuvinte

[1] De la Vrancea, *Cum suntem guvernați*, *Epoca*, I (1885), nr. 2 (17 noiembrie), p. 2.

sub care se pot adăposti de minune și ignoranța, și nepăsarea, și viclenia, și necinstea."[1]

Se înțelege că tonul acestor apostrofe la adresa guvernanților și în favoarea țărănimii nu putea fi pe placul moșierilor din partidul conservator. După ce scoate un număr special al *Epocii* — literar și ilustrat — pentru 1 ianuarie 1886, în care se publică pentru prima oară *Dalila* lui M. Eminescu și propria sa schiță *Zobie*, Delavrancea își dă demisia. Într-o discuție privitoare la țărănime, provocată probabil de articolele sale, patosului cu care Delavrancea elogia virtuțile țărănimii, roasă de mizerie, unii dintre conservatori i-au răspuns cu hohote de rîs. Revoltat, Delavrancea a declarat că nu mai poate rămîne printre cei ce batjocoresc pe țăran. La toate insistențele lui Grigore Păucescu a rămas neînduplecat. Pentru salvarea aparențelor, motivele conflictului dintre Delavrancea și unii conservatori de la *Epoca* trebuiau tăinuite, pentru a nu scădea popularitatea partidului. Ca urmare, Grigore Păucescu anunță cititorilor *Epocii* retragerea lui Delavrancea din funcția de redactor-șef, dorind să se ocupe exclusiv de avocatură. În realitate, cel puțin la început, Delavrancea nu s-a simțit prea atras de avocatură. De altfel, *Argus* continuă să activeze în gazetărie, semnînd rubrica specială „Cancanuri politice" din ziarul *Lupta* al lui Gh. Panu, strămutat de la Iași la București la 23 noiembrie 1886. În spiritul „radical" al lui Gh. Panu, *Argus* atacă în „cancanurile" sale atît pe liberali, cît și pe conservatori, în general, și îndeosebi pe junimiștii conduși de P.P.Carp; ridiculizează pe senatorii incapabili de vreo opinie, pe prelații din Parlament, slugarnici. În totalitatea lui, Senatul, care ar fi trebuit să amintească de înțelepciunea bătrînilor sfetnici romani, nu era, după expresia lui Argus, decît „o turmă de oi", „un trist corp care ar putea foarte bine să fie suprimat, fără ca să se simtă vreun gol în rotagele constituționale"[2].

Simpatia pentru popor, pledoaria pentru luminarea acestuia, despre care Delavrancea va vorbi în Parlament ședințe întregi, începe încă din coloanele „cancanurilor". În 1887 Delavrancea lega problema luminării poporului de problema celor trei milioane de români din Transilvania, de a căror cultură națională — armă împotriva încercării de deznaționali-

[1] De la Vrancea, *„Fiii poporului" și sărăcia poporului*, *Epoca*, I (1885), nr. 16 (5 dec.), p. 1.

[2] Argus, *Cancanuri politice*, *Lupta*, III (1886), nr. 127 (5 decembrie), p. 1.

zare întreprinsă de stăpînirea austro-ungară — sînt răspunzători guvernanții din România. *Argus* atacă pe Dimitrie Sturdza fiindcă: „a cerut ștergerea subvenției ce statul o acorda *Societății pentru învățătura poporului romîn*, unde numai fiii de țărani învață carte, pe motiv de economie, și în același timp s-a opus din toate puterile la ștergerea din buget a subvenției ce se dă unei școale luterane. Dar d. Sturdza are dreptate, el e ministrul regelui Carol de Hohenzollern!"[1]

De altfel, campania antimonarhică, începută în *Lupta* din aprilie 1887, va continua, denunțînd lipsa de popularitate a coroanei, tendința de autocrație și lăcomia lui Carol I, care-și desface *Brînza regală*[2] de la Broșteni și lemnele [3] fără impozit și-și calculează lista civilă la cursul cel mai ridicat al galbenului. Atacurile lui Delavrancea la adresa monarhiei nu sînt întîmplătoare. Ele trebuie puse în corelație cu ideile sale din *Corespondența pariziană*, la care ne-am referit, și vor deveni din ce în ce mai frecvente, culminînd în anii 1890—1893.

Spiritul polemic și plasticitatea limbii din „cancanuri" se resimt totuși de lipsa unor obiective înalte de luptă, a unor convingeri răspicate. Aversiunea reală a gazetarului față de reprezentanții mai mari și mai mici ai partidelor politice, smulgîndu-și unul altuia puterea sau cel puțin dreptul de a se înfrupta alternativ din bugetul statului, nu este îndestulătoare spre a da viață lungă acestor scurte articole polemice. Ceea ce rezistă sînt portretele — adeseori caricaturizate — ale politicienilor vremii, în care Delavrancea își risipește talentul descriptiv, un stil în care limba viguroasă, oralitatea, pitorescul și cruditățile de tip naturalist se îmbină într-o formulă personală, specifică lui Delavrancea la această epocă.

În cel mai înalt grad, însă, Delavrancea se preocupă în acești ani de problemele culturii și ale literaturii. Îndată după întoarcerea din străinătate, prietenia cu Al. Vlahuță — începută prin corespondență — apoi cu Caragiale se statornicește. În același timp se produce apropierea de cercul „Junimii", unde îl atrage cu deosebire puternica personalitate a lui Titu Maiorescu. În vreme ce de la „*spiritus rector*" al „Junimii"

[1] Argus, *Cancanuri politice*, *Lupta*, IV (1887), nr. 212 (23—24 martie) p. 1.

[2] Argus, *Brînză regală*, *Lupta*, IV (1887), nr. 246 (7 mai), p. 1.

[3] Argus, *Regele neguțător de lemne*, *Lupta*, IV (1887), nr. 234 (22 aprilie), p. 1.

tînărul scriitor împrumuta cărți — *Croquis américains*[1] — Delavrancea era în legătură de prietenie și cu Gherea. Legătura cu cei doi critici literari care și-au disputat dreptul de a îndruma creația literară a vremii lor, deși, în formule diferite, părerile lor se întîlneau adesea, n-a avut prea mari consecințe asupra lui Delavrancea. Colaborarea cu Dobrogeanu-Gherea în anii afirmării sale ca scriitor a fost împiedicată de cercul prietenilor Miller-Verghi — Lupașcu. Pentru motive explicabile, de ordin ideologic și politic, aceștia nu puteau vedea cu ochi buni o colaborare a lui Delavrancea cu Gherea și revista *Contemporanul*. De bună seamă că la datoria de recunoștință față de Elena Miller-Verghi — protectoarea sa — care, direct sau indirect, îi cerea să renunțe la un drum ispititor, potrivit cu multe din opiniile sale despre artă, se adăuga și o insuficientă clarificare cu sine însuși a lui Delavrancea.

Dintr-o scrisoare trimisă Elenei Miller-Verghi de la Paris reiese că legătura lui Delavrancea cu Gherea ar fi trebuit să se concretizeze într-o colaborare interesantă.

„Îmi faci un cap de acuzație de purtarea mea față de G... (identificarea persoanei cu această inițială — Gherea — ne-a fost dată de Mărgărita Miller-Verghi — n.n.)... primesc. Trebuia să mă previi de mai nainte, iar nu să suferi ca impresia rea ce ți-ar fi fost lăsat colaborarea mea la reînvierea unei «reviste literare» să devie un rău, un diferend de mumă și fiu. Consiliile matale complectate cu ale tătuchii[2] — căci d-lui ar putea privi faptul dintr-un punct de vedere politic — m-ar fi constrîns să părăsesc ideea mea, idee ce nu putea să dezguste pe nimeni — și mai puțin pe d-ta — căci era dezinteresată, sinceră și nobilă, chiar de ar fi fost nepotrivită cu mine. Mă înșelam? Aceasta era de dovedit, iar nu altceva și — mă înșelam or nu — orcum ar fi fost credința mea, m-aș fi dat după părerea d-voastră... Cît pentru părerea d-tale că G... ar dori să mă aibă lîngă el, că mă lingușește în anume scopuri etc., orcît m-ar măguli, mai ales că vine de la d-ta, sunt prea sincer ca să nu-ți răspund că te înșeli. G... nu a avut și nu va avea trebuință de mine, om obscur, fără nici o pozițiune socială, bănească or de neam."[3]

[1] Scrisoarea lui Delavrancea către Titu Maiorescu, din 16 martie 1885, inedită.

[2] Nume dat de intimi lui Alex. Lupașcu.

[3] Scrisoarea lui Delavrancea către Elena Miller-Verghi, din 5 ian. 1884, inedită.

Dar dacă împrejurările împiedică pe Delavrancea să se manifeste în paginile revistei lui Gherea, așa cum se pare că ar fi dorit pe cînd se afla la Paris, relațiile lor de prietenie au rămas nealterate de-a lungul anilor, întărite, desigur, prin admirația comună pentru Caragiale. În 1893, angajat în efortul de a dezvălui asuprirea suferită de transilvăneni, Delavrancea îi scria lui Gherea ca unui vechi și bun prieten, care-l înțelegea:

„Și voi veni la voi, și voi căuta să mai vindec rana vorbind despre teribila tragedie a românilor de peste Carpați."[1]

Era în preziua discursului său, *Cestiunea națională*, rostit la Ploiești, în urma căruia a fost ales pentru prima dată deputat. Scrisoarea se încheie cu formule familiare de o mare intimitate:

„Sărut mîinile Gheroaiei. Salutări amicale Gherinei și Geruțului. Pe tine te îmbrățișez."[2]

În 1895, la întoarcerea din Elveția, se află din nou la Ploiești „la masă cu nenea Gherea"[3], iar în 1912 vizitează Weimarul însoțit de familia lui Gherea și de „micul Cerna, poetul"[4].

În ceea ce privește ideile care-l apropiaseră de Gherea, ele se vor manifesta nu numai în „Cancanurile politice" din ziarul *Lupta*, dar și într-o serie de articole din 1886, publicate în același ziar și intitulate *Lupta literară*. În această serie de articole Delavrancea face o scurtă incursiune în istoria limbii noastre literare, combate dăunătoarea influență a stricătorilor de limbă — încercarea de italienizare a limbii făcută de Heliade Rădulescu și curentul etimologizant pornit chiar din sînul Academiei — și ajunge la concluzia că „legea firească" de manifestare a oricărei literaturi trebuie să fie „bogata, voinica și dulcea vorbă a părinților și bunilor"[5]. Apreciind, însă, că importanța problemelor pe care le avea de dezbătut necesită un spațiu mult mai mare și un loc principal în ansamblul unei publicații, pe care *Lupta* nu i le putea oferi, hotărăște — de comun acord cu Gh. Panu, care avea s-o finanțeze — înființarea revistei *Lupta literară*.

[1], [2] Scrisoarea lui Delavrancea către Gherea, din 16 dec. 1893, cf. Ion Vitner, *Firul Ariadnei*, București, E.S.P.L.A., 1957, p. 9—10.

[3] Scrisoarea lui Delavrancea către Mărgărita Miller-Verghi, din 1 august 1895, inedită.

[4] Scrisoarea lui Delavrancea către Marya Delavrancea, din 19 iunie 1912, inedită.

[5] De la Vrancea, *Lupta literară*, II, *Lupta*, III (1886), nr. 133 (13 dec.) p. 2-3.

Noua revistă, în cele două numere apărute[1], făgăduia — prin prestigiul și ideile înaintate ale colaboratorilor săi (A. Vlahuță, Const. Mille, Petre Ispirescu, Artur Gorovei) — să realizeze poate tocmai acea înnoire a literaturii române așteptată de cei ce-l cunoscuseră pe Delavrancea la Paris, înnoire înrudită cu orientarea promovată de *Contemporanul* lui Gherea prin poziția critică pe care *Lupta literară* o ia față de conținutul și stilul manualelor școlare și de întreaga mișcare culturală a vremii. Amplul studiu *O familie de poeți...*, împreună cu articolul *Din cultura noastră*, semnat de Delavrancea cu pseudonimul *Fra Barbaro*, apoi *Minucio*, trebuie considerate programul revistei *Lupta literară*. În primul, cel mai important dintre ele, Delavrancea demonstrează convingător lipsa de valoare a unor poeți lăudați de Titu Maiorescu, critică lipsa de conținut de idei și sentimente a creației lor, artificialitatea limbajului lor poetic, și atacă fără menajamente preferința arătată de criticul „Junimii" pentru literatura germană ca model necesar literaturii noastre naționale:

„Noi din capul locului ne declarăm vrăjmași ai influenței străine în poezia română... De regretat e că d-l Maiorescu n-are atîta vreme de dat criticii și atîta răbdare cît are și gust, pentru că numai astfel s-ar sfii d-a lăuda tocmai partea cea mai slabă dintr-un poet; în tot cazul, criticile d-sale ar pierde din maiestatea decretată și ar cîștiga în limpezime, pe care de multe ori o ocolește..."[2]

Această atitudine critică față de Titu Maiorescu și față de unele idei ale „Junimii" nu se observă acum pentru prima dată la Delavrancea. E drept că începuturile legăturilor sale cu Titu Maiorescu trebuie să dateze de prin 1878-1882, cînd colaboratorul permanent al *României libere* reproducea în ziar prelegerile profesorului de filozofie. După înapoierea lui Delavrancea de la Paris, apropierea lor s-a adîncit prin intermediul lui Caragiale și Vlahuță, participanți permanenți la „ședințele" din strada Mercur.

În octombrie 1884 Delavrancea ia parte la banchetul junimiștilor de la Iași în cinstea unui sfert de veac de la înființarea *Convorbirilor literare* și frecventează adesea ședințele „Junimii".

[1] *Lupta literară*, I (1887), nr. 1 (19 aprilie); nr. 2 (26 aprilie).

[2] De la Vrancea, *O familie de poeți...*, *Lupta literară*, I (1887), nr. 2 (26 aprilie), p. 15, 17.

În 1886 citește chiar nuvela sa *Trubadurul*.[1] Tot în 1886 însă, după cronica privitoare la drama lui V. Alecsandri — *Despot-vodă* — semnată de Delavrancea în *Epoca* din 11 ianuarie, Titu Maiorescu răspunde prin articolul *Poeți și critici*, luînd apărarea lui Alecsandri și contestînd cronicarului — scriitor la rîndul său — posibilitatea de a aprecia obiectiv opera altui creator.

De atunci, divergențele de opinii s-au adîncit și este probabil că Delavrancea a încetat să participe la ședințele din strada Mercur. Ca urmare, numele lui pe lista membrilor „Junimii" este barat cu creionul. Cu toate aceste divergențe, la care se adăuga apartenența lor la două partide politice diferite, Delavrancea i-a păstrat totdeauna lui Titu Maiorescu un sentiment de admirație și respect, așa cum reiese dintr-o scrisoare adresată unui prieten, în 1898:

„...N-ai auzit pe Maiorescu. Te plîng, om fără patrie!... Îmi spui că ai văzut nepieritoarele opere din Florența și Roma și Neapole, dar n-ai auzit nici pînă astăzi minunea cuvîntului pe care neamul românesc a fost în stare s-o zămislească în Titu Livius Maiorescu. E cel mai desăvîrșit din cîți au vorbit. Și va trece cel puțin 100 de ani — citește bine: una sută — pînă va mai vorbi cineva atît de fermecător, din toate punctele de privire, ca el"[2], pentru ca să-și încheie scrisoarea mărturisindu-și regretul pentru timpuria sa despărțire de Titu Maiorescu:

„Eu nu-l cunosc de aproape. După cîte ți-am spus, de mai mulți ani am întrerupt raporturile mele cu el, raporturi abia începute. Zi-mi: țăran țîfnos, și pace! O, și cît mi-ar fi folosit mie disciplina maioresciană! Mi-e dor de el ca de-o patrie... Am nostalgie..."[3]

Dintre numeroasele personalități culturale ale epocii, cu care Delavrancea a avut legături, locul cel mai important în viața sa l-au ocupat blîndul poet eminescian A. Vlahuță — „măiestrașul" sau „fratele Alecu" — și dramaturgul Caragiale — „Luca", Iancu sau Iencuțu — despre care Delavrancea scria cu simpatie și admirație: „un grec mai rafinat în sentimente și «comprenea» nu s-ar putea găsi decît în timpul lui Pericle"[4].

[1] Vezi notele la nuvela *Trubadurul*, ed. de față, vol. I, p. 343-352.
[2] Delavrancea, *Oratorul: Titu Maiorescu*, *Convorbiri literare*, XLIV, vol. I (1910), nr. 2 (februarie), p. XCV–XCVI.
[3] *Idem*, p. XCVIII.
[4] Scrisoarea lui Delavrancea către I.L. Caragiale, din 26 iunie 1904, inedită.

Socotiți — alături de G. Coșbuc — mușchetarii literaturii române[1], Vlahuță, Delavrancea și Caragiale au lăsat în amintirea contemporanilor un impresionant exemplu de prietenie, cu toată deosebirea lor temperamentală. Ceea ce i-a unit mai ales a fost marea dragoste pentru artă, triunghiul prieteniei lor avînd la bază profunda admirație pe care și Vlahuță și Delavrancea au purtat-o lui Caragiale și Grigorescu.

Încă în 1884, îndată după întoarcerea de la Paris, într-un reportaj semnat *d.l.v.*, Delavrancea ne-a dat unul dintre primele și cele mai autentice caracterizări ale lui Caragiale și ale artei sale:

„Nu am văzut niciodată autor care să intre mai mult în tipurile ce a creat, care să-și joace mai bine rolurile ce a scris pentru alții. Din *Noaptea furtunoasă* și din noua sa comedie, *O scrisoare pierdută*, nu e polițai, prefect, proprietăraș, ambițios și naiv pe care să nu ți-l prezinte cu dibăcia unui comedian consumat în arta sa. Și cu toate acestea, nu cunosc un autor mai obiectiv, mai deosebit de creațiunile sale."[2]

Corespondența regulată pe care Delavrancea a purtat-o cu Caragiale și din care încă s-au păstrat, cu toate avatarurile celor opt decenii care au trecut, zeci de scrisori, dezvăluie gradul de intimitate și afecțiune dintre ei, cît și marele număr de probleme care-i preocupau pe cei doi prieteni. Călător în Grecia sau Egipt, părinte îngrijorat de examenul fiicei sale, Cella, la Conservatorul din Paris, îndurerat de moartea pictorului Nicolae Grigorescu, în orice stare sufletească, Delavrancea își împărtășește planurile, deziluziile și bucuriile „fratelui Luca". Portretele politicienilor și analiza situației politice, veșnic încordată, ocupă cel mai mare loc în aceste scrisori pe care Caragiale le aștepta cu înfrigurare, mai ales că el însuși, înscris în gruparea conservatoare a lui Tache Ionescu, în 1905, se dorea deputat, ceea ce nu părea imposibil:

„Bun e D-zeu și, dupe mila și îndurarea lui, la toamnă, Caragiale și Delavrancea vor fi în Parlamentul României. Așa nădăjduiesc."[3]

[1] C. Săteanu, *Mușchetarii literaturii române moderne — Al. Vlahuță, I.L. Caragiale, Delavrancea și Coșbuc*, Iași, Inst. grafic „Presa bună", 1940.
[2] d.l.v., *Iașii și banchetul „junimiștilor"*, *România liberă*, VIII (1884), nr. 2.191 (30 octombrie), p. 2, 3.
[3] Scrisoarea lui Delavrancea către Caragiale, din 4/17 iunie 1905, inedită.

Anul 1907 şi broşura lui Caragiale fac pe Delavrancea să-şi exprime părerile în scrisori despre care vom discuta la locul potrivit. În privinţa relaţiilor cu „fratele Luca", credem edificatoare o scrisoare din Paris, 1907:

„Sunt ani de cînd fiinţa ta a făcut o adevărată invazie în sufletul meu, distrugînd multe, respectînd unele, generînd altele... dacă nu trec pe la tine, e că mi-e imposibil să trec. Şi nu-ţi închipui cît vă doresc. Mi-e dor de m-me Caragiale, a cărei delicateţe este incomparabilă, mi-e dor de puii tăi veseli şi parainteligenţi — de indiana şi de berbecul cu ochelari — mi-e dor de tine, de nasul tău impertinent, de buza ta de jos violentă, de buza ta de sus obraznică, de ochelari-ochii tăi diabolic-spirituali. Mi-e dor de inima şi de capul tău. Să nu rîzi, de altele, da — şi am multe — de asta, nu..."[1]

Conţinutul scrisorii poate fi corelat nu numai cu parodiile pe care Caragiale le face unora dintre scrierile lui Delavrancea, ci şi cu nenumăratele lecturi comentate de cei trei prieteni, care neîndoielnic au contribuit la simplificarea stilului, prea înflorit, din tinereţe al lui Delavrancea, tinzînd către sobrietatea echilibrată a scrisului său de maturitate.

Prietenia cu poetul A. Vlahuţă începuse din 1883—1884, cînd Delavrancea se afla încă la Paris.

Îşi scriseseră în acelaşi timp, înainte de a se cunoaşte. Întîlnirea le-a confirmat o simpatie spontană, simţită reciproc de la distanţă:

„Ne-am înţeles de la primele cuvinte; el vorbind rar şi puţin, eu mult şi repede"[2].

Ulterior, au locuit în aceeaşi cameră la hotel „Metropol", ca şi Duiliu Zamfirescu, au fost colegi de redacţie la *România liberă*, la *Epoca* şi la *Revista nouă*; şi-au citit reciproc noile lor creaţii sau pe ale lui G. Coşbuc, O. Goga sau Cerna, reluînd pe rînd lectura, cu ritm diferit şi vibraţie personală în glas, în Strada Polonă, sau în locuinţa lui Delavrancea de la Şcoala Centrală, în balconul din Palatul funcţionarilor, sau la Dragoslovenii lui Vlahuţă, ori la Berlin, în Preussischestrasse 10, Wilmersdorf, la Caragiale; au călătorit împreună cu vaporul pe Dunăre, au vegheat ultimele clipe de viaţă ale

[1] Scrisoarea lui Delavrancea către Caragiale, din 3/16 ianuarie 1907, inedită.

[2] Delavrancea, *Cum l-am cunoscut...*, în loc de prefaţă la vol. lui A. Vlahuţă *Icoane şterse*, Bucureşti, Ed. Alcalay, 1895, p. V.

marelui lor prieten, pictorul Grigorescu; au călătorit împreună cu Gherea, duşi de viforul durerii, spre Berlinul unde se prăbuşise nemuritorul „frate Luca" în 1912; s-au întîlnit la Bîrlad sau la Iaşi, în anii refugiului, ca într-un priveghi la căpătîiul patriei cotropite, privindu-se cu ochi mîhniţi, încercînd să se încurajeze unul pe altul; şi A. Vlahuţă, ultimul dintre „muşchetarii" literaturii noastre clasice, a condus la cimitirul din Iaşi pe Delavrancea, spunînd că a venit la propria sa înmormîntare, întru atît îi părea de neînţeles viaţa fără „fratele Barbu".

*

Prietenia cu Vlahuţă şi Caragiale, relaţiile cu Titu Maiorescu şi cu Gherea, succesul primelor conferinţe rostite la Ateneu şi aprecierile laudative ale unor critici literari cu prestigiu în epocă pregătesc pentru Delavrancea atmosfera prielnică creaţiei literare. La intervale scurte publică nuvelele *Trubadurul*, *Din memoriile Trubadurului*, *Văduvele* şi *Milogul*, din care, cu unele adăugiri, alcătuieşte în 1887 volumele *Trubadurul* şi *Linişte*. În acelaşi an, în *Lupta literară*, începe publicarea uneia dintre cele mai viguroase scrieri din creaţia sa — *Hagiu* — intitulată ulterior *Hagi-Tudose*.

Din păcate, radicalul Gh. Panu, adversar al lui I. C. Brătianu, este condamnat în mai 1887 la doi ani închisoare pentru articolul *Omul periculos*, în care viza pe Carol I. Gh. Panu fuge în străinătate, şi astfel încetează de a mai subvenţiona *Lupta literară*, care-şi întrerupe apariţia numai după două numere.

Delavrancea şi Vlahuţă fac planul ca, în colaborare cu Al. Macedonski[1], să editeze o nouă revistă, în care sperau să continue programul *Luptei literare*, finanţată de data aceasta de Victor Bilciurescu, sub direcţia lui B.P. Hasdeu. În ultima clipă, însă, Al. Macedonski pretinde să aibă el rolul conducător, în locul lui Hasdeu, ceea ce Delavrancea şi Vlahuţă nu admit. În redacţia improvizată din fosta Stradă Regală, neînţelegerea ia proporţii, soldîndu-se cu plecarea lui Al. Macedonski. *Revista nouă*, cum a fost intitulată, apare totuşi, avînd ca redactori, în ordinea importanţei acordate de B.P.Hasdeu, pe Delavrancea, Vlahuţă, D.D. Racoviţă şi Victor Bilciurescu,

[1] Scrisoarea lui Delavrancea către Victor Bilciurescu, nedatată, nedită.

cărora în curînd li se vor adăuga G. Ionescu-Gion, I. Bianu și Th. Speranția. Printre colaboratori se întîlnesc numele lui Ion Ghica, Gheorghe din Moldova, Dinu Golescu și I. Catina. Se mai publică *Rime la un amic*, de Veronica Micle, și poezii postume, de Iulia Hasdeu etc.

În *Revista nouă* Delavrancea a publicat — cu puține excepții — întreaga sa creație nuvelistică de după 1887, dar, solicitat în prea multe direcții, scriitorul nu mai are răgazul să reia și să continue dezbaterea problemelor teoretice privitoare la limba literară, la conținutul, măiestria artistică și funcția socială a literaturii, la coordonatele culturii noastre naționale, începută în *Lupta literară*, dezbatere pe care, de altfel, n-o continuă nici alți colaboratori ai *Revistei noi*. În 1893 publică în primul număr al revistei lui Gherea *Literatură și știință* schițele *Bunicul*, *Bunica*, *Marele duce* și *Două lacrimi*, iar în 1894 colaborează sporadic la revista *Vieața*, editată de prietenii săi A. Vlahuță și Dr. Alceu Urechiă.

Pentru Delavrancea anii 1888—1894 sînt ani de intensă activitate nu numai în domeniul creației literare, ci și în avocatură și mai ales în politică. Fiul căruțașului Ștefan Tudorică Albu din mahalaua orzarilor privea cu ochi critic lumea în care trăia și — așa cum am văzut din „zigzaguri“ și mai ales din *Corespondența pariziană* — dovedea că are ceva de spus cu privire la factorii răspunzători de bunul mers al societății. În 1888 împrejurări speciale favorizează angajarea lui în activitatea politică, pe care în 1885 o considera „o afacere peste măsură de grea“[1]. Încurajat de locul pe care și-l cucerise în generația de prozatori tineri prin cele trei volume publicate — *Sultănica* (1885), *Trubadurul* (1887) și *Liniște* (1887) —, de succesele obținute la bară, în gazetărie și la Ateneu, fiul lui Ștefan „căruță-goală“, care avea să-și dea consimțămîntul la căsătoria lui Barbu prin punere de deget, cere în căsătorie pe fiica liberalului Alexandru Lupașcu.

Din timpul petrecut la Paris, schimbul de scrisori dintre Delavrancea și Marya Lupașcu lasă să se întrevadă ostilitatea cu care era privită prietenia lor atît de către Elena Miller-Verghi, care, se pare, îl destinase în planurile ei fiicei sale, Mărgărita, cît și de căte Lucreția Lupașcu, mama Maryei,

[1] De la Vrancea, *Voințe naționale*, în *Epoca*, I (1885), nr. 22 (12 decembrie), p. 2.

care nu putea concepe o căsătorie între fiica ei și tînărul născut printre orzarii din Bariera-Vergului.

„Sunt într-adevăr puțin supărată, dar pe ceilalți — îi scrie Marya lui Barbu —, pe tine nici n-aș ști cum; ești așa de bun cu mine, că de cîte ori îți scriu trebuie să-ți mulțumesc de cîte ceva, de o glumă a ta, de o vorbă, și chiar dacă nu mi-ai scri, de vreo bunătate a ta, pe care o simt cîteodată așa de vie, ca și cînd n-ar fi trecută, ca și cînd s-ar reînnoi și mări de cîte ori îmi aduc aminte... Împrejurul meu se petrec lucrurile cele mai curioase, cele mai nostime, cele mai de bufnit în rîs, lucruri pe care nu-ți vine să le crezi, la care nu te-ai fi așteptat niciodată... și vrei să nu-mi vie să rîz? ba am să rîd!... Poate zici că nu înțelegi nimic din ce spun? Cred și eu că nu! Cine te-a pus să te duci în fundul pămîntului?“[1]

În acest moment de răscruce în viața lor sufletească, sprijinul lui Al. Lupașcu a fost hotărîtor, și căsătoria celor doi tineri se realizează, dar Marya nu aduce în căsnicie nici o altă avere decît salariul ei de profesoară.

Se înțelege că susținerea lui Alexandru Lupașcu a sporit atașamentul lui Delavrancea pentru acesta, și comuniunea lor de idei din perioada prepariziană se adîncește; în plus, atracția temperamentală pentru combativitatea — în fond, demagogică — a liberalilor aflați de curînd în opoziție, pentru programul lor, în care Delavrancea vedea rezolvarea problemei naționale și a problemei țărănești, — cele două mari idealuri ale sale —, toate acestea contribuie la crearea unei atmosfere de persuasiv îndemn către liberali, la care se înscrie în 1888.

Din acest moment, gazetarul, zilnic prezent în coloanele *Democrației*, și oratorul gata să facă un rechizitor necruțător adversarilor politici, pune în slujba partidului liberal verva sa scînteietoare cu convingerea că partidul liberal *poate* și *vrea* să soluționeze cele două probleme vitale pentru poporul român (Cu aceeași convingere utopică, Delavrancea va intra peste cîțiva ani în partidul conservator, încercînd aceeași cruntă deziluzie ca și în cadrul partidului liberal).

Deși Delavrancea nu înțelege caracterul de clasă profund reacționar al partidelor politice burgheze, atașamentul său sincer față de mase îl va împiedica să se situeze în întregime pe pozițiile partidelor „istorice“ în care a activat. Rînd pe rînd,

[1] Scrisoarea Maryei Lupașcu către Delavrancea, inedită, păstrată fragmentar.

fie că se află în rîndurile partidului liberal, fie că luptă pentru interesele partidului conservator, articolele şi discursurile sale sînt deseori vehemente atacuri împotriva politicianismului burghez, fără deosebire de culoare. Chiar şi atacurile îndreptate împotriva monarhiei (care ocupă un loc important în publicistica lui Delavrancea în această perioadă), remarcabile prin convingerea şi îndrăzneala autorului, în loc să slujească, adesea deserveau partidul din care făcea parte. În seria de foiletoane *Carmen Sylva*, din 1892, an în care la Ateneu, vorbind despre *Ţăranul nostru şi ţăranul mizeriei*, înfăţişa însuşirile morale ale poporului nostru şi decăderea în care l-a adus exploatarea, Delavrancea atacă pe regina ţării cu o vehemenţă nemaiîntîlnită în epoca sa. El scotea în evidenţă prăpastia dintre coroană şi aspiraţiile maselor, afirmînd că singurul lucru admirat de regină este „pămîntul *negru şi gras* al României... În noi, dar, nu a văzut nimic; afară de bogăţia pămîntului, afară de frumuseţea şi valoarea codrilor, restul — o turmă de exploatat, pe care s-o lauzi şi să o maltratezi după împrejurări."[1]

Articolele *Guverne personale*[2], *O teorie constituţională*[3], *O nouă tortură constituţională*[4], *Pace, linişte şi concordie*[5] şi altele din *Voinţa naţională*, 1891, avînd drept semnătură un asterisc, şi *Sire* — scrisoare deschisă regelui, din 1893, semnată „Un ţăran", cheamă la ordine coroana pentru guvernare neconstituţională şi pentru ipocrizia cu care, prin formule meşteşugite, caută să ascundă nemulţumirea poporului.

În încheierea ultimului foileton din seria *Carmen Sylva*, Delavrancea rezuma acuzaţiile principale aduse familiei regale:

„Ne-am împlinit o sfîntă datorie spunînd regelui acum un an că a ieşit din constituţiune şi reginei astăzi că a ieşit din naţiune."[6]

[1] Delavrancea, *Carmen Sylva*, Bucureşti, Tip. Voinţa naţională, 1892, p. 115.

[2] *Guverne personale*, *Voinţa naţională*, VII (1890), nr. 1.839 (17/29 noiembrie), p.1.

[3] *O teorie constituţională*, *Voinţa naţională*, VII (1890), nr. 1.858 (12/24 decembrie); nr. 1.859 (13/25 decembrie); nr. 1.860 (14/26 decembrie); nr. 1.861 (15/27 decembrie); nr. 1.862 (16/28 decembrie); nr. 1.863 (18/30 decembrie), p. 1.

[4] *O nouă tortură constituţională*, *Voinţa naţională*, VII (1890) nr. 1.866 (21 decembrie/2 ianuarie), p. 1.

[5] *Pace, linişte şi concordie*, *Voinţa naţională*, VIII (1891), nr. 1.878 9/21 ianuarie), p. 1.

[6] Delavrancea, *Carmen Sylva*, *loc. cit.*, p. 125

Între 1888 şi 1894, lupta în partidul liberal, aflat în opoziţie, hrăneşte elanul lui Delavrancea, ţine treaz spiritul său critic şi combativ. Permanent preocupat de problema ţărănească, Delavrancea adună mereu date, studiază condiţiile de viaţă ale ţăranilor, industria lor casnică, îşi întocmeşte un album cu desenele tuturor uneltelor de lucru ale plugarului şi ale ţărancei, pentru a ajunge la convingerea pe care o exprimă în faţa publicului de la Ateneu că ţăranul român decade din cauza mizeriei, că împroprietărirea şi culturalizarea lui trebuie înfăptuite cît mai neîntîrziat.

În problema naţională, Delavrancea, care făcuse dese călătorii în Transilvania, încurajînd şi ajutînd pe luptătorii pentru libertate naţională, timp de şase luni studiază cronicile româneşti şi străine, din care îşi va alimenta pateticul discurs din decembrie 1893 — *Cestiunea naţională*. În faţa alegătorilor din fostul judeţ Prahova, la Ploieşti, Delavrancea desfăşoară istoria luptelor duse de poporul din Transilvania pentru drepturile lui fireşti, răpite de imperiul habsburgic, cerînd sprijin neprecupeţit pentru cauza românilor de peste Carpaţi. Activitatea politică din acest timp nu-i stinghereşte însă creaţia artistică, ci, din contră, pare s-o stimuleze, căci în acest răstimp Delavrancea dă la iveală cele mai importante dintre nuvelele şi povestirile sale. Tot atunci, Delavrancea, profesor suplinitor de literatura română la Facultatea de litere din Bucureşti, în 1892—1893, ţine cursul său de folclor şi conferenţiază la Ateneu şi în diverse oraşe ale ţării despre literatura populară.

În faţa acestei împletiri a politicii cu munca de creaţie, nu se mai poate absolutiza ideea că rodnica activitate literară din deceniul 1883—1893 se explică prin faptul că scriitorul „nu se aruncase cu totul în vîrtejul luptelor politice ale burghezo-moşierimii"[1].

În vîrtejul luptelor politice fusese şi în deceniul marilor lui creaţii în proză. După 1894, însă, în viaţa sufletească a lui Delavrancea — deputat liberal, apoi conservator şi ministru — intervine un element nou, cu consecinţe serioase asupra creaţiei sale: scriitorul este încătuşat de interesele partidului liberal, ajuns la putere în 1894, după şase ani de opoziţie şi dornic să se menţină cu orice preţ la guvern. Ca membru al

[1] Ioan Mihuţ, *Prefaţă* la *Delavrancea, Domnul Vucea*, Bucureşti, Ed. Tineretului, „Bibl. şcolarului", nr. 61, 1963, p. 7.

partidului, scriitorul este silit să facă concesii costisitoare pentru personalitatea sa, să-şi înfrîneze spiritul critic. „Trădarea cestiunii naţionale" de către Dimitrie Sturdza răpeşte scriitorului elanul interior de a crea, liniştea sufletească necesară cristalizării imaginii artistice. Martor deziluzionat al practicilor politicianiste, scîrbit de sterilitatea activităţii pe care o ducea, Delavrancea înfăţişează în 1895 lui Vlahuţă aspecte din viaţa sa de „om politic" hărţuit de clientela partidului:

„Un căpitan surd, care-mi cere o revizuire imposibilă. Un preot, care îmi cere o protopopie care nu există. Mai mulţi ploieşteni, care vor să dea guvernului norme de conduită şi mă însărcinează pe mine cu misiunea delicată de a le transmite metoda „politică". Un judecător de ocol îmi cere cu insistenţă, deşi nu e titrat, să-l menţin... Un fost sergent în armată doreşte loc de copist în minister, deşi abia citeşte. O tînără şi frumoasă domnişoară crede că... voi fi în stare să mă amestec în concursul ei etc., etc. Numai azi şi înainte de a ieşi de-acasă. Pe drum: un comersant falit cere funcţie. Un tînăr mă opreşte, mă dă jos din trăsură şi-mi prezintă un vraf de manuscrise: e poet şi prozator etc., etc. Şi ieri a fost ca azi, şi mîine va fi ca azi şi ieri... Şi nu ţi-am enumerat decît ceea ce n-am putut face. Să le mai înşir şi pe cele ce am făcut? E inutil. Ar fi să rebeau amărăciunile zilnice. Sunt al oricui: al partidului, al ţării, al amicilor, al inamicilor (da, al unora), al chestiei naţionale, al presei, al şcoalelor, al dracului chiar, dar nu sunt de loc, absolut de loc, al meu, al soţiei şi al copiilor mei..."[1]

Mulţumirile sînt rare şi în legătură cu succese obţinute în acţiuni total dezinteresate:

„Am făcut tot posibilul să fie satisfăcut Coşbuc în cererea lui: să-i tipărească Minist. Cultelor şi al Instr. *Eneida* — admirabil tradusă. Am obţinut de la Müller pentru Scorţeanu 200 de lei, dar... din partea ce mi se cuvine mie, iar pe manuscrisul meu. Neizbutind să găsesc altfel ceva bani pentru Caragiale ca să plece cu copiii la munte, am iscălit o poliţă pentru el de 550 lei..."[2]

Consecinţele unei astfel de vieţi, în care munca este cu atît mai istovitoare cu cît o face în silă, nu întîrzie să se arate.

[1] Scrisoarea lui Delavrancea către Vlahuţă, din 21 iunie 1895, inedită.

[2] *Ibidem.*

Delavrancea lipseşte adesea din Cameră, ia tot mai rar cuvîntul, fără convingere, devine de nerecunoscut şi cade grav bolnav, obligat să consulte medici din Franţa. Aceştia îl trimit la Loeche-les-Bains, în Elveţia, pentru o cură îndelungată.

Uşor întremat, dar chinuit de sentimentul zădărniciei luptei pe care o dusese, reamintindu-şi momentele marilor speranţe dezamăgite din trecut, Delavrancea se sileşte să pătrundă, prin ceaţa incertitudinilor, în viitor. Din păcate, el consideră că „liberalismul" şi „conservatorismul" sînt singurele tendinţe fireşti ale societăţii omeneşti, cel puţin pentru o vreme:

„...Din punct de vedere al idealului urmărit de partide, şi cît timp vor exista oameni care să-şi caute izvorul inspiraţiunilor mai mult în trecut, iar alţii mai mult în viitor, politica este conservatoare sau liberală. Nu vorbesc de mişcarea modernă social-democrată, pentru că pînă acum nicăieri nu s-a închegat bine în partid de guvernămînt..."[1]

Rezerva lui Delavrancea se explică, desigur, prin insuficienta forţă şi organizare a mişcării social-democrate la acea dată, dată la care „trădarea generoşilor" era pe cale de a se produce.

Guvernele care s-au succedat îşi continuă acţiunea de exploatare a maselor muncitoare. Au loc frecvente mişcări ţărăneşti, reprimate sîngeros. În 1899, răscoala de la Poiana-Dolj, urmată de sălbăticia represaliilor, determină pe Delavrancea să interpeleze guvernul. Cu acest prilej, condamnînd samavolnicia guvernului, Delavrancea spunea: „Aţi reînviat scenele invaziilor tătăreşti. Ţăranii au fost crîncen maltrataţi. Armata i-a atacat."[2]

Cu obiectivitate, el laudă „tactica admirabilă" şi „programul minimal" al socialiştilor, învinuiţi de instigaţie la răscoală printre ţărani, arătînd că adevărata cauză a răscoalei este lipsa de pămînt: „starea ţăranilor este rea şi în multe părţi înfiorător de rea"[3].

Şi cu toate că orînduirea capitalistă i se părea eternă, necesitînd doar îmbunătăţiri aduse de personalităţi cu dragoste pentru popor, Delavrancea recunoaşte cinstit generozitatea

[1] Discurs rostit în Cameră la 9 decembrie 1897. Dezbaterile Adunării deputaţilor, 14 decembrie 1897, p. 73.

[2] *Idem*, p. 76.

[3] Discurs în Cameră, 25 februarie 1899. Dezbaterile Adunării deputaţilor, 10 martie 1899, p. 748 şi urm.

luptei socialiştilor, în contrast cu politica de căpătuială a partidelor „istorice":

„...Trebuie să recunoaştem că ei sunt animaţi de pasiuni mari, de convingeri, amestecate cu o înfierbîntată sentimentalitate. Sunt înflăcăraţi, robuşti, gata de jertfă, ca apostolii unei noi religiuni. Asemenea oameni nu întrebuinţează excrocheria..."[1]

Ridicarea ţărănimii din mizerie are pentru Delavrancea „importanţa şi gravitatea unei chestiuni naţionale"[2], şi de aceea simulacrul de împroprietărire făcută de liberali nu-l putea mulţumi. Moşiile au fost vîndute — spune el — „avocaţilor, medicilor, negustorilor, samsarilor... Sute de pogoane au trecut în mîna cîtorva cîrciumari din Vălenii-de-Munte, cumpărate pe nimic... Da, aceştia sunt alegătorii mei, dar preţuiesc mai mult chestiunea ţărănească decît mandatul de deputat..."[3]

Delavrancea simte creşterea protestului asupriţilor, capabili să rupă toate zăgazurile constrîngerilor, împinşi de mizerie. Socialistului de operetă Vasilică Morţun, din grupul „generoşilor trădători", care susţinuse că răscoalele nu mai sînt posibile cînd există o armată represivă, dotată cu arme perfecţionate, Delavrancea îi răspunde:

„Dar nu cunoaşte d-l Morţun acea putere misterioasă şi năprasnică a poporului în revoltă? Nu ştie d-sa că masele în mînie, în mersul lor triumfalnic înghit de multe ori regimentele, neputînd să le învingă, atrăgîndu-le la ele printr-o uriaşă sentimentalitate, pentru a forma împreună o fiinţă căreia nimic nu-i mai poate rezista?"[4]

Deşi admite posibilitatea unei organizări mai drepte a societăţii, într-un viitor îndepărtat, intuiţia lui rămîne vagă şi neîndestulătoare, iar argumentarea cu care îşi susţine opiniile este mai mult afectivă, emoţională şi emoţionantă decît raţională. Practic, Delavrancea a apărat pe ţăranii răsculaţi în faţa tribunalului din Bacău în 1888 şi 1893. Din depoziţiile martorilor şi din interogatoriile inculpaţilor şi-a dat seama că revolta împotriva asupririi este călăuzită de instinctul sigur al maselor, de setea lor de dreptate:

„Eu am credinţă veche şi nestrămutată în mulţimea cetăţenească pe care unii o dispreţuiesc făţiş şi alţii în fundul conştiinţei lor. Crez în numărul mare ca într-o singură fiinţă... Crez în poporul al căruia servitor credincios voi fi totdauna..."[1]

[1], [2], [3], [4] Discurs în Cameră, 25 februarie 1899, *loc. cit.*, p. 750.

Din păcate, întreaga activitate politică a lui Delavrancea, subordonată luptei pentru rezolvarea problemei ţărăneşti şi a celei naţionale, este un dureros zbucium: speranţa că printre politicienii vremii sale a găsit pe realizatorul reformelor interne, economice şi culturale visate, care să determine şi pe plan extern condiţii omeneşti de viaţă românilor din Transilvania, a alternat mereu cu deziluziile. Rînd pe rînd, în jungla partidelor burgheze, politicienii în care nădăjduise, de diverse culori şi vîrste, au măcinat în moara intereselor personale toate intenţiile bune ale cîtorva utopişti, printre care se numără şi Delavrancea.

După o lungă şi tristă experienţă, ajuns la deplină maturitate, Delavrancea exprima cu amară ironie şi perfectă luciditate concluziile sale cu privire la moravurile politice burgheze într-o scrisoare din 30 iunie 1906, adresată celei mai clarvăzătoare dintre minţile contemporanilor lui Delavrancea, lui Caragiale:

„Sfîrşesc acest tablou inferior de fapte, vorbe şi oameni. Parcă te auz: *dar ideile*? Ideile care dăspart? Ideile care ar împăca? Aspiraţiunile? Sînt! Ele dorm dulce şi mai dulce în capul cîtorva utopişti. Nu le dăştepta. Va veni şi timpul lor — mai speră încă Delavrancea. Acum e rîndul vanităţii, a monomaniilor, a partizanismului, a gheşefturilor, a întreprinderilor naţionale, a injuriilor, a tîrîturilor. Nu degeaba e jubileu, tămbălău, asanare, asinare, carpism, tachism, cantacuzinism, sturdzism, brătienism..."

Într-adevăr, dezamăgirilor suferite în partidul liberal îi urmaseră cele provocate de conservatori. În partidul conservator, multilaterala sa personalitate îşi mărginise activitatea la anihilarea loviturilor date de foştii partizani în Cameră, la consiliile zilnice de la Primăria Capitalei, unde, ca primar, între 12 iulie 1899 şi 21 mai 1901, se ocupă de serviciul copiilor găsiţi, de despotmolirea Dîmboviţei, de subvenţiile diferitelor societăţi filantropice. Proiectul unei orchestre populare şi al unui teatru ambulant, pentru ridicarea culturală a mărginaşilor, făcut cu Caragiale[2], nu poate fi dus la îndeplinire.

[1] B. Delavrancea, *Cestiunea naţională*, Bucureşti, Tip. Voinţa naţională, 1894, p. 3—4.

[2] Arhivele Statului, Bucureşti, dos. 343/1900, p. 2, 3—8 verso.

În noianul de acțiuni către care nu se simte atras, în timpul primariatului său, Delavrancea are doar satisfacția de a vești opoziția unor politicieni cu prilejul votării unei pensii viagere pentru B.P. Hasdeu și aceea de a participa, împreună cu Caragiale, la sărbătorirea a 500 de ani de la nașterea lui Gutenberg, organizată de corpul lucrătorilor tipografi. Cu prilejul acesta, Delavrancea declară că va sprijini ridicarea nivelului cultural al tipografilor, înfiinţînd școli de adulți unde să se predea ortografia, punctuația, gramatica și estetica „în așa fel, încît chiar Academia, care de douăzeci de ani n-a făcut decît să scoată din uz pe *ŭ*, să fie geloasă"[1]. De altfel, Delavrancea era președintele onorific al școlilor de adulți pentru muncitori.[2] De asemenea, în calitate de primar, făgăduiește să sprijine revendicările economice ale tipografilor.

Cu arhitectul Ion Mincu plănuiește generalizarea stilului arhitectonic vechi românesc în București, dar, din lipsă de fonduri, planurile nu se realizează. Delavrancea este acuzat de risipă și de incorectitudine în administrația capitalei și în concesionarea tramvaielor. La aceste acuzații Delavrancea răspunde:

„...Știam de la început că acela care se va încerca să pună frîu lăcomiei va fi cel mai puțin chemat d-a satisface pe oamenii de dezordine... De unde acest vuiet care pătrunde și în Parlament că e ceva ascuns în concesiunea tramvaielor?... întrucît privește mintea, talentul, cultura și toate acele bune însușiri ce alcătuiesc nobleța intelectuală a omului, întotdeauna am recunoscut că dasupra mea sînt mai mulți decît dedesubtul meu. Și în sus m-am uitat cu admirațiune, iar în jos cu simpatie și milă. Ca cinste, însă, cunosc egali, cunosc inferiori, sînt și necinstiți, dar superiori nu cunosc!"[3]

Momentul „1907" îl găsește edificat:

„De mulți ani am împărțit răspunderea situației în două: A lui (a regelui — n.n.) și a bărbaților (iluștri) cari ne-au guvernat..."[4]

[1] Reporter, *Jubileul lui Gutenberg*, *Lumea nouă*, VI, seria III, nr. 48 din 18 iunie 1900, p. 4; *Aniversarea lui Gutenberg la București*, *România jună*, II (1900), nr. 184 (14 iunie), p. 2.

[2] *Școlile de adulți*, *Noua revistă română* (1900), nr. 18, vol. 2 (15 septembrie), supl. I, p. 88.

[3] Discurs în Cameră, 13 ianuarie 1900. Dezbaterile Adunării deputaților, 20 ianuarie 1900, p. 340.

[4] Scrisoarea lui Delavrancea către Caragiale, din 8 decembrie 1907, inedită.

Broșura lui Caragiale *1907 — Din primăvară pînă-n toamnă* — îi smulge admirația, dar îi dă prilejul de a-și exprima și neîncrederea în unele soluții scontate de Caragiale:

„Desigur, *1907* al tău e o minune ca adevăr, ca artă, ca sentiment, ca judecată. Ai zugrăvit un tablou de mare maestru. Jocul infect al partidelor noastre, pe dasupra țării și în detrimentul țării, cu lăcomia nestăpînită a celor ajunși și cu îmbufnarea dizgrațioasă a celor căzuți... Dar... remediul, remediul pe care-l speri tu nu mă satisface. De loc. Serios, crezi în regele nostru?"[1]

Și, într-adevăr, Delavrancea nu mai credea nici în rege, nici în oamenii politici, și, în consecință, ori lipsea din Cameră cu săptămînile, ori tăcea. Semnificația acestei tăceri nefirești la oratorul înnăscut și consacrat o aflăm de la el însuși: „Sunt aproape doi ani de cînd, făcînd parte din Parlament, am tăcut necontenit, ca și cum nu aș fi fost în Parlament. Ocaziuni, desigur, nu mi-au lipsit... De ce am tăcut, d-lor? Sînt mai multe cauze. O primă cauză a tăcerii mele este efectul bătrîneții (împlinise 51 de ani — n.n.) și al deziluziei. Ceea ce altădată mă fermeca ca elocință, ca frumos, astăzi mi se pare o zbuciumare zadarnică. Sunt împrejurări în care cuvîntul poate să-și piardă valoarea lui, și în una din aceste împrejurări mi se pare că ne găsim astăzi. Orice am spune, la orice am dovedi, ni se răspunde alunecînd pe de-alăturea. În aplauzele majorității, discuțiunea se închide și rezultatul cuvîntului e nul. O a doua cauză a tăcerii mele a fost modul de a veni la putere al acestui guvern."[2]

În 1907 guvernul venise cu creditul celor mai importanți oameni politici și cu susținerea regelui, și Delavrancea amintește propria sa atitudine față de această situație neconstituțională:

„Eu am mormăit în front, și mormăiala mea a fost auzită de vecinii mei... Enorm credit ați avut, și ați potolit răscoalele înecîndu-le în sînge. Multă vreme am simțit ca o lovitură de bardă pe care mi-ar fi dat-o cineva în cap. Acum n-aveți destule lacrimi ca să plîngeți nenorocirile bieților țărani? Iacă o parte din cauzele care m-au făcut să păstrez o adîncă tăcere..."[3]

[1] Scrisoarea lui Delavrancea către Caragiale, din 8 decembrie 1907, inedită.

[2] Discurs în Cameră, 3 decembrie 1909. Dezbaterile Adunării deputaților, 5 decembrie 1909, p. 105, col. 2.

[3] *Ibidem*.

Spulberînd părerea generală că politica a ucis în el pe scriitor, Delavrancea va încerca să exprime prin literatură ceea ce fusese împiedicat să spună ca politician. De acum încolo, însă, scriitorul nu va mai fi drasticul cronicar al moravurilor sociale ale vremii, așa cum fusese în primul deceniu al activității sale literare. Convingerile sale îmbracă haina simbolurilor artistice, iar subiectele scrierilor sînt în primul rînd luate din trecutul istoric, ușor idealizat, în intenția de a crea un contrast mai izbitor cu prezentul. În 1908, în basmul *Stăpînea odată...*, scriitorul dă un exemplu de conducător — model de vitejie, de moralitate și de dragoste față de popor — expresie a protestului lui Delavrancea contra regelui care poruncise uciderea celor unsprezece mii de țărani răsculați.

După relatarea Maryei Delavrancea, în 1908, în timpul călătoriei întreprinse în Grecia, Italia și Egipt, meditînd cu amar la sîngerosul eveniment din 1907, Delavrancea concepe două trilogii dramatice, una cu subiect din istoria Moldovei — Ștefan cel Mare, Ștefăniță, Petru Rareș — a doua, cu subiect din istoria Munteniei — Mircea cel Bătrîn, Vlad Țepeș și Mihai Viteazul. Scriitorul nu realizează decît pe prima. În tripticul *Apus de soare*, *Viforul*, *Luceafărul*, dramaturgul Delavrancea înfățișează diferite aspecte ale luptei pentru supremație între boieri și domni în secolul al XV-lea și al XVI-lea. Sub Ștefan cel Mare — viteaz, înțelept, diplomat și legat de popor — Moldova atinge cea mai înaltă treaptă a prestigiului și culturii în toată istoria ei. Sub domni vicioși, ca Ștefăniță, sau slabi ca Petru Rareș, boierimea lacomă dezlănțuie dezastrul Moldovei. După *1907*, dramele lui Delavrancea erau o lecție pe care istoria o da contemporanilor lui.

În mai puțin de doi ani, cele trei piese văd lumina rampei, deschizînd drumul poemului dramatic în literatura română. Autorul se împărtășește din laurii gloriei, dar și din amarul unei critici pătimașe. Totuși, Delavrancea mai dramatizează nuvelele *Irinel* și *Hagi-Tudose*, întîmpinate cu ostilitate de critică și de Al. Davila, director pe atunci al Teatrului Național, ceea ce determină pe Delavrancea să-și retragă toate piesele din repertoriul Teatrului Național. Mai scrie totuși drama *A doua conștiință*, tipărită postum, dar nereprezentată pe scenă niciodată.

În 1912 este ales membru activ al Academiei Române. Credincios dragostei și prețuirii lui pentru folclor, Delavrancea rostește cu acest prilej discursul de recepție *Din estetica poeziei populare*.

Izbucnirea primului război mondial întrerupe din nou activitatea literară a lui Delavrancea. Derutat, el nu vede în acest conflict decît un prilej de înfăptuire a unității naționale. O ultimă nuvelă — *Vacanție...* — discursurile rostite în cadrul „Ligii culturale" a românilor din Transilvania și cuvîntarea *Războiul și datoria noastră* de la Academie slujesc aceleiași cauze. Oratorul de mase Delavrancea găsește frazele cele mai emoționante, pe care ziarele din toată țara le reproduc și oamenii le poartă din gură în gură, pătrunși de convingerea și elanul vorbitorului:

„...Nu suntem decît niște buciumași, buciumăm de la un capăt la altul al țării notele de durere și de speranță ale neamului întreg..."[1]

Pentru a determina intrarea în război alături de Franța, Anglia și Rusia, Delavrancea arată răspunderea pe care generația sa o are în fața istoriei:

„...Lotul nostru este al jertfei și al eroismului. Ori vom fi generațiunea lepădării de noi înșine, ori vom fi generațiunea blestemată a urmașilor noștri... Carpații nu ne despart, ci ne unesc..."[2]

Entuziasmul fanatic cu care Delavrancea străbate țara înainte de intrarea României în război, patosul cu care vorbește în Piața Sărindar ori în Sala Dacia nu se poate măsura decît cu amarul cumplitei treziri la realitate. Cînd înfrîngerile militare dovedesc proasta pregătire și înzestrare a armatei, iar substratul abjectelor interese ale politicienilor iese la iveală, Delavrancea este torturat de remușcarea că a contribuit și el la dezastrul țării. În jurnalul său intim, inedit, notează telegrafic:

„Uimit. Distrus. Nu mai sînt om. Sînt o mașină din care a sărit șurubul cel mai important."

În capitala bombardată de zepeline germane, Delavrancea, a cărui singură nădejde e în „țăranul nostru, în sfîntul nostru țăran"[3], cercetează personal toate distrugerile, vizitează spita-

[1] *Discursul d-lui Barbu Delavrancea la întrunirea publică din T.-Severin*, *Epoca*, XXII (1915), nr. 105 (19 aprilie), p.1.

[2] *Discursul d-lui Delavrancea*, *Epoca*, XXII (1915), nr. 305 (5 noiembrie), p.1.

[3] Scrisoarea lui Delavrancea către Marya Delavrancea, din 10 octombrie 1916, inedită.

lele pline cu răniţi şi nu părăseşte Bucureştiul ameninţat de invazie decît cu ultimul tren.

*

La Iaşi, Delavrancea este covîrşit de durere pentru pierderea atîtor vieţi şi cotropirea unei jumătăţi din teritoriul patriei, pe care o visase întregită.

Pentru scurtă vreme, ministru al industriei şi comerţului, are de luptat cu specula neruşinată a ambuscaţilor, cu lipsa mijloacelor de transport.

În redacţia ziarului *România* — ultimul la care a colaborat — Mihail Sadoveanu, Octavian Goga, Mihail Sorbul şi alţi scriitori şi gazetari mai tineri au fost martorii suferinţei lui Delavrancea. Regretînd că vîrsta îl împiedica să fie combatant, mergea pînă în primele linii să vorbească ostaşilor despre eroism şi vitejie[1], iar în Cameră în 1917 rosteşte impresionantul său discurs cu privire la reforma agrară:

„...Orice aş face, orice aş crede, simt că am izvorît din pătura adîncă, din mulţimea îndelung răbdătoare, din amărăciunea vremilor, din ţărănimea umilită şi tăcută. Aşa mă ştiu, aşa sunt, aşa voi fi. Sunt din ei, sunt al lor... De ei mă leagă suferinţele moşilor şi strămoşilor mei. În mine se adună suferinţele veacurilor trecute şi ies la iveală şi le dau în clipa aceasta graiul pe care li-l pot da! Din această iubire adîncă şi neînţeleasă voi vota reformele."[2]

Printre manuscrisele salvate din cele două războaie mondiale, cîteva foi de bloc scrise cu creionul vădesc intenţia lui Delavrancea de a înfăţişa într-o nouă piesă de teatru, intitulată *Războiul*[3], drama trăită de masele populare, în vreme ce urzitorii măcelului îşi dădeau mîna spre a se îmbogăţi fabulos. Dar n-a avut răgaz s-o scrie. Vestea unei păci separate cu Germania, acceptînd mutilarea ţării, îl zdrobeşte, şi Delavrancea se împotriveşte:

„Se cuvine să jertfim ce este trecător permanentului. Să ieşim din guvern. Eu ies din guvern, pacea separată... eu nu o iscălesc..."[4]

Şi Delavrancea cade bolnav de deznădejde. Venit grabnic de la Bîrlad, Vlahuţă îl descrie aşa cum i-a apărut, cu părul

[1] Delavrancea, *Erou şi viteaz* — ms. inedit.
[2] Delavrancea, *Pămînt şi drepturi*, Iaşi, Tip. Dacia, P. et D. Iliescu, 1917, p. 9.
[3] Delavrancea, *Războiul*, *Iaşul literar*, X (1959), nr. 3 (martie), p. 69—77.
[4] Discurs în Cameră, ms. inedit.

răsfirat pe pernă şi cu barba crescută: „arăta foarte bătrîn... semăna cu Ştefan cel Mare din piesa lui, pe patul de moarte.

Poate că era şi o tainică înrudire, mai tare decît vremea, între aceste două mari suflete reprezentative, pentru care dragostea de neam şi ţară a fost o adevărată religie."[1]

La 29 aprilie 1918 Delavrancea se stinge şi este înmormîntat la Iaşi, în Cimitirul Eternitatea, pe Aleea Eroilor.

*

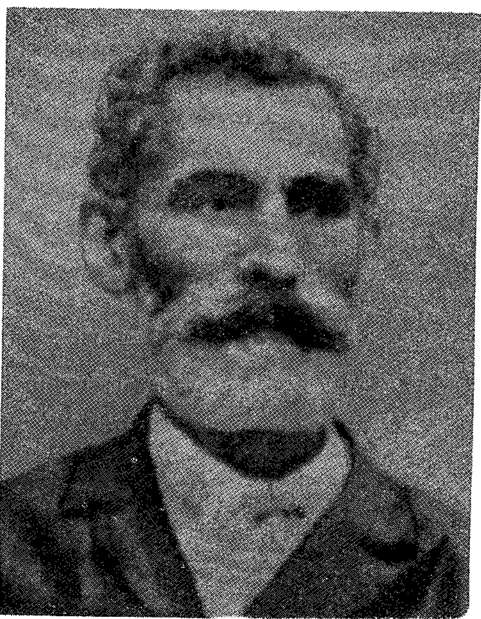
Cu puţin înainte de a muri, în Iaşii refugiului din 1917, Delavrancea făcea în Parlament o profesiune de credinţă care arunca lumină asupra întregii sale vieţi şi activităţi:

„Mai tot ce-am gîndit, ce-am scris, ce-am vorbit au pornit de la şi pentru această idee — spunea el cu prilejul dezbaterilor din Cameră la proiectul reformelor agrare. Schiţe, nuvele, studii, drame, discursuri parlamentare sau de la întruniri publice, în toate am slujit aceleiaşi idei..."[2]

Delavrancea se referea în acel discurs la problema naţională, indisolubil legată de problema ţărănească. În Transilvania, sub Imperiul habsburgic, sau în regatul stăpînit de dinastia Hohenzollern, pătura socială cea mai numeroasă, făuritoarea istoriei noastre de pînă atunci, a limbii şi a comorilor folclorice, depozitara virtuţilor poporului român, ţărănimea, îndura suferinţe care îi împuţinau vitalitatea şi o degradau. De aceea, uşurarea traiului şi luminarea ţărănimii de dincoace şi de dincolo de lanţul Carpaţilor a fost pentru Delavrancea ţelul suprem al luptei sale. În Parlamentul din Iaşi, în cîteva cuvinte, el exprimase sensul şi idealul activităţii sale politice şi literare, explicase mesajul creaţiei sale artistice şi trăsătura fundamentală a concepţiei sale etice. Era mai mult decît o explicaţie impusă de împrejurări, era expresia dragostei lui adînci pentru popor, a atitudinii sale umaniste, izvorînd din originea umilă a „stratului popular" din care se trăgea şi în slujba căruia a înţeles să-şi pună toate puterile sale de luptă şi de creaţie. Delavrancea se declara astfel scriitor militant, pentru care arta nu era un act gratuit, ci un mijloc, o armă pusă în slujba intereselor poporului.

[1] Al. Vlahuţă, *Nedreptăţit — Delavrancea*, *Dacia*, I (1919), nr. 25 (2/15 ianuarie), p. 1.
[2] Barbu Delavrancea — *Pămînt şi drepturi* — Iaşi, Tip. Dacia, P. et D. Iliescu, 1917, p. 10.

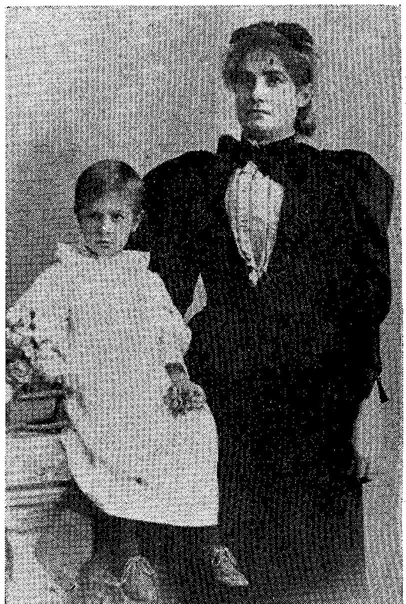
Această autodefinire a țelurilor activității sale literare nu este o pledoarie *pro causa*, nu este mistificarea unui adevăr defavorabil. Cel ce făcea asemenea profesiune de credință avea să fie răpus peste cîteva luni de durerea cauzată de dezastrul țării. Trecînd în revistă întreaga moștenire pe care ne-a lăsat-o — cronici de artă, cursul de folclor, conferințe despre arta populară, la Ateneu, la Academie sau în diverse orașe ale țării, în diferite epoci — ne apare cu limpezime convingerea adîncă a scriitorului că rolul artei în general și al literaturii în special este să exprime năzuințele poporului în forme accesibile acestuia și să contribuie la împlinirea lor. De-a lungul întregii sale vieți Delavrancea nu și-a trădat niciodată această convingere, ci a demonstrat prin opera sa că între adevărata artă și idealurile poporului există o legătură organică. Această unitate de concepție conferă creației lui Delavrancea un caracter profund popular, și constituie unul din elementele de rezistență ale operei sale. Dragostea nedezmințită pentru cei umili, predilecția cu care zugrăvește mizeria și suferințele lor, și demască moravurile, instituțiile burgheziei parazitare și corupte, cultul său pentru limba și arta poporului sînt elementele constitutive principale ale acestei concepții sănătoase despre conținutul și menirea literaturii. Pe de altă parte, pentru scriitorul Delavrancea, așa cum o va mărturisi mai tîrziu despre sine și Mihail Sadoveanu, se poate spune cu drept cuvînt că singurul său erou, care îi cuprinde pe toți, este poporul. Într-adevăr, aproape fără excepție, personajele sale pozitive sînt recrutate din rîndurile celor umili, în vreme ce personajele negative sînt de regulă purtătoarele concepției claselor dominante. În nuvelistică, sectorul cel mai interesant din punct de vedere al tipologiei, cercetătorul constată că simpatia scriitorului se îndreaptă totdeauna spre oamenii simpli ai satului de acum trei sferturi de veac, dar mai ales și mai frecvent spre mărginașii bucureșteni și spre intelectualitatea provenită din popor, din care Delavrancea însuși a făcut parte. O tînără țărancă săracă, ale cărei calități fizice și morale ar fi trebuit să-i asigure fericirea, victimă a unui cinic vînător de zestre, cade sub oprobriul celor din jur (*Sultănica*); un fiu de căruțaș, ajuns funcționar mărunt, trăiește copleșit de nevoi și moare tuberculos (*Iancu Moroi*); văduve sărmane ca în *Sorcova* și *Moș Crăciun*; cerșetori ca *Zobie* și *Milogul*; săteni în bejenie ducînd din bordeiele lor doar „sărăcia și plînsul". Apoi Trubadurul, Iorgu Cosmin și doctorul din *Liniște*, fiecare luptînd cu

Nicu Ștefănescu-Budala...

...și Const. Ștefănescu-Vulcan, frații mai mari și sprijinitorii scriitorului

Maria Marinescu și Marioara Panaiodor, sora și nepoata de soră a lui Delavrancea

Uța Stoenescu, cea de-a doua soră a scriitorului, împreună cu soțul și copiii ei

lipsurile și umilințele; copiii-argați din *Domnul Vucea*; adolescentul bursier cu haine rupte și ghete sparte din internatul „Sf. Sava"; bătrîni, femei și copii din Bariera-Vergului, iată lumea eroilor pozitivi din proza lui Delavrancea. Chiar atunci cînd scriitorul se inspiră din istorie, ca în trilogia Moldovei, criteriul după care își selectează eroii purtători ai mesajului său îl constituie măsura în care personalitățile istorice au înțeles interesele și năzuințele poporului și s-au devotat înfăptuirii lor.

Precizarea concepției lui Delavrancea despre rolul literaturii, schițarea tematicii scrierilor sale și definirea condiției sociale a eroilor săi sînt indispensabile pentru înțelegerea uneia din cele mai dificile și mai controversate probleme din cîte le ridică opera acestui scriitor, și anume, aceea a modalităților de creație pe care le-a folosit. Poziția scriitorului față de realism, romantism și naturalism a stîrnit nedumeriri încă de la apariția nuvelelor *Sultănica*, *Iancu Moroi* și *Trubadurul*, iar creațiile ulterioare, în loc să înlăture aceste nedumeriri, le-au accentuat. Și azi, după circa opt decenii de la publicarea lor în foileton, o delimitare strictă a scrierilor în care Delavrancea a folosit una sau alta din modalitățile de creație, măiestria artistică realizată de scriitor prin fiecare dintre ele și importanța pe care o au pentru perenitatea operei lui, este greu și, într-un fel, riscant de făcut.

Caracterizarea pe care i-o face A. Vlahuță în 1909, desigur, nu în calitate de critic literar, ci de poet, dublat de un cald prieten și admirator, poate fi în parte valabilă și azi în ceea ce privește dificultatea reală de a încadra pe Delavrancea într-o anumită școală literară. Că în laboratorul artistic al lui Delavrancea au fost prezente formulele și principiile diverselor curente literare importante din ultimul sfert al veacului al XIX-lea, cînd a creat el nuvelistica sa, este un fapt incontestabil, devenit evident chiar prin datele biografice. La fel de incontestabil este însă și faptul că folosirea concomitentă a mai multor modalități de creație nu izvorăște din lipsa de maturitate artistică a unui debutant, căci prezența lor poate fi identificată în toate etapele muncii sale de scriitor și chiar în realizarea unei singure opere.

Ca temperament, Delavrancea însuși, așa cum am arătat pe larg la partea biografică a acestui studiu, se consideră un paradox prin înclinările sale extreme, diametral opuse, prin sentimente tiranice și impetuos iscate, prin setea de absolut și perfecțiune.

Un astfel de temperament şi-a pus amprenta nu numai asupra vieţii îndestul de zbuciumate a lui Delavrancea, dar şi asupra creaţiei sale literare, căreia îi imprimă concomitent atît caracteristicile unei atitudini subiective, faţă de realitatea zugrăvită, cît şi caracteristici obiective. Pe de o parte, romantism temperamental, cu manifestări lirice, adesea patetice, caracter vulcanic, adeseori violent, pe de alta, spirit de observaţie ascuţit, care scrutează şi discerne, simţ înnăscut pentru frumos, culoare, proporţie şi armonie, acestea sînt trăsăturile individuale care i-au nuanţat aspectele lumii înconjurătoare.

În legătură cu modalităţile de creaţie ale diverselor şcoli artistice, Delavrancea are un punct de vedere personal nu numai în practica sa artistică, dar chiar şi în părerile teoretice pe care le emite.

Delavrancea este convins că hotărîtor pentru valoarea unei opere de artă nu este maniera folosită, ci autenticitatea imaginii pe care o realizează:

„Volnic e artistul să-i placă frumuseţea senină a sculpturii antice, în care două linii principale înghite toată droaia de detalii; poate foarte bine să ţie trup şi suflet la migălituri studiate creţ cu creţ, linie cu linie; de va fi pictor, să prefere miniatura, fantezia, historia, scenele sociale, ne vor fi dopotrivă preferinţele lor intime."[1]

Închistarea într-un sistem, oricare ar fi el, este respinsă de cronicarul de artă Delavrancea, căci „orice sistem în artă nu poate fi decît strîmt şi adeseori vinovat"[2]. Evident, Delavrancea nu este adeptul eclectismului în artă, ci al unei libertăţi de folosire a principiilor artistice, cu condiţia subordonării lor scopului principal, de a reprezenta veridic imaginea lumii înconjurătoare, în interpretarea unei puternice personalităţi artistice.

Consecvent acestei concepţii estetice, Delavrancea însuşi este într-o permanentă căutare a celui mai potrivit mijloc de expresie pentru o anumită idee, într-o vizibilă străduinţă de a subordona modalitatea folosită ţelului urmărit.

Dovadă că problemele artei au fost pentu Delavrancea o permanentă preocupare este faptul că opiniile sale despre acest domeniu de activitate omenească nu apar numai în studii

[1], [2] Fra Dolce — *Cronica: Artiştii noştri, România liberă*, număr literar, I (1884), nr. 2 (23 septembrie), p. 22; vezi şi Zina Molcuţ, *Prefaţă — Delavrancea despre literatură şi artă*, Bucureşti, E.P.L., 1963, p. XXVII; Al. Săndulescu, *Delavrancea*, Bucureşti, E.P.L., 1964, p. 72.

speciale, consacrate unuia sau altuia din sectoarele artistice, dar chiar în articolele sale de presă, în discursuri şi corespondenţă. Aceste referiri, risipite în întregul său scris, împreună cu studiile mai ample, consacrate în special problemelor picturii şi literaturii, pun în lumină coordonatele concepţiei sale estetice, care, trecînd peste unele exprimări confuze sau lacunare, situează pe Delavrancea pe poziţii înaintate şi progresiste.

Din studiul principiilor estetice ale lui Delavrancea distingem unele cu caracter general valabil, aplicabile la oricare dintre artele spaţiale sau temporale. În fruntea acestora poate sta ideea înzestrării naturale a creatorului de artă şi condamnarea improvizaţiei şi a cabotinismului, căci „a crea" înseamnă „a sensibiliza pentru toţi licăriri personale, care la unii nu pot naşte, la alţii nasc moarte, la alţii nasc inviabile şi la cei aleşi nasc vii, aşa de vii încît se amestecă în viaţa noastră reală".[1] Nu mai puţin importantă este părerea lui Delavrancea despre unitatea şi echilibrul arhitectonic al operei de artă în formularea sa atît de succintă: „proporţia părţilor şi intima lor legătură de la început pînă la rezolvarea operei artistice"[2].

Încă de la primele sale scrieri cu caracter teoretic despre artă, Delavrancea afirmă că „o operă de artă este rezultatul a doi factori: autorul ei şi mijlocul social în care se învîrteşte acel autor"[3]. Consecvent acestui principiu, caracterizînd, de pildă, arhitectura, Delavrancea o socoteşte expresie a spiritului colectiv dintr-o epocă istorică, ea îmbinînd ideea de util şi de frumos a unei societăţi în componentele lor esenţiale:

„Adevăratul monument nu are să satisfacă numai unor materiale cerinţe prezente, el are încă şi o înaltă menire viitoare. El caută să fie o elocintă pagină de istorie, scrisă în piatră, pe care posteritatea să citească lămurit năravurile, credinţele, sentimentele şi gradul de cultură a celor ce şi-au dat osteneala a o scrie."[4]

În ceea ce priveşte pe artist, Delavrancea îi atribuie o mare răspundere faţă de societatea pe care creaţia sa o reprezintă în faţa posterităţii. Menirea lui este de a oglindi năzuinţele maselor cu sinceritate şi abnegaţie. Delavrancea condamnă pe impostorii în artă, „deştepţi, dar fără talent, slujind unui singur Dumnezeu — ambiţiunea lor oarbă — de a parveni degrabă

[1],[2] *Cursul de folclor*, lecţia IV, ms. inedit.

[3] *Lupta literară*, V, *Lupta*, IV (1887), nr. 159 (18 ianuarie), p. 2.

[4] Fra del Sferza, *Arhitectura, România liberă*, VII (1883), nr. 1837 (14 august), p. 2—3.

și fără muncă, prin exploatarea gustului nesigur al aristocrației de bani"[1].

Animat de ideea îndatoririlor artistului față de popor, Delavrancea nu se sfiește să atace chiar pe regina țării, care, în scrierile ei, denigrase însușirile morale ale poporului și creațiile sale artistice. A te abate — cum făcuse Carmen Sylva — de la concepția morală și estetică a poporului dovedește lipsa oricărei comuniuni cu poporul, anulînd însăși rațiunea de a fi a artistului și a operei sale: „Artiștii mari, ba chiar și geniile cad în luptă cînd au în contra lor emoțiunea și concepțiunea unui popor"[2]. Scriitorul, în speță, nu este „fecior boieresc", ci un soldat în slujba libertății și a demnității poporului, care trebuie să-și îndeplinească această sfîntă datorie — de onoare și de jertfă — cu energie și curaj neabătut.

Deasupra tuturor ideilor valabile despre artă și misiunea artistului în societate se ridică, prin frecvență și semnificația pe care o are pentru concepția estetică a lui Delavrancea, ideea că arta populară — creație a geniului colectiv — este originea și modelul oricărei arte culte, ca depozitară a năzuințelor și concepțiilor de viață ale poporului, a sintezelor lui artistice superioare. Prin această idee referitoare la raporturile artei culte cu arta populară, Delavrancea pledează de fapt pentru transpunerea în artă a specificului național, căci, așa cum se exprimă el, „cel mai suveran mijloc de a înțelege un popor este acela de a-i cunoaște și aprofunda tradițiunile, știința și creațiunile sale simple, naive, dar adeseori străbătute de un spirit vast și genial, pe care numai mulțimile și popoarele îl pot avea"[3].

Mergînd pe linia marilor săi înaintași — Kogălniceanu, Alecsandri, Alecu Russo, Eminescu — Delavrancea acordă cea mai înaltă prețuire creației populare și îndeamnă pe creatori să se inspire din folclor, din arta populară și să ia ca model măiestria artistică a poporului:

„Imaginația poporului nostru este încă extraordinară, să învățăm de la el arhitectura artei; simțirea lui este încă vie și caustică, să învățăm de la el a ne încălzi concepțiile; vigoarea lui dovedește un popor nepieritor, să învățăm de la el energia

[1] Argus, *Zigzag — Salonul 1883. Pictura*, I, *România liberă*, VII (1883), nr. 1788 (15 iunie).

[2] De la Vrancea, *Carmen Sylva*, București, Tip. Voința Națională, 1892, p. 25.

[3] Delavrancea — *Șezătoarea, 1 martie 1892, — Șezătoarea XXX, vol. XVIII*, 1922, Folticeni, Tip. J. Bendit, 1923, p. 68.

și entuziasmul lucrărilor mari... Să ne coborîm în noi, în geniul și conștiința poporului nostru, și vom produce opere pe cari noi să le înțelegem și să le iubim, iar ceilalți să le admire."[1]

În altă parte, Delavrancea se exprimă și mai categoric: „...În artă poporul nu are nimic de învățat de la noi, ci toate noi trebuie să le învățăm de la el."[2]

Această idee este prezentă în tot ceea ce Delavrancea a scris despre artă și literatură, dar ea apare deosebit de convingător din notele manuscrise ale celor zece prelegeri despre folclor, ținute la Facultatea de litere din București în 1892—1893. În acest curs Delavrancea a întreprins un studiu aprofundat, al liricii populare, îndeosebi, semnalînd etapele importante ale procesului creației, specifice artistului popular. Profesorul suplinitor Delavrancea ia în considerație anterioritatea folclorului față de arta literară cultă și condițiile în care poporul nostru a creat, în comparație cu alte popoare:

„Trubadurii noștri... n-au putut să-și rafineze poemele, dar ei sunt mai mari prin naivitate și energie, prin firesc și gingășie, prin humor și plasticitate" decît cei din Apus: „sunt inegali, dar cînd se ridică, să ridică la înălțimi la cari numai Homer, Dante și Shakespeare s-a ridicat"[3].

Simpatia lui Delavrancea pentru creatorul anonim este mișcătoare: „Adevăratul nostru Trubadur era iobagul, era robul, era *le gueux*, calicul, flămîndul genial, erau umiliții bîntuiți dinlăuntru și dinafară, erau neștiutorii de carte, și, cu toate acestea, au fost mari, incomparabili mai mari decît bogații și cărturarii noștri... ca formă pot fi inferiori, căci pentru formă trebuie timp, odihnă și răsplată, dar ca fond nu trebuie decît geniu..."[4].

Analizînd apoi esența procesului de creație, Delavrancea dezvoltă o întreagă teorie — lecția a IV-a și a V-a — asupra legilor estetice ale frumosului, denumite de el „Logica artistică". Potrivit ei, artistul anonim, în lirica sa, exprimă realitățile concrete prin echivalențele lor emoționale: dragostea nu e înfățișată ca stare sufletească în sine, ci prin efectele pe care le produce asupra îndrăgostitului. Alături de logica artistică, Delavrancea constată în lirica poporului și o logică socială,

[1] De la Vrancea — *Salonul Atheneului — Ion Andreescu — G. D. Mirea — Ion Georgescu — St. Valbudea — Concluzie, Revista Nouă*, II (1889), nr. 3 (15 martie), p. 101.

[2] De la Vrancea, *O familie de poeți... Lupta literară*, I (1887), nr. 2, p. 14, col.2.

[3] *Cursul de folclor*, lecția II, ms. inedit.

[4] *Idem*, lecția Vll, ms. inedit.

concretizată în imaginea veridică a realității unei epoci. Fără a se sluji de documente istorice, doinele noastre de haiducie nu contrazic istoria, ci o ilustrează și o completează.

În lirica populară Delavrancea distinge două teme fundamentale, dînd întîietate liricii cu caracter de protest social:

„Dupe strigătul oprimatului contra soartei și a oprimătorului vine dorul de dragoste"[1]. Cu acest prilej, scriitorul-profesor de folclor încearcă să definească noțiunea de „dor" ca„ faza cea mai poetică și mai înaltă din iubire — și cîntec, și suspin, și lacrimă, și uman, și divin"[2], pe care nu-l poți întîlni la „saloniști".

De la spontaneitatea, generozitatea și adîncimea sentimentului de dragoste în lirica populară, Delavrancea trece la stimulii iubirii, printre care, în primul rînd, notează *frumusețea*, apoi subliniază însușirile morale ale poporului:

„Ceea ce în lumea cultă drege și cîrpește frumusețile nu tocmai izbutite — banul — la popor n-are nici o valoare... plăcerea la el nu se poate cumpăra ca la unele clase pervertite..."[3]

Energia, curajul, oroarea de înjosire pe care Delavrancea le constată în etica poporului îi permit să afirme că baladele noastre sînt o școală a demnității, a hotărîrii și a vitejiei, iar „regula pedagogică a vieții noastre literare" trebuie să fie reîntoarcerea „la marea producere populară", căci un om mare este produsul colectivității, al *numărului*, și el trebuie „să culmineze însușirile risipite în acest popor".

Apropiindu-se de sfîrșitul cursului său, Delavrancea subliniază relevanța poeziei noastre populare:

„Ca și în iubirea propriu-zisă, în iubirea de țară, de moșie, de datini, de lege, de neam, în iubirea amestecată cu protestul, cu revolta contra stăpînitorilor lacomi și jefuitori, în iubirea amestecată cu dorul de răzbunare sau cu lacrămi și o melancolie năbușitoare, avem un singur erou, care înghite și pe Jianu, și pe Domnul Tudor... și eroul revoltat este întregul popor român... Acest capitol ar coprinde poezia națională și socială a noastră... dar... sunt nevoit să las la o parte acest capitol... n-aș izbuti să feresc prelegerea de răsfrîngeri involuntare asupra actualității în special, asupra claselor conducătoare în genere."[4]

Este regretabil că scriitorul, îndrăgostit de creația populară, conștient că folclorul este oglinda condițiilor economice și

[1] *Cursul de folclor*, lecția VIII, ms. inedit.
[2] *Idem*, lecția V, inedit.
[3] *Idem*, lecția VIII, inedit.
[4] *Idem*, lecția IX, febr. 1893.

sociale în care își duce viața un popor, cedează în fața omului politic. Sensibilitatea cu care analizase lirica populară, competența și fermitatea afirmațiilor sale în campania contra Carmen Sylvei ne îndreptățesc să credem că studiul lui Delavrancea asupra poeziei noastre populare cu caracter social ar fi însemnat încă o pagină de lăudabil protest al intelectualului progresist Delavrancea împotriva claselor dominante și o contribuție de seamă în domeniul studiilor de folclor.

Din întregul capitol, însă, Delavrancea nu tratează decît doina de înstrăinare, afirmînd că dragostea de patrie, cu mult mai puternică la poporul nostru decît la altele, l-a făcut să scoată puternice accente de durere în creațiile sale atunci cînd a fost silit să se înstrăineze. Și, în sprijinul afirmației sale, se referă la Bălcescu:

„Însuși nemuritorul Bălcescu, dacă n-ar fi gustat amărăciunea și melancolia exilului, nu ar fi avut în opera sa o atmosferă generală de elegie profundă; firește, un defect pentru un istoric, dar o mare calitate pentru poet. Și poetul Bălcescu din *Istoria lui Mihai Viteazul* va rămîne pururea, din cauza exilului, mai mare decît istoricul Bălcescu."[1]

Prețuirea lui Bălcescu, a lui Grigore Alexandrescu, V. Alecsandri și Eminescu, despre care spune că se ridică „dasupra celorlalți, ca niște fantome gigantice, ca niște stîlpi de foc, peste licărișul unei spuze de scîntei"; admirația pentru Caragiale, Vlahuță și Coșbuc; rapoartele de premieri pe care în calitate de academician le-a făcut pentru scrierile lui Mihail Sadoveanu, Octavian Goga și Gala Galaction; semnalarea pentru prima dată a genialității pictorului Ion Andreescu; faptul că în sculptura românească a remarcat pe Ion Georgescu și pe Valbudea, dovedesc la un loc intuiția sigură, bunul-simț și gustul sănătos în aprecierea operelor de artă.

O bună parte din componentele concepției estetice a lui Delavrancea pot fi găsite în cronicile sale plastice, dar Delavrancea face și în alte scrieri apropieri și discriminări juste între principiile de bază ale artelor spațiale și literatură, avînd drept criteriu respectul veridicității imaginii artistice pe care o realizează creatorul unei opere de artă.

„În zadar ar vedea un tablou celebru, niciodată acțiunea reflexă nu i-ar deștepta echivalentul ce-i deșteaptă rubiniul înțesat în smarald, în bronz, în aur și argint cu care se împodo-

[1] *Cursul de folclor*, inedit, lecția IX.

besc creștetile munților și orizonturile de dimineață și seară într-o cîmpie sălbatică: frumoasă"[1], scrie el Elenei Miller-Verghi în legătură cu educația pe care aceasta o face fiicei sale.

„Sentimentul naturii — spune el în alt loc — e o calitate de prima mînă în pictură, și trebuie să ai pe lîngă ochi sigur, care hotărăște de formă și nuanță, o emoțiune particulară care leagă forma de culoare, le topește, le orînduiește, le mlădie, le înviază și-ți aprinde în închipuire acea iluzie a realității care, desigur, e departe în momentul cînd privești pînza ori cartonul artistului."[2]

Expresia spontană a unei intense vibrări față de capodoperele artelor plastice universale o întîlnim în corespondența scriitorului, referindu-se adesea la Victoria de la Samotrake, la Parthenon, la Gioconda, la opera lui Millet și Delacroix etc. Delavrancea, însă, întreprinde și analize estetice ale unor opere și artiști români și străini ale căror concluzii raportate la epocă și la vîrsta cronicarului merită să fie relevate. Printre cele mai de seamă sînt opiniile exprimate cu privire la *Salonul 1883 — Pictura*. Expoziția de pictură din Palatul Industriei de pe Champs Elysées cu cele trei mii două sute șaizeci și trei de tablouri, îi face impresia unui „valvîrtej", al unei „urgii de culori" amețitoare. În cele zece foiletoane, cronicarul relevă just raportul necesar dintre părțile componente ale operei de artă, condiționarea și conlucrarea lor reciprocă la realizarea ideii artistice. *Argus* se declară adversar al naturalismului în pictură, demonstrînd că spațialitatea și simultaneitatea specifică artelor plastice nu îngăduie creatorului — fără consecințe grave pentru valoarea estetică și educativă a operei — să-și ia ca temă un aspect repugnant din realitate. „Realism (în sensul de naturalism — n.n.) în pictură primim cu o condiție: să nu dezguste", sugerînd că dezgustul ar anula orice alt sentiment în fața operei de artă și ar eterniza un aspect care produce oroare umanității.

Spre deosebire de artele plastice, în literatură, al cărei specific este temporalitatea și succesivitatea, aspectele naturaliste — socotește Delavrancea — nu pot dăuna. Opera literară ia ființă din succesiunea sunetelor, a unităților lexicale și frazeologice. Scenele, circumstanțele, sentimentele sau judecățile, exprimate direct sau prin intermediul personajelor, în succesiunea lor, atenuează impresiile neplăcute provocate de aspectele naturaliste. Sentimentul cu care rămîi este o rezultantă a tuturor

[1] I.E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 306—307.

[2] Scrisoare inedită, nedatată, către Mărgărita Miller-Verghi.

celor pe care le-ai încercat și în care oroarea și dezgustul își pierd acuitatea, căci „fiecare pagină ne prepară pentru o anume deznodare..., suim încetul cu încetul p-o pantă grea și lungă..."[1]

În nuvelistica sa, însă, Delavrancea nu subordonează totdeauna în suficientă măsură elementul naturalist viziunii sale realiste, așa cum propune teoretic în aceste studii de tinerețe. Excentricitatea imaginii naturaliste îl fură, și opera capătă astfel o fisură în unitatea spre care autorul năzuiește.

Printre alte idei valabile, Delavrancea susține importanța desenului în pictură. În privința impresionismului, care-și statornicea în acel timp unele principii înnoitoare în pictură, principii care „au răsturnat tradiția artistică a patru secole"[2], Delavrancea, într-o exprimare insuficient de limpede, condamnă exagerările, „năzuința exagerată și aproape fără înțeles" a unor așa-ziși impresioniști sau „simfoniști"[3], ale căror nume — rămase obscure în istoria artelor plastice — îndreptățesc pe deplin neîncrederea lui Argus din 1883. Delavrancea consideră valabilă formula impresionismului, dar nerealizată în pînzele expuse la „Salonul 1883". Trebuie reținut că, deși vîrsta și experiența artistică a cronicarului Argus îl ajutau prea puțin în judecățile sale de valoare, totuși Delavrancea a apreciat bine și just pictura lui Courbet și Corot, Rousseau și Millet, iar pe Delacroix îl socotea încă din 1883 o glorie a picturii franceze.

În cronicile de artă privitoare la pictorii români, Delavrancea a formulat aprecieri juste și curajoase cu privire la pictorul N. Grigorescu, de a cărui primă expoziție s-a preocupat și pe care îl considera „cel dintîi pictor român care a făcut o pictură adevărată, dar, neavînd rivali, a lucrat fără control și opera lui vastă nu este egală ca valoare".[4]

Ceea ce face, însă, glorie cronicarului de artă Delavrancea este elogiul fără limită pe care i l-a adus lui Ion Andreescu. În *Democrația*, sub pseudonimul *Viator*, și în *Revista nouă*, sub numele său literar, Delavrancea declară încă din 1889 genialitatea lui Ion Andreescu, cu o intuiție clarvăzătoare pe care nimeni în epoca lui n-a avut-o.

[1] Argus, *Zigzag — Salonul 1883. Pictura*, III, *România liberă*, VII (1883), nr. 1790 (17 iunie), p. 3.

[2] Radu Bogdan, *Principialitate și rigoare de metodă în valorificarea moștenirii culturale* — inedit.

[3] Argus, *Zigzag — Salonul 1883. Pictura*, II, *România liberă*, VII (1883), nr. 1789 (16 iunie), p. 2—3.

[4] De la Vrancea, *Salonul „Atheneului"*, *Revista nouă*, II (1889), nr. 1 (15 ian.), p. 59 — 64.

Pădurea de fagi, unul dintre cele mai valoroase tablouri ale marelui nostru peisagist, îi dă prilejul să-l caracterizeze ca „artist, poet și fiziolog al plantelor, cu o intuiție de geniu pe care numai artiștii extraordinari o pot avea".[1]

Și după ce subliniază arta cu care Andreescu sugerează natura în proporțiile ei reale, oricare ar fi dimensiunile tabloului, Delavrancea exclamă îndurerat și acuzator:

„Și cînd te gîndești că acest maestru extraordinar a murit sărac și nebăgat în seamă, nu te poate de loc consola morțile premature ale geniilor din alte țări. Alte popoare au avut și pe alții, s-au mîngîiat cu alții, noi am pierdut pe toți peisagiștii noștri în Andreescu... Este o datorie pentru lumea noastră cultă să învețe cît se va putea mai mult din moartea acestui artist. Andreescu a murit de sărăcie: e moartea cea mai demnă pentru un artist de caracter și cea mai rușinoasă pentru o societate cultă!"[2]

În nici una dintre celelalte cronici ale sale Delavrancea n-a mai reușit să stabilească atît de precis locul meritat de un pictor pe scara valorilor artistice. Nici portretele lui A.D. Mirea, nici tabloul alegoric al acestuia — *Vîrful cu dor* — nu i-au justificat aprecierile superlative.

Analizînd tablourile lui Juan Alpar, marinele lui Eugen Voinescu, peisajele lui Vermont sau Obedeanu, cronicarul suplinește, cu bogata lui fantezie de scriitor și de virtual pictor, calitățile care lipseau tablourilor studiate, făcînd din cronicile sale mai degrabă niște descrieri artistice prilejuite de creații plastice mediocre decît analize obiective.

În activitatea sa de cronicar plastic, cu cele două momente principale — 1883 — *Salonul 1883* — și 1889 — *Ion Andreescu* — Delavrancea a dovedit un bun-simț caracteristic oamenilor din popor; cinste și entuziasm în fața operelor de artă; un simț înnăscut al culorii, pe care a știut să și-l cultive; capacitatea de intuire a stărilor sufletești sugerate de linii, de culori, de expresia chipului și de poziția trupului omenesc; a sesizat cu subtilitate adîncimea în spațiu pe care o dau succesiunile de planuri în pictură.

Îmbinînd însușirile literatului cu ale pictorului, Delavrancea și-a formulat părerile despre pictori români sau străini și despre cîțiva sculptori într-un stil care face din cronicile lui plastice o lectură atrăgătoare.

[1] De la Vrancea, *Ion Andreescu, Revista nouă*, II (1889), nr. 3 (15 martie), p. 97.
[2] De la Vrancea, *Ion Andreescu, loc. cit.*

Părerile lui Delavrancea despre artă păstrează și azi un deosebit interes pentru istoricul literar ca și pentru teoreticianul de artă în general.

Din numeroasele pagini în care și-a exprimat concepția estetică, fără a urmări în mod special să îndrumeze mișcarea artistică a vremii sale, se desprinde cu claritate rolul important pe care îl atribuie Delavrancea artei și artistului în societate; prin atitudinea lui profund potrivnică manierismului, formalismului și oricărei forme de decadentism, paginile teoreticianului de artă Delavrancea sînt o pledoarie competentă și mai ales pornită din convingere sinceră cu privire la necesitatea muncii în realizarea operei de artă, un atac direct împotriva superficialității și a lipsei de exigență, o pricepută și judicioasă argumentare în susținerea specificului național în artă și a oglindirii realiste a vieții, o înflăcărată și nelimitată prețuire a comorilor folclorice și a „Marelui Anonim", cum numește Delavrancea pe autorul colectiv al folclorului. Toate aceste idei își găsesc aplicare firească în creația sa literară.

*

Urmărind etapele creației lui Delavrancea — debutul, deceniul creației nuvelistice, elaborarea și reprezentarea dramelor istorice — ne apare evident că scrierile de început — versurile și primele sale „zigzaguri" — reflectă mai ales pornirile temperamentale ale scriitorului, chiar dacă aceste creații nu sînt străine de lecturile bursierului de la „Sf. Sava" și ale studentului în drept Barbu Ștefănescu. În versuri, de pildă, influența lecturilor sale este vizibilă pentru oricine. Literatura parcursă pînă la vîrsta de 18 ani nu avusese încă timpul să se transforme în substanță artistică proprie. Motourile, gama minoră a unei melancolii insuficient motivate, ca și patosul cu oarecare note false al unui pașoptism de poză sînt elementele de conținut ale versurilor tipărite în 1878. Deși nu se remarcă prin valoarea lor artistică, deși scriitorul însuși a ținut să le uite cu desăvîrșire, totuși, referirea la versurile de debut este utilă atunci cînd urmărim evoluția scriitorului. Aceste prime acorduri, cu pronunțate ecouri din lirica lui V. Alecsandri, Bolintineanu sau Depărățeanu, erau departe de a atinge perfecțiunea frazelor melodioase, încărcate de lumină și de culorile pastelate din *Fanta-Cella*, dar ele semnalau incontestabil lirismul de structură și patetismul temperamentului său.

„Zigzagurile" publicate în timpul studenției, prin natura lor de reportaj, relevă, pe de altă parte, pe *observatorul realist*,

înzestrat cu un spirit critic ascuțit și necruțător. În *Zigzag I*, ca și în *Zigzag III*, prin fața noastră defilează reprezentanții tuturor straturilor societății burgheze, purtînd semnele adînci ale decăderii lor morale: vulgaritatea, trîndăvia, parvenitismul și cosmopolitismul, luxul desfrînat, lipsa de scrupule și viciile, patriotismul demagogic și disprețul sfruntat pentru popor, pentru limba și arta lui. În *Mișu et Co.*, Delavrancea încearcă pentru prima oară să individualizeze cîteva personaje, pe care în „zigzagurile" anterioare le caracterizase global, cu întregul lor grup social, printr-o etichetă comună. Mijloacele de care se servește scriitorul sînt încă sărace, dar ideile pe care le pune în lumină sînt în acord cu propriile sale idei din scrisorile adresate Elenei Miller-Verghi în aceeași epocă de formație. Revolta sinceră împotriva imoralității burgheziei pune în acțiune spiritul său de observație, iar dintre procedeele artistice îi solicită scriitorului, cu deosebire, pe cele realiste.

Atît versurile cu tematică peisagist-pastorală, cît și „zigzagurile" trebuie considerate ca o primă treaptă, care nu poate fi ignorată în definirea personalității lui Delavrancea și în evoluția scrisului său, deoarece ele marchează existența unor trăsături și modalități care se vor manifesta în grad diferit, dar constant, în toată creația sa viitoare. Astfel, lirismul patetic și exaltarea romantică nuanțată de pesimism, dragostea pentru natură și patriotismul fervent prefigurează pe marele descriptiv de mai tîrziu din poemele în proză, pe stilistul cu paletă bogată și vie, după cum „zigzagurile" anunță pe criticul incisiv al societății din timpul său, pe autorul atîtor înverșunate articole împotriva demagogiei și cosmopolitismului, pe polemistul și pamfletarul Delavrancea. Elementele principalelor tendințe artistice din creația sa — romantismul și realismul critic — sînt deci prezente în laboratorul său artistic încă din această perioadă a începuturilor. Ulterior, imaginea artistică în creația lui Delavrancea se resimte tot mai mult de asimilarea modalităților de creație ale diverselor școli și curente literare contemporane; formula sa de creație se va complica, îmbinînd toate aceste modalități într-o sinteză specifică, opera sa — îndeosebi nuvelistica — primind astfel o notă particulară și definitorie pentru Delavrancea în literatura noastră.

Bogăția de teme din proza literară a lui Delavrancea — școala și slujitorii ei, iubirea și căsătoria în lumea burgheză, psihologia copilului și a adolescentului, antagonismul dintre sat și oraș,

dezumanizarea claselor posedante, inadaptarea unor eroi la condițiile de viață burgheze; întrepătrunderea temelor în cele mai multe dintre scrieri; tipologia eroilor săi pozitivi și negativi, precum și alte multiple unghiuri din care poate fi privită opera lui Delavrancea, impun o limitare a problemelor abordate în acest studiu. Întrucît proza lui Delavrancea a fost pusă deseori sub obiectivul criticii literare — chiar dacă nu în toate aspectele ei — analiza de față nu-și propune să se ocupe de fiecare creație în parte, nici de toate problemele pe care le ridică proza lui Delavrancea. În cadrul nuvelisticii, vom urmări cu precădere tema „inadaptării", pe care o socotim una din temele ei centrale și, în orice caz, cea mai interesantă prin varietatea tipurilor și cea mai semnificativă prin mesajul ei.

„Inadaptații" sînt exemplare frecvente în societatea de acum opt-nouă decenii. Naivi și exaltați, ei se lasă striviți, rareori schițînd un gest de protest față de tirania prejudecăților și a nedreptăților sociale. Ai zice că asupra lor acționează încă acel *fatum* antic din drumul căruia este inutil și imposibil să te abați. Pe de altă parte, apatia în care se complac pare să fie expresia unei superiorități morale și intelectuale de care acești eroi sînt pe deplin conștienți și în virtutea căreia ei disprețuiesc profund societatea moleșită „de-al corupției mușcat", cum spune Eminescu. Acest dispreț le interzice pînă și protestul manifest, ca pe o prea mare concesie pe care ar face-o unui mediu nedemn de ei. Un astfel de tip uman de o mare complexitate este la Delavrancea un personaj central, purtătorul principal al ideilor sale, al simpatiei pentru mase, al propriului său protest față de nedreptate și imoralitate.

Meritul lui Delavrancea constă nu numai în abordarea curajoasă a acestei teme în literatura noastră — ea însăși o modalitate de protest al creatorului —, ci și în diversitatea mediului social din care își selectează eroii, determinantă pentru specificul caracterologic și pentru comportarea lor în raport cu vîrsta, cultura și poziția socială pe care o au în mediul lor ambiant. Astfel, la Delavrancea „inadaptatul" evoluează în mediul sătesc sau citadin; îl aflăm printre funcționarii mărunți sau în rîndurile intelectualității și chiar în păturile cele mai de jos, ale „dezmoșteniților" din societatea capitalistă.

Aparținînd unor medii atît de diferite, ocupînd poziții diferite în ierarhia socială, avînd un grad mai mic sau mai mare de cultură, individualizarea „inadaptatului" a solicitat scriito-

rului, mai mult decît oricare altă temă, un larg registru de procedee artistice și un discernămînt sigur în alegerea celor mai potrivite dintre ele pentru portretizarea fiecărui erou în parte. În cele mai multe din scrierile sale Delavrancea reușește să găsească acele procedee prin care să realizeze o imagine unitară, conformă cu concepția sa și cu ce-și propune în fiecare. Astfel, pentru cadrul pitoresc din *Sultănica* sau *Zobie*, din *Șuer* sau *Răzmirița*, din *Trubadurul* și chiar din *Liniște*, scriitorul se orientează după propria lui înclinare spre frumusețile peisagistice, dar și după principiul romantic al contemplării unei naturi excepționale prin frumusețe, din care să se alcătuiască un cadru feeric vieții omenești. De asemenea, o bună parte dintre eroii lui Delavrancea vădesc însușiri neobișnuite, ca și personajele create de curentul romantic. Pe de altă parte, necesitatea de a-i pune în opoziție cu mediul lor social, în vederea exprimării mesajului său, pretinde scriitorului o notație precisă a datelor semnificative privitoare la relațiile economice și sociale, la cultura, morala și arta epocii.

Lumea „paraziților", cu cartofori care trișează coalizați, cu aventurieri, „drăcușori șarmanți", și femei din înalta societate, practicînd sub anonimat dezmățul, cu cretini moștenitori ce-și toacă averea la cărți, cu foste „directoare" de bordel, cu jurnaliști și inspectori ignoranți și cabotini și cu tineri „inteligenți" care au învățat să nu roșească niciodată, constituie o galerie de tipuri de care un Iorgu Cosmin se îndepărtează cu oroare și dezgust.

Atributele romantice ale personajelor apar mai numeroase sau mai puțin numeroase, invers proporțional cu intensitatea și durata protestului formulat de eroul pozitiv, de la înfrîngerea lui definitivă pînă la curajosul act al demascării racilelor sociale și al smulgerii lui, pe deplin conștientă, din valurile dezgustătoare ale moralei burgheze. Treptat, procedeele romantice se împuținează, și-și pierd importanța cedînd locul celor realist-critice.

În privința naturalismului, deși nu era adeptul acestui curent, așa cum am văzut cu prilejul caracterizării concepției sale estetice, Delavrancea admite, în anumite împrejurări, unele procedee naturaliste, dacă ele sînt subordonate intenției de a crea o imagine artistică mai pregnantă, mai convingătoare și mai emoționantă. El folosește uneori în creația sa procedee naturaliste în scopul de a îngroșa trăsăturile de caracter negative ale personajelor și de a da o mai mare adîncime — prin contrastul creat — viziunii sale asupra realității zugrăvite. Deși această intenție a lui Delavrancea este continuu prezentă,

ea nu se realizează întotdeauna. Uneori, furat de romantismul temperamental, depășește limitele autenticului și ale verosimilului, construind caractere ca Trubadurul sau doctorul din *Liniște*, al căror romantism decadent dă personajelor caracteristici singulare cu grave consecințe estetice. Alteori, pasta naturalistă, excesiv de densă, slutește portretul fizic al personajelor și distruge armonia tablourilor zugrăvite sau face din personajele purtătoare ale ideilor scriitorului ființe cu vizibile ciudățenii morale, manifestate într-o comportare absurdă. Și aici este cazul să facem o nouă remarcă: chiar printre scrierile cu tema „inadaptării" există unele în care varietatea de procedee este mai mare, și anume, acelea care tratează tipul intelectualului, ceea ce este și explicabil, ținînd seamă de complexitatea unui asemenea personaj ca poziție socială, mod de viață, sensibilitate și formație spirituală. Aceste scrieri, așa cum vom vedea, sînt cele care au suscitat cele mai vii discuții și au provocat și cele mai multe rezerve de ordin ideologic și artistic.

În prima scriere literară importantă — *Sultănica* — personajul principal intră în conflict ireductibil cu lumea satului românesc de acum opt decenii, lume invadată de germenii corupției din societatea capitalistă în dezvoltare. În structura caracterului ei scriitorul îmbină tipul fetei harnice și cuminți din basmele copilăriei cu al eroinei romantice, ale cărei înclinări înnăscute se accentuează prin sentimentul iubirii, ca în credința populară în „Zburător", motiv de inspirație la vremea lor pentru I. Heliade Rădulescu și M. Eminescu. Dar, în vreme ce Eminescu conduce acțiunea către fericita nuntă a eroilor, în nuvela lui Delavrancea fundalul social pe care se reliefează conflictul și antagonismul caracterelor duc la dramaticul deznodămînt al acțiunii.

Delavrancea nu ignoră procesul de diferențiere la sate; el sesizează ridicarea din sînul țărănimii a unei pături suprapuse de chiaburi, reprezentați prin primar, prin cîrciumar și prin Drăgan, închiaburire paralelă cu îngroșarea păturii țărănimii sărace, pătură spre care se îndreaptă simpatia scriitorului.

Sultănica trăiește, ca și autorul ei, în „veacul cămătarilor în care chiar simțirea nu are valoare dacă nu produce bani calzi"[1].

Sincerității și gingășiei personajului feminin, scriitorul îi opune cinismul, brutalitatea și viclenia Căprarului Drăgan, ale cărui porniri josnice s-au adîncit în timpul armatei.

[1] I.E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 320.

Incapabilă de concesii şi compromisuri, ea, căreia îi zbîrnîia vătraiul în mînă de ură împotriva cîrciumarului, asupritor al tatălui său, care era gata să-i dea foc lui Nicola Grecul spre a-l răzbuna pe Kivu, e învinsă de viclenia şi ipocrizia celor din jur şi, renunţînd la o luptă inegală şi inutilă, îşi pustniceşte viaţa în singurătăţile muntelui. Protestul ei mut, fără consecinţe pentru societatea care a strivit-o, pune totuşi în lumină ideea operei, în concordanţă cu viziunea scriitorului şi cu evoluţia firească a unui „inadaptat" în varianta lui cea mai romantică.

Deşi unele trăsături de caracter ale personajului principal sînt neverosimile, deşi pe alocuri se resimte o notă idilică şi se sugerează că decăderea moravurilor satului s-ar datora influenţei unui oraş omogen în corupţia sa, deşi acest idilism pare menit să suscite compasiunea noastră pentru dispariţia vieţii patriarhale, nu se poate contesta nuvelei *Sultănica* notaţia realist-critică.

Nuvela *Sultănica* marchează în literatura noastră un punct de confluenţă a romantismului cu realismul critic; îndreaptă obiectivul scrutător al artistului spre pătura ţărănească din Muntenia, fapt remarcat de altfel şi de G. Ibrăileanu ca început al prepoporanismului în literatura română; defineşte însăşi arta prozatorului Delavrancea în epoca începuturilor sale, dîndu-i pentru multă vreme supranumele de „Autorul *Sultănicăi*".

Pe lîngă Sultănica, în lumea satului lui Delavrancea întîlnim şi varianta inadaptatului revoltat, reprezentat mai pregnant prin haiducii din *Şuer*. Căpeteniile lor — Şuer, Kira şi Şuer-copilu — nu se mulţumesc cu un dezacord verbal şi cu izolarea de societatea care-i asupreşte, ci înţeleg să-şi organizeze răzbunarea după legile nescrise ale haiduciei.

În zugrăvirea naturii, ca şi a personajelor, Delavrancea foloseşte procedee romantice. Natura nu este un simplu cadru al acţiunii, ci şi participantă prin manifestările ei neobişnuite la drama omului. Năprasnica moarte a lui Şuer este prevestită de viforul dezlănţuit îndată după fulgerele caracteristice ploilor de vară; blestemul-jurămînt al Kirei, propagîndu-se în spaţii ca al unei parce mitologice, ţine de acelaşi registru romantic. Protestul autorului împotriva asupririi sociale este exprimat în simboluri sugestive, iar dîrzenia neobişnuită a Kirei capătă proporţii supraomeneşti. În *Şuer*, ca — de altfel — şi în *Răzmiriţa*, scriitorul creează două impresionante tablouri ale trecutului de luptă dusă de poporul nostru împotriva asupritorilor dinlăuntru şi a cotropitorilor dinafară.

În nuvelistica lui Delavrancea, cerşetorii Zobie şi Milogu sînt înfăţişaţi ca victime ale dezumanizării unei lumi lacome şi corupte. Întrupîndu-şi propriul protest social în aceste personaje, Delavrancea contestă antiumana sentinţă a societăţii burgheze, potrivit căreia viaţa imundă pe care o trăiesc cerşetorii ar fi o fatalitate de neînlăturat. Scriitorul demonstrează că ei sînt victime nevinovate ale societăţii şi că sub jalnica lor aparenţă ei trăiesc cu o impresionantă intensitate sentimentele cele mai nobile, contrastînd astfel acuzator cu uscăciunea sufletească a celor ce se cred în drept să beneficieze de toate bunurile vieţii.

Pentru caracterizarea unor asemenea tipuri, pentru demascarea dezumanizării burgheziei, Delavrancea a folosit cu măiestrie procedeul contrastului romantic. Opoziţia dintre lumină şi întuneric, pe planul lumii sensibile, şi al stărilor sufleteşti, dintre frumuseţe şi urîţenie, dintre bunătate şi răutate, constituie un mijloc deosebit de sugestiv pentru a pune în lumină ideea centrală a celor două scrieri.

În cadrul de măreţie sublimă a naturii din jurul Cîmpulungului, „podoabă răsărită din pămînt, din iarbă verde, care trezeşte şi întunecă mintea, înalţă şi sugrumă orice licărire a gîndului", îşi tîrăşte trupul respingător Zobie guşatul, descris, tocmai pentru accentuarea contrastului, în culori împrumutate din paleta naturalistă:

„Capul lui mare ca o baniţă se reazămă p-un gît înfundat în umeri. Picioarele şi mîinele-i cată anapoda. Faţa lată şi scofîlcită la fitece pas se strîmbă. Iar guşele, înflorite ca la un curcan, şi le-aruncă pe spete, şi le mişcă moale şi gras în mersul lui şontîcîit pe piciorul drept.

Ochii adormiţi nu spun nimic. Buza de jos se resfrînge pe bărbie. Pieptul dezvelit e blănit cu păr roşcat, ca de vulpe."

Cu toate acestea, dragostea sa părintească pentru un orfan, dovadă a unui suflet sensibil de om captiv într-un trup monstruos, ridică pe guşatul Zobie deasupra societăţii dirigente a epocii. El trăieşte într-o lume egoistă şi neomenoasă, ale cărei trăsături caracteristice sînt prinse cu o mare forţă de convingere:

„... Negustorii se uitară urît la dînşii.

— Aţi venit cu noaptea în cap, cerşetorilor!

— Toată ziua, bună ziua, milogilor!

— Ai, cărăbăniţi-vă! N-are omul să se mişte de voi!

— La o parte, că v-arunc troaca asta în spinare!

...Şi gonit de un ceaprazar, înjurat de un toptangiu, huiduit de un pantofar, îmbrîncit de un grec", guşatul părăseşte tîrgul în care doar imaginea fetei „cu părul ca fumul" face excepţie de la regula nepăsării celor bogaţi.

Din context se desprinde acuzaţia scriitorului împotriva societăţii, responsabilă de viaţa mizerabilă şi de moartea tragică a unor fiinţe omeneşti reduse la condiţia de vermină în mijlocul unei lumi dezumanizate.

Chipul Milogului se proiectează impresionant pe adîncimea fantastică a întunericului peste care se cerne ploaia. Tremurarea unui fulger şi rînjetul roşu al cărbunilor din potcovărie taie din cînd în cînd pînza negurilor fără fund, sugerînd sinistrul presentiment al unei nenorociri.

Prin faţa Milogului — „frîntură de om, înfăşat în scutece de zăblău" — se perindă bărbaţi şi femei elegante, îmbrăcaţi în nepăsare ca într-o armură.

Revolta copilului, schilodit pentru a fi exploatat, se ridică în numele tuturor categoriilor de dezmoşteniţi din societatea burgheză — expresie a îndureratei compasiuni a scriitorului: „Cui poartă Dumnezeu de grije? De cine are milă dacă nu de nenorociţi? Cum de nu aude şi nu vede ceea ce surzii şi orbii ar auzi ş-ar vedea? ...Cui, cui, cui poartă de grijă stăpînul lumii? E mai rău ca un om, căci poate şi nu vrea..."

Conştient că locul lui în lume ar putea fi altul, sinuciderea îi apare Milogului ca singura ieşire din inumana sa condiţie de viaţă.

Considerate adesea „pasteluri", *Zobie*, şi *Milogul* trebuie privite mai ales ca oglinzi în care se răsfrîng, fără artificii idilizante, aspectele cele mai tragice din viaţa umiliţilor în orînduirea trecută.

În nuvelistică, aria de investigaţie a scriitorului se extinde şi asupra situaţiei intelectualităţii. În nuvelele *Domnul Vucea, Bursierul, Trubadurul* şi *Linişte*, intelectualul este înfăţişat la vîrste diferite, în grade concrete diferite de cultură: elevul din Şcoala Domnească, adolescentul licean, studentul şi omul de ştiinţă, toţi în conflict profund, inconciliabil, cu societatea în care trăiesc.

Oamenii, faptele şi împrejurările cunoscute în şcoala de acum un veac sînt privite retrospectiv de scriitorul care aşază în centrul acţiunii pe un copil sau un adolescent, comentator amar al nedreptăţilor şi corupţiei. Deşi numeroasele elemente autobiografice din *Bursierul* şi *Domnul Vucea* sînt verificabile prin documente autentice, Delavrancea nu dă acestor scrieri

tonalitatea subiectiv-lirică din alte amintiri. Chiar dacă se înduioşează şi regretă uneori „paradisul" pierdut al copilăriei, dominanta atitudinii scriitorului rămîne obiectivitatea, care face din *Domnul Vucea* una din piesele de rezistenţă ale operei lui Delavrancea. Generaţiile de cititori, făcînd din numele Domnului Vucea un epitet caracterizant al dascălilor tirani, incapabili şi ridicoli, au confirmat stigmatul aplicat de opera scriitorului unei întregi categorii caracterologice şi sociale.

Pînă la nuvelele lui Delavrancea, amintirile din şcoală constituiseră rar şi numai tangenţial un motiv de inspiraţie pentru scriitori, iar episoadele cu această temă din proza sau corespondenţa literară a lui Vasile Alecsandri, Ion Ghica, Ioan Slavici şi chiar Ion Creangă se refereau mai ales la aspecte din şcoala satului sau a tîrgurilor de provincie din prima jumătate a veacului trecut. Delavrancea, însă, introduce pe cititor chiar în Şcoala Domnească şi în cel mai mare şi mai vechi internat de băieţi din capitala ţării, după aplicarea legii de organizare a învăţămîntului, din 1864. Prin aceasta, critica devine mai ascuţită şi racilele semnalate mai grave pentru societatea care le tolera.

Domnul Vucea demască de fapt minciuna constituţională a „învăţămîntului primar gratuit şi obligatoriu", chiar în „micul Paris", cum era numit cu emfază Bucureştiul de către burghezia cosmopolită. Sistemul lancasterian al monitorilor, personalitatea caricaturală a învăţătorului — „un bătrîn zăpăcit, neruşinat, rău şi copilăros, un despot prost şi nelegiuit" — care făcuse din copii o ceată de „laşi, mincinoşi, pîrîtori şi leneşi", şi nepăsarea statului faţă de şcoală nu puteau duce decît la bilanţul pe care personajul nuvelei îl face la sfîrşitul anului şcolar:

„Cînd intrasem în Şcoala Domnească eram de opt ani, ştiam cele patru operaţii şi fracţiile. Acum eram de nouă ani, trecusem în clasa a treia şi nu mai ştiam decît adunarea şi scăderea."

Nuvela *Bursierul*, ca şi paginile închinate lui Anghel Demetriescu şi lui Vasile Ştefănescu, perindă prin faţa cititorului o galerie întreagă de interni şi bursieri vicioşi, ignoranţi, brutali şi leneşi din pepiniera internatelor de altădată, propagatori ai corupţiei din anii primei lor tinereţi, cunoscuţi de scriitor în internatul „Sf. Sava". Inferioară nuvelei *Domnul Vucea, Bursierul* face concesii subiectivismului în pofida generalizării tipice. Materialul faptic este insuficient selectat, iar tenta naturalistă, folosită ca mijloc de realizare a contrastelor, prezintă uneori stridenţe supărătoare.

Pentru caracterizarea personajului principal din nuvela *Bursierul*, împletirea elementelor caracteristice diverselor modalități de creație este ușor de distins. Tiradele erotice de adolescent, în plină prefacere fiziologică, chinuit de nostalgia locurilor copilăriei fericite, exprimă în tipare romantice suferințe autentice trăite de copilul înstrăinat de ai săi. Pe de altă parte, zugrăvirea realistă a portretelor și a decorului vieții din internatele statului de altădată își îngroașă contururile cu numeroase descrieri naturaliste și trăsături morale caricaturizate, menite să scoată în evidență contrastul dintre imaginea pe care copilul din popor și-o făcuse despre multlăudata civilizație și adevărata ei față, contrastul dintre puritatea copilului provenit din masa celor umili și colegii săi bogați, pretimpuriu dedați la vicii, adevărați Mănoi și Candieni în devenire.

În *Trubadurul* și în *Liniște*, eroii sînt tipuri de o factură cu totul specială. În legătură cu aceste două nuvele trebuie să remarcăm că atît structura lor, cu caracterele personajelor purtătoare ale unui mesaj valabil, cît și desfășurarea acțiunii se resimt de o lipsă pronunțată de unitate. După ce, la început, din comentariile scriitorului sau din faptele și gîndurile eroilor principali, aceștia ne apar ca victime ale orînduirii burgheze, ulterior, scriitorul — făcînd concesii experimentului naturalist și pesimismului idealist — justifică evoluția personajelor prin cauze de ordin psihopatologic și fatalist: Trubadurul este bolnav de somnambulism, de obsesie și de halucinație, iar doctorul din *Liniște* cade pradă monomaniei, consecință a unei profunde dureri provocate de pierderea soției iubite.

În *Trubadurul*, deși scriitorul schițează condițiile mizerabile de viață ale celui ce a dormit „într-o troacă așternută cu scutece vechi, arse de atîția copii cari se odihniseră pe ele", deși semnalează sfîrșitul unei copile orfane pe masa de disecție — trup azvîrlit de valul murdar al moravurilor burgheze care a înghițit-o — deși descrie locuința sărăcăcioasă a Trubadurului, de unde toți ceilalți membri ai familiei pieriseră, desigur, nu de bine și de belșug, deși pentru personajul principal capitala țării se caracterizează prin „acele cîrduri de oameni ce-ți ametesc capul și-ți scîrbesc sufletul cu același spirit trezit, cu aceeași goliciune în minte" și care remarcă ulițele strîmte, gloduroase și murdare ale sărăcimii pe de o parte, iar casele mari, greoaie și încărcate ale bogaților pe de alta — motive reale ale dezechilibrului personajului — scriitorul renunță la consecințele logice

ale acestor condiții de viață, de unde acea lipsă de unitate pe care am remarcat-o mai sus. Protestul social apare cînd neputincios, redus la vorbe lipsite de semnificație, înecate în idei contradictorii și în comentarii idealiste, cînd lucid și caustic, făcînd din personajul principal un aspru judecător al societății burgheze în care „numai forța oarbă a fălcilor izbutește". Personajul constată că „lumea s-a prefăcut într-o mocirlă în care numai porcii se răsfață". Pesimismul schopenhauerian, apatic și deprimant, cu rădăcini în religia budistă, prin care Delavrancea justifică manifestările ciudate ale personajului său, este apoi înlăturat prin protestul vehement al Trubadurului, ca un înveliș străin, nepotrivit cu concepția de viață a unui om provenit din popor. Aparent, filozofînd pesimist și retrograd asupra rolului culturii în societate, Trubadurul analizează de fapt situația intelectualului de origine umilă în orînduirea burgheză, demască ireductibilul antagonism dintre bogați și săraci, relevă imposibilitatea afirmării valorilor reale într-un regim bazat pe supunerea oarbă a maselor ținute în întunericul neștiinței:

„— În țară la noi, cartea pentru un om sărac este o nefericire, afară numai dacă nu ești prost și nesimțitor, șiret și lingușitor, fără nici o credință, fără nici o rușine, într-un cuvînt, o bestie..."

La negarea rolului pozitiv al culturii se adaugă negarea artei care „împuținează natura" și înșală cu mîngîieri mincinoase pe săracii înlăturați de cei bogați de la toate celelalte bucurii ale vieții. Personajul lui Delavrancea alunecă apoi pe poziții net idealiste, acceptînd predestinarea ca un factor ineluctabil în viața omului și considerînd egalitatea o utopie contrară naturii. Este clar că Trubadurul confundă cultura și arta burgheză cu arta și cultura în general, negîndu-le deopotrivă, fără nici o rezervă și fără să recunoască în fenomenele de cultură și de artă pe acelea care corespundeau năzuințelor populare. În acest stadiu, personajul reprezintă o categorie de intelectuali existentă în societatea burgheză, ale căror resorturi sufletești, zdrobite, nu mai reacționează. Jalnici ca înfățișare — cerșetori în haine negre, cum li s-a spus — ei sînt de plîns și pentru pierderea oricărei raze de nădejde în viață, pentru aspectul dezolant în care li se prezintă lumea. O astfel de concepție face din tipurile reprezentative ale acestei categorii restrînse de oameni niște propagatori ai antiumanismului; și aceasta este latura criticabilă a creațiilor în care astfel de tipuri devin per-

sonaje principale, aureolate de simpatia creatorului, cum este cazul Trubadurului lui Delavrancea.

Doctorul din nuvela *Linişte* — remarcabil om de ştiinţă provenit din popor — îşi deapănă filmul unei tinereţi chinuite de lipsuri, de umilinţele şi de nedreapta prigoană a celor bogaţi.

„Un singur cusur aveam: eram sărac. Ş-a fost de ajuns... Nu ştiu dacă d-ta înţelegi pe deplin cuvîntul să-ră-ci-e? Nu e vorba de sărăcia-lipsă, ci de sărăcia care te alungă să-ţi slugărniceşti viaţa în casele bogate ale parveniţilor. Pîinea ţi se pare amară, vinul acru, hainele te ard, salteaua — umplută cu pietre, şi perna pe care-ţi pleci capul — înţesată cu mărăcini."

Spovedania doctorului înfierează societatea burgheză în care însuşirile capabile „să fericească pe cineva o viaţă întreagă" nu sînt meritul şi cinstea, ci prostia, nepăsarea cinică şi imoralitatea. Fără ca scriitorul s-o spună expres, înţelegem că trăsăturile de caracter ale personajului său au rezultat în mod firesc din aceste vitrege condiţii de viaţă ale studentului sărac, care ne-ar face să acceptăm chiar distrugerea totală a sensibilităţii personajului, redus la un automatism inuman. Critica pe care o face defectelor copiilor meditaţi; rezerva insultătoare pe care o păstrează faţă de frivola mamă a copiilor; sublinierea lipsei de idei şi a greşelilor de formă din raportul şefului său; curajul de a critica pe miniştri şi de a-şi contrazice examinatorul incult şi nedrept sînt tot atîtea acte de comportament prin care doctorul din *Linişte* demonstrează o perfectă concordanţă de concepţie cu convingerile intime ale scriitorului.

De la protestul dîrz al începuturilor, însă, doctorul trece brusc la o beatitudine edenică prin dragostea ce-i poartă fiica unui bogat client al său. Lipsa lui de aprehensiune faţă de familia în care intră prin căsătorie este justificată de scriitor prin date lipsite de tipicitate, care-l împacă — cel puţin vremelnic — cu clasa celor bogaţi. În acelaşi timp, autorul urmăreşte să realizeze cît mai multe contraste şi situaţii excepţionale pentru eroul său, nejustificate de trăsăturile de caracter ale acestuia. Insuficienta prelucrare a unor date, oricît de reale, slăbeşte forţa imaginii artistice. Agnosticismul lui, prăbuşirea morală şi incapacitatea de a-şi îndeplini misiunea de medic în societate, puse de scriitor pe seama morţii soţiei şi fiicei sale — cauze verosimile ale stărilor lui sufleteşti — rămîn totuşi neconvingătoare. Drept urmare, atitudinea faţă de viaţă şi societate a doctorului contrastează supărător în diferitele momente ale

existenţei sale. Dezgustul cauzat iniţial de nedreapta orînduire socială, care face din el un personaj pozitiv, caracterizat prin protest curajos, se converteşte ulterior într-o totală uitare şi apatie; revolta lui neputincioasă (nejustificată, mai ales la un om de ştiinţă), se îndreaptă împotriva legilor naturii. Sentimentele şi atitudinile doctorului în prima etapă a vieţii sînt cele consemnate în scrisorile de tinereţe ale lui Delavrancea, cînd acesta trăia cu intensitate drama inadaptaţilor din opera sa de mai tîrziu. În a doua parte a vieţii, structura de caracter a personajului se resimte de încercarea forţată a lui Delavrancea de a face din datele practicii medicale substanţa unei creaţii literare.

Şi Iancu Moroi este un naufragiat într-o lume care şi-a pierdut orice atribut omenesc. Cu plămînii distruşi de tuberculoză, el îşi trăieşte ultimele ore de viaţă în umilinţa cea mai degradantă. Rolul lui în această lume decăzută a fost să hrănească un parazit, o femeie frivolă şi tirană pînă la negarea oricărei feminităţi. Protestul mut al Sultănicăi, la el, fără a fi eficient, devine activ. În gesturile, vorbele şi privirea muribundului, la sfîrşitul acţiunii, scriitorul concentrează o mare forţă morală. Personajul este, *în sfîrşit*, conştient de înşelăciunea, de perversitatea soţiei sale, iar setea de viaţă şi de răzbunare, trezită în el abia acum, îi dă puterea să gîndească limpede şi să-şi strige revolta în faţa celor ce-l striviseră sub povara nedreptăţii şi a umilinţei. Biruitor al propriei slăbiciuni, care-l copleşise ani întregi, Iancu Moroi triumfă cînd îi vede desfiguraţi de groază şi, răzbunat, se simte în sfîrşit mai puternic decît cei care în salon îl urmăriseră cu rînjetul lor dispreţuitor. Cu mîna lui descărnată, muribundul le smulge necruţător masca sub care îşi ascundeau imoralitatea.

Portretele tipurilor negative din *Iancu Moroi* sînt realizate cu minuţie balzaciană, iar multiplicarea lor în marile oglinzi paralele din salonul directorului de la Finanţe poate fi socotită un procedeu artistic de a sugera cît de întinsă era aria populată de o astfel de vermină umană, în care inadaptaţi de tipul lui Iancu Moroi trebuiau să-şi ducă viaţa. Pentru a gusta plăcerea, obişnuiţii acestor saloane nu au nici un scrupul: soţia adulteră îşi ucide încetul cu încetul soţul; un tînăr se prostituează pentru banii necesari jocului de cărţi; un ofiţer delapidează banii regimentului; o femeie vîrstnică îşi plăteşte amantul tînăr; o tînără, la vîrsta elanurilor generoase, găseşte că cea mai mare tristeţe este să pierzi la cărţi. Toţi mint, se laudă, se înşală, toţi sînt in-

culţi şi triviali. Nici un sentiment frumos nu-i leagă: se adună doar spre a practica viciul.

Dacă în *Sultănica*, *Şuer* şi *Fanta-Cella* romanticul Delavrancea foloseşte un stil plin de culoare, încărcat de metafore, cu sonorităţi de incantaţie, potrivit cu poemul în proză, în *Iancu Moroi*, conştient de necesitatea concordanţei dintre conţinut şi formă, realistul Delavrancea croieşte o altă haină stilistică. El renunţă în această scriere la stilul îndantelat al metaforelor, la care va reveni în alte creaţii, îşi scurtează frazele, elimină epitetele şi introduce în propoziţii numeroase şi sugestive elipse. Decorul parcă şi-a stins culorile în fumul gros din salonul directorului de la Finanţe. Descriptivul luminos din tabloul iernii, în care tulpinile copacilor sînt „ciucurate" de ninsoare, „cercelate cu flori de zarzări şi de corcoduşi", a cedat locul unui pictor cu paleta săracă, dar cu desen şi compoziţie de un puternic realism. Ici-colo, cu totul nesemnificative elemente naturaliste, ca în descrierea înfăţişării muribundului. Prin echilibrul construcţiei şi concordanţei dintre conţinut şi formă, nuvela *Iancu Moroi* este una dintre cele mai durabile creaţii din opera lui Delavrancea.

Cea mai corosivă — deşi nu cea mai realizată — din seria de scrieri care înfăţişează tipul de intelectual, în conflict cu mediul burghez, este nuvela-roman *Paraziţii*.

Cinstit şi muncitor, inteligent şi sensibil, cu principii sănătoase de viaţă, ca al mediului de oameni simpli din care provenea, dar în acelaşi timp naiv şi visător, Iorgu Cosmin crede că prin învăţătură va reuşi să se afirme în societate, răsplătind sacrificiile făcute de părintele său şi cîştigînd dreptul de a nădăjdui la dragostea eteratei Gelina, replică feminină a lui Iorgu Cosmin. Voinţa sa slabă, însă, îl împiedică să lupte timp îndelungat cu sărăcia şi umilinţele, iar un oarecare senzualism propriu vîrstei, dar şi tipului romantic, îl face incapabil să se împotrivească ispitelor mediului burghez. Prin monologul interior al personajului principal, Delavrancea pune în lumină, într-un mod specific, diferite stadii ale cancerului moral în societatea burgheză: de la stadiul incipient şi, deci, reversibil la Iorgu Cosmin, pînă la cel integral şi iremediabil la întreaga categorie socială reprezentată de Candian, Mănoiu şi Pantazi. După o perioadă de anihilare a voinţei, cînd Iorgu Cosmin cade in mrejele Saşei Malerian, fondul moral sănătos al fiului de grefier îl face să-şi dea seama de începutul decăderii sale. Viaţa

parazitară pe care o trăieşte în casa lui Paul Malerian, dar mai ales contactul cu Mănoiu sfîrşesc prin a-l dezgusta. Scriitorul pune în lumină ideea operei sale prin dialogul dintre Iorgu Cosmin şi Candian. Tema convorbirii dintre cei doi prieteni este parazitismul. Condamnat de Iorgu Cosmin, a cărui conştiinţă morală este pe cale de a se trezi, parazitismul este susţinut de Candian ca mijloc necesar de sancţionare a altor paraziţi de ordin superior. Scrupulele lui Iorgu Cosmin i se par lui Candian copilării de care a suferit cîndva şi el, dar de care viaţa l-a vindecat, convingîndu-l că garanţia reuşitei în „lumea bună" este să nu roşeşti niciodată. Mustrărilor de conştiinţă ale începuturilor le ia locul curînd sfidarea ideilor morale. Prin această concluzie a lui Candian, Delavrancea semnalează primejdia propagării parazitismului, care poate să molipsească întregul organism social.

În participanţii la şedinţa „palestrelor" cititorii recunosc pe vicioşii din salonul directorului de la Finanţe *(Iancu Moroi)*, deveniţi aici apologeţi ai desfrînării şi ai parazitismului: prinţul decăzut, care se lasă batjocorit în schimbul băuturii gratuite, e „mare artist"; Zozo — un „drăcuşor şarmant", din părinţi necunoscuţi; măsluirea cărţilor în scopul jefuirii cretinului moştenitor de milioane este o acţiune colectivă premeditată, de care nimeni nu roşeşte; descoperirea „Panicilor" este o dovadă de inteligenţă, chiar de geniu, în lumea paraziţilor sociali.

După o noapte petrecută în tovărăşia lor, Iorgu Cosmin înţelege îngrozit că lumea care era gata să-l înghită se compunea dintr-o nesfîrşită reţea de paraziţi înlănţuiţi prin interese josnice şi vicii dezgustătoare; că scopul tuturor este plăcerea şi cîştigul fără muncă, iar femeia este cel mai activ factor de propagare a corupţiei.

Ipocrizia sentimentelor afişate de văduva „neconsolată" a profesorului Malerian, elogiile care se aduc „Templului virtuţii" din casa lui şi parodia regretelor completează tabloul respingător al imoralităţii, reprezentat simbolic prin ghirlandele de paraziţi care sug cu nesaţ unii din alţii.

În final, eroul lui Delavrancea reuşeşte să plece din casa văduvei lui Malerian, hotărît să trăiască cinstit. La atît se reduce protestul său, insuficient exploatat de scriitor, dar valoros prin caracterul de îndemn generalizator al hotărîrii luate:

„E loc... e loc în lume cînd vrei să fii cinstit... Dar încotro?...
— Oriunde!"

În *Paraziții* Delavrancea își îndreaptă ascuțișul criticii și asupra vieții universitare din timpul său. Discriminarea de clasă promovează nulitățile provenite din „lumea bună" și strivește pe tinerii săraci care au îndrăznit să năzuiască la cultură:

„La facultate, proștii dau din cap; prostia este bine îmbrăcată și are neamuri cunoscute; iar tu stai smirna cu zdrențele pe tine, sau iei serios note, pe cînd prostia continuă a da din cap..."

E lumea care va da Coriolani Drăgănești, lumea împotriva căreia protestaseră *Contemporanul* și *Lupta literară*, cerînd revizuirea cursurilor universitare, este expresia crasă a parvenitismului prin pseudocultură. Paginile acestea din *Paraziții* aparțin ciclului în care scriitorul oglindește școala burgheză, de la cursul primar, unde „nimeni nu învață nimic", din *Domnul Vucea*, la liceul cu profesori inculți și răi din *Bursierul* și sfîrșind cu Universitatea, unde promovarea este asigurată de valoarea hainelor și de numele părinților, nu de inteligență și sîrguință.

Nuvela lui Delavrancea — deși tangențial — deschide drumul creațiilor cu tema situației intelectualului sărac în lumea burgheză, întîlnit apoi în *Dan* al lui Vlahuță, și din ce în ce mai des, pînă la Camil Petrescu. *Paraziții* constituie un vehement protest social. Puterea de convingere a mesajului său realist-critic se datorește, desigur, pregnanței cu care adevărul vieții s-a impus conștiinței artistului, care l-a transformat apoi în substanța operei sale. Caracterizarea veridică a personajelor negative, surprinse fără mască, sfidînd principiile etice, devenea în *Paraziții* incompatibilă cu lirismul. Însăși romantica Gelina este un caracter slab conturat și inutil dezvoltării subiectului. Hotărîrea lui Iorgu Cosmin de a-și recăpăta demnitatea pierdută se cristalizase înainte de intervenția Gelinei, iar notele naturaliste sînt cu totul absorbite de imaginea realistă pe care scriitorul o realizează în acestă operă.

Scrisă în foarte scurt timp, nuvela *Paraziții*, sub raportul stilului — gazetăresc, de nuanță reportericească — se găsește mai aproape de pamfletele și articolele politice ale lui Delavrancea decît de celelalte creații nuvelistice ale sale. Se poate spune că realismul critic cu care Delavrancea demască racilele adînci, dezonorante pentru condiția de om, ale societății burgheze din timpul său a necesitat o mai mare sobrietate stilistică. Apropiindu-se mai mult de violentele sale articole de presă decît de beletristică, *Paraziții* constituie, într-un fel, o negare a

liricului Delavrancea și rezultatul unui efort dureros de oglindire a tot ceea ce Delavrancea ca om a detestat mai mult în relațiile cu semenii săi.

Un loc aparte în nuvelistica lui Delavrancea îl ocupă *Hagi-Tudose*, cea mai obiectivă și mai echilibrată dintre scrierile sale.

Întemeindu-se pe observația realistă, scriitorul își individualizează personajul, încadrîndu-l în tablouri succesive, care cuprind cinematic aspectele caracteristice din viața hagiului: în biserică, în cîrciumi și băcănii, apoi — retrospectiv — la școală, în găitănărie — făcînd apologia economiei —, în familia patronului și, în sfîrșit, acasă: de Paști, de Crăciun, întors din hagialîc, bătrîn și bolnav, în ultimele clipe de viață.

Prin acumulare și condensare, Delavrancea precizează și adîncește treptat trăsăturile personajului său, pînă ce tipul omului dezumanizat de patima pentru bani atinge proporțiile personajelor din tragediile antice.

Din mijloc de satisfacere a plăcerilor și de înlăturare a oricărui efort, așa cum va părea pentru galeria paraziților, banul devine la Hagi-Tudose scop în sine, idol în fața căruia zgîrcitul renunță la orice dorință, la orice sentiment, înăbușindu-și chiar ultimele tresăriri ale instinctului de conservare. Cu puterea de sinteză a unui pictor, Delavrancea notează întîi aspectul exterior al hagiului, făcînd din îmbrăcămintea lui — an de an mai murdară și mai ruptă — din gesturile care-i trădează patima și din faptele lui tot atîtea mijloace de caracterizare a eroului. Descrierea casei Hagiului este încă un mijloc de dezvăluire a zgîrceniei lui Hagi-Tudose, care, putred de bogat, trăiește totuși într-o colibă sinistră:

„Pereții sînt cojiți și galbeni; grinzile tavanului, negre și prăfuite; icoanele, cu sfinți șterși; patul de scînduri, acoperit cu o pătură lățoasă, vărgată cu alb și vișiniu. Două perne de paie la perete și una de lînă îmbrăcată într-o față soioasă. Pe jos, pardoseală de cărămizi reci. Odaie tristă, întunecoasă, un mormînt pe ai cărui ochi de geam, ca un sfert de hîrtie, ț-ar fi frică să privești, de frică să nu vezi morții odihnindu-se cu fețele în sus."

De la aspectele exterioare scriitorul trece la stările sufletești ale personajului, descifrate din gesturile și mimica sa. Prin sondaj psihologic scriitorul dezvăluie cele mai tainice gînduri și sentimente ale personajului, cu o concizie și o sobrietate rar întîlnite în scrisul său. Elipsele, intenționat repetate, capătă în *Hagi-Tudose* o mare putere de expresivitate.

Sfîrşitul nuvelei este cu atît mai impresionant cu cît resortul principal, care hotărîse pînă atunci întreaga comportare a lui Hagi-Tudose, pare în sfîrşit frînt. Instinctul de conservare al personajului, secătuit de boală, de bătrîneţe şi de prea îndelungate privaţiuni, învinge tirania pasiunii:

„— Aş vrea, răspunse trist Hagiul, aş vrea o ciorbă de găină... cu niţică lămîie... lămîia e scumpă... cîteva boabe de sare de lămîie..."

Dar cînd primele bucate plătite sînt gata, şi începe să mănînce, trădarea idolului său îi apare ca o crimă monstruoasă. După cîteva linguri, în care simte că-şi soarbe viaţa, scuturîndu-se şi scuipînd, Hagi-Tudose cere nepoatei sale să vîndă cărbunii, cenuşa, bucăţelele şi fulgii găinii spre a-şi recăpăta măcar pe jumătate banii cheltuiţi:

„Şi începu să plîngă cu hohote.

— Ucigaş!... nebun!... nelegiuit!... în veci n-o să te saturi!"

Rîsul pe care l-a provocat scena cu firfirica şi „gustatul" din băcănii şi bragagerie se transformă într-o grimasă de consternare în faţa acestui Hagi-Tudose tragic, plîngînd sfîşietor şi blestemîndu-se singur pentru că a cedat o singură dată în viaţa lui nevoii fireşti de a mînca, sacrificînd un galben.

Descifrînd gîndurile personajului din expresia figurii, din gesturi şi din mediul în care trăieşte, scriitorul construieşte imaginea cea mai sugestivă a ravagiilor săvîrşite de patimă în sufletul Hagiului:

„Dacă aci, în zăduf şi întuneric, ar sta în picioare, şi banii ar creşte, ca o răvărsare de apă, de la tălpi în sus pînă peste creştetul capului... Oh! ce fericit ar fi Hagiul! Înainte să-şi dea sufletul, ar vedea faţa şi vecinicia lui Dumnezeu. Moartea să aibă coasă de aur, el şi-ar înfige amîndouă mînele în tăişul ei!"

Desigur, acceptarea morţii este un act eroic, dacă mobilul ei are nobleţea generozităţii şi a umanismului, dar devine monstruoasă cînd porneşte din dragostea bolnavă pentru bani, ca la Hagi-Tudose. După ce, de-a lungul întregii vieţi, a ieşit biruitoare din lupta cu foamea, cu setea şi frigul, cu boala şi batjocura semenilor săi, patima lui Hagi-Tudose pentru aur nu numai că înfrînge groaza de moarte, dar o transformă în suprema sa fericire, atingînd prin aceasta pragul demenţei.

În final, galvanizat de patima sa, înfrîngînd teama de hoţi şi slăbiciunea fizică, muribundul munceşte toată noaptea la scosul banilor din ascunzătorile lor, dorind să-i mai vadă pentru

ultima oară şi, cu ochii deschişi ca pentru a-i păzi încă, Hagi-Tudose îşi dă sufletul îngropat în aur.

Concluzia şi verdictul scriitorului trebuie căutate în vorbele, aparent paradoxale, rostite de Leana: „Săracu nenea Hagiu!... Ce bogat este!", prin care Delavrancea exprimă dispreţul compătimitor al omului normal faţă de fiinţele cu sufletul sterp, schilodit şi contorsionat de patima oarbă a banului. Subtilitatea analizei psihologice, pitorescul descrierilor, gradaţia patimii pînă la paroxism, echilibrul elementelor compoziţionale şi sobrietatea expresiei adecvate la conţinut fac din *Hagi-Tudose* una dintre cele mai importante realizări ale nuvelei noastre clasice.

Deşi elementul autobiografic este prezent în cea mai mare parte a nuvelisticii lui Delavrancea, totuşi, tema amintirilor poate fi circumscrisă la acele creaţii în care scriitorul reînvie lumea din Bariera-Vergului, de acum un veac, cu limba, mentalitatea, năzuinţele şi obiceiurile ei. Unele dintre aceste scrieri zugrăvesc întîmplări dramatice, cum este moartea Bălaşei din *Sorcova*, a Mariei şi a Sandului din *Apă şi foc*, a Susanei din *Odinioară*. Din altele ne întîmpină copiii nevoiaşi, tovarăşii de colinduri de odinioară ai scriitorului, rebegiţi de frig, pentru care o pară, un covrig, o plăcintă caldă de la simigiu sau un băţ cu doi bieţi trandafiri de foiţă reprezintă bucuria la care visează de-a lungul unui an întreg. Amintirile lui Delavrancea sînt în acelaşi timp o notaţie a psihologiei copilului din mahalaua bucureşteană a Vergului, ca în *Boaca şi Onea* ori *De azi şi de demult*.

Scrierile cu tema amintirilor se disting prin coloratura afectivă cu care scriitorul priveşte realităţile zugrăvite.

În *Boaca şi Onea*, *De azi şi de demult*, *Bunicul*, *Bunica*, *Văduvele* şi prima parte din *Odinioară* scriitorul selectează numai aspectele luminoase ale vieţii din Bariera-Vergului, idealizîndu-le. Pe de altă parte, *Odinioară* este cea mai întinsă creaţie în care autorul prelucrează motive luate din folclor.

Amintirile din copilărie, aşezate la început şi la sfîrşit, ca două coperte ale unei cărţi ilustrate, închid între ele recitativele jocurilor de copii din Bariera-Vergului, şezătoarea cu ghicitori şi legende, chipurile moşnegilor sfătoşi, ale femeilor harnice, neastîmpărul copiilor, tot freamătul unei vieţi sănătoase şi îmbelşugate, cum îi va fi apărut în copilărie fiului mamei Iana viaţa orzarilor din mahalaua natală. Bunicii

— faguri de bunătate și iubire — părinții, cu zîmbete îngăduitoare abia ascunse de severitatea de circumstanță, „blîndele surori" și tovarăși de colind ca „Nea Bănică", Bocuța popii Stere, cu obrajii pistruiați, cu păr cînepiu — auditoare admirativă a primelor basme născocite de viitorul scriitor —, bărbați duhlii, femei guralive și copii, alergînd fericiți prin prăfărie, de la Biserica Delea pînă la streajă, toți și toate se străvăd prin ceața anilor scurși, ca într-un gobelin cu tonuri stinse de vechime, care păstrează însă întreagă gingășia chipurilor și elocvența gesturilor evocatoare ale unei lumi de mult apuse. Moravurile, obiceiurile, portretele și psihologia grupului social din barierele semirurale ale capitalei noastre de acum un veac sînt prinse de scriitor cu o mare bogăție de amănunte, din alegerea cărora se desprinde cu ușurință experiența personală de viață a scriitorului și simpatia sa de atîtea ori mărturisită direct pentru oamenii simpli printre care și-a petrecut copilăria. Compătimirea pentru un părinte care și-a pierdut singurul băiat și simpatia pentru tatăl învrednicit să aibă o fată frumoasă ca Linica extind idilizarea și asupra boierului Matei.

Aspectele sumbre ale realității ocupă primul plan al viziunii scriitorului în *Apă și foc*, *Sorcova* și parțial în *Odinioară* și în *De azi și de demult*. În ultimile două scrieri menționate, aceste aspecte sînt reliefate prin contraste puternice cu trecutul de prosperitate al cărăușilor din Bariera-Vergului, sărăciți în urma introducerii drumului-de-fier. Din păcate, atît regretul scriitorului pentru dispariția vieții patriarhale, cît și a filantropiei (soluție propusă de Delavrancea în *Sorcova* și în *Apă și foc)*, deformează viziunea realistă a scriitorului, eșuînd în paseism și idilism neconvingător.

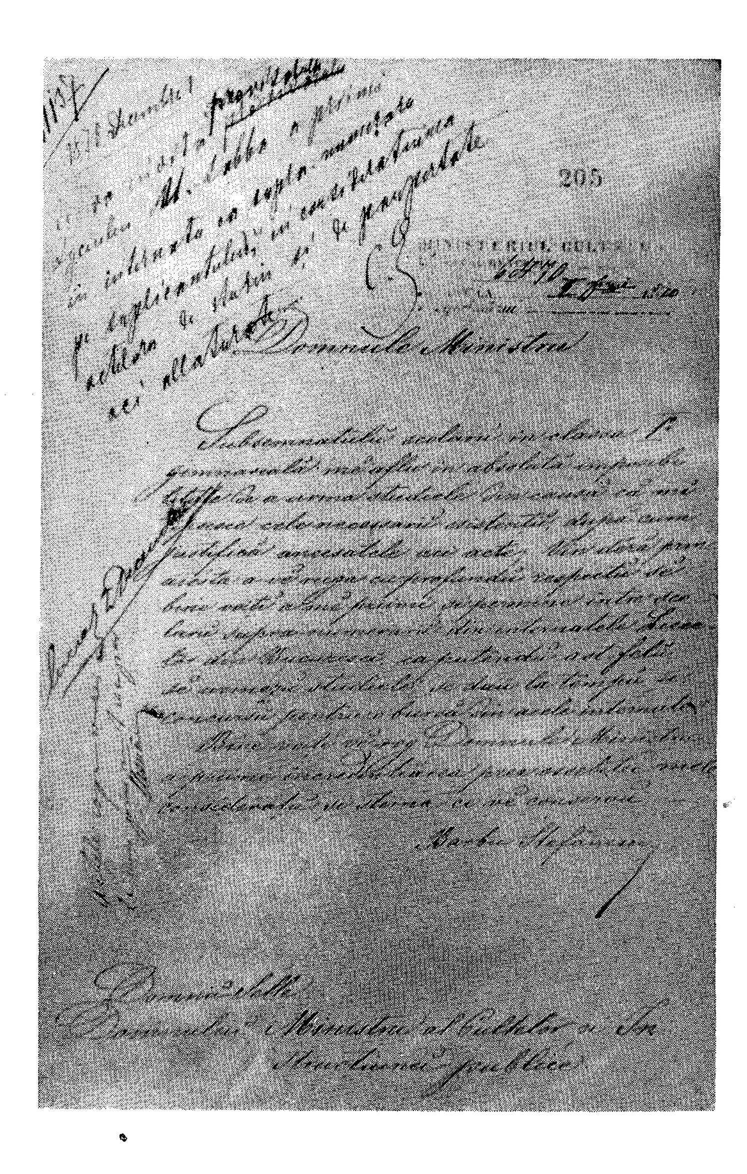
Bunicul, *Bunica*, *Sentino* și *Fanta-Cella* — sinteze artistice ale amintirilor din copilărie sau din călătoriile scriitorului în Italia — rețin atenția cercetătorului prin tiparele lor artistice deosebite de tot resul operei lui Delavrancea. După *Cîntarea României* de Alecu Russo, Delavrancea este primul scriitor român care scrie poeme în proză reușite. În primul diptic alcătuit de *Fanta-Cella* și *Sentino* viziunea romantică a scriitorului depășește verosimilul. Portretul fizic și moral al lui Sentino și saltul său de la condiția cioplitorului de piatră înstrăinat pe malurile Dîmboviței la aceea de cîntăreț admirat pe scena Operei Scala din Milano conțin exagerări frecvente în literatura romantică. *Fanta-Cella*, creată sub semnul aceluiași romantism excesiv, este totuși mai bine realizată. Imaginea artistică este susținută

de poezia descrierilor de natură, în care Delavrancea excelează îndeosebi. Mediterana, cînd ireal de albastră, cînd răscolită de furtuni, în golful Triest sau la Miramare, scaldă cu valurile ei o natură edenică, iar orfana Cella, păstorița de capre în dumbrăvile de chiparoși și portocali, pare — în frumusețea și puritatea ei mai presus de omenesc — o vietate specifică locurilor acestora. O asemenea integrare a personajului în peisaj este, desigur, expresia artistică a dragostei pentru natură, de care scriitorul a fost totdeauna însuflețit.

În acest imn închinat splendorilor naturii și sentimentului iubirii Delavrancea atinge o mare perfecțiune stilistică și punctul maxim al lirismului său.

În al doilea diptic — *Bunicul* și *Bunica* — poetul liric și pictorul Delavrancea folosesc întregul lor potențial artistic. Puritatea de piatră prețioasă a acestor creații — miniaturale prin întindere — nu este întunecată nici de idilism excesiv, nici de îngroșări naturaliste. Echilibrul compoziției se află în perfectă concordanță cu umanismul superior al concepției și cu limpezimea de cristal a expresiei. *Bunicul* și *Bunica* lui Delavrancea rămîn în literatura română „flori fără de moarte", așa cum le-a numit Mihail Sadoveanu.

Trecerea de la nuvele la basme în proza lui Delavrancea este abia simțită, căci împletirea dintre real și elementul fantastic este comună tuturor basmelor sale. Unele chiar pun în lumină atît de pregnant caracteristicile diferitelor straturi ale societății, zugrăvesc atît de veridic portrete fizice și morale, obiecte, port și peisaje, încît elementul supranatural apare doar ca o convenție propusă tacit de scriitor și acceptată cu îngăduință de cititor. În această categorie intră basmele *Norocul dracului*, *Neghiniță*, *Stăpînea odată* și chiar *Moș Crăciun*, în care preocuparea de a zugrăvi huzurul, lăcomia și lipsa de omenie a păturilor conducătoare, în opoziție cu sărăcia și umilința maselor, are mai multă importanță și semnificație în concepția scriitorului decît prezența elementului supranatural. Copiii flămînzi și omul alungat rînd pe rînd de popă, de arendaș, de chiabur și de cîrciumar din *Norocul dracului*, oameni bătuți, goi și desculți, bătrîni ce rod în gingiile goale coajă uscată de pîine, cei ce muncesc zi și noapte, ca puternicii lumii să huzurească, din *Neghiniță*, văduve sărace, ca în *Moș Crăciun*, alcătuiesc la un loc o lume chinuită, bogată în virtuți, în opoziție

205

Domnule Ministru

Barbu Ştefănescu

Cel mai vechi document cunoscut, semnat de Delavrancea: elevul Ştefănescu Barbu din cl. I a gimnaziului „Gh. Lazăr" cere să fie primit ca bursier supranumerar într-o şcoală cu internat din Bucureşti

Printre personajele basmelor în care ponderea nu o are fantasticul, ci elementul realist, trebuie să pomenim pe Moş Crăciun — pereche contrastantă, prin dimensiunile lui de uriaş, a personajului principal din *Neghiniţă*.

Viziunea realistă care a stat la baza acestei creaţii se concretizează în descrierea satului, printre locuitorii căruia scriitorul distinge pe reprezentanţii unor grupuri sociale opuse: de o parte, popa, morarul şi pescarul, de alta, văduva săracă şi feciorul ei Zdrenţea, văcarul satului. Moş Crăciun însuşi este un personaj de proporţii mitologice, dar realizat cu trăsăturile fizice şi însuşirile morale ale omului din popor: „namilă de român cît toate zilele... Chica îi înfăşura umerii şi spatele, ca o sarică, pînă la mijloc", avînd rolul unei stihii care pedepseşte lăcomia, făţărnicia şi răutatea celor bogaţi şi uşurează greutăţile celor nevoiaşi.

În afară de proporţiile şi puterea supranaturală a personajului — simţite ca o convenţie îngăduită artei — singurul element care înrudeşte această scriere cu basmele este formula ei introductivă, creaţie originală a lui Delavrancea:

„P-atunci umblau sfinţii pe pămînt, se dăschidea cerul la Bobotează, farmecele închegau apele, iar unii telegari mîncau jeratic..."

În alte basme, ca *Poveste*, *Palatul de cleştar*, *Dăparte, dăparte...*, o pondere mai mare capătă elementul fantastic, deşi nici din acestea, cum am mai spus, nu lipsesc notaţiile realiste.

Distingem în ţesătura basmelor lui Delavrancea elemente fantastice împrumutate din folclor şi altele create de scriitor. Din prima categorie fac parte: calul care mănîncă jeratic, vrăjitoarea şi diavolul din *Poveste*; balaurul din *Palatul de cleştar*; ursitoarele din *Dăparte, dăparte*... Modul în care le foloseşte, însă, chiar pe acestea, poartă pecetea personalităţii lui Delavrancea, a cărui imaginaţie vie creează lumi fantastice, inedite. Edificatoare în această privinţă este descrierea balaurului:

„În prag se zvîrcolea o namilă de balaur şi-şi despica fălcile cît să înghiţă un călăreţ cu cal cu tot.

Limbile lui, ca nişte săgeţi pîrjolite, le azvîrlea din beregată şi le înfigea pe nările nasului, scuipînd clăbuc, care se închega şi se rostogolea băşici albe de mărgăritar. Solzăria lui era ca un curcubeu d-a lungul spinării."

Contribuția lui Delavrancea la îmbogățirea lumii din basme cu personaje noi, de cele mai multe ori simbolice, și cu elemente supranaturale originale este deosebit de însemnată. Printre personajele plăsmuite de imaginația sa trebuie să menționăm întruchiparea „dorului nevinovat", reprezentant al poporului însuși, înzestrat cu toate virtuțile lui morale și geniul artistic; Furia, Nebunia, Zavistia, Prostia — personificări ale patimilor și defectelor omenești, pe care scriitorul le leagă în acțiunea basmului cu scop moralizator, făcînd din *Palatul de cleștar* o pledoarie artistică pentru simplitate și înțelepciune și condamnînd prostia și patimile, generatoare ale nedreptății și nefericirii printre oameni.

Elementul fantastic creat de Delavrancea este o sinteză originală a supranaturalului senin din basmele poporului și a celui întunecat și apăsător din poemele lui Edgar Allan Poe, într-o viziune care adesea ajunge la grotesc și coșmar. Formulele introductive, într-o stilizare proprie lui Delavrancea ca cea din *Palatul de cleștar*, introduc și aspecte ale contemporaneității, care sporesc ponderea elementului realist al basmului:

„Cam pe la începutul vremilor, pînă unde praștia minții nu azvîrle, se povestește, așa, ca din scorneală, că omul era croit din alte foarfeci și cioplit din altă bardă... Nu se pomeneau flori pe cer și stele pe pămînt — ca pe la pîrdalnicii noștri de stihari — dar multe nu erau așa după cum sînt... Și spun unii că pe atunci mergea mai bine cu minte dreaptă și fără de legi, decît ca în zilele noastre, cu legi drepte și cu minte strîmbă."

În general, împletirea aspectelor din realitatea concretă cu cele create de fecunda imaginație a scriitorului este, de fapt, un procedeu folosit de Delavrancea și în nuvelistica sa, în baza convingerii că visul și viața coexistă, reliefîndu-se reciproc. Tablouri zugrăvite cu o minuțiozitate de naturalist, dar și cu căldura unui mare îndrăgostit de natură; portrete cu precizii anatomice și psihologice de om de știință; întîmplări și oameni încleștați în lupta dintre stăpînitori și asupriți; sufletul omenesc uscat și pîngărit de vicii și de patima înavuțirii sînt tot atîtea elemente de conținut privite cu un riguros realism în basmele lui Delavrancea. Paralel, imaginația exuberantă a romanticului plăsmuiește chipuri și fapte potrivite cu dorința lui de o lume mai bună.

Lexicul autentic popular și bogatul material folcloric prelucrat de scriitor, folosit în exemplificări, sentințe și comparații

plastice, în procedee artistice, ca frazele ritmate din *Neghiniță*, atestă în Delavrancea pe unul din artiștii cuvîntului românesc, organic legați de forța creatoare a maselor, așa cum fericit s-a exprimat Nicolae Iorga:

„Grînarii țării, străbătători de văi și munți, răscolitori de zări, adunători de priveliști și tezaurizatori de impresii, sfătoși cum li era rostul și buni de toate poveștile culese în cale, și-au dat drumul deodată printr-însul."[1]

★

În două decenii de activitate politică, Delavrancea își limpezise definitiv concepția despre conducătorii de popoare. În 1907 era mai convins decît oricînd că „oamenii mari duc cu dînșii o îndoită ființă: ființa lor, sclava națiunii, și ființa întregului popor, stăpîna și gloria lor"[2], așa cum îi definise încă din 1888 într-unul din primele sale discursuri politice.

Consecvent acestei convingeri, Delavrancea va face din Ștefan cel Mare personajul principal al întregii sale trilogii dramatice, prezentîndu-l în aureola de erou național, care a trăit cu intensitate frămîntările poporului și s-a făcut promotorul năzuințelor sale.

În vederea construirii unui personaj atît de complex ca Ștefan cel Mare, Delavrancea studiază vreme de doi ani cronicile epocii, cum e aceea a spătarului Ion Canta, a lui Enache Kogălniceanu, letopisețul lui Ion Neculce și *Vestitul necrolog* anonim al lui Ștefan cel Mare *(Letopisețul de la Bistrița)*. Pe baza datelor istoriei, în timpul unei călătorii în Italia, imaginea artistică a trilogiei Moldovei prinde linii de contur precise în conștiința scriitorului, așa încît, la întoarcerea în țară, izolat la Goești, lîngă Tîrgu-Frumos — la nepoții săi — își schițează planul și, în mai puțin de un an și jumătate, Delavrancea scrie cele trei părți ale trilogiei sale.

Teatrul cu temă istorică mai ispitise și pe alți scriitori înaintea lui Delavrancea, ca Gh. Asachi *(Petru Rareș*, 1863), B.P. Hasdeu *(Răzvan și Vidra*, 1867), Vasile Alecsandri *(Despot-vodă*, 1880) și Al. Davila *(Vlaicu-vodă*, 1902).

Dacă piesa lui Gh. Asachi nu are decît meritul întîietății în cadrul speciei, *Răzvan și Vidra*, *Despot-vodă* și *Vlaicu-vodă* au reale însușiri artistice, nu numai pentru vremea în care au

[1] Nicolae Iorga, *Doi înaintași: Delavrancea și Goga — Oameni cari au fost*, vol. IV, București, Ed. Fundațiilor, 1939, p. 249–251.
[2] Delavrancea, *În și afară din națiune*, *Democrația*, I (1888), nr. 16 (8 octombrie), p. 1.

fost create, dar chiar în comparaţie cu cele mai bune realizări ale dramaturgiei româneşti, tratînd teme istorice. Toate scrise în versuri de o înaltă ţinută, creaţiile celor trei înaintaşi ai lui Delavrancea sînt drame romantice, după formula cunoscută a teatrului romantic francez, cu eroi excepţionali, ale căror fapte sînt mai aproape de legendă decît de adevărul istoric.

Dramaturgul Delavrancea creează primul poem dramatic în literatura română. Sub luminile rampei se desfăşoară o imensă frescă istorică — fragment din marea epopee a poporului nostru. Figurile celor mai reprezentativi domni, boieri şi ţărani, evoluează în faţa noastră autentice prin tonalitatea emoţională a replicilor, sugerînd spectatorului avîntul eroic al înaintaşilor cu sinceră „iubire de moşie".

Respectînd adevărul istoric privitor la ultimii ani din domnia lui Ştefan cel Mare, Delavrancea îşi smulge totuşi personajele din carapacea rigidă a documentului, le umanizează şi le face purtătoarele unor semnificaţii adînci, derogînd de la adevărurile mărunte, spre a realiza prin sinteză coordonatele esenţiale ale unei epoci întregi.

Din cronica lui Gr. Ureche, care, de pe poziţiile lui de clasă „scurtată" de marele domn, îl prezintă pe Ştefan „mînios şi degrabă vărsătoriu de sînge nevinovat", ori „lup gata de apucat", pe care nu-l putea „îmblînzi nimenea", Delavrancea reţine numai episodul uciderii boierilor *vinovaţi* de trădare a intereselor Moldovei, de a căror vinovăţie, însă, cronicarul se îndoieşte.

Documente mai obiective decît cronica lui Gr. Ureche, printre care acea scrisoare a medicului Leonardo da Vassari — martor ocular al sfîrşitului lui Ştefan[1] — şi alta a regelui Alexandru al Poloniei[2], au îndreptăţit pe Delavrancea să facă din decapitarea trădătorilor nu manifestarea unei violenţe temperamentale, ci un act necesar liniştii interne a Moldovei după moartea iminentă a marelui domn. În cele două scrisori menţionate se dau referiri asupra boierilor adversari domniei lui Bogdan cel Grozav şi cel Orb, pomenind printre ei şi numele lui „Herborusz", căpitanul Sucevei, adică Arbore[3].

[1] Grigore Ureche, *Cronica*, p. 89, apud N. Grigoraş, *Opoziţia marii boierimi faţă de politica lui Ştefan cel Mare, Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, Editura Academiei — Istorie, VII, fasc. I, 1956, p. 51, nota 116.

[2] Hurmuzachi, t. VIII, p. 48, apud N. Grigoraş, *loc. cit.*, nota 118.

[3] P. P. Panaitescu — *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, p. 15, apud N. Grigoraş, *loc. cit.*, nota 119.

În alte documente apar, nemodificate, numele şi faptele boierilor credincioşi tronului, data şi locul bătăliilor în care dragostea de patrie le-a însutit puterile.

Importanţa unei opere de artă nu e determinată însă de cantitatea şi valoarea materialului istoric pe care îl conţine, ci de originalitatea şi fineţea prelucrării lui de către artist.

Fără a avea o concepţie ştiinţifică despre rolul luptei de clasă în istorie, Delavrancea intuieşte just „raportul dintre erou şi popor, dintre personalitate şi colectivitate"[1], realizînd pe plan artistic o capodoperă a literaturii româneşti, în care se îmbină fericit analiza psihologiei unui erou excepţional — autocrat absolut, părinte şi om cu trup îmbătrînit şi istovit de boală, dar cu voinţă neînfrîntă — cu „sublimitatea iubirii de patrie"[2].

În trilogia Moldovei, din datele istoriei şi din legendele poporului privitoare la Ştefan cel Mare şi urmaşii săi, Delavrancea creează un gigant, dominînd întreaga sa epocă şi înălţîndu-se în faţa urmaşilor ticăloşiţi ca o mustrare de peste veacuri.

Măreţia lui Ştefan cel Mare stă în concepţia sa democratică despre misiunea conducătorilor de popoare. Deşi a trăit în plină feudalitate, Ştefan a înţeles procesul istoric obiectiv de centralizare a statului şi, în consecinţă, a ştiut să întruchipeze năzuinţele maselor, să fie braţul şi mintea care să împlinească aceste năzuinţe. Stăpînitor şi supus în acelaşi timp Moldovei, Ştefan cel Mare devine întruchiparea acelor „oameni mari" din istorie a căror caracterizare o făcuse Delavrancea încă din 1888:

„Oamenii mari sînt oamenii cari cuprind gîndurile unui popor, şi numai aceia cari au trăit cu mintea lîngă mintea popoarelor, cu inima lipită de inima popoarelor, numai în mintea acelora a scăpărat idealul popoarelor, numai în inima lor a bătut imensa inimă a neamului lor, numai aceia au nimerit gîndurile ascunse ale unei naţiuni, numai aceia au deschis calea largă a mărirei, calea istorică cu două capete: unul care se pierde în ceaţa veacurilor trecute şi celălalt, pe care poporul îl are în faţă, care se înfige în infinita lumină a viitorului..."[3]

În poezia răspunsurilor lui Ştefan din *Apus de soare* stă mereu învăluit un simbol sau o profeţie, o poruncă a Moldovei de la care nu te poţi sustrage, căci ea e imaginea poporului însuşi:

„...Că Moldova n-a fost a strămoşilor mei, n-a fost a mea şi nu e a voastră, ci a urmaşilor voştri ş-a urmaşilor urmaşilor

[1,2] G. Călinescu, *op. cit.*, p. 508.

[3] *În şi afară din naţiune — Discursul d-lui Barbu Ştef. de la Vrancea, Democraţia*, I (1888), nr. 163 (8 octombrie).

voştri, în veacul vecilor... Că vru ea (Moldova — n.n.) un domn drept, şi n-am dăspuiat pe unii ca să îmbogăţesc pe alţii... că vru ea un domn treaz şi-am vegheat ca să-şi odihnească sufletul ei ostenit... că vru ea ca numele ei să-l ştie şi să-l cinstească cu toţii, şi numele ei trecu graniţa, de la Caffa pînă la Roma..."

Deşi vitejia şi gîndirea lui politică îl înalţă pe piedestal de uriaş, Ştefan rămîne totuşi un om ca toţi oamenii, cu duioşii sau dojană de părinte, cuceritor prin simplitatea şi veselia cu care se apropie de supuşii săi.

El se înalţă coborîndu-se să ridice pe cei mulţi, luminează prin exemplul său de abnegaţie, drămuieşte şi plăteşte după merit faptele fiecăruia.

Strînsa legătură între domn şi popor capătă în actul I din *Apus de soare* o expresie pe cît de lapidară pe atît de impresionantă, în cuvintele lui Rareş, privind de pe zidurile Sucevei sosirea cetelor de luptători:

„Vin... Din Scheia... din Lisaura... din Ciritei... de pretutindenea...", iar replica domnului exprimă concepţia scriitorului şi ideea fundamentală a operei despre rolul maselor în făurirea istoriei:

„Oh! săracii... Săracii mei ş-ai voştri... Săraci şi voi şi eu. Ce bogată e Moldova!"

Cronica polonului Dlugosz[1], care spune că la zvonul unei invazii turceşti din vremea lui Ştefan cel Mare toată ţărănimea a alergat să sprijine pe domn: *„ita ut solae feminae et pueri in sedibus remanerent..."*[2], şi Karl Marx, care arată că oastea moldovenească biruitoare la Vaslui era formată din „ţărani care fuseseră luaţi aproape de la plug"[3], iar pîrcălabii Şendrea şi Iuga, Boldur vornicul, paharnicul Costea, Hrincovici, Luca ori Hrăman, cei mai mulţi „ridicaţi din rîndurile ţărănimii libere pentru fapte de arme"[4], ca „să fie straje"[5] împotriva duşmanilor dinafară, sprijină prin adevărul istoric consemnat în numeroase documente viziunea realistă a dramaturgului.

[1] I. Długosz, *Historicae Polonicae*, Ed. Lipsca, 1711–1712, cartea XIII, p. 345, apud I. Focşeneanu şi Gh. Diaconu, *Bazele puterii militare a lui Ştefan cel Mare — Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1956, p. 116, nota 8.

[2] „...Astfel că n-au rămas la vetre decît femeile şi copiii" (lat.). Cf. I. Focşeneanu şi Gh. Diaconu, *loc. cit.*

[3] Arhiva Marx-Engels, vol. VII, ed. rusă, p. 203, cf. *Studii cu privire la Ştefan cel Mare, loc. cit.*, p. 117, nota 3.

[4] I. Focşeneanu şi Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 116.

[5] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. I, p. 287–288, apud I. Focşeneanu şi Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 116, nota 2.

Înstrăinaţi de năzuinţele maselor, trei dintre boieri, vanitoşi, însetaţi de putere şi de înavuţire, plănuiesc să aducă la tron, după moartea lui Ştefan, pe nevîrstnicul său nepot Ştefăniţă. Tutelîndu-l, boierimea s-ar fi putut bucura de odihnă, avere şi huzur. Împotriva acestei boierimi, în ultimul său ceas de viaţă, Ştefan îşi scrie testamentul cu sabia, lăsînd urmaşilor porunca de a lupta contra oricui ar încerca să calce interesele şi independenţa Moldovei.

Caracterizată rînd pe rînd ca dramă byroniană, mister din secolul al XV-lea, dramă shakespeareană, spectacol într-un fotoliu sau tablou alegoric, *Apus de soare* este un imn de slăvire a patriotismului care a însufleţit pe domn şi popor în zbuciumata domnie a lui Ştefan cel Mare.

Peste viaţa patriarhală a Moldovei secolului al XVI-lea, aşezată în forme trainice de Ştefan cel Mare, se abate viforul crimelor lui Ştefăniţă cel Tînăr — reprezentant tipic al celui mai odios absolutism feudal — personaj principal în partea a doua a trilogiei lui Delavrancea, *Viforul*.

În urma studiilor întreprinse ad-hoc, Delavrancea n-a putut ignora că în această epocă marea boierime moldoveană, îngrădită în timpul lui Ştefan cel Mare, îşi redobîndeşte privilegiile economice şi politice, în vreme ce ţăranii sînt iobăgiţi în masă; că turcii fac din această clasă cupidă şi rapace un instrument de jefuire a ţării şi o unealtă josnică în schimbările domnilor.

Cu toate acestea, numeroasele menţiuni privitoare la domnia lui Ştefăniţă aflate în cronica lui Grigore Ureche sînt folosite în *Viforul* cu economie şi adesea modificate: în drama lui Delavrancea, contrariu datelor din cronică, decapitarea lui Arbore nu premerge morţii fiilor săi, Nichita şi Toader, desigur în scopul realizării unei mai puternice tensiuni dramatice; pîrjolirea Ţării Româneşti din 1526 este motivată prin răpirea doamnei Tana, deci situată de scriitor la începutul domniei lui Ştefăniţă; pe lîngă Toader şi Nichita, cei doi fii ai lui Arbore, pomeniţi de Gr. Ureche, Delavrancea introduce pe Cătălin, prima dintre victimele domnului; din prezumată — cum apare în cronică — otrăvirea lui Ştefăniţă de către doamna Tana devine la Delavrancea o certitudine, motivată de dragostea de patrie a Tanei.

Delavrancea a conceput partea a doua şi a treia a trilogiei sale ca o întregire a dramei *Apus de soare*, toate la un loc avînd ca mesaj proslăvirea dragostei de patrie. Potrivit acestui ţel, Delavrancea n-a văzut în Ştefăniţă un spirit de Renaştere, pro-

tector al artelor și vrăjmaș neînduplecat al boierimii reacționare, și n-a vrut să înfățișeze în *Viforul* boierimea trădătoare a intereselor poporului, chiar dacă documentele istorice conțin asemenea referiri.[1]

În *Viforul*, prin contrast cu boierii tineri și bătrîni, formați la școala vitejiei, a demnității și a patriotismului din timpul slăvitei domnii a lui Ștefan, Delavrancea condamnă cîrdășia politicianistă din jurul lui Carol I, interesată să cîștige bunăvoința regelui prin jaful, mizeria și chiar asasinarea în mare număr a populației răsculate de mizerie.

Conflictul — adesea contestat în *Apus de soare* — în a doua piesă a trilogiei are o mare forță dramatică. Ciocnirile au loc între desfrînatul Ștefăniță și Tana, model de soție și doamnă a țării; între Ștefăniță, orbit de vanitate, și viteazul Cătălin; între domnul ușuratic și Luca Arbore — păzitor al testamentului politic lăsat de Ștefan cel Mare; între covîrșitoarea personalitate a bunicului, care, și după moarte, este încă vie în conștiința maselor, și netrebnicul său nepot.

A treia piesă din trilogie se resimte de oboseala autorului. Adevărul istoric — mai puțin studiat decît în celelalte piese — este covîrșit de lirismul retoric al personajelor. Delavrancea schematizează figura complexă a lui Petru Rareș, în schimb, însușirile morale ale poporului sînt convingător întruchipate în reprezentanți tipici ai țărănimii, cum este miașul-țăran Corbea, deși nu au decît o apariție episodică. Laconismul, sobrietatea, delicatețea sentimentelor și eroismul său reprezintă liniile de contur ale psihologiei poporului român. Corbea este unul din milioanele de oameni simpli, cu aceeași conștiință inflexibilă, cu aceeași zgîrcenie în vorbe și cu aceeași pasionată dăruire în fapte generoase. Acțiunea eroică i se pare o datorie firească, de aceea o săvîrșește fără paradă. Dragostea lui e simplă, adîncă și discretă.

Structura generală apropie *Luceafărul* de un basm complex: fii de domn însemnați pe umăr pentru a fi recunoscuți, întîmplări din timpul lui Ștefan care se povestesc cu ton învăluitor de basm...

După viforoasa domnie a lui Ștefăniță, Petru al Rareșoaiei își cere dreptul la tron, cum de altfel spune și cronica. Bucuria revederii pămîntului natal și-o exprimă ritmat ca într-un poem,

[1] Cf. Rodica Ciocan, *„Viforul" și adevărul istoric* — Programul spectacolului *Viforul*, Teatrul Național Cluj, stagiunea 1957—1958, p. 7, 14—18.

iar natura patriei, ca în baladele poporului, se bucură de reîntoarcerea pribeagului. Cuvîntul lui Petru Rareș, imitînd vibrantul discurs al lui Ștefan cel Mare, păcătuiește prin retorism.

Povestirea luptei de la Cirimuș o fac ostașii, veniți pe scenă cu răniți, cu aceeași simplitate și putere de evocare cu care o face Moghilă în *Apus de soare*. Stăpînit el însuși de ideea unității naționale, Delavrancea o atribuie lui Petru Rareș, în secolul al XVI-lea, ca o pătrundere a problemelor contemporaneității în imaginea artistică:

„Eu m-am suit pe Ceahlău și-am făcut ochii roată, și-am plîns ascultînd, ca în vis, jalea aceluiași neam risipit la trei coroane deosebite... În Ardeal să lasă pe trei văi — a Someșului, a Mureșului și-a Oltului — moldoveni sadea. M-am tras pe munte-n jos și-am privit pe trecătoarea Oituzului, ca pe-o fereastră, și-am visat..."

Domnul Moldovei, Petru Rareș, nu s-a caracterizat însă prin „visare", ci prin spirit războinic: în 1528 el pradă de trei ori pe săcui, în 1529 năvălește în Pocuția, iar restul domniei și-l petrece în războaie cu leșii.

Abătîndu-se de la adevărul istoric, Delavrancea nu reușește să facă din caracterul și acțiunile personajului său motorul viu al piesei. Cînd conflictul care mocnea de mult între domn și boieri izbucnește, Petru Rareș nu scoate sabia, ca părintele său, ci se mărginește la un șir de interogații retorice, e drept, de o mare poezie și la prevestirea prăbușirii Moldovei din cauza ticăloșiei boierilor:

„Atît să se fi sleit puterile Moldovei sau să fi săcătuit vlaga din voi? Cenușe să fie amintirile vechii slăviri? Nu vă trageți din Știbor... din Boldur, din Arbore și din Cărăbăț năpraznicul? Sufletul lor să fi pierit înainte d-a muri și să nu fi trecut nimic urmașilor lor? Și cu ei să se fi înmormîntat credința și mîndria, aceste puteri pe cari se sprijină neamurile cari vor să trăiască?..."

Un episod care ocupă mult loc în economia piesei este dragostea Genunei pentru domn, apoi pentru Corbea, miașul căzut în luptă, după ce-și dă seama că iubirea lui pentru Genunea nu este și nu va fi împărtășită. Genunea este cînd o Oană din *Apus de soare*, cu sentimente aproape filiale, de admirație și devotament pentru domn, cînd o Oană din *Viforul*, care prevestește — fără a fi nebună — dezbinarea boierilor, potrivnicia lor față de Petru Rareș și decăderea Moldovei.

Rolul Genunei accentuează șubrezenia arhitectonicii din *Luceafărul*, dar frumusețea limbii și stilul bogat în imagini sugestive — calități specifice poemului — susțin ultima parte a trilogiei lui Delavrancea.

Concepția morală și politică a personajelor pozitive, similitudinea multor situații cu cele din *Apus de soare* și chiar unele replici fac din ultima parte a trilogiei lui Delavrancea o copie imperfectă a unei fresce excepționale. *Luceafărul* nu poate fi despărțit de restul trilogiei, dar mai ales de *Apus de soare*.

Imaginea artistică unitară pe care o alcătuiesc cele trei drame ale trilogiei scoate în evidență însușirea dominantă a creatorului celui dintîi poem dramatic în literatura română, pe care l-am putea caracteriza prin cuvintele lui Vlahuță, scrise cu prilejul primelor reprezentații ale *Viforului*:

„Îți trezește din somn trecutul și ți-l poartă pe dinaintea ochilor cu autoritatea unui stăpîn de care ascultă colbul cronicilor și pietrele grele de pe morminte"[1] sau cu încheierile unui condei contemporan cu noi, care admite că „autorul trilogiei și-a însușit unele elemente ale celei mai strălucite drame engleze", dar și că „le-a topit în opera lui, subordonîndu-le necesităților creării unei drame românești istorice, plină de filozofie și culoare națională. Departe de a se lăsa copleșit, Delavrancea a mers pe propriul său drum, național și popular, folosind din cînd în cînd cîte unul din indicatoarele lăsate în urmă de cel mai mare călător al dramaturgiei universale."[2]

Studiile întreprinse de-a lungul unei jumătăți de veac, scursă de la primele reprezentații, au încercat să identifice în trilogia Moldovei influențe shakespeareane mai mult sau mai puțin importante. O influență presupune însă corespondențe adînci și pertinente între opera influențată și modelul ei, iar nu coincidențe impuse creatorului de similitudini istorico-sociale.

Între trilogia lui Delavrancea și opera dramatică a lui Shakespeare există, incontestabil, puncte de asemănare, dar adevărata trăsătură comună dintre cei doi creatori trebuie socotită în primul rînd adînca și statornica lor legătură cu năzuințele, creația artistică și limba poporului, care — român sau englez — în condiții istorice asemănătoare, a ajuns la concluzii aforistice extrem de apropiate.

[1] A. Vlahuță, *Nemesis* — *Universul*, XXVII (1909), nr. 355 (29 decembrie), p. 1.
[2] Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Influența shakespeareană în trilogia dramatică a lui Delavrancea* — *Limbă și literatură*, VI, 1962, p. 346.

În ceea ce privește personajele principale, trebuie să spunem că Ștefan cel Mare, în creația lui Delavrancea, este „profund diferit de marile figuri istorice făurite de Shakespeare"[1] prin trăsătura dominantă a caracterului și faptelor sale: patriotismul. Nici unul dintre eroii pieselor istorice ale lui Shakespeare nu manifestă nobilul sentiment al patriotismului de care este însuflețit Ștefan cel Mare.

Numărul identic al conspiratorilor din *Apus de soare* și din *Iulius Cezar* e neîndestulător pentru a marca o influență shakespeareană. În vreme ce conspiratorii din *Iulius Cezar* sînt salvatori ai republicii și faptele lor atrag aprobarea spectatorilor, cei trei boieri din *Apus de soare* sînt odioși, urzeala lor urmărind numai redobîndirea privilegiilor lor de clasă. Dar pentru numărul conspiratorilor Delavrancea n-a avut nevoie de modelul shakespearean, căci în basmele poporului nostru, ca și în folclorul altor popoare, Făt-Frumos, personajul care întruchipează geniul binelui, are de învins totdeauna trei — sau un număr multiplu de trei — ipostaze ale forțelor răului.

În ceea ce privește scenele prevestitoare ale morții lui Ștefan cel Mare — socotită de popor ca o nenorocire echivalentă cu marile cataclisme cosmice — Delavrancea a folosit credințele poporului, cunoscute din copilărie. În lumea semirurală a Barierei-Vergului, tălmăcirea viselor și a semnelor, descifrarea soartei omului din aspectele neobișnuite ale naturii proveneau din străvechiul fond de superstiții ale unor epoci de obscurantism și primitivitate, ajunse la poporul nostru prin filiera daco-romană. Existența unor superstiții foarte asemănătoare cu cele din *Apus de soare* în piesele lui Shakespeare susține interpretarea noastră: atît conjuratul Casca din *Iulius Cezar*, cît și Horațiu din *Hamlet* nu se referă la cetățeni englezi, ci la credințele unor cetățeni ai Romei din epoca lui Cezar, pe care dramaturgul englez le-a studiat cu pătrundere.

Fără îndoială că printre factorii care contribuie la formarea și desăvîrșirea unei personalități în artă cunoașterea operei înaintașilor ocupă un loc însemnat. Modelele universale create de Shakespeare l-au stimulat poate pe Delavrancea să abordeze un nou gen literar, dar în *Apus de soare* — prima și cea mai valoroasă dintre piesele trilogiei — Delavrancea se dovedește un creator profund original, iar unele coincidențe cu piesele lui Shakespeare abia pot fi identificate.

[1] Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *op. cit.*, p. 338.

Socotită de critica literară — cu rare excepții — cea mai realizată din punct de vedere scenic dintre piesele trilogiei, drama *Viforul* este într-adevăr mai vădit influențată de dramele istorice ale lui Shakespeare. Ingratitudinea este trăsătura comună lui Ștefăniță din *Viforul*, fiicelor lui Lear și lui Edmund din *Regele Lear*. Nebunia inofensivă a Oanei amintește de Ofelia din *Hamlet*, dar și de Macbeth. Încordarea paroxistică în care Ștefăniță așteaptă prăvălirea lui Cătălin în prăpastie poate sta alături de a lui Macbeth dinainte și după crimă. Luca Arbore, rătăcind cu capul descoperit, în semn de doliu pentru pierderea lui Cătălin, se aseamănă ca înfățișare cu bătrînul Lear, nebun, alungat de fiicele sale. Bețivanul Mogîrdici — pereche cu Nebunul din *Regele Lear* — este departe de a îndeplini însă la Delavrancea rolul comentatorului filozof din piesa lui Shakespeare. Se mai pot releva analogii între Ștefăniță din *Viforul* și Richard III al lui Shakespeare. Și unul, și altul s-au coborît la cele mai odioase crime, mînați de o nemăsurată vanitate, de o ambiție fără scrupule, dominînd prin teroare și răspîndind în jurul lor groaza și ura justificată a semenilor.

Sufocat de propria lui ticăloșie, hărțuit de rămășița unei conștiințe pătate de scelerata lui sete de sînge, Ștefăniță spune: „Parc-aș înota într-un iaz cu brădiș... Cînd mă voi curăța de aceste ierburi cari se agață de mine și mă trag la fund?“, cuvinte asemănătoare cu ale lui Richard III. De asemenea, răscoala condusă de contele Richmond, din cîmpia Bosworth, îngrămădirea de fapte și marele număr de catastrofe din piesele lui Shakespeare își au corespondențe în *Viforul* lui Delavrancea. În final, peste Moldova — sărăcită de înțelepciune și de brațe viteze, vînturate de viforul nebuniei și cruzimii lui Ștefăniță — se lasă pacea istovirii, în vreme ce Oana șoptește cîntece de leagăn pentru Ștefăniță, cel ce fusese nădejdea și ajunsese călăul Moldovei și al familiei lui.

După succesul repurtat în trilogia Moldovei, Delavrancea continuă activitatea de dramaturg, transformînd nuvelele *Hagi-Tudose* și *Irinel* în piese de teatru.

Avînd ca punct de plecare nuvela *Hagi-Tudose*, în comedia cu același nume, Delavrancea îmbogățește biografia personajului principal, prezentîndu-l și în îndeletnicirea de cămătar; introduce în piesă cîteva personaje și situații noi; unele, lipsite de semnificații, ca cei doi băieți cu zmeul și chiar Ghioala, altele, care alcătuiesc o galerie de tipuri ale micii burghezii

românești de la sfîrșitul secolului trecut, bine prinse, deși grotescul întrece uneori măsura. În general, fiecare dintre ele vorbește limbajul specific categoriei sociale pe care o reprezintă: epitropii — mahalagii înstăriți, primitivi și bigoți; Matache Profirel — negustor îmbogățit, confuz și opac; Gherghina Profirel — o Coană Chiriță bucureșteană, mai tînără cu o jumătate de veac decît a lui Vasile Alecsandri — sclavă a modei, incultă și snoabă; popa Roșca — reprezentant tipic al clerului ipocrit și vicios; Fifica și Jenică Păunescu — urmași evoluați ai cuplului amoros din teatrul lui Alecsandri, cu ceva mai multă spoială, dar și cu mai accentuate trăsături negative, vînînd averi nemuncite și plăceri vulgare, mințind cu cinism pe toată lumea, dar afectînd naivitate de ființe ingenue. Toți la un loc depășind stadiul acumulării primitive, la care a rămas Hagi-Tudose, au un singur ideal: să poată duce măcar în parte viața de huzur, de lux și de viciu a marii burghezii.

Paraziți pe prima treaptă, ca Jenică Păunescu — vînătorul de zestre — sau vulgari închinători ai unui senzualism desfrînat, toți — de la Gherghina Profirel pînă la popa Roșca — împroașcă cu disprețul lor pe acei care nu se pricep să cheltuiască după maniera boierească. Grupul personajelor pozitive — Leana și Culai — au rolul de a înfățișa concepția sănătoasă a oamenilor simpli despre dragoste și căsătorie, în contrast cu a lui Jenică Păunescu și Fifica. Personajele nu sînt însă individualizate suficient, iar romanticul dialog între Culai și Leana, amintind pe al lui Iorgu cu Irinel, le falsifică trăsăturile morale, psihologia și autenticitatea comportării.

Deși insuficient legate de personajul principal, și deci adesea inutile acțiunii, episoadele secundare reliefează poziția critică a scriitorului față de un nou stadiu al dezvoltării burgheziei. Cu toate scăderile semnalate, pitorescul culorii locale, valoarea educativă a temei pe care o pune în relief personajul principal fac din comedia lui Delavrancea o piesă valoroasă a repertoriului național.

În drama nereprezentată, *A doua conștiință*, Delavrancea încearcă o formulă ibseniană. Personajul principal, avocat la Curtea cu juri, îndrăgostit de Mona Lisa, modelul lui Leonardo da Vinci, din celebrul tablou al Giocondei, face din zîmbetul ei misterios o a doua conștiință. Apariția Melaniei, verișoara soției sale, uluitor de asemănătoare cu Mona Lisa, zdruncină

adînc psihicul său bolnav. Ideea metempsihozei îi aprinde imaginaţia, şi Rudolf ajunge să creadă că Melania este încarnarea Mona Lisei, pentru ca el să poată trăi în deplinătate sentimentul iubirii.

Rezistenţa Melaniei, care-şi dă seama de zdruncinarea nervoasă a lui Rudolf, dar nu reuşeşte să se împotrivească sentimentului de dragoste pentru el, mila pentru încrezătoarea Lucia, regretul pentru senina lui fericire casnică pierdută fac din Rudolf un sinucigaş.

Tema centrală, înrudită prin patologic cu cea din *Linişte*, nu exclude aspectele de critică socială, semănate din belşug în toată acţiunea. Ipocrizia din mănăstiri, necinstea avocaţilor şi a judecătorilor, lipsa de decenţă a modei, demagogia patriotardă sau cinicul dispreţ al patriei şi al poporului sînt tot atîtea creionări de pe poziţii realist-critice ale societăţii burgheze intrate în descompunere. Sprijinindu-ne pe aceste aspecte, nu credem că e riscată afirmaţia că obsesia căreia îi cade victimă intelectualul sărac şi cinstit Rudolf — oricît de „confuză şi psihologizantă" ar fi acţiunea acestei piese — rămîne o modalitate artistică de protest împotriva societăţii burgheze.

Dramatizarea nuvelei *Irinel*, anterioară dramei *A doua conştiinţă*, cu tot pitorescul şi cu toată analiza psihologică a timidităţii împrumutată din nuvelă, rămîne o realizare minoră a lui Delavrancea în domeniul dramaturgiei, cum de altfel fusese *Irinel* şi ca nuvelă.

Printre manuscrisele păstrate, două foi de bloc atestă preocuparea continuă a scriitorului pentru genul dramatic. Fragmentul intitulat *Războiul* — început în timpul refugiului de la Iaşi — prefigurează romanul *Întunecare* de Cezar Petrescu şi ne îndreptăţeşte să credem că Delavrancea intenţiona să înfăţişeze o galerie de tipuri venale ale profitorilor de război, în opoziţie cu oameni ca Udrea, însufleţiţi de dragoste de patrie.

Conchizînd, putem afirma că teatrul românesc datorează lui Delavrancea primul poem dramatic, *Apus de soare*, capodoperă a literaturii noastre; că prin arta compoziţiei — frescă în culorile vii ale epocii lui Ştefan cel Mare —, prin lirismul şi capacitatea de a îmbina măreţia cu omenescul, adevărul istoric şi plăsmuirile fanteziei, Delavrancea şi-a cîştigat un loc de cinste în istoria dramaturgiei noastre.

*

„Ceea ce se scrie zilnic de ocazie (noi am putea adăuga: şi ceea ce se spune în conferinţe şi discursuri ocazionale) trăieşte o zi şi într-o ocazie, dar niciodată nu poate veni în gloria unui scriitor"[1], afirma Delavrancea însuşi în 1889, afirmaţie valabilă pentru o bună parte din articolele sale de presă şi din oratoria sa. În miile de articole pe care le-a publicat între 1880 şi 1918, în conferinţele şi discursurile lui există, însă, un mare număr de idei valabile şi azi, expresia unor sentimente demne de admiraţie, într-o formă care atinge adesea conciziunea de maximă, ori — prin colorit şi cadenţă — frumuseţe de poem.

În general, tematica articolelor de presă este comună cu a discursurilor rostite într-o anumită epocă în întrunirile publice sau în Parlament. Un mare număr din articolele publicate în *Lupta*, *Democraţia* şi *Voinţa naţională*, în care Delavrancea susţine acţiunile partidului liberal sau conservator, ori atacă un adversar de pe aceleaşi poziţii de partizan politic, sînt astăzi caduce. Trecerea timpului a redus la proporţiile lor reale, sau a anulat cu totul şi pe cei atacaţi, şi pe cei lăudaţi de Delavrancea cu o vervă şi un talent demne de o mai bună întrebuinţare.

Că ei se numesc Al. Marghiloman, P.P.Carp, Brătianu, Gună Vernescu, C.C.Arion, Pache Protopopescu, Manu, Lahovary sau altfel, că, din păcate, Delavrancea laudă, apoi blamează pe acelaşi politician, după conjunctura politică în care se află, importante pentru zugrăvirea epocii nu sînt numele lor, care pot fi echivalate la infinit, ci portretul, veridic prins de Delavrancea în formulări extrem de plastice.

Dar temele cele mai importante din activitatea de gazetar şi orator politic a lui Delavrancea sînt problema naţională şi problema ţărănească. Spaţiul mare pe care problema ţărănească îl ocupă în articolele sale se explică prin convingerea lui Delavrancea că ea se ridică la însemnătatea unei probleme naţionale vitale. Profunda şi directa lor cunoaştere dau scriitorului posibilitatea de a zugrăvi în culori vii — adesea de un puternic tragism — condiţiile de viaţă ale ţărănimii din epoca sa. De la 8 decembrie 1894, cînd vorbeşte prima oară în Cameră ca deputat de Prahova, pînă la 9 iunie 1917, la reforma agrară,

[1] [Delavrancea], *Academia noastră şi nemuritorul Odobescu* — *Democratia*, II (1889), nr. 297 (25 martie), p. 1—2.

patosul convingerilor sale democratice ne întîmpină la fiecare pas. Fie că acuză clasele conducătoare de înstrăinarea de popor, a cărui limbă, obiceiuri, inteligenţă, sentimente, geniu şi dureri nu i le cunosc (30 decembrie 1894); fie că acuză banca ministerială pentru „victoriile sîngeroase" repurtate împotriva ţăranilor răsculaţi (25 februarie 1899); fie că arată cauza răscoalelor: „mizeria unită cu nedreptatea şi cu birurile aprind revoltele într-un popor"; fie că slăveşte limba şi arta poporului, cerînd dreptul la învăţătură pentru mase, în 1895, în toate Delavrancea este însufleţit de bună-credinţă. Din păcate, sinceritatea sentimentului de compasiune pentru ţărani, pe care nu i-l putem contesta, se reduce la constatări şi declaraţii fără eficienţă despre suferinţele ţăranului, „căruia îi plîng copiii pe vatră şi-i mor vitele". Atacurile îndreptate împotriva politicienilor vorbesc de „cel mic şi sărman, de cel înfomat şi urgisit, de cel sfînt, sfînt de trei ori: prin muncă, prin foame şi prin răbdare", dar soluţiile pe care le dă pentru înlăturarea atîtor rele din viaţa poporului se caracterizează prin confuzie, nedepăşind limitele umanitarismului burghez. De aceea, patetismul lui Delavrancea n-a izbutit să determine un curent de opinii în favoarea îmbunătăţirii condiţiilor de trai ale ţărănimii, ci a servit cel mult izbînzii partidului politic din care făcea parte scriitorul în lupta pentru dobîndirea puterii.

Campaniile duse împotriva regelui Carol I au acelaşi rezultat, deşi uneori îndrăzneala scriitorului este uimitoare şi analiza pe care o face situaţiei politice şi guvernelor neconstituţionale este pregnantă şi plină de realism.

Problema naţională, această „cestiune mare ce se ridică—cum scrie el — mai presus de luptele şi sfâşierele noastre politice", îl preocupă pe Delavrancea cu precădere în două momente principale: 1893—1898, cînd Dimitrie Sturdza retrage renta pe care statul român o plătea şcolilor române din Braşov, şi în 1914—1916, în perioada premergătoare intrării României în război. Legat prin prietenie cu luptătorii transilvăneni, Delavrancea cheltuieşte o mare energie în relevarea drepturilor legitime ale românilor din Ardeal, în campania dusă contra lui Dimitrie Sturdza, „trădătorul cestiunii naţionale", în Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor, al cărui scop politic, multă vreme camuflat, era pregătirea eliberării Transilvaniei. Prin articolele şi discursurile sale, Delavrancea da expresie avîntată şi artistică unor probleme care interesau cercuri largi ale opiniei publice atît din ţara noastră, cît şi din alte ţări. În Franţa şi în Italia, nu numai în timpul Revoluţiei de la 1848, au existat filoromâni care au susţinut justele noastre revendicări naţionale, dar şi în timpul lui Delavrancea, cînd întregul Parlament italian a trimis o telegramă de felicitare pentru atitudinea noastră în problema rentei şcolilor din Braşov.

În 1915, însufleţit de speranţa înfăptuirii idealului său în problema naţională — eliberarea Transilvaniei — Delavrancea, neintuind caracterul imperialist al primului război mondial, caută să convingă, într-o serie de discursuri, factorii politici răspunzători şi opinia maselor de necesitatea intrării în război. Paralel, el desfăşoară o vie activitate publicistică. Într-un mare număr de „scrisori fără răspuns", adresate lui Ion I.C. Brătianu, Delavrancea înfierează lipsa de patriotism a cercurilor conducătoare. Trîndavii, ambiţioşii, ajunşii, spilcuiţii triumfători, ipocriţii de galantar „sînt lepra sufletească a nenorocoasei noastre generaţiuni", scrie Delavrancea, care se vînd pentru bani şi pentru ambiţii josnice, căci sînt „străini de durerile martirilor noştri, ca şi de gloria eroilor noştri. Fără strămoşi şi fără urmaşi... Nici o legătură cu ce-am fost şi cu ce vom fi."[1]

Apelînd indirect la solidaritate naţională, Delavrancea dă ideii de naţiune o definiţie inedită şi revelatoare pentru concepţia sa:

„...Naţiunea nu este o tovărăşie economică de producere şi consumaţiune, nu este o juxtapunere de indivizi cu interesele lor subiective şi egoiste, nu este cum o vedem, cum o înnumărăm, ca un hambar de grîu sau ca o cireadă de vite, ci este cum o înţelegem că trebuie să fie: un mare suflet, rezultînd din sufletele tuturor, strînse împreună de amintirile trecutului, de primejdia prezentului şi de aspiraţiunile viitorului..."[2]

Oratorul Delavrancea s-a înrudit cu generaţia paşoptistă prin elanul său, dar pus în condiţiile societăţii postrevoluţionare, unele din ideile sale, chiar exprimate în formule de vrăjitor al cuvîntului, n-au avut ecou din cauza spiritului egoist şi mercantil al vremii. Cuvintele prin care schiţa trăsăturile ideale ale unui şef de partid politic au putut provoca doar zîmbetele celor ce-l considerau un „trubadur", un utopist:

[1] Delavrancea, *Asta nu se poate*, *Epoca*, XXII (1915), nr. 252 (13 noiembrie), p.1.

[2] Delavrancea, *Scrisori fără răspuns*, *Epoca*, XXII (1915), nr. 280 (11 oct.), p. 1.

„Şeful de partid este omul de stat ale cărui convingeri sînt aşa, încît coprind crezul unui partid. El este sinteza şi, fiind sinteza, este şi directiva. El este cîrma, şi împrejurul lui ceilalţi bărbaţi destoinici se silesc, învaţă şi practică conducerea maşinei fără zguduire, pînă le vine vremea să ia greaua şi marea răspundere a şefiei. El este simbolul binelui general, în cel mai larg înţeles al cuvîntului. Calea lui, cunoscută de mai înainte, fiind larg şi drept deschisă, în urma lui merg şirurile de partizani ca o armată tăcută, cu mîna pe armă, cu încredere în generalul ce o va conduce odată la victorie. El este voinţa nestrămutată. Nu şovăie niciodată. Nu prinde mai mult curaj la putere şi nu se descurajează căzînd de la putere. Şeful nu este în funcţie de cuvînt. A, strălucirea cuvîntului desigur că este o podoabă, ceaprazurile de aur sau de cilic din jurul drapelului; dar, numai cu cuvîntul, rămîi cu ceaprazurile în vîrful tuiului şi cu nimic din onoarea şi credinţa care stau scrise pe cîmpul drapelului. Şeful de partid este nemulţumitul pururea de ziua de azi şi inspiratul ideilor de mîine. El este educatorul generaţiilor pe care le conduce. După urma lui rămîn maxime, rămîn norme, rămîn frîuri pentru viitorime. El creează calapoade noi pentru sufletele noastre, şi sufletele noastre se trudesc ca să umple aceste calapoade..."[1]

Gloria oratorului politic a fost alimentată şi de succesele lui Delavrancea la bară, cu deosebire în faţa Curţilor cu juraţi. Din păcate, din numeroasele pledoarii celebre în epoca sa nu s-au păstrat integral decît două-trei, dar ele — împreună cu mărturiile contemporanilor — sînt suficiente pentru a ne da seama de măiestria cu care îşi construia pledoaria.

Urmărind la început să cîştige bunăvoinţa juraţilor, apărătorul îşi formula apoi gradat acuzaţiile împotriva procurorului, împotriva cabinetului de instrucţie, a reclamantului şi a avocaţilor lui, înfierînd adesea chiar societatea prost orînduită, care împinge pe om la delicte sau permite acuzaţii nedrepte faţă de un nevinovat.

Impresia puternică pe care a făcut-o asupra contemporanilor este consemnată de participanţii la şedinţele Curţii cu juri, în corespondenţa lor privată sau în amintiri publicate: un preot catolic condamnat în urma pledoariei lui Delavrancea îşi

[1] Discurs în Cameră, 3 decembrie, 1909. Dezbaterile Adunării deputaţilor, 5 decembrie 1909, p. 106.

felicită acuzatorul pentru arta lui oratorică, iar Artur Gorovei descrie apărarea soţiei colonelului Teodoru din Fălticeni:

„Un lung şi frumos exordiu. O melodie întreagă. Curg valurile de cuvinte, saltă ca apa unui pîrîiaş de munte peste petricelele din fund. Părul oratorului se zburleşte mereu, gesturile devin tot mai largi, glasul tot mai mult îi sună a clopot de argint, atenţia tuturora devine tot mai încordată, plăcerea mai voluminoasă. Cum ai putea să fixezi în cuvinte şi să faci ca altul să perceapă vibraţiile unei simfonii..."[1]

Neegalată a rămas pledoaria lui Delavrancea în apărarea lui Caragiale, acuzat de gazetarul Caion că a plagiat drama *Năpasta* după opera unui scriitor maghiar inexistent — Istvan Kemény — apoi după *Puterea întunericului* de Lev Tolstoi. Articolele lui C.Ionescu-Caion din *Revista literară* — *Domnul Caragiale* (30 noiembrie 1901) şi *Domnul Caragiale n-a plagiat, a copiat* (10 decembrie 1901) — intenţionau ca, „prin invenţiuni şi îndrăzneli de limbaj", să distrugă „o muncă cinstită şi nepătată", cum se exprima însuşi calomniatul Caragiale în scrisoarea adresată lui Delavrancea, solicitîndu-i ajutorul. Impertinenţa „blestematului de Caion" nu mai putea fi tolerată:

„Mă stăpînesc, însă nu merge, e prea-prea, ca să nu zic foarte-foarte, aşa cum trebuie să fie cu aceşti neciopliţi scribuleţi."

Procesul de calomnie este intentat, şi, în pregătirea pledoariei, Delavrancea cere de la Budapesta dicţionarul de nume *Magyar Irók — élete és munkái — a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából* din 1897, al lui Szinnyei József, fascicola care cuprindea numele personalităţilor de la *Kazacsay* pînă la *Kempner*. În paginile 1.411—1.452 ale acestei fascicole Delavrancea numerotează cu roşu treizeci şi trei de *Kemény*, dar nici unul n-a scris vreo operă *Nenorocul* — asemănătoare cu *Năpasta* lui Caragiale, cum susţinuse Caion.

Alături de Petre Grădişteanu şi de Gh. Panu, Delavrancea avea de luptat cu Gheorghe Danielopulo, N. Mitescu, M. Brăileanu şi I. Tanoviceanu.

Pledoaria este o capodoperă a genului. Împletind argumentele logice cu năprasnice descărcări de emoţiuni, luminînd portretul moral al calomniatului Caragiale şi punîndu-l alături, într-un izbitor contrast, cu imaginea schimonosită de

[1] Artur Gorovei, *Alte vremuri — Amintiri literare*, Fălticeni, Ed. Bendit, 1930, p. 68—79.

răutate patologică, de minciună și josnicie a lui Caion, Delavrancea solidarizează cu Caragiale nu numai pe jurați și întreaga asistență, ci pe toată colectivitatea românească insultată de calomniator:

„A-l acuza că a furat capetele lui de operă va să zică a-i păta onoarea lui, a-i împuțina mijloacele lui de existență, a-i spulbera chiar și rațiunea lui de a fi fost pînă astăzi și de a mai fi de azi înainte."[1]

Și nu numai atît. După o analiză magistrală a operei lui Tolstoi, în comparație cu *Năpasta* lui Caragiale, demonstrînd că orice asemănare de fond sau de formă între cele două creații este exclusă, după ce prezintă dovezile concrete că Istvan Kemény este un nume inventat de calomniator, după ce arată antecedentele lui Caion, care nu era la prima sa ispravă de acest gen, oratorul subliniază că, în fond, crima cea mai de neiertat săvîrșită de Caion nu este împotriva lui Caragiale, ci a demnității poporului român, veștejită de calomniatorul Caion:

„Cum, domnilor? Un popor întreg admiră pe Caragiale. Admirațiunea trece peste Carpați. Bunul lui nume trece peste hotarele neamului. Și pe acest om să-l acuzi, sprijinit de falsuri, că operele lui sînt jafuri literare?

Dar asta înseamnă a izbi în credința, în admirația și în fala românilor. Și ce s-ar fi întîmplat dacă criticul impostor n-ar fi fost prins? O mîndrie a țării ar fi fost veștejită, nu numai Caragiale înfierat! Și ce idee și-ar fi făcut străinii de noi, românii? Că sîntem un popor care ne sărbătorim pungașii, că gloriile noastre se întemeiază pe jaf, că geniul nostru e o rușine, că n-avem nici conștiință, nici demnitate."[2]

Și Delavrancea găsește prilejul să facă o succintă, dar integrală identificare a rolului demascator pe care l-a avut opera lui Caragiale și un elogiu meritat al marelui dramaturg:

„Și cînd mă gîndesc că omul acesta a vegheat jumătate din nopțile sale pentru a ne crea o dramaturgie originală... cu cît talentul lui este mai mare și osteneala mai covîrșitoare, cu atît calomnia este mai odioasă și încercarea mai demnă de asprimea legilor! A! Știu, cunosc acuzațiunile puerile ce s-au adus lui Caragiale: «Ai atacat libertățile publice!», «Ai batjocorit constituția!», «Ai zeflemisit egalitatea!», «Ai ponegrit democrația!». Nu, domnilor, spiritul profund și ascuțit al lui Caragiale a denunțat șarlatania și ușurința, a rechemat la realitate pe naivii zvăpăiați, a zugrăvit zăpăceala și denaturarea spiritului național. Rolul lui a fost de a contribui în parte la însănătoșirea vieții noastre publice."[1]

[1] *Pledoaria lui Delavrancea înaintea Curții cu jurați din județul Ilfov, în ședința de la 11 martie 1902*, Biblioteca marilor procese, I (1924), nr. 4—5 (mai — iulie), Ed. Curierul Judiciar, București, p. 53.
[2] *Idem*, p. 71.

Cu părul răvășit, istovit ca după o luptă corp la corp, dar zîmbind mulțumit, Delavrancea părăsea Curtea cu juri strecurîndu-se printre admiratorii emoționați.

În trăsura ce i-a dus spre Bufet, la Șosea, avocatul și clientul său — Delavrancea și Caragiale — îmbrățișați, plîng fericiți.

*

Vasta corespondență a lui Delavrancea, din care cele cîteva sute de scrisori păstrate reprezintă doar o infimă parte, este pentru cercetătorul vieții și operei lui Delavrancea un prețios material documentar, cu privire la temperamentul și mediul în care s-a format personalitatea scriitorului, la cultura, arta și moravurile sociale și politice ale vremii sale. Simpla trecere în revistă a destinatarilor corespondenței sale aruncă suficientă lumină asupra climatului moral și intelectual în care a trăit. Cele mai vechi scrisori salvate din avatarurile celor două războaie, adresate Elenei Miller-Verghi, datează din 1881 și cuprind numeroase mărturii ale stărilor lui sufletești în fața inechităților sociale, violente apostrofe la adresa moravurilor burgheziei. În altele, referiri nostalgice la copilăria petrecută în mahalaua orzarilor, aspecte din internatul „Sf. Sava", descrieri de natură, ca în cele mai frumoase pagini de mai tîrziu, date importante cu privire la concepția morală, politică și estetică a lui Delavrancea și la geneza unora dintre scrierile sale.

Din aceeași perioadă sînt și unele scrisori adresate Mărgăritei Miller-Verghi, Maryei Lupașcu, Zoiei Arion, lui Alexandru Lupașcu și soției acestuia, Lucreția. Conținutul lor completează și explică profilul moral și intelectual al lui Delavrancea, aduce date privitoare la pseudonimele scriitorului, la maladiile de care a suferit, la viața sa de familie; ne informează despre limbile străine pe care și le-a însușit, despre artele plastice pe care le-a practicat ca diletant.

Din corespondență ne apar sentimentele de profundă afecțiune pentru familia sa, concepția exemplară a lui Delavrancea despre căsătorie și despre prietenie; atmosfera în care Dela-

[1] Biblioteca marilor procese, I (1924), nr. 4 — 5 (mai — iulie), București, Editura Curierul Judiciar, p. 71.

vrancea a pledat la Curtea cu jurați și impresia pe care a lăsat-o ascultătorilor; putem urmări pe amatorul de artă, pe îndrăgostitul de muzică, precum și relațiile lui Delavrancea cu personalitățile politice și culturale de seamă ale vremii sale, ca Anghel Demetriescu, I. Gherea, Paul Zarifopol, Panait Cerna, George Enescu și Caragiale, Hasdeu, Coșbuc și Vlahuță, Titu Maiorescu, Artur Gorovei, Grigorescu și alții.

Cu deosebire scrisorile către Caragiale prezintă un deosebit interes prin analiza judicioasă pe care Delavrancea o face situației politice din țara noastră. Aprecierea superlativă a studiului *1907 — Din primăvară pînă în toamnă* de Caragiale este în cea mai perfectă concordanță cu dragostea lui pentru țărănime. Portretele unor mari personalități ca Titu Maiorescu, opinii despre folclor, despre războiul din 1916—1918, cu toată frămîntarea premergătoare ieșirii din neutralitate, cu deznădejdea și remușcările din vremea ocupației germane, și atîtea alte idei, date despre evenimente și oameni, mai mult decît în publicistica și oratoria sa, zugrăvesc cu autenticitate și sinceritate o epocă și dezvăluie părerile intime ale lui Delavrancea ca om și artist, de atîtea ori într-o dureroasă discordanță cu acțiunile politicianului.

Varietatea de probleme pe care le pune Delavrancea în corespondența sa, bogăția de date istorico-literare, culturale și politice, marele număr de personalități ale epocii către care sau despre care scrie, frumusețea limbii și a stilului, cu registru variat, de la duioșia unui excepțional părinte, soț și prieten, pînă la sarcasmul caustic, de neînduplecat judecător al funestului politicianism burghez, și o filozofie simplă și umană despre bine, frumos și adevăr constituie marea valoare documentară, educativă și artistică a scrisorilor lui Delavrancea. Din cuprinsul lor meritele scriitorului ies sporite și se clarifică multe din trăsăturile specifice ale personalității lui Delavrancea, atît de complexă și de multilaterală.

*

Creația artistică a lui Delavrancea este rodul unui viguros și original talent, care a distilat la mari adîncimi fondul folcloric — parte integrantă din viața spirituală a mediului său natal — cultura pe care scriitorul și-a însușit-o, limba poporului și a celor mai de seamă opere literare ale înaintașilor și contemporanilor săi.

Limba — creație multiseculară a poporului — a constituit pentru Delavrancea o preocupare serioasă. Deși nu s-a apropiat de problemele ei ca specialist în vreo ramură a lingvisticii sau a stilisticii, el a intuit în cuvintele limbii oglinda sintetică a vieții materiale și spirituale a poporului care le-a creat. Observările lui Delavrancea privitoare la lexicul limbii române sînt rodul studiilor sale asupra documentelor de limbă veche, al cronicilor necesare elaborării trilogiei sale istorice și mai ales ele izvorăsc din studiul limbii vii a mediului său natal.

Unora din cuvinte le caută etimonul, în legătură cu altele îl interesează polisemantismul lor, puterea de sugestie a onomatopeelor, expresivitatea limbii populare, rolul caracterizant al poreclelor țăranului nostru. Delavrancea ne-a lăsat o întreagă teorie a verbelor „plastice" sau „verbe-sumă", expresie sintetică a două sau mai multe acțiuni succesive sau a unei acțiuni repetate, însoțite și de o caracterizare a rezultatului lor.[1]

Delavrancea este unul dintre primii cercetători ai artei literare — în analize mai întinse sau mai puțin întinse, dar totdeauna interesante — și a măiestriei artistice specifice lui V. Alecsandri, Al. Odobescu, Petre Ispirescu, Gr. Alexandrescu, M. Sadoveanu, O. Goga, Gala Galaction și alții.

Într-o scrisoare adresată lui A. Lupu Antonescu, Delavrancea încearcă să-și sistematizeze părerile despre stilul operei literare.

„1. *Stilul* trebuie să varieze cît se va putea mai mult, după situații (compară orice parte din *Sultănica* cu *Fanta-Cella*); să varieze: a) ca noțiuni; b) ca frază; c) ca muzică.

2. *Colorile* stilului: a) vorbe concrete cu tendință concretizabilă; b) vorbe speciale — numai de au înțeles și vigoare; c) ura abstracțiunilor, vagului (căci chiar vagul se poate prinde în vorbe și forme de o preciziune aproape minunată).

Verbele: a) verbe cu acțiuni și culoare fac din limba noastră un monument filologic.

Acțiuni: a) se preferă acțiunile interne celor externe, pentru că numai astfel se poate uni natura dimprejur cu tipul pe care îl descrii, natura trebuie să joace un rol însemnat, capital — atît cît mărește emoțiunile persoanelor descrise și ale celor ce citesc..."[2]

[1] *Cursul de folclor*, ms. inedit, lecția III.

[2] A. Lupu Antonescu, *Delavrancea, artistul*, *Cele trei Crișuri*, XIV (1933), nr. 9—10, p. 105.

Este clar că Delavrancea nu folosește în această scrisoare o terminologie științifică; uneori formularea este confuză, iar sistematizarea încercată, cu numerotări, la început, este în parte părăsită. Verbele, acțiunile, natura nu mai au precizări privitoare la sectorul stilistic în care autorul înțelegea să le considere. Cu toate acestea, se poate desprinde din citat că Delavrancea socotește o stringentă necesitate variația stilului în funcție de conținutul operelor literare, indicînd într-o paranteză, comparativ, chiar două dintre scrierile sale — *Sultănica* și *Fanta-Cella*. În al doilea rînd, Delavrancea se preocupă de calitățile pe care lexicul le conferă stilului artistic, de unde necesitatea selectării cuvintelor.

În analizele stilistice pe care le-a întreprins asupra operei diferiților scriitori, Delavrancea a prețuit îndeosebi pe acei scriitori care au cunoscut și folosit limba „cea adevărată“ a poporului, socotind pe Eminescu, din acest punct de vedere, „marea glorie a literaturii românești“, care a scris „în limba mojicilor și și-a luat zborul de la poezia populară“.

Delavrancea atribuie figurilor de stil o mare importanță în realizarea stilului artistic, dar cu condiția de a fi păstrată măsura. Abuzul de figuri stilistice — ca orice abuz — produce un efect contrariu celui scontat. Scriitorul indică drept model poezia populară, unde poetul anonim procedează prin concretizarea noțiunilor abstracte; prin apropierea obiectelor mai puțin cunoscute, asemănîndu-le cu altele familiare; prin împrospătarea noțiunilor comune.

În ceea ce privește vocabularul cunoscut și folosit de Delavrancea în nuvelistică și dramaturgie, în discursuri și articolele politice, în cursul de folclor ca și corespondență, justifică pe deplin afirmația pe care el însuși o face că lexicul său este „neterfelit de orice gazetar“. Bogăția de termeni și expresii populare a dat scrisului său maximă plasticitate și un ritm interior, care adesea merge pînă la cadență de vers: „Bine știi de ce și cine m-a trimis p-acest pămînt“.

În scrierile cu subiect luat din mediul sătesc sau din mahalaua semirurală a capitalei de acum opt decenii și mai bine, suculența oralității dă limbii și stilului lui Delavrancea o originalitate remarcabilă. Asupra cuvintelor puse la îndemîna scriitorului de limba vie a poporului, simțul său artistic acționează îngemănîndu-le în mod neașteptat, în vederea dezvăluirii unei caracteristici dominante, ori pentru a sugera sentimentul cel mai cu grijă tăinuit.

Se poate afirma că Delavrancea a avut un mare dar de a vedea — ca Trubadurul său — infinit de multe nuanțe ale culorilor, de a distinge gradația luminii, de a prinde sunetele cele mai imperceptibile, și pentru toate a avut la îndemînă cuvinte pline de plasticitate, prin care să exprime fenomenele și efectul lor asupra sensibilității proprii. La el, în scris sau în discursuri, spontaneitatea gîndirii se îmbrăca fulgerător cu o haină verbală surprinzătoare prin noutatea lexicului, a accentelor și a construcțiilor.

Surprinzător și variat, cu ritmicități neregulate, prezentînd cînd cadențe ample, cînd altele reduse la cîteva silabe, stilul lui Delavrancea ne apare ca rodul unei munci migăloase asupra modelelor create de înaintași, avînd ca dominantă înrudirea cu plasticitatea și lexicul popular.

În literatura română cultă Delavrancea — așa cum s-a exprimat Tudor Vianu — este „inițiatorul stilului colorat, bogat în cuvinte pitorești“[1], stil al cărui echivalent ar putea fi „L'*écriture artiste*“ a fraților Goncourt[2]. Mijloacele prin care îl realizează Delavrancea însă sînt greu de apropiat de mijloacele scriitorilor francezi menționați.

Cel care în 1888, la Craiova, vorbise mai mult de un ceas „fecund și nespus de plastic, ținînd atenția publicului în încleștarea unei disertații asupra puterii de expresie și de sensibilizare a limbii române“, cum spune A. Vlahuță, a știut să folosească toate imensele resurse ale acestei limbi, capabilă „să străbată glorios în concertul celorlalte“, cum se pronunța și Delavrancea într-un articol despre *Români* în 1892.

Despre originalitatea limbii și stilului din scrierile lui Delavrancea ne-au lăsat părerile lor B.P.Hasdeu, care îl considera pictor în cuvinte, și A. Vlahuță, care spunea în 1910:

„Din armonia minunată a puterilor lui sufletești... izvorăște și farmecul acela pururea proaspăt al cuvîntului, verva aceea torențială, strălucitoare, care-ți dă întotdeauna impresia de ceva supraomenesc. Ascultîndu-l sau citindu-l, ai credința că Delavrancea ar putea să facă orice, să învingă orice greutate, să atingă orice înălțime cu darul cuvîntului.“[3]

[1] Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, București, Ed. Contemporană, 1941, p. 176.

[2] Al. Niculescu, *Evoluția frazei în stilul lui Barbu Delavrancea*, *Limba română*, V (1956), nr. 4 (iulie-august), p. 5–18.

[3] A. Vlahuță, *Delavrancea*, *Universul*, XXVII (1909), 24 noiembrie, nr. 323, p. 1.

Socotindu-l unul dintre cei mai mari stiliști ai noștri alături de Odobescu, N.Iorga remarcă „șerpuirea delicată a șiragului de vorbe", noutatea vocabularului: „În el nu găsești o singură expresie obișnuită — pretutindeni, pe lîngă ce dădea fondul lui propriu (al cuvîntului — n.n.), se adăuga și arta de a găsi cuvîntul nou, legătura neobișnuită între cuvinte..."[1]

C. Dobrogeanu-Gherea așază pe Delavrancea alături de Alecsandri, Bălcescu, Odobescu, Eminescu, Creangă și Caragiale, pentru puritatea limbii folosite[2], iar G. Ibrăileanu îl socotește „făuritor al limbii artistice", apropiat prin coloritul imaginilor și mulțimea epitetelor de stilul lui Eminescu din *Sărmanul Dionis* și *Cezara*, fără a datora ceva marelui poet, ci originii sale țărănești: „fiind din clasa de jos, unde existau construcții românești care cuprind și contemplarea estetică a lumii, și filozofia poporului român"[3].

Analiza pe care G. Călinescu o face stilului și artei oratorice a lui Delavrancea, la interval de aproape două decenii, definește trăsătura principală a stilului lui Delavrancea, „tendința spre coloare, și lexicală și picturală" și contribuția artei oratorice la strălucirea dramei *Apus de soare*: „dezlănțuirea oratorică este extraordinară. Sunt părți de înaltă, sublimă truculență, la nivelul poeziei lui V.Hugo și a lui Eminescu. Enumerarea, simetria, sacadarea, năvala periodică, toate mijloacele bunei retorice înfăptuiesc o atmosferă epică de neuitat."[4]

Cu optsprezece ani mai tîrziu, G. Călinescu atrage atenția asupra „metaforelor de ordin sublim" care „surprind masa și o scot din apatie", remarcînd însă și unele concesii pe care Delavrancea le-a făcut „spiritului străzii prin bombasticism, dar bătînd dintr-o aripă spre cer", și încheie spunînd: „Un cîntec trebuie să-i fi fost și oratoria"[5].

Stilistul Delavrancea este caracterizat cu adîncime și competență și de Tudor Vianu, care remarcă mijloacele de plasticizare a imaginii folosite de scriitor:

„Delavrancea nu e numai creatorul poemei în proză, dar și inițiatorul așa-numitului stil colorat, bogat în cuvinte pi-

[1] N. Iorga, *Istoria literaturii române, Indroducere sintetică*, București, Ed. librăriei Pavel Suru, 1929, p. 190—191.

[2] I. Gherea, *Studii critice*, vol. IV, Ed. universală Alcalay, 1925, p. 48.

[3] G. Ibrăileanu, *Epoca Eminescu*, curs ținut în 1928 la Facultatea de litere din Iași.

[4] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, 1941, p. 508.

[5] G. Călinescu, *Cronica optimistului — Delavrancea*, *Contemporanul*, nr. 13 (599), 4. IV (1958), p. 1, col. 5—6, p. 2, col. 5—6.

torești, în metafore și imagini, în tot ce poate sălta relieful sensibil al expresiei."[1]

Îndrăgostit de natură ca puțini alți scriitori, Delavrancea a reușit să zugrăvească în proza sa numeroase tablouri de natură, a căror poezie, colorit și sentiment vădit de comuniune intimă cu toate forțele și frumusețea ei îl situează printre cei mai mari peisagiști în cuvinte din literatura noastră.

Peisajele hibernale din *Sultănica* sînt concludente:

„A dat Dumnezeu zăpadă nemiluită; și cade, cade puzderie măruntă și deasă ca făina la cernut, vînturată d-un crivăț care te orbește. Mușcelele dorm sub zăpadă de trei palme; pădurile în depărtare, cu tulpini fumurii, ciucurate de ninsoare, par cercelate cu flori de zarzări și de corcoduși. Vuiet surd să încovoaie după dealuri și se pierde în văi adînci. Cerul e ca leșia. Cîrduri negre de ciori, prididite de vînt, croncăie, căutînd spre păduri. Viscolul să întețește; vîrtejele trec dintr-un colnic într-altul; și amurgul sărei înfașe firea într-un zăbranic sur."

Nici un neologism. Senzațiile vizuale se asociază cu cele auditive. Substantivele nearticulate, sugerînd vastitatea tabloului, accentuează sentimentul sublimului în fața forțelor dezlănțuite ale naturii. Comparațiile sînt de o prospețime pentru prima oară întîlnită în proza românească: copacii ninși sînt „ciucurați", cu crengile „cercelate de flori de zarzări și de corcoduși". Elementele de comparație sînt luate din viața de toate zilele a săteanului, ca și numele culorilor: ca făina la cernut, leșie, zăbranic sur etc.

Plaiul cu „flori încăpușate", în „arii de fețe conabii, albe, galbene", descris în finalul aceleiași nuvele, ori răsăritul soarelui, din *Zobie*, sînt de-a dreptul picturi în cuvinte, realizate de un mare artist.

O natură dramatică, avînd funcția de potențare a sentimentelor omenești, ca în *Șuer* sau *Milogul*, „cerul albastru ca o boltă de peruzea" de la Miramare, „marea încropită" care „să îndoaie în cute de smarald" sînt tot atîtea tablouri literare de o înaltă ținută artistică.

Alte descrieri înfățișează cadrul întîmplărilor trăite de personaje: sufrageria bursierilor de la „Sf. Sava", salonul directorului de la Finanțe, din *Iancu Moroi*, ședința palestrelor din *Paraziții* ori casa lui Hagi-Tudose.

[1] Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 176.

De data aceasta, poemul în proză din descrierile de natură se transformă într-un tablou realist, îngroșat adesea cu tentă naturalistă, avînd funcția de a contribui la creșterea sentimentului de oroare în fața unei anumite realități degradante. Și, așa cum însuși Delavrancea spune în scrisoarea către A. Lupu Antonescu, citată mai înainte, vocabularul și stilul său se adaptează conținutului.

Cîteva portrete din vasta galerie pe care a zugrăvit-o mărturisesc maniere diferite de tratare folosită de artist, în funcție de caracteristicile morale și sociale ale eroului: aproape imateriale — Fanta-Cella și eroina din *Liniște*, puternic conturată în frumusețea și tinerețea ei robustă de țărancă, Sultănica; senzuale — Sofi Moroi și Sașa Malerian; grotești și cutremurătoare totodată — Zobie și Milogul; Domnul Vucea și Hagi-Tudose, pe de o parte, Bunicul și Bunica, pe de alta, din scrierile cu același nume, sînt perechi în care arta portretistică a lui Delavrancea a atins o înaltă perfecțiune. În primele două minuția descrierii de tip balzacian se împletește cu simplificări generalizatoare clasicizante și cu analize psihologice realizate prin procedee specifice lui Delavrancea. Autorul descifrează din gesticulația și mimica personajului stările lui sufletești probabile, dar le înfățișează convingător, ca și cum ar citi în sufletul lor. În același timp, participarea sa la evenimentele trăite de personaje tinctureză liric povestirea.

Monologul interior și involuntara manifestare vulgară a personajului, în vreme ce în fond este torturat de spulberarea unui vis de fericire, folosite în nuvela *Irinel*, sînt două procedee artistice pe care literatura noastră le datorează lui Delavrancea, așa cum a remarcat Tudor Vianu[1].

Autor al celei dintîi poeme în proză, al celui dintîi poem dramatic, unul dintre cei mai mari oratori români, Delavrancea este un artist înnăscut, al cărui contact timpuriu cu creația poporului, într-o anumită epocă și într-un anumit mediu, a dat operei sale un specific unic.

Literatura română s-a îmbogățit prin Delavrancea cu un apreciabil număr de capodopere recunoscute de cei mai exigenți critici literari: *Fanta-Cella*, *Bunicul*, *Bunica*, *Hagi-Tudose*, *Apus de soare*.

Numai după ce ai parcurs integral scrierile lui Delavrancea, atît de variate prin conținutul lor, caracterizarea pe care i-a

[1] Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 176.

făcut-o Vlahuță în epoca deplinei maturități de creație a lui Delavrancea, ca unul care l-a urmărit zi de zi în zbuciumul de om politic și de artist, îți apare în tot adevărul ei:

„S-au muncit unii să-i numere adjectivele și verbele, să-i prubuluiască frazele după schemele învățate în cărți, au căutat alții să-i explice cum ar trebui să cînte vijelia și tunetul ca să facă efect mai frumos; i-au bănuit romanticii că prea e realist, realiștii că prea e romantic, l-au mustrat literații pentru politica lui și oamenii politici pentru literatura lui.

Delavrancea, imperturbabil, și-a văzut de drum... El face artă cu palpitările, cu flacăra vieții lui, cum face albina miere din sucul florilor cu care se hrănește..."[1]

Pentru tot ce a dăruit literaturii, limbii noastre literare și culturii românești, în statul condus de cei mulți, a căror valoare morală n-a ostenit niciodată s-o omagieze, Delavrancea este așezat în galeria numelor cu care patria noastră se mîndrește.

EMILIA ȘT. MILICESCU

[1] Al. Vlahuță, *Delavrancea*, *Universul*, XXVII (1909), nr. 323 (24 noiembrie).

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Ediţia de faţă, în afară de proza şi dramaturgia din volumele antume, mai cuprinde o selecţie din poeziile de tinereţe ale scriitorului, din articole şi pamflete politice, cronici literare, muzicale şi plastice, conferinţe, studii, pledoarii şi discursuri parlamentare, apărute în periodicele dintre 1877—1918, care n-au fost niciodată adunate în volum. Ediţia cuprinde şi o selecţie din corespondenţa scriitorului cu familia, cu prietenii, cu unii politicieni şi oameni de cultură din epoca sa.

Materialul a fost repartizat pe următoarele mari secţiuni: proză literară, dramaturgie, publicistică, corespondenţă. Orînduirea scrierilor în volume are în vedere criteriul cronologic; precizări amănunţite se vor face şi în note speciale la fiecare secţiune în parte.

Volumele I şi II cuprind proza literară. În orînduirea materialului acestor două volume am avut drept criteriu data primei apariţii a fiecărei bucăţi în parte, în periodic sau în volum. De la acest criteriu ne-am abătut într-un singur caz, şi anume: în vol. I, scrierea *Din memoriile Trubadurului* s-a inserat după nuvela *Trubadurul*, de care este strîns legată prin conţinut, cu toate că în ordine strict cronologică ar fi trebuit să fie precedată de nuvela *Văduvele*, apărută înainte.

În *Addenda* de la finele vol. II, am reprodus o selecţie din versurile lui Delavrancea, zigzagurile din 1880-1882 şi amintirile privitoare la profesorii săi Vasile Ştefănescu şi Anghel Demetriescu.

Textul după care s-a făcut transcrierea prozei, a dramaturgiei şi a versurilor a fost — în general — textul ultimei ediţii antume şi anume:

Poiana-Lungă — Amintiri, Bucureşti, Tip. Grecescu, 1878.

Între vis și vieață, București, Librari-editori E. Graeve, 1893 (pentru *Apă și foc)*.

Între vis și vieață, București, Ed. Socec, 1903.

Hagi-Tudose, Tipuri și moravuri, București, Ed. Socec, 1903, chiar pentru nuvela *Irinel*, retipărită în 1909 în foiletonul ziarului *Epoca*.

Paraziții, București, Ed. Socec, 1905.

Sultănica, București, Ed. Socec, 1908.

Liniște, Trubadurul, Stăpînea odată, București, Ed. Socec, 1911.

Viforul, București, Ed. Socec, 1910.

Luceafărul, București, Ed. Socec, 1910.

Apus de soare, București, Ed. Socec, 1912.

Irinel, București, Ed. Socec, 1912.

Hagi-Tudose, București, Ed. Minerva, 1913.

Lene, reprodusă de revista *Familia*, Oradea, anul XXIII, nr. 41, 11 octombrie 1887, p. 488—495, după *Românul*, București, anul XXX, 24—25 iulie 1887, s-a transcris după *Românul*, deoarece varianta din *Familia* prezintă modificări fonetice și morfologice datorite, desigur, zețarului și corectorului, pe care Delavrancea n-a putut să le înlăture, dat fiind locul de apariție al revistei.

Bunicul, Bunica, Norocul dracului s-au reprodus din vol. *Între vis și vieață*, ed. din 1903, și nu din broșura *Norocul dracului*, 1916, Ed. Alcalay. et. Co., Biblioteca „Scriitori români", nr. 1, publicație săptămînală, întrucît tipăritura nu a fost supravegheată de Delavrancea, și ca urmare, în multe cazuri, s-au strecurat erori de tipar, s-au modificat particularitățile de limbă ale scriitorului.

A doua conștiință, tipărită postum, reproduce textul ediției din 1923.

Cursul de folclor s-a editat după notele manuscrise care au servit lui Delavrancea pentru prelegerile ținute la Facultatea de litere din București în 1892—1893.

Articolele politice și cronicele de artă s-au transcris după periodicele în care au apărut.

Discursurile rostite în Parlament se reproduc după *Monitorul oficial;* cele rostite în întruniri publice—după periodicele în care

019

Lista

De elevi care au obtinut note superiore în concursul pentru bursieri pentru anul 1871-72

De la Internatul Lyceului Stu Sabba.

Pentru Classea I. — note media

1. Diaconescu Gregoriu . . . 8 3/4
2. Badulescu Ioan . . . 8 1/4
3. Antonescu Anton . . . 8 1/4
4. Costescu George . . . 7 3/4
5. Michalcescu Constantin . . . 7 3/4
6. Alessandreanu Nicolae . . . 7 1/4

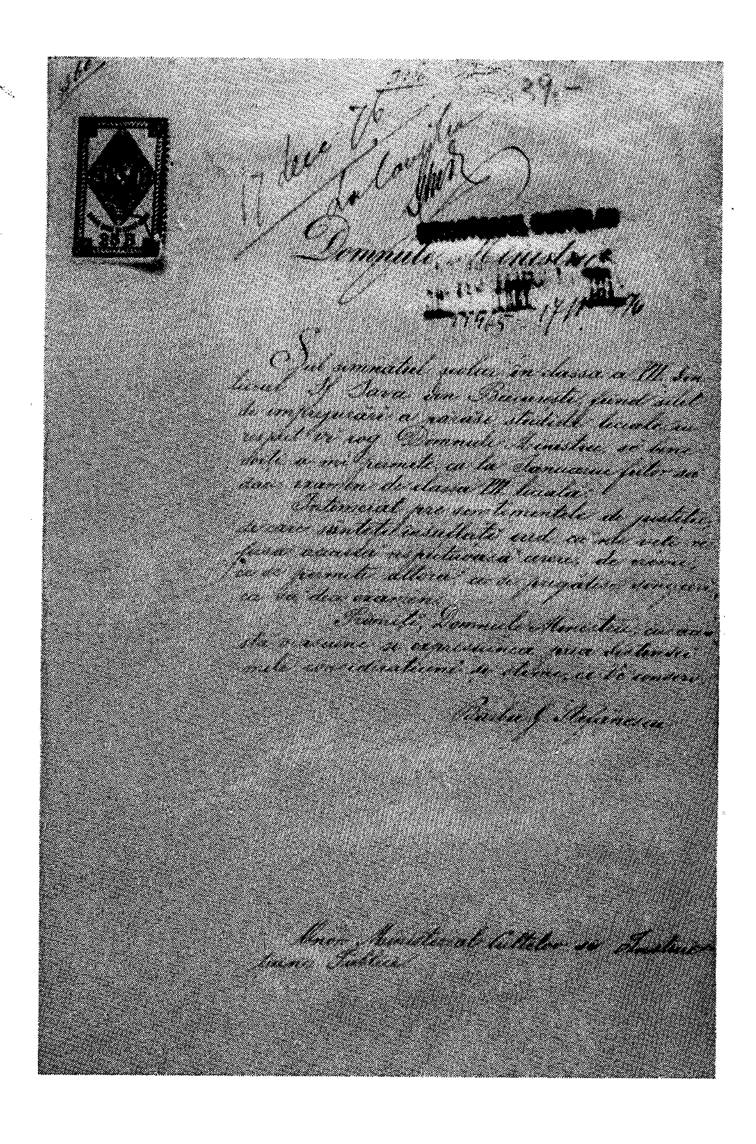
Pentru Classea II.

7. Gregoriu Zaharia . . . 8 —
8. Stefanescu Barbu . . . 7 3/4
9. Demetriescu Ion . . . 7 —

Pentru Clas. V.

10. Carcalechi Sergiu . . . 8 4/7
11. [illegible] Constantin . . . 7 6/7
12. Ionescu Demetru . . . 7 4/7

Facsimil de pe lista elevilor reușiți la examenul de bursă în internatul liceului „Sf. Sava" în 1871—1872, printre care se află și Delavrancea

Facsimil de pe cererea elevului Ştefănescu Barbu în care solicită a i se aproba prezentarea la un examen integral de absolvire a cl. a VII-a, ca elev pregătit în particular

au fost publicate. În cazul discursurilor tipărite în broşuri am transcris textul acestora.

Pledoaria rostită în procesul Caragiale-Caion s-a transcris după textul publicat postum în revista *Biblioteca marilor procese*, I (1924), nr. 4–5 (mai-iulie), Ed. Curierul judiciar, Bucureşti, iar pledoaria în procesul arhitect Ion Socolescu, după textul publicat în broşura *Inocent*, Bucureşti, Tip. Gutenberg-Ioseph Göbl, 1904.

Corespondenţa s-a transcris în mare parte, după originalele inedite aflate în posesia familiei şi a prietenilor lui Delavrancea, din periodicele în care au apărut unele dintre scrisori şi din *Studii şi documente literare*, vol. V şi VI, tipărite de I.E. Torouţiu în 1934 şi 1938.

Pentru ineditele beletristice, printre care şi fragmentul din piesa *Războiul*, tipărit postum, s-au folosit manuscrisele păstrate de fiicele scriitorului.

În vederea corectării greşelilor de tipar din ediţiile de bază, perpetuate în toate ediţiile postume, textul ediţiei actuale s-a stabilit prin confruntarea ediţiei de bază cu textul tuturor ediţiilor antume, cu al periodicelor în care scriitorul însuşi a publicat sau a reprodus o scriere, şi — atunci cînd au existat — confruntarea s-a făcut şi cu manuscrisele.

Greşelile evidente de tipar au fost corectate tacit. Celelalte au fost menţionate în subsol şi sînt de tipul celor ce urmează (menţionăm că pagina şi rîndul notate mai jos se referă la volumul ediţiei de bază):

Volumul	*Pag.*	*Rînd*	*Greşit*	*Corectat*
Sultănica	13	5	lume	lună
„	14	7	altfel	astfel
„	130	9	lefteristi	lefterişi
„	149	3	sforţi	sforţări
„	94	5	numărate	nenumărate
„	63	13	de	pe
Între vis şi vieaţă (1903)	161	4	baltă	boltă
Hagi-Tudose	39	16	ca	cai
„	22	16	meşterii	muşterii
„	187	6	la	de la
Linişte. Trubadurul. Stăpînea odată	217	5	asupra	aspru
„ „	34	8	recitea	recita
„ „	51	4	învoalate	învoalte
„ „	51	16	sufletului	trupului
Apus de soare	37	20	săracum	ăăărăcam

Am introdus cuvinte şi propoziţii omise în ediţia de bază existente însă în ediţiile anterioare sau în manuscris şi cerute de context. Ex: vol. *Hagi-Tudose*, *Văduvele*, p. 154, r. 6 — „calomfir"; vol. *Sultănica*, p. 42, r. 11 — „pentru"; vol. *Între vis şi vieaţă*, *Fanta-Cella*, p. 165, r. 12 — „Burduful"; *Bunicul*, „— Ba a mea, că are un ochi mai verde", p. 239, r. 5—6.

Am continuat indicarea capitolelor (V, VI, VII, VIII) în nuvela *Linişte*, cf. ed. 1887, deşi în ediţia de bază (1911) sînt numerotate numai primele patru capitole. De asemenea s-a marcat capitolul I în *Paraziţii*, omis în ediţia de bază, cf. ed. 1892.

Textele lui Delavrancea prezintă numeroase şi variate forme alternante, a căror unificare ar fi denaturat limba scriitorului, produs al epocii şi mediului în care acesta a trăit.

Călăuziţi de ideea respectării textului clasic — oglindă a stadiului de dezvoltare a limbii literare şi a artei cu care o mînuieşte scriitorul prezentat —, am menţinut deci formele alternante ori de cîte ori acestea corespund unor pronunţări posibile. Această lipsă de unitate este o trăsătură specifică limbii lui Delavrancea, iar nu o inconsecvenţă editorială nejustificată.

Ca elemente regionale, caracteristice — în cea mai mare parte — graiului din Muntenia, am păstrat următoarele particularităţi de limbă:

— *ă* în loc de *e*, în rădăcina cuvintelor, ca în *dăschide*, *dăstul*, *dăpărtare*, *dăşirat*, *dăoache*, *dăsluşesc*, *dăzlega*, *dăspuiat*, *răvărsat* etc.

— *e* în loc de *ie*, numai cînd urmează după consoane labiale şi labiodentale — pronunţare posibilă, atestată şi în graiul din Muntenia, deşi este un fonetism specific graiurilor din Moldova şi Transilvania — în cuvinte ca *perdut*, *peptăna*, *pept*, *împeliţat*, *peatră*, *petricele*, *perire*, *fer*, *ferbe* etc.

— *e* în loc de *ă* la nominativ-acuzativul singular al substantivelor feminine de declinarea I, în cuvinte ca: *uşe*, *grije*, *cenuşe*, *mătuşe*, *cămaşe*, *căţeluşe*, *streaje*, *guşe*, *brînduşe* etc.

— *e* în loc de *ă*, la persoana a III-a singular şi plural a indicativului prezent la verbe ca: *înfaşe*, *îngroaşe* etc.

Am păstrat formele *hirurgi*, *stomah*, *vecinic*, atestate în limba secolului al XIX-lea şi la alţi scriitori.

Am transcris persoana a III-a plural de la mai mult ca perfect fără sufixul *-ră*, la verbe ca: (ei) se *aciolase*, (ei) *spusese*, (ei) *încolţise* etc.

Am intervenit în concordanţa timpurilor ori de cîte ori scăparea autorului sau a corectorului este evidentă, ca în cazul următor: „cînd *apuca* lumea în cap şi *trece* nouă hotare..." (*Sult.*, p. 11, r. 11—12), precedate în text de verbe folosite consecvent la imperfect. Adesea corectarea timpurilor verbului a fost impusă chiar de ediţiile anterioare şi de manuscrisul cu care am confruntat textul de bază. De ex., în *Linişte...*, p. 87, r. 13, în textul de bază, *plîngea*, iar în ediţia 1887, *plînge*; *deşteptă* în ediţia de bază, *deşteaptă* în ediţia 1887.

Am păstrat următoarele forme populare ale pluralului substantivelor feminine şi neutre articulate, cu *i* în loc de *e*: *creştetile*, *găinuşile*, *merile*, *farmecile*, *pietrile*, *fetile*, *căruţile*, *cumpenile*, *băirile*, *spicile* etc.

Am păstrat formele de plurale ale substantivelor feminine cu desinenţa *e* în loc de *i* în cuvintele: *mînele*, *opincele*, *luminele*, *aripele*, *inimele* etc.

Am păstrat întocmai formele rezultate din sincoparea sunetului *e* sau *i*, în cuvintele *vro*, *vrun*, *vrodată*, *orce*, *orcui*, *dasupra*, *dodată*, *dopotrivă*, *totdauna* etc. şi formele obţinute din asurzirea unor consoane sonore, ca în *ghioaca*, *răsticnire* etc.

Am păstrat următoarele forme, aparţinînd stadiului mai vechi al limbii:

— *o* nediftongat, în *şoptă*, *borfe*, *leorcă* etc.

— persoana a III-a plural a imperfectului, fără *u* final, ca şi persoana a III-a singular, ca în exemplele: (ei) se *încolăcea*, *dormea*, *apuca*, *scăpa*; de asemenea, am păstrat forma de persoana a III-a plural a verbului auxiliar *a avea*, identică cu a persoanei a III-a singular, în componenţa perfectului compus al verbelor ca în (ei) *a jucat*, *a ştiut* etc.

S-au păstrat formele de genitiv-dativ în *ii*, în loc de *ei*, la substantivele feminine: *mamii*, *dragostii*, *tinzii*, *fetii*; precum şi formele în *ei* în loc de *ii*, în cuvinte ca *uşei*, *lumei*, *trăsurei*, *fugei*, *gurei* etc.

S-au păstrat de asemenea formele de genitiv-dativ cu trei *i*, neobişnuite azi, în *primăriii*, *isprăvniciii*, *iobăgiii*, *bragagiriii* etc.

Am păstrat şi alte fapte de limbă, în afară de categoriile menţionate, care sînt folosite de scriitor consecvent sau cu o mare frecvenţă. Printre acestea, menţionăm: *vroi* pentru *vreau*, *capcăunii* pentru *căpcăunii* etc.

Am păstrat formele *după* şi *dupe*, *nafrană* şi *năframă*; *sunt* şi *sînt*, *care* şi *cari*; *or* şi *ori*, *sub* şi *subt* sau *supt*; *întăi* şi *întîi*; *şapte* şi *şeapte*; *înfăşat* şi *înfăşeat*; *străin* şi *strein* etc.

Am respectat alternanţa *se* şi *să* a pronumelui reflexiv, deoarece forma *să* este foarte frecvent folosită de scriitor.

Deşi Delavrancea foloseşte alături de *alene* şi forma mai veche, neaglutinată, *a lene*, am unificat, folosind numai forma actuală, ca şi în cazul adverbelor *acasă*, *degeaba*, *agale* etc.

Am transcris totdeauna cu un *î* protetic formele pronominale neaccentuate, după un cuvînt terminat în consoană, de exemplu: *cînd îmi*, iar nu *cînd'mi*, cum apare în textul de bază. N-am transcris însă cu *î* protetic atunci cînd semivocala formei pronominale poate intra în diftong cu vocala cuvîntului precedent.

Am înlocuit pe *e* cu *ă* în cuvinte ca *respunde*, *resfirare*, socotind că ne aflăm în faţa unor urme ale sistemului ortografic etimologizant, dar am păstrat pe *e* în cuvinte ca *restit*, *resfrînt*, *cletănată* etc., fiind forme posibile de pronunţie, atestate şi azi în limba vorbită.

Am generalizat forma literară *aş* a auxiliarului la modul optativ, persoana I singular, care, în textul de bază, alternează cu *aşi*; de asemenea, am generalizat forma *acelaşi*, alternantă în textul de bază cu *acelaş*.

Am articulat substantivele terminate la plural în doi *i*, atunci cînd în context este evidentă necesitatea articulării.

Am păstrat ortografia scriitorului în transcrierea numelor proprii şi a titlurilor: *Şuer*, *Nămăeşti*, *Niculae*, *Săcueanu* etc.

Am scris cu majusculă poreclele personajelor, devenite nume în conştiinţa celorlalţi oameni şi prezentate ca atare în context, cum sînt: *Nicola Grecul*, *Drăgan Căprarul*, *Milogul* etc.

În general, punctuaţia scriitorului a fost păstrată, considerînd-o un mijloc de subliniere a elementelor textului. Am intervenit, conform normelor de punctuaţie în vigoare, numai atunci cînd semnele de punctuaţie din textul de bază dăunau clarităţii textului.

Cuvintele şi expresiile în limbi străine au fost traduse în subsol. Tot în subsol s-au dat şi explicaţii sumare referitoare la unele nume proprii sau titluri folosite în textul lui Delavrancea.

Ediţia de faţă mai cuprinde un aparat critic format din note privitoare la geneza scrierilor, menţiuni critice mai importante, variantele cele mai semnificative pentru evoluţia scrisului lui Delavrancea, glosar, indice de nume şi titluri, bibliografie selectivă, lista manuscriselor, lista desenelor şi a pseudonimelor folosite de scriitor.

Intervenţiile editorului în text sînt marcate de paranteze drepte.

Munca de documentare privitoare la viaţa şi opera lui Delavrancea mi-a fost uşurată de bunăvoinţa şi încrederea nelimitată pe care mi-au acordat-o Marya Delavrancea, soţia scriitorului, între 1929 şi 1938, şi Cella, Margareta, Niculina şi Henrieta Delavrancea — fiicele lui Delavrancea. Manuscrisele şi scrisorile pe care mi le-au pus la dispoziţie mi-au îngăduit să public ineditele scriitorului, să aduc îmbunătăţiri transcrierii textului, iar nenumăratele convorbiri pe care le-am avut împreună mi-au ajutat să reconstitui atmosfera în care a trăit şi a creat Delavrancea. De asemenea, fiicele scriitorului au contribuit în mare măsură la identificarea persoanelor al căror nume apare în scrierile beletristice, în articole, discursuri şi corespondenţă, persoane care au putut avea un rol în desăvîrşirea personalităţii lui Delavrancea.

Menţionez că, în afară de membrii familiei — soţia şi fiicele sale —, şi de Mărgărita Miller-Verghi, persoanele care l-au cunoscut pe scriitorul Delavrancea şi de la care am cules informaţii preţioase sînt atît de multe — peste o sută — încît nu le pot enumera, dar le aduc pe această cale vii mulţumiri. Dintre ele disting pe nepoţii scriitorului: Constantin şi Mişu Suhăţeanu, Eugen şi Luciliu Ştefănescu — decedaţi —, Marioara Panaiodor şi Ionel Papiniu. Pentru primii păstrez o recunoscătoare amintire, pentru ceilalţi, exprim mulţumirile cele mai călduroase. Mulţumesc din toată inima tov. Corneliu Bărbulescu, de la Institutul de etnografie şi folclor, pentru ajutorul neprecupeţit pe care mi l-a dat.

Fiicelor lui Delavrancea, preţuirea, gratitudinea şi afecţiunea cu prisosinţă meritată pentru tot ceea ce au reprezentat în munca mea de cercetătoare.

Închin această ediţie, soţului şi fiului meu, pentru înţelegerea şi dragostea cu care au urmărit eforturile mele.

EM. ŞT. M.

PROZĂ LITERARĂ

SULTĂNICA

lui *Dinu Radu Golescu*[1]

I

D-a stînga Rîului Doamnei, razna de satul Domnești, să vede o casă, albă ca laptele, cu ferestrele încondeiate cu roșu și albastru. Pervazurile ușei — curate ca un pahar; prispa din față — lipită cu pămînt galben; pe creasta casei, d-o parte și de alta, scîrție, la fitece bătaie de vînt, două limbi de tinichea, așezate pe două goange cît gîgîlicea. Curtea, îngrădită cu nuiele de alun; hambar de fag, obor de vite și grajd pus la pămînt pe patru tălpoaie groase.

Ast cămin fusese odinioară cu rost pe cînd trăia jupîn Kivu. Fusese chiabur răposatul, dar biata Kivuleasă, rămasă singură, ca femeia, a luptat cu inima, iar nu cu gîndul. S-a prăpădit cu firea, că Sultănica ajunsese fată mare.

Dar cînd e să-i meargă rău omului, pe orice-o pune mîna să sparge.

De cîte ori n-o podideau lacrămile pe biata bătrînă, privind acareturile mari, dar pline de sărăcie și de pustiu... Nu cerea de pomană... da' și viața de azi pînă mîine viață e, or foc?

[1] Coleg de liceu cu care Delavrancea a locuit în aceeași casă la Paris. Dinu Golescu este fiul lui Radu Golescu-Catană — la rîndul său — fiul lui Iordache Golescu, fratele lui Dinicu Golescu. Iordache Golescu are meritul de a fi contribuit la întemeierea școlii lui Gh. Lazăr de la Sf. Sava.

Doi juncănaşi, o vacă, doi cîrlani, zece oi ş-un berbec e sărăcie lucie la o vatră de care alt'dată ţineau opt perechi de boi ungureşti, şase vaci cu ugerul cît căldarea, nouă cai iuţi ş-o turmă de oi, ce umplea valea rîului de behăit cînd coborau dinspre munte.

II

E începutul lui decemvrie.

A dat Dumnezeu zăpadă nemiluită; şi cade, cade puzderie măruntă şi deasă, ca făina la cernut, vînturată de un crivăţ care te orbeşte. Muşcelele dorm sub zăpadă de trei palme. Pădurile, în depărtare, cu tulpini fumurii, par cercelate cu flori de zarzări şi de corcoduşi. Vuiet surd să încovoaie pe după dealuri şi să pierde în văi adînci. Cerul e ca leşia. Cîrduri de corbi, prididite de vînt, croncăie, căutînd spre păduri. Viscolul să înteţeşte. Vîrtejele trec dintr-un colnic într-altul. Şi amurgul sărei se întinde ca un zăbranic sur.

Rîul Doamnei, umflat, curge repede, cu un vîjiit mînios înecat în glasul vîntului, şi izbeşte sloiuri mari de gheaţă şi butuci groşi de meterezele podului.

Arar se vede pui de om trecînd prin sat. Pîrtia e acoperită. Abia se zăresc poteci ca de lăţimea unei lopeţi.

Cea mai îngrijită leagă cîrciuma de primărie.

Lumini gălbui de văpaiţă joacă prin geamurile cîtorva case. Vremea rea a amorţit satul, îndeobşte zgomotos. Numai în bătătura Hanului Roşu hămăie răguşit doi dulăi de cîini.

În cîrciumă e arababură mare. Firitiseală nepomenită ţine nea Nicola Grecul, cu fruntaşii satului, de ziua sa.

O dată pe an e Sf. Niculae.

În uşa prăvăliei stă un ţăran nalt, spătos, cu faţa conabie ca sfecla; uneori scutură din cap, rîde şi îndrugă singur.

— Aşa e omul... un ciocan, încă unul ş-al treilea, pînă ajungi la tinichea... d-acolo-ncolo... Dumnezeu cu mila... torni, parcă torni într-o pîrnaie... Dar Sanda ce-o să zică... că mi-a dat Sfîntul muiere harnică, dar rea, topenia pămîntului!...

Înlăuntru s-aud ciocneli de pahare, buşeli de călcîie şi zbîrnîitul otova al cobzarului. Trăgeau chindia de curgea ţărîna din pod. Apoi, cînd să mai muia jocul, numai ce-i auzeai pe toţi, care mai de care:

— Hai să ne fie de bine, nea Nicola... La mulţi ani cu spor şi sănătate... Cinstit socru mare...

— Suge, suge, că doar nu te-a înbătrînit calea bisericii...

— Mai trage-i, părinţele, o leturghie...

— Să te văz, logofete, care pe care...

Fitecine cu ale lui. La nea Nicola veselie, la alţii obide. Unii abia aşteaptă Ignatul să-şi taie grăsunul cît malul, alţii abia au mălai de gură. Că cine a făcut lumea, cu deşertăciunile ei, la unii tună şi fulgeră, iar pe alţii îi înbuibă cu norocul, ca pe curcani cu nuci.

III

Aşa înţelenise, de pustia de vreme, mai tot satul; şi aşa, hangiul venetic, bogat putred, să răsfoia în duhoarea de ţuică şi vin, pe cînd mama Stanca Kivuleasa sta mîhnită la gura sobei, mîngăindu-şi odorul pe obraji. Sultănica aţipise cu capul în poala mă-sei.

Odaia e deretecată de ţi-e drag să te uiţi la ea. Pe pat o scoarţă aleasă în fel de fel de migălituri. Pernele, cu feţe de cuadrilat. Pe lacra de sub icoane, două plapămi groase.

Spre răsărit, trei icoane muscăleşti, roşii ca para focului. Toţi sfinţii se aseamănă ca două picături de apă. Toţi au ochii din trei linii, nasul dintr-una şi gura din două. Cît despre sf. Gheorghe, călare p-un cal cu gîtul de cocostîrc, tot omoară şi nu mai omoară un balaur de pe tărîmul celîlalt. Mai jos de icoane arde candela.

Toate cele sfinte sînt înconjurate cu mănuchi de busuioc şi siminoc, din Vinerea Patimelor, strîns legate în vlăstar de salcie de la Florii.

Focul pîlpîie. Cîteodată pocnește de-aruncă spuza în sus.

Și Sultănica dăschide repede niște ochi ca pruna de mari. Și mama Stanca, ferind-o de scîntei, îi zice încetinel: „Dormi, puiul mamii, dormi!“

Sultănica strecură, printre genele ei de catifea, două lacrămi. Una se întinse pe obraz, iar alta îi încreți gura.

Fata Kivului e cum arar se mai află sub soare. Chipul ei parc-ar fi zugrăvit: alb și cu două răsuri pe obraji. Ochi negri ca mura, frumoși de pică, dar cînd îi încruntă, te sperie ca-ntunericul. Părul lins, cu unde albăstrui. Să poartă cu tîmple. Așa a apucat de la mă-sa, și mă-sa de la mă-sa, obicei adus de pe obîrșia Ialomiței, unde nu se știa de crețuri și colțișori.

Sultănichii îi este dragă curățenia ca lumina ochilor, că chiar de n-ar avea sprîncenile trase ca din condei și buze rumene ca bobocul de trandafir, tot n-ar da cu foiță și cu muc de lumînare.

Cînd merge, saltă puțin și se mlădie. Trup omenesc de n-ar fi, s-ar frînge.

Multe capete a sucit. Mulți ochi au jinduit-o.

În horă fură toate privirile, și ea s-aprinde d-ai crede că se topește.

Și ce vîlnic, și ce naframă, și ce cămașe de borangic, galbenă ca spicul și subțire ca pînza păiajenului, încît i se simte tot sînul, pietros ca poama pîrguită, cum se bate cînd abia răsuflă de osteneală.

Să crape de căldură, nu-și sumete mînicuțele în fața flăcăilor. Să se îmbrebenească ea cu gălbenele și bujori, cu creițe și cu ochiu-boului? Nu scrie la dînsa așa țigănie. He, arareori, numai ce-o vezi cu cîte-o brîndușe în păr, ori cu doi-trei didiței între betele ce-i încolăcesc mijlocul de patru ori.

La șezători s-a dus o singură dată de cînd e fată mare, dar de atunci să nu-i mai pomenești: „Cui îi arde de zbeguit, e săritoare pentru așa treabă“. Că pînă se coace dovleacul în sobă, cîțiva flăcăi dau iama prin fete. Le mai ciupesc, le mai sărută de le scot ruji

în obraz. Ba unora le ia or betele, or spilca, or năframa, și duminica, la horă, pînă să li le dea, le snopesc o toană pe după șura din spatele hanului. Unii mai înpelițați numai ce-i auzi: „Sări, cutăriță, de suflă în al foc!“ Și cînd biata fată stă-n genuchi, suflînd din băirile inimii, odată îi dă brînci și cade pe spate.

Sultănica e leită-poleită răposatului. Cînd se aprinde, nu te poți apropia cale d-o poștie. Cînd vrea ceva, vrea, nu se încurcă. De să mînie, nu mai vede înaintea ochilor.

Într-o zi, la sapa porumbului, cine știe ce i-a năzărit, că cu toate rugăciunile mă-sei, n-a voit să mănînce din zori pînă la amurg și n-a lăsat sapa din mînă pînă n-a căzut ruptă de osteneală. A dus-o biata bătrînă mai mult moartă decît vie acasă. A doua zi, cînd s-a desmeticit s-a văzut pe mama Stanca la capul ei, galbenă ca turta de ceară, cu părul alb și ciufulit, cu ochii trași de durere, a sărit la gîtul ei și, fără să zică nici pis, a început s-o sărute și p-o parte și pe alta, pîn-a podidit-o un plîns d-a muiat un ștergar întreg-întreguleț.

Unele mai istețe din sat au împrăștiat zvonul că ar cam suferi de vrun farmec.

De harnică, harnică, n-are cum mai fi! Unde pune mîna, Dumnezeu cu mila! Sare din vîrful stogului și cade ca un fulg. În argea nu i se văd mîinile. Cînd toarce, mănîncă caierul. De cinstită, nu e obraz mai curat. Cînd Ioniță Rotarul, om chipeș și hazlîu, s-a încercat s-o sărute, a sărit parc-ar fi călcat pe coadă de șarpe și, în mijlocul flăcăimii, i-a strigat:

— Mi-aș tăia obrazul, dar ți-aș tăia buzele!

IV

Ce punea satul în nedumirire, și mai vîrtos p-ale ce cată nod în papură, e cînd apucă lumea în cap și trece nouă hotare.

Numai ce-o vezi, la răvărsatul zorilor, că o ia rarararara, prin fîneață. Galbenă, cu cearcîne vinete în

jurul ochilor. Merge ce merge, şi să opreşte la vrun deal, la vrun părîu. Ascultă neclintită un ceas, două. Vîntul bate holdele. Izvoarele dau d-a dura petricelele din matcă şi le sună oa pe nişte zurgălii auzite din depărtare.

Apoi culege flori şi le azvîrlă, pînă ce i să aprind obrajii şi să trezeşte ca dintr-un somn adînc. Ochii îi sclipesc ca oţelul învîrtit la soare.

Joiţa Baciului ar fi văzut-o la un apus de soare cu capul rezemat de crucea din creştetul muşcelului ce desparte apa Vîlsanii de Rîul Doamnei, privind, ca dusă de pe lume, la roşeaţa apusului.

Obosită de gînduri, se întorcea spre casă cu căutătura-n jos, cu un nod în gît, cu gura friptă de sete. Şi de întîlnea vrun izvor, bea pînă i se oprea răsuflarea. Apoi, făcînd mîinele căldăruşe, le umplea cu apă rece ca gheaţa şi limpede ca diamantul, pe care ş-o arunca în obraji.

Da' să te ferească Cel-de-sus de gura satului şi de pizma celor vinovaţi şi răi!

N-avea să scoaţă capul în lume Sultănica, ea, care, de bună ce era, ş-ar fi dat şi dumicatul din gură, că începeau şuşuitul şi ponoasele.

Cîte-n lună[1] şi-n soare-i scorneau.

— Sultănica, frumoasă? Aida-de!

Mai bine îşi pune gîtul pe tăietor Ilinca, ciupita de vărsat.

— E o fudulă, o luată din Iele, n-are toate sîmbetele. Cînd umblă, calcă-n străchini. Numai nevastă ca toate nevestele n-o să fie Sultana aia, zicea la fîntînă, la horă, la şezători fata Ciauşului. Ce are neica de nu i-a primit peţitul? Au nu e voinic? Or e beţiv, stricător de case, zurbagiu? Au n-are de pe ce bea apă? He, he, fata proastă şi ţîfnoasă dă norocului cu piciorul. Da' de, om sărac şi cu nasul în sus... Ştie Dumnezeu ce face!

Şi flăcăii, mai toţi, o luaseră în nume de rău. Nu, că de ce să fie aşa de mută? De ce să fugă de toţi parc-ar fi rîioşi? O fată mare se mai lasă ba la un sărutat — că d-aia are gură dulce — ba la un giugiulit — că d-aia are sîn cu drăgănele. Şi ştii, cum e omul, din una într-alta, se îngroaşe gluma, şi căpătuiala vine, că moş popa ce-aşteaptă? Să dezlege dorul după pofta inimii. Altfel[1] cîntă cucul pe fată bătrînă şi rămîne moşoroi fără soboli.

[1] În textul de bază: *lume;* corectat cf. ed. anterioare.

[1] În textul de bază: *astfel;* corectat cf. ed. 1885.

V

S-auzea, în depărtare, chiuit de danţ şi pocnete de pistol la nea Nicola Grecul.

Vîntul vuia de te lua groaza. Măzărichea răpăia în fereastra mamii Stanchii.

Sultănica ridică capul din poala mă-sei. Se alipi de bătrînă. O cuprinse pe după gît cu braţele rumenite de dogoarea focului şi privi lung în chipul ofilit al bătrînii.

Buzele mamii Stanchii tremurau. Multe îi treceau prin cap şi multe prin inimă cînd grecoteiul se desfăta.

— Mamă, mamă, grăi bătrîna, moş popa, cînd spune din *Vanghelie*, cică să rabzi şi iar să rabzi... Aşa e, părinţele... aşa e... că Mieluşelul Domnului a răbdat scuipat, bătaie şi răsticnire... Dar cînd mă gîndesc la răposatul ş-auz chiuitul caţaonului, mă podidesc lacrămile, Sultănica mamii, şi blestem din suflet, doară de l-o ajunge mînia Domnului!

Sultănica strînse vătraiul de-i zbîrnîi în mînă.

— Nu mai pot, grăi iar bătrîna, nu mai pot să-mi tîrăsc zilele, cînd mă uit la tine şi nu ştiu pe ce mîni o să cazi... Aveam şi noi, pe vremea Kivului, rod şi vite cu duiumul; pătulele gemeau de pline; bătătura nu mai încăpea de vite şi lighioi. Mugeau de zguduiau casa vacile. Şi ce te pomeneai că să aruncau pe răsfăţ. Rupeau pămîntul cu fuga, de la un gard la altul, cu coada în sus, cletănată ca o măciucă. Şase argaţi nu le da de cap pînă nu se potoleau de bunăvoie şi nu cătau spre obor, dînd din cap şi băgînd limba şi p-o nare, şi pe alta. Bietul tat-tău se uita mîndru la bogăţia lui cinstită. Parcă-l văz, c-o mînă în şerparu-i civit, alergînd de colo-colo. Ce hărnicie de om! Tot satul nu-i ţinea piept. Cînd punea mîna pe plug, trosneau coarnele. Cînd da cu sapa, intra cu muchie cu tot. Coasa în

mînele lui rădea ca briciul. Tu erai mică și nebunatică. Cum te zărea că-i ieși înainte, cu mănușițele pline de noroi, creștea inima în el și se topea d-a-n picioarele.

— Bietul tata!...

Focul pîlpîia în gura sobei. Mușcelele alburii abia se mai zăreau prin geamuri.

— În toiul verii, îndată ce venea rupt de oboseală, ne ospătam bine, apoi ne odihneam pe prispă. Pe tine te-așeza ca p-o laiță pe genuchi, și te juca, și spunea, și rîdea, și tu-i băgai mîna în barbă. Uite așa ne-apuca miezul nopții. Îl luam cu d-a sila la culcare. Auz ș-acum glasul lui: „Să mai stăm, fă Stancă, fă, că parcă mă-ngraș cînd mă uit la voi!" Era rai, nu viață, pînă să pripăși, ca pomojnic, pe plaiurile noastre, iuda de cațaon. Și-a sosit într-un ceas rău. Lăcuste erau, secetă era, vitele boleau și mureau p-un capăt. Dar ce să mai îndrug, Sultănica mamii... Într-un an, a făcut ce-a făcut, lipitoarea, l-a băgat în judecăți și l-a lăsat sărac lipit. Kivu era iute ș-avea ș-un beteșug de tuse. S-a luat la contră și, de mîhnire, s-a-nbolnăvit. Cînd ș-a dat sufletul, mă strîngea de mîni ca c-un clește și te chema, ars d-un foc nestins. „Încă doi ani... Să nu vă las pe drumuri"... a zis și i-am închis ochii.

Pe mama Stanca o podidiră lacrămile; curgeau picături mari pe vatra de cărămizi calde, și de unde cădeau să ridicau aburi înghițiți de gura sobei.

— Nu mai plînge, mamă, zise Sultănica sărind în sus. Îi dau foc... să arză ca șoarecii... Doar nu s-au stins toți ai Kivului!

Mama Stanca înghență văzînd pe Sultănica năprasnică la corp și cu ochii ca doi cărbuni aprinși. După cîteva clipiri dese, zise cu mare evlavie:

— Fă-ți cruce, fata mea, fă-ți cruce, avuseși un gînd rău... Necuratul a trecut pe lîngă noi...

Bătrîna șopti de trei ori, plecînd fruntea în jos: „Numele Tatălui, ș-al Fiului, ș-al Sfîntului Duh, amin".

Se liniștiră. Sultănica aruncă o buturugă în sobă. Bătrîna turnă untdelemn în candelă și-și șterse pe frunte deștile atinse de paharul ce ardea la sfintele icoane.

— Am să-ți fac o rugăciune, mamă. Iacă, astăzi fuse S-tul Niculae, vreau și eu să-ncerc mila cerului. Să stau la privighere pînă la cîntatul cocoșilor d-a treia oară. Poate să ne arunce cuviosul Niculae vro pungă cu bani, că văduva din carte avea trei fete, și pe cîtetrele le-a căpătuit...

Mama Stanca, cu tot amarul de care era covîrșită, zîmbi.

— De, maică, s-a cam umplut lumea de rele, d-aia și Milostivul nu mai face minuni. Ei, odinioară a fost cum a fost, dar acum e prea de tot... O să ne apuce judecata d-apoi... O să plouă foc și pucioasă... Și îngerii Atotțiitorului vor buciuma: „Sculați, morți, din morminte!..." Domnul ș-a întors fața de la noi, păcătoșii...

— Să-mi încerc și eu norocul...

— Bine, Sultănico, fie ș-așa, răspunse Kivuleasa și, făcînd trei cruci căpătîiului, să vîrî în plapămă.

Mama Stanca sforăia dusă. Din vreme în vreme ofta, înghițind în sec.

VI

Fitece oftare, năbușită în plapămă, sugruma pe Sultănica. Gîndul ei era neîndurat. Amestecase cele sfinte cu cele lumești.

Cine pe lume a scăpat de chinul din care izvorăște omenirea cu bunele și relele ei? Toți trec p-acolo, orcît s-ar rușina.

Sultănica rătăcea ca o umbră, nu de vrun farmec; ci, cînd e să te biruie dragostea, să te pui în cruciș și-n curmeziș, să te tai și să presari sare pe crestături, spuză să pui pe pept, tot degeaba. Toate durerile trupului le uiți pe lîngă focul dragostii, de este foc cu adevărat. Și așa fusese să fie cu Sultănica, că nu era d-alea ce pun pe ele carnea cu lopata și trece prin toate și buture de rovină rămîne: bîzîie fără să ia foc.

Că după cum simțea Sultănica... de s-ar fi vîrît în gaură de șarpe și s-ar fi dat vîntului turbat... era ceva din altul în ea... un chip... niște ochi... un sărutat ce-o

tot săruta în același loc... și o fura, și o ducea, legată-ferecată, acolo unde numai focșorul ei știa... Se prăpădea după Drăgan Căprarul.

VII

Căprarul, scăpat de militărie, cu una, cu alta, mai cu ce avea de la părinți, scoase apă din piatră și ajunsese a fi jinduit de multe fete în sat. Unii îl făceau, nu e vorbă, pișicher, papugiu de București, dar cum ziceau alții din prietenii lui: „Așa e moara trîndavilor. Cățăie, că nu ține parale. Pînă o pune Căprarul mîna în chica vrunuia, să-i facă morișcă de vînt."

Cîrdășia lui era din flăcăi de muncă ca Voicu Ciaușului (ce nu se prea uita cu ochi buni l-alde Kivu[1], ca Ioniță Rotarul și alții. Nu-l vedeai umblînd pe două cărări. Rămînea p-oricine la prinsori. Prindea armăsarul din herghelie cu dinții de nările nasului.

Frumos, chipeș, avea o uitătură vie și cam ascunsă, de nu-l ghiceai ce-ar vrea și ce n-ar vrea. Mustăți negre și dese. De le netezea, pleca puțin capul și p-o mînă, și pe alta. Cămașa pe el, ca floarea. Căciula turcănească, trîntită p-o ureche, îl prindea ca p-un haiduc.

Era vesel și glumeț.

Dar de prin priar se schimbă Drăgan al nostru.

Începu să dea tîrcoale Sultănichii. Cînd îl cătai, de era și Sultănica la horă, el sta doparte mîhnit, privea galeș, răsucind vrun pai în mînă.

D-o întîlnea la adăpatul vitelor, i-ajuta cu dragă inimă, apoi întreba încetinel de mama Stanca. Și cînd zicea „mama", i se lipeau buzele, ca unse cu miere. De-i ajuta să puie în spinare cobilița cu cofele, să n-o fi atins de mînă, că pleca ochii în jos rușinat.

Azi așa, mîne așa, că Sultănica, cînd prinse de veste, i se păru așa de veche treabă, că d-ar fi fost de cînd lumea ar fi fost mai de curînd.

I se făcu frică.

Ba să hotărî să nu mai dea ochii cu dînsul.

[1] În textul de bază: *Kiva;* corectat cf. contextului.

Trei săptămîni îl ocoli, și fură trei veacuri.

Într-o zi o luă razna p-un piept de mușcel, fără să știe încotro. Fînul îi trecea de mijloc. Arșița începuse de dimineață. Cîntau păsările de te slăveau. Lăcustele zbîrnîiau și tot a bine ș-a duios spuneau și ele. Florile îți luau ochii și te-adormeau cu mirosul.

Sultănica căta alinare, și, în deșert, alinare nu găsea. Toate o munceau s-o răpuie. Că d-o supunea frămîntarea, d-o muia dorul și sîngele de-i năvălea în colcote la cap, să trîntea cu fața la pămînt și săruta florile, pînă ce o piroteală plăcută o făcea nici s-adoarmă, nici deșteaptă să fie.

Și simțea în astă zi de pribegie o nedomirire, că suia către culmea dealului, fără să-i pese de ciulinii și rugii ce-i tăiau picioarele ca un herăstrău. Plaiul, cu podoaba lui, o amețea într-un vîrtej de întristare.

Cînd ajunse în vîrf, pămîntul i se învîrti supt tălpi; mintea i se clătină de spaima ce te cuprinde cînd te prăbușești într-o vultoare... La umbra unui păducel, Drăgan sta p-un buturc de stejar.

Drăgan aruncă ghioaca cu care bătea păișul, răsturnă o tivgă cu lapte bătut și strigă ca scos din fire: „Sultănico, mă prăpădești!"

Cum, ce fel, de ce... să treziră strîngîndu-se în brațe, că brațele le curma trupul.

Din acest ceas se întîlneau pe ascuns de lume.

Sultănica bolea. Nu adormea decît despre ziuă. Vise urîte îi turburau odihna.

VIII

Ș-acum, în noaptea de S-tul Nicolae, era vorba să se vază.

Mama Stanca dormea.

Sultănica suflă în văpaiță și căzu la icoane. Galbenă ca turta de ceară, dă să se roage, și nu poate să-și adune gîndurile risipite. O sudoare rece îi brobonă fruntea. Își acoperi fața cu amîndouă mînele. Socotise că icoanele s-au cletinat, voind să se întoarcă de la dînsa.

Încet-încet, ca o stafie, să tîrî pînă la gura sobei. La lumina focului parcă murise și înviase.

„Înșel pe mama, necinstesc curatele sale bătrîneți, înșel cele sfinte!" Deodată, lumina ochilor îi scăpără. Gura sobei se lărgește, buzele-i de pămînt se roșesc, rînjesc, se întind ca un gîtlej de balaur; flăcările sînt limbi de foc ce să răsucesc și se desfăc; duduitul dinlăuntru să pornește ca un potop de jale.

Sultănichii, privind la vîlvătăile din sobă, i să păruse c-a văzut gura și muncile Iadului.

Speriată, se repezi din nou la icoane și dădu-n genuchi. Să rugă, mormăi: „Împărate ceresc, mîngîitorule..." Îndurarea să coborî pe chipul ei. Vedeniile o părăsiră. Fața i să lumină și căzu cu fruntea la pămînt.

Și de ce mila de sus să n-o ajute? Nu s-a grijit la Paște și la Crăciun? Cine, ca dînsa, a mai atins Sfîntul Potir cu atîta evlavie? Și dacă dragostea curată e păcat neiertat, cum de atîtea fete mari fug cu flăcăii, și unele neveste să dau afund cu tîrgoveții, și tot bine, tot vesele, tot zile albe duc?

Ispita ei e mai afară din cale? Un sărutat o arde trei zile și fitece bălărie o amenință s-o dea de gol satului.

După ce vede pe Drăgan, vestmintele o doboară ca niște piei de plumb. Îndată ce scapă din brațele lui, e ceva care o încinge și-i zdrobește oasele. N-o să-i mai vie minte la cap. D-ar fi de țîță, și tot n-ar fi așa de proastă și de capie. Vezi bine... nu se poate... Ce e de la ea nu e... nu e după cum vrea, ci după cum îi e scris să vrea... Cine ne-a dat inima să nu ne fi înfipt dorul și dragostea în ea...

Sultănica strînse pumnii de-i trosniră deștele.

În ușa tinzii să auzi ciocănind încetișor.

Sultănica abia-și stăpîni răsuflarea. Își netezi părul. Își așeză fusta înaintea icoanelor. Vru să meargă și se cletenă. Îi amorțise un picior. Apoi ieși în vîrful degetelor, aruncînd o căutătură speriată. Trăsese zăvorul prea repede.

Mama Stanca doarme învîrtindu-se și p-o parte, și pe alta. Chipul ei, zbîrcit, uscat și luminat de candelă, parc-ar fi chip de moaște. Visează... Ar voi să scape de vro primejdie... Se-ntunecă...

IX

Se crapă de ziuă. O fășie de lumină, ca un brîu de argint, se întinde spre soare-răsare. Codrii fumurii parcă plutesc în depărtare și ogrăzile sînt albe de zăpadă.

Sultănica gîfuie, scoțînd, pe gură și pe nas, aburi groși ce-i cărunțesc părul și genele. Picioarele i să scofundă pînă la glezne. Nasul ei e roșu-vînăt. Lacrămile i-au înghețat pe obraz. Se luminează. Ea vrea să meargă mai iute și cade. Să scoală repede și iarăși cade.

Speriată, privește în toate părțile. Să tăiase în gheață. Cîteva picături de sînge căzură pe zăpada albă.

Un vînt ușor scutură, din rămurile pomilor, o puzderie de ninsoare.

Sultănica apucă o pîrtie acoperită cu zăpadă măruntă, ce sare ca praful sub pașii ei pripiți. În dreptul morarului, pune capu-n pămînt, furișînd o uitătură numai cu coada ochilor.

Un mîrîit de cîine o face să tresară ș-un țipăt de gîscan i-aruncă inima din loc. Își încordează puterile ș-o rupe la fugă. Case, plute bătrîne, troieni cît dealurile, ogrăzi de pruni, toate fug și s-afundă în urma ei. Într-o clipă trece podul de peste Rîul Doamnei. Nu s-ar mai uita înapoi s-o poleiești cu aur.

A ajuns acasă. Lăbuș, cîinele curței, cu păr ca de lup, începe a lătra ș-a se gudura pe lîngă dînsa.

Sultănica pune mîna pe clanță[1], dar nu îndrăznește nici să deschiză, nici s-o tragă înapoi, arsă de ger. Pielea degetelor i se prinse de clanță.

— O nălucă, mamă, a sfîntului Niculae m-a făcut să alerg, să caz, ținîndu-mă într-una după acel moș cu barba albă, în sfintele odăjdii...

Bătrîna, cu frica Domnului în sîn, crezu. Să sperie văzîndu-și fata sîngerată. Îi legă mîna în cîrpe curate. Nu știa ce să mai facă ca s-o oprească din plîns.

Atît odor mai are Stanca. Atîta nădejde. În fața ei vede pe Kivu, vede belșugul d-odinioară, zilele senine

[1] În textul de bază: *clață;* corectat cf. ed. 1885.

și nopțile petrecute pe prispă afară. În fața ei vede căminu-i cum era cînd era. O durere d-a Sultănichii îi curmă viața ce abea să mai ține într-o ață. Un dor, o înduioșare, cînd se zugrăvește în chipul fetei, face pe bătrîna, deși veștejită și uscată ca o frunză de brumar, să-și învieze în adîncul ei ceea ce a simțit cînd a dat ochii cu Kivu pentru întîiași dată.

D-ar fi după gîndul ei, Sultănica, „plăpîndă și frumoasă ca o cocoană", ar trebui să fie și mai și decît nevasta arendașului. I-ar da calești cu telegari, poștalioane cu opt cai bidivii și cîte-n lună și-n soare. Da' s-ar robi turcilor, numai s-o știe bine. Și cînd să gîndește că nu poate nici pe sfert de sfert din ce ar dori, îi vine să se dea cu capul de pereți, să intre în pămînt de vie.

— Odorul mamei, odorul mamei! îngînă mama Stanca, legănînd capul fetii pe peptul ei măluros și mort.

Sultănica sughiță. Pe umerii obrajilor îi joacă și se schimbă două pete ca niște nisfele de rumeneală. Privirile-i ascuțite, scăpate din umezeala ochilor, trec prin geamuri și să îneacă în zarea zilei. Gura-i pare mai mare ca de obicei, mai răsfrîntă. Buzele, aprinse, le simte calde de sărutări. Sfîrcurile urechilor îi ard. Părul e mototolit supt marama ce cade pe spate. Rochia, sucită pe trup. Năjițele opincelor, dezlegate. Se pipăie. Își încheie cămașa la gît. Clipește zorit. Ș-ascunde ochii în umărul osos al mamei Stanchii.

Dacă ar putea să se arunce la picioarele mă-sei! Să-i sărute tălpile și să mărturisească tot...! Dacă s-ar arunca în rîu...? Dac-ar lua lumea în cap și ș-ar perde de urmă...?

— Odorul mamei, odorul mamei! îngînă mama Stanca, legănînd capul fetei pe peptul ei măluros și mort.

Pe Sultănica o taie această mîngîiere curată. Sări din brațele mă-sei și s-aruncă în pat, cu fața într-o pernă, coprinsă d-o jale cu lacrămi cari ard pe unde pică.

X

Drăgan Căprarul cîștigase rămășagul cu Ion al Ciaușului că va veni de hac Sultănichii. Un junc mai mult și fala flăcăilor. Cum o să-și răsucească mustața de grozav printre tineret! O să calce din pod. Cîtă-i curtea hanului de mare, ca p-o beizadea n-o să-l mai încapă locul! Leicuței i-a făcut răvaș de drum. Bărbați sînt și pentru ale sărace. Fiecare cu norocul ei. Dacă i-a plăcut, a vrut. Și ce, nu e tot ea? Multe a văzut, multe a prefirat el prin ăl București! Doară n-a tăiat cîinilor frunză! Sporăvăia, la cazarmă, Negoțoi, vistavoiul, și de cocoana d-lui maior. Că n-o să cază el, Căprarul, în patarama d-lui sublocotenent. Doamne, ce bătaie i-a tras țiitoarea! A doua zi, la „rivizie", era cu ochii ca fundul căldării.

Olio-lio! greu i-a fost lui să facă ce-a făcut, că d-aci încolo merge găitan. Pentru o cotoroanță ș-o pitpalacă, un pumn, și le-a luat mirul!...

XI

Mitrana Tălugă a Tuțuenilor are șezătoare, nu glumă! Două lumînări de seu ard p-o masă rotundă cu trei picioare. Nu e nici un flăcău. Altfel, nu e chip să ai la șezătoare nici pe fata popei, nici pe fata primarului.

Fitece nevastă tinerică, fitece fată mare ș-au făcut poala maldăr de fuioare. Da' mai încurcă lumea cîteva fetișcane ce nu s-au prins în horă și li se scurg ochii să fie și ele printre cele mari.

Fusele zbîrnăie alene într-un rîs cu hohote. Un pisoi, cu cercei roșii, cu ochii ca două scîntei, sare de la un fus la altul și parcă le cîntărește în labele lui neastîmpărate. Doi copilași, cu chica ciufă, așteaptă să scoață daica Mitrana cartofii din spuză și dovleacul din căldare. Și să tot șterg la nas cînd le vin aburi dulci cu miros de godină.

— Așa, soro, zise Ciaușanca, a început să cîrcîie fata Kivului. Vezi unde au dus-o gîndurile, c-o s-o ia

Drăgan... E împelițat Căprarul, nu-i dai de fund. Cu rămășagul i-a păpat neichii juncul cel mai gras.

— Iată colo, strigă Mitrana, de umplu casa, fitece pasăre măiastră își găsește vînătorul. Măcar de ș-ar clădi cuibul în cloponiță ori sub streașina primăriei, tot o să cînte, că nu se poate:

Dar un hoț de vînător
Smulse trei fire de păr,
Le făcu un lățișor
Și mi-l puse de picior.

— De, dadă Mitrană, grăi Marica, fata primarului, dînd ghies fetei popii, cică și vînătorul îi zice măiestrei:

Cîntă-ți, puică, cîntecul
Că mi-e drag ca sufletul.

Toată pasărea pe glasul ei piere. D-ta spui una, eu alta, cum o taie capul pe fiecare...

Marica e un boboc de fată. Cam puțintică, dar ce să-i faci, cînd omul e nurliu, duce ziua după el. Marica, de rîde, ți-arată două șirulețe de mărgăritar. E prelungă la chip, codalbă, cu ochii viorii, și să strecoară printre surate ca un prichindel. Și gluma cu glumă bate și spune basmele și snoavele bătrînești cu atîta limbuție, că parc-ar citi pe slove.

Mitrana simți cuvintele Marichii ca și cum o piersicase cu urzici. Tuși, cîntă ceva pe nas, apoi se duse să ia aminte de mezelic, cum se cuvenea după bunele datini.

Safta lui nea Ghiță aduse iar vorba:

— O să se ducă vestea ca de popă tuns. Ce mai cinste și pe Sultănica! Obraz smerit, suflet ascuns...

Nu sfîrși cuvîntul, și Catrina Pîrvuleasa șopti la urechea Mirei, mai la o parte de celelalte:

— Uite, soro, ce ți-e cu omul! Auzi colo la Safta... Și ea are un copil ce face măricel. Ăst copil l-a născut patru luni în urma măritișului cu nea Ghiță. În curînd o să aibă doi, și, de, se cam zic multe... Altfel, nea Ghiță e omul lui Dumnezeu, ce-are el cu gura

lumei?... Pînă nu vede, nu crede... dacă o crede ș-atunci...

— Și eu, lele Saftă, grăi Ilinca Ciupita, și eu dam cu gîndul că Sultănica n-o să sfîrșească cu bine. Acum să-și mute gîndul la moșii ăi verzi, că nimeni n-o s-o ridice din gunoi. Mai bine să-și lege o piatră de moară de gît și să s-arunce în rîu decît să-și tîrască zilele încărcate de așa păcat...

— Nu spui eu, Miră, șopti iar Pîrvuleasa, pe cînd celelalte dau prin ciur și prin dîrmon pe Sultănica, nu-ți spui eu că naiba cînd n-are de ce rîde face pe hoț judecător...

— Ai gură de aur, surată Catrină, răspunse încet Mira. Auzi d-ta cum sporovăiește Ilinca Ciupita, și ea a înbătrînit fată mare. Se dă ea pe lîngă mulți, și mulți se dau pe lîngă ea, c-ar avea bune părăluțe. Da' ce face, ce drege, că n-are lipici. Cînd merge, să zici curat c-ar fi un butuc cu picioare. Încai cînd rîde, sparge țiple.

Pînă au început, atît le-au fost mult, c-apoi cădeau claie peste grămadă ponoase, cîrtiri, zavistii, învălmășite într-un hohot gras și spart.

— O să-i semene Căprarului.

— D-o fi fată, o s-alerge d-a-ncîtelea pe la soare-răsare pîn-o vedea pe dracu la soare-apune.

— Frumoasă zestre dăruiește sfîntul Niculae!

— Zestre cu mîni și cu picioare.

— Ei, ei, guri rele, și voi ați ametit în brațele flăcăilor! Ziceți mai bine Doamne ferește...

— O să vă placă...

— Da' nu ca Sultănichii...

— Pentru că inima cere, nu-și pune fata poalele în cap.

— Vijelia le ridică.

— Nu se îngroașe gluma... dacă nu ți le ridici singurică, fetica mea.

Și țipete, și rîs, și frămîntare.

Fusele dormea somnul mătușii. Fetele fierbeau de un neastîmpăr cald și puternic. Sudoarea curgea în cîrîie pe obrajii lor grași și aprinși. Unele-și sumeseră mînecile chenăruite în stacojiu și azvîrliră coadele pe

spetele largi. Altele-și desfăcură sînul pietros, care țipa sub cămășile întinse.

Soba dogorea.

Fetișcanele jinduiau farmecul fetelor mari. Nu îndrăzneau, cu tot zăduful, să s-arate în bună voie: abia aveau ca două mere crețești.

Zbeguiala ridica casa-n sus, iar Mitrana, roșie ca coaja de rac, sosi cu dovleacul într-o tavă, spart în bucăți mari și galbene. Aburii, groși și dulcegi, se încolăcea din tavă pînă la grinzi. Lelea Safta, lăsîndu-i gura apă, aruncă marama pe spate și, de veselie, începu să cînte c-un glas prelung:

—Pentr-un măr de fată mare
Naiba aleargă călare,
Pentr-o mură ș-o răsură
De trei ori să șterg la gură,
Și răzași cu răzășie,
Și ciocoi cu căftănie...

XII

Sultănica nu mai băga nimic în gură. Se topea pe picioare. Îngălbenise, se uscase ca iasca și-i scoteai vorba cu cleștele. Ochii ei, drăgălași odinioară, în fiece dimineață erau roșii. Noaptea, cum simțea pe mama Stanca înșelată de somn, plîngea năbușit pînă ce pleoapele îi zgîriau luminele.

Unde o apuca gîndurile, acolo rămînea, fără a clipi, cu mînele înțepenite ca niște bețe. Și după ce se întunecă, pe buzele ei, crăpate și acoperite cu pielițe pîrlite, trecea cîte un surîs trist și plin de amărăciune.

Nu mai știa de lume, nici de rugăciunea obișnuită. Să mișca ca o vîrtelniță, fără să știe, fără să vrea. Cînd umbla, aluneca ușor, ca umbra ce însoțește pașii omului.

Așa se văd, în codrii mușcelelor, mesteacăni bălăi, cu frunzișul mărunt prin care tremură cerul vioriu, și dodată, ca arși de var la rădăcină, se scutură de

frunză, se cojesc de teaca lustruită, se-ncovoaie, se usucă și pier pe nesimțite.

Sultănica, de n-ar peptăna-o mă-sa, nu s-ar mai peptăna. Și cînd mama Stanca îi desfășură valurile de păr, negru și des, peptinele îi scapă din mînă ca la o ciolacă, gîtul nu-i mai ține capul fără pic de carne și, cu un glas ce abia se aude, îi zice: „Spune maichii focul tău“...

Ce nu făcuse bătrîna?... Colindase, pe furiș, prin satele dinprejur după meștere și cărturărese. Unei țigănci dase trîmbă de nouă cămeși [pentru] ghicirea soartei pe stele, pe bobi și pe furtuni... Dar nici leturghiile, nici descîntecele, nici vrăjile nu-i scăpa copila de veștejire.

Din zvon aflase că ai scăpa ce ți-e drag dacă te-ai da în munca Ielelor. Nu c-a crezut, dar a încercat.

Într-o noapte de marți, zărind un cearcăn în jurul lunei, s-a strecurat ca o nălucă pînă la biserică. Apoi s-a întors sub streașina casei. Și ș-a presărat în creștet pămînt din trei morminte. A adăstat toată noaptea, dar Ielele n-au venit. În altă zi a înșirat toate rugăciunile, de la moși, de la strămoși, pînă a căzut jos de amețeală.

Trecu Nașterea Domnului cu sărbătorile mari, trecu cîșlegiul și cei patruzeci și patru de mucenici. Vremea dădu în cald. Primăvara mugură și încolți podoaba plaiului. Și nici-o înbunare l-alde mama Stanca.

În dimineața Floriilor, bătrîna plecă la biserică, mînată spre locașul mîntuirii d-o fărîmă de nădejde. Se dete cu inima toată cîntărilor și evangheliii. La ieșire, cîteva muieri din sat făcură roată în jurul ei și începu vorba despre cele spuse în Duminica Floriilor.

Soarele și un vîntuleț zbiceau văile. Copii desculți goneau veseli, încinși cu ramuri de salcie slujită de moș popa. Bătrînele, pășia-pășia, țineau drumul casei, mestecînd anafura sfințită.

Viața se deștepta. Mugurii crăpau. Vrăbiile, stoluri pe moliftul din fața bisericei, ciripeau cearta lor obișnuită. Și zoriți la trai de aerul căldicel, cocoșii s-auzeau cîntînd să-și rupă beregata.

Mușcelele, acoperite d-o pojghiță verzurie, abureau un fum ce să-nălța alene, clătinat de adiere.

— Jupîneasă Stancă, grăi Tălugianca a mare — nerăbdătoare d-a sfîrși cu cele sfinte — se vorbește pîn sat că Sultănica merge rău cu sănătatea. Bat-o norocul de fată, prea e inimoasă! Iacă, n-are cuvînt să se prăpădească. E tînără, curățică, harnică, ce mai vrea? Pentr-o dragoste nu-și răpune cineva capul. Ce să-i mai faci? Că d-ta știi, nu e ea pentru întîia oară. S-a încrezut pe mînă rea, da' și lui Drăgan n-o să-i meargă strună. Azi pîngărește pe una, mîne p-alta, pînă ș-o găsi stăpînul.

Mama Stanca, apucată ca de alte alea, fără să deschiză gura, o rupse la picior, aruncînd mirul sfînt în noroi.

— Prefăcătorii de vulpe bătrînă, îngînă Voiculeasa, plecă ca o vijelie, parcă n-ar fi știut de patarama Sultănichii. Țandăra nu sare departe de buștean. Așa a încurcat și ea în tinerețe pe Kivu, numai că fetei nu i-a fost d-a bună.

Mama Stanca intră în casă, trîntind ușa de perete. Chipul ei era ca mustul de bozii. Auzul îi vîjia ca scocul morei. La închietura fălcilor simțea două ghiulele de plumb. Capul îi era greu. Picioarele-i înghețaseră pînă la glezne... Și, învîrtind ochii în cap, aruncă un fulger de privire asupra Sultănichii...

— Ai perdut tot... ai perdut cinstea casei! Atît ne mai rămăsese! strigă Kivuleasa, și căzu mototol la pămînt, bolborosind și zvîcnind din picioare.

Sultănica începu să țipe. Se plecă asupra mă-sei, ce în deșert se-ncerca a mai vorbi. Bătrîna o apucă de gît. „Tot... tot... tot!" mai izbuti să zică... ș-o sărută cu focul cel din urmă...

Satul întreg îi trecea pe dinaintea ochilor ei orbi ș-o arăta cu degetul. În urechile-i surde auzi strigîndu-i: „Unde ți-e fala?... Credeai c-o să ție cît lumea belșugul fără căpătăi?... N-a fost curată starea d-odinioară... Sărăcia te-a pedepsit o jumătate de viață și necinstea te cotropește la moarte."

XIII

La trei duminici după Sîn-Petru, soarele poleia lumea în aur cald și tremurător. Zăpușeala, în loc d-a da lenei viețuitoarele, le zorea, le ferbea într-o mișcare veselă de sărbătoare. Belșugul înprăștia cheful pretutindenea.

Porumbiștile primăvăratice erau o podoabă. Iarba se strecura și pe potecile bătătorite. Ogrăzile de pruni și mere se îndoiau sub greutatea pometului. Vrejurile de dovleci se încolăciseră unu peste altu, acoperind gardurile cu foi țepoase și mai late ca foile de lipan. Era un an cît cinci. Săturase orce rîvnă. Că din vreme veche nu se pomenise atîta prisos de bucate. Ai fi zis că fitece bob se însutise.

În fața Hanului Roșu se încinsese o horă strașnică, de săreau scîntei de supt călcîie. În vîrtejul jocului, salbele de galbeni împărătești și icosari turcești zornăiau la gîtul celor avute. Vîlnecele, cu fluturi sclipitori, zburau cînd la dreapta, cînd la stînga. Suratele, împodobite cu flori-domnești, rîdeau izbind pămîntul după hihăitul flăcăilor pletoși, rumeni de zăduf și de sînurile durdulii. Se mlădiau rotund trupurile, dîrdîind pe picioarele lor sprintene, parcă naiba gîdila astă tinerime plină de foc, ș-o arunca în sus ca p-o minge.

Trei țigani — două cobze ș-o lăută — trăgeau „măruntica craiului", înșirînd, din cînd în cînd, chiote întocmite din senin. Lăutarul se prăpădea cu firea, trîntind capul și p-un umăr, și pe celalt, mai ales cînd zărea ulcica, plină pînă-n buze cu vin roșu, subțire și înspumat.

Fruntea horii era Drăgan Căprarul. Cu mijlocul încolăcit în bete, c-un maldăr de ciucuri pe șoldul drept, cu pălăria pe ceafă, ș-ascundea mîndria sub niște sprincene îmbinate. Se simțea în lauda lumei. Se răsfăța în atîtea priviri drăgăstoase.

Femeile în vîrstă nu se mai săturau privindu-și mîndrețele, îndrugînd mai una, mai alta, să le treacă vremea, lipite pămîntului.

— Numai biata Stanca se stinse așa cum cu gîndul n-ai fi gîndit... șopti morăreasa. Odinioară, cînd sosea în toiul horei, amuțea zarva...

— Doamne ferește, grăi moașa Safta, cu Sultănica lăsată pe drumuri, n-a avut parte nici de parastasul de trei zile... Și pe dasupra mai va parastase la nouă zile, la trei și șase săptămîni; la trei, la șase, la nouă luni; la anu, la anu și jumătate, la doi ani, apoi la doi ani și patru luni. Cine să i le facă? Astea-s capetele creștinești pentru mîntuirea sufletului. Și cine poate, la șapte ani, scoate oasele din sînul pămîntului pentru sfînta molifă. După șapte ani omul e curat, că e țărînă. Și țărîna cu oasele binecuvîntate să vor întrupa în ziua d-apoi, mai curate ca lacrîma, în fața tronului de lumină vecnică.

— Iată la Drăgan, zise morăreasa, ce proțăpit e! Da, și joacă, bată-l pustia, parc-ar trage tighel! O să ne nuntească satul cu fata primarului. Da' nu ca zărpă-latecul de fi-meu: în loc să puie și el ochii pe vruna, d-o vreme încoace umblă craun. Sărbătorile, cînd îl cauți, cu hîrzobul în mînă. Pe cine i-o fi căşunat nu știu, că nu spune să-l tai...

— Lasă, cuscră, grăi Dumitra, femeie de cinci copii, cu ochii căprui, ce-i juca la fitece cuvînt. Asta să-ți fie necazul ăl mare, că n-ai mai vedea fir alb...

Brîul răpăia pe-ntrecute, că flăcăii ceruseră ceva bărbătesc. Puține fete-l învîrteau, da-l învîrteau să se ducă pomena.

XIV

Pe pieptul mușcelului dintre Domnești și Berivoești, Sultănica suia, mînînd o vacă bălaie c-un vițel, ce să da pe furiș la uger și scăpa, în mers, țîța rumenă și asudată de lapte. Miercana mugea, întorcînd capul cu niște ochi negri, blînzi și genoși. Bătrînul Lăbuș își urma stăpîna cu credință.

Sultănica, afundată pînă la brîu în fîneață, mergea privind neclintit în depărtare. Slabă, galbenă, cu pielea de pe față așa de subțire că-i numărai vinele

albăstrui urzite în curmezișul tîmplelor. Ochii ei, mari din fire, păreau mai prelungi decît sprincenele, și nu spuneau nici dragoste, nici ură, uitîndu-se, fără pic de credință, la cerul întins ca un zăbranic nepăsător și vioriu.

Părăsind vatra părintească, pustie de farmecile de odinioară, tot i să înfățișa ca o minciună deșartă. Luase lumea în cap, căutînd drumul muntelui Popău, unde tatăl său își ținuse la pășune turmele de oi și cirezile de vite mari.

Voia să-și pearză urma și să-și adoarmă inima ostenită.

Fînul, de leandră, de mărgărintă, de trifoi cu vlăstare învoalte, de măzăriche vîrtojită, să mișca în valuri ușoare, ca o pînză înbrebenată cu flori. Scînteioarele se ridicau cu vîrful roșu. Drăgaica stufoasă răspîndea, pripită de soare, un miros ca floarea de tei. Lumînărelele, drepte și bățoase, întreceau fînul și stau de streaje, din pas în pas, cu flori galbene și bătute p-același picior.

Arii de fețe să împreunau în toată întinderea plaiului, desfășurat în colnice și văi, închis, în depărtare, de înălțimi încovoiate ca niște brîie verzi.

Peste toată această mîndrețe plutea cîte un vultur, alunecînd în largi rotocoale pe aripele întinse ale căror sfîrcuri abia se mișcau din vreme în vreme.

Sultănica ajunse în vîrful mușcelului... Privi lung la turla bisericii din sat... Și pieri la vale, înecată în fîneața ce cobora...

Miercana mugi, și mugetul ei se perdu, ca un glas de jale, în adîncimea văilor.

ŞUER

La răspîntia căilor singuratice, unde călătorul e minune şi glasul omului poveste, o colibă, dusă pe jumătate în pămînt, stă locului neclintită.

Stăpînul lumii e vîntul, şi aruncă, ca în bătătură la el, clăi de nori posomorîţi peste întinsul cerului. Frunzele uscate scot sunete seci şi, repezite în depărtări, se perd spre roata pămîntului.

Noaptea învăluie tot ca într-o trîmbă de întuneric. Prin crăpăturile uşii licăresc fâşii de lumină, ce se mişcă, ca şi cînd s-ar ţese, schimbîndu-se între ele.

Înainte vreme, în aşa loc ş-aşezau pragul cei cari, biruiţi de dorul libertăţii, fugeau de mincinosul trai al iobăgiii. N-aveau nici plug, nici boi, nici sapă. Pămîntul înţelenea nespart. Dar parcă se săturau cu bucuria d-a să mişca încotro i-or duce picioarele şi cu goana ce dădeau în huzmetarii vitregi.

Aşa sta, în limpezimea cîmpiilor, coliba haiducului cu poturi ceadirii, cu şerparul verde, smead la faţă, cu mustaţa rară şi cu ochii ca solzul de crap.

Şuer aţine, în plaiuri depărtate, poteca arnăuţilor cu fes roşu şi cu iatagan adus.

Cînd făcu crucea, dînd drumul murgului, Kira îi strigă, ţintindu-l pe cale:

— Lasă murgului tot zborul, Şuere, şi să-mi întreci vîntul de miazănoapte, vînt fără noroc, de suflă încotro te duci.

Kira ş-aşteaptă voinicul din haiducie. În coarne de cerb atîrnă carabine cu guri largi şi pistoale cu plăsele de argint şi de sidef. Văpaiţa, cu feştilă de cîlţi răsuciţi, tremură în colibă o lumină galbenă şi tristă. Flacăra ei slabă joacă, ca şi cînd ar voi să scape din feştilă, şi aruncă umbra Kirei, de pe perete, sus, pe grinzi.

Fusul Kirei zboară în lungul firului, ca la doi coţi de degete, şi suge de sub pămînzalcă caierul plăvan. Pe genuchii ei doarme somn dulce Niculina, o puiandră sălbatică, pe care Şuer o poartă în brîu ş-o schimbă pe umeri. Cînd a zis „mamă", Şuer a iertat un ciocoi, cînd a zis „tată", a trimes două zburături de icosar, una în frunte de urs, cealaltă în frunte de idicliu.

Mulţi ani Kira a străşnicit plaiurile cu alesul ei. Pletele-i, dese şi negre corb, se îndoaie din creştetul frunţei pînă la umerii obrajilor. Ochii ei poruncesc cînd nu dăsmiardă.

Cîntă, muindu-şi pripit degetele cu care trage lînă din caier. Niculina tresare; cască ochii rotunji şi albăstrii ca o mărgea; scutură pe spate coama părului ca spicul şi, agăţîndu-se de sînul pietros al mă-sei, îi zice:

— Tu, bîcă, ai două fuioare, unul colea, unul colo, unul în furcă, unul pe grinzi, ăla e negru, ş-ăsta bălan.

Kira, zîmbind, răspunde:

— Ăl de sus e umbra, mamă; din aşa caier trag ursitorile firul vieţelor de nimic.

— Şi de se rupe firul tău, fusul cu tort cade; dar de s-ar rupe firul de umbră, cade şi fusul de pe grinzi?

Şi văzînd pe mă-sa dusă pe gînduri, se vîrî sub o blană de urs şi adormi cu mîna aninată de cerceluşele Kirei.

Ploaia începe cu boabe mari cît oul de graur; vîntul goneşte năuc şi se umflă cu un vuiet ce se ridică necontenit. O clipă, coliba se lumină pe ferăstruia podului. Un fulger cît un balaur se zvîrcoli în norii groşi şi

negri ca zgura. Noaptea își închise iarăși întunericul. O uruitură să perdu în depărtare.

Kira își făcu cruce; fusul îi scăpă din mînă; de greutatea tortului rupse firul, căzu jos și se învîrti în juru măciuliii. Niculina tresări. Kira o sărută în creștetul capului, se pipăi și oftă apăsat. Simțise mișcîndu-se în pîntecele ei o nouă viață...

Niculina întrebă:

— Unde e fusul din perete? unde e fusul de pe grinzi?

Kira aruncă furca, se sculă de pe pătura sură și, dreaptă și nemișcată, ca o stană de peatră, zise pe gînduri:

— Cum mi să bătu inima... și nu știu pentru cine. Nu-i bănuiesc nici partea, nici chipul, nici soarta. Dar-ar Domnul, d-a fi băiat, cîmpul lui să dea nouă spice dintr-un bob, plugul lui să taie pîn' la izvoare, boii lui să lase d-o schioapă copita în pămînt; să aibă umbra tihnită și casă la văzul lumii; și potera și ciocoii să se ducă cum să duc stolurile de lăcuste, mînate de vînturi, în pustie locuri.

Dar — cum nu să mai pomenise — cel din urmă fulger dăzlegă începutul iernii. Răcoarea se schimbă în frig. Fulgii de zăpadă cad împestrițînd întunericul. Vîntul amorți.

Niculina întrebă iar:

— Unde e fusul din perete? unde e fusul de pe grinzi?

Kira zise încet:

— Vai de mine! bărbatul plecă pe vînturi și pruncul se vesti pe viscol!

Într-un tîrziu suflă în văpaiță, își ghemui copila la sîn și adormi muncită de vise și de vedenii.

Dimineața cîmpul e coliliu cît se perde ochiul în zare. Cerul acoperă ca un coviltir de argint aria pămîntului.

Ușa colibei se deschide. Kira, într-o dulamă cu hărșii de vulpi, se repede înspre Cornul-Caprei și privește neclintită.

La o fugă de cal, acolo unde cerul se împreună cu pămîntul, să zărește un vălmășag de oameni cari

călări, cari pe jos. Ei vin și vin încet. Vin prea încetinel... Kira se cutremură. Vin și vin domol. Chipurile lor uscățive, cu mustăți răsucite și cu ochi de lup, se taie dăslușit în moina limpede a dimineții. Cel dîntăi e Ursul, care lasă pistolul în oblînc și ucide cu pumnul. În sărici blănoase, cu căciuli cît căldările, ceilalți merg cu privirea în jos, ca într-un alai de jale. Tolopan, Cătănuță și Deliu poartă pe umeri sarcină, ce, d-ar fi mai mare decît pămîntul, nu i-ar strivi mai greu. Parcă numără pașii, parcă dibuie locul în mersul lor. Să ducă ei, pe patul de tufani, cerb trîntit din muchie de stîncă, or mistreț doborît la jiriștea pădurilor? Dar unde să fie mai-marele lor? De obicei, el venea în fruntea copiilor, jucîndu-și murgul, ce-și mesteca zabalele înecate în spume albe și roșii.

— Unde e Șuer? strigă Kira... și pustiul se umplu de strigătul ei dăznădăjduit.

Cînd ceata haiducilor sosi în dreptul colibei și puse încetinel jos patul de tufani, Kira văzu pe Șuer învăluit în bunde, vînăt, cu gura încleștată, cu capul sfărîmat, cu mîinele întinse d-a lungul trupului. Și se repezi la gîtul lui Șuer ca o fiară care se azvîrle asupra prăzii. Îi coprinse grumajii, își lipi fața de fața lui...

Cînd se ridică, cu buzele roșii, în mijlocul tutulor, își aruncă dulama și strigă:

— Dășteaptă-te, copil, în măruntaiele mele, c-a perit viteazul codrilor! Și codrii vor fi moștenirea ta, c-ai mișcat pe crivăț, pe fulgere și viscol. Apoi, îndu-ioșată, plecîndu-se pe trupul mortului: Iartă-mă, Șuere, că blestemai și soarta pruncului ce n-a sosit încă...

Haiducii măsurară pe Șuer c-o trestie în lung și în lat. La cîțiva pași, săpară groapa cu cuțitele, scoțînd bulgării cu pumnii.

După ce-l coborîră în locașul de vecinicie, îi înfipseră la căpătîi două iatagane legate cu sîrmă, în semn de cruce. Semn de viteaz și de creștin. Și cu toții, în jurul mormîntului, se rugară în gînd, învîrtind căciulile în mîinele lor cojite de soare și de ger. Dar în

aceste fețe de rășină, dorul și mila se sfărîmă ca de niște lespezi de piatră și trec fără să lase urme.

Kira îngenuche; își acoperi fața cu marama udă de lacrămi și sărută mormîntul, care începuse a îngheța...

La răspîntia căilor singuratice, unde călătorul e minune și glasul omului poveste, în fața unei cruci de iatagane ruginite, stă coliba Șuerenilor, mîndră și ridicată de la pămînt ca la trei tălpi de grindă. De zăvorul ușii e priponit roibul, și suflă sperios pe nări răsfrînte, și bate cu copita iarba de sub picioare. În colibă mama Kira se dăsmeardă între copiii săi: o fată mare ș-un flăcău. Fata e bălaie; flăcăul e oacheș și larg în spete. E Șuer-copilul, căpetenie de haiduci, ce poartă fulgere în priviri și glasul lui te îngheață ca bătăile crivățului, căci a sosit pe vînturi, pe fulgere și viscol.

Ș-a strîns grămezi de mahmudele ca jeraticul, zestre pentru sora sa, șaluri de Țarigrad și chihlibare cît oul de găină; iar zestre șieși: carabine ferecate și hangere de seraschier.

Acum, în toiul verii, ar dori să zboare la pîndă, unde Șuer-copilul, luînd din cătare în cătare conacul isprăvniciii, își uită de trîndăvia din răspîntia căilor singuratice.

Din dăpărtare s-auzi încetinel un cîntec prelung:

— La crucea de iatagane
De te-aș prinde, cațaoane,
Să-ți dau foc la fustanele,
Să scape țara de ele,
De lepră și de belele...

— Vin! zise Șuer, sărind de lîngă masă.

— Vin, fătul meu, răspunse Kira. Spune-mi mie, Șuere, ce-ți lipsește? Ce nu ai? Cînd ăi lăsa focului viața de haiducie, viață de azi pînă mîine?

— Cînd iataganele de fer de la căpătîiul tatii s-or preface în iatagane de aur, cînd din busuiocul de pe mormîntul lui vor răsări dafini și naramzi, cînd codrii or înfrunzi iarna ca și vara, vara ca și iarna... atunci și nici atunci...

FANTA-CELLA

Aici țipătul goelanzilor nu e, ca aiurea, ascuțit și jalnic. La Miramare[1] cerul e albastru ca o boltă[2] de peruzea. Marea să îndoaie în cute de smarald, bătînd malurile golfului și prelingînd licărișul zărei, arcuit din lagunele Veneției pînă în livezile Iliriei. Șalupele, cu două pînze, alunecă, se întrec, ca lebedele cînd își încondură aripele și vîslesc adînc cu picioarele lor cenușii. Și nu e dor, nu e farmec și cîntec de dragoste pe care călătorul să nu-l simță izvorînd de pretutindeni din pînza ce lincăie molatic și din albia țărmurilor cu grădini de chiparoși și portocali.

Și dacă năvodul atîrnă greu, pescarii întind vesel de funii. Mușchii lor de aramă se umflă; mînecele trosnesc; chipurile lor, torturate de opintire, se-nviorează; iar cînd apar din valuri maldările de pești, cari sar și scutură din coadă, încep cu toții să cînte, în mijlocul șuietului de peste ape, cîntece moștenite de la strămoșii lor.

„Eviva![3] colț fericit al lumii, cu adieri și calde, și răcoroase. Cît vei fi bogat în pește și aurit de soare, vom pluti în copăile noastre pînă în matca Adriei."

„Apus norocos, ce momești vietățile undelor și le arunci în ochiurile plășilor late, vînturile tale arar vin

[1] Castel zidit pe o stîncă, pe malul Mării Adriatice, la 6 km. de Triest.

[2] În textul de bază: *baltă*; corectat cf. ed. 1885.

[3] Să trăiești! (it.)

năprasnice şi haine; norii se bolovănesc şi se sparg pe loc; ploile repezi parcă încetează înainte d-a începe. Eviva!"

„Cerul nostru e ca un copil blajin, plînge ca să rîză îndată cu lăcrîmile în ochi.

Eviva! grădină fericită a lumii!"

Pe ţărmul dinspre Molo, printre stînci de var şi de cremene, pescarii să odihnesc, rîd şi mestică tutun, scuipînd cleios şi galben; cu pălării de pîslă vînătă, pleoştite într-o parte; pantalonii sumeşi pînă la turloaie; cămăşile groase, desfăcute pînă la umeri; pepturile lor cu păr roşcat, stufos şi creţ; raşi, uscaţi, cu toarte de argint în urechi.

Coşurile de cătină stau încărcate cu peşte proaspăt. Femeile îi aşteaptă fluturînd batistele pe înălţimi. Copii coborînd în cîrduri îi întreabă, din depărtare, dacă au prinş raci, crabi şi stele de mare.

Dar pescarii au tainul lor de glume, cîntece şi poveşti. Tinerii spun ce furtuni au învins, ce fete din Triest au înduplecat şi cîţi delfini au întrecut la înot. Bătrînii povestesc cruzimea condotierilor şi cîte se mai zic de „Stînca sîngelui", de „Crucea căpitanului Piombo" şi de „Umbra Lagunei", care rătăceşte din miezul nopţei pînă să albeşte luceafărul dimineţei ca un ban de argint.

Numai moş Fanta stă tăcut, rezemat d-o lespede ocolită cu merişor. Barba şi pletele-i albe, turţurate de sarea mării, i-acoperă ochii şi faţa uscată şi scorojită ca o piele de miel întinsă la soare.

— Ai gură şi cimpoi, fă să răsune dealul şi smîrcurile mării...

— Aide, moş Fanta, adu-ţi aminte din tinereţe...

— Uită dorul celor perduţi... tot se ascunde, nimic nu se perde...

— Şi ca dăstul vei tăcea lungit pe scînduri de molift, cu mirul pe frunte şi cu pămînt în gură.

— Cîntă-ne, că ţi-or cînta şi ţie greierii, şerpii şi broaştele...

Moş Fanta scutură din cap şi amuţi gluma tovarăşilor săi.

— Ei! cimpoiul meu de cincizeci de ani a uitat să rîză, că de-l umflu să îndruge *Tarantella din Neapole*, el plînge într-una, tovarăş trist al inimii mele.

Burduful[1] cimpoiului se umflă, ca o lighioaie ce înviază, şi ţiuitul lui, lung, migălit, îngînat, părea ca o veste[2] tristă din capătul apelor. Ochii lui moş Fanta luminară în negura orbitelor. Fermecat de amintiri, începu să spuie:

„Cînd lumea nu era pustie şi soarele răsărea de două ori, fără să apuie vrodată, Fanta-Cella alerga zglobie pe creştetul golfului, mînînd caprele din iarba răscoaptă a muchilor în pajeştile grase de la umbra albăstruie a dafinilor. Şi nu era lămîie mai galbenă şi mai parfumată ca părul ei despletit, nici cicoare mai albastră şi mai învoaltă ca ochii ei limpezi şi blînzi.

De adormea, caprele îi mîngîiau obrajii ş-o trezeau în glasul păsărilor cari se certau sub boltele de viţă. Privirile i-alunecau pe poteca de argint trasă de soare peste velinţa mării mişuită de colori.

Petréle[3], albatrozii şi muetele[4], cu aripi ascuţite, retezau netezişul apelor, muindu-şi guşa, în goana vînatului. Ogrăzile de măslini, pe povîrnişul golfului, ca nişte petece de fum împrăştiate p-o pînză verde şi înflorită.

Atunci Cella, fără să clipească, dreaptă ca o făclie, cînta. Vorbele ei curgeau ca nişte picături de apă ce cad pe marmură. Nu era şir, nici înţeles. Nu ghiceai gînd, nici simţire omenească. Şi glasul Cellei suia fără căpătîi, repezindu-şi dorul, nedăsluşit şi rece, între mare şi cer."

Cimpoiul, chinuit la subţioara lui moş Fanta, se tînguia ca şi cum cineva l-ar fi sugrumat. Sunetele năvăleau afară înghesuite, repezi şi jalnice.

[1] În textul de bază lipseşte; introdus cf. ed. 1885.
[2] În textul de bază: *îngînat ca o veste;* corectat cf. ed. 1885.
[3] *Petrél* — pasăre de mare de culoare albă, cu spatele şi aripele cenuşii (fr.: *le petrél*).
[4] *Muetă* — pescărel (fr.: *la mouette*).

— De unde vii, Cella... odor din lumea fără carne, fără ură... de unde vii?

— De unde vin toți și calc pe unde nimeni nu atinge, îmi răspunse ea mîngîindu-și iedul grivei, ce-o împungea cu coarnele drepte și țepene.

— Un' te duci, Cella, unde te duci?

— Dincolo de lume, pe unde nimeni nu mă poate urma.

— Și cînd te înfunzi în scorburile pietroase nu simți singurătatea ca o durere?

— Nu știu ce e durerea, căci n-am cunoscut plăcerea, nu plîng, căci n-am rîs niciodată. Păsările Sîn-Petrului aleargă, despică vînturile, și pe senin și pe furtună același glas au, aceeași fire... întreabă-le pe ele de sînt fericite or nu.

— Dar spune-mi, Cella, cînd noaptea se-ngînă cu ziua, n-ai simțit focul inimii aprinzîndu-ți obrajii? Și n-ai întins brațele goale după închipuirile minții?

— Cine m-a întristat, ca să fiu mîngîiată? Cine m-a mîngîiat, ca să-l pot dori? Și de ce să mă mîngîie? Și de ce să doresc? Mi-e dăstul ce văz, ce auz, ce înțeleg, ce mă-npresoară. Iasomia bălsămează aerul cu miros de faguri albi; soarele, în zori, șerpuiește munții Triestului cu chenare de rubin, iar la amiezi sparge și risipește curcubeie cari se mișcă în fitece creț al mării. Iacă dorul și dragostea mea!

— Cella, dacă nici pirat, nici pescar, nici păstor nu ți-a înduioșat inima, pe cine chemi cînd cînți?... De ce cînți?

— Cînt că mi s-a dat glas, cum privesc că am ochi. Marea de ce-și cîntă povestea ei? Greierii de ce chirăie cînd noaptea învăluie pămîntul?

— Cella, tu mă privești perdută gîndurilor, ca ruinele Servolo[1], cari privesc nepăsătoare peste tot întinsul Istriei. Dar d-ai ghici, din ochii mei, cîte nopți le-am făcut zile, poate te-ai îndupleca să unești iezii tăi cu mrejele mele. Și n-ar fi ciută nedoborîtă, n-ar fi vînt nebiruit, gîndindu-mă cum mă aștepți în pragul casei noastre...

[1] Vechi cartier în orașul Triest.

„Și cînd și-a plecat, la sărutările mele, capul înecat în mătasea părului, fiorii[1] îi cutreierară trupul și broboane calde licăriră în genele ei tremurătoare."

— Cine iubește nu mai moare...

„Nopțile nu întunecau lumina inimii. Fericirea adormise pe perna pe care Cella își odihnea capul. Sub ochii mei priveam necontenit înțelesul vieței. Cerul mi se părea aproape ca un tavan azuriu; podoaba grădinilor din Miramare, ca un vis de care ne apropiam; viața, ca o vecinicie"...

„Într-o zi pluteam spre Triest. Dăspicam marea cu lopețile. Îmi băteam joc de zborul goelandului. Și mă ferbea dorul d-a împărtăși lumii că la umbra dafinilor, pe unde ațipeam mîngîind pletele Cellei, nu e zi și nu e noapte ca orice zi și orice noapte, ci traiul zîmbet din stele ș-o simțire din alte lumi. Aș fi murit de fericire dacă aș fi închis numai în mine aceea ce toate inimele la un loc n-ar fi putut coprinde.

„O, de ce vînturile nu mă dete rechinilor! Viața n-ar fi murit, căci, adormind pe talazuri ca p-un pat moale, cea din urmă tresărire a dragostei ar fi călătorit vecinic, ca o fășie de lumină ce colindă tot infinitul, fără să se stingă vrodată".

— Aduceți Chianti[2], roșu ca sîngele! Turnați Barolo[3], ce ferbe ca patima! strigară prietenii cînd sării în mijlocul lor.

„Ș-am băut, printre fiascuri și femei dăsfrînate, pînă cînd farul Triestului ș-a aruncat lumina, ca o limbă de aur, peste valurile întunecate ale golfului.

Cînd mă întorceam spre casă, o noapte posomorîtă înghițise lumina stelelor, ș-o noapte și mai profundă înfășa mintea mea de mai multe ori. Cercai să-mi închipuiesc pe Cella în pragul ușii, și, în creierii mei de plumb, acel chip, la care mă închinam, s-amesteca, dispărea. De-i zăream obrajii rumeni, ochii i se stingeau, de-mi apărea coama aurie, fața i se risipea ca un fum ușurel.

[1] În textul de bază: *fiorile;* corectat cf. ed. anterioare.
[2] Vin roșu, spumos, din regiunea viticolă Chianti, Italia.
[3] Vin spumos italian.

De două ori mînia m-a ridicat în picioare. Am întins brațele, ca să smulg locașul în care m-aștepta fericirea mea și să-l arunc în mijlocul apelor.

Vijelia răscula valurile, negre ca niște dealuri de marmură neagră, desfășurîndu-le cu furie pînă le spărgea de maluri, unde-și lăsau, ca niște bale de mînie, spuma lor albă și amară.

Și cînd, mai tîrziu de miezul nopții, trăsei zăvorul și dăschisei ușa, Cella plîngea, îngenucheată la candela Madonei.

— De unde vii? îmi strigă ea, înecîndu-și suspinele. Ce patimi ți-au stins lumina ochilor?

Și dispăru în întunericul nopții...

Alergai. Cercai să străpung întunecimea cu privirile aprinse de durere, dar înghețai locului... Pe Stînca Vultorii se ridică, în mijlocul nopții, un sul alburiu, și glasul Cellei s-amestecă în vuietul mării...

— Fanta! Fanta! cine iubește nu mai moare!

Apoi un zgomot de trup omenesc care cade și se amestecă în furia valurilor."

„A doua zi, tîrîndu-mă pînă la Stînca Vultorii, marea era netedă ca o oglindă. Nici o cută, nici un cerc nu-mi arăta mormîntul fericirii de ieri.

Marinari, voi, cari biruiți vijeliile, fugiți departe de Triest. Dăspicați munții și vîrîți în pîntecele lor odorul zilelor voastre. Numai acolo omul apelor ar scăpa de omul orașelor!"

Moș Fanta tăcu. Sprîncenele i-acoperiră ochii. Pescarii șoptiră, făcîndu-și cruce: „E nebun, sărmanul, e nebun!" Bătrînul plecă. Își umflă cimpoiul și, după o tînguire de sunete ascuțite cari îți tăiau auzul ca un herăstrău subțire, mormăi, în tăcerea apusului:

„Cînd lumea nu era pustie și soarele răsărea de două ori fără să apuie vrodată, Fanta-Cella alerga, zglobie, pe creștetul golfului, mînîndu-și caprele din iarba răscoaptă a muchielor în pajiștile grase de la umbra albăstrie a dafinilor... Și nu era lămîie mai galbenă și mai parfumată ca părul ei dăspletit, nici cicoare mai albastră și mai învoaltă ca ochii ei limpezi și blînzi..."

IANCU MOROI

lui *Alexandru Economu*[1]

I

Nu se auzea, în întunericul unei nopți de toamnă, decît lătratul cîinilor din mahala. Pe ulițele strîmte și dosnice de pe lîngă Grădina Icoanei, noroiul și bolovanii de piatră se împestrițau cu băltoacele întinse d-a curmezișul drumurilor. Felinarele, înfipte din răspîntie în răspîntie, nu luminau mai mult decît stîlpii telegrafului. Norii posomorîți burnițau, înecînd casele într-o atmosferă fumurie și împufată asemuită[2] cu aburii ce plutesc alene pe dasupra bălților.

În fața unui maidan, îngrădit cu lațe, o casă mai răsărită decît celelalte. Pridvorul ei, de scînduri noi, rînjea în întuneric, ca un șir de dinți uriași.

Înlăuntru, răsturnat în lungul patului, cu capul vîrît într-o pernă, s-ascundea fața în mîini domnul Moroi. Slab și dășirat, îmbrăcat în haine negre, părea gata de plecare, cu toate că ș-afunda capul din ce în ce în pernă cu sforțarea unui om slab care, voind să scape de pericol, închide ochii și strînge cît poate pleoapele.

În fața unei oglinzi mari, cu pervazuri poleite, d-na Moroi se peaptănă. Părul negru, azvîrlit pe spate, face ape-ape la lumina a două feșnice cu trei ramuri. Rotundă la obraji, albă, cu ochii negri și mînioși, se-ntoarce

[1] Coleg de liceu cu Delavrancea în 1875—1876; a făcut parte din grupul „Trubadurului"; nepotul scriitorului Ciru Oeconomu.
[2] În textul de bază *asemuită* lipsește; introdus cf. ed. 1885.

cînd p-o parte cînd pe alta, nemulţumită de cum îşi potriveşte peptănătura.

Cu o fustă scurtă, cu corsetul pus, cu mîinele goale pînă în umeri, cu ghetele descheiate, cu o talie rotundă şi mlădioasă, cu peptul plin... femeie bine zidită... tînără încă... frumoasă... mai mult plăcută decît frumoasă.

Bate din piciorul drept. Strînge peptenele. Îşi muşcă buza de jos. Închide ochii şi strecoară, printre dinţii albi, cîte un „ah!" care-i mişcă repede pieptul.

După o răsuflare, grea ca de osîndit, d-l Moroi ridică capul din pernă şi, cu un glas slab şi umilit, îi zise, privind-o lung:

— Pentru ce, Sofi?... Pentru ce vrei cu orice preţ să mergem? Vremea e urîtă... Mie nu prea mi-e bine...

D-na Moroi trînti peptenele pe scînduri, de se sparse în două. Se încordă în lungul trupului şi îngheţă rigid, ca o pîrghie, în dreptul oglinzii.

Figura prelungită şi galbenă, barba rară şi căruntă, ochii albaştri şi stinşi ai d-lui Moroi îmbătrîniră într-o secundă. Acest cap blajin şi trist, abia susţinut de un gît scofîlcit, păru că se descompune. În locul ochilor şi gurii se adînciră două umbre profunde.

— Vreau să mergem! răspunse apăsat d-na Moroi. Vreau fiindcă vreau... Trebuie să înţelegi odată că nu pot trăi ca o pusnică. Ne-au invitat oamenii. Şi e superiorul d-tale. Ai dori să te privesc ca p-o icoană, să trăiesc numai cu tusea, cu junghiurile şi cu palpitaţiile d-tale? Cine strică dac-ai îmbătrînit şef de birou? Lipsa ta de tact şi amorţeala în care trăieşti. Dacă nu te-aş mai scoate în lume, nu ştiu, zău, de n-ai perde şi acei 300 de lei... Şi taci?... N-auzi?... Nu vezi?... Taci?... Trebuie să mergem... Le-am scris că viu!

— Dar nu ştii cît ne costă seratele directorului? Cu ce să mai fac faţă... Dumnezeu ştie!

În vorbele lui Moroi era atîta durere şi dezgust laş, încît ar fi mişcat pe cel mai împietrit om. Mînia Sofiii amorţi o clipă, se prefăcu în milă, dar într-o milă rea, care înveninează fiindcă împiedică d-a vorbi. Şi sfîrşi în revoltă:

— Nu care cumva ai socotit că răpindu-mi tinereţele din închisoarea de la *Centrală*[1], să le închizi, ca într-o ocnă, în aceste patru ziduri... În familia d-tale de căruţaşi şi precupeţi, de şase ani de cînd îmi mănînci zilele. În fiece zi socoteli şi catastişe. Împrumuturi la fiece păcătoasă de rochie. Spaimă la fitece pereche de ghete... Dar ce am eu ca lumea?... viaţa din casă?... relaţiile cu oamenii civilizaţi?... balurile?... băile?... Minciună şi cîrpeală toate!... Ah! dacă nu mi-ai fi ieşit înainte!... Ah! dacă n-aş avea pe Fiţi, îngeraşul mamei!... Mă înţelegi?... Trebuie să mergem... Le-am scris că viu!

Ochii ei, plini de lumini vinete, zguduiau, mai mult decît orce cuvînt, şubreda fiinţă a lui Moroi, care nu trăia, în aceste scene de supunere oarbă, decît pentru umilinţă şi decepţie.

— Sofi, îngînă şeful de masă, am pus şi lanţul, şi ceasornicul la ovrei, atît ne mai rămăsese în casă. Am scontat leafa numai ca să-ţi fac 200 de lei... Te-am ascultat... Dar gîndeşte-te şi tu... Pînă cînd?... Ce-o să mai amanetăm dacă perdem şi-n astă seară?

— Destul! Aceeaşi comedie de la nuntă şi pînă azi!... Aceeaşi nesimţire... Acelaşi egoism! Vreau să vorbesc directorului de înaintarea ta. Mi-a făgăduit mie... mie! Nu putem să stăm la o parte, ca nişte cerşetori... Oamenii cu educaţie fac ce fac şi ceilalţi... Mă mir că nu simţi aroganţa oamenilor cu maniere cînd te văd lihnit, tremurînd la fiece leu perdut... Şi au dreptate... Aşa e lumea... Aşa e viaţa... Tu nu ai nici inimă, nici cap!

D-na Moroi se trînti pe o veche canapea damaschinată şi începu să plîngă, strîngîndu-şi obrajii în mîinile încărcate cu inele. Suspinele ei sugrumate şi repezi izbeau adînc, ca nişte alice, în inima lui Moroi, care bătea din ce în ce mai violent.

Se sculă în picioare.

Slab, aiurit, păşi uşor, de teamă d-a nu se frînge de la închieturi, şi îngenuche la picioarele soţiei sale.

[1] Şcoală de fete cu internat, în Bucureşti; localul a fost construit după planurile arhitectului Ioan Mincu. Azi — Şcoala medie nr. 10.

Răsuflarea se opri ca la un om ce se prăbușește într-o groapă fără fund. Pînă cînd genuchii îi ajunseră la covor, i se păru o eternitate de rușine maladivă. Cîteva pete rumene îi răsăriră în obraji.

Întinse încetinel mîinile pe genuchii d-nei Moroi, care se scîncea zadarnic, fără nici o lacrîmă în ochi. Și, cu înfățișarea unui cîine obișnuit să fie bătut, șopti, mîngîind-o:

— Dacă vrei tu... Dacă zici tu... Dacă nu se poate altfel... Îmbracă-te, dragă Sofi, să mergem... Cum poftești... Nu mai plînge... Știi că-ți face rău...

Și mîngîierile lui monotone îndrăzniră a i se apropia de umeri. Cînd își plecă buzele, uscate și pîrlite, pe mîna ei mică și parfumată, un surîs licări în ochii lui tăiați de munca registrelor.

Plecă fruntea pe genuchii ei. Sărută de mai multe ori în același loc, și de plăcere, și de greutatea d-a-și mai ridica capul, și de frică d-a o privi drept în față.

Neștiind cum să sfîrșească și nemaiputînd lupta cu tăcerea, îngînă:

— Dacă vrei tu... dacă zici tu... Poate în astăseară să avem mai mult noroc... Scoală, Sofi... Mă duc îndată după trăsură...

D-na Moroi, ștergîndu-și ochii ei uscați, îi răspunse restit, nevoind să-și trădeze mulțumirea:

— Cum, tu?... tu?... Dar slujnica unde e?

— Stanei... n-am putut să-i plătesc pe două luni... N-aveam decît cei 200 de lei... A plecat lăudîndu-se cu judeca...

Sofi se sculă repede. Se duse la oglindă. Începu din nou să se peptene. Își desfăcu cîteva codițe, strîns împletite din frunte pînă la urechi, ținînd între dinți un ac de cap.

Moroi, jinduind zadarnic o vorbă din partea ei, un surîs, o căutătură cu coada ochiului măcar, își puse jobenul țuguiat. Îmbrăcă un pardisiu, castaniu de felul lui, dar înverzit de soare, și, tresărind la sunetul clanței, se strecură pe ușe, abia îndrăznind să-și descarce toată inima într-un suspin. Vîntul fluiera prin streșini. Pînă la Sofi erau trei uși închise, totuși, Moroi

furișă prin geamuri o privire. I se păruse că revolta lui, atît de tainică, descuiase rînd pe rînd fiece ușă, spărsese geamurile și-l dăduse de gol.

II

E ora 11. Ploaia răpăie pe acoperișele de șindrilă și pîrîie pe cele de tinichea, parcă ar bate tobele. O trăsură cu coșul ridicat lupta cu noroaiele mahalalei. Caii, micșorați în ham de opintire, nu răsuflau decît în lapovițe, aruncînd șipote întregi de supt picioare, cari se spărgeau de capră, de roatele și de scările trăsurei, pînă pe dasupra coșului. Birjarul înjura. Ajunse în Podul Mogoșoaei. Ținu înainte pînă la Biserica Albă și apucă pe Strada Fîntînii. Iancu Moroi făcu semn cu vîrful umbrelei să oprească în dreptul unor case cu două caturi, luminate de sus pînă jos *ajurnu*[1], cum observă Sofi Moroi.

Birjarul învîrti un leu alb în mîna lui udă și scorțoasă.

— Coconașule, păcat de Dumnezeu, mi-am omorît caii... Numai un franc?

Apoi, văzînd pe cocoană că-și întinde boierul spre gangul caselor, ridică glasul:

— M-ai luat de la teatru... nu plec d-aici!...

— Dă-i dracului ce i-oi da, șopti Sofi, și-și îmbrînci bărbatul din loc.

— Sofi, n-am nici un gologan... rămîn 198...

— Dă-i ce i-oi da... ne-aude de sus... ce nesimțire! N-ai nici de birje!... Începi de la poartă să rupi din 200... Tu ești *devena*[2] de vom perde...

Moroi să cutremură. Întinse birjarului încă un leu. Nădușelele îi brobonară fruntea.

El e de vină... Cum nu s-a gîndit să împrumute doi franci de la copist?...

[1] Corect: *a giorno* — ca ziua (it.).
[2] De la *déveine* — ghinion, nenoroc (fr.).

Şi, suind scările directorului, urechile îi vîjiiau de ţipetele nevestei d-a doua zi, care îi dovedea, apucată de nevricale, că el e de vină.

Pînă ce suiră scara, să împedică de cîteva trepte şi-şi trecu batista prin toate buzunarele. Vroi să-şi scoaţă ceasornicul şi se sperie că l-a perdut, pînă ş-aduse aminte de „Solomon Berştein & fiu" din faţa Bisericii Creţulescu.

Sfîrşise prin a se convinge că el o să fie de vină dacă or perde şi-acum, ca de obicei.

Pînă la uşe suise în urma Sofiei. Apropiindu-se de intrare, Sofi îi dete braţul, îi lăsă 50 de lei, iar restul îl luă pentru *combinaţiile* sale. Cînd puse mîna pe clanţă, îi furişă în ureche, cu o asprime sugrumată:

— Iancule, bagă de seamă!... Nu te ambala[1]!... Deschide-ţi ochii... Nu-ţi urmări miza!

Deschiseră uşa salonului. D-l director le ieşi înainte. Vesel, legănîndu-şi pîntecele, învîrtindu-şi un deget prin lanţul de aur de la brîu. Sărută curtenitor mîna d-nei Moroi. Întinse vîrful degetelor şefului de masă. Moroi le atinse cu tot respectul cuvenit unui superior.

Directorul, după ce-şi netezi favoritele roşcate şi clipi des din nişte ochi mici cu pupilele vărgate, dete braţul d-nei Moroi, lăsînd în urmă pe subalternul său, care abia îndrăznea să calce covorul şefului.

În mijlocul salonului, două mese lungi, înţesate de mosafiri. La una domnii, la cealaltă doamnele. Directorul se opri şi, în surîsul tutulor, întroduse pe noii-veniţi.

— Mi se pare că vă cunoaşteţi cu toţii... D-l şi d-na Moroi...

Candelabrul plutea în mijlocul salonului, mişcînd uşor flacările a trei rînduri de lumînări. Oglinzile, paralele, înmulţeau nesfîrşit, d-o parte şi de alta, mesele, scaunele cu mătase roşie şi întreaga adunare

[1] A-şi lua avînt; a miza sume mari (din fr. *emballer*).

cu aspectul şi gesturile ei. În oglinzi predomina mişcarea, în salon zgomotul.

Pe pereţii căptuşiţi cu hîrtie cu buchete de liliac şi trandafiri, cîteva tablouri şi trei-patru heliografii. Pe nişte măsuţe ovale, chesele de tutun şi de dulceaţă, pahare subţiri, albe, tăiate la vîrf c-un cerc mat, linguriţe de argint, farfuriuţe şi ceşti de porţelan.

Salonul avea aerul unei cafenele, din cauza fumului de tutun, gros şi trezit, al cărui miros pătrunsese în mobile şi începuse a îngălbeni hîrtia de pe pereţi.

Pe cele două mese cu postav verde, cîte-o lampă mare de bronz.

Şi doamnele, şi domnii jucau cu o plăcere nespusă.

Zarva se încrucişa, apoi se potolea pentru cîteva momente şi reîncepea cu aceeaşi ameţeală de fraze, de cuvinte şi glume, şi vesele, şi necăjite.

Cocoanele vorbeau toate dodată şi trînteau furios cărţile.

Şi peste toată această zarvă, s-auzea regulat, ca bătăile unui ceasornic:

— Carte.

— Da.

— Nu.

— Şapte.

— Opt.

— Cinci.

— Bac!

Pachetele de cărţi treceau din mînă în mînă, trîntite pe masă de cel care perdea şi aşezate delicat de cel care avusese o mînă norocoasă.

În mijlocul mesei la care jucau bărbaţii, doparte sta directorul Ministerului de Finanţe, în faţa lui, un avocat renumit, galben, cărunt, ras şi cu o mustaţă groasă, fluiera o polcă şi zuruia o pilă de napoleoni, supărînd, prin nepăsarea lui, pe căpitanul Delescu.

Căpitanul mototolea necăjit cîteva hîrtii de 20 şi scîrţîia scaunul la fiece mişcare. Gras, gros şi rumen, cu vîrful nasului roşu, cu un barbişon negru şi lung; fălcile îi ieşeau din linia tîmplelor; capul i se ţuguia în con; ceafa lată se resfrîngea într-un val de carne unsuroasă peste gulerul strîns al mondirului. Lîngă

dînsul, tînărul Palidis, feciorul bancherului cu acelaşi nume, urmărea jocul, îşi fuma ţigarea, repezea pe nas coloane de fum şi arunca la distanţă cercuri cari se lărgeau şi se spărgeau în părul unui bătrîn din faţă.

La un cap al mesei, printre mai mulţi tineri, d. Christodor, fost birtaş, acum proprietar a trei moşii, mestecă cîteva cărţi, şi-aşteaptă rîndul şi nu slăbeşte din ochi rubla aruncată pe masă.

După un ceas de joc, orice urmă de cuviinţă încetă. Fiecare stă pe scaun cum îi vine mai bine. Cei graşi, înfierbîntaţi mai ales de frica perderei şi de rîvna cîştigului, se descheie la veste.

Numai căpitanul stă cu mondirul încheiat reglementar, ba chiar cu mantaua în jurul şoldurilor enorme, ca două burdufe de ciriviş.

— Căpitane, îi zise avocatul, dogoreşti ca un coptor, de ce nu-ţi pui mantaua în cuier? Ne-ai îndatora pe amîndoi.

Căpitanul tocmai se gîndea la o mînă ce-l ţinuse de trei ori... 130 de lei în bancă... Întinse de cîteva ori pachetul cu cărţi, făcu semn că trece mîna, apoi şi-o retrase.

— Dai or nu dai? Trece mîna dacă ţi-e frică! Joci cărţi de cînd erai sergent-furier, şi tot n-ai mai învăţat cum se joacă! îi zise necăjit tînărul Palidis.

Căpitanul se scărpină pe guşe. Parcă ar fi ras o burtă de şalău. Ridică capul spre cocoane şi strigă cu o voce groasă:

— Lino dragă, m-a ţinut de trei ori, să dau a patra oară?

În rîsul tuturora se auzi glasul ascuţit al unei cocoane slabe: „Mai dă o dată!"

Dădu şi perdu.

Căpitanul se sculă furios şi, adresîndu-se brutal către avocat:

— Mai lasă-mă, nene, în pace! Ce-ţi pasă de mantaua mea?

Cheful adunării acoperi vocea de taur a militarului. Mînia lui, sinceră şi idioată, era ridiculă.

— Mantaua e de vină.

— Dă-o dracului, căpitane!

— Nu vezi că-i lipseşte doi nasturi?

— Îi cade epoletul.

— Trimite-o acasă, Delescule, că perzi tot!

Căpitanul plecă cu nişte paşi de elefant. În *entrée*[1] se auzi:

— Măi... soldat... pune mantaua în cuier... Dă-o afară... Du-o acasă, numaidecît, şi adu-mi pe cea nouă...

Cînd se întoarse, se aşeză cu spatele la avocat, care zuruia vesel un purcoi de napoleoni.

Moroi perduse treizeci de lei. Trist, slab, cu capul rezemat într-o mînă, căuta în întunericul creierului ceva care să-l răpească din mijlocul sunetului de bani, din rîsul şi din cearta tuturor. Puţinul sînge ce mai avea i se strîngea la inimă. Un frig de gheaţă îi şerpuia prin şira spinării, împrăştiindu-se, ca prin nişte ţevi, în tot trupul, din creştet pînă la tălpi. În fundul urechilor, un vuiet ca o apă ce se aude noaptea în depărtare. Uneori, aiurit, îşi simţea creierul stingîndu-i-se încetul cu încetul, ca un cărbune care se înfaşe în stratele sale de cenuşe. Casa i se întorcea împrejur. Masa de joc se depărta cu restul paralelor. Conştiinţa se întrerupea din slaba ei veghere. Se simţea în aer. O greutate în stomah ş-o greaţă i se ridica pînă la gît.

— Domnule Moroi, ţi-a venit mîna, îi zise bătrînul Christodor.

Şeful de masă tresări, ca un om care moţăie şi se izbeşte cu barba în pept.

Un sublocotenent de roşiori, făcînd un „clanc" din limbă, trecu pe lîngă directorul Ministerului de Finanţe şi, trăgîndu-l de mînecă, îi făcu cu ochiul spre şeful de masă, îngînînd pe nas: „Deşteaptă-te, romîne, din *sooomnul* cel de *moaoaoarte*..."

Directorul zîmbi, regretînd, *foarte sincer*, că „bietul om nu are o leafă mai mare".

Ofiţerul plecă spre masa cocoanelor, legănîndu-se în mers, tîrşiind picioarele ca să-şi asculte zornăitul pintenilor. Ocoli masa, privind şi surîzînd c-o politeţă

[1] Vestibul (fr.).

forțată la fiece cocoană, tînără și bătrînă, și nu se opri decît la spatele d-nei directoare. Se apropie de dînsa și, profitînd de o neînțelegere ivită între doamne — cum foarte des li se întîmplă la *chemin-de-fer*[1] — o atinse ușurel.

Directoarea se făcu că-i cade jos un bilet și, plecîndu-se să-l caute, îi șopti:

— Nicule, ai dat tot?

Ofițerul se plecă repede, ca un cavaler, să ajute pe d-na directoare și, pe cînd bîjbîia, cu ochii în sus, îi netezi piciorul și-i răspunse într-un fel de tuse-imitație:

— *Devenă*, puiule! tot! și ce mai aveam al meu...

Bine-bine nu-și aducea aminte să mai fi avut ceva al lui. În tot cazul, nu mințea. Perduse trei sute de lei cu acea galantomie cu care se perd banii picați din cer.

Cînd tînărul ofițer auzi la masa domnilor „250 în bancă!" se repezi, strigînd cu ifos: „50 țiu eu!" și vîrî mototol în buzunarul pantalonilor patru hîrtii de cîte douăzeci.

— D-le director, continuă el, închipuiește-ți noroc, ieri cu trei napoleoni am cîștigat la „Clubul Progresului" o mie de lei. Ș-aș fi cîștigat și mai mult dacă doi dintre cei mai căutați în saloanele Bucureștilor, unul deputat și altul avocat, n-ar fi stricat jocul, ajungînd la scaune. Se bănuiau de... afaceri politice...

— Protestez, zise jurisconsultul, aseară am fost și eu la club (era membru) și nu s-a întîmplat nimic. Dar privind roșeața din obrazul tînărului sublocotenent, adaogă: Adică, cînd zic nimic, înțeleg mai nimic. Chestie de aprețiere...

— Da, chestie de... de aprețiere, încurcă cavalerul, și nu-și mai găsea locul.

— Nicule, ai cîștigat, îi zise directorul, uitîndu-se cam lung la el.

— *Merci, mon directeur!*[2] îi răspunse pripit, dînd puțin la o parte colțul părului sclivisit ce-i lucea pe fruntea sa îngustă.

[1] Numele unui joc de cărți (fr.).
[2] Mulțumesc, directore! (fr.).

— Căpitane, zise avocatul, pentru Dumnezeu, m-ai scăpat de dogoarea mantalei, fii așa de bun și alege-ți alt portmoneu în locul acestui fund de sticlă... te asigur că nu e parfumat de loc!

Veselia reînvie, înprăștiind în chipurile obosite cîteva licăriri de viață. Toți priviră pe bietul căpitan amețit de perdere și de rușine.

— Dar unde-ai găsit, căpitane, acel fund de sticlă?

— Spune drept... între noi să rămîie...

— Mă prind pe trei *patace* că nu bei *chiuraso*[1] din el!

— Nu-l mai lăsați să iasă afară...

— Aruncă-l, căpitane, că nu e de trăit... Nici cu el nu faci parale...

— Domnilor! strigă directorul, abia stăpînindu-și rîsul (văzuse pe căpitan cum își vîra ciobul de sticlă în buzunarul mondirului), domnilor, e mîna la d-l Moroi!

Șeful de masă puse mîna pe cărți. Întinse c-o mișcare zgîrcită și desperată cea din urmă patacă. Începu să dea cărți adversarului. Își apropie moneda de dînsul. Semn rău. Prea o depărtase întîiași dată. Răsuflarea i se opri.

— Nouă! strigă repede Christodor—moșierul, fostul birtaș — și trase repede cele două mize.

D-l Moroi scăpă cărțile din mînă. Scăpă mînele pe masă. Închise ochii. Îl înecă o tuse seacă.

N-avea decît o carte.

— Trage cartea, nene Moroi... de unde știi? Trage cartea! îi zise Palidis, revoltat de bucuria bătrînului moșier.

Și, luînd cărțile, azvîrli pe față a doua carte a bancherului, zicînd satisfăcut:

— Fantele de treflă cu nouă de caro, fac tot nouă!

„Bravo!" repetară de mai multe ori cei cari pariaseră, pe d-alături, pe mîna bancherului.

Moșierul, palid de mînie, așează rublele în dreptul bancherului.

O bucurie sinistră, ca a bolnavului care, cu o zi înainte d-a muri, visează că s-a însănătoșit, tresări

[1] Corect: *curaçao*; numele unui lichior franțuzesc.

în d-l Moroi și-i încremeni cîtăva vreme în chipul său stors, pe sub a cărui[1] piele subțiată albeau dunga nasului și pometele obrajilor.

Dădu din nou cărți.

De astă dată perdu.

Trecu pachetul moșierului și-și sprijini în pumni greutatea capului.

— Ai perdut tot, d-le Moroi? întrebă avocatul.

— Psîîîî! întrerupse directorul Ministerului de Finanțe, făcînd cu ochiul jurisconsultului spre d-na Moroi.

— Mai bine că te lefterişi[2], mormoi căpitanul Delescu, întinzîndu-se de barbișon, tot n-aveai noroc... Apoi își îngropă în gușe cîteva cuvinte: De cîte ori punea în contra mea cîte-o sărăcie de patru-lei, îmi spărgea toate băncile... Mai bine!... Parcă fuse pe gîndul meu!...

III

— *Mesdames et messieurs*[3], ceaiul! zise directorul, sculîndu-se de la joc. Și, după ce-și frecă repede mînele, vîrî, fără zgomot, în buzunarul pantalonilor un pumn de *poli imperiali*.

Bărbații se sculară, unii triști, alții nepăsători, veseli, glumeți. Se apropiară de masa cocoanelor învrăjbite la joc.

Sofi nu mai avea cu ce să-și ție mîna. Se sculă furioasă de pe scaun.

— A perdut tot! dobitocul!... a perdut tot! zise ea văzînd pe Moroi singur la masa verde.

Moroi, prins de friguri, cu ochii pe jumătate închiși, amețea la fiece mișcare a capului. O spaimă vagă îl necăjea ca un vis urît.

Cînd chiar conștiința suferinței îi adormi și mînele îi căzură de pe masa verde, se pomeni făr' de veste zguduit. Sări în picioare. Se trezi din nou în mijlocul societății pe care o ura cu toată mînia omului slab, bolnav, exploatat și învins.

[1] În textul de bază: *căreia*.
[2] În textul de bază: *lefterişti*.
[3] Doamnelor și domnilor (fr.).

Cînd își întoarse capul... căzu moale pe scaun. Era Sofi. Din ochii ei două lumini, ascuțite și reci.

— Ai dat tot! zise Sofi, apucîndu-l de umăr. (Buzele vinete îi tremurau de mînie.) Răspunde... tot? Nici patru lei nu ți-a mai rămas?

— Da... Sofi... îngînă Iancu Moroi.

— Ți-am spus or ba, dinainte, că tot tu ai să fii în astăseară, ca întotdeauna, *devena* și rușinea mea?

— Da... Sofi... eu sunt fără noroc. Iartă-mă... Eu sunt *devena*...

Și lumea îi dispăru. Conștiința propriei sale existențe încetă la răspunsul ce Sofi se pregătea a-i azvîrli. Picioarele începură a-i tremura. Amețeala îi sugrumă glasul. Cîteva lacrîmi, pe zbîrciturile chipului.

— Ieși!... Ieși!... să nu te vază lumea...

Și îi arătă cu mîna întinsă — ai fi zis, o statuie — ușa ce da în coridor.

Cînd Moroi dispăru împleticindu-se, ea îi scuipă în urmă și îi dădu cu tifla.

— Bolnav... prost... fără noroc!

IV

Cocoanele abia se învoiră să întrerupă jocul.

Aburi groși și parfumați se înalță din paharele cu ceai ferbinte și risipesc un miros de sulfină în aerul trezit al salonului.

Lumea se împarte în grupuri. Unii se plimbă, vorbesc și rîd în silă. Alții se tolănesc pe canapele, legumind ceaiul linguriță cu linguriță.

Ploaia izbește în geamuri ca și cum ar da cineva cu pumni de mazăre. Vîntul se umflă cu vuiet de toamnă.

Mai la o parte, căpitanul de linie, căpităneasa și surora ei, d-ra Mimi, o ocheșică destul de frumoasă și durdulie, sorb alene, mestecă pesmeți de Brașov, urmărindu-și fiecare gîndurile și planurile cari ar fi putut izbuti, fără cutare greșală, și de nu s-ar fi pus la spatele lor cutare neghiob ca un par de gard.

De acest grup se apropie tînărul Palidis, zîmbind către d-ra Mimi.

— Ah! ce posomorîtă e vremea afară, ce melancolic e vîntul, domnișoară...

Se așeză pe canapea lîngă dînsa.

— Ai dreptate. Ce melancolic e să perzi la cărți... răspunse Mimi, muindu-și surîsul în paharul cu ceai.

— Lino dragă, mormăi ca un urs[1] căpitanul, și cu *patru* aș fi cîștigat. *Pontul* avea: opt peste cinci. Închipuiește-ți, dragă, bătrînul Christodor, el, care nu trage niciodată la *cinci*... S-ar fi făcut 250 în bancă. Mîna se schimba. Mai treceam de două ori... O mie de lei.

— Dar eu, Delescule! Și numai tu ești de vină. Acum, în urmă, cînd nu vruseși să-mi dai cinci lei. Aș fi jumulit pe directoarea. Am urmărit *pasa* în gînd. Tocmai de cinci ori ținea. Făceam 180 de lei. Și iacă, pe ochii mei, tocmai la a cincea oară mă opream. Ce să-ți fac? Nu mă-nțelegi. Aveam o inspirație, dar știi, cum te văz și mă vezi...

Delescu închise ochii, se plecă la urechea nevestei sale și îi șopti, așa de încet, cîteva cuvinte, încît Lina nu auzi decît: „...mîne... bani... rivizie". Cu toate acestea, ea îi răspunse, necăjită, foarte convinsă:

— Mai încet! Ce dracu! îmi spargi urechile...

V

La un colț al salonului, sublocotenentul de roșiori, Nicu, vorbește și rîde cu d-na directoare. Nicu, din cînd în cînd, ridică glasul și-i spune, ca să auză toată lumea, lucruri indiferente. Îi vorbește de noua trupă a operei, de o *primadonă* celebră care vine într-adins, numai de dragul nostru, al romînilor. Altfel... „nu e decît un an, mai puțin, cînd e la adică, de cînd a auzit-o el făcînd *marți* pe m-me Krauss de la opera din Paris..." Apoi, vocea îi scade din ce în ce, pînă la un fel de șopăială tainică. Directoarea, animată, vie, veselă, își pipăie buclele din frunte. Fără voie, ar vrea să caute mîna lui Nicu. Aruncă ochii în toate părțile. Clipește des.

[1] În textul de bază: *mormăi ca urs;* corectat cf. ed. 1885.

Prin niște oftări, puse cu meșteșug la locul lor, îngînă mîngîietor: „Nu... zău nu... Nu crez că e *posibel*... Să vedem... Înțelegi tu... Vai! Nicule! ce copil ești!... Stai să se așeze lumea la cărți... Și să nu te vază *el*... Prin coridor... La stînga... A doua ușe..."

Ceaiul e pe sfîrșit.

Aproape d-o fereastră, directorul Ministerului de Finanțe vorbește cu d-na Moroi de afaceri, de îndatoriri, de înaintări și primeniri în personalul său, ba încă subliniază cuvintele or de cîte ori se învîrtește cineva pe lîngă ei. Mulțumirea îi năpădește în ochii aprinși și vărgați ca melcul. Sîngele tot i s-a strîns în obraji. Să pleacă într-una. Aruncă cîte-o vorbă vicleană, pe care o suge ca p-o acadea. Se învîrtește. Își reia șirul și îl părăsește, ca să alerge după un zîmbet al d-nei Moroi. Sub draperia perdelei să simt mai liberi. Ceilalți s-au pus la joc. Nimeni nu-i vede. Nimeni n-are interes de a-i observa, nici chiar directoarea, deoarece a ieșit puțin din salon.

— Sofi, orce mi-ai cere... orce... șopti directorul, și-i sărută mînele, ce-i mîngîiau favoritele roșcate și lungi.

— Ce?... Eu îți spui că nu mă iubești... Sunt sigură... Ai dreptate... Cînd o femeie e femeia unui Moroi... Degeaba, femeia lui Moroi rămîne...

Sofi își retrase mîna melancolic din mînele directorului, plecă ochii în jos și se rumeni. Era într-adevăr frumoasă. Strînse ochii. Se ridică puțin pe călcîie. Se întoarse spre fereastră. Și oftă apăsat.

— Ah!... Nu mă poți iubi!...

Directorul — fermecat de acea îndoială care-i întindea o melancolie pe chipul ei rotund, de acel dor care o ridica mai presus de restul celorlalte de la masa verde, încins de talia ei, care să mlădia (revărsîndu-și drăgălaș peptul, ce se zărea mișcînd pe sub zăbranicul unei dantele năutii), — îi sărută amîndouă mînele, atrăgînd-o spre el.

Sofi răspunse, dusă pe gînduri:

— Nu mă iubești...

Și lui (care nu știuse niciodată ce e iubirea), printr-un caprițiu al nervilor, i se păru că Sofi nu e aceeași din

toate serile, că inima i se umflă cu mai multă îndîrjire... I se păru că acel minut începuse cu tinerețea lui și să prelungea în viitor pentru tot restul zilelor.

— Sofi, ești un copil. Te mai îndoiești?

Și, rezemîndu-și obrazul de umărul ei, o atinse cu buzele pe gîtul cald și rumen.

D-na Moroi se depărtă puțin. Privi prin geam în întunericul nopții și îi răspunse galeș, trecîndu-și mîna pe frunte:

— Da... mă îndoiesc... Tu nu-mi vorbești niciodată de planurile noastre... Am așteptat să-mi mai spui un cuvînt... Nu știi cît sufer!

Plecă capul între mîini, își acoperi ochii și tăcu cîtva timp, ridicînd des și nervos din umeri.

— Sofi, cere-mi ce vrei... Cu ce să-ți dovedesc?... Aidem dincolo... să vorbim...

— Nu merg, nu merg! (Privirea îi scînteia.) Nu merg. Mi-ai spus c-o să te desparți. Copil n-ai... Zestre n-ai luat... Nu merg!

— Tot, tot ce vrei... răspunse directorul. Dar tu cu Moroi?

— Eu? eu? răspunse Sofi încrucișînd brațele pe pept. Care alta ar fi făcut mai mult ca mine? Nu vezi în ce hal a ajuns? Dacă e umbră sau om mi se datorește mie... Dragostei mele... amorului ce-ți păstrez și cruzimei cu care mă port cu el... Bietul Moroi! Ce pot să fac mai mult? Orice caprițiu mi-l satisface... Ce-aș putea pretinde în fața justiției?... Te desparți?... Altfel... Răspunde-mi, sau nu mă mai vezi în ochi...

Mișcarea mînelor și văpaia privirii, încordarea trupului și glasul ei dovedeau o hotărîre așa de mare, încît directorul se cutremură, el, care începuse a i se părea că iubește, el, care se simțea încleștat de corpul ei voinic și mlădios.

— Bine, Sofi... Să vorbim dincolo... Pe lîngă tine e și proastă, și urîtă... Aidem... E tîrziu... Lumea o să înceapă să se ducă... Sofi...

Era cît p-aci să dea în genuchi dacă ea nu l-ar fi oprit la vreme.

— Vino pe cealaltă ușe, eu mă duc prin coridor, zise Sofi c-un glas răgușit și plecă.

Boierii și cocoanele dinprejurul meselor verzi învîrteau cărțile. Din chipul lor perise viața. Din creierul lor perise gîndirea. Pe aceste schelete, înfășate într-o piele galbenă și moartă, nu se zăreau decît scîrba, amorțeala, uitarea, într-o mișcare instinctivă de trup și de suflet.

Nenea Christodor adormise și sforăia pe un fotoliu cu mînele în buzunar și cu capul proptit în pept. Palidis arunca cercuri de fum. Căpitanul mormăia ca un urs. Cocoanele zărvăiau. De la o masă și de la cealaltă s-auzea:

— Opt!

— Cinci.

— Carte.

— Nouă!

— Bac!

— Dai or nu?

— Ce *devenă*!

— Toată seara m-ai prigonit! Ori de cîte ori ajung pînă la d-ta, caz. Parcă e un făcut...

— Unde-o fi directorul?

— Ne umflă cîteva parale!

— Regulat cîștigă...

— Trebuie să vie...

VI

Cînd bietul Moroi, prigonit de soartă, de oameni și de ai săi, ieșise din salon, ploaia cădea în puhoaie, deasă, repede, cu bășici, împrăștiind un ropot trist și prelung. Fulgerile se zvîrcoleau în întuneric ca niște bice de foc.

Cum dete în coridor, răcoarea, lumina fulgerilor și uruitul tunetelor îi ațîțară slaba rămășiță de viață. În imaginația sa, împietrită pînă adineauri, societatea care-l aruncase pe ușe afară i-apăru nesimțitoare, nerușinată, neîndurată. Nevasta sa, la care se închina, fără să știe de ce, i se păru ca un șarpe ce-și vîrîse capul drept în inima lui.

Moroi făcu cîtiva pași prin geamlîcul care da-n curți. Sîngele începu a-i alerga mai repede. Amețeala

îl părăsi puțin cîte puțin. Gîndul i se limpezi și puterea care zugrăvește în întuneric ceea ce vede la lumină se ivi în creierul său. Viața amorțită de șase ani de zile îi reînvie toată în momentul acela. Un regret dureros de risipa puterilor[1] sale măcinate în nedormiri, în certe, în registre, în muncă și în griji.

Mînele și picioarele îi tremurară. Inima îi zvîcni, apoi bătu încet-încet. Pe gît simți un gust de rugină, amăriu și coclit. În toată gura lui arsă o umezeală crudă și sărată[2]. Atunci, în întunericul adînc al nopței ș-al dezgustului, tresări.

Își încleștă amîndouă mînele în gît. Sugrumîndu-se, simți că-și oprește viața în loc. Frica de a-și părăsi, pentru totdeauna, cancelaria (cu acel miros învechit de catastișe și monitoare)... casa cu pridvorul cel nou... patul în care se lungea mai mult ca să zacă... societatea, pe care, deși o ura, avea farmecul nespus de a i se mișca împrejur... durerea d-a închide ochii ș-a nu mai vede pe Sofi, care-l chinuia... spaima d-a se așterne într-o cutie de scînduri... și acei bulgări care va suna a veșnicie ș-a întuneric cînd vor cădea pe pleoapa de brad uscat... zguduiră pe Iancu Moroi și îl făcură să geamă, sugrumat, în zgomotul vîntului, care se umfla trist și sălbatic în geamlîcul coridorului.

Cînd oticni, într-o tuse scorboroșită, un clăbuc sărat și coclit îi umplu gura. Mînele i se înfipseră în beregată. Degetele i se încordară ca niște arcuri de oțel. Năbuși.

Se sugruma, voind să trăiască. Într-o clipă îi trecu prin minte viața cu chinurile ei și moartea cu frigul acelei liniști fără înțeles. O sudoare-i scăldă trupul și-i îngheță, ca un strat de zăpadă, din creștet pînă la tălpi. Spăimîntat, bîjbîi în întuneric pînă dete de prima ușe din coridor.

Din creștetul cerului se sparse un trăsnet teribil. Moroi sări din loc. Mînele îi căzură de la gît. La lumina care aprinse întunericul, răsuflarea lui înecată năvăli afară cu un sul roșu de sînge. Noaptea înghiți din nou acei ochi scoși afară din orbite și gura așa de căscată, încît trosnise din încheieturile fălcilor.

[1] În textul de bază: *de puterilor;* corectat cf. ed. 1885.
[2] În textul de bază: *sărată; tresări;* corectat cf. ed. 188

Picioarele i se îndoi sub dînsul. Se rezemă de ușe. Ușa se deschise. Se repezi în întunericul acelei cameri. Se trînti pe marginea unui scaun. Scaunul se răsturnă. Și el căzu cu capul pe scînduri.

VII

D-na Moroi, la brațul directorului. Se opriră în dreptul acelei uși date de perete.

— Vîntul a deschis-o, zise directorul. Să intrăm... Suntem singuri... Ah! ce fericit mă simț lîngă tine...

În întuneric nu se zări decît rochia fumurie a d-nei Moroi. Directorul o îmbrățișă în pragul ușii. O sărută, apăsat și des, îngînînd pătimaș:

— Și pe ochi!... Pe amîndoi!... Și pe celîlalt!...

— Ah! ce nebun ești!... Parc-ai fi de 15 ani...

Intrară în odaie, trăgînd binișor ușa după dînșii. Înnemeriră patul. Sofi se așeză pe genuchii lui, coprinzîndu-i gîtul cu amîndouă mînele.

— Nu e așa c-o să te desparți?... Dar îndată, îndată! Ce bine o să trăim amîndoi... Nu e așa?...

Directorul, descheind-o la pept, îi șopti tremurînd:

— Da, Sofi, voi fi al tău... Te iubesc atît de mult cît urăsc pe nevasta mea... E urîtă, bătrînă și proastă... Iar tu... Sofi, fără tine nu pot trăi!...

— Aprinde lumînarea, îi răspunse ea, înghițînd un oftat fericit.

Își scoase tunica, se descheie la cordon și repezi rochia în jos, mototolind-o în picioare.

O rîcîitură de chibrit se auzi, și scînteia, prinsă de feștila unei lumînări, umplu odaia c-o lumină gălbuie. Sofi, numai într-o fustă scurtă, c-o cămașe fără mîneci și decoltată, c-o umezeală de plăcere în ochi, întinse brațele goale spre el.

— Vino!... Vino mai iute!...

Directorul înmărmurise. Chibritul arse pînă la degete, fără să-l simță.

Alb ca varul, cu privirea năucă, ațintită în colțul dinspre ușe, încercă să spuie ceva, și glasul îi amuți pe buze.

— Vino! Vin' degrab! îi repetă ea scoţîndu-şi ghetele.

El vroi din nou să vorbească, dar abia izbuti să-i arate cu degetul spre uşe.

Sofi se uită. Şi-acoperi ochii cu amîndouă mînele, scoase un ţipăt desperat şi căzu d-a curmezişul patului.

Moroi se ridicase în coate. Îi fulgera cu nişte priviri înfiorătoare. Parcă era un mort ce îşi aruncase pleoapa coşciugului şi îşi sfîşiase pînza de pe obraz.

Gura — sîngerată, cămaşa — albă cu pete roşii. Fruntea — spartă de piciorul unei mese.

După cîteva sforţări[1] se săltă pe brînci. Rezemîndu-se de un scaun răsturnat, se ridică în genuchi. Ochii i se rotiră în orbite. Un cadavru galvanizat.

— N-am murit încă!...

Ce glas! Sofi se repezi dezbrăcată pe uşe afară. Zăpăcită, se împedică de prag, căzu lat în lungul coridorului şi ţipă de zgudui casele. I se păruse că Moroi a apucat-o de picioare.

Lumea din salon, boieri şi cocoane, năvăliră în coridor cu cîteva feşnice în mîni. Advocatul luă în braţe pe Sofi, care leşinase. Ceilalţi se grămădiră în pragul acelei uşi deschise. Cocoanele se retraseră tremurînd. Cîţiva bărbaţi se întrebară speriaţi:

— Ce e asta?

— Ce s-a întîmplat, d-le director?

Moroi se sculase în picioare, apucase pe director de gulerul redingotei şi, zguduindu-l cu cea din urmă sforţare a vieţei lui, îi repeta, înecat în sîngele ce i-l arunca în faţă:

— N-am murit încă!... Vreau să trăiesc!

Sîngele îi izbucni pe gură ca dintr-un şipot. Se clătină şi căzu la picioarele directorului, sfîşiindu-i pulpanele hainei de sus pînă jos.

Spăimîntată, sosi şi d-na directoare, galbenă ca turta de ceară, cu rochia descheiată la pept, însoţită de sublocotenentul de roşiori.

În urma tuturor, căpitanul Delescu, c-un pachet de cărţi în mînă...

[1] În textul de bază: *sforţi;* corectat cf. ed. 1885.

VIII

A doua zi se răspîndise zgomotul în cancelaria şefului de masă şi în mahalaua Icoanei, că „d. Moroi, în vîrstă de 42 de ani, a murit din cauza unei ruperi de vînă şi, ciudat lucru, mai în acelaşi ceas, directorul Ministerului de Finanţe a fost izbit de epilepsie".

PALATUL DE CLEŞTAR

Cam pe la începutul vremilor, pînă unde praştia minţii nu azvîrle, se povesteşte, aşa, ca din scorneală, că omul era croit din alte foarfeci şi cioplit din altă bardă.

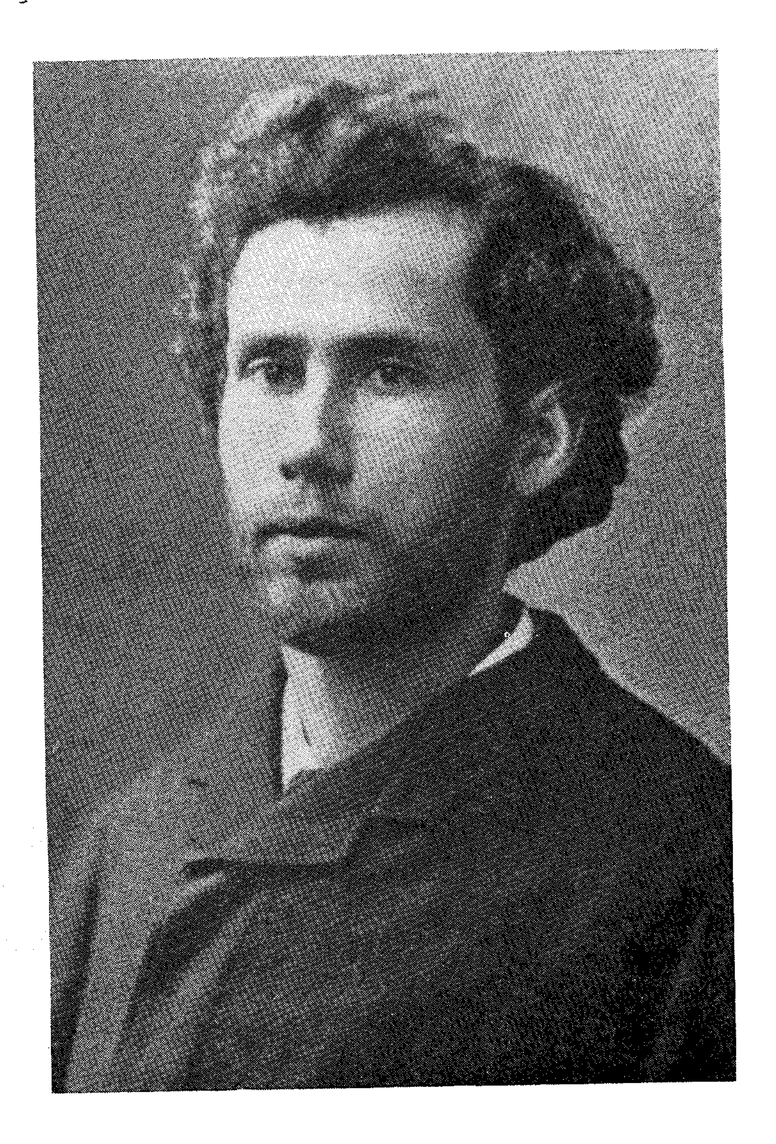
Tot cu mîini şi cu picioare era şi p-atunci, tot cu ochi şi cu urechi, tot cu nasul dasupra gurii şi cu călcîiele la spate, dar de învîrtea copaciul smuls din rădăcină şi mi-ţi izbea la mir leii pustiilor, dihăniile cădeau tumba, cu labele în sus, marghiolindu-se a moarte.

Apele curgeau la vale şi munţii se ridicau în sus. Nu se pomeneau flori pe cer şi stele pe pămînt — ca pe la pîrdalnicii noştri de stihari — dar multe nu erau aşa după cum sînt.

Împăraţii de mureau în luptă de buzdugan, bine, iar de nu, li se uitau de zile. Numai dacă barba le măturau ţărîna la nouă coţi în urmă, chemau pe unul din feciori, pe cel mai viteaz şi mai cu minte, şi-i dăruiau nframa, inelul, paloşul, stema şi gonaciul, ca să poată împărăţi şi război în locul lor.

Apărarea şi dreptatea atîrna de tăişul paloşului. Cu mintea cîntăreau şi hotărau, iar cu paloşul împărţeau. Şi spun unii că pe atunci mergea mai bine cu minte dreaptă şi fără de legi, decît, ca în zilele noastre, cu legi drepte şi cu minte strîmbă.

P-aşa vremuri se zice că ar fi văcuit împăratul cu stema ruptă din soare, în cel mai frumos palat de cleştar şi peste cel mai înţelept şi mai viteaz norod.

Delavrancea, student la Drept în Bucureşti şi „conferenţiar" la pensionul Elenei Miller-Verghi, între 1877—1882

Marya Lupașcu, viitoarea soție a scriitorului, în anii 1878—1882, elevă în ultimele clase la pensionul Elenei Miller-Verghi

Nu era crai pe care împăratul cu stema ruptă din soare să nu-l fi domolit, că nici-o oaste dușmană nu putea să-i stea împotrivă. La vreme de adînci bătrîneți sta înzăuat în fruntea ostașilor, călare pe un bidiviu ce arunca pe nări trîmbe de fum și limbi de foc. Și toți ai săi prindeau la inimă și biruiau, căci așa li se păreau lor cum era el de bătrîn și înzilizit, tocmai ca o lance ruginită, care d-a pururea răpusese pe oricine izbise.

Dar cît era de mare și de vestit, că se dusese vestea pînă unde pămîntul e drob și piftie, d-a surda îi fură toate.

Într-o sfîntă de vineri, cam pe la chindii, numai ce i se păru că stema din cununa împărătească se umflă și crește, crește, ba cît oul de gîscă, ba cît un boșar, și-i îndoi grumajii, și-l plecă la pămînt. Înfricoșat, împăratul se luptă ce se luptă cu namila de diamant, iar la urma urmii căzu cu fața în jos, podidindu-l un plîns de foc.

Nu trecu cît ai scăpăra din amnar, și se apropiară de împărat, cu mîngîieri și desmierdări, odrasla lui de trei fete, ca trei zîne, surori și nepoate, cari mai de cari mai chipeșe și mai drăgălașe. Apoi veniră mai-marii tronului și slugile ohavnice. Toți cu toți ieșiră ca dintr-o lacră, să cază cu mătănii, doară or curma focul împăratului.

Cel mai de frunte dintre sfătuitori aduse vorba cam așa:

— Luminate împărate, care paloș ca al măriii-tale n-a mai fost atîtea veacuri întunecat și frînt la războaie? Care împărăție a rămas, atîtea mari de vreme, neștirbită și cinstită pe fața pămîntului? Care răsură e mai învoaltă și mai rumenă ca domnița, fata cea întîi născută a măriei-tale? Care mură să fie mai neagră ca ochii celei mijlocii? Care rază mai luminoasă ca domnița cea mai mică? Apoi, luminate împărate, după atîtea noroace și bunătăți, ce-i fi avînd ca să te mai tînguiești?

Împăratul, de ochii neamurilor ș-a norodului, curmîndu-și plînsul, mulțumi tuturora și, furișînd sfios ochii în sus, văzu că stema nu e nici mai mare, nici mai mică de cum trebuia să fie.

Se potoli şi făcu semn ca toţi să plece. Îşi sărută părinteşte copilele şi opri lîngă dînsul pe sora lui cea mai mare, care era şi cea mai înţeleaptă, şi-i zise încet, că zidurile d-ar fi auzit, nu l-ar fi auzit:

— Surioară, surioară, lipeşte urechea ta de inima mea, şi ce-oi auzi auzit să rămîie... Pe mine m-a ajuns grea bătrîneţe, că uneori stema din frunte creşte, creşte, se-ntunecă, şi de ce se întunecă, e mai grea, pînă ce mă culcă la pămînt. Vezi tu, pare-mi-se că în această arătare e căderea mea ş-a neamului meu din scaunul domniii, că din cele trei împărătese ce mi-au slujit de soţii n-am avut parte de parte bărbătească. Că făceau cîte-o fată ş-a doua oară, cum făceau băiat, mureau şi coconul, şi muma coconului. Cea din urmă mi-a zis: „Măria-ta, împărăţia ce stăpîneşti a fost zidită de un bărbat, şi ori cade, ori se însuteşte de o femeie, iar de cocon de parte voinicească n-ai să ai parte".

— Ei, Doamne, şi d-ta, îi răspunse soră-sa, mîngîindu-l ca p-un copil speriat, eu văz că stema e cum era, şi tot la locul ei. Cît despre vorba muierească, cea de pe urmă, ca şi cea dintîi, tot fără noimă şi fără de înţeles rămîne.

— Tatăl meu, urmă împăratul, mi-a zis: „Fătul meu, în cal îţi las goana voinicului, în inima ta vitejia, în paloş biruinţa, iar la temelia «palatului de cleştar», odihna norodului tău. Acolo zac, la umbră, ferecate, patimele mari şi mici, cari fac pe om fericit şi nefericit. Ia seama, fătul meu, că de le-i slobozi, ai să-ţi vezi supuşii pe unii în desfătări, iar pe alţii în ahtieri. Ţine aste patru chei, şi să nu cobori în cele patru încuieri de sub talpa palatului decît atunci cînd ţi-o peri o rază din frunte şi mărirea ţi-o îndoi grumajii."

Împăratul scoase din sîn patru chei, una de aramă, alta de argint, una de aur şi alta de diamant, şi le dete sori-sei şi-i porunci să se ducă într-ascuns să dăschiză şi să se coboare sub talpa de la răsărit a palatului şi să cerceteze cuvîntul înţelepciunii asupra stemei împărăteşti, care uneori creşte, se împătreşte şi se întunecă, şi de ce se întunecă e mai grea, pînă ce-l doboară la pămînt.

Noaptea, tîrziu, sora împăratului îşi făcu o cruce, îşi făcu două, îşi făcu trei şi, cum învîrti cheia de aramă în broasca beciului de la răsărit, o vijelie îi amuţi auzul, apoi locul pe care sta i se afundă pînă la glezne, pînă la brîu, pînă la gît, iar de-i trecu dincolo de creştet, o văpaie, ce lumina fără să arză, îi învălui obrajii.

La o cutremurare straşnică, două porţi, ţipînd în còpilele groase, se dăschiseră, la dreapta şi la stînga, şi sora împăratului se pomeni într-o cameră cu totul şi cu totul de aramă. Şi cînd trecu prin alte două încăperi, una de argint şi alta de aur, sora împăratului văzu minunea minunilor: stoluri de păsări cari cîntau ca din tilinci de argint şi zburau în toate părţile, şi unele i se puseră pe umeri şi-şi răsfirară aripele luminoase, zornăindu-le ca pe nişte bănuţi de aur vînturaţi din mînă în mînă.

Cînd dăscuie broasca de diamant, sora împăratului împietri de spaimă... În prag se zvîrcolea o namilă de balaur şi-şi despica fălcile cît să înghiţă un călăreţ cu cal cu tot.

Limbile lui, ca nişte săgeţi pîrjolite, le azvîrlea din beregată şi le înfigea pe nările nasului, scuipînd clăbuc, care se închega şi se rostogolea băşici albe de mărgăritar. Solzăria lui era ca un curcubeu d-a lungul spinării.

— Ah! muiere cu suflet de bărbat, zise bălaurul, ţine-ţi îngerii, şi ce-i vedea să nu te sperii că cine ţine cheile tainelor e şi mai mare şi mai tare ca mine!

N-apucă să-şi vie în fire sora împăratului, că strălucirea camerei de diamant îi luă ochii cu sclipirile de toate feţele.

Cînd se trezi, se feri în lături. Lîngă uşe, trei femei, în cătuşe şi priponite la zid de trei belciuge groase. Cea dintîia ar fi fost frumoasă de n-ar fi zîmbat şi n-ar fi mişcat gura necontenit, clevetind fără noimă. A doua bolboşea ochii săi verzurii, scăpărînd scîntei de mînie. A treia, groasă ca o butie, rumenă şi voinică, şi tot semăna, ca o soră bună, cu celelalte două costelive şi piţigăiate.

— Domniță, ce mai e pe lumea de pe tărîmul vostru? nici-o ceartă? nici-o ocară?

— Domniță, te-aș face praf și fărîme dacă nu m-aș teme că n-aș mai avea pe cine urî!

— Domniță, de cînd v-am părăsit, nu mai e pui de om fericit!

Așa ziseră pe rînd cele trei surori: Zavistia, Pizma și Prostia.

Sora împăratului se simți, o clipă, rea, cum nu mai fusese, cu o mîncărime în vîrful limbii și proastă ca un buștean.

Se strecură pe lîngă toate tainele încătușate în cruci, pînă în dreptul altor trei, cu părul din frunte zbîrlit, cu coamele despletite, cari zbierau de se zguduia din temelie peștera de diamant, mușcînd din carnea lor de le țîșneau sîngele.

Lîngă ele sta una neclintită, senină, pe gînduri, cu privirea dulce și fără pic de amăgire.

Numai ea, dintre toate, era slobodă. Și, din privire, socotea, osîndea și ierta. Alta nu putea fi decît Înțelepciunea.

D-a dreptul la ea se duse sora împăratului și-i dădu în genuchi, îi sărută mîna dreaptă, o puse la frunte, apoi îi zise:

— Tu, care ești mai frumoasă ca răvărsatul zorilor, mai dulce ca laptele îndoit cu miere din faguri, mai blîndă ca mielul de trei zile și, după Atotțiitorul, cea mai adîncă la înțeles, tu știi de ce și cine m-a trămis pe acest tărîm. Povățuiește-mă, Îndurătoareo, ca să pot mîngîia zilele tulburate ale împăratului cu stema ruptă din soare.

— Spune viteazului bătrîn că, trecînd pe lîngă toate patimile, la hotarul nebuniii, ai dat de Înțelepciune. Și spune-i că l-a ajuns zilele, că dacă stema îl apasă așa de greu, nici nu se mărește, nici se micșorează, ci-l apasă, așa cum atîrnă și el de greu pe perina de pe scaunul împărăției. Și spune-i că neavînd copil de parte bărbătească, să cunune pe una din fete cu flăcăul care, zicînd din fluier, îi va preface părul în inele de aur, cu flăcăul care se învelește cu cerul și dorește mai mult ca fitecine din toată împărăția. Acestuia să-i dea nachframa, inelul, paloșul, gonaciul și stema.

Cînd sora împăratului plecă, se năpustiră asupra ei, s-o soarbă și mai multe nu, Furia, Zmintenia și Pizma. Ce valmă de vaiete și blesteme, că se clăti încăperea din temelie, și grinzile porniră din locul lor! În acel vuiet, glasul Înțelepciunei se risipi ca nisipul în luptă cu vijelia. Iar sora împăratului, perzîndu-și cumpătul, se repezi pe ușe afară, scăpînd cele patru chei, cari zornăiră pe pardoseală...

Cînd se trezi pe tărîmul împărăției, toate ușile i se pecetluiseră în urma ei. Și plînse ce plînse cheile perdute, apoi se gîndi cum să mință împăratului d-o veni vorba despre chei, căci plecase cu mintea de nouă coți și i să scurtase de zece.

Cînd împăratul auzi cuvîntul Înțelepciunii, puse de răscoli domnia în curciș și în curmeziș, doar d-o afla pe cel ce ar dori mai mult ca fitecine, cît, cu dorul și cu cîntecul, să poleiască cosițele unei domnițe d-a sale și să se vrednicească de scaunul împărăției.

Și-a întîlnit, în crețul crîngurilor, vînători ce prind iepurii de coadă, în văgăunele munților, delii ce rup ursul în două, parc-ar rupe un fuștei de ceapă, la picurișul izvoarelor, năzdrăvani cari adună scînteiele din coada licuricilor de fac vălvătăi în miezul nopții. Dar unii doreau bogăție, alții slavă, alții tinerețe fără bătrînețe. Și cosițele domnițelor au rămas tot ca mai nainte, și împăratul tot fără chef.

Într-o zi, cam pe înserate, cercetașii domniii, rupți de oboseală, pe malul unui rîuleț ce șerpuia ca o fășie de argint, deteră peste un voinic cu pletele răvărsate, ce zicea din fluier de te slăvea.

Și ce mîndrețe de voinic!

Cum îl văzură, ascultară teacă de pămînt migala de șuierături care se-nșira și se deșira ca o binecuvîntare a sufletului.

— Ce dorești, voinice, grăi ceaușul împărătesc, ce dorești tu dupe pofta inimii?

— Cinstiți boieri, alt nimic, să trăiesc, să cînt, să mor...

N-apucă să sfîrşească bine cuvintele, şi să zăriră cîţiva călăreţi, gonind năuci de înghiţeau poştiile. De sub copitele harmăsarilor vîjiiau pietrele ca nişte gloanţe. Cum ajunseră, flăcăii se opriră ca un zid.

— Staţi, zise unul dintre ei, să-mi luaţi p-acest băiat şi drept la scaunul împărăţiii să mi-l duceţi.

Bietul băiat se împotrivi: „Ba că nu merg, ba că n-am furat nimic, păcatele mele..." Dar n-avu ce face.

Cînd ajunseră în faţa palatului, tot norodul era de faţă cu mănuchiuri de flori. Buciumaşii, fluierarii şi surlaşii sunau ca de alai mare. Şi cu toţii se ploconeau la flăcăiandrul cu coama neagră şi lucie ca păcura. Iară el căsca ochii mari şi, suflet smerit, nu-i trăsnea prin cap de ce şi cui să i se facă aşa sărbătorire.

Pe scările palatului, împăratul, rezemat pe toiag, aştepta voios şi, de cum zări pe flăcău, îi sări de gît, sărutîndu-l şi p-o parte şi pe alta.

— Tu eşti dorul nevinovat, zise împăratul, prin barba albă ce i să lungise pînă la pămînt, alesul Înţelepciunei şi al meu, hai de-ţi vezi mireasa şi să domneşti pe scaunul pe care am domnit şi eu.

Nu să dăsmeticise voinicul, şi se trezi dus pe sus într-o cămară cu jeţuri aurite. Acolo îl aştepta, printre sfătuitorii tronului şi jupînesele cu coconii lor, fata cea mai mică a împăratului.

Şi era fragedă şi subţirică din creştet pînă în bărbie, cu nişte cosiţe ca o beteală de aur — lumină şi dragoste — că bietul om ameţi. Palatul, cu mulţime cu tot, i se învîrti sub picioare şi căzu în genuchi şi-i sărută condurul.

— Scoală-te, fătul meu, zise împăratul. Şi voi, sfetnici credincioşi, aduceţi naframa, paloşul, stema şi gonaciul, că lui i se cuvin, pe lîngă cea mai frumoasă din fetele mele.

Dar, în clipa cînd împăratul vroi să binecuvinteze pe noii stăpînitori ai domniii, cerul se întunecă, norii se posomorîră, cutreierînd pacea văzduhului. Vînturile porniră bătaie oarbă, făcînd una cu pămîntul copacii neclintiţi de veacuri întregi. Un potop de

ploaie se sparse din culmea întunecimii şi înprăştie, care pe unde înnemerea, mulţimea norodului.

Împăratul şi adunarea înmărmuriră; palatul de cleştar se clăti pe temelie; cutremurul zgudui pămîntul; mesele, jeţurile şi policandrele căzură zdrobite pe pardoseală; oamenii nu se mai cumpăniră pe picioare.

Împăratul, trezit de spaimă şi de mînie, strigă către sor-sa cea mai mare:

— Muiere, ce e asta? Ce-ai făcut cheile patimilor? Un' ţi-ai uitat minţile să-ţi fi uitat oasele!

Cuvîntul lui să înecă într-un vuiet de cutremur. Geamlîcul şi uşile se zguduiră şi săriră din ţîţîni. Tavanul se crăpă drept în două. Pe uşi şi pe ferestre se năpustiră nişte femei dăspletite, cari vărsau, pe nări şi pe gură, fum şi pară de pucioasă. Răcnind ca fiarele, ele aruncară la pămînt pe toţi cei de faţă... Şi peste trupurile lor întinseră danţul patimelor...

La o nouă zbuciumare, pămîntul se despică în două. Palatul de cleştar, trosnind, se porni şi se făcu nevăzut într-o prăpastie fără fund.

Mînia, Furia şi Nebunia, şi dupe ele altele, plecară vîrtej în alte părţi ale lumii acesteia.

Iar la urma urmelor, tocmai la coadă, Prostia, rumenă şi voinică, se tîra mulţumită, d-a înboulea... Dar ce-i păsa?... Ca ea nu era nimenea. Şi, la dreptul lui Dumnezeu vorbind, nici una din celelalte, d-atunci şi pînă azi, n-a sălăşluit mai fericit în mai multe capete omeneşti.

RĂZMIRIȚA

lui *Alexandru Vlahuță*

I

Scăpătase soarele.

Bogăția de grîu, orz, ovăz și mei se pleca la adierile încropite ale vîntului de miazăzi. Spicile răscoapte și țepoase, încărcate cu bob mare și greu, se clătenau alene, încovăindu-se în văi și dealuri de aur ruginit, în jurul colnicelor, supt cari s-afunda satul Măgura. O parte din bucate erau secerate, legate în snopi și movilite în clăi.

Dar, înainte de vreme, secerătorii mînau năvală spre bordeiele lor, iuțind boii cu coada ascuțită a furcilor. Bătrîni, însurăței cu nevestele cari își tîrăsc copiii de mînă, luptîndu-se cu cei din brațe, flăcăi cari pocnesc din bice, gonind înaintea lor vitele speriate, țin răzoarele și se îndeasă la drumul mare, care duce la vatra satului.

Mulți ies din porumbiști și se revarsă în mulțimea ce să întreabă, în graba fugei, arătînd cu degetul spre soare-răsare:

— Ce să fie acolo, nea Strujane?

— Ce veste, bădiță?

— Ce pîrjol, vere Dinule?

— Ce e nu e d-a bună, răspunse moș popa, îndesîndu-și în brîu pulpana giubelei. Mînă, preoteasă, dă zor, parcă ești ciolacă, pîrjolul se apropie și tu tremuri ca un cățel bolnav de jigodie.

— O, păcatele noastre, Doamne, ce-o mai fi și asta! mormăi baba Uța, care își încurcase vaca în carele omenești.

Desculță, cu picioarele cojite și arse, nu mai căta la bolovani și mărăcini, dînd cu tînjeala să ia nouă piei de pe juncană.

În urma tutulor, lipiți unul de altul, într-o cărucioară tîrîtă de doi mînzați, Miu și Cobila.

— Scăpai de beilic, Cobilo, de arnăuți și de muscali, ținîndu-mi zilele în fundul codrilor cu porumbe[1] sălbatice și cu pere pădurețe. Trecui prin toate, gîndindu-mă la tine. Și nu trecu decît cinci zile de cînd ne cununarăm, și iacă ce ne-așteaptă.

— Ce-ți pasă, Miule... îi răspunse ea. Să mergem în ceata lui Dinu Potop. Noaptea la răspîntii, ziua în vizuini, voi fi cu tine. Nu mai e de răbdat. Eu sînt muiere, dar nu mă înșeală mintea. Vine răzmirița, și de ea nu scăpăm nici noi, nici copiii noștri.

— Vine, veni-i-ar numele!... grăi Miu, și-și potoli necazul sărutînd-o pe obrajii ei bălai, cu niște pajure roșiatice ca niște răsuri de măceașe.

Praful răscolit îneca, ca în fum gălbui, norodul speriat. Uruitura și gălăgia speriau păsările crîngurilor. Stolurile de grauri zburau amețite, ciripind ca de spaima șoimilor. Lăstunii s-afundau glonț în nemărginirea zarei. Mugetul s-amesteca în ninchezarea cailor. Cumpenile liniștite ale fîntînelor de pe vîlceaua satului își arătau vîrfurile în șir, atingînd cerul în depărtare.

II

Cînd să apropiară de sat, lighioile bătăturilor fîlfîiră, speriate, în frunzișul pomilor. Cîinii începură a lătra, ca și cînd hoții călcau satul. Pînă și porcii trîndavi se iuțiră, pornind-o anapoda, guițînd ca de cuțit.

Cu toții năpădiră la biserică, să vază ce era de făcut.

Cerul dinspre soare-răsare, roșu cît prindea ochiul, se încingea dogorînd pînă în cătunul Măgura. De la o

[1] În textul de bază: *borumbe*; corectat cf. ed. 1885.

vreme, pălălăi de fum și de flăcări se ridicară, amestecîndu-se între ele și scăpărînd scîntei răsucite în sulurile uriașe de negură posomorîtă.

— Să dăm foc satului și să luăm calea pădurilor, strigă un flăcău din mijlocul lumii înmărmurite.

— Ci ca ho, voinice, prea o iei repede! răspunse părintele Știubei. Ce dai gurei să mănînce la întoarcere? Minunile Domnului sînt mari. Să fugim cu toții în ascunzătorile codrilor. Ș-o trece ș-asta. Că nu una am văzut eu de cînd am albit...

— Faceți copiii și nevestele grămadă, și noi, roată în jurul lor. Ș-o pornim cu ce-om apuca, încotro ne-o duce norocul, grăi un bătrîn.

— Înhățați topoare și coase. Ce ni s-o întîmpla întîmple-ni-se tuturora.

— Așa! Așa! strigară cu toții.

Iar copiii, tremurînd de spaimă, goi pușcă, agățîndu-se de bietele femei, îngînau înecați de plîns, ștergîndu-și nasul cu mînele slabe:

— Mamă, vin turcii? Vin capcăunii cu două guri, mamă?

Un ropot de cai, fără de veste. Picioarele li se tăiară de la încheieturi. Popa își făcu cruce, și după dînsul toți bănănăiră semnul mîntuirii.

III

Într-o goană nebună, pe deșelate, bătînd gonacii cu iataganele, un polc de călăreți s-arată în capul Măgurei.

Cît te-ai șterge la ochi, ceata sosi în fața mulțimii.

— Sînt d-ai noștri, sînt creștini, strigară toți în toate părțile. Bine-ai venit, Potoape! Ce mai veste, haiduce?

Caii deliilor erau în spume. În loc de frîie, ștreanguri și curmeie. Cuțite late la brîu. Căciuli țurcănești date pe ochi. Priviri de fiare.

În fruntea lor, Dinu Potop, cu iataganul de mîna dreaptă, răspîndind răcoare în jurul său de cotropitor,

nalt cît un brad, cu fața crestată de luptă și de nedormire.

— Veste rea, creștini de Dumnezeu, zise Potop, a flămînzit omida. Vin turcii mînați de arnăuții stăpînirii. Ard satele. Robesc copiii și femeile. Scrum în urma și vălvătăi înaintea lor. Mîna pe topor și să luăm calea pădurilor. La strîmtoare să-i apucăm. Jur că voi mînca unul de viu cu carne și cu oase.

Unii peste alții, porniră.

O vălmășeală de care, de cai și de boi, de moșnegi, de femei, de bărbați și de copii, cu traiste de mălai, cu tingiri, cu tigăi și căldări. Unii se roagă, alții înjură. Zgomotul sec al roatelor, bălăngăitul arămurilor, ca niște clopote dogite, împrăștie spaima în lungul ținuturilor. Se duc, ducîndu-și sărăcia și plînsul.

Unde-și zidiseră bordeiul vor găsi tăciuni și, răscolind cenușa satului mistuit, vor da peste petice de velințe, peste crîmpeie de icoane, la care s-au închinat o viață întreagă. Și poate n-or cunoaște vatra în jurul căreia ș-au cîrpit zi cu zi traiul, îndrugînd povești și basme.

Droaie netrebnică, ce nu mai crede în mîntuire, se repede încurcată, ca fulgii unui viscol în lungul drumului, fără să știe ce s-o întîmpla pe ziua de mîine.

E noapte. Cerul în urma lor s-aprinde, cătrănind văzduhul.

Dinu Potop, înaintea tuturor, își sîngeră armăsarul, jucînd pe spinarea lui ca un stîlp negru. El îndeamnă poporul la viață și la goană.

IV

Rătăcit de ceilalți, Miu s-a aruncat pe calul din cetlău, retezînd-o d-a curmezișul holdelor. Se duce de zor. Cobila, în căruță, p-un maldăr de fîn, se gîndește la desișul unei păduri și la creasta de peatră a vreunui munte, departe de răzmirița care cotropește temeiul omului.

— Vremuri grele, Miule, mormăi ea săltată în sus pe maldăr. Nu e de trai. Mai bine cu lupii pîrloagelor decît

cu stăpînirea de azi. N-apucă să se încălzească locul sub tine, şi bir cu fugiţii, că răzmiriţa bate la uşe.

Nu sfîrşise bine cuvîntul, şi-i apropie din spate un ropot de cai ş-un zăngănit de arme.

— Ne-au dat de urmă, strigă Miul, nu e scăpare, Cobilo, dar să încercăm ceva.

Degrab el îşi opri caii. Ridică fînul din căruţă. Îşi lungi nevasta cu faţa în jos d-a lungul dricului ş-o acoperi cu maldărul de fîn şi îi zise, pornind-o la drum:

— Te chinuiesc, Cobilo, dar poate c-aşa ne-o ajuta soarta să trecem şi d-astă primejdie.

Încălecă. Îşi făcu cruce. Apucă hăţurile. Şi începu să bată mînzaţii cu codirişca, de le plesneau pielea pe coaste.

— Mai încet, grăi năbuşit Cobila, mă îneacă răsuflarea...

Miu, fără s-audă, fără să vadă înaintea ochilor, goneşte în pustiul întunericului. Căciula îi cade din cap. Cămaşa i se umflă de vînt. Codia biciului i s-a spart în hăşchii şi sar din ea puzderii cînd dă în şoldurile uscate ale cailor numai apă şi spume.

Degeaba însă. I-a sosit. Cu şalvari roşii şi creţi, găitănaţi şi strînşi pe fluierul piciorului, cu iatagane lucioase, ei prind pe Miu de ceafă, oprind căruţa în loc, înjurînd, beţi morţi, să te cutremuri: *„Bre! Ghiaur! Ana sîna sictir!"*[1]

Îl croiră cu latul iataganelor. Unul din ei, de-abia se mai ţinea pe şea, îl izbi cu pumnul în faţă şi-i zise pe romîneşte:

— N-ai nimic în car, păcătosule?

— Jupîn ciauş, răspunse Miu, — mai mult mort decît viu — aşa să-ţi ajute Dumnezeu, nimic. Îndură-te de mine! Lăsaţi-mă cu zile!

Ceauşul bolborosi cîteva cuvinte tovarăşilor săi, iară ei începură a băga iataganele în fînul din căruţă, pînă la mîner, da' d-or găsi ceva pitulat.

În acea gălăgie de ocări şi urlete de fiare, la fiece împunsătură de iatagan, parcă s-aud vaiete năbuşite, şi maldărul tresare. E viu. Îl doare acele limbi ascuţite care-l spintecă.

[1] Cuvinte injurioase la adresa creştinilor (turc.).

Miu, smulgîndu-şi părul din cap, sărută iminiii ceauşului şi răcneşte:

— Stăpîne, n-am nimic, nu mă mai chinuiţi, îmi mor copiii de foame, lăsaţi-mă!... Stăpînul cerului să v-asculte cum vă înduraţi şi voi de mine...

Îl iertară. Întoarseră caii. O tuliră ca vîntul.

Miu se repezi la fîn. Înhăţă din el cît putu şi, după ce-l aruncă tot la pămînt, se ridică pe inima căruţei. Fără să vază, fără să-şi dea seamă de ce face, strigă ca şi cum l-ar fi hărtănit o fiară sălbatecă:

— Scoală, Cobilo!... Nu te mai face!... Sînt eu... Deşteaptă-te!...

O luă în braţe. O aşternu pe iarbă. Trupul îi era moale şi cald încă. Spinarea ei, scăldată în sînge, era ciuruită de iatagane. În gură avea hăşchii din scîndura dricului, în care-şi înfipsese dinţii, ca să nu strige.

Miu începu să ţipe, simţind în adîncul inimei toate găurile din spinarea ei.

Se sculă năuc. Plesni cu biciul caii, cari fugiră.

— Duceţi-vă, altul să vă fie stăpîn, eu n-am ce mai face cu voi!

Sărută pe Cobila de mai multe ori. Se sculă din nou în picioare. Strînse biciul în mînă. Apoi se izbi cu palma în faţă.

— Jelesc ca o babă...

Îşi potrivi codirişca în gură şi-o înfipse toată pe beregată. Horcăi şi căzu la pămînt.

A trecut o săptămînă, şi răzmiriţa s-a dus. Măgurenii, pocîltiţi de foame, să apropiară de vatra satului.

Ş-au găsit bordeiele pustiite, biserica arsă, sfintele icoane pîngărite.

Iar unii din copii, după ce s-au întremat cu cîteva îmbucături, alergînd după un stol de corbi, au dat peste Miu şi Cobila, lungiţi unul lîngă altul, cu ochii scoşi, cu coşurile peptului scobite, şi caii lor, tîrînd căruţa, le da tîrcoale, păscînd de jur împrejur.

SORCOVA

I

Troienii se ridicau namilă pînă în tinda creştinului. Vîntul spulbera fulgii de zăpadă în vîrteje şi stoluri, repezite în lungul uliţelor, sparte la răspîntii şi înprăştiate fără căpătîi în largul maidanelor de la Olănita[1]. Pîrtia nu se mai cunoştea. Zăpada îţi trecea de glezne şi mai bine.

Fumul căminelor, zăpăcit de bătaia crivăţului, se zvîrcolea pe loc şi, ca şi cum ar fi fost sorbit de vetre, se prăbuşea îndărăt pe gîtul coşurilor. Mahalaua înţelenise îngropată în troieni.

Nu se pomenea nici gură de om, nici lătrat de cîne.

Aşa An nou, aşa Sîn-Vasile, să-l hărăzească Domnul vrăjmaşilor noştri, că şi d-ai avea tufă în bătătură, uiţi şi de topor, te dai cît mai afund în plapămă, îţi răstorni toate ţoalele în spinare, şi, tot gheaţă rămîi din tălpi pînă la creştet.

Taraful lăutarilor, al lui Sotir Ciupitul, ţambalagiul Olănitei, împodobise din preziuă un cap de porc cu tibet conabiu şi albastru, cu busuioc şi cu cercei roşii în amîndouă urechile, şi mi-i vîrîse, în dinţii rînjiţi, un trandafir umplut cu tocătură rumenă.

Toţi aşteptau să vază astă grozavă „Vasilcă", şi nimeni n-o mai vedea, deşi trecuseră ca la trei ceasuri de cînd se luminase de ziuă.

Nu se pomenea nici de sorcovăială, dupe cum s-ar fi cuvenit de la moşi, de la strămoşi. Ţi se prindea

[1] Veche mahala în Bariera-Vergului din Bucureşti.

pleoapă de pleoapă, nare de nare, falcă de falcă, degera oul în găină de ger ce se pornise.

— N-am putea duce l-alde biata Bălaşa ceva curmeie de viţă şi vreascuri ujujite? zicea mama Arghiriţa fetei-mari ce învîrtea mămăliga între genuchi şi se ştergea la ochi din pricina fumului. Biata Bălaşa! o fi amorţit cu copil cu tot! Săracă lipită, bolnavă că nu se mai poate tîrî, văduvă, cu copilul gol puşcă, pe aşa căţea de vreme, nu ştiu, zău, de şi-o mai înnoda zilele... Scoală, Irino mamă, pune pe tine cojoaca ta şi dulama mea şi du-te de vezi, îi abureşte coşul a fum?

Irina lăsă făcăleţul în mîna mă-sei, se strecură pe prispa din jurul pereţilor pînă la spatele casei, apoi se întoarse într-un suflet în tindă, se scutură de omăt şi sări pe vatră.

— Nu e, mamă, nu e fum, nu e nimic; geamurile — îngheţate tun, cu frunze geruite, de nu le-ai răzui nici cu custura.

— Grăbeşte, Irină, să-i duci ceva găteje, niţică mămăligă şi ceva fiertură; să le aprinzi focul cum ăi şti; să le pui masa, c-or fi flămînzit; şi e mai mare păcatul să ştii pe femeie cu copilaşul ăla pocîltit şi degerat la o zi aşa de mare!

II

Zăpada îi pătrunsese în tindă; vîntul îi cînta prin crăpăturile uşii parc-ar fi vuit în duba mare; şi Bălaşa era întinsă în pat, învălită c-o plapămă veche, soioasă şi ciuruită cu găuri prin cari ieşeau ghiomotoacele de lînă neagră. Pe picioare îşi trîntise două scovergi. La sîn îşi ghemuise copilul îmbrăcat cu nişte zdrenţe de pantaloni, c-o scurteicuţă blănită şi încins pe la mijloc c-o basma roşie. Chipul ei, gălbejit de boală şi de sărăcie, începuse a da în vînăt; ochii, pironiţi asupra copilului, perduseră luciul vieţei ca şi cum i-ai fi răzuit c-o gresie.

— Mamă, mi-e frig lîngă tine, tu eşti prea rece, îngînă copilul dîrdîind, lasă-mă să mă dau jos.

— Bine, Nică, fă cum vrei, şopti Bălaşa. Cîteva lăcrîmi îi umeziră ochii ei uscaţi.

— Mamă, mie mi-e frig cînd stau în casă, adăogă copilul trăgîndu-şi cizmele, mai bine ar fi să mă duc cu sorcova. Soba nu s-a dăzmorţit de trei zile, şi eu am merişor şi busuioc uscat, pot să-mi fac o sorcovă, dacă nu am una de tîrg cu flori şi cu beteală; şi poate să viu cu parale; am să-ţi cumpăr pîne caldă. Aici e frig, mamă, vreau să mă duc!

Şi el, care înghiţea în sec de foame, nu-i venea să spuie drept — deşi abia era de şase ani — căci simţea pe mă-sa bolnavă greu, şi tot zadarnic ar fi fost s-o mai mîhnească şi el cu foamea lui.

— Du-te, răspunse Bălaşa închizînd ochii. Ştiu eu ce te mînă pe tine, dragul mamei, ştiu eu, numai Dumnezeu nu ştie! Să te sărut o dată înainte d-a pleca.

— De ce să mă săruţi, mamă, înainte d-a pleca?

— Ca să-ţi fie cu noroc, ca să cîştigi parale, ca să te primească cu bine la casă de oameni.

Şi dupe ce-l sărută pe frunte, pe obraji şi pe ochi, copilul se uită lung în faţa ei.

— Mamă, dar gura ta este de gheaţă? Altădată, cînd mă sărutai, mă încălzeai, acum parcă mi-ai bătut două piroane de gheaţă în amîndoi ochii.

Şi, văzînd că mă-sa şi-a luat faţa în mîni, o socoti mîhnită de vorbele lui, se repezi la gîtul ei, o mîngîie uşor pe tîmple şi-i strigă c-un glas între rîs şi plîns:

— Vrei să te sorcovăiesc? Aşa cum m-ai învăţat tu, mamă?... „Tare ca ferul, iute ca oţelul..." Nu vrei?... „Să înfloreşti, să mărgăreşti!..." Nu zic bine?... „Ca un măr, ca un păr!"...

Bălaşa, dupe ce zgîrci de trei-patru ori din mîni şi din picioare, îşi veni în simţire ca dintr-un somn adînc.

Nică era la gîtul ei şi începuse a-şi îngîna vorbele cu plînsul.

— Nu zic bine, mamă? De ce nu mă asculţi? „Ca un fir de trandafir, tare ca peatra, iute ca săgeata"... Mai sărută-mă o dată, c-am să-ţi aduc pîne caldă de la Iane brutarul.

Îl sărută. Parcă buzele i se încălziseră într-un zbucium de viaţă fără nădejde. Nică, dupe ce o bătu pe frunte cu mănuchiul de merişor şi de busuioc, plecă îndesîndu-şi căciula pe urechi.

Cînd copilul ieşi afară din tindă, îl săgetă crivăţul, care te orbea şi-ţi îneca răsuflarea. Cercă să facă un pas din prag şi nu văzu înaintea ochilor. O pală groasă de zăpadă îl izbi peste ochi. În acea frămîntare cumplită, un singur gînd îi licări în mintea lui de copil: „Vreau să aduc pîne caldă mamei, pîne caldă de la Iane brutarul!"

Şi intră în zăpadă pînă în brîu. Să opri încremenit. Auzise ceva. Îl striga cineva? Auzise bine numele lui. Vîntul să fi fost? Şi vîntul era rece, şi glasul care-l chemase fusese cald. Ca şi vîntul să perduse în depărtare, deşi venise de aproape. „Nică!.. Nică!..." Iar? Şi acest glas, care ieşea ca de supt o copaie răsturnată, era slab, năbuşit, tăiat de tuse, bolborosit într-o hîrîială care-l îngheţă pînă la măduva oaselor.

— E mama! şopti copilul clănţănind, şi să repezi la uşe.

Pe cînd se lupta să deschiză uşea cu mîna stîngă, căci cu dreapta strîngea cît putea sorcova de merişor, iacă şi Irina a mamei Arghiriţa, cu un maldăr de găteje şi de viţă uscată.

— Mama, dadă Irină, cere apă, deşchide-mi, deşchide-mi!

Cînd intrară în casă, biată Bălaşa se dusese pe lumea ailaltă. Plapăma şi velinţele căzuseră jos. O mînă-i odihnea pe piept, iar cealaltă încremenise înfiptă în aşternut. Cu ochii pe jumătate închişi, părea că-şi caută copilul la sîn. Gura ei căscată, o pată neagră ca întunericul, şi, tot ca întunericul, fără fund.

— Dadă Irină, vrea apă, să-i dăm apă, dadă Irină! îngînă bietul copil, căutînd prin odaie cana cu apă.

Dada Irina, în loc să-l asculte, îl luă în braţe şi se repezi cu el pe uşă afară.

Cînd îl duse l-alde Arghiriţa şi dădu de căldură, Nică îmbrăţişă soba, închise ochii şi zise încetinel şi dulce:

— Dadă Irină, să faci şi mamei foc, că mult e bine la căldură!

Apoi, băgînd de seamă cum şopteau de tainic Irina cu mama Arghiriţa, care adusese ş-o luminărică de ceară galbenă, întrebă cu binişorul:

— Da' ce să faci, dadă Irino, cu lumînarea?

— Să duc la mă-ta foc, lele, îi răspunse Irina.

— Şi eu, dupe ce m-oi încălzi, mă duc cu sorcova, să-i aduc pîne caldă, mormăi copilul, aţipit lîngă sobă, strîngînd necontenit în mîna dreaptă mănuchiul de merişor şi de busuioc.

Dar pe cînd Arghiriţa vorbea ceva mai tare cu fie-sa, socotind că copilul adormise, Nică deschise sperios ochii săi albaştri, înecaţi în lăcrîmi, sări de lîngă sobă şi strigă, neputîndu-şi stăpîni plînsul:

— Dadă Irină, nu vreau s-o daţi popii!... De ce s-o bage în groapă?... Mama e a mea, nu e a popii!... Nu vreau să-i dea ţărînă în ochi... N-a făcut nimic... Dacă e săracă... cînd m-oi face mare o să fie bogată... O să-i cumpăr scurteică, rochie şi şorţ... Să nu mi-o daţi popii!... Nu s-a dus la biserică c-a fost bolnavă, dadă Irină... dumneata ştii cum se ducea înainte... dumneata ştii...

Abia dupe multe făgăduieli se linişti, se culcă d-a curmezişul patului de lîngă sobă şi adormi oftînd, nevoind să mănînce decît „o dată cu mama".

A doua zi toate i-au fost d-a surda. S-a rugat, a plîns, a ţipat, că popa n-a voit să-l asculte. Pe mă-sa au pornit-o cu picioarele înainte. Degeaba le-a zis tuturor: „Lăsaţi-o barim pînă s-o muia curtea bisericii!", auzind că pămîntul de groapă e tare ca osul.

Şi toată lumea i s-a părut rea d-atunci încolo, mai ales părintele Tudor. Şi din mîna popii multă vreme n-a luat nici prescură, nici artos.

Iar mama Arghiriţa, în loc d-o fată, avu o fată ş-un băiat.

ODINIOARĂ

lui *George Radu Golescu*[1]

Anii trec aşa de repede, că nu-ţi dai seama cînd şi cum cutare flăcău, rotar or grînar, s-a schimbat în moş cutare, de unde şi pînă unde un bujor de fată, să o fi sorbit într-o lingură cu apă de dragă ce-ţi era, să te pomeneşti cu ea zbîrcită, cărunţită, apoi albă-colilie.

Aşa curge vremea, şi pe noi nu ne lasă în urmă, ci ne tîrăşte cu ea pînă la hotarul vieţii. Ne aşează frumuşel pe două scînduri, ne întinde pe 'dasupra o pînză albă cu cruce în mijloc, ne stropeşte cu vin şi cu untdelemn. Bulgării şi ţărîna cad şi astupă. Şi tot vremea din moşoroi face neteziş, surpă crucea de la cap, bătătoreşte locul şi acoperă cu bălării cel din urmă locaş al nostru.

Ei, cîte se duc cu zilele şi ce triste minuni ni se arată de ieri pînă azi! Cîte ne mai aşteaptă de azi pînă mîine!

În curtea bisericilor vechi, cruci de peatră şi de lemn, uneori cîte două-trei în acelaşi cuib, umbrite de vişini şi de pruni. Rămîi pe gînduri. Parc-ai vrea să ştii cine odihneşte sub pămîntul încărcat cu ştevie şi cu urzici... Parc-ai vrea să afli ce locşor a căzut la fitecine din cei ce odihnesc acolo... Cu mulţi ai copilărit, mulţi te-or fi mîngîiat şi pe unii poate că i-ai iubit.

[1] Coleg de liceu cu Delavrancea la „Sf. Sava", cu care acesta a locuit la Paris în 1882 — 1884. Frate cu Dinu Radu Golescu. (Vezi nota la p. 1, volumul de faţă.)

E trist.

Dar e şi mai trist să te reîntorci, după mai mulţi ani, din pustiuri străine în mahalaua în care ai născut ş-ai crescut, şi să nu mai vezi nimic din cîte ştiai. Pe aceeaşi streaje să intri, pe aceeaşi cărare să te strecori, şi să nu mai vezi mîndreţea d-odinioară.

La marginea capitalei, departe de zgomot şi de făpturile pizmaşe, între oraş şi ogoarele ţărăneşti, să întindea, înflorind, mahalaua grînarilor. Mergea bine de la Dumnezeu. Unde îşi punea creştinul vatra, să prindea pe tălpoaie neclintite. Casele văruite se afundau în grădini cu rogodele, veselia copiilor. P-alocurea viile se mlădiau, încărcate cu ciorchini, pe aracii plecaţi de greutatea rodului. Ţăranii cu dare de mînă să îndesau să-şi găsească loc între grînari. Era o ferbere de muncă, o dragoste de propăşire ş-o frăţie de trai, că nu se mai pomenea aşa mahala tihnită şi harnică. Cînd sosea cîte un jupîn, or nea cutare, călare pe rotaşul din stînga, plesnind voiniceşte în naintaşi, leliţele, cumetrele, finele, suratele îi ieşeau voioase înainte, îl opreau din drum şi-l zăpăceau cu cercetările. Grînarul, cu o mînă în brîu, cu alta pe hăţuri, cu biciul pe după gît, le răspundea cu rînduială, să nu lase pe nici una mîhnită.

— Nea Mitrane, ai întîlnit, p-ale drumuri, pe alde dumnealui? (Şi „dumnealui" îi era bărbatul.)

— Da, cumetriţă, descarcă la Olteniţa.

— Nea Mitrane, ai văzut pe bîcu? (Şi „bîcu"îi era tată-său.)

— Da, fină, cale d-o zi, şi vine, e sănătoşel, tare-mare.

— Nea Mitran, ne-ai întîlnit flăcăul? (Şi „flăcăul" era frate-său.)

— Cică a cîştigat bune părăluţe. Dar tu, cînd ne-i întinde halageaua nunţii?

Şi aşa, cu una, cu două, pînă le dedea de rost, apoi toate alergau, ca un stol de vrăbii speriate, care încotro şedeau, ca să spuie veste bună şi noroc pe la cei d-acasă.

Chiaburii se înmulţeau. Copii rumeni şi bucălaţi goneau cu ghiozdanele la şcoala din curtea bisericii, să plătească sfănţoaica pe lună dascălului Nicuţă şi să înveţe slove noi, să citească pe *felurime*, să scrie pe platcă şi, hei! mai tîrziu, să învîrtească tocul pe hîrtie, ca nişte logofeţi.

În serile de vară, mai ales pe lună, toată mahalaua ieşea pe prispă or pe laiţa de lîngă poarta mică, şi poveştile începeau lungi şi nesfîrşite. Bunicele şi mumele îşi luau nepoţii şi copiii cei mai mici, prîslele, în poală şi le spuneau cîte-n lună şi-n soare. Ba de turci, ba de tătari, ba de calmuci, ba de căpcăunii cu două guri, ba de muscali, ba de nemţii cu coadă, mă rog, din cîte omul apucă şi vede, aude şi nu uită.

Şi cînd liliecii goneau d-a lungul drumurilor, copiii măricei părăseau scurteica bunichii pentru ca să arunce după ei cu căciulele, strigînd de la streaje pînă la biserică:

— Liliac... liliac,
trage noaptea la conac,
din cloponiţa bătrînă,
hop, o dată, hop, de două,
pîn' la nouă...
Liliacii daca scapă
supt căciulă fac calpacă.

Şi de veneau Floriile, Paştele, cu hainele noi, St. Ilie, cu pepenii de Pantilimon, Moş Ajunul cu colindeţele, această prăsilă voinică şi vioaie umplea mahalaua de veşelie şi de năzdrăvănii.

La Ignat, cînd zăpada cădea de două palme, porcii înjunghiaţi asmuţeau cîinii, guiţînd de se cutremura pămîntul. Fumul focurilor, în cari îi părpăleau pînă la şorici, acoperea cerul mahalalei ca o ceaţă deasă şi fără căpătîi...

Aşa îi mergea, pe acele vremuri, omului, în bine şi d-a bună. Case noi se clădeau într-una. Ogrăzile se făceau mai dese şi mai frumoase, împodobite primăvara cu stufuri de flori, iară vara mlădiete pînă la pămînt de rod bogat şi felurit.

D-atunci tot să fi trecut cincisprezece ani de zile.

În ziua de azi, bătrînii s-au dus după tărîmul ăsta. Casele vechi, nespoite, dărîmate, fără garduri, mărturisesc că sărăcia s-a încuibat în locul belșugului d-odinioară. Azi tot e d-a valma, căci toate sunt d-a valma cînd bietul creștin nu mai are ce ocroti. Grajdurile, ulucile cu porțile mari au fost aruncate în sobă, pe gerul Bobotezei. Curțile, pline altădată de păsări, azi sunt pustii. Abia cîte un cîine pocîltit mai hămăie și te vestește că e la locaș de om.

Copiii sînt galbeni și slabi, zdrențăroși și fără chef, căci la Paște n-au cu ce se înnoi, la Moși n-au cu ce să-și cumpere fluiere și hîrîitori. Zmeurile nu mai vîjie pe la Sîn-Petru. Dascălul Nicuță nu mai cîntă cu o sută de băieți într-un glas:

O daàtă-i una, uùna!
doòrdoò paàtru!

Nunta de azi să cheamă *sărăcie la sărăcie*, botezul, din cumetrie cu chief și lăutari, se numește *belea la capul omului*.

Grînarii au ajuns la două mîrțoage de cai și nu mai pun în căruțile cu coviltir patru chile mari.

Toată mahalaua a sărăcit și se-ngroapă în ruine și bozii. Și, spre batjocoră, soarta a făcut să se ridice în locul bisericuței (plină al'dată de credincioși la sărbători), biserică mare și falnică, dar goală chiar la sărbătorile împărătești. În locul școalei lui Nicuță, școala primăriii, ca un palat frumos, încăpător, dar pustiu și fără spor la carte.

— Ce e asta, lele Ancuțo? am întrebat mîhnit, privind în toate părțile. Și de ce-ați ajuns în halul ăsta?

— Ei, maică, ce e de la Dumnezeu și de la stăpînire este. Iacă școală mare, iacă biserică frumoasă, dar de ce le-or mai fi ridicat în mijlocul dărîmăturilor eu nu pricep... Uite, ne-am stins în cîțiva ani. Se zice că acele mașini blestemate de drumuri-de-fer au luat cheagul grînarilor noștri. Apoi de, o fi, n-o fi... Atît, mamă, știu că odinioară copiii își numărau anii după casele noi cari se ridicau, azi își socotesc vîrsta după casele cari să dărîmă.

Și bătrîna plecă cu donițele spre puțul cu două roate.

În via părăginită, iarbă grasă acoperă răzoarele cu o pînză smălțuită cu flori. Parc-ar fi scuturat cineva bidinele muiete în roșu, galben și albastru pe dasupra cîmpiii dintre „casele pustii" și gropile de nisip.

Soarele e zăpușitor. Lumina te orbește. Aerul joacă, fierbe, și nici un pic de adiere nu potolește arsura.

În mijlocul viei, doi castani bătrîni și stufoși stau neclintiți, rupînd albastrul cerului și întinzînd pe verdeață umbrele lor înpreunate, ca două poloage rotocolite.

La rădăcina lor se odihnesc grînarii la Sîn-Petru și Sînt-Ilie. De la amiezi, rogojinile și velințele sunt așternute[1]. Perne de paie se pun căpătîie. Botele cu apă proaspătă, clondirile cu vin scufundate în donițí, puișoarele noi cu miros de brad, cîteva castroane cu fiertură, lingurile de lemn și ștergarele vărgate la căpătîie sunt rînduite cu îngrijire și înconjurate cu foi de pelin ca să le dea un miros sănătos și răcoritor.

S-au așezat pe mîncare și veselie. Toți sunt rudă, rudenie, rubedenie, cuscri, fini, nași, că pe nume curat nu-și zic. E o familie întinsă. Mănîncă din același castron, sorb cu aceeași lingură, rup din aceeași azimă, din aceeași turtă caldă.

Mai-marii lor sunt moșnegii de cîte un veac, cum este bunioară Tămădueanu, cu barba pîn' la cingătoare, Doroftei, căruia îi cam place să sugă, așa bătrîn cum este, și să ciupească cu vorba pe fetele mari, cari se rușinează.

Amîndoi stau în capul mesei. Și cînd se scornește vro pricină de neînțeles, bărbații și femeile, ba pînă și liota de copii, dau năvală cu întrebările, și ei ascultă cu mîndrie și le împart dreptatea după cum li se cuvin.

— Nu e așa, tată Doroftei, că cuscra Vișea e cu munca la Rădovan?

— Nu e așa, tată Tămăduene, că neamțul e mai haìn ca muscalul?

[1] În textul de bază: *velințele așternute;* corectat cf. ed. 1885.

Ş-apoi lua cuvîntul Tămădueanu, şi mi-ţi vorbea aşezat şi îndesat, că lingurile nu se mai mişcau de pe buzele străchinilor.

— Suntem, le zicea el, d-aceeaşi cruce cu muscalul, dar nu d-acelaşi sînge. Beilicul neamţului, muscalului, turcului e tot beilic. Oricare din ei ar călca ţara, ambarele se golesc, de păsărime te-ai spălat pe mîini, clăile de fîn se fituiesc. Şi unii aduc lăcustele, alţii molime, iar în urma lor ne lasă praful şi sărăcia. Dacă nu te înţelegi cu rumînu la vorbă, adicătelea dacă nu grăieşti acelaşi grai, poate să facă o mie de cruci, una peste alta, pînă ş-o găuri frunte, umerii şi buricul, că tot juvină şi pacoste cade pe urechile noastre[1].

— Dar se închină, răspunse una din femei, înghiţînd o năstrapă cu apă rece de la Susana.

— Taci, cap de tivgă, grăi Tămădueanu. Apoi îmbătrîneşti d-a surda, muiere. Şi ce-ai văzut, şi ce-ai auzit, mai bine le vedea şi le auzea coţofenile, că tot atîta era. Gara-gaţa, ca şi ele... Ce mi-e mintea lor, ce mi-e mintea ta? Să îmbucăm ceva, ş-am să vă spui eu, că una e crucea şi alta e neamul.

Clondirul cu vin gîlgîi d-a rîndul în gîtul bătrînilor, cari răsturnau capul pe spate, şi se opri o toană l-alde tata Doroftei.

După ce-şi potoliră foamea şi-şi înecară setea, unii cu vin, alţii cu apă rece, bătrînele plecară capul pe perne, bărbaţii, flăcăii şi fetele mari făcură roată împrejurul Tămădueanului, iar băieţii o tuliră d-a lungul viei, strigînd în goana lor:

— Cine vrea *d-a puia-gaia* să-i adune cu tigaia?

— Cine vrea *d-a v-aţi-ascunselea?*

— Cine *d-a hîra* care taie vîna?

— Cine *d-a poarca?*

Iar fetiţele:

— Cine vrea *d-a leapşea?*

— Cine *d-a fetele?*

— Cine *d-a ineluş-învîrtecuş* p-al cui deşt te-ai pus?

[1] În textul de bază: *pacoste pe urechile noastre;* corectat cf. ed. 1885.

— Cine *d-a hai la groapa cu furnici* cari pişcă mari şi mici?

Asupra acestui stol zburdalnic şi speriat ca de uleu îşi îndreptară cu toţii privirile vesele. Multe din femei îşi făcură cruce, mormăind: „Ţine-i, Doamne!“, „Lighioiele mamei!“, „Veselia bunichei!“ Ba unele scuipară de trei ori în vînt, ca să nu se dăoache, tînjind, de la umbra castanilor, pe Bălaia, pe Neghiniţa, pe Cicoarea, pe Brebenica şi pe Ţigăncuşa, că ş-au prăpădit tibetul roşu din codiţele cari le joacă pe spate şi se despletesc la sfîrcuri.

Tămădueanul se scărpină în cap, îşi drese glasul şi începu dibuind în pustiul amintirilor. Roata din jurul lui îl asculta neclintită, ferindu-se chiar de a-şi întinde picioarele, ca nu cumva tîrşiala rogojinilor să-i turbure şirul.

— Năpădise muscalul, cu tot potopul puterilor, de nu se mai isprăvea. Oriun' te-ntorceai, herghelii de cai cu coame lăţoase şi cu fotoloage la picioare, şepci, chivăre, ciacuri şi purcoaie ţuguiate de puşti şi de suliţe. De la Pantilimon pînă la streaje numai corturi. Ofiţerimea în fireturi, polcovnicii şi prapurcicii bănănăiau d-a încîtelea, uluiţi de vutcă şi de rachiu, mustruluind, ca vai de lume, căzăcimea cu chipul scofîlcit şi negricios.

Pornise viteaz la viteaz, împărăţie la împărăţie. Muscalul, nici una, nici două, aducea plocon turcului, de peste nouă mări şi nouă ţări, vîrf de suliţă, ascuţiş de sabie şi ghiulele mai mari ca mămăliga mocănească.

Da' de ce voiau să se dovedească care pe care, asta n-a ştiut-o nici feţele boiereşti, darmite noi, sărmanii, topor de oase, vite de beilic, tobă de buşeli, creştini de jumulit.

În mahalaua noastră abia se aciolase cîţiva săteni, de pe la Sohat[1], Postăvaru[2], Pastramă[3] şi Rădovanu[4]. Le mergeau strună. Harnici, de omenie — nu că mă laud — aşezaţi, strîngători. Curţile le îngrădirăm,

[1], [2], [3], [4] Sate întemeiate de oierii vrînceni, între Dîmboviţa şi Mostiştea.

casele se șițuiră. Biserica Delii se zugrăvi. Puțurile cu ghizduri se sleiră cu sfeștania cuvenită. Prinserăm la inimă. Și ca noi nu mai era nimeni. Din cer să fi picat, și tot am fi avut mai multe păcate, afară de Doroftei, care de altfel era, ca și în ziua de azi, om voios și cu inima lui Dumnezeu, dar ce purdalnicu făcu, că făcu o cîrciumă și-și bău butia toată singur-singurel.

— Apoi, despre partea voastră, se oțețea vinul în pivniță de nu eram eu om priceput... răspunse tata Doroftei și, aruncîndu-și pe spate pletele albe cari îi dădeau în ochi, mai răsturnă clondirul pe bere-gată.

— Așa, cum vă spusei, urmă Tămădueanul, cum năpustiră muscalii peste noi — fir-ar de rîs să fie cu crucea lor cu tot — parcă ne luă piuitul. Într-o săptămînă nu se mai pomeni de lighioaie omenească. Grăunțele de vite le măturase vîntul. Căruțele noastre era încărcate pîn'la coviltir cu d-ale lor. Caii ni se clătinau în ham, ca niște mîrțoage nebăute, nemîncate. Femeile și fetile mari se dau afund în ascunzătorile dintre vii, ca să scape cu față curată. Copiii se făceau teacă de pămînt cînd auzeau că vine muscalul răcnind din poartă să-i dea mîncare.

Tot așa își ducea zilele, ca vai de capul ei, biata Susana, c-o fiară de cazac ce-i căzuse pacoste și-i rodea pînă și urechile. Era numai o fetișcană, dar cu ochii în patru și inimoasă ca un voinic. Fără mumă, fără tată, muncea să se răpuie și-și ținea casa cu rostul ei, stropolind și deretecînd prin vecini. Pleca din răvărsatul zorilor și se întorcea pe la amurg cu alba-n căpestere: cu d-ale gurii pentru ea, cu boabe pentru păsări și cu oscioare-n poală pentru căței.

Și să fi văzut cum toate lighioanele curții îi ieșeau înainte, parcă erau dăscălite. Cloșca cu puii: clonca-clonca. Dolfa cu cinci-șase buflei. Mîța, cu prăsila în șir. Și tuturora le purta de grije.

Cînd o pedepsi soarta cu spurcatul de muscal, nu mai putu prididi. Alerga ea cît o țineau puterile, dar d-a surda alerga. Gămanul mînca căzăcește. O găină întreagă la o friptură, și tot răcnea d-o apucau groazele,

mai ales cînd scrîșnea din dinți și învîrtea sabia... : *Ebi tvoiu mati*[1]...

Într-o bună dimineață veni la mine cu noaptea-n cap. Era c-o cămășuță soioasă pe ea, de unde o știam albă-floare din tălpi pînă la creștet. C-un glas de-ți era mai mare mila, începu să mi se tînguiască, ștergîndu-și ochii cu mînecele.

— Nene Tămăduene, ce să mă mai fac? Îl spăl, îi dau să mănînce, și nu mai știu ce vrea. Am tăiat toate alea din curte. O cloșcă cu pui mai rămăsese, și mi-a păpat-o și p-aia. Puii o caută pretutindenea, țipînd de te arde la inimă.

— Ține-ți firea, Susano, bun e Dumnezeu, o trece ș-asta, îi răspunsei eu.

— Bun o fi... îngînă biata fată pe gînduri, ș-o podidiră lacrămile. Într-un rînd a venit beat mort, că nu-l mai țineau picioarele; ș-a dat peste cățeii Dolfii, care dormeau grămadă în bătătură. Dolfa s-a repezit și ea, și doar că l-a lătrat. Ei, ei, nene Tămăduene, atît i-a fost d-ajuns! C-a tras sabia și i-a despicat capul în două. Nene Tămăduene, s-a mai dus, săraca Dolfa, cîțiva pași, împleticindu-se[2], cu sîngele și cu puii dîră după dînsa, ș-a căzut moartă în mijlocul lor! Și eu n-aveam pe nimeni decît pe ei. Mă simțeau din depărtare. Și de nu puteam să le dau îndestul, știi, ca oamenii, mă credeau. După ce se jucau pe lîngă mine, plecau mulțumiți, care încotro apucau.

Și începu să plîngă.

— Ce să mă fac, vai de zilele mele! La un miez de noapte, ce să mă pomenesc... cu el, cîinele... începu să dea cu sabia în ușe, apucat de alte alea. Striga cît îl lua gura: *Turețchi duh! turețchi duh!*[3] Astă-noapte, abia adormisem, și tresării din somn. Îl auzii, bîjbîia la clanța de la cămara mea. Pînă să mă repez să încui ușea, el o și deschise. Îndată ce mă zări, mă coprinse, nene Tămăduene, în brațe... Mă zmîcii din mîinele lui. Îmi dădu la picioare și începu să se roage:

[1] Expresie injurioasă (rus.).
[2] În textul de bază: *ei împleticindu-se;* corectat cf. ed. 1885.
[3] Spirit turcesc! (rus.). Aluzie la ușile închise ale haremurilor turcești.

Dușinca! dușinca![1] Era beat. I-am înfipt pumnii în ceafă și l-am repezit pe ușe afară.

— Nu e nimic, Susano, nu e nimic, îngînai eu, neștiind cum s-o mai mîngîi.

— Ei, nu știi dumneata cum se uită la mine! E mai blînd, ce e drept. Aș vrea să fie rău ca o fiară, cum era și mai nainte. Dumneata nu știi cum să apropie de mine... Și nu știi că mă trimite, tot pe-nserate, să-i aduc apă dintre vii, și el îmi atine urma. Scapă-mă, nene Tămăduene... Scapă-mă!... Rămîi aici... Nu mă mai întorc acasă!... Mi-e frică ca de moarte!

Și iar o înecă plînsul... Puterile o părăsiră. (Nu știu de îmbucase vrun dumicat de cîteva zile.) Se învîrti pe spate și căzu pe pat din mîinele mele.

Cînd să dezmetici, îi zisei:

— Mai du-te și în astă seară la apă, și eu o să mă-ntorc tocmai pe-nserate, printre vii. Și lasă că-i pui eu mirul, drept în frunte, ca la mistreț.

Susana plecă oftînd.

Apusese soarele. Stufăria șanțurilor întuneca potica dintre vii. Mă apropiam de fîntîna cu „apă-bună", pipăindu-mi brîul, așa, fără să știu de ce, doar să văz de pustia de teacă. Mîna mi-alunecă a mîngîiere pe plăselele cuțitului. Netezeam cuțitul ca p-un cîine credincios.

Mi se păru că auzii ceva la fîntînă. Mă oprii o clipă. Făcui trei cruci. Spaima și mînia m-aruncă din loc. Grăbii pasul și, dodată, fără de veste, la un țipăt, o rupsei la fugă spre cumpăna puțului, ce să înălța repede printre cei doi plopi.

Cînd ajunsei la fîntînă, înlemnii. Sîngele îmi năpădi la cap.

Susana, cu chipul alb ca varul, trîntită la pămînt, se lupta cu spurcatul de cazac, scrîșnind, nemaiputînd nici să țipe. Cum mă văzu biata fată, căscă gura, parcă ș-ar fi dat sufletul:

— Nu mă lăsa, nene Tămăduene!

[1] Sufletele! sufletele! (rus.).

Trupul i se-ntinse sub genunchiul cazacului. Mînele-i plesniră de verdeață.

Toate se petrecură mai iute decît le-ați gîndi cu gîndul.

Trăsei cuțitul. Îl înhățai de beregată. Îl măsurai de la inimă pînă la pîntece și, înfigîndu-i cuțitul pîn' la mîner, îl răbufnii la pămînt.

Susana mai căscă o singură dată ochii săi mari. Mă privi lung. Îi închise și adormi de veci, c-un surîs blînd pe chipul ei alb ca floarea de mușețel. A murit de spaimă.

Pe Susana am plîns-o ș-am îngropat-o în apropiere de fîntînă, dar n-am putut s-o slujesc de frica polcovniciii. Pe cazac l-am aruncat pe gîrlă, lîngă Vitan, și eu m-am dat afund pînă s-a dus muscălimea din țară, bătută și rușinată de puterea turcului.

D-atunci fîntîna dintre vii se cheamă, din botezul poporului, „Susana", și voi pînă și azi, cînd plecați scuturînd capacele donițelor, ziceți, fără să vă dați seama: „Aducem apă de la «Susana»".

— Săraca Susana!

— Ce apă bună!

— Cum fierbe de bine lintea și fasolea!

— Firește, că nu e sălcie.

— Și rufele le speli, că face clăbuc ca apa de gîrlă.

Tămădueanul, întorcîndu-se către Vișana Țuguiului, o întrebă:

— Ei, muiere, face cruce muscalul? Și dacă face; are milă de neamul tău? Nu-ți spuneam eu că o să înbătrînești nici coaptă, da' nici pîrguită?

FATA MOȘULUI

Copiii cutreierau voioși via părăginită. Un șir, ținîndu-se cu amîndouă mînele de mijloc, se încolăcea, strigînd de frică să nu-i înhațe „mama-gaia". Fetele începuseră „d-a ulciorul".

— Cum dai ulciorul?

— Cum îl vezi,

cu ochii verzi,
ş-o lingură de păsat,
să nu zacă de vărsat.

Sub castani, oamenii stau de vorbă. Numai moş Doroftei judecă cel din urmă clondir şi-l stoarce, picătură cu picătură.

— Aşa să se scurgă ochii fetelor după mine.

— Ei, aş! ţi-ai trăit traiul, ţi-ai păpat mălaiul, zise una dintre femei. Mai bine ne-ai spune cîte ceva, da' mai altfel, nu ca nea Tămădueanu.

— Hai să spunem ghicitori, zise Doroftei, începînd a cînta, legănînd capul, cam fără voie, aci p-un umăr, aci pe celalt.

Şi lumea se grăbi a-i da de nimic ghicitorile lui.

— Bulgăraş de aur, joacă pe piele de taur?

— Soarele.

— Nuia vîjîia, ocolii ţara cu ea?

— Gîndul.

— Şervet vărgat, pe Dunăre aruncat?

— Şarpele.

— Minţi, moţato!

— Curcubeul.

— Ei, aşa, aşa mai merge.

— Sus copaie, jos copaie, la mijloc carne de oaie?

— Scoica.

— Hudurabaie-baie, bună de bătaie?

— Toba.

— Ce e mic, mititel, îşi îndreaptă Vodă hainele pentru el?

— Puricile.

— Eh! grăi moş Doroftei cam supărat, am să v-astup cloanţa la toate. Ghiciţi acuma, de vă taie capul, de nu, să-l tăieţi voi pe el:

Din pulpă născută,
pe claie aruncată,
de vultur răpită,
de babă robită,
la domnie-ajunsă,
de ţigancă tunsă:
călugăraş mă făcui.

Ce să fie? Ce să fie? Toţi se uitau lung unii la alţii. Cei mai pricepuţi să codiră la răspuns. Vedeau ei că nu e glumă cu tata Doroftei. Tot bătrînii ştiu mai multe, nici vorbă. Cîteva fete mari, necăjite de rîsul lui Doroftei, cercară s-o brodească cum le-o trăsni prin cap.

— Nu e nunta? întrebă una din ele.

— Tu o să te călugăreşti după ce te-oi mărita, zise rîzînd Doroftei, şi-şi şterse faţa de sudoare.

— Ba e curat „minciuna", zise alta.

— Minţi tu, fără să vrei, c-aşa fac proastele. Tu n-o să te măriţi decît cînd te-oi lua eu.

Aşa-i spuse ăşteia tata Doroftei, ş-o mîngîie pe supt bărbie, că nu era tocmai o glumă dulce, mai ales pentru o fată-mare, frumoasă, harnică şi cu zestre.

— Ei, să vă dăluşesc tot eu, că tot eu de nu v-oi desluşi. Şi nu e de mirare, urmă Doroftei, că pe cînd vă năşteaţi voi, eu însuram flăcăi, măritam fete, beam o butie, luam o casă în spinare, atingeam cerul cu deştul şi ţineam douăzeci ca voi la subţioară, treizeci în brîu şi-o sută în sîn. Iacă, e un basm cu ghicitoare vorba mea şi, de vreţi, am să vi-l spui, dacă mi-o face poala căpătîi o fată frumoasă.

— Mai e vorbă? Vrem, vrem!

— Uite, vin' la mine.

— Ba la mine!

— Ba la mine, că-ţi caut în cap!

— Ba la mine, că-ţi aduc apă de la „Susana" şi-ţi fac o turtă cît toate zilele.

Aşa îl rugară fetele pe bătrîn, întinzîndu-l toate de mînecă. Doroftei îşi plecă capul în poala Marichei şi începu să povestească.

„Pe vremea cînd se înnodau iepurii de coadă şi ie puroaicele îşi spălau mustăţile în vîrful stejarilor, înnu se ştie ce parte de loc, o babă şi-un unchiaş înbătrîniseră fără să aibă copil.

Bani aveau, bucate aveau, cirezi de boi şi herghelii sumedenie. Unde zgîriau pămîntul, scotea galbenul, că nici un mai ştiau ce să-şi mai facă capului de atîta avuţie.

Într-o zi, baba trînti de la gură lingura cu zeamă şi aduse vorba aşa:

— Da' bine, bărbate, ce ne foloseşte nouă, unor bătrîni, atîta bogăţie? Mai bine am fi săraci lipiţi, fără petic de cămaşe în spinare. Barim atunci ne-am trudi pentru gură. Dar aşa, bogaţi, putrezi de bani, şi să n-avem noi un copil măcar care să ne zică „tată" şi „mamă" şi să ne închiză ochii cînd o fi să ne ducem?...

— Lasă, femeie, grăi unchiaşul, nu te mai amărî, că o da Dumnezeu să dobîndim şi noi unul... Cine ştie... Minunele, d-aia sunt minuni...

— Aida-de, dacă n-a dat Dumnezeu pînă acum, nu mai dă d-aci înainte. Mai bine ar fi s-o ştergi mîine din revărsatul zorilor la Sfînta Vineri, milostiva, că aşa am visat eu ast-noapte.

— Bine, mătuşe, bine, m-oi duce pîn'la sfîrşitul pămîntului, numai s-avem şi noi un copilaş care să ne rîză şi să ne plîngă în casă, că mă topesc şi eu ca şi tine d-atîta pustietate.

A doua zi unchiaşul se sculă cu noaptea în cap. Puse şeaua pe Murga, o înstrună bine, încălecă şi o şterse, luîndu-şi rămas bun de la babă.

Şi merse, merse, şi trecu ape limpezi şi felurite, cari aci curgeau drept, două-două, ca urmele carului, aci se resfirau şi se rotocoleau pe dupe dealuri, perzîndu-se unele spre răsărit, altele spre apus.

Şi lăsă în urma lui împărăţia florilor, a păsărilor şi a piticilor, unde cei mai mari sunt cei mai mici. Şi tocmai cînd se gîndea că lumea d-acolo încolo n-o să mai fie ca lumea, iar dăte peste oameni ca şi dînsul.

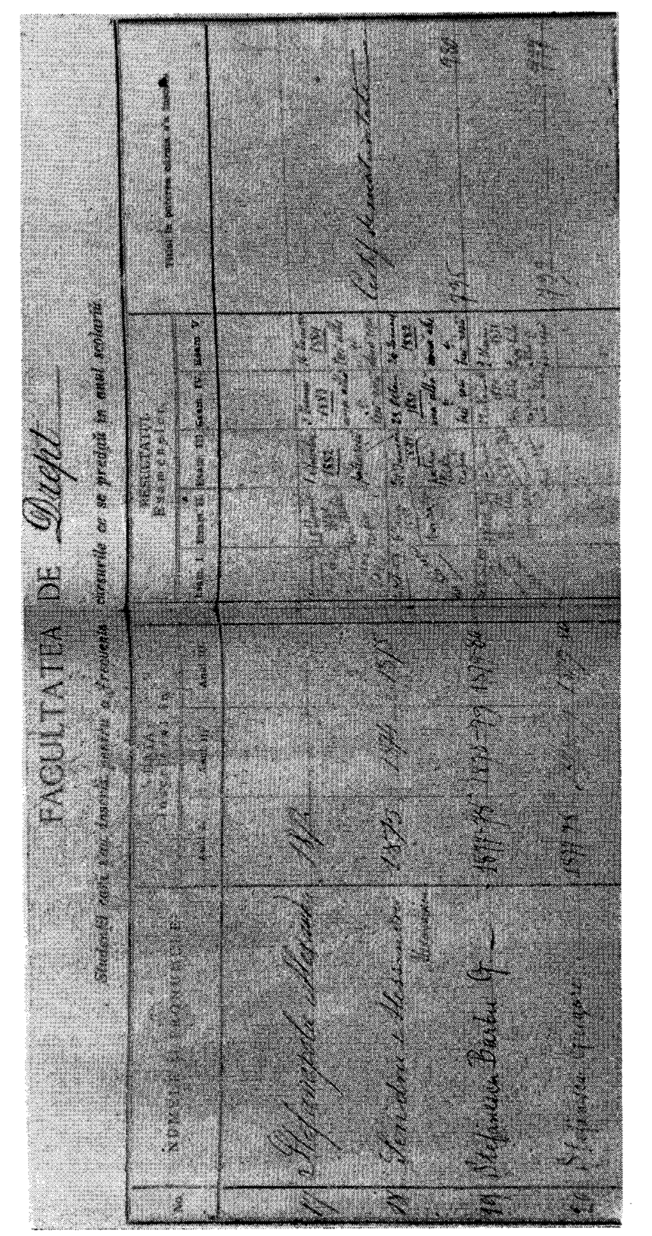
— Un'te'ci, moşule? îl întrebară nouă fraţi, tot unul şi unul, care se trudeau la arătură cu nouă boi cu coarnele aurite.

— Mă duc, taică, să-ntreb pe Sfînta Vineri ce să mă fac eu. Că mi-a dat Dumnezeu de toate, numai copii nu, şi mai bine mi le lua pe toate şi-mi dăruia un copil.

— Moşule, să spui şi de noi că întindem de dimineaţa pînă seara, cu nouă boi, şi brazdă tot nu facem. Să înfige ferul plugului adînc şi spintecă în sus, apoi

Elena Miller-Verghi — *mamitica* — directoarea *Pensionului nou de domnişoare* şi protectoarea lui Delavrancea din epoca studiilor universitare

FACULTATEA DE Drept

Facsimil de pe matricola Facultății de Drept din București — 1877-1882 — cuprinzînd datele examenelor și rezultatele obținute de studentul *Ștefănescu Barbu*

alunecă pe dasupra țelenei ca un călcîi pe gheață. Moșule, da' să nu uiți!

— Bine, tată, bine.

Mai merse ce mai merse, și întîlni un flăcău, voinic, să fi spart petre-n pumni. Și cît era de namilă și de rumen, sta dăspuiat și lungit p-o rogojină la umbra bălăriilor.

Cum văzu pe bătrîn, vru să îndruge ceva, și cum deschise gura, gura — clanț, falcă pe falcă. La urma urmelor, se frecă bine la ochi, căscă zdravăn, de i se văzu omușorul și, clefetind buimăcit de cîteva ori, izbuti să spuie, mai mult pe nas:

— Aba... Moșule... Încotro?... Un'te'ci p-așa zăpușeală?...

— Iacă, taică, să întreb și eu pe Sfînta Vineri ceva de mine și de mătușa mea.

— Că ce bine ai face s-o întrebi și de mine. Zac... gol pușcă... numai c-o rogojină... aci supt mine... aci-n spinare.

Și căscă, din căscat în căscat, pînă-l trecură lacrămile. Și-i căzu capul pe spate și începu să horcănească parcă n-ar fi dormit de cînd lumea.

Și tot așa gonind goană de voinic la vreme de bătrînețe, nemaițiind socoteala zilelor ș-a săptămînilor, sosi la un deal nalt, cu fîn ca mătasea de moale și cu flori să le fi cules d-a încălarele. După ce sui dealul, dete peste o apă întinsă, liniștită și sclipitoare ca o oglindă, din mijlocul căreia se ridică un glas ca de om:

— Moșule, moșule, nu trece așa trecător, ci spune și de mine, acolo unde te duci, că lată sunt, limpede sunt, adîncă sunt, și peste tot nu fac.

Mai apoi, un păr verde și frumos:

— Moșule, să spui și de mine, că nalt sunt, frumos sunt, că înverzesc, înfloresc și mă scutur, și pere tot nu fac.

La urma urmelor, din fundul unei fîntîni:

— Moșule, d-ai simți și foc în cerul gurii, să nu te pleci la izvorul meu. M-ai blestema și tu ca toți cari au trecut pe lîngă mine. Mai bine ți-ai căta de drum ș-ai întreba pe Sfînta Vineri, milostiva, că de ce izvo-

rul meu, limpede ca roua şi rece ca gheaţa, cocleşte gura călătorilor şi pleacă toţi bombănind: „Mai bine am fi băut dintr-o mocirlă, zvînta-ţi-ar Dumnezeu apele tale amari şi spurcate!“

Abia cînd i se mai ţinea viaţa într-un fir de păr, ajunse unchiaşul la poarta de argint a S-tei Vineri. Şi cum se apropie de ea, Murga să trase înapoi spăimîntată d-aşa mîndreţe, c-o fi avînd dobitocul abur în loc de suflet, dar văzul e tot văz.

Peste porţi, mai dincolo de ele, un palat în lumini de toate feţele, că nici penele de pasăre măiastră, nici noaptea cu spuzeala de stele, nici zorile cu răvărsatul lor, nici curcubeiele n-ar fi întrecut acest palat, minunea minunilor.

În pragul porţii bîzîia o albină, care se roti o dată şi trecu în pasăre, se roti a doua oară şi se prefăcu într-o ciută, se roti a treia oară şi se prefăcu într-o fecioară albă ca laptele, cu părul ca un abur auriu.

— Intră, îi zise ea, intră, că trebuie să fii om bun, altfel, fără să vreau, m-aş fi prefăcut într-o căţeluşe c-un dinte de fer şi cu altul de oţel şi te-aş fi făcut praf şi fărîme.

Sfînta Vineri, după ce ospătă bine pe unchiaş, îi dete trei mere de aur şi-i zise:

— Iacă, moşule, merile să le mănînce baba, iar cojile să le dai Murgii, şi vi se va împlini dorinţa, că ştiu ce vînturi te-au adus pe la mine.

Unchiaşul îi sărută poala şi se şterse cu o cută pe la ochi, îi sărută mîna dreaptă, i-o puse la frunte, apoi o întrebă şi de ce întîlnise în drum. Şi Sfînta Vineri îi răspunse ce se cuvenea fiecăruia. Moşul, nemaiputînd de bucurie, întoarse Murga şi o luă spre casă.

Cînd zări fîntîna, fîntîna, de departe, îl întrebă:

— Moşule, da' de mine ce-a zis?

— Că pînă nu ţi-i scoate comoara de argint de lîngă izvor, apă bună n-ai să ai.

— Moşicule, fă bine şi pune mîna p-o cazma şi scoate-mi pustia de comoară.

Unchiaşul uşură fîntîna. Sorbi o gură de apă limpede, rece şi bună, şi luă o desagă cu bani şi plecă.

Merse ce merse, şi zări părul. Nici nu-l zărise bine, şi părul începu să strige:

— Moşule, de mine ce-a zis? Moşule, de mine ce-a zis?

— Că pînă nu ţi-i scoate comoara de galbeni de la rădăcină, pere n-ai să legi în vecii vecilor.

— Taică moşule, pune mîna pe cazma şi îndură-te de mine.

Moşu, cioc-boc, pînă dădu de buzele cazanului. Şi cînd îl scoase d-o şchioapă, părul înflori. Cînd îl scoase de două palme, părul se scutură. Iar de-l scoase pe d-a întregul, părul legă pere cari crescură cît pumnul, se pîrguiră şi se coapseră galbene-ceară.

Unchiaşul mîncă o pară dulce ca mierea, umplu cealaltă dăsagă cu galbeni şi plecă.

Cînd dete la apă adîncă, limpede şi lucie ca o oglindă, din mijlocul ei să ridică un glas jalnic:

— Moşule, da' de mine ce-a zis?

Moşu tăcu.

— Moşule, moşule, da' de mine ce-a zis?

Moşu tăcu.

Şi tocmai din vîrful dealului, se întoarse şi strigă, dînd vînt Murgii:

— A zis că pînă n-ăi îneca om, peşte n-ai să faci.

Şi apa să repezi năprasnic, să-l soarbă, şi mai multe nu. Dar abia ajunse să umezească creştetul dealului, şi se prăvăli clocotind iar în matca ei, strigînd de băgase spaima în moşul, care gonea năuc.

— Ah! hodorog şiret, căci n-am ştiut! Întîi pe tine te-aş fi răpus!

Unchiaşul nu se opri decît lîngă namila de voinic despuiat, care sforăia dus, întins pe rogojină.

— Hei, voinice, ci ca ţi-o fi d-atîta somn! Sfînta Vineri mi-a spus că de nu vei munci, n-ai să rămîi nici cu rogojina aia de supt tine.

Leneşul se învîrti pe partea cealaltă, crăpă ochii, căscă de trei ori în şir şi bombăni ameţit:

— Cată-ţi de drum, că de n-ar fi să mă scol în picioare, ţi-aş arăta eu... Apoi aşa leac de sărăcie ştiam şi eu... Şi închise ochii şi aţipi şoptind: Uf! da' multă vorbă!

Și dădu Dumnezeu un soare de frigea pămîntul și asudau pietrile. Unchiașul mîna, mîna. Și calea nu se mai isprăvea. Și foamea îl leșuia. Și setea îl ardea. Tocmai acum înțelese că el călcase în gura lăcomiii. În loc de apă din fîntînă, luase arginți, în loc de pere din păr, luase galbeni.

— Stăpîne, n-o mai duc, dă-mi ceva pe cerul gurii, zise Murga.

Unchiașul, nemaiavînd încotro, scoase un măr de la Sfînta Vineri, îl mîncă, iar cojile le dete Murgei.

Mai merse ce mai merse, și abia să mai ținea pe șea, și Murga abia se mai ținea pe picioare.

— Stăi, zise moșul, oi spune mătușii că numai un măr mi-a dat Milostiva. Și mîncă și p-al doilea.

Dar de ce mînca, de ce foamea creștea și merile i se păreau mai bune. La urma urmelor, își dădu el un pumn în cap, dar mîncă și p-al treilea măr.

Cît înghiți cea de pe urmă felie, îl apucă căldurile și rămase greu în pulpa piciorului drept.

Pulpa creștea, Murga se umfla (apucase și ea din cojile merelor) și drum mai era.

Cînd întîlni pe cei nouă frați, cari trosneau cu biciul în spinarea boilor, și brazdă nu mai spărgeau, le grăi, ținîndu-și drumul:

— Mi-a zis Sfînta, oameni buni, că pînă nu veți dejuga pe muma ălor opt boi, brazdă n-o să trageți, că omenie fără hărnicie să mai poate, dar hărnicie fără omenie, ba.

Ajungînd unchiașul acasă — abia tîrîndu-și piciorul — spuse babei tot, din fir pînă în ață. Și plînse baba ce plînse, apoi se-nbună, că tot o să aibă un copil, fie și din pulpa moșului.

Pe unchiaș îl apucă facerea în mijlocul cîmpului. Cînd îi plesni pulpa în două, sări din icrele lui o fată cu părul de aur, ce strălucea ca soarele, și mirosea ca sulfina, și tremura ca brebeneii ciufuliți de vînt, și zicea c-un glas dulce de te topea: „Tată, mi-e frig!"

Unchiașul, zăpăcit, o culcă într-o căpiță de fîn și alergă să-i aducă un zăbun moale ca s-o înfașe. Dar n-apucă să se întoarcă, și un vultur, din albastrul cerului, își strînse aripele și căzu glonț pe căpiță, răpi fata și se perdu în zarea de la răsărit.

Departe, departe, vulturul i-a clădit un cuib de puf în vîrful unei salcii pletoase ce se oglindea într-un pîrîu argintiu. Vîntul s-o răcorească, salcia s-o legene și pîrîul s-o descînte.

Așa crescu fata pînă se făcu mare. Că „tata vultur" îi aducea cîte-n lună și-n soare, sîngele murelor, mustul strugurilor, mierea albinelor și miresmele florilor.

Într-o zi veni de la împărăția vecină o slugă domnească să adape, supt salcie, pe bidiviul împăratului. Calul plecă nările la pîrîu și începu să sforăie și să arunce bulgării de supt copite. Auzind aceasta, împăratul trase o ceartă robului și-l trimese iarăși la pîrîu cu calul de căpăstru.

— Uite-te bine, prostule, c-o fi văzut calul ceva, nu se sperie el de florile mărului...

N-apucă să plece, și se și întoarse, spunînd împăratului că în apă se vede chipul unei fete cu părul de aur, așa de frumoasă, că la soare te poți uita, dar la dînsa ba.

Împăratului pe loc îi rămni inima. Adună pe toți ai curții, ca să vază cum să aducă în palat așa minune. Dintre toți ieși o țigancă, bătrînă, zbîrcită și urîtă, și vorbi așa:

— Luminate împărate, să-mi dai un car cu boi, niște pirostrii, o cremene cu amnar, o tingire, mălai, sită, pește sărat ș-o ploscă cu vin vechi, și ți-o aduc eu cum nici că te-ai gîndi.

— Dați-i ce cere, zise împăratul.

Dihania bătrînă opri carul supt salcie și începu să se văicărească, de hoață ce era.

— Vaaai! vai! Păcatele mele... Că mult mi-e foame... Și pustiii de ochi m-au lăsat. Cum să fac eu mămăligă! Vaaai! vai!

Și puse cîteva găteje și dădu s-aprinză iasca, dar izbi cu amnarul în unghii.

— Nu așa, mamă, zise fata din salcie, făcîndu-i-se milă.

— Da'... cuuum, mamă?... Nuuu văz, mamă... Că m-au lăăsat pustiii de ochi...

Şi pirostreiele le puse cu picioarele în sus, căldarea o răsturnă cu gura în jos, mălaiul îl turnă alături de sită.

— Nu aşa, mamă, nu aşa, zise fata cu părul de aur.

— Da'... cuuum, mamă?... Nuuu văz, nu văz... Dăă-te jos, mamă... Fiiie-ţi milă d-o biată bătrînă... făără ochi... făără vedere...

Fata se dete jos din salcie. Aprinse focul. Puse de mămăligă şi-i întinse masa.

— Ţine-mi de urît, bunico, zise dihania, şi gustă şi dumneata, cocoană bună şi blajină, din peştile meu.

Fata o ascultă şi mîncă cu poftă peşte sărat. I se făcu sete. Baba îi întinse un pahar de vin, două, trei, pînă o ameţi ş-o culcă în poală, să-i caute în cap, „c-aşaaa se cade la cocoanele mari".

Pe biata fată o fură somnul şi adormi tun. Bahniţa o puse în car şi, bătînd să omoare boii, o aduse la tronul împărăţiei.

Cînd se deşteptă fata, plînse ce plînse, pînă ce se mîngîie, că împăratul o îmbrăcă în mătăsării, o plimbă în caleşti şi-i făcu toate voile.

Dar n-apucă nici să aibă un cocon, şi, într-o zi, o altă haină de cioară se furişă pe lîngă ea şi-i şopti în ureche:

— Măria-ta, măria-ta, o să naşti un copil mut şi orb, că te-a fermecat ţiganca care te-a robit. Vino cu mine în grădină, să te descînt.

Împărăteasa se înduplecă. Ce făcu, ce drese, ţiganca o adormi cu capul în poala ei. O tunse frumuşel de podoaba părului, se tunse şi pe ea de părul ei de porc şi, cum îşi puse acele cosiţe, ca nişte beteli de aur, pe loc se şi prinseră, ş-o şterse p-aci încolo.

Iar împărăteasa rămase cu capul pe iarbă.

Cînd se deşteptă şi se văzu tunsă, plînse pînă ameţi şi plecă pe drum, încotro or duce-o picioarele.

Cînd îşi văzu împăratul prămatia de împărăteasă, neagră tăciune, spaima copiilor, crezu c-a pîrlit-o

soarele, după cum spunea ea, că n-avea ce să-şi facă capului văzînd-o cu pletele de aur.

Împărăteasa adevărată luase lumea în cap. Pe drum întîlni un călugăraş, îi dădu vesmintele ei şi îi luă rasa şi caucul lui. Plecă înainte şi ajunse la stîna împărăţiii. Acolo, la un foc cu vălvătăi, baciul şi ciobanii spuneau ghicitori, care de care mai împeliţate.

— Ia spune şi sfinţia-ta una, părinte călugăraş, îi zise baciul.

— Să spui, de ce nu, dar ghicitoarea mea e cu legătură mare. Dacă veţi ghici-o, să-mi luaţi rasa şi caucul, dacă nu, să vă iau eu turmele de oi.

— Bine, răspunseră ciobanii.

Călugăraşul deschise gura şi zise:

— Din pulpă născută,
pe claie-aruncată,
de vultur răpită,
de babă robită,
la domnie-ajunsă,
de ţigancă tunsă,
călugăraş mă făcui.

O fi tunsă... O fi rasă... Că hîr... Că mîr... Ciobanii nu ghiciră, şi călugărul le luă turmele de oi şi-i lăsă cu buzele umflate.

Călugărul merse ce merse şi ajunse la cirezile şi la hergheliile împărăteşti, şi iar să legă cu ghicitoarea şi luă şi cirezile, şi hergheliile. Şi porni mai departe.

Atunci, dădură năvală ciobanii, văcarii şi herghelegiii la împăratul şi-i spuse că un călugăr, frumos de pică, c-o ghicitoare, le-a luat turmele, cirezile şi hergheliile, ş-a pornit cu ele, tînguind mai mult ca o femeie decît ca un călugăr.

Pe loc împăratul porunci la doi cetaşi să întoarcă călugărul din cale, ca să-i spuie şi lui ghicitoarea pe care nimeni nu putuseră[1] s-o dovedească.

Cînd se înfăţişă călugărul, toţi rămaseră înmărmuriţi de frumuseţea lui şi se uitau lung, dîndu-şi ghiesuri:

— Da' unde-i sunt mustăţile?

[1] Sic.

— Da' n-are barbă?
— Uh! ce ochi!
— Păcat că e prea gros!
— Păcat că e călugăr!
— Ei, rogu-te, părinte călugăraș, zise împăratul, și nu-și mai lua ochii de la el, ia spune-ne și nouă ghicitoarea cu care ne-ai luat avuțiile.

Călugărul începu:

— Din pulpă născută,
pe claie-aruncată,
de vultur răpită,
de babă robită,
la domnie-ajunsă,
de țigancă tunsă,
călugăraș mă făcui.

— Cum? cum? Mai zi o dată.
— Dă-l încolo de hoțoman! Ce te uiți în gura unui șiret... zise cioara de împărăteasă, albind ochii în cap.

Împăratul îi întoarse spatele supărat, și iar la călugăr:
— Mai spune, tată, mai spune o dată ghicitoarea.

Părintele călugăraș mai spuse o dată ghicitoarea și, pipăindu-se cu binișorul la cingătoare, începu să cînte:

— Copilașul mamei,
dormi și nu mai plînge,
că rasa nu strînge;
că rasa-i de jale
nu pentru matale;
caucul nu-i greu
pentru capul tău,
nici pentru al meu...

Așa cîntă și-și azvîrli caucul din cap, iar din creștetul capului pîn' la brîu se desfăcură valurile de păr mai strălucitoare ca lumina soarelui.

Împăratul își cunoscu pe adevărata lui împărăteasă, îi dădu în genuchi și-i plînse pe iminei.

Dar ca o fiară să răsuci pe loc și, umflînd pe cioara haînă, care se gogoțase pe tronul împărăției, porunci

ca iataganele s-o hărtănească, găilor s-o dăruiască și vîntului s-o risipească.

Și încălecai p-o șea și vă spusei d-voastră așa. Și încălecai p-o..."

— Ho! Ho! oprea la basma, tată Dorofteі, că mai sunt p-acilea și fete mari, zise Țuguia. Șade rău. Nu fi slobod la gură. Aici nu e cumetrie cu chief și cu lăutari.

— Aide, treacă-meargă ș-asta de la mine, mormăi Dorofteі, să isprăvesc fără isprăvit, deși mă ciupește gluma de limbă parc-aș fi luat în gură un furnecai întreg.

— Tată Dorofteі, dar baba și unchiașul, dar vulturul ce s-au făcut? întrebă un copilandru care ascultase pitulat după Marica.

— Aci, fuseși, ciufule? răspunse bătrînul. Nu mai poți după povești și basme; copiii se joacă, și tu pîndești vorba cu urechile ciulite. O să visezi la noapte și iar o să deștepți pe mă-ta din somn. Dar cine poate să răspunză la ce întrebi tu? O să ajungi rău, că prea vrei să știi multe! Așa e basmul. Baba, moșul și vulturul or fi crăpat de dor, și pace bună!

— Mamă, mi-e foame, hai acasă, zise un alt copil, ca de patru ani, și se plecă la urechea mă-sei și-i șopti încetinel.

— Ce ți-a spus, mamă Floare, spune drept! întrebară cîteva fete mari, rîzînd să se prăpădească.

— Uite, băiat mare, și cere țîță, ați mai pomenit una ca asta?...

— Bravo! nu ți-e rușine, flăcău de însurat, și adormi cu botul în sînul mă-tei.

— La școală, nu la țîță! Nu ți-e rușine!

— Să-ți pui[1] sabur, zise Dorofteі.

— Am pus și l-a spălat, răspunse Floarea.

Iar copilul, rușinat, fugea plîngînd spre casă, nendrăznind să se mai uite îndărăt.

Scăpătase soarele. Adierea cletăna frunzele castanilor. Copiii, aprinși la față de zbenguială, se adunau unul cîte unul, lăudîndu-se fiecare, că pe el nu l-a

[1] În textul de bază: *puie*; corectat cf. ed. 1885.

luat „mama-gaia", pe el nu l-a tăiat „hîra" și nu l-a făcut porcar, că nimeni n-a fost mai grozav ca el în tot jirul.

În depărtare s-auzeau pocnete de bice. Erau grînarii. Sărbătoarea i-apucase pe drumuri.

Se sculară cu toții de la umbra castanilor ș-o porniră în cîrduri spre casă. Bărbații, tăcuți, gîndindu-se p-a doua zi. Femeile vorbeau de leacuri.

— Aș! Untul de sunătoare nu e așa de bun pentru bube, tăieturi și zgaibe ca pătlagina.

— Foile de leandru, orcît le-ai ferbe în apă sărată, tot mai bună e țintaura pentru friguri.

— Socul, macul, salcîmul și coada-șoricelului sunt pentru tuse.

— Pînza de păiajene desumflă obrinteala.

— Aș! orce umflătură e mai bine s-o moi, s-o răsufli cu abureală de bozii, cu ceapă coaptă și cu oblojeli de lipan.

— Pe Ancuța, gropăreasa, a aruncat-o în apă rece, și parcă i-a luat cu mîna lungoarea.

— Cătană ș-a descîntat dălacul, și l-a stropit cu apă nenceputâ, fermecată de vestita Trandafiră, și degeaba, a trebuit să se arză cu o muchie de bardă înroșită, altfel nu scăpa.

Așa mergeau agale, spunînd fiecare ce-o tăia capul. Și sănătate, mulțumire, veselie.

A doua zi le aștepta lucrul, de dimineața pînă seara, și ele îl așteptau cu drag.

Copiii zburdalnici goneau înainte, cîntînd, fluierînd și aruncînd cu bulgări „care mai departe". Cei cu praștia ș-ascultau peatra cum piuia, ca un glonț scăpat din carabină.

Începuse a însera.

Găinușile bîzîiau, zburînd greoaie, și copilele alergau după ele să le prinză cu șorțul. Licuricii și-aprindeau scînteile de argint.

Și acea liniște adîncă, întinsă peste toată mahalaua, auî de țipetele copiilor cînd zăriră primul liliac care gonea, cotiș, d-a lungul ulițelor.

Cu toții începură să azvîrle căciulele în vînt, cîntînd:

— Liliac, liliac,
trage noaptea la conac!
din cloponița bătrînă
hop o dată! hop de două,
pîn' la nouă...
Liliecii dacă scapă
supt căciulă fac calpacă.

. . . .

D-atunci tot să fi trecut cincisprezece ani, și p-aceeași streaje am intrat, p-aceeași cărare m-am strecurat, și n-am mai văzut mîndrețea d-odinioară...

ZOBIE

D-a lungul tufăriilor dese și verzi, printre plute bătrîne, sălcii tunse și scorboroase, Rîul Tîrgului își răsfiră apele pe minunata sa albie, în fășii șerpuite, reci și străvezii, că îi numeri petricelele rotunde rostogolite la vale.

Morile vuiesc pe malul stîng, învălmășind în spițele roatelor talazurile albite de spuma ce fierbe și se sparge de bolovanii de piatră.

Peste hălăciuga de verdeață, copacii de la moara lui Crasan. Mai sus decît clădirile orașului, așezată în lungul șoselii, stă neclintită turla lui Negru-vodă[1].

D-o parte și de alta, dealurile smărăldii se încovoaie și, depărtîndu-se, se prefac în muscele, muscelele se azvîrlă în munți năprasnici cu creștetile brăzdate de puhoaie și pîrlite de arșița soarelui.

Și munții, încălecînd unul peste altul, ceafă pe ceafă, se amestecă la hotarele țării în albăstrimea cerului.

Acolo, pe creștetile Craiului, Cetățuii și Păpușii, vulturii cuibează puii și-i reped la vînat. Și cînd cad țintă la pămînt, par niște gloanțe trimese din senin.

Firea viețuitoare se mișcă ca o secătură în așa mîndrețe, minunea minunelor, podoabă răsărită din pămînt, din iarbă verde, care trezește și întunecă mintea, înalță și sugrumă orice licărire a gîndului.

[1] Cetate și schit în satul Băbeni-Muscel.

Dacă frumusețea naturii deșteaptă închipuirea, bogăția ei năbușește orice tresărire a omului. Cînd ea nu-și mai stăpînește uriașele minuni, omului îi răpește mintea, îi fură măreția inimii... Deschizîndu-i belșugul sînului, îi răpește bogăția minții.

Peste ce-a făcut natura de prăpăstios, numai geniul și prostia stăpînesc.

Aici numai[1] pătrunderea fără seamăn și neghiobia fără pic de înțeles pot prididi. A stăpîni sau a nu înțelege e singurul mijloc d-a nu suferi. A pricepe tot sau a nu te sinchisi de nimic, aceasta e singura taină a vieții.

*

Pe zăblăul verde al platoului Bughea, bubat de mușoroaie și întins ca o velință zbîrcită, merge de-a-n-boulea Zobie gușatul, ticălosul și batjocora orașului.

Capul lui mare ca o baniță să reazămă p-un gît înfundat în umeri. Picioarele și mîinele-i cată anapoda. Fața, lată și scofîlcită, la fitece pas se strîmbă. Iar gușele, înflorite ca la un curcan, și le-aruncă pe spete, și le mișcă moale și gras în mersul lui șontîcîit pe piciorul drept.

Ochii adormiți nu spun nimic. Buza de jos se resfrînge pe bărbie. Pieptul dezvelit e blănit cu păr roșcat, ca de vulpe. Zdrențos, murdar, desculț, cu părul capului vițioane, sărac, idiot și liniștit, Zobie își deapănă alene picioarele, fără a ști încotro.

Zorile s-au desfășurat apele lor portocalii. Orașul doarme sub poalele platoului.

Zobie, rezemat în ciomagul său neted și galben, își ține drumul întovărășit de un copil, ca de vro opt ani, bălai, cîrlionțat, îmbrăcat într-o cămașe petec de petec. Copilul ține în brațe un pisoi cenușiu cu cercei roșii în urechi.

Mirea, sărac de tată, n-are altă mîngăiere decît pe nea Zobie. Cu el se-nțelege. Cu el și cu pisoiul. Și cînd mă-sa îi caută, adesea îi găsește ghemuiți unul peste altul. Gușatul orcăie cu fața în sus. Pisoiul, lipit de fruntea lui îngustă, toarce caierul său neispră-

[1] În textul de bază *aici pătrunderea...;* corectat cf. textului din *Epoca*, 1886.

vit. Copilul stă lîngă acest sîn zbîrcit și negru ca pămîntul.

— Nea Zobie, îi zise copilul apucîndu-l de braț, nea Zobie, ei, ce frumos e cerul de S-tul Ilie! O să avem cîștig!

— Aba-abu! aba-abu! îi răspunse gușatul, netezîndu-l ușurel pe frunte, și-i arătă pisoiul din brațe, care dormea cu picioarele împletite și cu gîtul răsfrînt în sus.

— Nea Zobie, azi n-o să plouă ca ieri. Și să cerem la cocoanele cu betele de argint. Ele mă mîngîie și au mînele ca puful. Știi că mie-mi plac? Sunt frumoase și să poartă ca noi. Ai, nea Zobie? Ai?

Gușatul dădu din cap. Să uită la Mirea, și fața i se deschise. Își aruncă ochii spre răsărit. Și cerul, subțiindu-și aurul, părea ca o peliță de argint cald. Iar șirul muscelelor, din Nămăești pînă la Mățău, ca un talaz cernit, acoperit cu păduri mărunte, crețe și pitulate la pămînt.

Ochii săi mici să crăpară. Zbîrciturile feții plecară spre tîmple. Nările nasului i se deschiseră și, înviorîndu-se în obraji, începu să alălăie un cîntec înfiorător.

— A, la, la, la, lu, la, lu, la, lu!

Mirea începu să țipe ascuțit, vesel de cu ziua de ce-o să cîștige de la cocoanele lui cu mînele moi ca puful, cu ochii blajini, cu zîmbetul pe buze.

Și juca în jurul gușatului, tremurînd de răcoarea dimineții. Și Zobie cînta mereu, arătînd cu ciomagul spre soarele care se aprindese în vîrful munților.

În toată liniștea surdă a platoului nu s-auzeau decît glasul ascuțit al copilului și jalea veselă a lui Zobie.

Era un fel de înfrățire ciudată între scălămbăiarea gușatului și cîntecul dezmetec al lui Mirea.

— Nea Zobie, ș-o să bei rachiu cînd ne-om întoarce pe înserate la Bughea, că o să-mi dea de cheltuială fata aia blîndă, blîndă, care mă-ntreabă mereu cum mă cheamă?... și pe mama cum o cheamă?... și tata cînd a murit?... și unde dorm eu?... și cu cine mă culc?

Gușatul îi morfoli obrajii, vroind să-l sărute. Pisoiul să deșteptă și se întinse lung în picioarele de dindărăt.

— Bade Bie, o să-mi dea gologani fata aia, că-mi dă în toate zilele. Că e cu părul ca fumul și cu ochii albaștri. Și e mititică și bună. Și mă întreabă dacă plîng, dacă o să mai vie tata, dacă mi-e dor de el și dacă-l visez noaptea...

— Bu, a! ba! îngînă Zobie, împleticindu-se pe picioare.

Era vesel. Erau numai ei trei. Așa înțelegea viața gușatul. Obrajii săi întunecați i se luminară. Soarele, revărsîndu-și întreaga sa lumină și căldură, le îndulci viața. Mirea începu să întinză de ciomagul lui Zobie, iară el, cletănat pe picioare, zîmbi. Și cîteva lacrămi, cotind după scofîlciturile feții, îi alunecară la vale.

Cînd ajunseră în muchia Gruiului, se așezară jos ca să se odihnească.

Negustorii începură a zărvăi ducîndu-se spre tîrg. Cîțiva copii sunau din fluiere. Cocoșii s-auzeau la întrecere dintr-un cap pînă la celalt al orașului. Rîul Tîrgului șopotea în matca sa, și morile vuiau parcă le-ar fi luat cineva la bătaie.

Gușatul își luase copilul în poală. Mirea vîrîse pisoiul în sîn. Și basmele începură, ca la fiece popas obișnuit.

— A-ba, a-ba, a-bu, a-ba...

Așa știa Zobie să povestească ce-i trecea prin minte. Și privirea i se încrunta parc-ar fi văzut sînge înaintea ochilor. Mîinele uscate se înfigeau în cămașa copilului, care asculta înmărmurit.

— Și l-a sorbit Mama-Pădurii, nea Zobie, nu e așa? îngîna Mirea.

— U! u! răspunse gușatul.

Veselia îi străluci în luminele ochilor. Îl înțelesese cineva pe pămînt, și el numai atîta vroia.

Apoi ridică pumnii încleștați în sus, îi trînti jos, scrîșni din dinți, strigînd îndesat: „He! he!"

Copilul, cu ochii căscați, în loc să se sperie, îi răspunse liniștit:

— Și pe Mama-Pădurii... Făt-Frumos a ucis-o cu paloșul... Zobie-și sfîrși povestea și-și mîngîie prietenul. Buza de jos se frîngea pe bărbie. Scuipatul i-aluneca în creștetul copilului.

La urmă se sculară de jos mulțumiți ș-o porniră spre tîrg.

Mirea-și netezea pisoiul, îndrugînd:

— Și era o fată de împărat, frumoasă-frumoasă...

*

Și mergea Zobie bombănind o limbă pe care nimeni nu o înțelegea. Capul, greu și mare, i să cletina pe umeri. Obrajii scofîlciți atîrnau în jos. Ochii i să duseseră în fundul capului. Nasul său, turtit și lat, cu nări răsfrînte și adînci, îi răpea orice asemănare de om. Rezemîndu-se de ciomag, tîrîndu-și piciorul drept, moale de la gleznă, se ducea cu sacul gol la spinare și se întorcea greoi, să-și vază, pe Mirea ce-i pășea în urmă cu pisoiul în cîrcă.

Cum ajunseră în dreptul Bărăției, copiii de pe drumuri își făcură cu ochiu, asmuțindu-se asupra gușatului.

— Ho! Ho! uite și Zobie, frumușelul maichii!

— Miau! miau!

— Huidu-ho! potca pămîntului !

— Hîr, ho! pe el, mă!

Și unii azvîrliră asupra-i cu coceni, alții cu cartofi și cu paie leorcă de apă, adunate din canalul orașului. Iar Viezure, cel mai nebunatic, îi apucă, în fugă, ciomagul și îl smîci, dînd un chiot. Ciomagul îi căzu cu zgomot și se rostogoli pe pietre[1]. Zobie se cletenă pe picioare. Se plecă binișor. Și cînd se ridică amenințător, orcăind ca o fiară rănită, copiii se împrăștiară.

— Blă! ablă! na, na, ablă!

Așa înjura Zobie. Ochii i se zăreau, sub sprincenele de carne, galbeni, umezi și acoperiți cu firișoare de sînge. Scrîșnea din dinți și mesteca, ducînd mîna stîngă la gură, parc-ar fi vroit să-și mănînce dușmanii care îl necăjeau în fiece dimineață. Scutură din cap. Vițioanele de păr ca de capră i-acoperiră fața. Și porni înainte, luînd pe Mirea de mînă. După dînșii

[1] În textul de bază: *de pietre*; corectat cf. textului din *Epoca*, 1886.

iar să adunase droaia de copii. Și-i amenințau care cu vorba, care cu bulgări, ba cîte unul mai sprinten să repezea ca un șoim pînă supt zdrențele lui Zobie și-l înhăța de hartanele zăbunului, opintindu-se să-l dea pe spate.

Gușatul se învîrti în loc, ridică ciomagul și căscă gura, încît i se văzu omușorul. Dar nu putu bîlbîi nimic. Se umflă în gît. Gușa sa roșie îngălbeni, și tot sîngele îi năvăli în obrajii veștejiți. Se împletici, oftă și plecă plîngînd.

— Ce au ei cu noi, nea Zobie? zise Mirea, sfiindu-se de bulgării ștrengarilor.

Și în jalea gușatului se amesteca mînia cu un fel de rînjet. Jelea a milă, a mîngîiere, ridicînd din umeri. Aci semăna unui cîine care visează și latră, aci unei bătrîne care leagănă un copil mic și ululuie ca să-l adoarmă.

Cercă să fugă, strîngînd pe Mirea de mînă, dar se opri, temîndu-se să nu cază. Și începu a-și bate piciorul drept.

— Lasă-l, nea Zobie, îngînă Mirea, ce-ai cu el?

Ajunseră, în sfîrșit, cu chiu, cu vai, în tîrg. Negustorii începuseră a zărvăi și a-și rîndui marfa. Lumea bucureșteană, leneșe, ca de obicei, nu se sculase încă. Soarele se ridicase ca la două sulițe și scînteia pe cerul fără pic de nori, amenințînd să zăpușească orașul cu arșița sa. Carele cu stambă, cu zeghii, cu cioareci, cu flori de tîrg, cu lăzi și tronuri, și cîte și mai cîte, descărcau în pripă, căci S-tul Ilie, în anul acesta, făgăduia minunea minunelor. Cîțiva ovrei, veniți din Pitești, grași și rumeni, vorbeau repede, încurcat, și-și spuneau mulțumiți, „gheșefturile" din preziuă.

Cînd Zobie și Mirea intrară supt șirul umbrarelor, încredințați că se vor odihni de gălăgia nebunilor cari le ațineau drumul, negustorii se uitară urît la dînșii

— Ați venit cu noaptea în cap, cerșetorilor!

— Toată ziua, bună ziua, milogilor!

— Ai, cărăbăniți-vă! N-are omul să se miște de voi!

— La o parte, că v-arunc troaca asta în spinare!

Așa-i primiră și negustorii. Bietul Zobie nu-și mai găsea loc. Și gonit de un ceaprazar, înjurat de un

toptangiu, huiduit de un pantofar, înbrîncit de un grec care vindea coase și secure, căzu pe brînci. Se sculă bombănind. Luă pe Mirea de mînă și ieși din tîrg, vroind să aștepte„ pe podul dinspre Flămînda, sosirea cocoanelor și fetelor mari, cari, oricît, sînt mai frumoase și mai cu milă de sîrmani.

Acolo, rezemat de lațele podului, se uită c-o privire tîmpită la apa limpede din Rîul Tîrgului, ce curgea liniștită, zuruind pietricelele în matcă și ocolind în șuvițe argintii burțile de pietriș.

Dar aci îi încolți din nou ștrengarii de copii. Se așezară pe două rînduri, la cele două capete ale podului, și începură a-i ochi cu pietre. Înaintînd ca două armate — comandate de cîte un căpitan cu chivără de hîrtie — îi strîngeau la mijlocul podului.

Zobie începu a striga. Mirea se vîrî în el, ținîndu-și cu amîndouă mînele sînul în care se frămînta pisoiul speriat.

Dodată s-auzi glasul unuia din cei doi căpitani strigînd: „Ïureș! " Și se năpustiră cu toți asupra lui Zobie. Îl întinseră de zăbun, îl îmbrînciră, rîzînd să se prăpădească de spaima idiotului. Unul îi răpi sacul din spinare. Altul îi puse piedică. Altul îi dete cu nuiaua peste obraz.

Zobie urla, învîrtind ciomagul pe dasupra capului. Ochii săi erau ca două picături de sînge. Fălcile îi tremurau și buza de jos i se lungea din ce în ce. Mirea începuse să plîngă.

— Ce aveți cu el! Ce aveți cu noi! Nu v-am furat nimica! Cătați-vă de drum!

În învălmășala aceea gușatul izbise pe vro cîțiva cu ciomagul. Lupta se învierșunase. Cel mai în vîrstă dintre copii îl apucă, pe la spate, de mijloc, și-l trînti cu fața în sus. Mirea căzuse lîngă el. Iar ceilalți să porniseră droaie asupra lor. Pisoiul miorlăia în sînul lui Mirea. Un copil îl înhăță de coadă și, învîrtindu-l de cîteva ori, îl azvîrli în rîu.

Zobie se zvîrcoli. Aruncă cu mîinele și cu piciorul stîng în sus. Fața i se învineți. Cu gura căscată, căută să muște, și, cînd văzu pe unul din ei trei azvîrlit în rîu, își ieși din fire. Închise ochii și izbi în toate

părțile cu pumnii încleștați. Urletul i se înăbuși de copiii cari veniră valvîrtej asupră-i. Răsuflarea lui era o orcăială care se stingea din ce în ce.

Dar dodată, de sub acel morman ce colcăia, s-auzi un țipăt ascuțit. Copiii, de spaimă, se rostogoliră unii după alții și într-o clipă o rupseră la fugă.

Gușatul se sculă de jos. În mîna dreaptă strîngea cît putea gîtul lui Mirea, care înțepenise, cu limba scoasă afară, cu ochii albi în cap și cu două șiroaie de sînge de la nas pînă la poalele cămășii.

Cînd Zobie se dezmetici și deschise ochii asupra copilului, începu să tremure. Căzu jos. Se tăvăli pe grinzele podului. Își rupse cămașa după el și, vîrîndu-și deștele sîngerate în gură, își mușcă pielea uscată de pe ele

*

Procurorul însoțit de polițaiul orașului îl găsiră într-o văgăună adîncă de supt poalele Mățăului. Lungise trupul mort și alb al copilului, îl înpodobise cu flori și-i jelea la cap, fără strop de lacrîmă în ochi. Era un fel de cîntec, o legendă tristă, o poveste de nebun și de părinte.

Și gîngîia mereu: „U, lu, lu! ah! lu, lu!", fără a se îngriji de cei cari veniseră să-l ridice.

A trebuit să-l lege ca să-i poată lua trupul copilului.

„TRUBADURUL"

Prieteni din liceu, sfîrşeam anul al doilea de facultate. Ceata noastră era un amestec de la Drept, de la Ştiinţe şi de la Litere. Unii, trecînd examenele de Drept, urmau cursurile de la Ştiinţele fizice; alţii, distingîndu-se la Matematici, răsfoiau tomurile lui Mourlon[1], ca să susţie, cu mai multă învierşunare, că Dreptul nu este o ştiinţă.

„Trubadurul" — cum îl poreclisêrăm noi — trecuse examenele de latineşte şi de greceşte. Dezgustat de literatura veche, aruncînd pe Leopardi supt cuvînt că prea e trist, purta în buzunarul unei haine măslinii poeziile lui Giusti[2] şi urma la anatomie şi fiziologie cu o patimă nefirească şi cu o scîrbă ascunsă.

De cum începea luna lui mai, pentru noi încetau cursurile academice.

De la rontul al doilea înainte, ogoarele se întind verzi, îmbrăcate în orz aspru, trifoi creţ şi ovăz orbotat cu grăunţe cari se clatină pe firişoare la fitece adiere. Ne-ar fi fost peste poate să mai ascultăm acţiunea

[1] Claude Etienne-Frédéric Mourlon (1811—1866), jurisconsult, avocat şi profesor de drept.

[2] Giusti Giuseppe (1809—1850), poet italian. A scris mai ales satire, printre care *Dies irae*, împotriva lui Francisc I, regele celor două Sicilii, între 1825-1830

pauliană[1], sărurile cuprului, funcţiile ficatului şi perechile de pîrghii.

Ne înţelegeam instinctiv. O pornire vagă ne prevestea, dis-de-dimineaţă, călătorie.

Soarele cald de pe cerul limpede, bîzîitul albinelor şi tolăneala căţeilor de supt streşinile caselor însemnau golirea buzunarelor de hîrtie şi de creioane, lipsă de dreptul roman, odihnă descriptivei, pace determinanţilor şi să ne vedem sănătoşi infiniţilor mari şi mici.

Fiecare din noi înfăşura în batiste şi ziare d-ale gurii pe o zi. Şi astfel, unii cu brînză şi pîine, alţii cu ouă fierte şi smochine, alţii cu portocale şi sardele, iar Trubadurul cu o năstrapă, moştenită de la bunică-sa, ne întîlneam pe treptele Academiii, în faţa statuii lui Mihai Viteazul.

Destul era să zică unul din noi „Haidem!", şi cîteşicinci o porneam spre Şosea, tăcuţi, cu capul în jos, sfioşi, pe Podul Mogoşoaiei, şi abia aşteptînd să ieşim o dată la cîmp, căci bănuiam noi că în capul vreunuia se ascunde vro problemă socială, literară ori politică; sau ne aşteptam ca, de la rontul al doilea încolo, Trubadurul să ne cînte ceva nou, pe cuvinte şi melodii inprovizate, triste, fără şir, dar profunde şi ciudate.

Dacă eu n-aveam alt merit decît dragostea de ceilalţi şi prietenia tuturora pentru mine, acest merit ar fi prea mic cînd e vorba de tovarăşii mei.

Revoltaţi contra şcoalelor, cîrtind contra profesorilor, nesăţioşi de studii, cercetînd împreună toate greutăţile ştiinţii, răsfoind ultimele descoperiri, veghind nopţile de iarnă pe formule algebrice şi pe operile criticismului modern, aceşti fraţi de studii şi de viaţă deveniseră, înainte de vreme, nişte capete culte şi severe, pentru cari nimic nu era străin cu desăvîrşire.

Cel mai tînăr era de douăzeci şi unu de ani. Slab, palid, cu capul mare şi tuns mărunt; ochi negri şi vii, gene lungi şi lucioase. Nervos şi totuşi stăpîn pe miş-

[1] Acţiunea pauliană — dreptul creditorilor de a ataca pe debitorul care, prin înşelăciune, a sustras şi înstrăinat bunurile, fără să-şi achite datoriile.

cările lui sufletești. Cel mai neîndurat analist în viața de toate zilele și în daraverile științii. Despicînd și clasînd orice problemă, pentru el, orice corp, ca și orice adevăr științific era un tot a unor părticele de viață și de valori. Vrăjmaș al paradoxelor, în el se încarnase metodul d-a izbi mai întîi în forma dinafară supt care se înfățișa o controversă; odată cîntărite cuvintele dintr-o cugetare și problema redusă la subiect și predicat, începea a dumica ideea în sine. Ceilalți, pe vrute, pe nevrute, erau tîrîți pe această cale „pozitivistă", cum îi ziceau unii, „sigură și omenească", cum îi zicea el. Școlile, în știință? Niște gogorițe. Sistemele? Basme. Iar arta, mîngîiere pentru săraci și modă pentru bogați. Vecinic nemulțumit cu formulele sale, ar fi dorit să aibă vreme ca să studieze „societatea noastră egoistă, săracă, leneșe, fudulă, sceptică, incultă și nemiloasă". Pentru cei mici și umiliți, un adevărat amic, neîmpăcat contra „utopiștilor nebuni", cari, vroind să le dea prea mult, s-au ridicat pe umerii lor și nu le-au dat nimic.

Dintre noi, cel pe care îl iubea mai mult era tocmai vrăjmașul metodului său. Pentru acesta analiza era un mijloc, adesea fără nici o importanță. Vederile generale, dragostea sintezei ș-a sistemului erau puterea și mulțumirea lui. Puternic și violent, o discuție de mai multe ore o închidea într-o frază largă și vîrtos așternută.

Cît pentru neînțelegerile sociale — deosebiri de stare, de naștere, de inteligență și de trepte — erau o greutate închipuită, căci toate pe lume sunt bine și armonic; tot ce poartă pe umeri un popor e drept să poarte; formele sociale și legile, dacă nu le dărîmă, le merită.

Al treilea era blînd și îndurător, în toate neînțelegerile zgomotoase, din cauza limpezii sale convingeri că nimic nu e sigur. Tot e „probabil". Chiar dovezile matematice țin adesea de niște valori virtuale ce par valori reale, căci satisfac anume serii de probleme.

De cîte ori nu ne zicea surîzînd:

— Dacă argumentele voastre ar avea vro greutate reală și hotărîtoare, ar trebui ca ele, turnate în oricare

creier și pe deplin înțelese, să nască aceeași convingere ca și în voi. Eu înțeleg, rînd pe rînd, tot ce-mi spuneți despre Auguste Comte; am citit cu voi aceleași comentarii, nu schimb nimic din toate argumentele — aș putea să le repet chiar cu aceleași cuvinte, ce dovezi pot să vă dau că le înțeleg? — și cu toate acestea mi se pare falsă calea pozitivismului. Se vede că un mare adevăr, la trecerea sa din natură în noi, nu se supune la aceeași lege generală. Și nu e adevăr care să fie perfect identic în toate capetele; dovadă despre aceasta e că în vreme ce acest adevăr rămîne în stare de abstracție, oamenii se înțeleg, iar cînd e vorba să-l aplice, același adevăr se preface în fapte deosebite în parte, ba chiar pe d-a întregul deosebite.

La asemenea cuvinte, ironia celorlalți sfîrșea prin a-l întreba:

— Duminica trecută ai fost la biserică? Ce evanghelie se citea? Ce cazanie? Tu ai fi în stare să zici „poate" cînd ar veni vorba despre sf. Ștefan, care a înverzit nucul uscat al văduvei.

El, fără a se sinchisi, rîzînd voios de glumele noastre, ne răspundea:

— Și de ce nu m-aș duce? Fiecare om poartă într-însul copilăria sa, micșorată, ce e drept, înghesuită de atîtea impresii și idei noi. Pentru ce — cînd nici mie, nici altora, nu fac nici un rău — să nu-i fac ei plăcere ascultînd o parabolă? Care din noi înțelege ce simte cînd ascultă o elegie de Chopin sau de Heine? Și ascultați; și vă face plăcere. Afară numai dacă n-ați amesteca ce simțiți cu ce înțelegeți și socotiți că în om tot e conștient, că tot se poate pune în formule algebrice. Sunt sigur că voi, dacă ați descompus un acord în *do*, *mi*, *sol*, credeți că ați înțeles ce ați simțit cînd ați auzit acordul. Discutați dacă o linie dreaptă la infinit este o curbă închisă și nu vă dați seama cum omul a ajuns la ideea de unul și de mai mulți.

Cu asemenea început de discuție, într-o zi, ajunseserăm în șoseaua care duce la Băneasa. „Scepticul" ducea la braț pe Trubadur.

— Să cînte Trubadurul! Altfel, burduful cu paradoxe o să ne amețească.

cările lui sufletești. Cel mai neîndurat analist în viața de toate zilele și în daraverile științii. Despicînd și clasînd orice problemă, pentru el, orice corp, ca și orice adevăr științific era un tot a unor părticele de viață și de valori. Vrăjmaș al paradoxelor, în el se încarnase metodul d-a izbi mai întîi în forma dinafară supt care se înfățișa o controversă; odată cîntărite cuvintele dintr-o cugetare și problema redusă la subiect și predicat, începea a dumica ideea în sine. Ceilalți, pe vrute, pe nevrute, erau tîrîți pe această cale „pozitivistă", cum îi ziceau unii, „sigură și omenească", cum îi zicea el. Școlile, în știință? Niște gogorițe. Sistemele? Basme. Iar arta, mîngîiere pentru săraci și modă pentru bogați. Vecinic nemulțumit cu formulele sale, ar fi dorit să aibă vreme ca să studieze „societatea noastră egoistă, săracă, leneșe, fudulă, sceptică, incultă și nemiloasă". Pentru cei mici și umiliți, un adevărat amic, neîmpăcat contra „utopiștilor nebuni", cari, vroind să le dea prea mult, s-au ridicat pe umerii lor și nu le-au dat nimic.

Dintre noi, cel pe care îl iubea mai mult era tocmai vrăjmașul metodului său. Pentru acesta analiza era un mijloc, adesea fără nici o importanță. Vederile generale, dragostea sintezei ș-a sistemului erau puterea și mulțumirea lui. Puternic și violent, o discuție de mai multe ore o închidea într-o frază largă și vîrtos așternută.

Cît pentru neînțelegerile sociale — deosebiri de stare, de naștere, de inteligență și de trepte — erau o greutate închipuită, căci toate pe lume sunt bine și armonic; tot ce poartă pe umeri un popor e drept să poarte; formele sociale și legile, dacă nu le dărîmă, le merită.

Al treilea era blînd și îndurător, în toate neînțelegerile zgomotoase, din cauza limpezii sale convingeri că nimic nu e sigur. Tot e „probabil". Chiar dovezile matematice țin adesea de niște valori virtuale ce par valori reale, căci satisfac anume serii de probleme.

De cîte ori nu ne zicea surîzînd:

— Dacă argumentele voastre ar avea vro greutate reală și hotărîtoare, ar trebui ca ele, turnate în oricare

creier și pe deplin înțelese, să nască aceeași convingere ca și în voi. Eu înțeleg, rînd pe rînd, tot ce-mi spuneți despre Auguste Comte; am citit cu voi aceleași comentarii, nu schimb nimic din toate argumentele — aș putea să le repet chiar cu aceleași cuvinte, ce dovezi pot să vă dau că le înțeleg? — și cu toate acestea mi se pare falsă calea pozitivismului. Se vede că un mare adevăr, la trecerea sa din natură în noi, nu se supune la aceeași lege generală. Și nu e adevăr care să fie perfect identic în toate capetele; dovadă despre aceasta e că în vreme ce acest adevăr rămîne în stare de abstracție, oamenii se înțeleg, iar cînd e vorba să-l aplice, același adevăr se preface în fapte deosebite în parte, ba chiar pe d-a întregul deosebite.

La asemenea cuvinte, ironia celorlalți sfîrșea prin a-l întreba:

— Duminica trecută ai fost la biserică? Ce evanghelie se citea? Ce cazanie? Tu ai fi în stare să zici „poate" cînd ar veni vorba despre sf. Ștefan, care a înverzit nucul uscat al văduvei.

El, fără a se sinchisi, rîzînd voios de glumele noastre, ne răspundea:

— Și de ce nu m-aș duce? Fiecare om poartă într-însul copilăria sa, micșorată, ce e drept, înghesuită de atîtea impresii și idei noi. Pentru ce — cînd nici mie, nici altora, nu fac nici un rău — să nu-i fac ei plăcere ascultînd o parabolă? Care din noi înțelege ce simte cînd ascultă o elegie de Chopin sau de Heine? Și ascultați; și vă face plăcere. Afară numai dacă n-ați amesteca ce simțiți cu ce înțelegeți și socotiți că în om tot e conștient, că tot se poate pune în formule algebrice. Sunt sigur că voi, dacă ați descompus un acord în *do*, *mi*, *sol*, credeți că ați înțeles ce ați simțit cînd ați auzit acordul. Discutați dacă o linie dreaptă la infinit este o curbă închisă și nu vă dați seama cum omul a ajuns la ideea de unul și de mai mulți.

Cu asemenea început de discuție, într-o zi, ajunseserăm în șoseaua care duce la Băneasa. „Scepticul" ducea la braț pe Trubadur.

— Să cînte Trubadurul! Altfel, burduful cu paradoxe o să ne amețească.

— Ba nu, mai bine să ne spuie cîte ape de colori vede el în pielița albăstrie a cerului.

— Să mai zică o dată legenda de alaltăieri cu *Fata gîndului*, „de care cînd te-ai fi apropiat ai fi înghețat sloi".

— Nu, nu, răspunse Trubadurul, cătați în ochii mei și veți vedea dacă-mi arde de basme.

Pe supt pielea lustruită a obrajilor lui se resfirau, ca o rețea vînătă, firele vinelor. Gura mică, cu niște buze subțiate, ca un arc tras cu creionul pe hîrtie albă. Ochii verzi dormitau supt pleoapele moleșite, și părul negru i-atîrna în talaji cu lumini argintii pe spetele înguste.

— Iar ai visat.

— Iar n-ai dormit ast-noapte.

— Așa e. Era o lună, către miezul nopții, că ai fi citit la lumina ei. Și cu firea lui, p-așa lună...

— Ei, nu știți nimic, răspunse Trubadurul. De trei zile mi-a rămas în nas mirosul morții: rece, rînced, ceva de melc fiert, și n-am izbutit să-l gonesc nici cu cel mai delicat miros, nici cu cel mai tare. Mă încearcă frigurile. Cînt cu vioara, și ea răsună în coșul pieptului. Mi s-a rupt o coardă... am crezut că a plesnit ceva de lîngă inimă. De trei zile dorm cîte zece ore. Mă deștept și mi se pare că odaia cu cărțile e în vis. Mi-e frică să mă mișc. Numai cînd mă spăl cu apă rece, încet-încet, se trezește în mine știrea de viață, de mișcare, de lumină. Sunt obosit. Aș vrea să ne odihnim.

Sărirăm un șanț plin cu buruieni înflorite, tăiarăm o pădurice de stejar, plecîndu-ne supt rămurile cu frunze late și crețe. La umbra unui carpen voi Trubadurul să poposim.

Ne îngrijea soarta Trubadurului. Totdeauna fusese plăpînd și chinuit de vise, dar nu așa de slab și de deznădăjduit. Îl cocoloșeam cît puteam. Nici de bani, nici de casă, nici de cărți el nu trebuia să se îngrijească. Ne era drag peste măsură. Durerea, ca și veselia lui erau desfrînate. Nici tragedian, nici comedian n-ar fi putut să-l întreacă în mișcarea feței, în privire, în

mlădierea vocii și în răgușeala în care își îneca glasul cînd vroia să-și arate dezgustul.

Fiecare din noi îl întrebarăm, cu un fel de ceartă în glas:

— Ce e, ce ți s-a întîmplat?

— Ești copil. N-ar trebui să te lăsăm în voia d-tale.

— Ți-am zis să te muți cu mine. Se vede că nu ții la nimeni pe pămînt.

— Ba da, ba da, răspunse Trubadurul, ba țiu prea mult, dar mă iubește mai mult pămîntul decît voi toți. Uh! și rece și greu trebuie să fie! Voi nu știți nimic. Nu puteți înțelege pe deplin, bombăni el, plecîndu-și capul pe genuchiul meu. Ar trebui să uitați tot ce ați învățat din cărți, să nu mai fi văzut nimic pe pămînt, și acum, primul glas pentru voi să vă fie al meu, prima fată să vă fie a mea, cea dintîi idee de viață să v-o pot da eu. Numai astfel m-ați putea înțelege. Altfel, orice v-aș spune se va izbi de cine știe ce credință a voastră dobîndită cu multă străduință. E greu să mă înțelegeți fără să vă sfărîmați metoda voastră d-a judeca, d-a înțelege și d-a simți. Nu știți nimic... Nu știți că de trei zile...

— Ei, ce e? ce ți s-a întîmplat? ți s-a înecat corăbiile pe Marea Neagră? Ți-ai tăiat capul și nu-l mai poți lipi la loc? Ce e? Ce primejdie? se răsti unul dintre noi cu un fel de necaz prefăcut.

— Mai rău, răspunse Trubadurul, strîngîndu-și obrajii în mîini. Să nu rîdeți. De trei zile mi-a rămas în nas mirosul morții; rece, rînced, ceva de melc fiert... Și-mi scorboroșește nările și se duce adînc-adînc, pînă în fundul creierului. Eu, care vă spuneam cu ochii închiși toate ierburile; eu, care vă spuneam tot ce șopteați din depărtări de necrezut; eu, care vă ghiceam la doi kilometri, ori strîns legat la ochi vă deosibeam numai printr-o atingere de deget, acum, acest miros îmi omoară simțurile. Auz un sunet uscat, văz un trup alb și întins p-o masă de marmură și parcă buricele degetelor mi se lipesc d-o mînă uscată și țeapănă.

Închise repede ochii, zgîrci mîinile, strînse pumnii, se îndesă în mine, și un fior îl cutremură din tălpi pînă la creștet.

— Dar unde ai fost, omule? În veci n-o să-ți vii în fire. Iar ai visat.

— La disecție! răspunse Trubadurul, tresărind. Am văzut pe masa de marmoră o fată tînără, mai frumoasă ca toate poveștile mele... I-am deschis pleoapele... Ochii verzi... Semăna cu ele...

— Cu cine?

Ne privirăm lung, îndoindu-ne de mintea amicului nostru. De mult se furișase în noi o temere.

— Semăna cu ele... șopti apăsat Trubadrul. De astă dată, numărul *două* m-a înșelat! Să vă spui. Nu mai pot ascunde. Să nu rîdeți.

Vocea i se stinse. Începu să povestească:

„Era un timp cînd viața pentru mine n-avea nici formă, nici coloare, nici înțeles. Mi-aduc foarte bine aminte că sugeam încă și deschideam ochii mari fără a primi vro impresie statornică. Auzeam vorbe pe care le prindeam numai ca sunete. Pasările cari se certau în desișul grădinii, străchinile cari odorogeau pe masa rotundă, papucii cari se tîrșiiau prin casa lipită cu pămînt galben, ca și cuvintele omenești mi-erau deopotrivă.

Cîteodată, speriat fără să știu de ce, scăpam țîța din gură cu un fel de țocnet gras și dulce.

Numai atunci am fost gras, nesimțitor și fericit. Mîncarea o găseam la nas, leagănul în brațele mamii și o căldură de blană la sînul ei.

Eram cel din urmă copil. Adormeam totdeauna, ca pe puf, într-o troacă așternută cu scutece vechi și arse de atîția copii cari se odihniseră pe ele.

Voi, cari ați supt lapte strein și v-ați legănat pe brațe plătite, aveți dreptate să nu înțelegeți.

Cînd m-am săltat și alergam prin grădină și prin viile din apropiere, odihna și somnul periseră cu cele dintîi cuvinte, cu cele dintîi dorinți conștiente, cu prima vrere înțeleasă și voită.

Îmi plăceau basmele, zisele din bătrîni și mai ales întîmplările apucate de neamul meu. Nu m-ai fi luat p-o împărăție din poala bunichii; și, în serile cînd fetele mari, cosînd la gherghef, spuneau cîte istorii toate, de m-ai fi bătut nu m-aș fi vîrît în plapomă.

Încetul, pe nesimțite, creierul meu se turbura, se aprindea; în fitece noapte tresăream din somn, speriat, cu pumnii încleștați și cu răsuflarea năbușită. Muma-Pădurii, Zmeoaica cea bătrînă, Strigoiul și Ielele cari ferbeau într-un cazan, roșiu ca para focului, mintea fetei de împărat mi-apăreau în vis. Le vedeam mai limpede de cum vedeam troscotul și nalba din bătătură; mai real mi-apăreau ca dudul din fundul grădinii în vîrful căruia mă suiam. Glasul lor de dihănii, ascuțimea ghearelor și văpăile de pe beregată îmi spărgeau urechile, mi-amețeau vederea și-mi dogoreau obrajii. Biată mama, lîngă care dormeam, să trezea din somn și în zadar aprindea văpaița și mă mîngîia, dîndu-mi să beau o cană cu apă. Eu, cu ochii deschiși, nu vedeam nimic, n-auzeam nimic, și obrajii mi-erau aprinși încît mă usturau, parc-ar fi fost părpăliți pe spuză.

Rar deșteptam pe mama cu rîsul meu, la miez de noapte, căci rar mi-apăreau Fata din dafin, fericitul Cheleș, fata cea mai mică de împărat și Zîna cea bună care trecea pe Făt-Frumos prin valea lacrimelor.

Și, ciudat, din toate aceste basme și vise — de grijă și de frică — mă deprinsei să ascult cuvintele pînă în fundul lor, să răspund la vorbă cu înțeles nevinovat, dar mai adînc decît s-ar fi căzut la un copil. Vorba la mine era icoană: o vedeam cu ochii.

Atît de mult basmele si visele îmi sorbeau viața, că chiar lăcomia copilărească dispăruse. Trebuia cu d-a sila să mă puie la masă.

Galben și uscat ca niște moaște, de capul meu nu rămăsese decît părul vulvoi și îmbîcsit de praf.

Că mă iubeau toți ceilalți... Dar la ce-mi slujea dragostea lor? Ei mă credeau bolnav și-mi dădeau foi de leandru și țintaură, pe cînd eu zăceam, aprins, nemulțumit cu ale vieții. Zadarnic îmi descîntau și-mi puneau în mînă cîte un ou proaspăt și rece; și degeaba tata îmi răsturna punga lui cu sfanți, căci eu mă stingeam de dorul basmelor, cari jucau și se prefăceau necontenit pe geamurile ferestrelor. Numai cîntecile tărăgănate și haiducești mă odihneau o clipă, apoi vroiam să fiu singur și să-mi închipuiesc țările, cu

munți, cu ape, cu soare, pe unde toate juvinele vorbesc și cocorii să înșiruie și cîntă același cîntec jalnic.

Cînd sor-mea mă lua în cîrcă și fugea spre nucii de la gropile cu nisip, eu închideam ochii, tremuram și mi se părea că zbor spre tărîmul de care nu pomenisem nimărui.

Nu știu dacă înțelegeți că la mine nervii și visele îmi mistuiau viața. Și totuși, nimic nu-mi scăpau din cîte se petreceau în juru-mi. Vorbele, șoaptele, micele răutăți, mișcările, dorințele, temerile, plăcerile, nevoile și adesea chiar gîndurile le înțelegeam, pe toate, de minune. Dar cu cît le înțelegeam mai bine, cu atît mă scîrbeam de toate cîte se petreceau în creierul meu.

Într-o zi eram bolnav, după cum auzisem, de «cuțit», și mama veni voioasă, la umbra corcodușului, unde zăceam întins, și-mi zise vesel:

— Știi c-o să te faci bine, sănătoșel ș-o s-ajungi om mare? Așa mi-a dat în bobi...

— Om mare? Și unde s-ajung om mare?

— În lume, cu aga și cu boierii țării...

— Și aga și boierii țării sunt oameni ca toți oamenii?

— Păi ce să fie, mamă, vezi bine, ce vrei să fie?

— Atunci mai bine cu voi; nu vreau s-ajung om mare cu oamenii; mai bine singur; mai bine cum știu eu și nu știe nimeni!"

Trubadurul se ridică în genuchi. Închise ochii. Pleoapele, cînd i s-atingeau una de alta, tremurau. Era un semn la el că inima îi bătea prea repede.

— Destul, îi zise vecinul meu, iar o să începi cu acea părere de rău de copilăria ta smintită, cu acel dor de nesimțire și de neștiință desăvîrșită. Iar o să-ți plîngi zilele pentru că ai învățat să citești. Parcă te văz căzînd de oboseală, muncindu-te să dovedești că tipografia este nefericirea omenirii.

— Să mîncăm, că iar o să înceapă cu izbîndirea viselor. El, care visează în toate serile de cîte zece ori, să sperie că i se izbîndește un vis. Pe el, copii!

Unul îl apucă de mîni, altul de picioare. Și, pe cînd îl legănam, din buzunarele hainelor îi căzură pe iarbă cîteva cărți și un vraf de hîrtii.

— Lăsați-mă, strigă Trubadurul, lăsați-mă, simț în nas acea duhoare de moarte! Lăsați-mă să isprăvesc...

Îl întinsărăm pe iarbă. Dacă el vroia ceva, era cu neputință să-l întoarcem. Să odihni puțin cu fața în sus, să ridică în genuchi și începu:

„Viața era prea lungă. Trăiam deștept și-n somn. Suferеam la lumină și pe întuneric. Îmbătrîneam în loc să cresc. Visele să înmulțeau și mai toate se sfîrșeau cu o babă bătrînă, spaimă de urîtă, numai cu doi dinți în gingia de sus. Astă babă mă lua la goană, și eu fugeam de-mi răpăiau tălpile; sfărîmam bolovanii, săream șanțurile, treceam prin mărăcini; oasele călcîielor mă înjunghiau și mi se oprea răsuflarea. Și baba, după mine, în spatele meu, cu mîna aproape de umerii mei; îi simțeam suflarea ei de gheață și îi vedeam, fără să mă uit înapoi, văpăile ochilor.

Așa mă gonea poștii întregi și, cînd simțeam cum și-a înfipt ghearele în spinarea mea, deodată sîngele îmi îngheța în vine, pămîntul se despica în două și mă cufundam într-o prăpastie. Mă deșteptam cu țipătul sugrumat și spuzit peste tot trupul. De multe ori ai mei au crezut că am pojar. Numai eu știam ce am. Nimeni n-ar fi putut crede.

Începui să am vedenii.

Într-o noapte vroiam să ies afară. Sora cea mai mare, care mă iubea ca pe luminile ochilor, sări din pat, mă luă în brațe și mă duse în fundul grădinii.

Era o lună nepomenit de frumoasă. Lumina ei poleia în argint vișinii înfloriți. În capătul cărării soră-mea, subțire și dreaptă, părea o stană de marmură albă. Lumina lunii să schimbă în rumeniu, în violet, și înecă lumea într-un aer albastru. Încremenii. Vroiam să mă mișc și nu puteam. Înaintea mea, d-a curmezișul cărării înguste, văzui, cum vă văz pe voi acum, două ghemuri de tort învîrtindu-se pe loc și ce să deșira de pe unul se înșira pe celălalt. Cercai să fug și nu izbutii, de frică ca nu cumva firul să m-apuce de picioare. Vroii să strig. Fălcile mi se-ncleștaseră. Numai cînd mi-apărură niște broaște, buboase și moi, și începură a sări spre mine, căzînd pe pămînt ca un plesnet umed,

făcui cîțiva pași și căzui la pămînt cu mîinile întinse. Firul ghemelor mi se încolăcise de picioare.

Cînd sor-mea mă luă în brațe și mă sărută apăsat, îmi venii în fire. Suspinam. Luna, ca o sinie de argint, răvărsa lumina ei obișnuită. M-am uitat îndărăt. Ghemele și broaștele dispăruseră.

Într-o zi cădea o ploaie caldă. Fulgerile să frîngeau aprinse în norii rostogoliți de vînt. Streșinile giuruiau în căldări parcă s-ar fi jucat cineva pe o coardă de chitară.

Eu aveam ceva; nu puteam sta în casă; fulgerile mă ațîțau; cîntecul streșinilor deșteptau în mine dor de povești.

Vîrîi cățelul Corbii în sîn și, de pe uluci, pe creasta casei. Nici nu știu cum m-am trezit în pod. Acolo, lanțuri, bleauri și leoci vechi, vîrtelnițe rupte, țevi de pușcă, dărace, pieptini de lînă, melițe și sculuri de in și de borangic agățate de șițele învelitorii. Le cercetai pe rînd. Lanțurile mai ales îmi făceau o deosebită plăcere cum le zăngăneam în ropotul ploii.

Apoi pusei mîinile căpătîi și mă lungii cu fața în sus. Cățelul mi se încolăci pe piept, își vîrî botul supt picioarele de dîndărăt și adormi tremurînd. Eu spuneam *Fata nebună de împărat*:

Fata, una singură la părinți, bolea într-un geamlîc de cleștar. Și era așa lumină, parcă s-ar fi aprins cerul. Și fata ceru să se ducă la fîntîna cu colac de peatră ca să bea apă. I se făcu pe plac și se duse. La fîntînă, o babă, zbîrcită și uscată, turna apă într-un ulcior.

— Mamă, fă bine și pleacă-mi țîțîna urciorului să sug și eu puțintică apă rece că mult mă arde un foc nestins.

Cum îi luă Dumnezeu mîinele, nu știu, că fata scăpă urciorul de pe ghizduri și îl făcu numai cioburi.

Atunci bătrîna, oftînd, o blestemă:

— Măiculiță, lua-ți-ar strigoiul mințile cum mi-ai luat tu potolirea setii...

Și parcă văzui... da, îl văzui... pe strigoi șontîcăind de la cap pînă la picioarele fetii ce zăcea întinsă, și îi picura, dintr-o chitară veche, un cîntec amețitor ca o apă liniștită și adîncă. Coardele groase zbîrnîiau

izbite de lemnul uscat al chitării, iar cele subțiri să răsfățau într-o piuială măruntă și întoarsă pe loc.

Strigoiul rînji și puse mîna pe fata de împărat. Ea se lăsă moleșită s-o puie în cîrcă. Înghețai de spaimă și răcnii, făcîndu-mi cruce:

— Piei, proclete!... Oh! cît e de frumoasă! Unde vrei s-o duci?

Privii împrejur. Să făcuse întuneric. Mă aruncai pe gura podului. De pe acoperiș mă rostogolii în putina cu apă".

— Fleacuri, nervi! zise unul dintre noi, tăind șirul Trubadurului, galben ca ceara; fleacuri, cîntau șiroaiele de apă ce cădeau în fundul căldărilor goale. Iacă chitara strigoiului.

— Ai dreptate și ești prost, răspunse Trubadurul necăjit, știu și eu că fundul căldărilor bombăneau acel farmec de sunete, dar dacă închipuirea creează o viață de chinuri, crezi tu că suferi mai puțin decît dacă aceeași viață ar avea și brutalitatea realității? Și dacă o veste mincinoasă ți-ar veni la urechi, că iubita te înșeală, crezi că n-ai suferi ca și cum te-ar înșela în realitate? Și chiar de te-ai încredința de eroare, îți va rămînea îndoiala, un început de nefericire. Un om poate muri dacă asemenea temeri îl vor covîrși. Cauza e ușor de înțeles. Poți să rîzi tu de ea, poți s-o numești iluzie, vedenie, nervi. Eu o numesc „jumătatea cealaltă a vieții pipăite". La unii prididește sîngele, la alții nervii. D-aci cele două vieți: viața reală și viața închipuită.

— Dacă înțelegi aceste lucrui, amice, îi zise cel mai voinic dintre noi, pentru ce nu păstrezi o cumpănă mai potrivită între cele două vieți?

Trubadurul își șterse sudoarea de pe frunte și răspunse:

— Oh! dar nici voi... Nimeni pe lume nu va înțelege că o idee adînc înfiptă în mintea ta împreună cu un sentiment al ei este forța fatală care te poate duce la peire sau te poate face om mare. Și o idee în așa condițiuni este o realitate pentru om mai brutală decît un bolovan pe care l-ar pipăi cu d-amăruntul. Eu poate să pier, prada unor iluzii triste, după voi,

a unei realități nedrepte, după mine. Deosebirea între noi e că eu vă înțeleg toate cuvintele vieții voastre, iar vouă vi se pare că le înțelegeți pe ale mele. Vă făliți cu pozitivismul vostru... Știința care studiază un creier mort este știința morții. Și nu tăgăduiesc, știința a înțeles pe deplin de ce moare un om și toate prefacerile prin care trece un cadavru, dar n-a înțeles nici pe sfert viața și schimbările ei. „Cauza unică și inițială" este o taină pe care nu cu algebra voastră o veți înțelege.

— Să mîncăm, că te-ai obosit.

Credeam că l-om întoarce din povestirea sa.

— Nu, răspunse Trubadurul, vreau să isprăvesc. Nu înțeleg... Și dacă nu înțelegi, de ce să trăiești?... Dați-mi un pahar cu vin... Mi-e frig... Dați-mi să beau...

Luă un pahar; îl aduse la gură. Mîna îi tremură așa de tare, încît îl scăpă și îl vărsă pe iarbă. Luminele ochilor i se măriră fără pic de scînteie, ca niște ținte bătute în doi nasturi de sidef.

— Dar visele începură a mi se izbîndi; vorbesc de cele urîte...

Și începu să povestească c-o voce așa de puțin omenească, că pe noi, prietenii lui d-atîția ani, ne cuprinse o frică mai ciudată ca frica unui copil care ar trece noaptea prin curtea bisericii.

„Eram de zece ani... Deschisesem ochii pe o copilă cam de vîrsta mea, cu care colindam viile. Bălaia îi ziceam eu, căci era albă, slăbuță, cu părul ca un caier de lînă moale și învoaltă. Ochi verzi... verzi și blînzi... nu mă înșelau niciodată... Un glas dulce, ca după somn. Semăna cu ochii așa de mult, că, de vorbea, mi se părea că-i văz ochii, și de mă privea, lung și blajin, mi se părea că în fundul urechilor auzeam glasul ei mîngîietor. Semăna cu sor-mea. Pe amîndouă le iubeam deopotrivă. Și le iubeam din cale-afară, căci numai ele se apropiau de lumea basmelor mele, după care aș fi alergat pînă să nu mai rămîie piele pe tălpile picioarelor.

Într-o seară, înainte de a ne despărți, o gătii cu flori de păpădie și cu mlădițe de măzăriche și îi zisei, trist, fără să pricep de ce:

— Bălaio, de cine ți-e dor ție cînd ești singură?

— De tine, de lună și de flori... Cu ele mi-e dor de tine... Cu tine nu mi-e dor de ele...

— Dar tu o să mergi cu mine dacă m-oi duce departe-departe?

— Departe... nu e ca aici... departe e pustiu... Mai bine cu ai noștri...

— Dar dacă oi săpa o groapă adîncă-adîncă, o să te cobori cu mine, să vedem ce-ar fi pe alt tărîm?

— Adînc... e frig!... Adînc... e întuneric!... Mai bine la soare.

Adormii în noaptea aceea încet-încetișor; mi-auzeam răsuflarea. Vroiam să nu adorm, dar, închizînd ochii, de frica întunericului, mă fură un somn în care numai trupul și ochii adormiseră. Dam să mișc mîinele și să deschiz ochii. Mîinile — grele, ca niște drugi de fer, cu neputință de mutat din loc. Pleoapele — ca turnate în plumb și topite una într-alta.

După un vînt, pe care-l auzii o clipă ca și cum ar fi suflat peste lumea toată, mi se păru că deschiz ochii, că mă scol în picioare, deși îmi ziceam: «Cum, deschisei ochii și sunt cu ochii închiși? Cum, mă sculai în picioare, și stau lungit în pat, supt plapîmă, lîngă mama?»

Se făcea o cîmpie întinsă. Eram cu tata, cu soră-mea și cu Bălaia. Trei cai, înhămați la o căruță, pășteau, sforăind.

Din senin, auzii: «Destul ați odihnit pe drum!... să nu vă mai opriți...» Ne suirăm în căruță. Caii sorbeau depărtarea gonind; iarba se uscase; un nor de praf ne învăluia... Caii plesniră. Căruța se sfărîmă. Pe noi ne arzvîrli unul peste altul. Eram deasupra lor, amețit de zguduire. Pămîntul se deschise. Întîi înghiți pe sor-mea, apoi pe Bălaia și la urmă pe tata, care mă înhățase de cămașe și mă tîra după dînsul. Pămîntul îi acoperi și se închise între ei și mine. Și din fundul lui auzii o jale năbușită: «Ah! e pustiu... e frig... e greu... întuneric!»

A doua zi sor-mea se bolnăvi. Visul meu mi se deșteptă în minte. De spaimă, nu mai vorbii nimărui. Toată viața mea se mărginea la micile servicii ce făceam bietei bolnave. I-aduceam apă, îi țineam de

urît, îi mîngîiam mînele slabe și reci. Eram sigur c-o pierd. Visul meu o răpunea. Durerea mea era un fel de nesimțire. Cîteodată mă mușcam de mînă, ca să mă încredințez dacă trăiesc, și nu simțeam nimic. În sfîrșit, ea muri fără să se plîngă, închise ochii uitîndu-se în ochii mei, cu părerea de rău că m-a întristat.

Ce noapte posomorîtă! La capul ei ardea o lumînare de ceară. Mîinile — încrucișate pe piept. Tata era pe drumuri, pentru pîinea de toate zilele, fără nici o știre. Ceilalți adormiseră plîngînd.

Eu mă sculai încetișor, ca o pisică, și îngenuncheai la patul ei. Încremenisem gîndindu-mă că dacă cineva mi-a trimes acea veste în vis, acel cineva trebuie să fie undeva și, de mă voi grăbi, voi întîlni pe sor-mea... Gîndurile mele se rupseră d-un ululuit care ieșea de supt cerceaful moartei. Sării în picioare. Mă plecai spre dînsa. Un zgomot de scînduri. Tresării. Iubita mea se îndoi puțin de mijloc, și mîna dreaptă a ei rupse panglica care o lega de cea stîngă și-i alunecă pe coaste. Vrusei să strig: «Mamă, scoală-te, e vie!» Imposibil.

În spatele meu auzii niște hîrjiituri pe geamuri. Mă întorsei spre ferestre. Ceva negru aluneca d-a lungul geamurilor, cădea și iarăși se ridica. Casa mi se învîrti supt picioare. O amețeală îmi luă vederea și căzui mototol la pămînt...

Nu știu peste cîte zile m-am deșteptat. Sor-mea, care mă purta în cîrcă, care îmi dădea cele dîntîi vișini pîrguite, care nu mă lăsa să plîng niciodată, pierise dintre noi. Zadarnic îmi spuneau ceilalți că în noaptea aceea cățelul intrase supat, că o scîndură rău așezată căzuse, că pisica, cu pisoi mici, dase să intre în casă cu un șoarice. Acel alai jalnic, de hîrjiituri, de zgomote și ululuieli în jurul moartei, care mișcase mîna dreaptă, nu-mi ieșea din minte.

Căzu și tata bolnav de junghi. Zăcea în patul de lîngă sobă, și eu tremuram de friguri în patul cel mare. Ceilalți stropoleau p-afară triști, și vai de mîncarea și odihna lor!...

Tata începu să sufle greu. Îmi făcu semn să m-apropii de el. Eu ieșii de supt cojoacă și mă lungii lîngă

dînsul. Mă îmbrățișă și, cînd eu îi zisei: «Tată, mă doare», el mă sărută pe frunte și tîrziu își dezlipi buzele de pe fruntea mea. Mă încinse căldura. Ochii mă usturau. Picioarele nu mi se astîmpărau, căutînd răcoarea. Degetele m-ar fi fript dacă s-ar fi alăturat. Și tocmai cînd ațipii simții o mînă rece care mi se înfige în spinare. Auzii bine un «ah!» năbușit. Cercai să fug din pat și rămăsei spînzurat în mîna tatii, țeapănă și încleștată în spatele cămășii mele.

În acea zvîrcolire, un fulger îmi trecu prin minte: «Desigur, și tata a murit, și Bălaia va muri. Mi s-a izbîndit visul... întocmai!»

Cu sor-mea se dusese mîngîierea, cu tata cîntecele, cu Bălaia dragostea.

Mă întremasem.

Luna lui iulie era caldă și veselă. Singura soră ce-mi mai rămăsese, ai cărei ochi nu erau verzi, mi-aduse căpșune și dude albe. Mă trezeam ca dintr-un somn lung. Nu-mi rămăsese din toate nefericirile decît un fel de amintire pierdută în mintea mea ca într-o negură adîncă.

— De ce nu mai cîntă tata?

— A murit, răspunse ea, ridicîndu-mi părul de pe ochi și netezindu-mă pe obraji.

— Dar Colia? Mi-e dor de dînsa.

— S-a dus Colia, biată Colie!

— Dar Bălaia?... N-am văzut-o de-atîta vreme!

— Bălaia?... Nu se știe nimic de dînsa. Trăia din ușe în ușe... Unii spun că a murit și-a îngropat-o popa pe seama bisericii.

Atunci mi se păru că mă aflam în pustie locuri: nemărginire, muțenie, cer albastru. Și mi-era dor, și n-aveam cui să spui dorul. Începui să plîng. Viața mi se stinsese cu izbîndirea visului de care mi-adusei aminte."

Trubadurul stătu neclintit în picioare. Buza de jos îi tremura. Clipea des, ca și cum ar fi voit să alunge niște vedenii.

— Dăstul, îi zise unul din noi. Ne-ai obosit.Culcă-te jos. Odihnește-te. Ce te uiți așa? Nu e nimic. Nu vezi nimic decît cerul limpede.

— Ba văz! răspunse Trubadurul.

Ochii i se desfăcură mari şi turburi, gura i se deschise larg. Pieptul i se umflă.

— Ba văz! Văz bine ceea ce voi nu puteţi vedea! Fata de la disecţie era Bălaia... albă şi rece... pe masa de marmură...

— Nu putea fi ea. Ţi s-a spus de mult că a murit.

— Nu, nu, se făcuse nevăzută... O fi înşelat-o cineva... a furat-o... era sărmană de părinţi.... Numărul *două* nu m-a înşelat. Visasem că murise trei... au murit numai doi. E un număr fatal. Cînd întîlnesc un chip ciudat, pentru întăiaşi dată, (or pe ce)uliţă m-aş duce, pînă seara, trebuie să-l întîlnesc a doua oară. Cînd oi rîde într-o zi, e cu neputinţă, în aceeaşi zi, să nu rîd a doua oară, deşi foarte rar mi să întîmplă să rîz. Odată mi s-a spus de un domn cu dinţi frumoşi că are dinţi falşi; de altul, că înşeală la cărţi; de nu ştiu cine, că se însoară a treia oară; de un ministru, că se îmbaţă, şi de un avocat, că face testamentele muribunzilor aşa ca să le moştenească întreaga avere. Pînă seara, în aceeaşi zi, mi s-a vorbit despre alţii întocmai ca de cei dintîi. Credeam — adăogă Trubadurul — că la disecţie am întîlnit o a treia fiinţă care să semene cu sor-mea şi cu Bălaia. M-am înşelat. Şi de astă dată *două* a bătut pe *trei*. Bălaia era pe masa de marmură. Am cercetat în catastivele bisericii, am citit pe toate crucile. Numele ei lipsea. A răpit-o cineva, şi nimeni nu s-a îngrijit de dînsa: o belea mai puţin la uşe, o îmbucătură de pîne cîştigată!... Oamenii sunt fără inimă... Cîini!... Hoţi!... Stîrvuri!... Nu mai sunt oameni!... Cultura i-a ucis!....

— Nu ai destule dovezi... De unde ştii?

— Era ea... era ea! răspunse Trubadurul, amestecîndu-şi vorbele cu rîsul... Era ea!... I-am dăschis ochii... erau verzi ca ai ei... în cel drept avea o pată galbenă pe iris... ca şi dînsa... În stînga sînului, desfăcut la vederea tuturor elevilor, avea o mură neagră... ca şi ea... Nu puteau fi trei în lume ca ele!... Sor-mea avea aceleaşi semne...

— Trebuia să afli de unde fusese adus cadavrul...

— Oh, am aflat! răcni Trubadurul parcă l-ar fi înjunghiat cineva. Ah, tăceţi! Am aflat!... Nu mai există oameni!... Lumea s-a prefăcut într-o mocirlă în care numai porcii se răsfaţă!... Mă îneacă acel miros al morţii, rînced, greu... Şi odinioară mirosea a flori de cîmp...

Ochii i se supseră. Picioarele i se tăiară de la genuchi. Îl luarăm de subţitori. Mîinile îi căzură moi, legănîndu-i-se din umeri. Capul i se dete pe spate, cletănîndu-se ca şi cum ar fi fost un ghem legat c-o sfoară cu care te-ai juca.

Îl întinsărăm pe iarbă. Îl dezbrăcarăm şi începurăm a-l freca pe mîini şi pe picioare cu rom amestecat cu vin.

Cînd se deşteptă, faţa-i era albă-vineţie, ochii stinşi şi degetele mîinilor îi tremurau. Sughiţă. Îşi trecu mîna pe frunte. Ceru un pahar cu apă. Privi împrejur. Şi, ca şi cum şi-ar fi adus aminte, din fundul unui veac, ne zise liniştit:

— Nu e nimic, dragii mei, nu face nimic... Ştiinţa voastră va dezlega toate. Aş vrea să mă culc. Crez că acum voi dormi bine.

Cum îşi plecă capul, adormi.

Înaintea noastră stau merindele risipite. Ne ajunsese foamea, dar nimeni nu îndrăzni să ia vro îmbucătură.

Priveam, tăceam, ne gîndeam. Analistul clipea des; scepticul ridica din umeri; al treilea să uitase c-o mînă pe frunte; eu închisesem ochii şi pifăiam dintr-o ţigaretă stinsă.

Se deşteptă tocmai cînd soarele aluneca pe după frunzişul pădurii.

Ceru să mănînce. Îi păru rău că din cauza lui noi răbdaserăm de foame. O privighetoare îşi piruia povestea ei neisprăvită. Prin pădurea deasă străbăteau săgeţi de lumină.

— Să ne întoarcem, zise Trubadurul liniştit. Voi credeţi în viaţa viitoare?

— Aş!... fleacuri...

— Va veni o viaţă eternă şi perfectă peste cîteva miliarde de ani.

— Altă prostie! Cînd se va stinge soarele, aşteaptă tu mult şi bine o viaţă eternă şi perfectă...

— Soarele nu arde ca să se mistuie vreodată. E o nerozie ştiinţifică că soarele ar fi un colos înflăcărat. Căldura şi lumina e rezultatul sferii de eter care îl înconjoară. Eterul condensat a produs tot ce există, materie, plante, animale, şi tot din el, vibrînd veşnic, va izvorî o viaţă veşnică şi perfectă.

— Eu, zise Trubadurul, n-aş dori o altă viaţă, chiar dacă ar fi eternă şi perfectă, decît numai o clipă... Ce mult doresc să le mai văz o dată!

— De unde ştii că n-ai să le vezi? Lumea este un şir nesfîrşit de fenomene, şi oamenii, descoperind legile la care ele se supun imediat şi vremelnic, cred că au isprăvit cu misterele naturii. Cine ştie dacă n-o să vă întîlniţi!

— Să poate; dar aş dori să am conştiinţă că ne-am întîlnit. Să ştiu cine au fost ele şi cine am fost eu. Altfel, la ce mi-ar folosi reînvierea cu o conştiinţă[1] străină de cea de azi?

Aşa, lăsîndu-se în voia vorbei, ajunserăm la capul podului.

După părerea tuturor, eu trebuia să dorm cu Trubadurul, acasă la el, căci cu nici un preţ n-ar fi vroit să se culce aiurea. Toţi îmi şoptiră că n-ar fi bine să-l las singur.

Se înserase cînd ajunserăm acasă. Luna se ridica la orizont cît o baniţă şi aşa de roşie, că parcă ieşea dintr-un ocean de sînge. O cărăruie îngustă tăia grădina pînă-n fund.

Cum ne simţi, cîinele începu să hămăie, apoi se plecă la picioarele Trubadurului şi, dînd din coadă, chefni de bucurie. Cîteva găini, culcate în corcoduşul din faţa casei, trezite din somn, se mutară pe picioare, ploconind capetele în sus şi în jos.

Intrarăm în casă.

Aprinse două lumînări. Cărţile erau răvăşite pe scaune, pe masă şi pe patul de lîngă sobă. Păianjeni îşi întinseseră pînzele, ca nişte dantele străvezii şi pră-

[1] În textul de bază : *cunoştinţă;* corectat cf. ed. 1887.

fuite, în unghiurile tavanului de scînduri. De grinda groasă din mijlocul tavanului atîrna un crîmpei de aţă, pătat de muşte, de care odinioară atîrnau halviţa la lăsatul-secului.

— Am rămas singur, îngînă încet Trubadurul, aruncîndu-şi pălăria în firida sobei. Am rămas singur, şi am fost mulţi. Toate lucrurile din casă îmi fac rău, şi totuşi, nu m-aş muta nici într-un palat. Dacă n-aş fi mîhnit şi torturat, ce aş putea fi eu pe lume?

Dăschisei gura ca să-l întorc din aceste gînduri, dar, mai nainte d-a slomni vrun cuvînt, el îmi zise repede:

— Ai dreptate!... Ai dreptate!... Ce-a fost s-a dus, ce va mai fi o să se ducă. Fii pe pace. N-ai venit degeaba. Am să-ţi cînt o romanţă pe care am scris-o ieri noapte.

Îşi desprinse vioara din cui. Încercă coardele şi începu să cînte.

Atacînd repede coarda subţire cu o migală de sunete ascuţite, trecu printr-o gamă pripită pe cea din urmă coardă. Arcuşul lui scotea nişte vaiete cari se asemănau cu jalea omenească. Începu un *duo* pe coarda a treia şi-a patra, prelung, naiv, sfîrşind cu o vijelie pătimaşe, ca să-şi reia iarăşi ideea sa pe prima coardă într-un şir de note tremurătoare, calde, aci vesele, aci triste, necontenit puternice şi sigure.

De după sobă scoaseră capetele trei pisoi mici, cari se cletănau pe picioare. Cu ochii ţintă, albaştri şi sticloşi, priviră fermecaţi şi se retraseră în fund, şi iarăşi apărură, ca şi cum capetele lor rotunde erau legate împreună. Unul din ei pîhăi şi începu să mişte capul după arcuşul care aluneca pe coardele viorii.

Deodată s-auzi un plesnet sec. Căzuse căluşul, prididit de braţul nervos al Trubadurului. Pisoii se ascunseră în culcuşul lor.

— Nu mai cînt, zise trist Trubadurul, mi-e frică să nu cază căluşul a doua oară. Ah! numărul *două!*

. . . .

Dormiserăm un somn. Pe la miezul nopţii, mă trezi o tîrşiitură de paşi.

Dăschisei ochii şi îngheţai văzînd pe Trubadur. Se furişase de lîngă mine şi să încerca a-şi potrivi căluşul

la vioară. Luna lumina odaia așa de bine, parcă s-ar fi răvărsat de ziuă. Trubadurul era în cămașa de noapte. Cu ochii închiși, își potrivi călușul. Luă arcușul din cui; dăschise o cutioară mică; își frecă arcușul cu sacîz; trase zăvorul ușii și ieși liniștit cu picioarele goale.

— E somnambul, bietul Trubadur!

Îmi auzii tîcîitul inimii.

Sării din pat și-l urmării, neîndrăznind să-l dășteptept, de teamă să nu moară de spaimă.

El, după ce trecu pragul tinzii, se îndreptă spre fundul grădinii, încercînd coardele cu degetul. Ocoli tăietorul din bătătură; păși peste niște ostrețe, ușurel, ca să nu se taie, și apucă pe cărăruia îngustă. Cînd ajunse la dudul bătrîn, își acordă vioara. M-apropiai de dînsul... Era cu ochii închiși...

Fața — albă ca varul.

Tremuram de frică. Nu știam ce să fac. El își atîrnă vioara și arcușul de degetul cel mic și, cu o ușurință nemaipomenită, se agăță de primele ramuri, se îndoi de mijloc, rezemîndu-se în picioare, și începu să se suie printre crăcile groase ale dudului. Voii să strig: „Dăstul! o să cazi! dă-te jos!" Frica îmi luase limba.

Cînd se apropie de vîrf, încercă cu mîinile cele din urmă ramuri, ceva mai groase ca degetul, și, punînd piciorul pe ele, să înălță deasupra dudului ca o statuă alburie cletănată de mlădierea ramurilor. Ridică capul spre luna care strălucea deasupra lumii. Era tot cu ochii închiși. Înmărmurisem, cu gura căscată și cu brațele întinse spre el.

Trubadurul aduse vioara supt bărbie și începu o furie de sunete în tăcerea adîncă a nopții. Eram hotărît să-i strig: „Dăstul! dăstul!" Două coarde îi plesniră una după alta și călușul trosni sinistru. Trubadurul trăsări și ridică vioara în sus. O fantomă se încerca a pluti în văzduh. Dăschise ochii; se trezi, se clătenă pe picioare, își perdu cumpătul și, țipînd desperat, să prăvăli din vîrful dudului.

Răbufni de pămînt, la picioarele mele, scăldat în sînge, cu capul zdrobit.

Mă plecai... Mi se păruse că dîndu-și sufletul șoptise... „Ah! numărul *două*"...

În învălmășeala de cărți și de note, i-am găsit testamentul olograf, scris și subscris cît se poate de dăslușit. Ne ruga:

„Să se vînză toate lucrurile din casă, între altele, o pereche de paftale turnate în argint și un chilim vechi și frumos ales. Să se dărîme casa.

Să se răsădească pomi peste tot locul, păstrîndu-se poteca care duce la dudul bătrîn din fundul grădinii.

Pe mine să mă îngroape în stufăria de vișini, la rădăcina unui persic rătăcit printre ei; florile de persic sunt cele mai frumoase, iar fructele au cel mai răcoritor gust. Acolo se află un mormînt adînc săpat. E mormîntul Bălaiei.

Veți săpa pînă veți da de un coșciug larg, căptușit cu plumb; să mă lungiți binișor lîngă dînsa, ochi în ochi, gură în gură, să pară că suntem vii, ca odinioară.

Veți țintui în piroane groase pleoapa coșciugului, ca nu cumva broaștele să ne turbure liniștea și să ne păteze trupurile.

Viermii cari se vor naște din noi se vor iubi.

Pe mormînt veți răsădi merișor.

Prima fată cu ochii verzi a oricăruia dintre amicii mei E... A... A... și B... va moșteni grădina mea.

Amicii mei de mai sus, pe care totdeauna i-am iubit, vor fi executorii acestui testament și vor publica, cînd vor voi ei, memoriile mele, scrise de mîna mea. Aceste memorii se găsesc în chichița lăzii de supt icoane.

P.S. Vioara să mi se puie supt căpătîi."

Executorii testamentari au împlinit o parte din dorințele bietului Trubadur. Grădina în care se odihnește el este cea mai frumoasă din Olteni[1]. Pe mormînt i-am ridicat un bloc de marmură în formă de piramidă.

Pînă acum n-a avut nici o moștenitoare. Pozitivistul are un copil mic cu ochii verzi, căruia îi zicem „micul inginer", dar e băiat, nu e fată.

Ne-a făgăduit însă că în curînd ne va răpi scumpa noastră grădină.

[1] Mahală în București, în stînga Dîmboviței, de la Podul Șerban-vodă în sus.

DIN MEMORIILE TRUBADURULUI

. . . .

S-a dus greutatea întunericului care învăluia toată încăperea lumii. Parcă vîntul a dăsfundat ş-a risipit negura din reţeaua copacilor.

Soarele ş-a dăschis la răsărit apărătoarea sa năprasnică, roşie ca para focului, aurie, violetă, albastru şi, pe la mijlocul cerului, ca o jumătate de roată verzurie.

Dăsfăşuraţi pe cer, cu închipuirea, o coadă de păun, înfiptă cu rădăcina în pămînt, şi prelungiţi-i penele cu lumini metalice pînă la înălţimea amiezului, şi totuşi n-o să simţiţi acea frumuseţe fără de pereche a unui răsărit de soare. Nu vă rămîne decît să vă scuturaţi trupul de trîndăvia încropită a patului, să crăpaţi ochii voştri cîrpiţi de somn şi, deşteptîndu-vă simţurile greoaie cu apă proaspătă şi rece, să priviţi fără a vă sătura ceea ce omul nu poate nici descri, nici zugrăvi cu feţe mincinoase pe o pînză moartă.

Arta înpuţinează natura. Arta e născocită pentru cei ce aud şi văd pe sfert din cîte natura le dăsfăşură înaintea lor. Tot ce creează omul e o sărăcie vicleană a realităţii. Cîteva însuşiri mari ale unei pajişti, ale unui suflet, ale unui trup scos din marmură, cîteva însuşiri cari domnesc pe deasupra celorlalte şi pe cari artiştii le schilodesc mărindu-le şi le morfolesc potrivindu-le cu puterea simţurilor oricărui nesimţitor. Iacă arta. Marile genii au simţit în toată viaţa lor o durere fără repaus în faţa naturii. Ei, cari pătrund adînc tainele

colorilor, ale sunetelor, ale formelor şi ale simţirilor şi rămîn departe de ceea ce vor să se apropie, de cîte ori n-au reînceput iarăşi şi iarăşi acelaşi subiect, aceeaşi inimă muncită, aceiaşi ochi vii, feluriţi în clipire, în lumină, în umbră şi în expresie, acelaşi trup perfect ale cărui linii, moi şi pătimaşe, să împletesc cu atîta noroc şi cumpănire, că marmura nu le poate fura decît pe sfert de sfert din adevărata lor căldură! De cîte ori n-au rupt volume întregi, n-au spart pînze enorme şi n-au aruncat cu dalta în faţa Venerii lor, albă, netedă şi moartă!

Cine-ar putea să puie pe pînză toată gama verdelui care începe cu nota sură a spicului cînd bate în galben, apoi se schimbă în curatul verde de smarald al creţului proaspăt de stejar şi sfîrşeşte cu verdele sever şi sănătos al nucului? Cine poate să păteze, norocos ca natura, o privelişte, cu umbrile norilor, cu apele închise pe cari le aruncă foaie pe foaie? Cine poate da toată adîncimea unei perspective? Cine poate să-şi scalde un copaci măcar în atîta aer în care îl creşte, îl înverzeşte, îl înfloreşte şi-l încarcă cu rod nevăzutele puteri ale naturii? Cine poate să puie supt pieliţa străvezie a unui trup tînăr acel rumen al sîngelui, care tremură, licăreşte, aleargă şi se schimbă după cum vei ridica perdeaua de la geamurile camerii tale? Cine poate săpa în peatră un muşchi încît să vezi într-însul o forţă care se odihneşte? Ferice de acela care se înbată de mărimea şi frumuseţea acelor ce vecinic trăiesc şi se răsfaţă în aplauzele mulţimii, fără a simţi dăpărtarea de la ceea ce a făcut pînă la ceea ce vroia şi trebuia să facă.

Ah! dar ce nenorocire blîndă pentru mine, care, înfierat de soartă d-a nu fi înţeles de lume, mai găsesc prieteni buni şi drepţi ca să mă smulgă din lumina îngustă, zgomotoasă şi spălăcită a oraşelor! Acele case mari, greoaie, încărcate şi schiloade care împeticează albastrul cerului, acele uliţi strîmte, glodoroase şi murdare cari îţi împuie urechile cu uruiala şi-ţi îngreţoşează nasul cu duhoarea, acele cîrduri de oameni ce-ţi ameţesc capul şi-ţi scîrbesc sufletul cu acelaşi spirit trezit, cu aceeaşi goliciune de minte, au perit

în afundișul poștiilor. Capitala mi-apare ca un tablou prost, pe care-l pot întoarce, după plac, cu fața la perete.

Aici cerul e limpede, străvăziu, cald: o jumătate de sferă, fără pic de nori, pe a cărei rază poți să-ți plimbi gîndul o eternitate. Soarele, din creștetul cerului, își revarsă pulberea strălucitoare; inundă văzduhul cu o lumină care își rotește fășiile în jurul unei tipsii de foc, și se albește, și se înbunează cînd se înprăștie pe netezișul cîmpiilor.

Cît de bine e să mergi în neștirea pasului! Într-o fîneață ca aceasta, moale, înaltă și cernută pe deasupra cu flori de nenumărate fețe, aș colinda o viață întreagă, fără a mai odihni. Ce miros plăcut, care îți umple pieptul! Ai voi să-l sorbi, și te îmbată, te farmecă, te pătrunde, te atrage, și dăslușit nu știu cu ce se aseamănă aceste miresme cari îți fericesc creierul pînă în fundul lui. Un miros sănătos, un amestec de faguri de miere, de oțet de trandafiri, de smirnă, de chihlibar, de azimă caldă; un vîrtej de aburi, aromatici și nevăzuți, plutește, se leagănă, se amestecă și se înprăștie pe deasupra acestui covor înflorit. Culeg buchete și le arunc. Din ce în ce, mai colo, mai colo, mai departe, florile îmi par și mai frumoase.

Floarea-Paștelui strălucește ca o pajeră de alamă lustruită. Bursuceii fumurii și înpufați, graminelele orbotate pe firișoare ca acele, lăpușul, ochi rotînd cu genele galbene, sîngele-voinicului, roșu-foc, se amestecă cu sulfina naltă, fragedă și mirositoare, cu pupezelele mărunte și conabii, cu ochiul-șarpelui ca o pîlnie civită, cu măselarii năutii, cu jaleșul aspru[1] și stînjiniu, și cu drăgaica stufoasă, fără foaie, parc-ar fi un pămătuf muiat în gălbenuș de ou.

Nesfîrșita sinfonie a vietăților pe cine n-ar descînta a bine, cu glasurile ei, aci glumețe, aci triste, cînd repezi, cînd prelungi, și piuitoare, și grave, și migălite, și otova? Acum, o clipă, au tăcut cu toatele. Un maestru nevăzut ține deasupra lor vergeaua neclintită. O pitpalacă ș-a repezit glasul de două ori. Un vuiet

1 În textul de bază: *asupra;* corectat cf. ed. 1887.

a mii de instrumente dezleagă somnul tăcerii. Deasupra bîzîitului întins — o ceartă veselă, o ciripeală ascuțită, dedesubtul lui — o bombăneală melancolică, și în acest „trio“, plin și statornic, privighetorile, ca niște piculine, își piruie, la timp, melodia lor întreită de fluieratul gros al filomelelor și de chirîitul uscat al greierilor de cîmp.

Ce felurimi de glasuri și de fraze, ce deosebiri de simțire și de expresie, ce veselie și ce jale, ce instrumente vii și bizare, și totuși, în acest haos sinfonic, ce frumoasă și ce profundă legendă nu-și cîntă veșnica natură!

Această simfonie, blîndă și măreață, s-a speriat de un țipăt dureros, ascuțit, desperat: țipătul vieții care se stinge. Desigur, șearpele, lacom și nemilos, suge din vro nefericită de broască moale și motoloagă. Păsările zboară încotro apucă. Doar surdele lăcuste mai bîzîie.

În adevăr, visele mele ș-aici sunt chinuite.

Nicăieri nu pot să-mi adorm dezgustul. Pretutindeni e aceeași luptă vicleană, neîndurată, sîngeroasă, în care numai forța oarbă a fălcilor izbutește.

În pletele acestui fîn mătăsos, să muncesc aceleași patime, mici și crude ca și în omenire, aceleași viții, aceeași dobitocie nesimțitoare, aceleași virtuți înfrînte, aceeași dragoste și ură, aceeași necinste triumfătoare, aceeași sărăcie artistică, aceeași burghezie grasă, voinică și bogată. Mari și mici, cinstiți și necinstiți, răi și buni, pasionați și indiferenți, voinici și plăpînzi, darnici și zgîrciți, tîrîtori și mîndri, înșelători și sinceri, de tot felul, de toată mîna, se găsesc în acest paradis amăgitor.

Turturica și privighetoarea, patimă caldă și artă rece, curată, pompoasă și divină; furnicele strîng, economisesc ca băcanii, bob cu bob, firimitură cu firimitură; greierii, lăutari făr' de talent, îngheață de frig și de sărăcie; brotăceii se sparg la cîntec ca niște poeți zgomotoși și fără minte; lăcustele, cobzari de cîrciumă; pitpalacul, hoinar cosmopolit; broasca se reazămă pe picioarele-i strîmbe și-și răsfrînge gușa și burta cleioasă și, privind dobitocește, cu ochii pe jumătate închiși, seamănă cu un moșier gros, cu ceafa

și cu pîntecele revărsate; șoaricii sunt niște hoți fricoși; boii-popii, popor tihnit, peste care toată lumea calcă; sobolul, dobitoc liniștit, nu vrea să știe de ce să petrece dincolo de moșoroiul lui; șerpii să tîrăsc, farmecă cu privirea și sug cu o sete nepotolită sîngele altora; fluturii, niște secături cochete cari, fără a iubi pe nimenea, zboară cotiș din floare în floare; găinușile și licuricii, craidoni de noapte, își colindă felinarele și serenadele lor vechi și nevinovate.

Și în aceste popoare — atît de fericite după aparență — cîte lupte, cîte nedreptăți, cîtă durere și cîte pungășii, ziua, la lumina soarelui, supt ochii tuturora, nu se întîmplă, fără ca vreo ființă vecinică și sfîntă să puie capăt răului care izbutește! Se fură îmbucătura din gura celui slab, se strică cuiburile, se mănîncă oule și puii, se bat pînă la sînge, se robesc, și nelegiuirile și crimele se petrec fără frică de lege și de Dumnezeu. Un gușter face douăzeci de omoruri pe zi; o furnică fură și robește pe bieții purici de iarbă; o vulpe strivește la fiece pas trei-patru gîngănii. Și cîte soții nu sunt părăsite într-un chip rușinos! Cîți nevinovați înșelați! Cîte zavistii! Cîtă ură! Cîte talente ucise! Și cîți neghiobi în fruntea bucatelor!

Aceste partide, ori aceste noroade, se mișcă, se ațîță, se-nșeală, se ucid și-și duc viața într-o luptă egoistă și înțestată. Și cînd șarpele, aprins de focul soarelui, se repede fîșiind și culcînd la pămînt palele de fîn, vietățile se împrăștie ca puii de potîrnichie, și multe din ele își dau sufletul de spaimă. Trece cel mare, cel brutal, cel prost, dar cel mai tare... Cum n-o să înspăimînte p-atîția lași, slăbănogi și fără de caracter?

Cîtă asemănare între oameni și micele dobitoace!

Și cît de ipocrit nu-și ascunde natura, supt velințe de flori, nemerniciile și crimele ei!

Aceste gînduri mă obosesc. Colorile vii și fermecătoare, mirosurile fără de seamăn de plăcute sunt niște nerușinate momeli cu care natura atrage și azvîrlă în luptă turmele de vietăți pătimașe și proaste.

Să caut liniștea supt pluta bătrînă. La umbra acestei namile, asurzit de orăcăitul broaștelor din mlaștină, să-mi auz numai gîndul, să uit această poftă nestăpînită

de bine și de armonie universală. Nebunii pe cari cel sătul le găsește fără a le căuta, iar cel flămînd le caută fără a le găsi.

Așa e. E atît de bine și de aromitor pe iarbă verde, la umbră deasă. Vîntul care fîșie, basm vechi și lung, prin frunzișul tremurător al plutii, te pune pe gînduri și te desmiardă, parcă ar fi o bătrînă care te leagănă și-ți cîntă, și-ți șterge broboanele de pe frunte, și te apără de zăduf și de singurătate.

Lungit cu fața la cer, cuprins de liniștea senină de sus, gîndurile încep să-mi tresară în creier și să înmulțesc, se înșiruie ca un cîrd înalt de cocori și se duc, pe alte tărîmuri, peste nouă mări și nouă țări.

De unde-or fi venind toate cîte au venit? Și unde or fi curgînd ca să se întoarcă iarăși cu alte chipuri, dar cu aceeași materie? Puterea nevăzută, care seamănă dragoste și ură printre firimiturile ce se unesc și se prigonesc pentru a face și a desface viața, o fi știind ea de ea, cine e și cît poate?

Ideile sunt copilărești, zadarnice și urîte. De cîte ori nu rîd de mine cei doi frați, bunii mei prieteni, și mai ales surora lor, cînd mă prind cu asemenea gînduri! Și-apoi de ce atîta mînie? Cîte jucării frumoase nu face natura; cîte lupte nobile nu ațîță; ba uneori pregătește izbîndă și triumf chiar și binelui. Pentru ce i-aș cere mai mult? Urît și murdar e pămîntul cînd plouă; și natura e atît de meșteră, încît cerne, frămîntă, dospește și plămădește și toarnă ce era urît și murdar într-un calîp frumos și curat. Din noroi — floare.

Cînd, văzînd o adevărată femeie, frumoasă, blîndă, caldă în mîngîieri și care să nu crează că un obraz frumos și un creier tîmpit fac mai mult decît o minte înaltă ș-o față urîtă... cine a văzut o astfel de minune și n-a iertat tot oarbei naturi?

Ah! dacă eu aș fi întîlnit în calea mea pustie pe aceea care să nu rîză cînd eu oftez, care să nu se strîmbe cînd eu visez, care să mă întrebe ce am cînd lacrimile mi se rostogolesc pe obraji... cine știe, poate că și eu aș fi izbutit să am o viață mai omenească, să fiu un om mai cu dorință și înțeles de viață.

Dacă ea, al cărei păr ar cădea în inele de fum pe umerii săi plăpînzi și albi, ai cărei ochi ar fi ca cicoarea de albaştri şi de miraţi, a cărei mînă mică şi moale mi-ar mîngîia mîna mea aspră, al cărei glas mi-ar răsuna în fundul creierului ca o muzică cîntată numai mie, dacă ea, a cărei ființă n-o cunosc și al cărei nume nu-l ştiu, ar fi aci, lîngă mine, aş uita poate toată durerea, aş înfrînge toată revolta şi ascuţimea nervilor mei şi aş adormi fără alt vis decît chipul ei, fără alt dor decît, curînd, curînd, curînd, să mă deştept ca iarăşi s-o văz, şi iarăşi s-o mîngîi, şi iarăşi s-o îmbrăţişez... Ar sta aci pe iarbă... m-ar privi şi, fără să mă uit la dînsa, aş simţi pe mine două mărgele albastre şi calde cari mi-ar furnica tot trupul... Şi cînd aş pleca capul pe genuchiul ei cu miros de muşeţel, ce bine i-aş vorbi şi ce ciudat şi dulce mi-ar răspunde...

Vîntul şuieră, şi ea parcă-mi vorbeşte.

— Iubita mea, tu eşti lîngă mine.

— Te leagăn, ca s-adormi.

— Iubita mea, a ta e mîna pe care o sărut şi nu mă satur?

— Te mîngîi, ca să nu visezi de rău.

— Iubita mea, fînul şi-a plecat florile cu mirosurile lor pe faţa mea, ori vîntul ţi-a adiat inelele uşurele ale părului tău?

— Mă plecai spre tine; credeam că dormi; voiam să te sărut.

— Iubita mea, tu, cînd vorbeşti, îmi cînţi; cînd mă atingi, tresar, şi cînd tresar, simt o căldură fericită care se revarsă în mine; tu, cînd mă priveşti, îmi luminezi mintea şi-mi aprinzi inima; tu, cînd mă cerţi, mă mîngîi; tu, cînd mă săruţi, mă faci să crez în vise. Iubita mea, vorbeşte-mi, dă-mi mîna, priveşte-mă, ceartă-mă şi sărută-mă totdeauna.

— Adormi, adormi, căci pînă ce voi avea sînge cald în buzele mele şi lumini vii în ochii mei, ochii şi buzele sunt ale tale.

Aşa de puternică fu această închipuire şi eu aşa de lacom şi de prost! Pentru ce dorii să-i strîng mîna moale şi să-i sorb buzele ei atît de bune? De ce mi să stinse închipuirea de o clipă?

Şi m-am trezit cu iarbă-n mîini şi cu pămînt pe buze.

O clipă de fericire mincinoasă, stinsă într-o clipă, e o nefericire cu mult mai mare şi mai adîncă ca toate durerile văicărite în gura mare pe la răspîntii.

Vai! cît pierde omul într-o iluzie! Pentru ce atîtea intrigi, atîtea scrisori pierdute, atîtea taine dezvelite, atîta gimnastică de fălci, cînd adevărata tragedie, sufletul cel mare o poartă în el, deştept şi dormind, şi pe care cu cît o poartă mai liniştit în pustiul lumii, cu atît se ucide mai încet, mai dureros şi mai sigur.

M-am deşteptat.

Auz iarăşi marele concert al naturii. Cîmpul ei, cu pînze urzite în verde şi plouate cu flori albe, galbene, roşii şi albastre, iarăşi mi se desfăşură în valuri mişcătoare. Dar mi-e silă de această natură, care nu se primeneşte decît prin lupte şi prin crime. Dacă aş adormi, m-aş întrema.

Ziua, închizînd ochii, te afunzi într-o noapte roşie, care joacă împrejurul tău şi îşi scînteiază buchetele de artificii violete şi albastre. Cîteodată te înspăimînţi văzîndu-ţi ochii afară din tine, ca două cercuri vinete în două inele galbene.

Dacă învîrteşti ochii pe supt pleoape, către rădăcina nasului, simţi un fel de apăsare supt frunte, o greutate între sprincene şi un curent ameţitor în tot capul. Obrajii ţi se liniştesc a somn. Mîinile amorţesc; trupul cade în piroteală. Gîndurile se înpuţinează; se reduc la cîteva noţiuni; dau să se limpezească iarăşi, şi mai rău se turbură. Negura care a îmbrobodit vederea să varsă în creier. Cel din urmă gînd e ca flacăra unei feştile fără untdelemn: zvîcneşte, se ridică, se îneacă şi se stinge...

Unde-oi fi? Mi se pare că dorm la umbra plutei. Mi-e frică să mă deştept. Mi-e frică să crăp ochii. Mi se pare că cineva mă ţine de mînă. Inima mi se bate. Cine e lîngă mine? Mîna aceasta care m-atinge e caldă, moale şi parfumată. Nu pot să mai rabd această nouă glumă, pe care n-o văz, dar o simt cu mult mai bine decît pe cea dintîi.

— Cine eşti?

Mă deşteptai; sărisem în genuchi; şi obrajii mi-ardeau de ruşine. Surora amicilor mei era lîngă mine. Mi-era ciudă ca să mă vază speriat, aşa, în neştire, mie, căruia de nimic nu-mi este frică cu adevărat.

— Îmi pare rău că n-am putut să te deştept mai binişor. Te-ai speriat? Mi-era milă de tine. Desigur că visai ceva trist, căci plîngeai în somn şi buzele îţi tremurau.

— Nu visam nimic.

— Nu se poate. De ce plîngeai?

— Mă mir şi eu.

— Nu se poate...

Era o fată bună, dintr-o familie mare. Era brună, cu părul lustruit şi creţ ca o piele de astrahan, cu ochii mici şi pătrunzători, parcă înfigea în tine două vergele aprinse cînd te privea. Ne certam necontenit, şi totuşi, necontenit rămîneam buni şi adevăraţi prieteni.

— Nu se poate, repetă ea, te-ai gîndit la ceva înainte d-a adormi.

— La nimic, îngînai eu, aruncîndu-mi privirea obosită pe deasupra clădăriii de flori.

— Nu se poate. Te-am căutat cu toţii în toate părţile. Te-ai făcut nevăzut din revărsatul zorilor. Nici apă, nici mîncare pînă acum, la patru ceasuri. Şi dormeai azvîrlit pe iarbă. Eşti un „trubadur" nesuferit. Spune-mi, ce ai? Mi-ai făgăduit...

— Cînd n-oi mai fi ţi-oi spune.

— Eu vreau acum.

— Şi eu nu vreau.

— Uf!

— Uf!

Cînd o văzui că pleacă mîniată, o strigai, căindu-mă de răutatea mea, căci era violentă generoasa şi buna mea prietenă.

— Stai, c-am să-ţi spui tot, deşi bine nu ştiu ce... Şi e mult, mult, nesfîrşit de mult...

— Spune-mi, răspunse ea, întorcîndu-se mulţumită.

— Nu acum; mi-e foame şi mi-e sete.

Mă luă de braţ şi, fără a-mi spune vreo vorbă, mă duse acasă. Ea îmi puse masa. Ea îmi turnă vin şi apă într-un pahar mare şi subţire. Ea îmi dete cafeaua.

Ea mi-aduse o ţigare. Îmi venea să rîz. Cu cîtă bunătate mă servea ea, căreia i s-ar fi cuvenit zece servitori ca mine. Îmi venea să rîz cu hohote, gîndindu-mă că cine ştie la ce destăinuiri se aştepta, pe cînd eu nu aveam să-i spui aproape nimic.

Ne-am aşezat pe treptele pridvorului din curte. Soarele scăpăta, întinzînd pe cer brîul roşu al apusului. Cîinii se goneau. Puii de curcă piuiau a culcare. Şi în depărtare s-auzeau clopotele vitelor, cari porniseră spre vatra satului.

— Acum trebuie să-mi spui ce ai. Ţi s-a urît cu noi? Ţi-e dor de Bucureşti?

— Nu mi-e dor de nimeni. Nu pot suferi oraşele. N-am nimic. Sunt trist.

— Dacă n-ai nimic, cum de eşti trist?

— Cînd ţi-ar tăia cineva un deget, cînd ţi-ar frînge un picior, te-ar durea şi ai şti unde te doare; cînd ai pierde punga cu bani, ţi-ar fi necaz; cînd nici nu te doare, nici ţi-e necaz, dar te părăseşte vreun gînd plăcut, ori te înşală vreo credinţă ascunsă de pînă mai ieri, atunci eşti trist; cînd o durere se învecheşte şi îşi perde tăişul material, rămînînd din ea numai un sentiment de amintire, atunci eşti trist; cînd părăseşti vatra unde ai crescut, şi din ea nu-ţi mai rămîne decît imaginea ei, atunci eşti trist; cînd ai iubit pe cineva, demult, demult, şi ţi se reîntoarce în minte numai un chip şters cu obraji, şi gură, şi ochi, şi păr în aceeaşi coloare fumurie, atunci eşti trist; cînd, după ce ţi-ai îngropat iluziile, rînd pe rînd, una după alta, şi vremea ţi-a îngroşat inima, ţi-aminteşti cum era de frumos înainte de primul doliu, iarăşi eşti trist; cînd, fără să ai nimic, deodată, o mişcare melancolică din natură îţi deşteaptă umbrele trecutului, întocmai cum un copil care plînge face să zbîrnie coardele unui clavir, atunci eşti trist. Nu trebuie să ţi se întîmple nimic în prezent ca să fii trist, e de ajuns să-ţi reaminteşti cele din trecut. Numai dobitoacele suferă, le doare, se întristează acum, acum, cînd văd carne ori fîn şi vor să mănînce, fără a se mai gîndi la bătaia şi nedreptăţile de ieri. Şi unii oameni simt tocmai ca dobitoacele;

sunt astăzi triști nu pentru că le-au murit muma lor ieri, ci pentru că n-au ce bea astăzi.

— Nu pricep. Ești un copil răsfățat.

— Da, sunt. M-a răsfățat durerea; m-au răsfățat lacrămile. Întristarea se duce, și rămîne îndoiala.

— Trebuia să mai găsești ceva.

— Îndoiala e o luptă neîmpăcată și nesfîrșită a omului cu el însuși. Lumea minte. Să minți și tu? Lumea înșală. Să înșeli ori nu? Dacă înșeli, ești o bestie necinstită, dacă nu înșeli, mori sărac și nebăgat în seamă. Ce-o fi mai bine: să fii necinstit, încărcat de onoruri, ori să mori sărac și curat? Lumea fură, lumea e rea, lumea e intrigantă, lumea e indiferentă. Ce-o fi mai bine: cum s-ar cădea omului să fie, ori cum sunt ceilalți? Cînd la fiece pas te-ai mîhnit, te-ai scîrbit, te-ai înșelat, cînd în toate părțile vezi un obraz ș-o inimă prefăcută, un prost ridicat la ceruri, un hoț vînturînd banii publici, o secătură înșelînd mulțimea, un dascăl care nu știe să citească, și măgarii schimbați în lei, și cărbunele în luceafăr, și tonții în cugetători, și copiii în bătrîni, și bătrînii în nebuni, și cartoforii în miniștri, și cînd de toate îți dai seama bine, bine, pînă în fundul lor, îndoiala te coprinde în brațele ei cu solzi reci, și sfîrșești prin a nu ști ce-ar fi mai bine: măgar cu samarul în spinare, ori om cu creierul în stomac? Dacă ții prea mult la viață, nu poți dori să simți și să înțelegi lumea pe deplin.

— Ce-ți pasă de lume?

— Îi pasă ei de tine. Nu e om cît de mic, cît de necunoscut, care, dacă ar cerca să-și trăiască zilele mai altfel decît ea, să nu fie arătat cu degetul și clevetit de toți nerozii.

— De oraș ești departe, nici fumul lui nu te atinge; în mijlocul naturii, pe care o admiri așa de mult cînd n-o vezi, pentru ce te gîndești la atîtea prostii?

— Și natura e rea. M-a dezgustat cu fățărnicia ei. Aceleași vițiі și crime în sînul ei ca și printre oameni. La rădăcina unei sulfine un furt, supt o cicoare un omor, și pretutindeni, supt velințele ei înflorite, ură neîmpăcată pe veci. După îndoială, dezgustul vine fără să-l cauți. Și e veninul cel mai amar din cîte-ți

rod inima. Să vezi pe alții lăcomind să ajungă mari și tu să rămîi rece la toate boldurile vanității, rece la toate plăcerile și slăbiciunile vieții, și să nu sfîșii giulgiul dezgustului decît numai pentru plăceri sălbatice: pentru o călărie în goană întinsă, pentru călătorii nesfîrșite și primejdioase, pentru nopți de vegheri... Oh! dezgustul te înmormîntează de viu! Nimic nu vezi înaintea ochilor decît întunericul care te înghite.

Stelele și-aprindeau clipirile lor strălucitoare. Calea-robilor alburea pe cerul liniștit. Vîntul adia ușurel. Înmărmurisem, fără a mă gîndi la nimic. Mi se părea că plutesc pe deasupra unei prăpăstii. Răsuflarea mi-o simțeam caldă, și în spate îmi șerpuiau firicele reci, cari mă făceau să mă scutur din cînd în cînd.

— Ție nu ți-e bine, îmi zise blînd prietena mea. Îmi pare rău că nu părăsești acele închipuiri torturate, cari ți-au răpit sîngele din obraji și viața din ochi.

— Nu sunt închipuiri. Văz, simț, înțeleg micimile lumii mai bine decît aș vedea, simți și înțelege un fir de iarbă.

— Păcat...

— Omul nu mai e decît un instrument orb al urîtului și al răului.

— Păcat, păcat de tine!...

Și așa de adînc simții aceste cuvinte din urmă, încît, pe neașteptate, vederea mi se întunecă și boabe mari de lacrimi mi se rostogoliră de-a lungul obrajilor. Toate nemulțumirile și impresiunile dezgustătoare ale unui om trist, descurajat și sceptic colcăiră în creierul meu necumpănit. Buna mea prietenă mă privea și, în privirea și tăcerea ei, ascundea bunătatea limpede și genială a străbunilor săi.

Mi-era frig și picam de oboseală și de somn. Ce n-aș fi dat să fiu lungit în pat! Ochii mi se închiseră. Simțurile mi se topiră, învălmășindu-se într-o piroteală aiurită. Mînele îmi căzură pe treptele de piatră ale scării. Capul mi se plecă pe genuchi. Realitatea mi se stinse, ca un ochi de mort care se închide.

A doua zi, moleșit, ca și cum atunci mă născusem, eram întins în pat.

Lîngă pat, pe trei scaune, ei ședeau de vorbă și se uitau la mine îngrijați.

— Boala e un bine, căci micșorează dezgustul, le zisei eu, și mă cutremurai cînd apropiai mîinele de trup. Multe zile am să fiu vesel pînă mi s-o întrema creierul meu, slăbit de friguri.

— Ai putea să sfîrșești cu chinurile tale dacă nu te hotărăști să fii om ca toți oamenii, îmi răspunse unul din ei cu un glas supărat, dar mîngîietor.

— Ce bine ar fi ca omul să fie liber, cel puțin să aibă libertatea d-a trăi ori nu. Credeți voi că în mine nu e robia speții? Acea lașitate, acel dor de trai, de care natura are trebuință în jocurile ei și pe care le-a semănat în toate spețiile de viețăți, le-a împlîntat în fitece individ. Dacă oricine ar putea să își puie capăt zilelor, lumea, cu toate dobitociile ei, s-ar duce pe copcă. Dar nu, în fața morții simțim suma lașității semenilor noștri. Voința ta nu mai e nimic pe lîngă o voință inconștientă și stupidă și care, desigur, e în noi și nu e a noastră, este a tutulor, a lumii întregi, a naturii, care te leagă de viață cît timp are nevoie de tine în planurile ei. Eu nu mint cînd vă spui că mi s-a urît cu viața, dar nu i s-a urît ei cu mine, marei canalii, naturii!

— Începi o nouă viață... Uită toate mîhnirile...

— Natura uită, eu nu pot să uit. În țară la noi cartea pentru un om sărac este o nefericire, afară numai dacă nu ești prost, șiret și lingușitor, o bestie care a înșelat pe tată-său furîndu-i chipul de om. V-am spus... voi, crescuți într-o familie mare, cinstită și glorioasă, aveți la ce ține și de ce trăi; un țăran necunoscut, nebăgat în seamă, aruncat într-o lume proastă și vicleană, sosind la banchetul vieții cu inima deschisă și fără nici o apărare, trebuie să fie de oțel ca să nu cază. Și apoi, chiar lumea voastră, mare și frumoasă, s-a împuținat, s-a stricat, v-a trădat și-a uitat limba și legea pămîntului. Și voi, cei rari, cei generoși, cei drepți, cei nobili, o să fiți sugrumați, ca mîine, chiar de ai voștri. Viitorul este al faliților.

— Și datoria ta este să cazi în luptă, iar nu afară din luptă.

— În adevăr, sunt unii răniți ușor, care mai pot pune mîna pe armă, dar alții sunt așa de adînc răniți, încît nu se mai pot ridica de la pămînt. Nu-mi rămîne decît o singură nădejde: ceea ce nu poate lașitatea mea va putea gluma și veselia naturii. Ea își bate joc de durerea noastră. Toate dramele, pentru ea, sunt niște comedii, niște farse. Nu simțiți cu cîtă plăcere își zice ea:

— Acest copil e frumos de pică și deștept cît zece: va muri la zece ani.

— Acest om e de geniu: va muri la treizeci de ani.

— Acest om e prost și grosolan: va ajunge ministru.

— Acest om, care-mi aude toate tainele sunetelor mele, va muri de surzenie și de dezgust.

— Acesta va muri de bucurie.

— Acestuia, rumen și voinic, i se va rupe o vînă.

Și Eschyle, marele tragedian al antichității, retras la casa sa din Sicilia, într-o zi se culcă într-o cîmpie ca să se odihnească. Era chel. Pe deasupra lui trecu un vultur c-o broască țestoasă în gheare și, socotindu-i țeasta capului drept o piatră, dădu drumul broaștei să-și spargă țesturile, ca apoi s-o poată mînca. Broasca căzu drept pe frunte poetului. Și Eschyle, care dormea, adormi de veci. Astfel, glumele naturii fac ceea ce lașitatea noastră ne împedică d-a face. Dar sunt obosit. Aș vrea să dorm.

Am rămas singur. Am adormit. A treia zi am plecat la vînătoare...

. . . .

Atît de răvășite sunt cărțile, scaunele, caietele de note și hainele vechi în odaia mea, încît ai crede că toate s-au îmbătat ș-au dănțuit pînă au căzut leșinate, unele pe masă, altele pe pat, altele spînzurate în piroanele cuierului și cîteva în mijlcul casei. Numai praful galben și gros, înfășurînd odaia c-o pojghiță, dovedește în ce liniște de cimitir se odihnesc toate lucrurile între tavanul cu grinzi negre și cărămizile reci de pe jos.

E moină. Streșinile picură sfredelind încet și adînc zăpada albă și lucioasă. În depărtare abia s-aud cocoșii

vestind miezul nopții. Zgomot trecător și trist. Povestea streșinilor se mai aude îndrugînd atîta melancolie, în același cîntec monoton, în același „pic, pic, pic" lipicios, moale și metalic. În gura sobei cîteva lemne au pîlpîit, și n-au mai rămas decît o grămăjuie de jeratic, pe deasupra căreia tresare cîte o văpaie albăstrie. Cărbunii se închid și se deschid, ca niște ochi de aur, supt cămașa lor de scrum gălbiniu.

Noaptea soarbe zgomotul nesuferit al trăsurilor, ocările dobitocești ale oamenilor, convorbirile lor copilărești și veninoase, și adoarme sufletele chinuite ale ambițioșilor, amuțește gura flecarilor și-a atîtor oratori, cari se aseamănă, unii, cu coțofenele ce-ți împuie urechile, alții, mai serioși la glas, cu morile odorogite, alții, mai artiști, cu un studiu fără căpătîi cîntat pe un clarinet vechi.

Noaptea nu mai vezi salutările înțepate ale oamenilor mari, nici moțăitul prefăcut al cocoanelor; nu mai simți nici acele strîngeri de mînă cari te-ar vinde pe doi lei; nu mai auzi nici acele banale:

— Ce mai faci?

— Un'te duci?

— De cînd nu te-am văzut!

— Da', ai slăbit.

— Cu ce te mai ocupi?

Ș-apoi încep nesfîrșitele povețe că „omul trebuie să fie mai altfel". „Să nu puie tot la inimă." „Fiecare trăiește pentru sine." „Așa e lumea, cine poate s-o întoarcă din cale? Tu or eu?"

Și să ai răbdare s-asculți: cei coptoroșiți de vițiii îți vorbesc de cinste; cei cu șira spinării din belciuge îți declamă despre meritul caracterelor. Și teorii, citite pe coperta cărților expuse pe la librării, îți fac tocmai cei cari, de n-ar citi varietățile și știrile zilii de prin gazete, ar uita, desigur, să citească.

Stomahul a rîșnit o zi întreagă, gura a clevetit, picioarele au purtat greutatea trupului, mîinele au bănănăit, luîndu-se după gură, creierul a ars pentru niște idei vagi, ușurele, neguroase, ca o lampă cu gaz prost, care face fum mult și puțină lumină. Vezi bine dar că după lupta zadarnică a zilii, noaptea e o binefacere, o odihnă pentru furnicarul lumii. Noaptea, în dreptatea ei neîndurată, adoarme viața și, coborînd-o mai jos de bestie, o reduce în starea liniștită a pietrelor.

Întreaga lume e colțorată, aspră, mărginită în contururile ei limpezi, ca în niște linii de oțel, de care adeseaori ți-e frică să te apropii de teamă de-a nu te răni. Cînd soarele se scoboară și cade la apus, oamenii și dobitoacele parcă sunt nehotărîte în pielea și-n vestmintele lor. Turla bisericii se apropie de cer, se face una cu cenușiul coviltirului nemărginit și adînc. În jurul lucrurilor se întinde o apă închisă. Cînd biruie întunericul, colțurile și liniile bățoase ale formelor se topesc. Întreaga fire ți se deșteaptă în minte în stare de închipuire, și ideile sunt armonioase și plutesc, limpezi, fără zgomot, într-un haos neturburat al minții. Da, pentru că închipuirea a smuls naturii, în aceste idei, numai masca lucrurilor, numai conturul și coloarea, iar nu și ceea ce este turnat în acest contur și supt această coloare.

Acum, la gura sobii, în mijlocul nopții, la slabele clipiri ale cărbunilor somnoroși, îmi trăiesc adevărata mea viață. La lumina soarelui, lașitatea, cruzimea și prostia oamenilor mă fac să crez că-mi mistui viața într-un vis nefericit. Acum, în întuneric, mi-apare o realitate vie a închipuirii, cu mult mai frumoasă și mai blîndă. Grădinele înflorite, aleele verzi și stufoase, apele cari se mlădie și curg în albiile lor, pasările cari se ceartă voios și în felurite glasuri, oamenii cari se mișcă fără zgomot plutesc într-o muzică nepomenit de dulce și se rotesc într-o mișcare atîta de moale, încît străzile parcă sunt așternute cu catifea.

Am lungit pe masa mea două păpuși cu rochițele învoalte. Mîine e Anul nou. Ce bine o să le pară fetițelor pentru cari sunt pregătite! Ce ușor și ce ieftin poți să împrăștii bucuria în capetele acestor păpuși vii și nebunatice...

Mîine, parcă le văz, cînd le-oi striga, arătîndu-le păpușile, cum o să sară de bucurie în jurul meu, cum

o să bată din micele lor palme. Cu ce ochi vii și nesățioși n-or să privească aceste păpuși cu ochii rotunzi și sticloși ca de mort. S-apropie de mine, cu părul lor creț, blond, ușurel, ca un fum revărsat pe spetele lor fragede. Întind mîinele cu degetele resfirate; înghit încetinel. Ochii nu le sunt de ajuns, ar vroi să înghită porțelanul sticlos care a furat forma omului. Și eu le sărut pe fiecare. Își pleacă așa de drăguț obrajii rumeni, și-mi spun atîtea mîngîieri, și se răsfață în atîta veselie, încît doresc ca acest sărutat să rămîie vecinic pe fruntea nevinovățiii și a frumuseții. Mai presus de un copil frumos, care privește cu ochi veseli, care se mlădie la mîngîierile noastre, care te simte fără a te înțelege, nici un geniu n-a putut crea nimic, fie pe pînză, fie-n piatră, fie-n cuvinte.

E așa de cald în casă, așa de liniștit în adîncul nopții, și așa de bine sunt turnat pe scăunelul de la gura sobei. Mi-e cald. Mă simț prea mult. Ochii, cînd mi se învîrtesc în orbita lor, îi văz: nemulțumiți și turburi. Tresar dacă mă ating, și nu e nimeni în casă. Dacă ar cădea vreo carte de pe masă, mi-ar face rău. Răsuflarea, deasă și neliniștită, prea o auz: e tare, e zgomotoasă, parcă vuiește apa la scocul morii. Prea m-am gîndit. Mi se pare că văz păpușile mișcînd. E o părere. Am închis ochii. Mi-e silă să mă scol de pe scaun. Atîtea închipuiri, ca niște ape ce-ar îngheța pe loc, s-au oprit din mers. Sulul care se învîrtea și îmi desfășura nenumăratele aparențe a adormit în osia sa. Ce delicat și fără de veste liniștea dinprejur mi se strecoară în creier, parc-ar fi un fum care-mi înfașe ideile... S-a dus coloarea aspectelor... Toate mi-apar în minte: cenușii, alburii... Nu sunt decît forme de aer cu linii geometrice împrejur, dar niște linii subțiri, ideale, cari se clatină, se amestecă, se duc și se sting într-un nimic fără hotar...

— Oh! lăsați-mă! nu vă mișcați! Sunteți atît de frumoase! atît de blînde! atît de asemenea vouă însivă! Două raze n-ar semăna mai mult între ele! Nu vă mișcați! Mi-e frică ca voi să nu dispăreți și eu să nu mă deștept! Tu, care ești atît de albă la chip și la vestminte, ai cărei ochi sunt atît de senini și de albaș-

tri, și pe care te văz, te simț și nu te pot apropia de atîtea ori în visele mele, spune-mi cine sunteți și cîtă vreme a trecut d-adineauri pînă acum?

— O veșnicie într-o clipă. Tot atîta vreme cît trebuie să treacă de la un nimic fără formă pînă la un nimic cu formă.

Și, îngenuchind înaintea mea, mă cuprinse în brațele ei calde.

— Ochii tăi mă sorb, îmi fac rău și bine; gura ta subțire, ca un arc de mărgean, mi-aprinde atîta poftă d-a te săruta; părul tău, ca un fum de aur, mi-atrage capul; aș voi să plîng de plăcere în buclele tale curate și strălucitoare. Acum n-aș mai voi ca lumea să fie o idee. Unde ți-e trupul, pe care îl văz și nu-l pot simți? El e alb ca marmura și moale ca puful, dar numai pentru ochi. Cine ești? Și de ce nu te simț? Ești în brațele mele, și totuși ești departe...

Oh! și se scoală de lîngă mine! Eu am sărutat aerul și tot aerul am strîns în brațele mele. Și ce trup rotund, mlădios și perfect nu s-ascunde supt cutele vestmîntului ei alb!

— Tu pari o iluzie care mă amețește cu farmecele ei și mă seacă la inimă cu depărtarea ei! Și surîzi așa de cinstit, așa de puțin omenesc la cuvintele mele! Îți pare bine că ți-am zis pe numele care ți se cuvine. Iar tu, ceailaltă, aproape tot atît de frumoasă, pari cu mult mai bună decît surora ta. Mîngîie-mă tu, căci iluzia e rece și se depărtează. Tu simți poate mai bine cît gol mi-a deschis în inima mea. Toate comorile lumei nu l-ar putea umplea...

Și cea de-a doua se mișcă ușurel în vestmîntul ei mai albastru și mai străveziu ca cerul. Căldura acesteia e mai omenească și mai pătrunzătoare. Ce nobil și-a rezemat coatele de genuchii mei! Îi simț inima; sunt fericit că-i bate...

— Ochii tăi au o față pe care am mai văzut-o în lumea în care trăiesc; gura ta dulce e de carne, și vecinic o pot săruta fără să mă satur; brațele tale mă strîng mai apăsat; te simț în mine; mă pătrunzi; mă farmeci fără a mă obosi; tu desigur că ești a mea! Și simț că de la începutul lumii m-am închinat ție...

— Da, da, pe umerii mei te poţi rezema; mîna mea o poţi strînge; glasul meu îl vei înţelege; şi, dacă lumea nu ţi-o turbura visul, vei trăi şi te vei stinge legănat pe braţele mele. Lacrămile tale vor fi şterse cu buzele mele, cari usucă; grijile tale vor fi risipite cu privirile mele, cari însenineazǎ...

Cine, Doamne, s-ar fi putut opri d-a nu o săruta o veşnicie întreagă? Şi buzele mele au tresărit la căldura vie a obrajilor ei rumeni, şi toată fiinţa mea s-a îmbătat de o fericire neînchipuită cînd mi-am trecut mîinile pe după gîtul ei rotund, alb şi rumen ca o floare de măr, dulce şi mirositor ca un fagure de miere albă.

— N-o să mă părăseşti tu niciodată?

— Niciodată!

— N-o să mă uiţi?

— Niciodată.

— N-o să mă înşeli?

— Niciodată.

— N-o să mă urăşti?

— Cînd m-oi părăsi.

— Cine va peri întîi?

— Amîndoi odată...

— Şi morţi cum vom dormi?

— În acelaşi coşciug.

— Şi cine ne va plînge?

— Nimeni, afară de greieri.

— Şi ce monument ne vor ridica potrivit cu frumuseţea şi bunătatea ta?

— O cruce fără nume, înjurată de pietrarul care îşi va zdreli degetele între dalta şi ciocanul cu care va ciopli-o.

— Şi nimic n-o să mai auzim din lumea în care am trăit o viaţă atît de sfîntă?

— Nimic.

Mă sculai în picioare. Eram încins de mijlocul ei. Şi ea era mai mare şi mai voinică ca mine. M-am lăsat pe pieptul ei. Bătea încă. Îmi era spaimă să nu înceteze. Ah! ce căldură blajină! Ce mlădiere dumnezeiască! Ce mîngîieri copilăreşti şi norocite! Ce glas paşnic şi armonios!

— Aş vrea să mor, iubita mea, fără să ştiu, în braţele tale.

Şi ea îmi netezi delicat părul. Cîteva lacrămi fierbinţi îmi picurară pe obraji şi mă arseră ca nişte cărbuni. Îşi deschise puţintel gura şi îşi topi toată căldura şi dulceaţa buzelor ei în ale mele.

Cînd îşi ridică capul, ochii ei erau podidiţi de lacrămi. Faţa ei era galbenă ca ceara. Trupul îi tremura şi, uitîndu-se lung şi adînc la mine, se depărtă... Cînd se apropie de uşă, luă pe sora ei de mînă, înmărmurită, cu ochii în sus...

— Şi tu te duci, strigai eu, şi tu mă înşeli, şi tu vrei să mă laşi singur, exilat printre oameni? Şi tu mi-ai descoperit fericirea o singură clipă numai ca s-o plîng întreaga viaţă?

— Vino cu mine, îmi răspunse ea, eu sunt nădejdea ta.

Cu cîtă lăcomie m-am repezit, tot cu atîta durere m-am trezit întins pe cărămizile reci şi tari. Zăpada albă se vedea prin geamuri pierzîndu-se în depărtare. Streşinile picurau într-una. Visasem.

M-am sculat de jos. Eram cu cele două păpuşi în mînă. Una cu rochie albă, cealaltă cu rochie albastră.

Păşii peste pragul tinzii, îngînînd cu o amărăciune liniştită:

— Atunci nădejdea şi iluziile mele s-or izbîndi cînd vor învia aceste două păpuşi!

. . . .

Într-o zi, bine nu ştiu în ce zi, cerul era albastru-închis, soarele intrase într-un nor argintiu, şi mie, făcîndu-mi-se dor de cîmp, cum deseori mi se întîmplă, plecai singur spre Şosea. Eram bolnav. Capul greu, ochii mă usturau — dormisem puţin — şi gleznele îmi tremurau parcă aş fi gonit poştii întregi.

Pe la 10 ore dimineaţa nu se pomenea pui de om prin aleea teilor. Eram singur. Atît mai bine. Fără a urî pe oameni, or de cîte ori îi auz spunînd cîte-o prostie, îmi fac rău: or mi-e scîrbă, or mi-e milă; şi cînd îi simţ că vor să înşele, îmi fac rău, căci îi văz

cît de grosolani sunt în neghioabele lor uneltiri. În sfîrşit, eram singur.

Scosei un album şi un creion. Cercai să desemnez un salcîm la rădăcina căruia înflorea un liliac alb. Mîna îmi tremura; ochiul nu era sigur; impresiile formelor cînd îşi trimeteau din creier pornirile lor în vîrful degetelor, pe drum, se schimbau, se învălmăşau; liniile n-aveau limpezimea cuvenită naturii. Nu izbuteam să aştern pe hîrtie valorile umbrelor cu siguranţă. Nu eram în stare să desemnez.

În adevăr, nu mă simţeam tocmai bine, deşi lumina şi căldura soarelui, singurele cauze cari-mi lungesc viaţa, mă întremau parcă cineva îmi turna c-o pîlnie pe gît o înviorare materială.

Scurt: orcum mă sucii, îmi fu peste putinţă să întinz pe carton măcar o linie de omenie.

Cercai să scriu.

Versurile îmi sunt nesuferite cînd le fac eu, deşi amicii mei m-au poreclit „Trubadurul". Mai ales cu rima nu mă învoiesc.

O idee. Să cerc o novelă. Am subiect pe care îl tot plimb cu mine pe la băi, pe la ţară, pe Podul Mogoşoaii; şi uneori îl transform într-o melancolie care mi-acopere faţa, alteori într-o melodie care se deşiră, fără a se mai isprăvi, notă după notă, măsură după măsură, iar cînd mă culc şi luna prea e vie şi prea bate în geamuri ca să mai adorm, se preface într-un basm care mă ţine deştept pînă la alba zilii.

Să scriu. Începutul ar fi cam aşa:

„Îmi place o femeie cînd, după ce s-a supărat, din nou se întoarce spre mine împăcată; atunci în ochii ei se vede atîta bunătate, copilărie, dulceaţă şi farmec, că mă pune pe gînduri să născocesc o nouă glumă care s-o supere ş-o nouă rugăciune care s-o împace.

Îmi place să întreb p-o fată tînără, ce oră e? Cine n-a văzut cu cîtă delicateţă şi pripeală nu caută să-şi încheie nasturile de la pept, supt care se încălzise ceasornicul? În aşa moment nu-mi pare rău că ceasornicul meu, moştenit din familie, mi s-a vîndut la ovrei d-un prieten, şi caut un nou prilej ca s-o întreb a doua-oară: «Cîte ceasuri sunt?»

Unii susţin că întîia oară este adevărata iubire, alţii cred că a doua oară. Cei dîntîi n-au iubit a doua oară, cei de-ai doilea n-au iubit întîia oară. Musset a iubit de la una pînă la a zecea oară inclusiv şi, murind de dezgust, nu se îndoia că ar fi iubit şi a unsprezecea oară.

Cîţi, dincolo de poftă, nu mai zăriţi nimic nu vă înşelaţi să credeţi că puteţi iubi."

Dar subiectul novelei mele se risipi cînd mă apropiai de dînsul. Persoanele ce caut să descriu n-au viaţă cu adevărat, n-au trăit, n-au pătimi şi n-au nici de bune, nici de rele. Şi mie întotdeauna mi-a trebuit să ştiu de ce iubeşte cineva, de ce moare, de ce trăieşte, de ce înşeală, de ce e rău şi de ce e bun, căci nimeni nu poate fi nimic, şi nimic nu face fără anume cauze. Apoi ţesătura subiectului mi se pare dezlînată şi fără noimă. Să las novela. Sunt bolnav. Trebuie să fac ceva. Dacă în mine nu văz nimic, desigur că voi vedea mai uşor în ceilalţi.

Meseria cea mai uşoară din lume este d-a minţi or d-a filosofa. Să minţ mi-e silă. Ca să nu-mi pierz vremea, nu-mi rămîne decît să filosofez. S-aleg forma aforistică; e şi la modă, şi cea mai uşoară. Adesea supt o figură măiestrită izbuteşti a spune un lucru vechi de cînd lumea, o observaţie făcută de toţi, un gînd de nimic, şi totuşi, oamenii se impresionează, căci d-aia sunt ei oameni. Meşteşugul unei aforisme e simplu: o figură retorică, de obicei o comparaţie, şi aforisma e gata. Prostia e nu că ai făcut un lucru uşor, ci adevărata prostie e cînd zbîrceşti fruntea, ridici nasul în sus, socotind că ai înnemerit o idee extraordinară.

Voi filosofa, fiindcă nimic alt nu pot să fac pe ziua de azi.

Bunioară:

Sunt oameni deştepţi. Deşteptăciunea nu e decît o frămîntare mai vie, mai continuă a creierului; o ardere mai puternică a lui; o consumare şi-o primenire mai repede a materiii nervoase. Un om deştept e tot atît de deştept chiar cînd ar fi incult. Dar, fiind incult, multe din gusturile frumoase, cum e citirea, dragostea

picturii, patima muzicii, nu-i ocupă acea ardere continuă a creierului; și creierul lui frămîntat are nevoie de acțiune, de luptă. Iacă de ce un asemenea creier, neștiind ce să facă, alunecă ușor la rele. De aci creierul lui născocește intriga, ura, pofta de a înșela și de a rîde subțire de vecinul lui, și multe altele tot de soiul acesta. În natură, pe toată scara ei, acest adevăr se observă. Într-un pămînt gras, gunoios, unde plugul n-a trecut și sapa nu s-a înfipt, năpădesc plantele rele, grase, cu miros greu, și cu greu e pe un asemenea pămînt să-l mai îndrepți, căci buruienile și-au înfipt rădăcinele adînc și și-au scuturat sămînța cea rea.

Aforisma este gata.

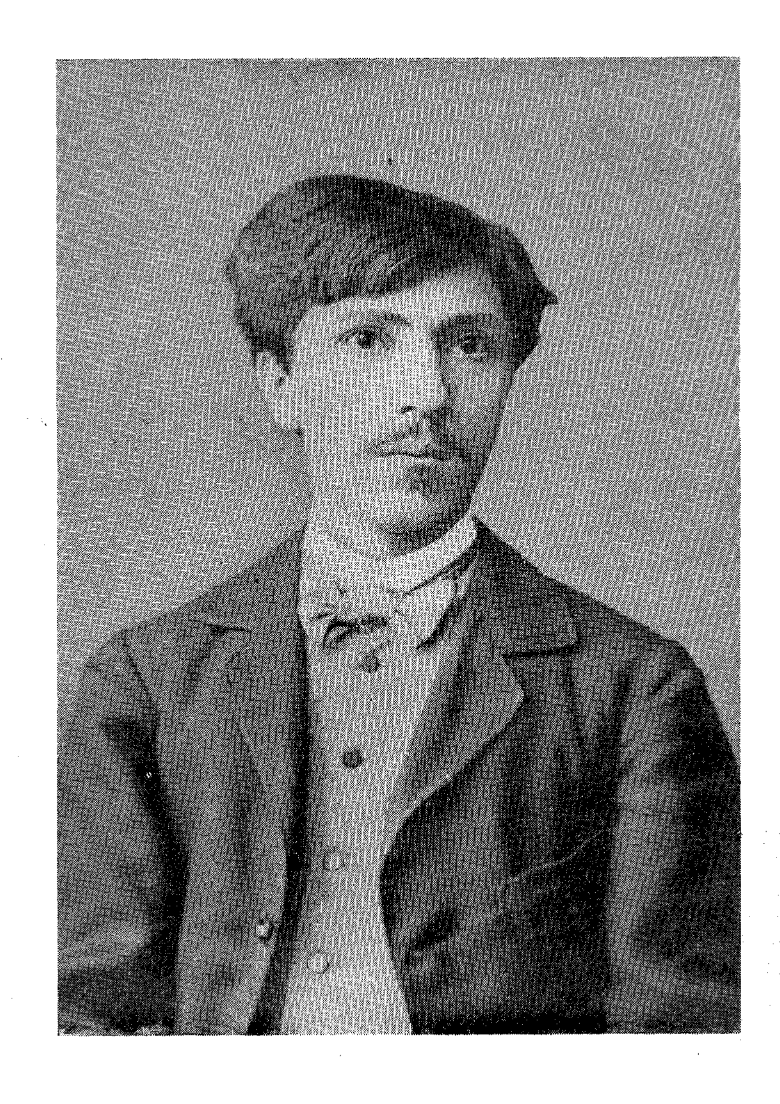
— Pămîntul bogat și părăginit nu-l vezi coliliu de flori, ci mai întotdeauna odrăslește rugi, ciulini și bălării, cari înțeapă și orbesc pe călători; astfel, adeseaori în oamenii cu o fire distinsă, dar necultivată, încolțesc patimele brutale și-i fac primejdioși societății. Mai folositori sunt cei cu o fire sărmană și cu năzuinți modeste: pămîntul uscat și nisipos nu dă nici flori, nici rugi, și tot e bun de-o potecă, răbdînd pe orișicine fără a-i sîngera gleznele. [...]

Pe acest drum și cu acest metod, pornii în aforisme. Unele spun ceva, altele nu spun nimic. Și totuși, înșir înainte, căci, după cum am spus, omul, cînd nu poate face ceva mai bun, filosofează.

— A izbi pe oameni, în genere, și îndeosebi pe vrăjmașii noștri, în ce au mai de respectat, este o patimă pornită din egoism și dobitocie. Este o iluzie sufletească netrebnică a socoti că noi cîntăm, vorbim ori scrim mai frumos decît ne este dat, morfolind, fără cuvînt și convingere, roadele unui muzicant, orator sau scriitor. Vorbiți de rău cît vă ia gura zborul vulturului și al rîndunelii, stîrpiți chiar dacă puteți aceste pasări, și nu veți izbuti a face pe cocoș să zboare mai sus de streașină și de gard. Dar mărimea slăbiciunilor este atîta de nemărginită, încît dacă pietrele

Delavrancea, în epoca 1882—1884, la Paris, între Dinu și Radu Golescu, colegi de liceu și de Universitate

Alex. Vlahuță în 1882—1883, cînd l-a cunoscut Delavrancea

ar avea simț și grai: grăuntele de nisip ar critica înălțimea munților.

— N-aș voi să mă înțelegeți rău cînd zic că toți oamenii sunt răi; aș dori o bună înțelegere cînd zic că arare om e bun.

— De multe ori un om, dus pe gînduri, îți face impresia unui ocean liniștit și întins, al cărui fund e pururea ascuns de cerul vioriu, oglindindu-se în apele lui. Dar ce de stînci, ce de nomol, ce de animale cari furnică pentru existență nu se ascund cu prisosință supt acea velință nemărginită! Sfîșiați aparența, și veți vedea dacă liniștea omului nu se aseamănă cu liniștea oceanului.

— Animalele nu invidiază; invidia este o deșertăciune omenească ce pedepsește instantaneu pe cel care o simte: ea este cea mai neîndoioasă conștiință a inferiorității.

— Cei cari într-o societate desmățată sunt pentru paliative fac tocmai ca acei grădinari nepricepuți cari, voind a vindeca răul de la rădăcina unui arbore, îi taie cîteva crăci uscate.

— Voiți să știți cît de fățarnici sunt oamenii de azi? Dacă ați izbuti a pune în talerul unei balanțe toate jurămintele lor, iar în celălalt o minciună, pe loc ați vedea balanța intrînd în echilibru.

— Limba celui viclean e mai fină ca pînza păianjenului: și adesea oamenii sunt mai proști ca muștele.

— Voiți glorie? Munciți, dar munciți mult: nu umblați s-o prindeți în cursă. Gloria e ceva mai mult ca un șoarice.

— Politețea este primul element al hipocrisiii; hipocrisia este cea mai cochetă expresie a corupției.

— Libertatea pentru demagogi este un soi de balon: îi ridică, după cum îl şi umflă. Dar balonul lor e captiv; demagogii nu sunt nici cavaleri, nici pricepuţi: niciodată nu-i vor găsi cîrma.

— Pe adversar, cu cît îl dai mai zdravăn de pămînt, cu atîta eşti mai sigur că nu se mai scoală. Patima însă de multe ori e ca o minge: cu cît o trînteşti mai tare, cu atît sare mai sus.

. . . .

VĂDUVELE

Oamenii, cînd n-au ce face, s-apucă de gîlceavă. Se dau la vorbă, şi destul e unul s-o apuce anapoda, că cearta e gata. Prostia pîndeşte mintea omului cum pîndesc lupii razna oilor. Cînd inima e spre rele, apoi velinţe de flori să-i semeni, că tot ciulini şi pălămidă dă şi, de n-o găsi în miere fiere, iepuri la biserică, cîini cu covrigi în coadă şi apa Dunării prin curtea vecinului, atunci e atunci, să te mai ţii, pîrleo, că nu-şi mai vine în voie măcar de i-ai da tot mărunţişul şi pe dasupra şi toiagul lui vodă pe spinare.

Se întîmplă, cîteodată, şi mai altfel de cum gîndeşti. Nici lene, nici prostie, nici răutate să nu fie la mijloc, şi totuşi sare omului ţîfna din senin, din iarbă verde. Ba că s-a gîndit la cutare lucru cînd a zis cutare cuvînt; ba că a tras cu coada ochiului cînd se uita la mine; ba că îi dau din toată inima şi-mi răspunde: „Aş, la ce te mai superi!" Şi p-aşa povîrniş, pînă nu s-o izbi omul de vale, nu se mai opreşte. Din bună prietenie ajungi să te uiţi chiondorîş, şi zavistie, şi chiloman, tocmai cînd crezi că lumea toată este a ta.

Aşa e. Că de ne-om cîntări cuvîntul cu cîntarul şi ne-om măsura privirea cu cotul, or să numeri cîte pahare de vin a băut omul la masa ta ca să nu-l înşeli la a lui, s-a dus prietenia pe copcă, c-aşa e făcută să fie dragostea, fără ştreang de gît şi fără căluş în gură.

Cine a auzit şi nu s-a crucit de neînţelegerea mamei Ianei cu mama Ghira? Din vecine de omenie, cu

datini frumoase, acum, toată grînărimea ştie, de la fetişcane pînă la bunici, c-au ajuns la cuţite. Se minunează pînă şi copiii; şi cînd, călări pe băţ, îşi încură armăsarii de-abia să-i ţie, pe dinaintea caselor lor, furişează cîte-o privire, ş-ascut urechile, doar d-or prinde ceva, să alerge apoi să spuie că „ce e nu e bine", „s-a făcut lumea rea", „să dă răilor şi umblă cu şoalda".

Mama Iana şi mama Ghira erau văduve.

Mama Iana avea pe Irina, mama Ghira pe Răducanu. Atît rămăsese din două neamuri harnice, c-adusese muscalul boleşniţe şi boale de seceraseră lumea în toate părţile.

Da', slavă Domnului, nimeni p-atunci nu perea de foame, nici că rămînea la Crăciun fără porc, la Paşte fără vesminte noi şi la Moşi fără doniţi şi urcioare şi pomană morţilor.

Amîndouă aveau de la răposaţi acareturi bune, aşezate cu temei, să tot ţie şi să nu mai putrezească; ceva bani cheag, ogrăzi cu pruni şi zarzări, grădini cu flori şi legume, toate ocolite cu garduri-pleturi, să nu vezi prin ele, şi umbrite cu streşini de mărăcini.

Că după cum să sfătuiau între ele: „Omul e sărac numai cînd doreşte ce nu are şi nu se mulţumeşte pe ce are; cine rîvneşte la bunul altuia numai cinstit nu este, că, d-ar putea, l-ar fura; bine e să rămîi într-ale tale".

Şi cînd se îndemnau la lucru, urzind pînza ca un brîu alb întins d-a lungul curţii, or se crăcănau în duzi să-şi umfle şorţurile cu frunză pentru gîndaci, să mîngîiau cu cuvînt bun şi aşezat:

— Vezi d-ta, leică Ghiro, cînd te mulţumeşti pe puţin, dă şi D-zeu. Prunilor noştri li se frîng crăcile de încărcaţi ce sînt.

— Poi da, leică Iano. Da' gîndacii d-tale merg bine? Ai mei mănîncă de sting pămîntul.

— N-au cum să fie mai bine. Sprîncenaţii mai ales, bată-i sănătatea, sînt ca pe deşt şi parcă-s încondeiaţi, să zici că le-a tras cineva sprîncenele, tocmai ei, cari să deoache şi d-un copil.

— Să ştii că de S-tă Mărie o să tai curcioaica a mai grasă şi să întindem o masă straşnică în fundul grădinii, că prea ne-au mers dupe plac cu toatele! Şi Răducanu meu e un zmeu de flăcău, că în postul Crăciunului împlineşte şaptesprezece ani şi mînă caii mai abitir ca bietul răposat, D-zeu să-l ierte. Ţesala, ţesală; pologul lui n-are pic de gaură; să fie sănătos, că, de pune vîrtejul, ridică căruţa cu cinci chile parcă n-ar fi nimic.

— Ei, leică Ghiro, nu că rîvnesc, dar îţi spui şi eu, uite, mie mi-e mai greu, că alta e flăcăul, şi alta e fata la vatra văduvei. Irina mea e vrednică de n-are cum mai fi, da' tot se simte că nu e cruce de voinic în casă. Vezi d-ta, e altfel cînd trece bărbatul prin bătătură; unde calcă, colo, rar şi îndesat şi mi-ţi stăpîneşte c-o privire cît ţine curtea; şi păsăret, şi căţel, şi purcel se dau în lături şi se fac teacă de pămînt că trece stăpînul, nu glumă. Înţeleg şi lighioile... ce gîndeşti d-ta? Da' pe Irina căţeii o întind de rochie, purcelul ridică rîtul în sus, procletul, şi-i guiţă a mîncare, fofolocii de raţă fug de la cloşcă şi-i dau tîrcoale căscînd ciocurile lacom.

— Şi ce socoteşti d-ta, leliţă, c-aici adică să nu fie nici o potriveală? Ce, dumitale ţi-ar părea rău ca să facem din două curţi una, din două mese una mai mare, şi lighioile noastre, toate la un cîrd, să aibă şi stăpînă ca să le răsfeţe, şi stăpîn să le poruncească, iar d-ta să ai şi fată, şi băiat, iar eu să am şi băiat, şi fată?

— Să dea Dumnezeu, cumătră!

— Ce, n-ai luat seama cum se-nvoiesc ei? Apoi o veni vremea şi s-or alege bătrînii cu bătrînii şi tinerii cu tinerii.

— Să dea Dumnezeu!

— Că aşa se primeneşte omenirea. Ca mîne o să te văz cu unul în poală, cu altul în cîrcă şi cu altul în troacă, şi bunico, încoa, bunico, încolo, mai înţelegi, capule, dacă-ţi dă mîna!

— Să dea Dumnezeu!

— Că d-o lege sîntem, dor n-o să ne legăm pe pricopseală cu greci, cu bulgăroi, cu turci şi cu hantătari.

— Ferească Dumnezeu, cumătră!

Într-o zi, ca niciodată, mama Ghira, dupe așa vorbă bună, o aduse cam în sfîrcul biciului, fără vrun gînd rău:

— Leliță Iano, da' ce-ai pățit să lași pe peretele alb ca laptele o pată de pămînt galben? Nițel var stins, nițel nisip cernut, nu e a treabă. Că și casa, ca și noi, are obraz. Ce-ai zice d-ta de mine să mă vezi cu cîrîie pe obraji?

—Uite, ca păcatele, am uitat, mînca-m-ar pămîntul...

— Apoi, cumetriță, asta e dat fetei să îngrijească de curățenia casei. Așa am apucat noi de la părinții noștri.

— De, leliță, o mînă de fată am, n-am zece. Cine să depene, cine să facă țeavă, cine să deretece, cine să aducă apă?

— Iar cocenii și cojile de dovleac prea vă stau în pragul ușii. Și curtea, ca și masa, se cuvine să fie curată. Ce-ai zice d-ta de mine d-aș pune bucatele p-o masă pătată?

— Așa e, leliță Ghiră, cum m-oi da jos, am să curăț ca în palmă.

— Da, cumătră, dar să știi de la mine, curtea e a fetei; că de n-o învăța d-acum ale ei, nici nu le mai învață. De n-o pune mîna pe tîrn, tîrnul nu-i strigă „aoleo".

— Poi, să-i mai crezi și d-ta, că la paisprezece ani nimeni n-a avut douăzeci de ochi.

— O dată să crezi lenei, a doua oară îi crezi fără să vrei. Lenea e ca porcul... scarpină-l o dată pe burtă, a doua oară dai în el, și el intră în casă.

— Vezi d-ta, aici ai vorbit cu păcat, că Irina mea numai leneșe nu este.

— Să prea poate; da' eu, cînd eram ca dînsa, mă învîrteam într-un călcîi; nici un lucru nu se clintea din locul lui. Pe dinăuntru odăile ca paharele, p-afară curtea ca o tavă, și prispa de s-ar fi cojit, măcar într-un locșor, mi-aș fi tăiat mînile din cot.

Fu de ajuns mamei Ianii. Își iubea fata ca lumina ochilor. Trase necăjit un vlăstar de dud, îndesă foile în șorț și, dregîndu-și glasul, dupe ce se șterse la gură, zise cam înțepat:

— De, cumetrița mea, fitecine își spală rufele în albia ei, și, d-a fi floare, d-a fi cărbune, pe umerii lui își poartă cămașa. Mie, din mila Domnului, Irina, atîta suflet mi-a rămas pe sufletul meu, și d-a avea vro vină, nu pot s-o jupoi de piele. Ca copilul, nu e picat din soare, și d-ta ăi fi trăgînd multe cu Răducanu d-tale...

— Ferească Dumnezeu! Nu s-a pomenit! Unde se află! N-a avut la cin'să vază!

— Apoi să ne vedem cu bine! zise mama Iana și, înfigîndu-și șorțul în brîu, se dete repede din vîrful dudului.

— S-auzim de bine, răspunse uscat mama Ghira, apoi, ca și cum și-ar fi adus aminte de demult, îngînă sfios și mîndru: Mîne e rîndul vostru. Veniți la noi? Să v-așteptăm cu masa?

Iar mama Iana, strecurîndu-se printre prunii brumării, încurcă două-trei vorbe:

— Să vedem... om veni... că de... mai cu deretecatul curții... mai cu cîrpitul casei... om veni... să vedem...

Mama Iana, cum ajunse acasă, trînti frunzele în mijlocul odăii. Gîndacii se tîrau în cîrduri grase și bălaie pe velințele de frunze. Și nici că se uită la ei. Nici o vorbă bună nu le spuse, de unde pînă aci îi mîngîia cu ochii și cu cuvîntul. Irina depăna. Și barim n-o întrebă ce face. D-a dreptul la tîrn. Îl smulse din colțul magaziii și începu să măture în toate părțile cîteva coji de dovleac și doi-trei coceni, că numai grămăjuie nu-i făcea. Apoi luă grabnic un bulgăre de var, îl stinse și trase cîteva bidinele pe pata din perete. Irina lăsă rodanul și ieși după mă-sa, care robotea tăcută.

Cămașa ei subțire și creață, cu mînicuțe largi și scurte, se aduna în cute la betelia rochiii, se lipea de spinare și se încovăia pe sînu-i rotund și cucuiat. Așa de fragezi îi erau obrajii, așa de curată și limpede privirea ochilor săi negri, umezi și lucioși, ca ai unui vițel de trei zile, că ai fi înțeles pe loc de ce durea așa de mult pe mama Iana cînd ai fi atins măcar la degetul al mic pe Irina ei.

Mama Iana era posomorîtă cum nu fusese de mult.

Avea ceva greu pe suflet, că dădea o dată cu bidineaua, și tot își vîra mereu tîmplele cărunte sub barișul verde, și mișca buzele parcă ar fi spus ceva în mintea ei. Mai la urmă, Irina deschise gura cu sfială și-i zise drăgăstos:

— Da'ce ai, mamă? Cin' te-a necăjit? Eu am isprăvit țevile. De ce nu mi-ai zis mie să mătur curtea?

— Nimica, maică, răspunse mama Iana. Iacă lumea, cum e lumea făcută. Ba că nu e măturată curtea; ba că nu sînt curați pereții; că hîr, că mîr, și te seacă la inimă. Ia, alde Ghira, ce-i cășună și ei... s-a sculat cu plapîma în cap... a călcat cu stîngu azi-dimineață...

Irina se puse pe gînduri. Să-i fi zis mama Ghira vro vorbă rea? Să fi rîs de ei? Și ce i se părea mai ciudat e că nu-și putea închipui cum poate fi cineva rău, mai ales mama Ghira, ea, care are un băiat așa de voinic și de vesel, ea, care totdauna le-a pășit și părăsit pragul cu vorbă părintească: „Bun găsit, leliță", „Bun rămas, leliță", „Ce mai ala-bala?", „Irino, ș-ălălalt obraz", „Dă-mi și ochii", „Așa, să te faci mare, puica maichii". Cum, adică omul o fi și altfel de cum se arată? Că mama Ghira dacă privește pe bătătura lor gîștile cu bobocii cari pasc, găinile cu puii cari ciugulesc troscotul și curcile cu puii lor plăpînzi și cu fulgii zbîrliți, pune mînele în șolduri, îi rîd ochii și zice din toată inima: „Bată-vă să vă bată sănătatea de lighioi, să vă înmulțiți ca nisipul mării!" Vra să zică că le vrea binele. Atunci cum d-a mîhnit pe mama Iana? Și, necăjindu-se că nu înțelege nimic, rezemă capul de perete și întrebă pe mă-sa, să-i spuie:

— Cum e omul cînd se înrăiește? Își uită de zilele de pînă în ziua aia? Nu mai vede înaintea ochilor? Nu se mai întoarce în toată viața?

— Ei, Irină maică, răspunse Iana cu un zîmbet amar, așa e omul... se întoarce, că și lăstunii se întorc... Da' vezi tu, de cade pustia de ploaie sărată pe șoimanele de bucate, le pălește foile, le seacă spicul, și bucatele nu se mai întorc...

Irina oftă. Ar fi plîns și-i fu rușine. Bănuia multe din vorbele mă-sei.

— Mamă, mîne e duminică și e rîndul nostru, mergem la masă l-alde maica Ghira?

— Să alegi fasole de fiertură și mîne dimineață să arzi țestul pentru azimă, să coci ceva ardei și pătlăgele vinete... O să mîncăm acasă.

Așa răspunse Iana intrînd în casă. Irina rămase locului. O apuca cu călduri: i se bătea ochiul drept; i-ardea o ureche; înghițea în sec; și, nemaiputîndu-se stăpîni, începu să plîngă, ca și cum ar fi dus la groapă o mumă din cele două și n-ar fi știut pe care din ele.

Duminica asta nu mîncară împreună. Și unora, și altora le părea rău. Alde Ghira se gîndi:

„Așa e... să zic că eu aș fi de vină... da', tocmai d-aia, de ce să nu vie ele la mine? Slabă nădejde dacă d-o vorbă le sare țîfna"...

Alde Iana înghiți cu noduri.

„Bine... să zic că eu m-am zbîrlit de pomană... dar cine-a început?... Și ce, a grozăvie era să mai vie o dată și să-mi spuie omenește: «Ia fugi d-acolo, leliță, și poftim la masă la noi...»"

Azi așa, mîne așa, pînă începu să le fie teamă una de alta. La început își mai dădeau bună ziua în față, pe urmă plecară ochii și sfîrșiră cu o moțăială drept „bună vremea" și „mulțămim d-tale".

Ba mai pe iarnă se plînseră copiilor, cari ascultau triști și tăcuți:

— Mă! da' repede mai trece Iana pe lîngă mine... ca o vijelie!

— Bre! da' s-a călugărit Ghira, pune ochii în pămînt pe lîngă mine... parc-aș fi luat vederile cuiva!

— Poi ce fel, mai bine dă Iana pîn noroi decît să se întîlnească cu mine p-o potecă...

— Vezi d-ta, Ghira plouă, Ghira zbicește, ea e nor, ea e vînt, ea e soare... ale ei sînt potecile... de mă vede, abia trece poteca, ca să mă ție smirna în capul celălalt...

— Știi, Răducane, că Iana a dat drumul găleții cînd m-a văzut că vreau să apuc de roata puțului? Te-ai fi gîndit la una ca asta?

— Așa, Irino mamă, cum mă vezi și te văz, eram la biserică, am întins lumînarea să mi-o aprinz de la

luminarea ei, ș-odată s-a făcut că-i cade jos, ca să se stingă. Toate muierile au înțeles.

Uneori mai venea Răducanu pe la mama Iana, da' stătea mai mult răzemat în picioare decît pe pat. Așa, se mai ducea Irina pe la Ghira. „Ce mai faceți?" Ș-atîta tot.

Astfel, trecură aproape toată iarna. Nu se uitau de iese or nu fum pe coșul celeilalte. Dacă s-auzea una bușind să taie lemne, cealaltă o aștepta să isprăvească, ca nu care cumva să o zărească prin gard. Ei, dar la lăsatul-secului de Paște e mai mare păcatul să nu-și facă barim datinele moștenite de la părinți. Să nu mănînce plăcinta cu brînză împreună, să nu bată alvița băiatul și fata la aceeași grindă, da' cel puțin să schimbe doi bulgări de alviță și două lumînări de seu.

Se așternuse zăpada de trei palme. De pe coșurile caselor se ridicau suluri de fum ca niște copaci. Pe seară ceața se lăsă ușurel și înecă mahalaua. Grădinele și acoperișurile caselor abia se mai zăreau albăstrii-neguroase. În geamurile vecinilor, lumini gălbui.

— Fă degrab', Irino, de lumînări și de alviță pentru alde Ghira, zise mama Iana, că văz eu de turta din spuză.

Și, dupe ce plecă fata, mama Iana, ea, care se gîndise să apuce înaintea Ghirei cu omenia, tot ea bombăni necăjit:

— Parcă le-ar fi căzut nasul și gionatele să vie ei întîi...

Ghira, cum văzu pe Irina cu lumînări și alviță, încreți fruntea, se roși, zbîrci din nas, se gîndi: adică cum, vecina s-o umilească apucînd înainte cu „Doamne-ajută"? Și fără multă vorbă:

— Bre, ce pari de lumînări! O să ardem pînă la anu pe vremea asta!

Erau cam micșoare lumînările. Biată Irina sărută mîna mamei Ghirii, dădu bună seara Răducanului, puse ochii în pămînt, apoi plecă mîhnită că nu mai înțelegea lumea.

Răducanu veni și el la mama Iana. Iana să uită cruciș la dînsul, se posomorî și-i zise, dînd capul p-un umăr:

— Măăă, da' strașnică alviță! Ne scoatem și măselele într-însa. Unde o găsirăți voi cu atîtea nuci?

Ce e drept, alvița era cam sfărîmată, cam negricioasă și nu prea să vedea să aibă nucă. Răducanu se roși; își strînse căciula la piept; și, dupe cîteva binețuri încurcate, se uită lung la Irina, care abia își ținea lăcrîmile. Plecă. În poartă mormăi, ars de nimicurile astea:

— De hotărît, și mama și mă-sa ș-au perdut mințile.

Așa se învrăjbiră, fără să vrea, ca și cum Necuratul și-ar fi vîrît coada. Bombănea una într-o parte, alta într-alta. Într-o bună dimineață, ce i se păru Ianii? Că Ghira ar fi aruncat peste gard lăturile la dînsa. Ca sorbită de vîntul turbat, așa veni de cătrănită și-i zise fie-sei:

— D-apoi ce, Irino, s-a sfîrșit pămîntul? Alt loc nu găsea să-și verse murdăriile? Eu nu pui palma la scuipatul nimărui.

A doua zi și-aruncă lăturile și gunoiul peste gard, la mama Ghira. Vecinii și vecinii vecinilor începuseră a șopăi: că bătrînele prea sînt de tot, prea se ocolesc, prea se uită chiondorîș, prea-și dau, la vreme de bătrînețe, barișul pe ceafă și poalele peste cap.

Zvonurile astea le împuiară urechile și le ațîțară una contra alteia, fără nădejde de pace, ceea ce le ustura și mai rău.

Într-o zi, spre primăvară, mama Iana înhăță de șorț pe Irina și-i zise cu mînie:

— Vezi, tu zici că nu știu ce și nu știu cum, dar cine mi-a ciopîrțit toți prunii de pe lîngă gard dacă nu dumneaei, cu mînușița dumneaei?

— Poate că vîntul, mamă, răspunse Irina.

— Vorbă să fie; să vorbim să n-adormim! Vîntul frînge pleopul, pluta, nucul, salcîmul, zarzării, perii, merii și gutuii, dar nu prunii, cînd n-au pic de frunză și de rod în ei. Așa? Lasă pe mine, au să treacă vijeliile și pe la ei!

D-a doua zi începu să reteze crăcile prunilor cari treceau peste gardul ei. Prunii de pe lîngă gard se înjumătățiră și la una, și la alta.

Mahalaua se crucea.

Doamne ferește!... Ce e să nu mai fie!

Mai era ca la trei degete de zăpadă, încolțea urzica și ghioceii. Mama Iana ieși din casă și se duse așa, în neștire, în ograda cu pruni. Ce n-ar fi dat să fie tihnită și cu vechea prietenie, prietenie. Și, în vreme ce-și învîrtea gîndurile în cap, ce i se păru ochilor că o scurteică neagră s-apropie de gard și o mînă omenească azvîrlă, în grădina la ea, un stîrv de cioară.

Așa! lumea-și bate joc de bunătatea ei? Ea se căiește, și ceilalți rîd și-și scutură puricii în cojocul ei? Să vedem, care pe care? Și încet, pîș-pîș, se apropie de cioară, o luă de sfîrcul aripilor, o învîrti de cîteva ori ș-o azvîrli cît putu în grădina Ghirii. Cioara se întoarse înapoi, și iarăși să duse, și iarăși veni. Fiecare din bătrîne, cu capul în jos, aduse de mijloc, căutau în pămînt — ca doi cocoși cari se lasă din bătaie și se pregătesc să înceapă din nou — așteptau, tremurînd, bombănind, cu nerăbdare, cu necaz, să arunce stîrvul în ograda vrăjmașii. Își sărau inima cînd auzeau cum răbufnea de pămînt mortăciunea. Iana plecă și rămase Ghira. Se întoarse Iana și plecă Ghira. Cu așa poftă se mîrîie cînii cînd îi despart gardurile.

— Vrea să zică ograda mea vine ca un fel de groapă de murdării pentru Iana... zise Ghira, vorbind cu Răducanu, și-și frecă buricele degetelor înghețate.

— Adică de ce să nu-mi mînjească casa, de ce să nu-mi puie cuțitul dacă își descarcă toate scîrbele în curtea mea? Irino mamă, să nu-ți mai calce piciorul pe la ei!... Să crează lumea că mori dupe cine știe ce?...

Așa se tîngui Iana fie-sei.

Iar Ghira, mînioasă foc:

— Răducane, una și cu una fac două. Cînele care cerșește din ușe în ușe nu păzește nici-o casă. Din două praguri, unul: al meu sau al lor!... Ce, vrei să zică mahalaua că te-au obrocit?...

Copiii sufereau pe tăcute și, de ce sufereau mai mult, mai mult doreau să se vază, să-și vorbească, să-și verse focul...

Bătrînele vedeau pîrjol înaintea ochilor. Adeseaori visau că le ia casa foc, că vin turcii, de oțelite ce erau una contra alteia.

Se puseseră Babele cu un ger în neștirea lui Dumnezeu. Ce să te pomenești cu Ghira, ce i se păru ei, că ar fi lipsind cîteva nuiele din gard, tocmai de unde începea împletitura ei.

— Ei! apoi stăi-mi-te, jupîneasă Iano... d-alea mi-ai fost?...

A doua zi, cu noaptea-n cap, începu să scoață nuiele din gardul împletit de-alde Iana. Și smulse, și smulse, pînă ce văzu prin gard ca prin geam.

Iana, prinzînd de veste, muri și învie.

— Așa? așa? așa?... Bine! bine! bine!...

Pe la miezul nopții se sculă binișor de lîngă Irina, se îmbrăcă, trase ivărul ușii și se duse pușcă la gard. Măsură ce măsură, de colo pînă colo, apoi, cînd se încredință bine care era partea gardului împletit de-alde Ghira, începu să smulgă pleture întregi.

— Na, dacă e-așa! na! na! na!

Pînă la Florii, una rupînd, cealaltă smulgînd, din gard nu mai rămăsese decît parii, înșiruiți ca dinții unui peptine rar.

Toate bune. Ajunseseră bătrînele la cuțite, da' ce stricau copiii? O viață întreagă înpreună. Copilăria cu desișul ogrăzilor, cu fluturii, cu zarzările crude, cu ghicitorile, cu basmele, cu spaimele cari îi ghemuiau unul într-altul... naivitatea că ar fi „nevasta și bărbatul" cînd Răducanu venea c-o troacă cu nisip, ca și cum ar fi venit cu grîu dupe drumuri... și ea, legîndu-se la cap, îl aștepta la umbra deasă de măturică, de poala Maichii-Precistii... Răducanul i-aducea creițe, calomfir[1] și busuioc, busuiocul și foile de calomfir să le bage în sîn, iar crăițele să le puie la ureche. Greu să trăiască unul fără altul. Și așa, făcîndu-se din zi în zi mai mari și mai tăcuți, se iubiră din ce în ce mai mult. Cîte nu le spunea primăvara cu florile, vara cu poamele și cu păsăretul vesel? Cîte nu simțeau, fără să înțeleagă, simțind, lămurit, unul lîngă altul, că le ard umerii lor lipiți! Și cînd, la șaisprezece ani, Răducanu încălecă rotașul din stînga și pocni șarpele

[1] În textul de bază lipsește: *calomfir;* introdus cf. textului din *Epoca*, 1886.

de bici pe dasupra cailor, luîndu-și ziua bună de la Irina, fu mîndru, deși ar fi dat și cai și căruță numai să nu se despartă de Irina, care-l privi pînă îl perdu din ochi într-un nor de praf și într-un bălăngăit depărtat de clopote.

Păcat de Dumnezeu!

Copiii, de la un cîrd de vreme, își perduseră veselia. Cap greu, inimă grea, ochi galeși, obraji păliți.

— Răducane mamă, îi zise Ghira în ziua de Paște, de ce nu te peptini?... Și ce-ai tu de ești ofilit la față?

El tăcu, iar bătrîna furișă o privire spre alde Iana și bombăni înghițind în silă un ou răscopt.

Mama Iana se părpălea cu Irina la soare.

— Irino mamă, ți-ai pus rochia cu gura sucită, șorțul șoldiu, coadele pe ceafă și mărgelele ale mai urîte tocmai în ziua de Paște? Și te jigărești... să juri că cu tot dinadinsul...

Irina tăcu. Mama Iana fulgeră o privire spre alde Ghira, dădu din cap și oftă... „Ei! he!"

Frumoase și blînde nopți! Luna argintie plutea în văzduhul plumburiu și limpede.

— Răducane, ce tot ieși nopțile afară? Nu ești bine?

Așa mormăi Ghira la un miez de noapte. Băiatul se strecură pe ușe, în vîrful picioarelor, ușurel, ca o pisică.

— Irino mamă, un' te duci?... Într-una ai ieșit nopțile afară... N-ăi fi bine... ai?

Așa întrebă Iana, trezită din somn, iar Irina, tresărind, răspunse încetinel:

— Ei, și dumneata...

Nu trecuse săptămîna luminată. Ghira și Iana se treziră din somn. Pipăiră locurile goale și calde ale copiilor. Le săgetă la inimă același gînd. Își făcură cruce, se îmbrăcară grabnic și ieșiră în vîrful picioarelor, căutînd cu ochii în toate părțile. Intrară în ogrăzile lor. Pitiș-pitiș, se strecurară prin rămurile întesate ale prunilor. Cum ajunseră în mijlocul ogrăzilor și aruncară ochii la gardul din care nu mai rămăseseră decît parii înșiruiți, înmărmuriră de ce le văzură ochii. Pămîntul li se învîrti sub picioare.

Între doi pari, Răducanu și Irina stăteau unul lîngă altul și unul pe altul se rugau să nu mai plîngă. Luna, dasupra lor, ca un taler de argint, le înflorea vestmintele albe.

— Spune drept, Răducane, ți-e frig ție?

— Mie nu... Dar ție?...

— Nici mie...

— Irino, vrei să te duci, spune drept...

— Eu?... Dar tu?...

— Nici eu...

Bătrînele pîndeau ca doi cîni, încremeniți cu gîtul întins în fața vînatului. Se văzură una pe alta și nu îndrăzniră să se miște nici una, nici alta.

Răducanu și Irina scoaseră din sîn cîte un ou roșu și ciocniră.

— Hristos a înviat, Irino!

— Adevărat c-a înviat, Răducane!

Răducanu sărută pe Irina.

— Să ciocnim și cu vîrful... zise Răducanu.

— Vrei înc-o dată?

— Hristos a înviat!

— Adevărat c-a înviat!

Și Răducanu încolăci brațele pe dupe mijlocul ei subțirel și o sărută.

— Irino, tu ieși din cuvîntul mamei Ianii?

— Nu, Răducane, ferească Dumnezeu...

— Nici eu! Dar de nu s-or împăca...

— Niciodată?... M-arunc în fîntînă...

— Și eu în picioarele cailor...

Bătrînile trăsăriră. Fiorul morții le cutremură p-amîndouă și plecară năbușindu-și plînsul, de teamă „să nu-și sperie copiii". Toată noaptea au plîns. Cum, să rămîie făr' de copii? „Eu sînt de vină!" „Capul meu ăl sec!" „Fudulia mea!" „Mă duc eu la dînsa". „Eu? Mă spînzur în ușa ei". Și nu-nchiseră ochii pîn' se lumină de ziuă.

Copiii dormeau obosiți. Ele, pocăite, cu capul în jos, porniră una spre alta, gîndindu-se cum să înceapă vorba. Cînd ridicară ochii din pămînt, se întîlniră, fată în față, tocmai lîngă parii unde copiii își vărsaseră focul.

Fără vorbă își dădură mîna și se priviră multă vreme...

— Cumătră Ghiro, cine are mai multă minte, noi ori copiii?

Ghira-și făcu cruce.

— Nu-ți spuneam eu d-tale, că toate să potrivesc pe lume cînd vrea Al-de-sus să le potrivească? Necuratul ne îndemna: „Rupeți-vă gardul", iar Dumnezeu, bunul: „Bine, înpelițate, tu rupi gardul, și eu voi face din două curți o singură curte..."

Dupe zece ani, bunicile, cu părul alb ca zăpada, sorbeau din ochi pe nepoții pletoși, cîrlionțați și nebunatici...

— Ba, Cioca seamănă mă-sei ca două picături de apă...

— Ba, Udrea buflei e tat-său gol, leit-poleit...

Așa îndrugau, torcînd la umbra salcîmilor... c-așa fusese să fie...

MILOGUL

Vîntul de toamnă, rece și umed, țiuie în rămășițele frunzelor risipite în crăcile copacilor din lunca Vitanului.

În albia sa încovoiată, Dîmbovița își mînă liniștit apa turbure, galbenă și p-alocurea pătată cu șuvițe de sînge închegat, supte din talpa zalhanalii. Duhoare grasă năbușește aerul îngreuiat d-o bură rece și deasă.

Stolurile de ciori să răsfiră, să amestecă, să gonesc, croncăie și s-abat păcură pe hîrcile albe de bivoli și de boi, împrăștiate pe netăzișul ruginiu din fața zalhanalii.

D-a stînga apii, cam cît prinde ochiul, dincolo de hanul din răscruci, stă casa lui Căliman potcovarul, mai mult fășii și petece de pămînt galben decît văruială. Pornită pe spate, cu olanele de pe acoperiș zobite și mucede, împănate cu mușchi, și mai sus îi cresc două urechelnițe cu solzi groși și verzi. Pe prispa ferită de streașina lată, plină cu scule, cu troace, șade în colacul picioarelor Căliman potcovarul. Negru, uscat și ars în obraji, cu ochii mari și albi, cu luleaua stinsă și pleoștită într-o parte a gurii, cînd pifăie aruncă scrumul în sus și-și dezvelește, din buzele mari și din barba și mustățile cărunte și înbîcsite de cenușe, dinții lați și petrecuți pe din două c-o largă strungăreață. Părul, muiat în untdelemn, cîrlionțează pe grumajii soioși. Cămașa, petec de petec, strînsă la mijloc într-o curea împodobită cu nasturi, îi cade pe umărul drept.

Raluca, țiganca lui, stă ghemuită într-un colț al prispii. Goală pușcă, își cocoloșește gleznele supt o pătură murdară. Sînul, slab și moale, i-atîrnă în gura unui copil, ce suge cu sete, umflîndu-și bucile galbene. Căliman, înfigîndu-și pipa în brîu, scoase din poala cămășii un clondir cu rachiu și-l aduse la gură.

— Iar gîlgîi, Călimane, zise Raluca, și iarna vine, și copiii-s goi...

— Eh, las' să vie, las' să fie... răspunse Căliman, și-și scutură pletele și începu să rîză.

— O să-ți bei cămașa din spate, o să-ți bei pielea de pe oase, o să-ți bei mințile, mormăi Raluca, și-și zgudui copilul, rupîndu-i țîța din gură.

— Ale mele sînt toate, las' s' le beau...

— O să ajungi rîsul țiganilor.

— Fă Ralucă, te rup în două bucăți, azi, de duminică! răspunse mîniat Căliman, și scoase din mînica largă o mînă numai mușchi, vine și păr.

Apoi o aduse cu binișorul pe clondir, mai înghiți zdravăn de două ori și-l întinse Răluchii, zicîndu-i blajin:

— Na și ție, bea și tu, cățea, bea și tu, scorpie cu pui, că eu te bat și tu mă sorbi.

Raluca apucă clondirul și, după ce bău, iar bombăni:

— De n-ar fi ologul ca să cînte din mahala în mahala și să-ți milogească mămăliga și saramura, ai piei, ticăloșia lumii.

— Eh, să milogească, că eu l-am găsit, eu l-am crescut.

— L-ai crescut, da, dar i-ai luat picioarele, răspunse Raluca închinîndu-se.

— Să taci, Ralucă, strigă Căliman, sărind în sus. Dar cît era de mare să clătină pe picioare, să răzemă de zid, supse cea din urmă înghițitură de rachiu, oftă și, uitîndu-se lung în ochii țigăncii, îi zise repede: Uite-așa, măcar să crăpi, o să-ți zic p-a lu' Sotir:

Nelăută, nespălată,
bat-o Dumnezeu s-o bată,
dă nu doarme, să înbată,
și e groasă și umflată,

bat-o Dumnezeu s-o bată;
ziua zace, noaptea fată,
mai bine rămînea fată,
bat-o Dumnezeu s-o bată.

Ochii lui Căliman se turburară. Ca o pieliță gălbuie i se posghi pe albul lor. Să lăsă moale și, după ce bolborosi cîteva cuvinte, izbi cu piciorul clondirul gol și-l făcu cioburi. Și deodată începu să dîrdîie pe picioare în chip de joc și de veselie. Și-și pleca capul în jos, aducînd capul într-o parte. Ș-o învîrtea mărunt, apăsînd mai mult pe un călcîi. Să pleca de mijloc. Bănănăia cu mînele moi în jurul trupului, turuindu-i gura într-un cîntec mărunt, parc-ar fi fost o tobă care bate în depărtare.

Dar glasul îi scăzu. Cîntecul își micșoră repeziciunea. Răsuflarea îi pufui greoaie. Picioarele îi depănă zăpăcit un soi de joc fără nici-o noimă.

Raluca-și privea țiganul înmărmurită. Îl apucase din băutură. Și era rău de nu vedea înaintea ochilor, da cu ce apuca, spărgea pe orice punea mîna. Într-o zi a dat d-a azvîrlita cu copilul. Într-altă beție a înghițit doi cărbuni aprinși ș-a vrut să s-arunce în puț, strigînd cît îl lua gura că i s-a „aprins burta".

— Hai, măi Călimane, și te culcă, nu mai zobi pămîntul de pomană... îi zise Raluca cu sfială.

— Să dorm, ai?! să dorm? răspunse el. Să te scoli, cățea, și s-aprinzi jarul în vatra foalelor! Ai să muncești cu mine, că te zvînt!

— Poi, e păcat, Călimane, că e sfînta duminecă. Te trăsnește Ăl-de-sus, îngînă Raluca, punînd cîteva borfe peste copilul ei, care adormise cu un deșt în gură.

— Nu e păcat! Și să te scoli, mamornițo, că te ia „iaca-cine", strigă Căliman, înhățînd un baros, pe care abia-l ridică în sus. Nu e păcat; ar fi păcat dacă rachiul și mămăliga ni le-ar da Sînt-Ilie și Dumnezeu.

Și-și petrecu mîna pe după mijlocul Raluchii și, neizbutind s-o ridice în brațe, o ciupi de cîteva ori și,

cu ea de mijloc, jucînd într-una, să afunda în întunericul fără fund al fierăriii.

Fumul de bură să dezlegă într-un cernut de ploaie măruntă și deasă. De la pămînt la cer întunecimea era una, adîncă, neagră, că n-ai fi zărit la doi pași, că nu ți-ai fi găsit ochii și gura. Numai către miazănoapte scăpăra tremurător cîte un fulger liliachiu, și copacii, în șiruri negre, se zăreau jucînd o clipă acolo unde lunca rotocolită a Vitanului părea că se împreună cu bolta cerului. Întreg pămîntul, după aceste slabe licăriri cari desfăceau perdelele întunecimii, se cufunda în nemărginirea neagră și mută.

Pe așa vreme, foalele din șatră pufuiră în grămăjuia de cărbuni cari rînjiră roșu și începură să joace, aruncați de suflarea greoaie, regulată și somnoroasă ce ieșea pe țevile de fier. Scînteiele, în cîrduri de steluțe, trosneau și, plutind în neștirea întunericului, se stingeau una după alta.

Ai fi crezut că întreaga lume s-a dus pe copcă dacă, în ropotul ploii ce cădea de astă dată nemiluit, nu s-ar fi auzit ocările lui Căliman și scîrțîitul ascuțit al unui cărucior ce se apropie de pragul potcovăriii.

— Vine, săracul de el, ș-o fi rebegit de ploaie, că e gol ca un deșt...

Așa îngînă în fundul întunericului Raluca, atîrnîndu-se de lanțurile foalelor.

— Deh! mai bine să vie mort decît cu mîna goală, răspunse răgușit Căliman, botezînd cu praftorița cărbunii cari își ațîțau din ce în ce flacările lor albăstrii.

Ș-atunci s-auzi lîngă prag o jale de vioară ș-un glas de cerșetor. Parcă ar fi fost un om care cînta în vis. Ai fi zis că e vîntul, care-și colinda vuietul. Aci se întuneca glasul, ce tremura ca de fiori, și vioara s-auzea limpede și puternic, aci glasul se deștepta și încurca cuvinte ciudate, iar vioara-și zbîrnîia coardele ciupite.

Cînd căruciorul se opri în pragul fierăriii, tîrît de o fată ca de 12 ani, cîntecul se stinse. La flacările cărbunilor ce se încinseseră să zări în dricul căruciorului, înfășat în scutece de zăblău, o frîntură de om, un om de la mijloc în sus, ținînd într-o mînă uscată gîtul lung al unei viori.

Și într-o clipă Căliman se repezi în prag și îl întrebă pripit, și rău, și vesel, de nenumărate [1] ori:

— Ehi? hai? Ce-ați adus? Cum v-a fost ziua? V-a mers în tîrg? Ați dat de oameni? V-a luat gura? Ce mormăiți? Deh! Vă țineți mari cu banii în pungă! Umpleți mîna, colea, la bîcu! Orbul Olănitii a adus de la tîrg trei sfanți, și e cu fluierul, nu cu vioara, și nu știe decît două cîntece!...

Iar după aste vorbe, Căliman, împleticindu-se pe picioare, își încordă mînele, luă pe sus căruciorul și-l trînti jos, în șatră, în dreptul cărbunilor din cari ieșea o pară țuguiată și argintie.

Raluca încremenise. Nu i se vedea decît jumătate fața, poleită de lumina jeragaiului. Căliman sări în groapa din care bătea la nicovală drept în ochii milogului și, ștergîndu-și nădușeala neagră de pe frunte, înhăță coada unui baros, bolovăni ochii săi roșii și să resti, aruncîndu-și un pumn în peptul său păros:

— Ce bani ai căpătat, spune, că-ți bat limba pe nicovală!

Capul milogului atîrna într-o parte a căruțului. Tot trupul lui e o mînă de carne galbenă-vineție. De la coșul peptului la vale îi înnumeri coastele. Picioarele îi sînt tăiate de sus, iar în locul lor, două răni cîrpite petec de petec. Niște bețe subțiri îi sînt mînele cu degetele ascuțite, lungi și murdare. În tot acest monstru nu trăia decît capul. Și ochii săi mari, negri și plînși, cu genele sumese pînă la frunte, priveau adînc și blînd. Pe fruntea sa ca sideful i se rotocoleau inelele părului, negru ca păcura. Pe buze îi încremenise un surîs îndurător.

— Spune — strigă Căliman aprins de beție, de dogoare și de o ură ce-l ardea d-a lungul peptului — cum ți-a fost cîntecul ăl nou? Cum ți-a mers tîrgul?

Spida, fetița care se înhăma la cărucior, văzînd pe tat-său ridicîndu-se din groapă, o șterse la fugă. Milogul oftă, închise ochii și întinse mîinile pe dricul căruciorului. Lăcrămile i se rostogoliră pe obrajii săi

[1] În ambele ediții antume: *numărate*.

albi-gălbenii. Un chip turnat în ceară. Părea un Christos oacheș în niște zdrențe murdare.

— Oh! tîrgul e rău! zise blajin Milogul. E rău de tot, că oamenii sînt bine îmbrăcați. Trebuie să fii frumos, voinic, întreg și bine, ca să-ți dea de pomană cei bogați. Și deschizînd ochii mari și bășicați de lacrime, își rezemă vioara de pept și urmă cu un glas bun: Oamenii din tîrg trec repede. Au treburi multe. N-au vreme să-și desfacă punga. D-a surda le cînți. Am cîntat, am plîns, am întins mîna, și oamenii au trecut. Cari nu te văd se duc, cari te văd spun cîte ceva, ș-acoper ochii, s-abat în lături, dau din umeri și se duc — cîrduri vesele pe două picioare. Am milogit pînă mi s-a stins glasul. Am răbdat zgîrcenia și vorbele pînă n-am mai putut. Treceau doi inși, unul din ei șopti: „Să nu-l crezi. Are picioarele în paie." Și i-am spus cu amarul în gît: „Vino de roscolește, vino de caută". Trecea o cocoană. A băgat mîna în buzunar și a scos-o goală: „Ah! ce murdar!" I-am răspuns, cu lacrămile în ochi: „Cine n-ar vrea să fie curat?" Un tînăr spunea cu scîrbă tovarășului: „Uh! cum cere!" „Cer fiin'că n-am. Dacă aș avea, aș da!" O fetiță, gătită ca o sorcovă, a șoptit mă-sei: „Ce ochi negri! ce ochi mari!" „Ți-i vînd p-un ban". Și un domn voinic și rumen, jucîndu-se cu un lanț de aur, mi-a zis în față: „Ce urît e!" „Închide ochii și dă-mi."

În Căliman s-aprinseră mînia și rachiul. Fața sa arsă îngălbeni. Scrîșni dinții. Aduse barosul cu amîndouă mînele și, învîrtindu-l pe dasupra Milogului, strigă năuc:

— Mai bine-ți zdrobeam capul decît gionatele!

Raluca lăsă foalele, cari pufuiră lung cea din urmă răsuflare, se repezi asupra lui Căliman, îl înhăță d-o mînă, pe cînd el, cu cealaltă, repezi barosul în dricul căruciorului, strigînd:

— Ce-mi folosește stîrvul ăsta?...

Căruciorul se răsturnă, și Milogul se rostogoli cu fața în jos.

Raluca se lupta cu Căliman.

— Se ceartă cu oamenii... Nu știe să ceară... Lasă-mă, uite, lasă-mă, să-mi murez inima... Măcar o dată... măcar o dată să dau...

După cîteva îmbrînceli, Raluca izbuti să îl dea pe ușe afară. Țiganul se împletici în noroi, ajunse la talpa prispei, se împiedică și căzu lat, cu fața în sus. Bolborosi de cîteva ori: „Măcar o dată să dau", apoi, părîndu-i-se că cade casa pe el, de frică, închise ochii și adormi.

Raluca lungise iarăși pe bietul Milog în căruciorul său și plecase repede să-și vază de copil, căci se speriase din somn și țipa cît îl lua gura.

Milogul era singur, pe roatele cari-i călcau inima cînd se învîrteau, în adăpostul său obișnuit în care-și trudea mintea și-și plîngea chinul. Capul lui mare, slab și frumos se învîrtea, ca prins de friguri, în fusul subțire al gîtului. Și cît de sfînt și de frumos pare la lumina galbenă a jarului care se stinge! Cu ochii închiși, cu nasul subțire și cu nările curmate de durere, cu buzele mici și strînse una într-alta, cu cele două șiroaie de lacrămi curgînd de sub pleoape pînă pe pept, ai jura că e un cap de moaște care plînge. În mintea lui de nefericit toate s-amestecă, s-afundă, se sting, pe lîngă dorul d-a putea umbla. Ah! cum ar pleca de cum ar miji ziua! Cum ar fugi! Cum s-ar duce ca vîntul, fără a se mai uita îndărăt. Ș-ar sui munți, ș-ar coborî văi. Și n-ar mai cînta cu vioara. Mîini nu i-ar trebui. Cu mînile nu umbli. În goana lui de nebun, ar închide ochii. Ochi nu i-ar trebui. Cu ochii nu umbli!

Și așa de vie-i fu închipuirea, că surîse, deschise ochii repede, se zbuciumă pe loc și bănănăi mîinile întocmai ca picioarele unui om care ar fugi. Apoi se pipăi grabnic la șolduri și, năbușindu-și o adîncă și caldă oftare, își trînti cu dezgust mîinile în lături și sparse între ploapele ochilor lacrămile, care începuseră iarăși, înghițindu-și durerea, simțită ca un nod în gîtlejul său.

Ah! dar fie și niște picioare strîmbe. Și șchiop. Un singur picior și altul de lemn. Niște picioare zgîrcite și să poată să-și legene trupul în două cîrji, numai să scape odată de cele patru roate! S-ar mulțumi să sară ca o broască, să se tîrîie ca o șopîrlă.

Mîinile și rămășița de trup îi înghețară. Se rumeni în obraji. Toată viața, la cap. Buzele îi tremurară și strînse așa de tare din ochi, încît îi fulgerară scîntei și se stingeau într-o negură fără fund. O mînie de foc, închisă într-o țeastă de os. Cui poartă Dumnezeu de grije? De cine are milă dacă nu de nenorociți? Cum de nu aude și nu vede ceea ce surzii și orbii ar auzi ș-ar vedea? De ce să nu-l zidească din nou și pe el, ca pe ceilalți oameni? Oh! dacă ar fi întreg, n-ar mai întinde mîna la trecători. Ar scăpa de rușinea d-a cînta cu vioara și d-a boci:

Frați în Hristos, surioare,
nu treceți p-un biet olog,
făr' de trup, făr' de picioare...

Ar scăpa de rușinea d-a zice după vioară: „Bogdaproste! bogdaproste!"

Ar scăpa de ticăloșii cari-l iau în rîs și-i pun pietricele în mînă. Ar scăpa de cei cari-i spun fără milă: „Ce urît e!" „Ce murdar!" „Ar trebui să-l culeagă comisia." „Ne sperie copiii." „Ne strică pofta de mîncare!"

Dacă ar fi întreg, ar scăpa de bătăile cari nu mai au în ce izbi și de scuipatul lui Căliman. Și vara n-ar mai privi cu jind, din arșița soarelui, pe cei cari se veselesc la umbra deasă a nucilor. Cui, cui, cui poartă de grijă stăpînul lumii? E mai rău ca un om, căci poate și nu vrea...

O amintire îi licări ca dintr-un vis dureros și depărtat. Parcă auzi două lovituri de ciocan căzînd pe nicovală, și-și simți carnea picioarelor ruptă și oasele trosnind. A fost dar și el, copilul găsit la răspîntii, om ca toți oamenii. Ba chiar a umblat d-a bușile. Ar fi trebuit să aibă și el picioare, să meargă fără roate, să alerge, să fugă, să muncească, să nu ceară, să nu-l scuipe, să nu-l bată, să nu-i fie rușine, să nu întinză talerul, să nu cînte cu vioara...

Milogul se zgudui. Roatele scîrțîiră și, înhățînd vioara de lîngă dînsul, o trînti cu mînie și o făcu țăndări. Întinse repede mîinile și să agăță de nicovala care lucea în ochii săi turburați.

În întunericul fierăriii nu s-auzi decît un oftat și o izbire îndesată, scurtă, fără răsunet.

Cărbunii măcinați de foc s-au stins în gura foalelor.

A doua zi, cînd Căliman, trezit din somn și din beție, se duse alene ca să lucreze, văzu pe bietul Milog odihnind de veci, c-o tîmplă înfiptă în colțul ascuțit al nicovălii. Un lac de sînge închegase pe ciobурile viorii.

Căliman, spăimîntat, fugi bătîndu-se cu pumnii în cap. În pragul ușii întîlni pe Raluca și se opri văitîndu-se:

— Fă, fă, s-a omorît Milogul... Cine o să mai cerșească... Unde-o să mai găsim altul?...

Și privi lung la copilul slăbănog și galben, care sugea cu bucile umflate din sînul moleșit al Raluchei.

Raluca își strînse copilul la sîn și-i zise, scuipîndu-l în obraz:

— Aș! ăsta e-al meu, Călimane!... Te mănîncă viermii în fundul ocnii... Eu sunt țigancă, nu-mi lepăd copiii...

HAGI-TUDOSE

I

Dincolo de „Crucea de peatră“, d-a stînga Șoselei Vitanului, se ridică biserica „Sfînta Troița“. Mîndrețe de biserică. Ce zugrăveli, pe dinăuntru și pe dinafară, cum arar se mai pomenesc numai la bisericile din vechime. Dar de asculți la troițeni, mai cu seamă la cei bătrîni, te apucă amețelile cînd încep ei să-și ridice biserica în slava cerului. Mă rog, nu au atîtea degete la amîndouă mînele cîte minuni se află în sfîntul locaș. Și cînd se încurcă, se fac foc bătrînii troițeni; ba își mușcă degetele la numărătoare, căci iată cum au apucat ei să numere minunile: ridică amîndouă mînele în dreptul ochilor, ți le vîră sub nas cu degetele răsfirate, apoi la fiece laudă zice „una la mînă“ și moaie cîte un deget în gură. La înfierbințeală, uită că degetele sînt ale lor, și le mușcă, și vorba se preface în supărare, supărarea în ceartă și cearta în gîlceavă. Cum să cază ei la învoială?... Fiecare vrea să laude și să numere numai cum vrea el, iar nu cum laudă și numără ceilalți.

De cumva nu ești din partea locului, trei-patru bătrîni — cari de obicei ascultă, cu gurile căscate și cu șepcile pe ceafă, la cîntecele copiilor din școala vestitului dascăl Nicuță — cum te-or zări, te simt, ca niște copoi, că ești străin, că n-ai mai văzut biserica lor. Își freacă mînile; tușesc; își dreg glasul; apoi, rara-rara, cu niște pași lungi și semeți, îți ies înainte, îți caută prilej de vorbă, toți cu aceleași cuvinte, cu aceeași tărăgănire de glas și cu capul dat pe spate:

— Ei, flăcăule, de pe unde?... Ce vînturi?... Pe la noi... ai?... Și de ce?... Ce zici de biserica noastră?... Nu, mă rog, ce crezi d-ta, că n-o să-ți tăiem capul... De te împinge păcatul să spui ceva de sfinții uscați și drepți — unii cu sulițe, alții cu paloșe, unii călări, alții pe jos și cu mînele așa de încrucișate pe piept, că palmele le ies afară din trup — pe loc bătrînii își ridică pulpanele giubelelor în cingătoarea de plisă roșie și-ți suflă cuvîntul din vîrful limbii:

— Ei, puișorule, mai sînt zugravi, grozavi de tot... Am văzut și noi... am prea văzut cum o dau în păgînește și-ți toarnă la sfinți cu ochi de om, cu mîni și picioare ca și ale noastre... Da' de, vezi d-ta, sfinții ăștia, așa cum i-am apucat noi, de cînd am deschis ochii, sînt adevărat sfinți. Voi, tinerii de astăzi, la legi umblați cu șoalda, la scris cu șoalda și la sfinți tot cu șoalda...

II

Așa m-au judecat și pe mine, și n-oi mai uita mai ales ochii mici și vărgați ai ctitorului, care-mi tălmăcea zugrăvelile, înfigînd degetul arătător asupra sfinților și oftînd parcă ar fi voit să plîngă vremile apuse și credințele de odinioară.

Erau patru. Trei — cu giubele lungi, cu șepci cu cozoroace de lac, crăpate și șterse de lustru. Jupîn Hagiul purta pe umeri o scurteică de lastic, galbenă, spălăcită, pătată de untdelemn și picată cu ceară. Ctitorul vorbea mereu, iar ceilalți trei îmi rîdeau în obraz, ca și cum mi-ar fi spus: „Dă-te prins, dă-te bătut, nu te pune cu ctitorul nostru, c-a văzut multe ș-a pățit și mai multe“...

— Uite, îmi zicea ctitorul mîniat, ce poftești? Nu-ți place Sfîntul Gheorghe? Ce vitejește stă pe cal! Și cum omoară balaurul spurcat, parcă ar ucide un vierme, nici nu se sinchisește. Iacă și mucenicul Mina cum își bate joc de Necuratul. Dar capul archiereului Nicolae... ce mîndrețe, ce curățel și frumos bătrîn! Ei, nepoțorule, o să trăiți, și cu d-alde astea n-o să vă mai întîlniți! În ziua de astăzi?... vardie națională

cu cozi de cocoş muiate în băcan... şi barabance... şi triu-liu-liu-triu-triu... la dreapta... la stînga... dreeeepţi!... Iar sfintele locaşuri... ruşine!

Ctitorul abia răsuflă, roşu ca para focului. Mă hotărîsem să tac. În uşa amvonului: draci cu gheare de trei ori mai lungi ca degetele, oameni cu părul vulvoi, îngeri slabi şi lungi şi, mai presus de toţi, bunul Dumnezeu, pe nori cenuşii, rotocolit cu un curcubeu.

Ctitorul nu se mai putu stăpîni. Ridică mînele. Mînecile i s-adunară în umeri şi începu, ascuţindu-şi glasul:

— Nu vezi cum s-agaţă dimonii de talerul drepţilor, dar ei tot mai sus, tot mai sus la cîntar, căci o faptă bună ridică de la pămînt doi draci şi mai bine... Nu vezi că ăştia-şi apasă degetul pe un şir de oameni dezbrăcaţi şi albi ca varul, cari o porniseră spre rai — au fost buni, milostivi, şi n-au rîvnit la ale altuia, şi n-au zavistiit, şi n-au furat, şi n-au luat numele Domnului în deşert, şi n-au avut nouă băieri la pungă, ca în ziua de azi...

Hagiul plecă capul în jos, strîngîndu-şi poalele scurteicii.

Doi din bătrîni iar zîmbiră şi iar înţeleseră cu zîmbetul lor şiret: „Bine mai vorbeşte ctitorul! Dă-te prins, dă-te bătut, nu te pune cu ctitorul, că te face puzderie!"

— Iacă, urmă ctitorul, iacă şi bogaţii nemilostivi cum se duc în focul ghenii cu sacii în spinare, deşelaţi de aur şi de argint!

Hagiul tuşi, trase cozorocul şepcii pe ochi şi întoarse spatele „judecăţii d-apoi".

— Strîngeţi-vă vouă comori în ceruri... strigă ctitorul, ameninţînd cu pumnul pe bogaţii nemilostivi, cari să duceau liniştiţi în iad... strîngeţi-vă vouă comori în ceruri, căci mai lesne va trece funia corăbiii prin urechile acului decît bogatul în împărăţia cerurilor!

Ctitorul rămăsese cu pumnul încleştat asupra zidului; ceilalţi doi îşi descoperiră capul, îşi făcură cruce, îngînînd: „Doamne, Doamne, mare şi milostiv eşti, Doamne!"

Jupîn Hagiul o şterse binişor-binişor şi se făcu nevăzut.

— Fugi Hagiul... fugi... Nu-i vine la socoteală, — începu iar ctitorul — nu dă un sfanţ la cutia bisericii (ctitorul ţinea mult la cutia bisericii), şi acasă — nomol de galbeni bătuţi şi ferecaţi! Îngroapă mereu cazanele, şi n-are decît o nepoată, pripăşită pe lîngă dînsul de cînd a plecat la agialîc, ca să-i păzească coştoroaba. Şi nu mărită fată mare, nu sleieşte un puţ, nu dăruieşte un crîmpei de salbă iconostasului unde se miruieşte, caiafa de el!

Şi vorba se încinse ca focul.

— Să dea Hagiu?... Hagiu să dea?...

— Dar nu l-aţi văzut cum mişună prin cîrciumi şi băcănii? zise ctitorul. Intră într-una, ia binişor o măslină, o aduce la gură ş-o strecoară printre gingii. Fol, fol, fol, o mestecă... „E, cum dai măslinele, dragă cutare?..." „Atît"... „Scump, scump de tot la aşa vremuri. Vremuri grele!" Şi pleacă... Intră peste drum. Şterpeleşte icrele de cosac. Rupe o bucăţică, îi face vînt. Pleasc, pleasc... „Cum petreceţi icrele?"... „Atît"... „Scump. Scump. Vremuri grele!" Şi pleacă... Se duce la pastramagiul din colţ. „Ia să vedem, vericule, cum ţi-e marfa, că nu mai dau pe la cutare"... Ia o feliuţă, îi face de petrecanie. „Cum o daţi?" „Pe parale şi atît." „Aş, v-aţi scumpit de tot! S-au dus vremurile alea... Vremuri grele!" Şi pleacă. Îi e sete. Intră într-o bragagirie. „Ei... să gust... ce başibuzuc aveţi?" Suge un fund de tinichea, ghiorţ, ghiorţ, ghiorţ. „Zeamă de aguridă. Cin' s-o bea? Cin' s-o plătească? Vremuri"... Şi pleacă. Aşa mănîncă şi se răcoreşte, şi pe el îl dau banii afară din casă.

Şi bătrînii — hi-hi, ho-ho, hi-hi — rîd cu lacrămi, năpustindu-se în vorbă, care mai de care mai şiret la cuvînt şi mai subţire la coada ochilor, răsucindu-şi ştropii de mustăţi, întorşi ca nişte colţi albi împotriva nasului.

— Carîmbii cizmelor?... De cînd era flăcău...

— I se scîlcie tocurile?... Le bate singur cîteva fleacuri...

— Pe mine, de cîte ori mă vede: „Dă-mi o pustie de țigare, că-mi uitai păpușa acasă".

— Aș! ce-a uitat acasă?... Bea pelinița. O adună vara, o usucă, o freacă în mîni ș-o așează în lacră. Bea toată iarna și tușește să-și dea sufletul.

— Da' v-ați uitat pe sub scurteica Hagiului? zise ctitorul, rîzînd și ciupindu-și mustățile. Nu?... Bine... Să vă spui eu... Într-o zi, după slujbă, stam de vorbă... mai mulți inși și cîteva cocoane. Hagiul se uitase într-un jeț... Pîndea o prescură. Paracliserul, un drac și jumătate, îi arătă, jos, înaintea noastră, o firfirică de paispre'ce și-i zise: „Jupîn Hagiule, mi se pare că dumitale ți-a căzut la miruială". Hagiul sări în capul oaselor. Se apropie de firfirică. O țintui cu ochii, că să-i fi dat cu piciorul n-ai fi mutat-o din loc. Întinse mîna... Cînd se aplecă de jumătate, pe noi, din spatele lui, bărbați și cocoane, ne bufni un rîs strașnic, și rîzi, și rîzi... Hagiul își uitase acasă turul pantalonilor... De rîsul nostru, neîndrăznind să se aplece pînă la firfirică, se uită lung la dînsa și, cu lacrămile în ochi, ieși din biserică, mormăind: „A mea era!... era a mea!"

Paracliserul știa de la nepoata Hagiului că Hagiul de zece ani taie din turul pantalonilor ca să-i cîrpească pe unde se cosesc. Scurteica fusese încă p-atît de lungă, dar o scurtase mereu din poale, ca să încăputeze mînecile.

III

Fum pe coșul Hagiului nu s-a pomenit. Ridice viscolul nămeții pînă la streșini. Apele să înghețe tun. Treaba lor! Hagiul nu vrea să știe de crapă pietrile la gerul Bobotezei, nici dacă în iulie turbează cînii de căldură. Iarna tremură, vara gîfuie.

Toată viața lui, de cîte ori nepoată-sa — trăind aciolată pe lîngă dînsul — îi pomenea, la Crăciun, să taie și ei un porc, ca tot creștinul, bătrînul răspundea:

— Îmi face rău, nepoată, s-aud guițînd... Îmi face rău... c-așa sînt eu... milos...

— Cumpără-l, nene, tăiat gata.

Dacă așa îl aducea din cuvînt Leana, înghițind în sec, cu gîndul la șorici, bătrînul răspundea liniștit:

— Un porc... carne multă... Se strică... Două guri sîntem...

Venea Paștele.

— Nene, să înroșim și noi ouă...

— Ce prostie!... Ouă roșii?... Nu e mai bine să le mînînci proaspete?... Ouă roșii, ouă stătute...

— Să roșim puțintele.

— De roșim puțintele, ardem focul degeaba, cumpărăm d-a surda băcanul... Cheltuială zadarnică... Vremuri grele!

— Da... o ciosvîrtă de miel...

— Miel?... Ce fel miel?... Cum miel?... Miroase a oaie... Paștele prea e în vară...

— Ce pustia de vară, nene Tudose, nu vezi că plouă și fulguiește?!...

— Ei, fulguiește, fulguiește... tu nu vezi că nu ține? Unde ține? Cum cade, se topește... Eu mor de căldură... Uf!... uf!...

— Și eu mor de frig...

— Mori de frig... crăpi!... Așa te-am pomenit... lacomă... nemulțumitoare!

Leana tace și înghite în sec. E săracă. N-are pe nimeni. Tace, că bătrînul, de se mînie, strigă, trîntește ușile, apoi se aruncă în pat și se vaietă pînă la miezul nopții, uitînd să-i dea și de pîne.

De mic copil Hagiul fusese copil cuminte și așezat. Nu i s-auzea gurița, nici pașii. Nu rupea pantofii. Nu-și hărtănea rochița. Pe ce punea mîna punea bine.

Ajuns calfă la găitănărie, vorbea frumos și cu patimă în mijlocul tovarășilor săi.

— De cînd eram d-o șchioapă pricepusem lumea, le zicea el. Înțelesesem bine de tot că o cîrpă din gunoi este o muncă de om pe care te faci stăpîn dacă o pui doparte. Și dacă mama îmi dădea un ban de trei ca să-mi iau un simit, eu mă uitam în ghiozdan: de aveam felia de pîne, sănătate bună, aveam ce mînca. Nu te saturi cu pîne? Ce-ți trebuie simiți? Și puneam banul bine. Și un ban peste altul fac doi, peste doi dacă pui altul, fac trei... Rîdeți voi... rîdeți... Da', vînturați banii

în mîni și veți simți ce răcoare ține cînd vă e cald, și ce cald cînd vă e frig. E destul să te gîndești ce poți face cu banii, ca să și guști bucuria lucrului pe care nu l-ai cumpărat. Ai simțit bucuria?... De ce să-l mai cumperi?... Rîdeți voi, rîdeți... Ce lucru poate fi mai luminat ca un jeratic de galbeni întinși pe o masă?... Voi rîdeți... rîdeți cu hohote... Niște risipitori... În viața voastră n-o să gustați adevărata bucurie...

Într-o zi, o calfă, văzîndu-l cum tremură și cum i s-aprind ochii cînd vorbește de bani, i-a zis în glumă:

— Strîngi tu, băiete, strîngi, și într-o zi... fiut... fiut... p-aci l-e drumul... și ia-i de unde nu-s...

Tudose, la așa nelegiuire, s-a ridicat în vîrful picioarelor, a încleștat pumnii, i-a adus la gură și a strigat, închizînd ochii:

— Numai de veți vîrî tot pămîntul în buzunar... numai atunci veți fura și banii mei!... Așa să știți!... Așa!... Că n-am bani... N-am chioară lăscaie... P-așă vremuri nu poți să ai...

În sfîrșit, Tudose muncea; strîngea; nu bea; nu ochea prin mahala; mînca pîne cu bragă. După zece ani, ajuns la parte, după alți cinci, tovarăș pe din două cu stăpînul său.

În primii ani de tovărășie slăbise, îngălbenise, îmbătrînise la 30 de ani. De frică și de griji, bolea pe picioare. Fostul său stăpîn îl luă la masă la el ca să-l mai îndrepte. Și ce frumos mînca! Oscior peste oscior și nimic pe oscior.

Se mai întremase. Erau cu toții pe iarbă verde, sărbătorind și udînd cu pelin ziua de întîi mai. Jupînul i-aduse vorba:

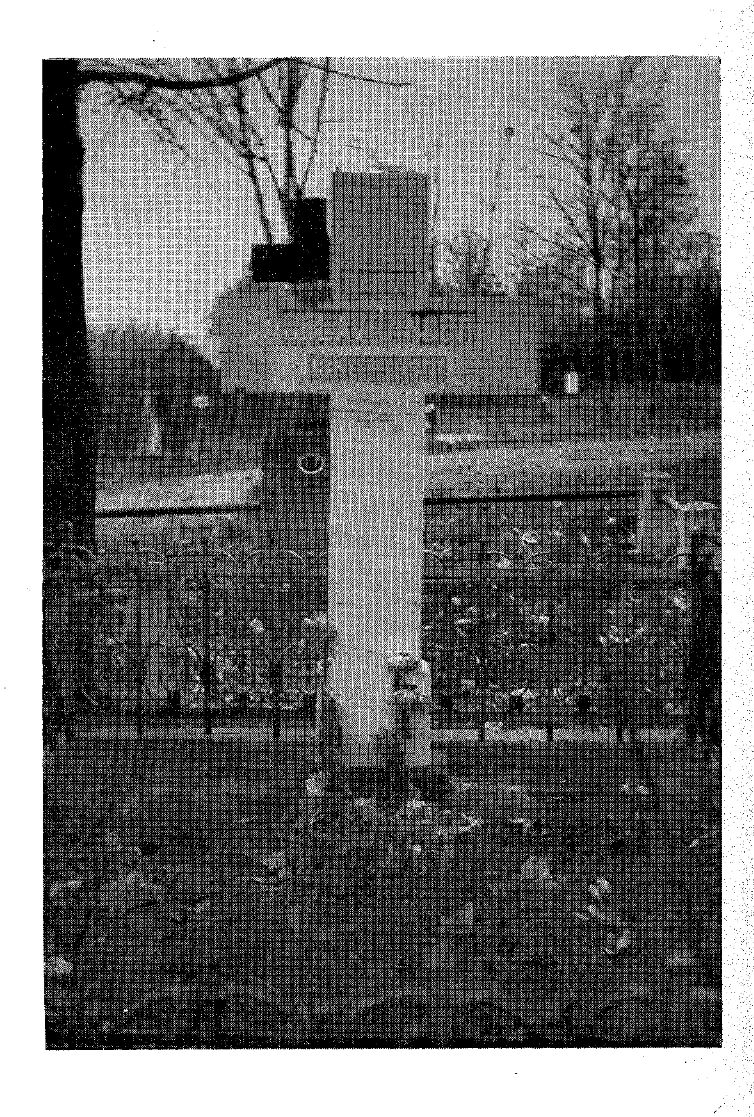
— Tudose, nu vrei tu să-ți găsesc o fată bună, de treabă, cu ceva zestre? Ei, și știi, un copil, doi, ai pentru ce trăi.

— Nu se poate, jupîne, nu se poate! Femeia, copiii cer demîncare, vesminte, învățătură... și n-am de unde... Ce bruma am sînt în negoț, și banul din negoț este al orcui ar voi să te înșele.

— Tudose, băiete, nu vorbi cu păcat, să nu vorbești într-un ceas rău.

Autoportretul scriitorului, aflat pe exemplarul volumului *Sultănica* din 1885, dăruit Maryei Lupașcu, viitoarea sa soție

Mormîntul lui Delavrancea de pe Aleea eroilor din cimitirul „Eternitatea“ din Iași

Ceas rău? Își strînse fermeneaua la piept, apoi mormăi pe gînduri:

— Nu se poate, jupîne... copiii cer pîne, îmbrăcăminte, învățătură, și femeia... rochii... plimbare... scurteică de tibet... fuste în gherghef... Nu se poate, jupîne... să mă crezi că nu!...

IV

Oh! ce fericire pe Hagiu cînd rămase singur stăpîn în prăvălie! În prima zi l-apucă căldurile. Obrajii îi ardeau; capul i se încinsese; ochii îl usturau. La ceas, la ceas, ieșea din prăvălie s-o privească pe din-afară. Îi da tîrcoale. Îi cerceta încăperile și zidurile cu d-amăruntul. Se ridica în vîrful picioarelor ca să-și arunce privirile pînă peste acoperișul ei. Prăvălia?... Era copilașul rumen și frumos. El? Părintele fericit că are pe cine mîngîia. Prăvălia? Femeia fermecătoare. El? El, nebunul care-i da în genuchi, cu ochii închiși și cu inima speriată.

I s-a izbîndit visul, singurul vis pe lume! A rămas singur. Ale lui sînt sculurile, jurubițele și ghemurile de găietane; ale lui războaiele, rodanele și maldările de lînă; numai el singur deschide teșgheaua; numai el singur tocmește, face prețul și primește, numai în mîna lui, banii frumoși și rotunzi.

În prima seară, zăvorind ușile și obloanele, ochii îi jucară în toate părțile, mustrînd pe ucenici la fitece mișcare.

— Încet, încet, încetinel, că ușile nu sunt de fier!

— Ia seama, trîndavule, să nu spargi geamurile, că nu sînt de fier!

— Nu trînti obloanele, ponivosule, că nu sînt de fier!

— Încet, încet cu lacătele, mototolule, că nu sînt.. și dacă sînt?... au broască, au meșteșug, costă parale!

De zece ori se întoarse din drum ca să mai privească o dată, încă o dată, prăvălia. La urmă o privi lung, îi surîse, i se umplu ochii de lacrîmi și plecă, mormăind:

— Mititica... tristă și ea... cu obloanele în jos, cu ușa închisă... ca un om care a închis ochii!... Se crapă de ziuă?... Face ochii mari, cît geamurile ei, și parcă vorbește, momind pe trecători să intre, să-i dea o bună-ziuă și să-i tîrguiască cîte ceva... Lingușitoarea...

Cu capul în jos, ciulind mustățile, ștergîndu-și sudoarea de pe frunte, iuțind și muind pașii, mestecînd și tușind, se duce acasă. Vorbește. Se vede în luptă cu ceilalți: cu ucenicii, cu calfele, cu mușteriii[1] mărunți și cu toptangiii. La unii surîde, unora le strînge mîna, cu alții se ceartă, la urmă se împacă cu toți, îi atrage, îi momește, îi înșală.

Obosit, ajunge acasă.

La răspîntia din care se desface drumul înspre Calea Vergului, se pitulește căsuța Hagiului, în mijlocul unei grădini stufoase.

Deschide ușa tinzii; o încuie grabnic; intră într-o odaie mică și întunecoasă; aprinde o lumînare de seu; se așează pe pat; își ia capul în mîni și-și razemă coatele de genuchi.

Păreții sînt cojiți și galbeni; grinzile tavanului, negre și prăfuite; icoanele, cu sfinți șterși; patul de scînduri, acoperit cu o pătură lățoasă, vărgată cu alb și vișiniu. Două perne de paie la perete și una de lînă îmbrăcată într-o față soioasă. Pe jos, pardoseală de cărămizi reci. Odaie tristă, întunecoasă, un mormînt pe ai cărui ochi de geam, ca un sfert de hîrtie, ț-ar fi frică să privești, de frică să nu vezi morții odihnindu-se cu fețele în sus.

Hagiul tresări și suflă în lumînare.

— Costă parale. Mă gîndesc eu și pe întuneric. Oh! Doamne, Doamne, ce bun ești, ce înțelept ești! De n-ar fi soare, cîte lumînări mi-ar trebui să arz ziua în prăvălie!... Ce cheltuială!...

Abia se lungi în pat, și gîndurile începură, întîi blînde, prietenoase, ș-apoi îndoielnice, posomorîte.

Bine că a rămas singur stăpîn în prăvălie! Jupînul era bun, era cinstit, da' de... două chei la o tejghea... două mîni în parale... douăzeci de degete în firfirici... patru

[1] În textul de bază: *meșterii:* corectat cf. ed. 1892.

buzunare și două socoteli... Cine știe!... Din greșeală... banii sînt mici... ușor îți scapă printre degete... ba în buzunar... în pungă... în căptușeala hainei... Stăpînu-său era bun, era cinstit, dar ierta de multe ori pe calfe, pe simbriași, pe ucenici, cînd rupeau și spărgeau prin prăvălie. Venea un cerșetor, doi, douăzeci: „Să le dăm, că avem copii". Da, dar el n-avea copii. Da, dar jumătate din acei bani aruncați era munca lui, erau banii lui, erau mîngîierea și fericirea lui. Unde pui hainele pe cari i le cumpăra cu d-a sila, lumînările de Paște, discurile, miruiala, căci îl ducea de guler la biserică... dar cutia bisericii, de care îi era spaimă... Socoteală limpede: masa, creditul și numele stăpînului său produceau mai puțin ca mila stăpînului, hainele pentru masa stăpînului, evlavia, stăpînului și nepriceperea stăpînului la vînzarea găitanului.

Hagiul se rostogolește în pat. Prea e fericit. Nu poate dormi. Rîde și oftează. E deștept și visează. Ce vis! De nu s-ar sfîrși! Dacă aci, în zăduf și întuneric, ar sta în picioare, și banii ar crește, ca o revărsare de apă, de la tălpi în sus pînă peste creștetul capului... Oh! ce fericit ar fi Hagiul! Înainte să-și dea sufletul, ar vedea fața și vecinicia lui Dumnezeu. Moartea să aibă coasă de aur, el și-ar înfige amîndouă mînele în tăișul ei!

Picături de ploaie bat în geamurile Hagiului. Hagiul tresare. Nimeni. Se șterge pe frunte de nădușeală. Răsuflă greu, ca p-un suiș de deal c-o povară în spinare. Îi bate inima: visul unei morți fericite i s-a prefăcut într-o viață de spaimă. Picături grele izbesc în geamuri. Gîndul că ar putea să-l jăfuiască cineva îl face să sară din pat. Aprinde lumînarea. E galben ca ceara. Părul, nepieptănat și lung, i-atîrnă în vițioane pe ceafă și pe frunte. Se uită la icoane. Se închină. Și-aduce aminte de Dumnezeu. Firește că se gîndește la el! Se gîndește că suferă pe pămînt din cauza leneșilor și a tîlharilor. Lui nu i-ar fura o bășică cu zece mii de galbeni, îngropați sub cărămizile de supat, ci l-ar fura de zece mii de ori, i-ar fura sufletul turnat în fitece galben. El niciodată n-a priceput ce este zece, o sută, o mie. Astea sînt vorbe, sînt numere pe răboj ori pe hîrtie. În zece galbeni este inima lui de zece ori; într-o sută, inima lui de o sută

de ori; într-o mie, inima lui de o mie de ori. În zece mii, el nu vede un purcoi de galbeni, ci zece mii de copii ai lui, fiecare cu chipul și cu viața lui. Iacă de ce se gîndește la Dumnezeu.

— S-aprind candela, deși Milostivul ar trebui să vază și pe întuneric! zise Hagiul și se ridică, tremurînd, în dreptul icoanelor.

Scoase binișor paharul din candelă; îl puse pe pat; stoarse și îndreptă firul de iască; turnă în păhărelul murdar untdelemn dintr-un urcior; măsură cu ochii roata untdelemnului...

— Un deșt de untdelemn!... un deșt!... e prea mult ... risipă... se răvarsă de ziuă... Cum o să mai vază Atotțiitorul o limbuliță gălbuie cînd soarele o potopi lumea cu lumina lui?...

Puse paharul pe un taler de pămînt și turnă apă. Untdelemnul se scurse în taler, rămîind în pahar un rotocol d-o muchie de cuțit.

Se vîrî în pătură. Candela sfîrîi și trosni. Hagiul, amețit, mormăi în mustăți:

— De ce-o fi trosnind? Semn rău! Am turnat dăstul untdelemn... De ce-o fi trosnind?... De nu mi-ar arde prăvălia!...

V

Așa petrecu viața Hagiul pînă la bătrînețe. Un șir necurmat de chinuri fericite, nebăgînd nimic în el, nepunînd nimic pe el. Fără foc; fără fiertură; neiubind pe nimeni; tresărind cînd umbra i se încurca în picioare; închizîndu-se ziua cu zăvorul în casă; robotind nopțile în odaie cu o lumînare de seu în mînă, ca o stafie uscată.

La bătrînețe, găitănăria nu mai mergea. Desfăcu prăvălia. Vîndu tot.

— M-am ales și eu c-o pîne, dupe o muncă cîinească de la opt pînă la șaizeci de ani.

Dar în acest bătrîn, pentru care prietenii, copiii și nevasta erau banii agonisiți și ascunși, un singur gînd, mai presus de orice, îi turbura fericirea:

— Dumnezeu vede toate... plătește toate. Vede toate!... Cum vede?... N-am furat pe nimeni... N-am luat banul nimărui!

„Vede toate, plătește toate". Icoanele și vorbele din biserică i se deșteptau în minte. Ce strică bogatul nemilostiv dacă nu fură și nu bate pe nimeni? Dacă bogații ar da în fiece zi la săraci, săracii s-ar îmbogăți și bogații ar sărăci. În ce ar fi D-zeu mai cîștigat? Trupul lui n-a vroit femeie; buzele lui n-au avut copil de sărutat; pîntecele lui n-au poftit la mîncări grase, și o vecinicie toată să nu vază fața luminoasă a idolului său?

Într-o zi bătrînul, nemaiputînd răbda aceste gînduri, s-a hotărît:

— Da, da, am să mă iau bine cu Dum... Să văd locurile sfinte! Ce jertfă ar putea întrece jertfa mea?

Locurile sfinte... lemn sfînt... cei cari nu se duc... se poate vinde lemnul sfînt... p-acolo toate pădurile trebuie să fie sfinte...

Și bătrînul s-a dus la hagialîc și s-a întors *aghios* — „hagiu" — sfînt, dar mai soios de cum plecase.

Și tuturor, de cîte ori îl întrebau cum e p-acolo, strecura vorba de minunile lemnului sfînt. Văzuse el, cu ochii lui, leproși vindecați cu lemn sfînt. Le atingea rănile cu o bucățică mică, mititică, de lemn, și rănile se închideau, și pelea se netezea pe unde fusese carne vie. Un pusnic a trăit zece ani, fără să bage nimic în gura lui, mirosind lemn sfînt. Unui nebun i-a venit mințile la loc cum l-a atins cu lemn sfînt pe frunte.

Povestind așa minunile și închinîndu-se, Hagiul a vîndut lemn sfînt bătrînilor, babelor și văduvelor.

De multe ori Hagiul, vesel că s-a pus bine cu Dumnezeu și fericit că și-a întors paralele cheltuite cu hagialîcul — ba a mai și cîștigat —, bombănea, uitîndu-se în toate părțile:

— Ce negoț, ce daraveri, ce bănet s-ar face! Lemnul sfînt merge găitan! Acum patruzeci de ani o prăvălie cu lemn sfînt ar fi fost un potop de aur. Astăzi lumea începe să fie rea... credință puțină... Doamne! Doamne!

Și Hagiul își făcu cruce că lumea să ducea la peire.

Pustiile de bătrîneți sînt grele. Tusea îl apucă mai des și-l ține mai mult; sîngele nu mai rabdă gerul; aduce-

rea-aminte se împuținează. Deseori se ceartă el cu el:

— Ba sînt opt mii...

— Ba sînt zece!

— Ce fel zece?

— Atunci, dincolo, sînt opt!

— Aș! nu se poate, aseară i-am numărat.

Și auzul îl cam lasă. De vorbește mai tare, se aude, se sperie și se uită în toate părțile...

— Na, Hagiule, cap sec, strigi cît te ia gura, parcă cine știe ce-ai fi avînd! Iaca, n-ai, n-ai, n-ai, ești sărac lipit!

Iar în mintea lui: „Am, am ceva, dar e mai bine să zic că n-am chioară para".

VI

Pînă la optzeci de ani nu i s-a întîmplat nimic serios Hagiului. Nu l-a durut un dinte măcar. I-au căzut toți de bătrînețe, perzîndu-i pe unii în coaje, pe alții în miez de pîne.

Tocmai în ăst an se puse o iarnă grea. Trosneau pomii în grădină. Pe geamurile Hagiului înflorise gheața cu frunze mari și groase. Degeaba se încerca nepoată-sa să facă ochiuri în geam. Rotunjea biata fată gura, sufla din toată inima; se croia cîteun rotocol, dar se prindea la loc.

— Suflă mai cu inimă, Leano, strigă Hagiul, cocoloșit într-un colț al patului.

— Suflu, nene Hagiule, suflu, dar mă taie frigul și mi-a înghețat răsuflarea, răspunse nepoată-sa, tremurînd c-o cergă în spinare. Ar trebui să-mi dai de lemne, că înlemnim pînă mîne.

— Cum?... lemne acum?... pe frigul ăsta? P-așa frig o cioaclă de lemne costă un galben... un galben!

Leana plecă bombănind în odaia d-alături. Hagiul rămase singur. Trist, întuneric și frig. Vîntul se repede pe coș, rece ca gheața, și nu găsește în vatră nici cărbuni, nici cenușe. Hagiul tremură și morfolește o bucățică de pîne. Fiori reci îi trec prin șira spinării. Nu-și mai simte picioarele din tălpi pînă la genuchi.

Zăpada se ridică pînă la geamuri. În toată mahalaua nu s-aude nici om, nici cîne.

Hagiul adoarme, mîhnit că, dacă iarna va ține tot așa, n-o mai duce fără lemne. Și ce scumpe trebuie să fie lemnele. Așa e, o să iasă din iarnă sărac lipit. A adormit. Se mișcă. Se învîrtește. Toată noaptea visează că se prigorește la un foc mare.

A doua zi nepoată-sa îl găsi pe jumătate înghețat. Abia putu să zică: „Leano, foc, că mor", și îi întinse un bănuț de aur, închizînd ochii. Îi fu rușine ca să nu-l vază acel ochi de aur cu cîtă ușurință îl aruncă în mîinile nemiloase ale lumii. Oftă dureros.

Focul pîlpîie în vatră. Mormanul de jeratic dogorește și aruncă un polei cald și rumen, pe peretele din față. Tavanul trosnește și zidurile asudează. Leana, cu picioarele goale pînă la genuchi, se părpălește în gura sobei. Bătrînul a ieșit din pătură și-i e cald, și îl ia cu fiori. Picioarele îi tremură. E lihnit. Îi cere inima a ciorbă, ca niciodată în viața lui.

— Ce pui atîtea lemne? Prea multe lemne! Leano, n-auzi? Și tot mi-e frig... Prea multe lemne!... Mi-e foame... O să dai foc casei!... Ah! pînea nu mă mai satură... picioarele nu mă mai țin!

— Oi fi bolnav, răspunse Leana. Să chem pe cineva. Lîngă spițărie e un doftor...

— Să nu calce nimeni în casa mea! strigă Hagiul. Cît scrie doftorul pe hîrtie nu plătești cu viața toată! Sînt sănătos, voinic, mai bine ca oricînd!...

Dar, voind să umble, căzu pe pat, zicînd: „Oh! da, niciodată n-am fost mai bine!"

Dupe trei zile de friguri Hagiul se sculă din pat, uscat și galben, cu ochii duși în fundul capului, cu părul lung și ciufulit. Leana îl întrebă încetișor dacă n-ar vrea ceva.

— Aș vrea, răspunse trist Hagiul, aș vrea o ciorbă de găină... cu nițică lămîie... lămîia e scumpă... cîteva boabe de sare de lămîie... Și, vezi, găina să nu fie prea mare... mică și grea.

Pe seară, Leana întinse în mijlocul patului un ștergar. Pe ștergar o strachină cu ciorbă caldă. Aburii se

ridică din strachină. O aripă galbenă iese din zeama presărată cu steluțe de grăsime. Pe buzele străchinii, o lingură de cositor. Alături clondirul, cu două degete de vin, cu dop de hîrtie. Hagiul privi cu lăcomie, se șterse pe frunte și zise cu o nespusă părere de rău:

— Ce poftă de copil!...

Se văzu topind, el, cu mîna lui, bulgări de aur, turnîndu-i în strachină și sorbindu-i cu lingura.

Se apropie de pat. Începu să mănînce. Plescăi; își supse gropile din obraji; se încruntă; și-acoperi ochii cu sprincenele; se resti la Leana, aruncînd lingura:

— Una de lemn... asta e coclită!...

Leana, rîvnind la ciorbă și înghițind în sec, ieși afară și-i aduse una de lemn.

Hagiul începu iarăși a sorbi zgomotos. Se scutură și scuipă de mai multe ori.

— Ia ciorba d-aci! M-am săturat... Simț pe gît o cocleală acră... sărată... un miros nesuferit... Ia-o... fugi cu ea... nu vezi?... îmi sorb viața!

Leana luă strachina și ieși.

Hagiul își trînti capul pe o pernă de paie. Trupul lui, o flacără. Ce friguri! Sub el se deschisese ca o mare fără fund. Și se ducea adînc, adînc, tot mai adînc. Și pe gît gustul aurului, sîngele viu al aurului! Nefericit părinte, gustase din carnea copiilor lui. Ciorba îi mirosise a aur!

Cînd Leana intră în odaie, el se ridică în coate și-i strigă:

— Stinge focul... să dai cărbunii și cenușa înapoi! ... Aruncă ciorba... și să dai fulgii și bucățelele înapoi ... Vreau banii pe jumătate, dacă nu toți!

Și începu să plîngă cu hohote.

— Ucigaș!... nebun!... nelegiuit!... în veci n-o să te saturi!

Leana, înmărmurită, să uită la el. Tocmai atunci s-auzi miorlăind la ușe cotoiul, tovarășul ei de foame și de tremurat, singura ființă care o mîngîie și pe care o mîngîie.

Leana crăpă ușa. Hagiul se uită speriat și, văzînd cotoiul strecurîndu-se pe ușe, se resti:

— Să-i tai coada!... Să-i tai coada!... O coadă d-un stînjen!... pînă să intre, se răcește odaia!... Să cheltuiesc și pentru el?... Unde e toporul?... Am să i-o tai eu!

Se ridică în picioare. Picioarele tremurară, se îndoiră, trosniră din încheieturi. Hagiul se curmă de mijloc; deschise ochii, mari și roșii; căscă gura și căzu pe spate.

Leana, speriată, fugi afară, închinîndu-se.

S-a înnoptat. Ea pîndește la ușe. Tremură și inima i se bate. Ar vrea să intre, și spaima că e mort or nebun o îngheață. Vîntul fluieră în strașina casei. Zăpada le-a troienit ușa pe dinafară. În tindă e frig și întuneric.

Pe la miezul nopții i se păru că în odaia Hagiului se tîrăște cineva d-a bușile. Ascultă. Auzi deslușit un sunet de bani.

— El e. N-a murit, șopti Leana, banii îi prelungesc viața. Săracu nenea Hagiu!

Liniștită puțin, dibui pe întuneric clanța de la odăița ei, deschise ușa binișor și se duse să se culce, tînguind încet pe nen-său Hagiu:

— Săracu, ce bogat este!

A doua zi, de dimineață, Leana, intrînd în odaia Hagiului, îl găsi numai în cămașe, în cămașa sa petec de petec, trîntit cu fața în jos, pe aur, îngropat în galbeni, cu fruntea p-un purcoi de lire, cu ochii închiși.

Cum îl văzu, începu să plîngă.

Dar, ca prin minune, trupul Hagiului se cutremură. Banii sunară d-a lungul, de la picioare pînă la frunte. Săltă capul; deschise ochii stinși și-i îndreptă, ca niște sticle reci, asupra Leanii; bolborosi cîteva cuvinte nedeslușite; mușcă în vînt cu gingiile albe și izbuti să slomnească:

— Nu te uita... închide ochii... ochii fură... închide ochii!...

Căscă gura; limba i se mototoli în gît; capul îi căzu într-o parte; picioarele i se lungiră; mînele i se înfipseră în bani... și adormi de veci, cu ochii deschiși și țintă asupra Leanii.

Cînd l-au scăldat, pe genunchi, pe piept și pe frunte se vedeau rotocoale de bani. Și i-au rupt pleoapele de sus, și ochii lui spăimîntați nu s-au închis.

Leana l-a îngropat cu alai mare. Zece popi, archiereu, oranist, colivă, steagul Bisericii Troița, flori, lumînări, zăbranice. Lumea, privind, zicea:

— Ce frumusețe! Bine de el!

La capul lui mergea Leana; după ea, cîțiva bătrîni, cu ctitorul în mijloc.

Unul din bătrîni întrebă pe ctitor:

— Ce bani a lăsat?

— Un milion, răspunse ctitorul.

— Cît face un milion?

— Un milion? De zece ori cîte o sută de mii.

— Săracu Hagiu!

— Dacă ar vedea el cum se cheltuiește cu înmormîntarea lui...

— Ar muri! răspunse unul din bătrîni.

Și oranistul, cletănîndu-și ceaprazurile de fir, intră în curtea bisericii. Mai multe glasuri s-auziră în depărtare: „Vecinica lui pomenire, vecinica lui pomenire"...

APĂ ȘI FOC

De la ștreaja Vergului pînă la Biserica Delea-Nouă, un nor de praf galben se ridică de la pămînt, mînat ca într-o albie printre casele și grădinele șoselei nepietruite.

Grînarii se întorc de la sate, de la mori și porturi. Unii încărcați cu vîrf pîn' la cercul coviltirului, alții cu căruțele goale și cu maldăr proaspăt în codirle. Bicele pocnesc pe dasupra naintașilor; caii voinici și aprinși joacă în hamuri și ninchează, mirosindu-și din dăpărtare grajdurile. Tinerii, rumeni și nădușiți, cu zăbunele și cu cămășile ~~dăschiate,~~ cu hamurile pe după gît, călări pe rotașii din stînga, dau chiote în goana cailor; iar dacă căruța le e greu încărcată și roatele abia li se învîrtesc în osii, ei cîntă prelung *Mumă dragă, mumă, Dine, Dine, Costandine*, or *Ghiță, Ghiță, Cătănuță*, bătînd cu călcîile goale în pîntecele cailor.

Înaintea lor ies, în cîrduri, copii dolofani, desculți și cu pletele cîrlionțate pe grumaji și să uită cu jind cum mai-marii lor mînă cîte cinci și șase cai, fetițe săltate cari furișează cîte o ochire pe cine mai știe ce flăcău voinic, muieri cu furca în brîu, ș-apoi, în urma lor, toți cînii mahalalii, lătrînd și chefnind a bucurie.

Și vorba se dăschide, de la biserică pînă la ștreajă, între cei din căruță și din șei și cei de pe jos.

Femeile întreabă pe alții de ai lor, pe ai lor de *cît chila* și *cum au dat-o*.

Copiii vor pepeni verzi și galbeni, și mai ales să-i ducă în brațe, măcar de i-ar doborî boșarii la pămînt.

Ba tărtăcuțe, ba tivgi, ba porumb verde, ba să-i suie și în căruță. Pe cei mai mici femeile i-aruncă în brațele celor de pe cai, iară aceștia, ca pe niște dovleci, i-azvîrlă în culmea grîului; și copilașii se scoală cu nasul, cu gura și cu părul plin de boabe, și scuipă, și se șterg cu dosul mînelor pe la nas, și rîd, și țipă, și nimeni pe pămînt nu e mai fericit decît ei.

Dar printre lumea veselă se strecoară Maria Sandului.

E naltă și slabă, înbrobodită c-o maramă; caută neclintit în lungul căruțelor ce să perd în norul de praf. De poalele rochiii e agățat, cu amîndouă mînele, un copil ca de șapte ani.

Maria calcă lung și repede.

Copilul plînge:

— Mamă, stăi mai încet; mamă, mă dor tălpile...

Cîteva femei se uită după ea, dau din cap și-și șoptesc încetinel și sfios:

— Nu e d-a bună Sandului.

— N-a venit de două săptămîni.

— Nu mă uit eu că e tînăr, căci de, ei trăiesc bine de la Dumnezeu. Doar nu și-o fi ieșit din minți, așa, din senin.

— Nu se află... E om de treabă.

— Mie mi-a spus al meu că de cînd s-a dus la Oltenița nu l-a mai văzut.

— Și mie, că s-a dus pe Sabar în jos.

— Eu am aflat că s-ar fi dăspărțit de Mitran ca să treacă Argeșul.

— Argeșul? Argeșul? Ce mînia Domnului! Ce apă lacomă! Cum te înșeală și te fură; pe cîți n-a răpus; și ai noștri nu se mai învață minte, capete seci ce sunt!

Așa zise una dintre ele și-și făcu cruce mare și apăsată, iar după ea cu toatele se închinară îngînînd:

— Doamne, ferește, Doamne, și pe dușmanii noștri!

Maria, nezărind nici pe Sandu, nici căruța lui nouă și ferecată, nici prăștiașii lui, cari sforăiau și ninchezau, deși îi îngheață inima să mai auză „Nu l-am văzut, cumătră", „nu i-am dat de urmă cu nici un chip", deși abia-și stăpînește plînsul ca să nu-și sperie copilul, nu mai poate răbda și întreabă de la un cîrd de vreme pe toți, în șir, și oftează adînc, neavînd veste de zilele Sandului.

Din căruță în căruță, din „nu știu" în „nu știu", a ajuns la cel din urmă grînar, la tata Motoc Neadormitul.

Copilul îi plînge că-l dor tălpile și călcîile.

— Tată Motoc, d-al meu nu știi nimic, întrebă Maria, nu l-ai aflat pe drumuri? Că de mai bine de două săptămîni nu s-a întors p-acasă.

Bătrînul, cu barbă albă pînă la cingătoare, cu plete lungi răvărsate pe umeri și cu sprincenele albe și stufoase, își oprește caii, tușește în sec și prefăcut și dă să vorbească.

— Tată Motoace, spune-mi drept ce știi, n-o mai potrivi, că tot degeaba este; mai bine să știu la un fel unde i-o fi osciorul.

Așa taie Maria cuvîntul îngînat al bătrînului.

— De, Marie tată, ține-ți inima, dar de cînd s-a hotărît să treacă Argeșul, singur-singurel, cu căruța cu ovăz, nu i-am mai dat de urmă. A doua zi am aflat că Argeșul a venit mare, topenia pămîntului, că și-a surpat malurile, c-a sorbit toate podurile și și-a răvărsat apele afară din albie cît îți bate ochiul. Dar tu fă-ți gînduri bune, că nimeni nu moare cu zile. Cînd ai zile, treci prin foc și prin apă și n-ai habar, cînd nu, te pîrjolește cărbunele din lulea și te îneci într-o picătură de apă. O să vie el, o să vie, de i-o fi scris să vie...

Astfel îi vorbi tata Motoc și, încolăcind biciul pe dasupra cailor, arse pe naintași, dădu ghies rotașilor și urni din loc căruța care trosnea de încărcată ce era. Caii, ațîțați de șarpele bătrînului, smîciră în ham, se opintiră în picioarele de dindărăt, înfipseră în pămînt pe cele dinainte, proptiră capetele în latele lor pepturi și-o porniră la trap, ca și cum n-ar fi tîrît nimic după ei.

Maria, dreaptă și naltă, ocoli cu privirea întinsele cîmpii din fața Pantilimonului, tăiate drept pe la mijloc de drumul gălbiniu care se îngusta și se ascuțea ca un

par spre capătul înfipt în zarea cenușie a dăpărtării. Cînd își întoarse privirea pe urma grînarilor, nu mai zări pe nimeni. Norul de praf se stingea dincolo de biserică; soarele alunecase la vale sub verdele posomorît al grădinilor.

Se întoarse spre casă, luîndu-și copilul de mînă. Pășea încet-încet, dînd din cap și negîndindu-se la nimic.

Ca niciodată, era ostenită fără să fi muncit; îi era frică, îi era cald și înota în praful fierbinte din mijlocul drumului, fără a se abate pe cărăruia de pe marginea viilor. Copilul o întrebă somnoros și trist:

— Mamă, de ce nu vine tata cum venea al'dată? Toți copiii au pepeni, tărtăcuțe și tivgulițe mici, numai eu n-am de unde, parcă n-aș avea pe nimeni...

Maria tresări, închise ochii o clipă; cînd îi dăschise erau calzi, roșii și umezi.

Se gîndi; se opri în loc; își luă copilul în brațe, se uită lung la el și oftă, luînd iar calea spre casă. În fundul urechilor auzea necontenit cuvintele bătrînului Motoc: „O să vie, o să vie, de i-o fi scris să vie". Și cînd îi trecu prin minte cum vine Argeșul și-și rostogolește valurile cît dealurile de mari, că uneori e ca zidul, drept și înalt, urlînd ca o fiară, mîncîndu-și malurile cu copaci înfipți acolo de veacuri, și cînd se gîndi cîte suflete a răpus, cîte hîrci și cîte ciolane de oameni și de dobitoace a împrăștiat în luncile lui, și cînd se mai gîndi că Sandu a vroit să-l treacă, și a doua zi s-a lățit vestea că Argeșul s-a aruncat afară din albie, Maria începu să plîngă pe-nfundate, înecîndu-și hohotul, sugrumîndu-și oftatul și strîngîndu-și copilul la sîn, care, neștiutor de grijile și durerile mumii, ațipise, ostenit de drum și de căldură.

Cînd intrară pe ștreajă, soarele apusese; luceafărul clipea ca un ochi de diamant, singur și viu în toată nemărginirea seninului albastru.

Apropiindu-se de casă, Maria Sandului nu-și mai putu pridiди plînsul; lăcrămile îi picurau cîte trei-patru boabe dodată, scuturîndu-se de pe cerculețele ei pe picioarele goale ale copilului.

Copilul își frecă picioarele și mormăi furat de somn:

— Ah! cum mă ustură...

Maria ajunse în poartă, o dăschise, ocoli grădina, se întoarse spre grajd și cînd șopti: „O fi avut zile?", un cîrlan, legat la ieslea grajdului, nincheză; copilul tresări speriat și începu să plîngă.

Ea intră în casă, încuie ușea tinzii, întrebîndu-se: „O fi avut zile?... O fi avut zile?"

Copilul doarme cu fața în sus, cu mînele aruncate pe pernă, cu gura căscată, c-un picior peste plapămă, liniștit, fericit în odihna neturburată a somnului. Arar mișcă cîte un deget și dă să dăschiză pleoapele prinse una de alta. Capul îi e înconjurat de părul învoit și bălai.

Maria, în genuchi, înaintea icoanelor, se roagă; ochii i-au încremenit la ele.

Candela arde, cletănîndu-și puțintel flacăra mică și gălbuie.

Maria se scoală; începu a mormăi rugăciunile apucate din părinți, apoi se pleacă la pămînt și sărută pămîntul; se ridică în sus; face trei cruci; și altă mătanie, și alta, și nenumărat de multe, pînă cînd, doborîtă de dureri de la mijloc, cu mintea aiurită de rugăciuni, cu ochii storși de plîns, se suie în pat, se înalță în vîrful picioarelor și sărută icoanele din creștetul pînă la tălpile sfinților, fără să-i scape un locșor, cît de mic, nesărutat.

La urmă scoase de supat un ulcior și turnă untdelemn de umplu pînă sus păhărelul candelii.

Candela se mișcă, căci ținta în care e bătută s-a slăbit.

Maria se dă jos, se dezbracă, închină copilul ca să-l adăpostească cu sfînta cruce, îl sărută pe frunte și se vîră binișor lîngă dînsul.

De trudă și de griji, puterile i s-au dus, și adoarme cu lacrîmile în ochi, strîngîndu-și copilul la sîn.

Candela arde.

Muma și copilul, cum stau îmbrățișați, parcă sunt una, o singură ființă...

Opaițele și lumînările de seu s-au stins în toată mahalaua. Un vînt care adiase pînă către miezul nopții do-

dată s-a pornit în neștire să bată cu mînie. De la apus se ridică nori negri și mari și înghit seninul cerului. Norii se rostogolesc posomorîți, desfășurîndu-și pînza lor cernită. Întreaga boltă a cerului s-a stins, a pierit în întunericul lor. E un haos negru și nepătruns. Nu se mai aude nimic, afară de vuietul vîntului care se umflă și îndoaie plopii nalți parc-ar fi niște trestii.

D-odată să auzi un țipăt dăznădăjduit în casa Sandului. Geamurile săriră în bucăți și cercevelele trosniră și căzură la pămînt. Un fum galben bufni pe fereastră și cîteva scîntei se duseră în sus ca niște săgeți lungi, sorbite de mînia vîntului. Fumul se înroși și năvăli pe fereastră, pe coș și prin acoperiș. Într-o clipă fășii de flacări ascuțite izbucni pe fereastra sfărîmată. La lumina lor înfiorătoare Maria se zări galbenă, cu gura căscată, cu ochii roșii și scînteietori; se repezi în uși să le spargă, apoi se întoarse repede, înfipse amîndouă mînele în vergelele groase ale ferestrii, le zgudui, le depărtă una de alta și izbuti să-și arunce copilul care țipa spăimîntat; copilul se sculă de jos și se perdu în întunericul ulițelor strigînd: „Arde, oameni buni, arde măiculița mea!“

Cînd s-a ridicat mahalaua în picioare și s-a adunat în curtea Sandului, casa întreagă era o flacără care se rupea în fășii de bătăile vîntului, mistuind tot... tot trosnind, crăpînd și prefăcîndu-se în cenușe în gura focului. Și cînd văzură trupul Mariei atîrnînd pe fereastră, jumătate afară, jumătate în casă, cu ochii săriți din văgăunele lor, cu gura căscată și dăsfăcută în două (o carne vie sfîrîind la pălălăile focului), cu toții plecară ochii în jos, se înfiorară și încrucișară brațele pe piept.

Nu mai era nimic de scăpat.

Cîțiva se repeziră prin flacări să-i scape barim trupul, și cînd cercară să o tragă de mîni, mînele se dăsfăcură din umeri; femeile și copiii izbucniră într-un hohot de jale.

O flacără era de la pămînt pînă în negura văzduhului; zidurile trosniră, se dăspicară și acoperișul casei se pleoști, căzu și acoperi pe Maria...

Cerul posomorît s-a înroșit ca un fund de căldare. Cînii, speriați, urlă.

Grînarii privesc și se închină și se minunează d-așa blestem neauzit.

— S-o fi răsturnat candela de la icoane, că n-are de un' să fi luat foc.

— Așa și e, că biața Marie, de cînd nu mai știa de Sandu, ardea candela și ziua, și noaptea.

— El se înecă, ea arse, ce urgie nemiluită!

— Dar bietul copil, o fi cenușe...

— Nu, se zice că l-ar fi auzit alde Kiruleasa țipînd pe uliță și fugind spre gropile de nisip.

— Mititica Maria, și l-a aruncat pe fereastră, și ea, ea, vai de trupșorul ei.... ce chinuri... ce chinuri nespuse!

A doua zi casa era un morman de cenușe.

E duminecă; bărbații și femeile se duc spre biserică, dar cum se apropie de curtea Sandului pun ochii în pămînt și lăcrîmează. După leturghie se întorc în șiruri spre casele lor, triști și ofiliți c-au perit doi dintre ei, țărani ca și ei, d-o vorbă și d-o lege ca și ei, suflete de creștini ca și ei.

Vro cîțiva, cu tata Motoc în frunte, se abat în curtea Sandului.

Și tot vorbind și uitîndu-se la grămada de cenușe și de tăciuni, dodată le tîcîi inima tuturora... Copilul dormea cu capul p-o grindă și cu picioarele vîrîte în cenușea caldă încă...

— Vedeți, zise tata Motoc, dorul de vatră l-a adus în cenușea caselor; dar cînd i s-o răci cenușea pe picioare, plapămile noastre, ale tuturora, să-i încălzească picioarele.

LENE

Eram mai mulți în drumul-de-fer. Calea lungă, zăpușeala nesuferită și uruiala monotonă ne aromiseră pe toți: pe unul cu capul pe spate, pe altul cu capul între mîni și cu coatele pe genunchi. Al treilea moțăia; al patrulea sforăia; ș-altul se încerca să doarmă iepurește, cu ochii deșchiși.

La scăpătatul soarelui un vînt răcorel începuse a sufla. Căldura se micșorase; zăpușeala încetase; aerul nu mai semăna cu o apă încropită. Îndată ce nădușeala de pe tîmplele celor somnoroși și adormiți se răcise, mînile lor începuse a se mișca, pleoapele trăgeau una în sus și cealaltă în jos, capetele se învîrteau în osia gîtului, picioarele hîrjîiau tocurile pe mușamaoa tocită a vagonului. Viața să deștepta încetul cu încetul. Cînd soarele apusese desăvîrșit, întinzînd pe cer fășii lungi și roșii, prietenii să deșteptaseră întremați și cu poftă de vorbă.

Anecdotele, amintirile din liceu, ștrengăriile din facultate, dragostele și politica să amestecau fără nici un șir, fără nici o ordine. De multe ori vorbeau doi și trei dodată. În sfîrșit, spuseră tot ce puteau să spuie, învălmășit, pînă ce ajunseră la patimele lor. Aci să vedea bine că sunt buni prieteni și, lucru rar printre tineri, își povesteau slăbiciunile într-un chip omenesc și sincer. Concluziile a patru din ei erau cele următoare:

— Mie îmi plac la nebunie femeile frumoase și Alfred de Musset.

— Mie îmi plac femeile tinere și vinul roșu și bun.

— Și mie, țărancele răscoapte de soare, voinice, cu părul fără coloare, cu ochii negri, cu sînul micșor și pietros, și vînătoarea.

— Iar mie îmi plac fetele sfiicioase, fragede, neștiutoare, în ochii cărora se vede ciuda curiozității, și în al doilea rînd, un cal negru cu trapul deschis, repede, cu nările răsfrînte și cu răsuflarea abia simțită.

Cel d-al cincelea, care în tot timpul căldurii stătuse cu capul între mîini și cu coatele pe genuchi, deschise gura și începu să vorbească încet și pe gînduri:

— Pe mine mă cunoașteți din liceu; eram un copil ciudat, cu o viață...

— Mai tare, mai tare, ziseră ceilalți, n-auzim nimic în uruiala asta nesuferită.

— Mie nu mi-a plăcut niciodată ce a plăcut celorlalți, nu pentru că plăcea celorlalți, dar pentru că nu-mi plăcea mie. Cît despre gusturile mele, destul de pronunțate, le-am închis în mine, nu le-am dat pe față și nici n-am îndemnat pe cineva să le împărtășească. De regulă, pe la 18 ani, studenții au un obicei nesuferit d-a se îmboldi între ei la lucruri rele sau bune, și mai ales rele, cari din felul lor nu le-ar plăcea. Cei cari fumează îmbie cu țigări pe cei care nu fumează. Tutunul este sănătos chiar, te apără de molimă, îți ia greața bucatelor după masă, ș-apoi, într-o țigare de tutun cîte idei nu stau ascunse? Cînd fumezi, găsești frazele cele mai bune; cînd fumezi, îți legi mai bine ideile între ele; dacă ești trist și fumezi, gîndurile cele triste să risipesc ca și fumul de la o țigare; dacă n-ai parale, fumezi, te gîndești, și pe loc găsești mijlocul d-a le găsi; cînd nu mai ești iubit, o țigare, două, trei, patru, și tortura amorului să schimbă în senin și în liniște. După două zile de discursuri de felul acesta, ba și mai neghioabe, cel care nu fuma s-apucă de tutun, varsă de cîteva ori și, în așteptarea bunelor cari țin de tutun, bietul băiat prinde patima fumatului contra căreia să luptă apoi o viață întreagă, fără a izbuti să se dăzbere de ea. Cei cari beau d-asemenea cad pe cei cari nu beau decît apă, și încep: dar ești ca un copil mic, ca o fată de pension, ar tre-

în așa stare fiind, cînd am deschis ochii și m-am văzut într-o oglindă, am înghețat de frică, crezînd că m-am înșelat, și m-am culcat într-o odaie străină, cu un străin alăturea. Închideți ochii cu toții și spuneți-vă un basm în minte, ca și cum l-ați spune altora, și veți vedea ce fericită stare este această lene.

Într-adevăr, cu toții au închis ochii, foarte convinși că vor gusta o fericire ciudată. În capul fiecăruia să deșira un basm. Unii rîdeau, alții să încruntau. Toți erau cu ochii închiși.

Cînd s-au deșteptat, trecuseră de orașul în care trebuia să rămîie.

LINIȘTE

Mariei Delavrancea

I

De trei ori l-am văzut în viața mea și rămăsese neschimbat: aceeași față, aceeași barbă căruntă, același mers oblu și capul plecat tot pe umărul drept. Aceeași liniște adîncă.

Și l-am văzut în mijlocul unei naturi așa de mîndre, că s-ar fi mișcat sufletul celui din urmă ticălos. Pieptul uriaș al Ceahlăului și Dîmbovicioara, despicînd în două creierii munților, pentru ca să-și deșire trîmba apelor sale reci și albăstrii, au descrețit fruntea veștejită a atîtor cartofori, au scăpărat în inima a atîtor zgîrciți o veselie streină de sunetul banului ș-au desfătat atîți nerozi de negustori cîți brazi și cîți mesteacăni sunt pe ceafa de piatră a acestor ținuturi fericite.

Apele se bat, rostogolesc bolovanii, umplu vultorile și sar peste stîncile lustruite; șipotele țîșnesc și-și azvîrlă sulul apelor reci ca niște arcuri de sticlă străvezie; munții să încalecă grumaz peste grumaz, pînă în slava cerului; călătorii admiră, rîd, petrec, beau pe mușchiul moale și blînd ca o catifea verde. Numai el privește așa de risipit, că parcă nu vede; ascultă zgomotul cascadelor și glumele celorlalți așa de nepăsător, că parcă n-aude; și să mișcă așa de ușurel și de încet, că parcă ar sta pe loc.

De trei ori l-am văzut și de trei ori mi s-a părut că văz o mașină perfectă, alcătuită în chip de om, a cărei mișcare dinlăuntru ar fi taina vreunui mecanic

de geniu, care ar fi voit să-şi bată joc de oameni şi de Dumnezeu: pe oameni înşelîndu-i şi pe Dumnezeu imitîndu-l.

II

La ora mîncării m-am aşezat la o masă din apropierea lui. Întotdeauna o linişte adîncă îl înghite ca într-un coşciug de plumb. Respiraţia nu i se simte. Privirea îi e pironită în farfurie. Mîinile i să mişcă c-o îndemînare şi c-o precizie de spaimă. Furculiţa, cuţitul şi lingura nu i se simt. Cînd porunceşte servitorului, glasul nu i s-aude. Mănîncă şi te îndoieşti dacă mestică. E cald. Sudoarea îi brobonează fruntea, îi picură pe vesminte; el nu se şterge; vîntul răscoleşte praful şi gunoaiele — căci lumea mănîncă în curtea birtului — vîrtejul trece peste dînsul; lumea zărvăie; mulţi se supără că nu sunt bine serviţi; el tace. Şi d-o lună de zile de cînd stă la băi n-a vorbit cu nimeni, n-a salutat pe nimeni, n-a întins mîna nimănui.

Dar o fi trist, o fi nefericit, o fi bolnav, o fi nebun... nimeni nu ştie. E liniştit ca un obosit care doarme, nepăsător ca un mort şi nepătruns ca o peşteră fără fund. Ceilalţi îl privesc nemulţumiţi, căci liniştea lui le insultă zgomotul şi uşurinţa lor. Şi mulţi îl arată cu degetul, şopăindu-şi:

— Cine o fi acest domn care trăieşte cu duşii de pe lume?

— Nu ştiu... Mi se pare că e un strein.

— Ce limbă vorbeşte?

— Aş! nici una!

— Ia priveşte la el: o ţuică, o sticlă de vin, trei feluri de bucate, pe cari le înghite fără să le mestece... Încolo: nu vorbeşte, nu rîde, nu se supără... Ce ciudat om!

— Vezi, zicea o doamnă frumuşică către un căpitan de tunari, ce galbenă şi ce întinsă piele are pe obraji mutul care mănîncă singur, care tace fără a se gîndi, care mănîncă fără a mesteca, care mişcă buzele şi nu i se aude glasul? Nu-ţi poţi închipui, dragă *Pol*, cum

îmi năspreşte nervii cu muţenia lui. L-aş săruta o dată dacă i-aş auzi glasul, i-aş da în genunchi dacă mi-ar spune cum îl cheamă şi, dacă ar face o beţie, aş fi în stare...

— Ce? răspunse căpitanul, dînd ochii peste cap şi rîzînd un rîs guturăit şi gros. Ce-ai face dacă s-ar îmbăta? Spune-mi, Mimi, c-aş vrea să ştie şi maiorul cînd o veni. Maiorul o să rîză cînd şi-o cunoaşte bine giuvaierul de nevastă.

Şi înghiţiră cîteva pahare de vin. Doamna se scobi în dinţi; rîse pe nas; deschise ochii mari şi galeşi şi îl bătu pe picior. Căpitanul îşi rezemase capul în mîna dreaptă, privind alene la masa acelui domn tăcut şi liniştit.

— Vrei tu, Mimi, să-i auzi glasul?

— Vreau, vreau, răspunse ea repede şi trînti un pahar cu fundul pe masă.

— Ce-mi dai?

— Ceva mai mult decît i-aş da mutului dacă ar vorbi.

— Bine, răspunse căpitanul.

Făcu semn unui chelnăr să vie şi, cînd se apropie de dînsul, îi şopti ceva la ureche, îi bătu din picior, îi zîmbi şi îi zise:

— Nu fi prost, mă, îţi dau un bacşiş bun.

— Şi eu, îngînă Mimi, fără să ştie despre ce este vorba.

— Ce ţi-a cerut acum? întrebă căpitanul pe chelnăr.

— Tocană.

— Tocană? Foarte bine... O să vorbească...

Chelnărul plecă, iar căpitanul făcu mîna copăiţă şi prinse o duzină de muşte. La unele le rupse aripele, la altele le strivi capetele şi, cînd chelnărul sosi cu tocana, le presără în sosul ei galben şi cleios, şoptindu-i:

— Du-i-o; e numa bună; acum o să vorbească.

Doamna pufni de rîs, îngînînd:

— Ce nebun eşti, *Pol*! Ce haz ai cînd te cam cherchelești!

Eram mîhnit de această cruzime, şi totuşi, abia îmi stăpîneam rîsul privind la scîrboasa tocană, care începuse să alerge.

Necunoscutul privi lung în farfurie și nu arătă nici scîrbă, nici supărare. Luă furculița, scoase liniștit, una după alta, toate muștile, tăcu și începu să mănînce, fără a se sinchisi de vecinii cari rîdeau cu hohote.

— Ce gugumănie rea! mormăii eu, revoltat de veselia căpitanului ș-a doamnei de lîngă dînsul, dar așa de încet, încît socotii că nimeni nu mă auzise.

Dar acel domn, singur și închis ca printr-un blestem la orce impresie tristă or veselă, ridică capul din farfurie, zîmbi o clipă ușurel și nepăsător. Se uită țintă la mine și tresării cînd îi auzii glasul:

— De ce te superi, domnule, ar trebui eu să mă supăr. Eu însă am un cîine cam hîrbar: de cîteva ori mi-a murdărit ghetele și niciodată nu l-am bătut. Și oamenii, ca și dobitoacele, sunt mai adeseaori murdari și proști, iar nu răi. Toată deosebirea e că oamenii, cînd sunt proști, murdari și răi, sunt mai proști, mai murdari și mai răi decît orce dobitoc.

Căpitanul îl auzi și tăcu. Vroi să fumeze și-și băgă țigareta cu focul în gură. Eu vrusei să răspund necunoscutului, dar el băuse cel din urmă pahar de vin, își luase pălăria și bastonul și, într-o clipă, să făcu nevăzut.

Fără voia mea, ca și cînd m-aș fi sculat în mijlocul nopții după un vis care te zăpăcește, mă sculai de la masă, fără să-mi plătesc mîncarea, și mă repezii după acel domn ciudat, fantastic, al cărui glas rece, disprețuitor și totuși blînd și bun îmi ațîțase atîta curiozitate, că nimeni și nimic nu m-ar mai fi stăpînit locului. Răsturnai scaunul, mă izbii de o cocoană bătrînă, care trînti în urma mea un „Hei! ce, ești chior, domnule?" și-o rupsei la fugă, simțindu-mă fatal atras de acel necunoscut bizar.

Cu toată graba mea și tîcîiala inimii, îl vedeam lămurit în minte: galben, cărunt, tăcut, disprețuitor, singur în mijlocul lumii ca într-un pustiu, și glasul lui, care mă tăiase adînc, ca o limbă de oțel rece, îl auzeam necontenit bănănăindu-mi în creier. În acest om simțeam o fatalitate care te amețește. O prăpastie adîncă care te țintuiește pe buzele ei și-i privești fundul adînc și înecat în negură. O melancolie frumoasă și înfiorătoare, ce te înduioșează, te zguduie

și îți risipește orce idee de viață, înfigînd în tine numai patima oarbă a necunoscutului.

L-am ajuns. Cu bastonul, cu mîinile în buzunar, cu capul plecat în jos, adus de spete, tresărind din vreme în vreme, el mergea încetinel, fără să i s-audă pașii și fără a arunca privirea în lături. Dar cum dete de șoseaua ce mînă, suind cotiș, către Nămăești și Rucăr, iuți pașii, scoțînd mînele din buzunarele bluzei. Ridică capul în sus, ca și cum ar fi fost furat de blînda frumusețe a caselor mici, albe, curate și înconjurate cu ogrăzii de pruni și cu porumbiști verzi și fîșiitoare; își plimbă în neștire privirea uimită din platoul Bughii în albia largă și pietroasă a Rîu-Tîrgului.

În dreptul unei case mici, pusă cam supt șosea, îngrădită cu lațe și ocolită cu măturică, cu creițe, cu fasolică și cu flori-domnești, abătu din drum, coborî p-o potecă, deschise poarta și, fără a se uita îndărăt, intră în curte, se urcă în pridvor și se făcu nevăzut în casă, trîntind ușa după el.

Firește, mă hotărîi să pîndesc în șosea.

Dădui tîrcoale în jurul casei, pînă cînd văzui ieșind din curte o țărancă voinică și frumoasă; mă luai după ea; intrai în vorbă: „Ba un' te duci, ba ce-ți pasă; ba ce să iei de la cîrciumă; ba o fărîmă de untdelemn, că mîine e sfînta duminică". La cîrciumă, mai dă-i o țuică, mai dă-i alta, mai dă-i și p-a treia, și vorba se dezleagă.

— Leliță, îi zisei eu, cum cheamă pe boierul găzduit de d-ta?

— Că zău, să mă crezi, domnișorule, nici eu nu știu. Unde te-apropii de dînsul... toată ziua tace; noaptea doar ce-l mai auzi bolborosind, singur în odaie, cu perdelele lăsate și cu ușea încuiată. Da', de, n-am ce zice, e om bun și plătește bine. Ce nu mă împacă sunt niște cărți ale lui cu capete de oameni morți, cu picioare jupuite... Doamne ferește!

Țăranca veselă, vorbă lungă și hazlîie, căzu la învoială că-mi închiriază odaia de alături de acel domn, pă „nu mai jos de doi poli, că la ea e curat, că e odihnă bună, că sunt țoale să te îngropi în ele pînă în

gît; şi, unde mai pui, umbră deasă şi prune de tot felul; mă rog, la cîte rămneşte inima omului".

A doua zi, pe vremea prînzului, luai geamantanul şi mă aşezai la noua gazdă.

III

În prima noapte nu putui dormi. Vecinul meu se plimbă în lungul odăii pînă la miezul nopţii, apoi îl auzii cum se încerca să puie zăvorul încet-încet, şi către unu-două din noapte oftă aşa de lung ca şi cum ar fi scăpat din mîinile cuiva care s-ar fi încercat să-l năbuşească. Mărturisesc că frica m-a apucat cînd l-am auzit că începe să vorbească: la început cîte-o vorbă nedăsluşită, apoi fraze întregi, la urmă mi să păru că citeşte şi, în sfîrşit, această scenă tainică se încheie cu un mare zgomot, făcîndu-mă să sar din plapîmă. Desigur trîntise nişte cărţi.

Mă lungii din nou în pat, cu ochii deschişi în întunericul odăii. Cîtva timp nu mai auzii nimic afară de şuietul jalnic al rîului.

Nu trecu mult, şi zgomotul d-alături se auzi iarăşi, dar de astă dată vecinul meu mi se păru apucat de furii. Se răstea, ofta, înşira cuvinte fără înţeles, rupea şi mototolea la hîrtie, ca şi cum ar fi smuls foi din vro carte. Îl auzii bine cum rîcăi de mai multe ori nişte chibrituri şi dăte foc la ceva care ardea repede. Se desluşea bine pălălăile supte de coşul sobei.

După acest foc, ce nu ţinu decît cîteva minute, el începu să se plimbe în lungul odăii, zicînd cu nespusă mînie:

— Da, da, foarte bine! încă unul! încă unul! încă un dobitoc care nu ştie ce vorbeşte! Aşa le trebuie. Şarlatani! Oamenii sunt proşti!

Niciodată n-am înţeles ca în noaptea aceea cum un om poate muri de frică. Vecinul meu plîngea. Eu nu puteam închide ochii. Desigur, vecinul meu e nebun. Dacă zăvorul de la uşa lui ar fi crîcnit, în neştire, atins de el din greşeală, eu aş fi îngheţat în acea clipă, aşa cum mă aflam, c-un pumn încleştat şi c-o mînă pe

frunte. Toate lucrurile în casă, masa, perdelele, scaunele şi soba se clătinau din loc, îmbrăcau forme de monştri, de cîte dihănii toate pot să treacă printr-o închipuire smintită de spaimă, şi dănţuiau, şi săreau, şi se strîmbau la mine, ca şi cum nebunia d-alături le-ar fi dat suflet şi plan d-a mă coprinde în vîrtejul ei fantastic.

Inima începu să mi se bată; răsuflarea mi se împiedică de cîteva ori şi, fără să ştiu de unde mai aveam putere, mă răsturnai cu faţa în jos. La ziua albă, somnul, bunul somn, mă fură cu odihna lui mîngăietoare.

M-am deşteptat după amiază. Nu-mi mai era frică. Mă întremasem. Odată închipuirea liniştită, mă simţeam, ca şi în ziua de mai înainte, legat de paşii acelui necunoscut.

— Nu se poate, nu e nebun. Un nebun aşa de cuminte e cu neputinţă... Mi-e ruşine mie de mine... Ce laş am fost!

Nu sfîrşisem bine de mormăit aceste cuvinte, şi luai nişte foarfeci de pe masa mea, intrai binişor în casă la vecin şi, măsurîndu-mi depărtarea ochilor p-o perdea de la fereastra lui, tăiai două rotocoale prin care puteam privi d-afară înăuntru odăii ca prin două sticle de ochelari.

Toată ziua am umblat încotro m-au dus picioarele. Am jucat popice la Crasan, m-am suit pe platoul Bughii, m-am dus pînă la Măţău. Toate cîte le admiram cu două zile mai înainte nu mai însemnau nimica. Natura mi se părea o secătură şi aşteptam cu nerăbdare ca noaptea să înghiţă farmecele priveliştilor, absorbit de aceste întrebări:

„Cine o fi acest om? De unde o fi venind? Ce fel de viaţă duce? Ziua liniştit şi noaptea în prada atîtor chinuri... Ce om este acest nefericit?"

Pe la miezul nopţii, văzînd că şi-a aprins lumînarea, am intrat binişor în curte.

Luna mi-era nesuferită, căci lumina din creştetul cerului să fi zis că este ziuă.

În vîrful picioarelor m-am apropiat de fereastra odăii lui. Mă suii pe prispa care ocolea de jur împrejur casele şi, abia respirînd de emoţie, îmi potrivii ochii

pe cele două rotocoale tăiate în perdeaua de la fereastră.

Vedeam bine în odaia lui.

Ca la un minut închisei ochii.

Era o crimă purtarea mea. Spionam un om atît de bun și de liniștit. Despecetluiam o scrisoare plină de taine, care nu-mi era adresată mie. Intram hoțește într-o conștiință închisă și nefericită.

Dar cînd deschisei ochii, toate grijile și gîndurile omenești, curate și înalte, să risipiră. O putere mai mare decît voința și cinstea mea mă țintui la fereastră.

El își lăpădase bluza și vesta.

Deschisese p-o masă mare de brad două volume groase, cu figuri negre și tablouri colorate. Deslușit nu vedeam cam ce reprezintau.

La gura sobii era un morman de scrum de hîrtie.

Să uită puțin pe una din cărți. Citi liniștit o pagină, apoi începu să se plimbe în lungul odăii, cu niște pași din ce în ce mai largi și mai apăsați. Obrajii lui, galbeni și fără pic de viață, se deschiseră, se luminară, se rumeniră puțin, dar așa de repede, încît înțelesei că acea căldură nu le era firească, ci, ca și cum l-ar fi dogorit un foc străin de sîngele lui, o gură de sobă încinsă, o izbire de soare în creștetul capului. Ochii lui, stinși și adormiți în orbitele întunecoase de supt fruntea lată și albă, se deschiseră mari, aprinși, scînteietori și începură a-i juca în toate părțile. Buzele i se dezlipiră, tremurară, apoi îndrugară cîteva vorbe pe care nu le auzii.

Mersu-i închis între cele două ziduri era o goană furioasă; și nu se întorcea din mers decît numai cînd era aproape să se izbească cu capul de pereți.

Se opri în mijlocul casei, se frecă pe frunte. Cînd ridică ochii în sus, erau încărcați cu lacrămi. Dădu din mîini, ca și cum ar fi vorbit cu cineva, și zise cu dezgust și cu revoltă:

— Of! of! să nu crezi în Dumnezeu, bine, dar să nu crezi în noroc? Idiot și ateu e acela care nu crede în soartă, în soarta care te încinge cu cercuri de fer de la naștere, în soarta pe care ți-o fată oamenii și împrejurările, lumea și moravurile ei. Viața nu e liberă;

viața e o sclavie și un joc de cărți; o carte fatală te prigonește zece generații întregi, dacă vitalitatea bestiii dintr-un neam nu se curmă mai degrab!

După aceste cuvinte făcu de cîteva ori pe nas „hî-hî" și să așeză pe un scaun de lîngă masă, își coprinse tîmplele în mîini, plecîndu-se pe-o carte.

Înmărmurisem privind și ascultînd fără să înțeleg nimic din cîte vedeam și auzeam.

După ce întoarse cîteva foi, o mînă îi căzu moloșit și greu pe tomul de alături și începu să plîngă ca un copil. Lacrămile îi picurau una după alta, repede ca o ploaie caldă, pe foile cărții, pînă cînd, neamivăzînd, desigur, rîndurile, se sculă de la masă, oftă adînc, ca și în noaptea trecută, și îngînă cu ochii în sus, ca și cum ar fi fost o femeie care se roagă la icoană:

— Dar eu tocmai așa am făcut, tocmai... Tuburile n-au răsuflat. Sîngele a avut tocmai căldura unui om pe deplin sănătos... și sînge mai curat ca al meu era cu greu de găsit... Nici-o boală n-am avut care să-și fi vărsat și plămădit în el elementele morții, acele milioane de atome vii care se revoltă și turbură și înfrîng tainica goană și primenire a vieții... Aș vrea să-mi dovedesc mie însumi că am greșit, numai astfel poate mi-aș birui lașitatea și mi-aș zdrobi viața ca p-un pahar din care ai băut pînă te-ai îmbătat și nu mai ai ce bea...

Și începu iarăși să se plimbe. De astă dată obrajii lui erau un amestec de galben, alb și vînăt. Mi se păru că tremură. După cîteva învîrtituri prin odaie, se repezi la cartea pe care citise, o zvîrli cu scîrbă de pe masă, o mototoli, îi smulse foile, răsuflînd pe nas așa de puternic încît îl auzii cum auzi din depărtare un cal speriat.

Adună toate foile, le îndesă în gura sobei, aprinse un chibrit și le dădu foc. Casa se lumină de vălvătăi. El, după ce arseră cele din urmă petice, se întoarse la masa de lucru și zise cu mulțumire rea:

— Da, așa le trebuie! Încă unul care nu știe ce spune! Încă unul care nu se mulțumește pe ce știe

și scrie volume întregi despre ce nu știe și nu-i este dat să știe!

Poate că erau trei ceasuri după miezul nopții. Luna scăpătase mult la vale. Mi-era răcoare, dar nu-mi venea să părăsesc locul de pîndă.

Era obosit; sta adus de mijloc, întors cu spatele la mine și rezemat în mîini de masa albă. După cîteva minute de gîndire se duse la un geamantan; îl deschise; scoase o cutie; se așeză pe un scaun; aruncă un picior peste celălalt; puse cutia pe masă; o deschise; luă din ea o lupă și un cuțitaș de oțel; își sumese mîneca stîngă pînă-n cot; își rezemă vîrful cuțitului de pulpa mîinii și zise liniștit:

— Desigur, sîngele meu n-a fost bun. O moștenire de la moși, de la strămoși, un faliment de sînge pe care l-am primit în vinele mele fără să știu, fără să vreau și fără ca ei să fi știut și să fi vrut.

Cum sfîrși aceste cuvinte, apăsă cu mîna dreaptă pe plăselele negre ale cuțitului, a cărui limbă subțire și sclipitoare îi pătrunse carnea. Cînd îl trase în sus, sîngele țîșni, îi alunecă la vale înroșindu-i cămașa strînsă ca un covrig în jurul cotului.

Și privea liniștit.

Pe mine m-apucă niște fiori reci d-a lungul spinării. Văzînd cum picura sîngele de la cot la pămînt, îmi simții ochii calzi de lacrime. De osteneală și de spaimă îmi veni amețeală. Închisei ochii și zguduii puțin cele două vergele de fier, de care mă înhățasem să nu caz.

Cînd mă desmeticii, dădui să privesc prin rotocoalele din perdea, dar nu mai văzui nimic. Clipii din ochi. Mă frecai bine pe frunte. În casă era lumină și totuși nu mai văzui nimic.

Deodată, începui să tremur. Două fășii de ger mi se strecurară prin amîndoi ochii. Tocmai în dreptul lor întîlnisem o altă pereche de ochi cari scînteiau ca doi ochi de pisică, uitîndu-se adînc într-ai mei. Eram prins. Mă simțise. Și îl auzii că rîde, zicîndu-mi:

— Nu e așa, vecine, că sîngele meu e roșu și bun? Nu e așa?

Un mort, dacă, printr-o minune, ar fi rîs și ar fi vorbit, n-ar fi rîs și n-ar fi vorbit mai rece, mai uscat și mai sinistru ca acea fantomă neagră care-mi bătu în geam.

Am rupt-o la fugă. Pe la poartă mi s-au tăiat picioarele și abia m-am tîrît, cîțiva pași, pe malul șanțului de la șosea.

Răsăritul bătea în profir. Cocoșii cîntau, lipăind din aripi. Brîiele de mușcele se zăreau într-o lumină leșioasă. Rîul Tîrgului venea cu șuietul său din depărtare. Iarba era udă.

Poate că de frig, or de frică, adormii și nu mă deșteptai decît numai la scîrțîitul asurzitor al unui car încărcat cu scînduri, coborînd de la herăstraiele din Rucăr. Soarele era sus.

Vegheasem toată noaptea în picioare; nu mîncasem; mă dureau coastele; mi-era frig; răcisem; amețeam. Mă prinse frigurile.

Intrai în odaia mea. Mă tolănii pe pat. Unde picai, acolo adormii.

Cît oi fi dormit nu știu, dar visam că se făcea că un prieten, cum arar se mai găsesc pe lume, mă mîngîia pe frunte și pe mîinile mele înghețate.

Mă deșteptai. Deschisei ochii și rămăsei încremenit cu ochii țaglă, așa cum eram, trîntit de-a curmezișul patului, cu gîtul strîmb și cu vinele de la gît supuse. Vroii să strig. Căscai gura, dar n-auzii nimic. În fața mea sta nemișcat acel om necunoscut. Privirea lui mi se părea că mă judecă, mă osîndește și mă execută.

— Nu fi copil, n-ai de ce să te sperii, îmi zise el blajin și mă potoli. Ai dormit în șosea; ai răcit; o să-ți treacă; nu e nimic; de tot te poți lecui, afară de dezgust și de îndoială.

Și văzînd că dau să vorbesc fără a izbuti, îmi luă o mînă într-ale sale, mă mîngîie, apoi începu să-mi vorbească, zîmbind:

— Am să-ți dau o sticlă de vin; s-o bei toată, să mănînci bine ș-o să-ți treacă. Sunt doctor, adică am învățat medicina și nu mai cerc să vindec pe nimeni. Diseară ai să afli tot ce ai vroit să afli. La toate am fost osîndit pe lume, dar să mă crează oamenii și

nebun, după ce sunt nefericit, ar fi mai mult decît mi-este dat să rabd şi să tac.

Mi-aduse o sticlă de vin, pe fundul căreia se vedeau mănuchiuri de ţintaură.

Şi plecă.

Am băut tot vinul. M-am dus la birt; am mîncat zdravăn, m-am rătăcit de-a lungul rîului pînă la podul care taie aproape pe la jumătate calea dintre Cîmpu-Lung şi Nămăeşti. Ţărancele, cu fotele roşii şi cu cămăşile albe, sumese într-un şold, nălbeau pînzele, copii desculţi şi numai în cămăşi groase şi ridicate pînă la burta lor, doldora de prune şi de mere, bălăceau prin şuviţele de apă ce se coteau din matca rîului iarăşi în matca lui.

Eu băteam cu bastonul pietricelele şi mă gîndeam cum, fără de voie, furam tainele unui suflet atît de bun ca al vecinului meu.

Morile vuiau de-a lungul apei, vînturînd prin spiţele lor late talazurile limpezi şi clăbucite de spumă. Pivele îşi bocăneau cracii groşi şi grei, bătînd, ghemuind şi strivind abalele.

IV

Pe înnoptate m-am dus acasă. Toate cîte îmi treceau prin minte despre acel om ciudat mi se păreau prostii şi nu-mi lămureau acea noapte fantastică.

Pe la zece ore uşa se deschise. El apăru în prag; îmi ticăi inima şi abia putui crede urechilor cînd îl auzii chemîndu-mă:

— Poftim la mine dacă vrei. Am ceai şi tutun bun. Şi-o să vorbim, mai ales că n-ai ştiut să-ţi stăpîneşti curiozitatea. Nu e bine să furi cu coada ochiului, nici să tragi cu urechea pe la geamurile oamenilor. Dacă te-ar plăti cineva pentru aceleaşi fapte, ţi-ar fi ruşine, ţi-ar suna în minte cuvîntul de *spion*... deşi nu plata, ci faptul înjoseşte.

Mă luă de mînă şi mă duse în odaia lui. Pe masa de brad erau două cărţi, două ceaiuri care-şi afumau aburii căldicei şi mirositori, şi cuţitaşul de hirurg pătat cu sînge închegat.

Cu frica în sîn, m-aşezai p-un scaun. El era în faţa mea. Aprinserăm cîte o ţigare. Sorbi de două-trei ori din ceai şi începu să vorbească, ca un om zăpăcit de gînduri, care nu ştie cum să şi le adune.

— Ei, ei, îmi zise el, oftînd uşurel, omul de cînd se naşte vine cu jumătate de soartă în el. Cînd un copil rămîne nepăsător la zgomote, la ocări, la bătăi, şi nu se gîndeşte decît la mîncare; cînd nu simte milă de cerşetori; cînd se îndoapă cu dumicatul din urmă, fiind sătul pînă în gît, mai bine decît să-l dea cuiva; cînd chinuieşte pisicile şi cîinii; cînd strînge lucru peste lucru, jucărie peste jucărie, acest copil a sosit cu jumătate de noroc în lume. Dacă împrejurările nu l-ar suci din calea lui firească, el, desigur, va fi, la mare, un calic, un nemilos, un necinstit, un egoist. Nu-i mai trebuie nimic ca să fie fericit, afară poate de puţinică deşteptăciune, pentru ca să-şi aleagă frizura bine, să-şi scuture hainele bine, să-şi lustruiască ghetele şi să minţă întotdeauna. Ai putea, aproape cu siguranţă, de la un mic semn, să deosibeşti, cu douăzeci de[1] ani înainte, care copil va ajunge un om procopsit şi fericit şi care va muri cum a şi trăit: sărac şi nefericit. Dacă pe la vîrsta de cinci-şease ani deschide nişte ochi blegi şi reci, nepăsători, mari şi uscaţi, nu mai rămîne îndoială că prostia simţurilor la el e în strînsă legătură cu prostia creierului, şi aceste două prostii sunt de ajuns ca să-l fericească o viaţă întreagă. Dacă, din contră, ochii lui se măresc şi se micşorează; dacă se strîng nervos în pleoape şi se desfac repede pînă la frunte; dacă clipesc fără ordine şi dacă mînia, ca şi bucuria lui i se aprind în luminile lor, e de ajuns ca să te încredinţezi că această viaţă care-i scapără în priviri porneşte dintr-un foc de viaţă din aluatul aprins al creierului, şi aceste două vieţi sunt de ajuns pentru ca să-l chinuiască întreaga lui viaţă, mai ales în lumea noastră, şireată şi proastă, lustruită şi ignorantă pînă la sălbăticie. Eu, neajungînd nimic şi necunoscîndu-mă nimeni, pot, fără să crezi că mă laud, să-ţi spui că din întîmplare am sosit pe lume un copil

[1] În textul de bază: douăzeci ani; corectat cf. ed. 1887.

viu, neastîmpărat, milos, necumpătat în toate, amestecînd rîsul cu plînsul într-o clipă, simțitor, dureros de simțitor, căci de mic nu deosebeam între o palmă ș-o vorbă rea sau urîtă. Un singur cusur aveam: eram sărac. Ș-a fost de ajuns...

Aci se opri din vorbă. Sorbi din ceai. Ridică din umărul drept și făcu pe nas de cîteva ori „hî-hî", ca și cum ar fi rîs. Apoi începu, clipind des:

— Nu știu dacă d-ta înțelegi pe deplin cuvîntul să-ră-ci-e?

— Îmi pare rău că-l înțeleg...

— Nu e vorba de sărăcia-lipsă, ci de sărăcia care te alungă să-ți slugărnicești viața în casele bogate ale parveniților. Pîinea ți se pare amară, vinul acru, hainele te ard, salteaua — umplută cu pietre, și perna pe care-ți pleci capul — înțesată cu mărăcini. Toți acești îmbogățiți prin șarlatanii și furturi sunt convinși că plătindu-ți un serviciu îți cumpără și viața. O, Doamne, dar te uiți cu scîrbă și cu milă la ei... Nu știu cum să-și îndulcească viața măcar d-ar avea vistieriile împărățiilor toate. Cu mult mai bine trăiesc cînii și slugile la vatra lor bogată și toantă. Sfîrșisem bine liceul. Urmam la medicină. Dam lecții la copiii unui falit milionar; copii răi, rău nărăviți, leneși și gugumani. După trei săptămîni vorbeam despre *progresele copiilor*. Eram la masă. El, un om gros în pîntece și în ceafă, închis și ciupit în obraji, ținea într-una că să-și facă copiii militari; milităria e *carieră sigură* mai ales cînd ai *cevașilea cheag*. Ea, o femeie uscată și naltă, înfiptă la vorbă, încăpățînată și necăjicioasă, nu lăsa de loc cu deputăția. Deputăția este o meserie care duce departe. M-am amestecat în discuție, căci mi-era silă să-i ascult. Le-am spus cît de multe lipsesc copiilor și cît de multe le mai trebuiesc.

— D-ta prea observi multe, prea știi multe și prea vorbești mult, îmi răspunse el, zuruindu-și inconștient banii din buzunar.

Pentru prima oară vorbeam cu ei. Pentru prima oară vorbeau ei cu mine.

A doua zi, bineînțeles, mi-am luat cărțile ș-am plecat în voia întîmplării. La douăzeci de ani, pe pămînt

și supt cer, lesne se încăputează un culcuș de trai.

După cîtăva vreme mă pripășisem la un mare funcționar. Dam lecții la o fetiță de șeapte ani, destul de frumușică, destul de deșteaptă, și destul de leneșe, și destul de răsfățată. Era primul și singurul copil la părinți. Acești oameni mi se păreau mai buni, mai de omenie.

El, om liniștit, nici prost, nici deștept, și nu învățase multă carte ca să-și vatăme inteligența sa mediocră. Ea era frumoasă, tînără, vie, îi plăcea discuțiile; nebună după *Rolla*[1]; recita[2] binișor *Le Saule*[3] și *Steluța* lui Alecsandri, mai ales acel singur vers genial și simplu: „Pe cînd eram în lume tu singură și eu", îl spunea minunat, cu toată melancolia, cu toată părerea de rău adîncă și omenească ce i se cuvine.

Aci iar își taie cuvîntul. De astă dată surîse iar amestecat cu acel „hî-hî" trist și obicinuit. Răsuci o țigaretă, o aprinse la lumînare; mă îndemnă să-mi beau ceaiul și începu să-mi povestească cu o ironie așa de ciudată, că parc-ar fi rînjit la cineva.

— Doamna era foarte bună cu mine. Vorbea, rîdea, discuta ceasuri întregi. Vroia să afle ce-mi place și ce nu. Ne certam mai pe toți poeții mari și, după ce mă ațîța la discuție, mă asculta privindu-mă lung și nemișcat, sfîrșind mai întotdeauna prin a-mi da dreptate și a-mi mărturisi că-i place grozav cum vorbeam și cum citesc.

Eu mă înroșeam și ea rîdea.

Ne făcusem destul de prieteni, doar nu ne ziceam pe nume și nu ne ziceam nici într-un fel.

Într-o zi discutam împreună dacă un vestit poet al nostru a iubit ori ba, ca un adevărat artist și poet, și dacă poeziile lui de iubire răspund la porniri adevărate și profunde. Ea zicea că da, eu susțineam contrariul.

[1] Vast poem al lui Alfred de Musset, publicat în 1833.
[2] În textul de bază: *recitea*.
[3] Una dintre cele mai cunoscute poezii ale lui Alfred de Musset, publicată în 1830.

— Ce vrei, acele versuri ușoare, limpezi, bogate, acele comparații fericite, acea credință în dragostea lui sunt niște dovezi puternice că poetul a simțit și a știut să spuie ce simte.

— Nu, eu nu sunt de părerea d-tale, îi răspunsei eu. Versurile lui sunt ușoare pentru că nu spun nimic. O muzică de silabe nu poate fi decît ușoară. Limpezimea lor le vine nu din profunditate, ci din indiferență. Cînd spui lucruri pe cari orice om de bun-simț, tolănit fără grije pe o sofa moale, le poate spune, ar fi și păcat să nu fii limpede, mai ales cînd toată viața ai ciripit în versuri. Comparațiile lui, în genere, ca toate celelalte figuri, sunt, după formă și după cum tind să lumineze și să învieze o idee, nefirești și școlărește căutate. Bogăția la el e lipsită de mișcarea și de căldura vieții. Tocmai felul acestei bogății dovedește că scriitorul nu vede, nu simte și nu înțelege[1] deodată. Cînd vede și simte, nu înțelege; cînd vede și înțelege, nu simte. Și cînd vede, simte și înțelege, atunci desigur că este vorba despre ceea ce omului ordinar de tot nu i-ar trece prin minte. Atîtea diminutive, atîtea figuri căutate și moarte, atîta nepătrundere în inima omenească, atîta cumpătare în vers, atîta blîndețe de simțire, atîta duioșie de cuvinte, toate acestea ți-arată pe omul cu temperament moliu și fericit. Aș putea zice că numai cînd descrie ce vede și însemnă ce umblă în gura poporului, numai în aceste cazuri e destul de bine, este chiar un artist desăvîrșit. Iubirea, ca și toate celelalte patimi ce nu se pot vedea, pentru el au rămas comori ascunse, pe cari niciodată nu le-a putut găsi. Cine iubește are căldura logică și retorica temperamentului lui, nu se încurcă în imagini și în cuvinte ce trec prin mintea oricărui școlar bun și moșier deștept.

Ea mă luă de braț și eu tresării. Mi-era cald. Mi-era silă. Nu înțelegeam bine. Mi-era frică. Toată vitejia de cuvinte pieri. Amuții, fără să-mi dau seama bine de ce. Și nici acum nu-mi aduc aminte dacă, plimbîndu-ne prin odăi și iarăși întorcîndu-ne pe urmele noastre, am scos vreo vorbă.

[1] În textul de bază, *nu o înțelege;* corectat cf. ed. 1887.

Pentru prima oară prietenia ei mă umilea. Dacă ar fi fost o femeie după drumuri, dacă nu m-ar fi plătit și nu mi-ar fi dat să mănînc, mi-ar fi făcut plăcere căldura brațului ei rotund apăsat într-al meu; aș fi iubit-o... dacă n-aș fi apucat să cred că este cinstită.

Mă surprinsese. Mă uimise. Îmi răsturna toate credințele mele. Și mai ales cînd a auzit clopoțelul de la ușe, ș-a tresărit la brațul meu, și-a alergat veselă și mîngîietoare înaintea bărbatului său, îți mărturisesc că am înghețat în picioare.

Și mi-a făcut un rău nespus cînd mi-am simțit naivitatea sîngerată și cînd curățenia iluziilor mele mi s-a părut că este o curată prostie. Nu este simțire nobilă care să nu se zguduie cînd vrăjmașul ei ți-o surprinde dormitînd și ți-o izbește repede.

Toată noaptea, un singur gînd am tors în creier. Dacă a cercat să mă iubească, desigur că mîine mă va urî. Am fost atît de neghiob și de rușinos cu dînsa, am văzut-o atît de înjosit prefăcută între mine și bărbatul său, încît ea o să vază în mine un frate nesuferit, care surprinde păcatele unei surori mai mari.

O săptămînă nu mi-a vorbit. Ea tăcea, eu tăceam. Altă greșeală de care vedeam bine că-i pare rău. Nevorbindu-mi, ea simțea că se acuză de o vină care poate că nu fusese decît un caprițiu ușor și trecător, o pompare mai repede a sîngelui spre creier, o amețeală a închipuirii, o iluzie ce arunca pentru o clipă drepturile bărbatului asupra unui tînăr necunoscut...

După o săptămînă, într-o sărbătoare, ea veni spre mine. Eram singuri. Zîmbi, dar trist și răutăcios. Și, ca și cum și-ar fi adus aminte de ieri, îmi zise:

— Va să zică, d-ta susții că ce admiră o lume toată sunt niște copilării rimate, că lumea se înșeală și că numai d-ta ai dreptate...

Nu știu cum — parcă nu mi s-ar fi întîmplat nimica — prinsei la vorbă, și învîrtește la foi, și despică la versuri, și înhață figurile cari mi se păreau mai ordinare și mai nepotrivite și, cînd socoteam, după vechiul

și prietenosul obicei că ea o să mă aprobe, o auzii că-mi zice c-o mînie ascunsă cu mult meșteșug:

— D-ta prea citești multe, prea știi multe, prea observi multe și prea vorbești multe...

În acel minut, ca printr-o minune, mi se păru că văz supt pielea ei tot organismul brut al falitului. Aceeași frază, aceleași cuvinte, aceeași mînie și același dispreț.

Aș fi dorit să-i spui: „Puteai să mă dai pe ușe afară ceva mai puțin crud". Curajul mă părăsi. Cine crede că dreptatea are și îndrăzneală nu știe ce spune.

A doua zi am plecat și de la înaltul funcționar. De astă dată trist, cu un început de îndoială, de dezgust și de nu știu ce boală, ale căreia efecte fizice le simțeam pretutindeni, dar mai ales în creier.

Neputînd sta la nimeni, m-am hotărît să mă fac copist, pentru ca să pot sfîrși medicina.

În secția noastră trebuia să facem un raport ministrului de domenii.

Șeful de birou mi-a dat să-i copiez ciorna acestui raport, ciornă lungă de mai multe coale, fără nici-o ordine, fără nici-un înțeles; greșeli de fraze, de cuvinte, de punctuație; greșeli de logică, motive slabe; lipsă de studii; lipsă de fond, lipsă de formă.

Am arătat șefului cîteva greșeli prea grosolane din sumedenia de nerozii.

— D-ta prea știi multe, prea observi multe...

Desigur, toată lumea se învoise ca să mă tortureze cu aceleași cuvinte nesuferite.

Șeful meu fusese rău, dar înzecit de rău pentru mine, fără să știe. Nemaiputîndu-mă stăpîni, cercai să-i dovedesc cîtă dreptate am. Era nimicit în fața maimicilor săi. S-a înroșit sfeclă, a bătut cu pumnul în masă, căci avea ciudata manie d-a imita pe ministrul său, și mi-a răspuns furios:

— Nu ești bun de nimic! Te amesteci în toate ca mărarul. Ei, ce e? O să cază cerul pe noi? Ce este un raport? Un raport... Un raport... Parcă o să-l citească d-l ministru... că altă treabă n-are...

— Nu știam că d-l ministru cere rapoarte pe care nu le citește, răspunsei eu.

— D-ta prea vorbești multe! Să-l copiezi așa cum e! Cu aceste cuvinte îmi întoarse spatele, mormăind: Poftim, tocmai cin' s-a găsit!

Am tăcut, deși fierbea sîngele în mine.

Și de cîte ori, discutînd cu prietenii mei, veneam cu vro idee nouă, pe care nu o puteau afla în lecțiile nenorocit de mărginite ale doctorilor noștri, toți sfîrșeau cu o ironie rea și înțestată:

— Mă, dar multe mai știi și mult mai vorbești!

La primul examen de anatomie răspundeam profesorului după același autor după care își jefuia el lecțiile. Asupra unei dezvoltări mă opri din vorbă:

— Ce autor susține aceste lucruri?

I-am spus numele pe care-l cunoștea destul de bine.

— Nu e adevărat!

— D-le doctor, e așa cum spui eu. În cea din urmă ediție are o notă de două pagine care nu se găsește în primile ediții.

— Destul, n-o să învăț carte de la d-ta!

Așteptam rezultatul examenului. Eram galben. Tremuram de necaz. Doctorul Marcovici[1] tocmai ieșea din cancelarie necăjit, strigînd cît îl lua gura:

— Bravo! are dreptate elevul, și îl respinge! Profesor de *buchi*, iar nu de facultate!

Cum mă văzu, mă înhăță de haină.

— Bine, nene... ai căzut la examen! Și, după o înjurătură strașnică, zise restit: Măi frățioare, ești băiat sărac și știu că înveți carte, dar de ce nu-ți păzești gura? Cînd un guguman susține că n-ai dreptate și cînd acel guguman ți-e examinator, închide gura și taci. Cazi la examen pentru că ai citit p-o ediție nouă, și el nu are decît pe aceea pe care a tradus-o pe de margini cînd învăța la școală. Și nu știu ce i-ei mai zis, că ține într-una că ești obraznic și că vorbești

[1] Marcovici Alexandru (1835—1886), medic român; a făcut studii la Paris. Profesor de clinică medicală și terapeutică la Facultatea de medicină din București.

prea mult. El e ignorant și afon. De, ce să-ți faci!...

Am rămas uimit. Pămîntul mi se învîrtea supt picioare. De m-ai fi tăiat, n-ar fi curs picătură de sînge.

Mă dusei acasă.

Era noapte și lumînarea mi se isprăvise în sfeșnic. În mine se hotărîse desăvîrșit caracterul revoltatului. Stam lungit în pat, cu ghetele în picioare și cu pălăria turtită.

Pentru ce toți oamenii îmi impută că vorbesc mult? Pentru ce și prietenii, și cei pe cari abia îi cunosc, și ignoranții, și cei cu carte, și perverșii, și cei blînzi din fire, și faliții, și șefii de birou, și profesorii, și copiii, sunt, toți cu toții, contra mea de cum oi deschide gura? Desigur, văz lămurit toate aceste nedreptăți cari mi se fac.

În capitala noastră de parveniți, de negustori, de străini, de declamatori, de șireți, de ignoranți, inteligența în medie e mai jos decît mediocră. Creierul e condamnat la adevăruri ordinare. Gîndiri personale nu se petrec în mintea leneșe și slabă a orașului. Și cînd ceea ce frămînți și arzi tu vreme îndelungată, în cutia de os a capului, izbucnește afară, ca o lumină vie, cel care te ascultă e amețit; ba, mai mult, creierul lui simte durere, căci e zguduit din acea adormire obicinuită și fericită. Mintea ta taie cărările bătătorite și ordinare ale minții lui. O singură vedere personală, adîncită, spusă într-o formă mai energică, e de ajuns ca să-i ridici un stăvilar peste care nu poate sări decît cu o muncă grea și cu o cădere și mai grea de partea cealaltă. Iacă ce trebuie să însemneze că eu vorbesc prea mult. O singură frază sau două ore de vorbire e același lucru: dacă îi trezești din somn, dacă îi pui pe gînduri și le turburi odihna, vorbești prea mult. Ei însă pot să-și spargă urechile zile întregi; ceea ce îndrugă e blînd, trece prin mintea oricărui hidrocefal, e ușor, e liniștit, e copilăresc, e vechi, e știut, este în proprietatea tuturora, nu ațîță viața moleșită din capul adversarului, nu o aprinde și nu o arde mai

grabnic decît în somn, deci ei vorbesc puțin, cuviincios și înțelept.

Cînd mi-am deslușit acea prigonire a tuturora contra mea, era prea tîrziu, căci revolta era înveninată de dezgust și de dispreț.

Revolta te răscoală contra lumii, dezgustul te face să cazi în mijlocul ei, disprețul te exilează din ea. Ești străin și singur într-ai tăi și în mulțime. Vorbesc o limbă din care nu înțelegi decît cuvintele dezlegate. Duc o viață pe care nu o esplici decît ca și pe viața unui cîine: nu mai e nici urît, nici frumos, nici cinstit, nici necinstit, nici bine, nici rău. Niște mașini cari sfărîmă, macină, moaie, dospesc, împrăștie, ard și să mișcă: unele fac explozie, altele se odorogesc, altele se duc la treapăt, și prea puține aleargă în neștire, în goana vieții, ținînd frunte tuturora, zdrobind tot ce întîlnesc în cale și, totuși, neștiind, în această vijelie a patimilor mici și murdare, nici de unde vin, nici pentru ce, nici încotro se duc.

M-am închis în mine; am tăcut; mă uitam lung, zîmbeam, ascultam, închideam ochii.

Așa de învrăjbit tăceam, încît prietenii au început să șoptească:

— S-a prostit savantul; decît „da" și „nu" nu mai știe să mormăie.

Și nici n-aș fi înțeles ce fel de oameni și ce fel de prieteni mi-ar fi fost dacă, cînd vorbeam, nu m-ar fi acuzat că vorbesc mult și cînd tăceam nu m-ar fi acuzat de prost.

Mai tîrziu mi-au scornit una și mai boacănă: „Vorbea prea mult, tace prea mult — de netăgăduit, fazele nebuniii".

Și cînd asemenea zvonuri mi-ajungeau la urechi, dam din umeri, mă gîndeam cînd la fierea unuia, cînd la turtirea frunții altuia, cînd la prea multul sînge a lui X, cînd la anemia cutăruia, și sfîrșeam socoteala îngînînd liniștit:

— Firește, la început se purtau cu mine ca niște cunoscuți, apoi ca niște prieteni, mai apoi ca niște amici și acum ca niște frați.

V

Am trecut doctoratul cu mult succes.

Teza mea era o lucrare deosebită. Grămădisem în ea multe observații și multă citire.

La un consult, d-rul Marcovici — care mă iubea și respecta în mine, el, vorbărețul, pe omul tăcut, el, omul de geniu, care n-avusese unde să se dezvolte, pe omul de talent sărac și nebăgat în seamă — m-a chemat și pe mine ca să-mi dau părerea.

Era la un bolnav bătrîn, văduv și uscat de o ftizie lentă, nesimțită, împiedicată în drumul ei de bunul trai și de desele călătorii în țările calde.

După o lună l-am pus pe picioare.

Peste cîteva zile am primit o scrisoare de la bătrîn. Mă ruga să viu pe la el. Cum m-a văzut, m-a strîns de mînă foarte prietenos. Mi-a mulțumit de buna îngrijire în timpul boalii și, mai nainte de a-i putea spune vreun cuvînt, îmi zise repede:

— Nu, nu, d-le doctor, Marcovici m-a încredințat că numai și numai d-ta m-ai scăpat. Și Marcovici e doctor mare, cinstit și sincer.

Am mîncat la el. Și-a fost de ajuns.

Mîncam de trei ori pe săptămînă la bătrîn.

Avea o singură fată, de 18 ani. Micșoară, delicată, blîndă, sfioasă, ușoară la mers, nu i se auzea decît fîșiitul mătăsos al rochilor sale învoalte[1]. Palidă, cu nasul subțire, cu gura mică, cu buza de jos răsfrîntă puțin, cu două gropițe în obraji la orice zîmbet, cu ochii albaștri migdalați, umezi, buni și limpezi, puși supt niște arcuri de sprincene subțiri și pierdute în tîmplele ei albăstrii. Părul bălai, tremurînd fir cu fir la fitece mișcare a capului, i se lăsa din creștetul frunții în cosițe mlădiate după urechile ei mici și albe.

Niciodată n-am întîlnit o ființă a cărei viață dinlăuntru să se zugrăvească mai bine în mlădierea moale a trupului[2], în pielea străvezie a obrajilor, în privirea melancolică și blajină a ochilor și în glasul dulce, tremurător, prelung, ca un cîntec ce se perde în depărtare. Voință slabă, aproape moartă; simțire caldă, delicată, dar vagă. O impresie plăcută, primită prea repede, pentru ea era o adevărată durere; tresărea ca și cum s-ar fi tăiat; se rumenea, își pleca fruntea în mîini și ochii i se umezeau; plăcerea și durerea în ea erau așa de împletite, că nici una, nici alta nu puteau naște și trăi decît împreună.

Surîsul ei era melancolic; veselia ei era tristă; mulțumirea ei adîncă o slăbea, o moleșea, o așeza încetișor pe scaun, ca și cum ar fi fost amețită de friguri. Era o minune ciudată: tăcută, blîndă, suferind și neavînd nimica, nevoind nimica, necăutînd nimica, întotdeauna pe gînduri, privind liniștit și departe, ca și cum și-ar fi desfășurat ziua ceea ce visase noaptea.

Așa cum era, te mișca, te atrăgea în atmosfera palidă și tristă ce plutea și se învîrtea în jurul ei.

Neavînd răbdare și plăcere de a citi, cîntînd la piano rar și încet, să fi zis că supt degetele ei piano era un pieptene de oțel care-și zbîrnîie dinții de un mosor pătruns cu ace; fiindu-i silă să se gătească; neplăcîndu-i plimbarea, lumea și zgomotul, mintea i se încheia cu cîteva adevăruri aflate de ea singură și spuse atît de simplu, încît de multe ori mi se părea că nu spune nimic. Mai tîrziu m-am încredințat că acest cap delicat, neavînd nici un grăunte de cultură, neînvățînd nimic din discuțiile oamenilor, de cari fugea prin instinct, brodea uneori adevăruri de o profunditate uimitoare.

Cunoștea viața, înțelegea natura printr-un soi de devinare[1] învălmășită în imaginele ce-i aprindea în creier. Și în tot ce văzuse i se părea că domnește neclintit o armonie desăvîrșită și neînțeleasă.

Era dar o minte înaltă dar săracă, o naivitate curată dar bănuitoare, o mută care-și vorbea sieși prin gesturi, prin monosilabe, prin încremenirea trupului drept pe

[1] În textul de bază: *învoalate;* corectat cf. ed. 1887.
[2] În textul de bază: *sufletului;* corectat cf. ed. 1887.

[1] De la *deviner* — a ghici (fr.).

picioare ș-o goană de priviri ca două săgeți cari se duc alături, departe, departe, dincolo de zarea care-ți joacă înaintea ochilor și de care niciodată nu te poți apropia.

O vijelie vine; norii se grămădesc; lumina se posomorăște; fulgerile scapără lăncile lor de foc, frînte pe marginile negre ale norilor; ploaia de vară cade șiroaie bășicate. Ea privește lung, neclipind, apoi întoarce spatele acestei lupte înfiorătoare și ridică din umărul drept. A privit, a înțeles în felul ei, și-a desfășurat gîndurile și-a vorbit prin ridicarea umărului.

Seara, la ceai, cîțiva prieteni d-ai casei vorbesc despre cruzimile războiului cu Franța, despre nerușinările sceptice ale politicei noastre. Femeile vîntură intrigele obicinuite ale capitalei. Ea ascultă fără să se miște. Și, după multă vreme, cînd ce a auzit s-a îmbucat într-un sistem al ei de a rîndui lumea, zice blînd:

— Oameni... Oameni... Bieții oameni!

Și în aceste crîmpeie de gîndire își grămădea toată filosofia de un dezgust anemic, organic și nevinovat.

Mintea ei rînduia imagini fără cuvinte, înțelegea și dezlega ca o surdo-mută. Și melancolia și-o desfășura prin gesturi întocmai cum un pianist și-ar executa un caprițiu pe un dactilion.

În cuvintele „Oameni! oameni!" spuse de ea încetinel și pe gînduri, ca un copil care ar cere apă buimăcit de somn, eu simțeam cum vrea de lămurit să spuie că oamenii sunt răi, sunt proști, sunt grosolani, nefericiți și fatal tîrîți, din firea lor, în războaie, în intrigi, în calomnii, în brutalități, în vecinică neodihnă.

O înțelegeam pe deplin.

Și niciodată nu mi-a dat de ochi ca doi oameni cu naturi deosebite, pe căi deosebite și din cauze cu totul contrarii, să ajungă a se întîlni, a se simți, a se înțelege, a se potrivi și a se iubi fără voia lor, cum ni s-a întîmplat nouă.

Ea bogată, eu sărac; ea curtenită, eu izgonit și disprețuit; ea slabă, mică și palidă, eu voinic, mare și rumen; ea slujită de o familie întreagă de slugi, eu

slugărnicind tocmai cînd viața are mai mult amor propriu și mai curat entuziasm; ea ignorantă ca un copil ce abia se înalță cletinîndu-se pe picioare, eu obosit d-atîtea tomuri, d-atîtea experiențe, d-atîta știință de carte și de meditații, cît abia poți înghesui într-o bibliotecă; ea trăind o viață de vise, eu reducînd lumea la o mașină care se mișcă și se cumpănește pe picioare și pornește în tăria unei mișcări inițiale care nu se stinge decît atunci cînd oasele se usucă, mușchii seacă, nervii se apătează și arterele se îngroașe. Astfel ne întîlnirăm pe aceeași cale.

Și totuși, cîtă asemănare: ea tăcînd și disprețuind din lipsă de viață, din cauza unui sînge subțire, sărac de acele milioane de globule roșii, vii, calde, sărac de focul vieții cari arde și se aprinde tot atît cît arde; eu tăcînd și disprețuind din cauza unei vieți colosale, izbită, strînsă, închisă, neînțeleasă, ghemuită și insultată de prostia neumană a lumii în care mă învîrtisem.

Într-o zi — venisem cam devreme pentru masă — îmi întinse mîna. Mîna era rece, slabă, moleșită, ca o blană de pisoi mic.

I-am strîns-o într-a mea.

— Ce mînă caldă ai, îmi zise ea. Ah! și ce bună căldură! o simț cum mi se ridică pînă la gît, pînă la cap...

Nu știam ce să-i spui. Pentru întîiași dată o auzeam vorbind mai mult.

— Da, urmă ea, ai o căldură care-mi dă viață. Numai șuvițele de soare ce să strecoară în odaia mea mă fac să simț aceeași plăcere.

Tăcu. Începu să tremure, fără să-și ia mîna din mîna mea.

— Poate că nu ești bine...

— Ba nu, sunt bine, dar poate că nu sunt întreagă... Nu sunt ca ceailaltă lume... O gălăgie îmi face rău... Un rîs nestăpînit îmi face rău... O vorbă rea spusă pe socoteala altuia îmi face rău... Cum își bate ceaiul cu lingurița bancherul cel pleșuv și cum și-l soarbe de lacom și de gras îmi fac rău... Glumele necuviincioase ale cocoanei Eugenia îmi fac rău... Graba tînărului moșier, cu care vroiește să mă slujească, îmi face rău...

Laudele mincinoase ale prietenelor mele îmi fac rău... Iacă de ce sufer... Încolo, cînd sunt singură, mă simt liniştită... Sunt bine fără a simţi acest bine... Lumea se învîrteşte în minte ca un haos de umbre rele... Numai d-ta îmi faci bine, fără să ştii, ascultînd, tăcînd şi cîteodată speriind cu cîteva cuvinte prostia fricoasă a celorlalţi...

Mă înroşisem.

M-am uitat apăsat la dînsa. Rumenise în amîndoi obrajii, şi ochii ei albaştri şi mari, pironiţi în jos, erau încărcaţi cu lacrămi.

Nu ştiam ce să-i spui.

Îmi venea s-o mîngîi, îmi venea s-o sărut. I-am întins o mînă pe umăr, apoi, fără să vreau, am apropiat-o de gîtul ei alb, am ridicat-o mai sus şi-am lăsat-o să alunece uşor pe rotunjimea obrazului pînă supt bărbia palidă şi străvezie ca un măr de ceară.

A trecut o lună de zile. În tot acest timp nu mi-a vorbit.

Dar mă privea lung, mă căuta, mă îngrijea la masă, la cafea şi la ceai, mă ruga din ochi să mai stau serile cînd ceilalţi oameni se risipeau pe la casele lor. Cînd slujnica îmi aducea dulceaţă, se uita cercetător la linguriţă, la paharul cu apă şi mai ales la dulceaţă, poruncind întotdeauna numai din dulceţurile cari, după cum băgase ea de seamă, îmi plăceau mai mult.

Îmi dădea mîna.

Mă îngrijea.

Se uita la mine.

Se gîndea.

Tăcea.

Atîta tot.

Eu nu cutezam să crez nimic. Şi mărturisesc că mie, celui izbit şi dezgustat, că mie, celui obosit, sceptic şi mort înainte de a trăi, îmi plăcea atît de mult, încît mi-era spaimă de ideea că i-aş fi indiferent.

Mi-era dragă ca un caz rar, de o stare patologică ce putea trece drept stare fiziologică. Puţinătatea de viaţă îi ucisese toate pornirile brutale, lăsîndu-i neatinsă puterea de abstracţie şi de idealizare. Chiar la trup, această sărăcie de viaţă o oprise la acele mărimi,

cumpeniri şi forme delicate şi naive peste care natura, de regulă, pune apoi carne, carne şi iarăşi carne, pentru ca prăsila ei să poată birui toate vrăjmăşiile ce se ridică contra vieţii.

Îmi era dragă ca un suflet rar aruncat în neştire în lumea nesimţitoare, mojică, fudulă, putredă de mici vіţii cari se înnoadă mai mult cu prostia decît cu marea dăstrăbălare a nervilor.

Mi-era dragă pentru că pălmuia cu despreţul tăcerii toată nerozimea guralivă şi înţepată ce mişuie pretutindeni, în saloane, la mese şi mai ales acolo unde ordinea firească ar avea nevoie de mai multă sfinţenie şi tăcere.

Mi-era dragă pentru că la nimeni ca la dînsa senzaţiile nu se ridicau şi nu se topeau, în stare de sentimente, mai curat, mai nobil.

O iubeam şi mi se părea o cumplită ruşine de a-i mărturisi că o iubesc.

Pe la începutul lui iulie, într-o zi, bătrînul mă deşteptă din somn fără de veste.

— Doctore, îmi zise el zguduindu-mă de braţ, fata mea e bolnavă.

Am sărit din pat.

M-am îmbrăcat înaintea lui într-o clipă.

Neputînd să-mi potrivesc legătura, am rupt-o.

Cînd m-a luat de mînă ca să mă sui în trăsură, m-am suit, dar am sărit dincolo. Dorinţa de a pleca, de a mă duce, de a o vedea mă zăpăcise. Mi se părea că trăsura nu mai porneşte, deşi nici bătrînul n-avusese vreme să se suie alăturea. Am ajuns. Eu cel dintîi am pus mîna pe clanţa uşii de la odaia ei.

— Doctore, n-ar fi bine s-o vestim, ca să ştie, ca să...

M-am înroşit.

Ea era întinsă în pat, cu ochii închişi, cu tîmplele înrourate de sudoare, c-o mînă pe frunte şi acoperită pînă la gît c-o velinţă albă.

Am rămas singur cu dînsa. Mi-am apropiat un scaun de pat. I-am luat o mînă într-ale mele. La toate întrebările îmi răspunse galeş şi blînd:

— N-am nimic, n-am dormit astă-noapte. N-am nimic; m-am gîndit. N-am nimic. Oh! Aş fi dorit să nu te întîlnesc niciodată, şi doresc să te văz totdeauna! Dacă îndrăznesc atît de mult e tocmai fiindcă mi se pare că mi se va sfîrşi viaţa, că nu mai pot trăi, că nu m-auz decît dintr-o depărtare nedeslușită. Visez, visez. Poate că sunt bolnavă, dar n-am nimic...

Înmărmurisem. Mîinele îmi tremurau. Gîngănii cîteva cuvinte idioate. Mă plecai să-i sărut mîna şi, stînd cu buzele pe mîna ei, nu izbutii s-o sărut.

— Nu e aşa, doctore, întrebă ea oftînd, nu e aşa că lumea şi viaţa sunt aşa cum ţi se par ţie? Nu e aşa că lumea şi viaţa sunt în cap la noi? Că dacă sunt rele sau bune, sunt la noi în închipuire rele sau bune? Nu e aşa că dacă iubeşti pe cineva îl iubeşti fiindcă ai găsit un om care intră ca într-un calapod în omul-iluzie care s-a născut şi trăieşte în cap la tine? Nu e aşa că dacă urăşti pe cineva e că acest cineva îţi poceşte iluziile tale, intrînd în ele tocmai ca un cocoşat care s-ar înbrăca cu vestmintele unui om bine făcut?

— Da, da, i-am răspuns eu, minunîndu-mă de atîta adîncime de minte într-un cap ignorant ca al unui sălbatic.

— Doctore, eşti omul care mi se născuse în minte şi pe care mi-era frică să-l caut... Dacă crezi că n-o să mor, iubeşte-mă... Dar numai dacă crezi că o să trăiesc... Oh! aş vrea să trăiesc! Aş vrea să trăiesc! Acum, aş vrea să trăiesc...

Plîngea fără zgomot, ca şi cum şi-ar fi adus aminte de-o fericire uitată. Lacrămile i se spărgeau între gene, alunecînd la vale şi p-un obraz, şi pe celălalt. Îi săruntam mîna, repetînd într-una:

— O să trăieşti!... O să trăieşti!...

Apoi îşi retrase binişor mîna de supt buzele mele, zicîndu-mi:

— Du-te, te rog, aş vrea să dorm... După un somn lung, odihnitor, o să mi se pară că tot ce ţi-am spus ţi le-aş fi spus de un an de zile... Altfel, mi-ar fi ruşine să te privesc drept în faţă...

Bătrînul mă aştepta în pragul camerii.

Cum mă văzu, mă luă de mînă, mă tîrî la el în odaie, mă aşeză pe un fotoliu, întrebîndu-mă pripit:

— Ce are? E bolnavă greu? Ce are? D-ta ştii că eu numai pe ea o am! Ce are?

— Nimic. N-are nimic. Şi dacă ar avea ceva, nici doctorul n-ar putea să-i dea vreo reţetă, nici farmacistul n-ar putea să prepare reţeta, dacă doctorul i-ar da-o.

— Va să zică, poate fi primejdie mare, zise bătrînul, ţintuind ochii spăimîntaţi asupra mea.

— Da, pentru că iubeşte...

— Pe cine? întrebă bătrînul tresărind.

— Mai bine ar fi să-ţi spuie ea...

Bătrînul se uită în ochii mei.

Cînd am plecat, mi-a dat mîna de trei ori; de trei ori m-a dus pînă la uşe şi iarăşi m-a întors; apoi mi-a şoptit:

— Aş dori să fii d-ta...

Am plecat. Mă împiedicam de pietrele de pe strade, deşi mergeam cu capul în jos. Cînd am intrat în casă, un client mă aştepta, voind să mă consulte. I-am scris o reţetă.

— Ah! n-o să mai fiu singur! N-o să mai fiu singur!

Acel domn mi-a luat reţeta. M-a privit ciudat, a plecat şi cînd a ajuns în mijlocul drumului a rupt reţeta şi-a aruncat-o în vînt. Bucăţelile de hîrtie pluteau legănîndu-se. Clientul şi-a mai aruncat privirile încă o dată îndărăt. Desigur, credea că sunt nebun. Eu am rîs cu poftă şi m-am tolănit pe-o canapea. Am adormit.

VI

Aci îşi tăie povestea. Sorbi de pe fundul paharului ceaiul rece şi gălbui ca chihlibarul, îşi trecu mîna peste fruntea asudată, oftă, făcu de cîteva ori pe nas „hî-hî-hî" şi dădu din cap.

— Mă îngrozeşte acea fericire de un an de zile! Cînd mi-amintesc că pacea şi blîndeţea ei s-au stins, durerea care mă încinge e ca un foc ce mi s-aprinde din tălpi pînă la creştet; gura mi se amărăşte, ca şi cum mi s-ar sparge în ea o băşică de fiere; apoi, un fior rece, ca un

șarpe umed, mi se încolăcește în sus pe șira spinării. Să nu te înțeleagă și să nu te rabde, să nu te îmbrățișeze și să nu te iubească decît o singură ființă, și această ființă să te părăsească de veci! Și în veci să n-o poți uita; să-i auzi glasul în urechi; să-ți stea țaglă înaintea ochilor niște ochi albaștri, cari se închid a moarte; să simți pe pielea mîinilor urmele slabelor și recilor ei strîngeri de mînă; și, privind un munte, ascultînd lăutarii ori gonind în fuga zvăpăiată a drumului-de-fier, în toate și oriunde, s-aud necontenit dorul ei cel de pe urmă: „Ah, și cum aș vrea să trăiesc!"... Spune-mi d-ta dacă n-aș avea dreptul să cer socoteală lui Dumnezeu și să-l insult, ca p-un cîine, căci a născocit lumea asta numai ca să-și sature răutatea sa eternă! Spune-mi d-ta dacă n-ar trebui să-mi strivesc ochii, ca să nu mai văd înaintea lor cea din urmă cădere a pleoapelor peste frumoșii săi ochi!

După ce se șterse de sudoarea care-i brobonase fruntea și tîmplele, trînti cît putu mîinele pe masă. Paharele răsunară. Eu tresării speriat. Ochii lui erau roșii și așa de căscați, că păreau gata a se spinteca. Se sculă după scaun. Începu să se plimbe prin odaie, făcînd niște pași largi și apăsați.

— În sfîrșit, domnule, zise el c-un glas sălbatic, eram cu dînsa în Italia, la Pisa. Oh! frumoasa Italie, cu cerul ei vioriu și adînc, cu soarele ei — potop de lumină și de viață —, cu pămîntul acoperit cu vii, cu iasomie și cu portocale, pămînt care te amețește cu aburii săi de vin, cu miresmele sale de flori și de fructe; Italia, cu nopțile argintii, cu năprasnicele clădiri, cu cîntăreții și tragedienii săi zvăpăiați și nemuritori; fericita Italie, grădina lumii, visul Nordului, basmul popoarelor; pentru mine va rămînea mormîntul în care mi-am închis de vecie marea mea iluzie, căci era cea dintîi iluzie fericită a unui nefericit dezgustat deodată cu laptele pe care l-a supt, de la primul scutec sărac care l-a înfășeat! Nici aerul curat și viu, nici căldura potolită și încărcată cu viață, nici frumusețea fără de pereche a priveliștilor care zguduie și trezesc în organismele stinse pofta și rămășițele vieței n-o întremau din acea lîncezire funebră. Îngălbenise, apoi

se albise solbă. În jurul obrajilor i se rotunjeau ape de marmură vineție. Și răbda liniștit, privind la mine blajin, fără vorbă, fără părere de rău, fără spaimă de moartea care se lățea pe nesimțite și îi sfredelea cele două mari centre ale vieții: inima și creierul. Aș fi vrut să plîngă, să se răscoale contra lui Dumnezeu și a științei omenești... Aș fi vrut să-mi spuie ce-o doare, să mă blesteme, să mă urască, să întoarcă ochii de la mine și să înceteze odată cu acele priviri de o blîndețe și de o răbdare supraumană... Nu-i auzeam glasul decît rareori, și îngîna:

— Ți-am spus, ți-am spus să nu mă iubești dacă știința ta te-ar încredința că n-o să trăiesc... Simț o milă adîncă, răpindu-mi cele din urmă nopți de odihnă, cînd mă gîndesc c-o să te las iar singur pe lume... Încolo, nu știu dacă mai simț ceva... Sunt așa de slabă, că nu mai am putere de a iubi și conștiință limpede d-a ști că iubesc.

Nu-i răspundeam nimic. Îi sărutam mîinile. Gîndurile mele era un fel de ceață cari-mi obosea creierul.

În ziua cînd a născut eu am simțit o durere monstruoasă în adîncul rărunchilor. Am încremenit de spaimă privind chinurile de care natura are nevoie pentru a-și descărca viața în proaspetile ei prăsile. Trei zile și trei nopți n-a deschis ochii. Răsuflarea-i era slabă; abia aburea pe o mică oglindă. Inima îi bătea rar, neregulat, și cîteodată îi năpustea sîngele c-o mînie neînțeleasă; mîinele îi trăsăreau; fața i se lumina și buzele cercau să se dezlipească una de alta. M-am sfătuit cu unul din cei mai mari doctori italieni, un bătrîn bun, un savant al cărui zîmbet dovedea că-n fața problemelor mari, de la care atîrnă moartea sau viața, rămăsese sceptic și fatalist ca cel mai umil ignorant.

— Domnule, îmi zise el, după ce cercetă cu de-amănuntul pe bolnavă, ca și cum i-ar fi făcut o adevărată disecție cu ochii, iacă un caz de boală care mă face din nou să crez că medicina, cu cît se apropie mai mult de o știință pozitivă, cu cît vrea mai mult să pipăie, să vază, să guste și să auză organismul omului, cu cît vrea să se închiză în anatomie și fiziologie, cu atît cîș-

tigă și pierde deopotrivă de mult. Nu aș vrea ca oamenii de știință să crează în basmul unui suflet așezat într-o hotărîtă parte a trupului, nici într-un suflet materie-eteriană, care tremură, și pătrunde, și circulă, deosebit de om, în tot lăuntrul omului; dar aș dori să nu se disprețuiască cu atîta ușurință o stare psihologică care trebuie să fie cu mult mai subtilă, mai greu de studiat și de înțeles. Această stare psihologică trebuie să fie cauza, iar starea fiziologică — efectul. Eu socotesc că de multe ori buna stare, ordinea și vigoarea fiziologică sunt zăpăcite, slăbite de un dezgust sufletesc ascuns, bolnăvicios, covîrșitor, și adesea scăpînd din lumina conștiinței bolnavului și din inteligența disprețuitoare a savantului. Soția d-tale, născută din părinți bolnavi, de cînd a deschis ochii, de n-ar fi avut un cap predispus la gînduri, viața trupului nu i-ar fi fost răpită și arsă numai de creier. Acum, după emoragia din urmă, slaba ei viață este o minune a sistemului nervos. Fii bărbat. Eu nu crez într-o scăpare. I-ar trebui nu să-i vindeci viața, ci să-i torni o nouă viață, să o naști a doua oară. Încearcă, dacă vrei, transfuziunea. Un sînge curat ar putea face o minune. Dar un sînge ferit de boale, moștenit curat din mai multe generații, un sînge în stare de progres, în care viața să fie îndesată și cu putință de a zămisli viață acolo unde moartea a început. În orașul nostru, ca în orice oraș vechi și cult, nu știu dacă vei găsi un astfel de om.

Apoi bătrînul doctor se uită peste ochelari, zbîrci fruntea sa albă și mare, mă strînse de obraji, iar se uită lung la mine și-mi zise trist:

— De, nu știu, firește, dacă d-ta te hotărăști, dacă vrei, dacă crezi... dacă-ți iubești mult, mult soția...

— Domnule doctor, o iubesc, o iubesc, o iubesc! Ea a dat iluzii de fericire unui dezgustat, eu îi dau tot sîngele meu cu o plăcere pătimașe și fericită!

Așa i-am răspuns și într-o clipă mi-am scos haina și vesta. După ce bătrînul m-a pipăit și mi-a frecat cîtva mușchii de la mîini, a plecat să-și aducă instrumentele trebuincioase la această operație, de care spînzura, ca într-un fir de păr, întreaga mea fericire, îngînînd în pragul ușii:

— Bine, bine, ai un sînge care ar învia un cadavru putred de mai multe săptămîni...

Cînd doctorul s-a reîntors, m-a găsit plîngînd la capul ei. Dormea, amorțise... Era cu putință să se mai deștepte? Plîngeam, și înaintea ochilor mei toate lucrurile păreau întunecate.

Ea zîmbea, întinsă și străvezie ca o bucată de ceară.

Ah! și ce plăcere sălbatică am simțit cînd doctorul mi-a deschis o vînă de la cot!

Îndată ce sîngele meu a început să intre și să se împrăștie în corpul ei mic și moleșit, buzele începură a-i tresări, a se rumeni, a învia. Pleoapele crăpară puțin și ochii i se arătară ca două fâșii albastre și umezi, apoi i se deschiseră mari și încărcați cu lacrămi. În privirea ei neclintită să vedeau mirarea, frica, dorința de a ști ce se petrece în ea și în jurul ei. În privirea ei vie, tăiată de clipiri repezi, se vedeau o nouă viață, un avînt puternic, un dor de trai nemărginit, o senzație ciudată de căldură și de fericire. Mîinile i se încălziră; chipul i se lumină, i se aprinse de voință și de plăcere. Eram fericit. Și nu m-aș fi clintit din loc pentru nimic în lume, de spaimă ca nu cumva tubul care unea cotul meu cu vinele ei să se spargă or să se miște. O bășicuță de aer de-ar fi pătruns în căile circulațiii, mi-ar fi ucis sărmanul meu ideal, care începuse a se deștepta.

Dar cînd voi să spuie nu știu ce cuvînt de mulțumire, fața i se albi din nou, buza de sus începu să-i tremure, dădu ochii peste cap, gura i se umezi, lacrămile începură a i se întinde în două șiroaie pe amîndoi obrajii. O convulsie epileptică. Vărsă. Doctorul întrerupse operația.

Am căzut pe-o canapea. Pierdusem cunoștința. Auzeam ca prin somn pașii doctorului și glasul lui.

— Se poate... E de mirare... Ciudat... Nu se știe...

Cînd a plecat, m-a zguduit și mi-a șoptit în ureche:

— Mă întorc îndată. Nu pierde nădejdea. Vom încerca cealaltă transfuziune, *transfuziunea mediată*. Încep să nădăjduiesc.

Peste două ore m-am deșteptat.

Visasem și nu-mi aduceam aminte nimic din cîte-mi trecuse prin minte. Chipuri urîte, crîmpeie de vorbe, zgomote, plîngeri, coșciuge, bătăi de clopote, un vîrtej amestecat, fără șir și fără înțeles, îmi zbuciumase creierul. O viață monstruoasă de chinuri, iacă ce-mi fusese acea amorțire a trupului meu zguduit de dureri și desființat de neodihnă și de vegheri. La urmă se făcea că plutesc în apa Arnului. Cînd m-am deșteptat eram scăldat într-o sudoare rece din tălpi pînă la creștet.

Ea dormea cu fața în sus. Nasul i se subțiase, ochii i se afundaseră în cap, închiși în niște rotocoale vinete. O clipă mi-apăru ca moartă.

Durerea se prefăcu în nesimțire.

— Ei bine, a murit, a murit, nu face nimic!... Și eu oi muri... Toată lumea moare... Natura întreagă moare... Cine poate opri în loc jocul fatal al legilor neîndurate din univers? Revolta noastră?...

Ș-am început să rîz.

Dar cînd am păşit pragul, cu gînd de a-mi vedea copila, asupra căreia mărturisesc că-mi fusese scîrbă să-mi arunc privirile, am amețit, m-am rezemat de zid și, fără să-mi simț durerea[1] am început să plîng.

M-am tîrît pînă la leagănul fetiții, în odaia d-alături. Și ea dormea cu fața-n sus și cu mîinile pe piept. Desigur, toată lumea adormise în jurul durerii mele! Și așa de micuță, abia sosind pe lume, era de mirare cum semăna mă-sei. Aceleași linii delicate și frumoase, aceleași sprincene negre și subțiri, aceeași frunte, aceeași bărbie ca un merișor de ceară, același chip galben, același trup slab. Un adevărat triumf al slăbiciunii! O glumă crudă a naturii care dăduse la o parte pe cel puternic pentru a continua pe cel plăpînd.

În această ființă stoarsă de viață vedeam bine năzuința haină a ei d-a stinge o spiță din omenire. Ș-am întors capul cu dezgust de la ceea ce ar fi trebuit să privesc cu plăcere.

Această ființă vie mirosea a două cadavre!

Peste trei zile doctorul s-a hotărît la a doua transfuziune.

Mi-am deschis vinele ca și întîiași dată.

[1] În textul de bază: *durere;* corectat cf. ed. 1887.

În nesiguranța mea eram fericit, privind ca fermecat la bătrînul doctor, care bătea sîngele într-un vas de sticlă pentru a-i scoate fibrele.

Eram liber. Îmi luase numai sîngele. Puteam să iau parte la operație. Și deși mă simțeam aiurit, parcă creierul mi s-ar fi ridicat în sus din țeasta capului, totuși, credeam că ajutorul meu va fi de un folos hotărîtor la izbînda încercării.

Ne-am apropiat de patul ei.

Mișca. Asudase la tîmple. Cerca să-și deschidă pleoapele grele. Încremenisem. Cînd doctorul a început să-i pompeze sîngele, din nou a început să învieze. Buzile i s-au rumenit. Ochii i s-au deschis mari și albaștri, umezi și frumoși ca niște ochi frumoși cînd zac d-o boală lungă.

„Oh! să nu-i închiză, că moare! În ochi i s-a grămădit toată viața!"

Aste gînduri îmi trecură prin minte ca un fulger și înghețai. Mîna ei rece mă apucă de mijloc, mă atrase spre dînsa, mă apropie de gura ei, mă sărută și-mi șopti:

— Degeaba! degeaba! Ah! și cum aș vrea să trăiesc...

Mă sărută încă o dată, așa de apăsat, că parcă ar fi voit să intre în buzele mele, oftă și, cînd închise ochii, de s-ar fi stins soarele, creierul meu nu s-ar fi înecat într-un potop de noapte mai neagră și mai înfiorătoare!

Căzusem în genuchi.

N-am mai simțit decît cea din urmă zgîrcire a trupului ei și înțepenirea cumplită a mîinilor, cari mi se împletiseră pe după gît.

Greutatea trupului meu moleșit mă dezlipi de acest cadavru scump și mă rostogolii pe parchet fără cunoștință.

O săptămînă întreagă mi s-a părut că m-am plimbat, c-am vorbit, că m-au certat oamenii, că m-au trîntit în pat, că bătrînul doctor îmi pomenea de nu știu ce știință... Pe unde mă plimbam, ce-am vorbit, cine mă lungea în pat... Nu știu nimic... Niciodată nu mi-am adus aminte...

După o săptămînă m-am deșteptat prins de friguri. Pe un scaun, lîngă mine, sta doctorul citind un jurnal.

— Unde e, doctore, unde e?

Atît am putut să-i strig.

— Nu vorbi așa de tare, îmi răspunse el, apucîndu-mă de mînă. Trebuia s-o înmormîntăm ca pe orice creștin, ca pe orice mort. E datoria noastră, a celor vii, să nu lăsăm ca putreziciunea, cu duhoarea și lividitatea ei înjositoare, să insulte trupul și chipul unei ființe pe care am iubit-o. Lîngă un cadavru un sentiment de rușine și de religiozitate ne coprinde pe toți deopotrivă. Care om corupt, sceptic, ateu ar îngădui ca natura să schilodească înaintea lui un trup odinioară cu voință, cu simțire, cu vițiі și cu virtuți ca și ale lui? Care om nu s-ar gîndi că prin acea stare de nesimțire și de pace veșnică va trece și el? Cine, în fața unui cadavru diformat și sfredelit de viermi, nu și-ar închipui trupul său în prada murdăriilor de cari natura are nevoie pentru a-și relua materia înstrăinată din sînul ei pentru o clipă? La ce-ți slujește știința d-tale dacă țipi ca un copil și insulți ca un sălbatic de mai multe zile, fără să ai conștiință? E o profunditate tristă, dar nobilă, în care trebuie să pătrunză un om ca d-ta, mai ales cînd știe din ce e alcătuit omul. Noi, studiind legile naturii omenești și cunoscîndu-le, le datorăm o supunere mai demnă decît a celui din urmă nenorocit, care nu pricepe de ce mănîncă, de ce doarme, de ce se luptă, de ce se naște și de ce moare.

Mi-am coprins fața în mîini, m-am întins, parcă aș fi voit să-mi ies din piele și, năbușit de plîns, i-am răspuns revoltat:

— Ah! doctore, ești mare și drept, dar la ce sunt bune cuvintele tale? În urechi auz necontenit dulcele ei glas; înaintea ochilor, chiar de mi i-ai scoate, văz necontenit niște ochi albaștri închizîndu-se a moarte; pe pielea mîinilor simț apăsîndu-se urmele slabelor și recilor ei strîngeri de mînă; în fundul creierului mă arde cel din urmă dor al ei: „Ah! și cum aș vrea să trăiesc!"

— Gîndește-te că ai o copilă care îi seamănă întocmai...

— Atît mai rău! În capul celei vii voi vedea totdeauna un cap de mort, pentru care cu bucurie mi l-aș fi zdrobit pe al meu între două pietre de moară...

Și coprins de furia de a mă strînge de gît, am sărit din pat cu părul vulvoi și m-am repezit la fiarele ferestrelor.

Acolo, vîntul răcoritor mi-a liniștit mintea bolnavă.

Arnul, gălbui și liniștit, alunecînd fără vuiet pe supt arcurile podurior de piatră, m-a amețit. Pămîntul mi se învîrtea supt picioare, vechile palate pisane se clătinau pe tălpile lor. Ș-am căzut în brațele bătrînului doctor.

— Cel puțin e frumos locașul ei de odihnă?

Două săptămîni am stat lungit în pat, dormitînd, aiurînd, visînd, cerînd apă ziua și noaptea, neînțelegînd nimic, nesimțind nimic, părîndu-mi-se că umblu, că stau, că petrec, că rîz, că plîng, că sunt într-o trăsură mare, că mă sui în turnul plecat al Pisii, că plutesc pe dasupra unei ape întinse, că mă ridică cineva c-o sîrmă în sus, în sus, și că plutesc în aer peste întreaga lume.

Cînd m-am sculat din pat eram slab și galben. Lumea mi să părea o minune din care nu făceam parte.

Mă simțeam azvîrlit în prăpastia unei liniști fără fund.

Mă plimbam încet prin odaie. M-am oprit la fereastră. Pe Lungarno[1] trecea un regiment de bersaglieri cu muzica în frunte. Ei, ca niște jucării de plumb, și frumosul lor marș, ca și cum un copil ar fi cîntat printr-un pieptine acoperit cu foaie de țigare.

Mi-am aruncat ochii spre Baptister. Maiestosul Baptister al catedralei din Pisa ca o oală răsturnată cu fundul în sus.

În odaia de alături țipa un glas ascuțit.

— Cine plînge acolo?

O servitoare, o italiancă scurtă și groasă, mi-a răspuns:

— Fetița d-voastră.

— Fata mea? Ce fată? Ah... bine... las-o să plîngă...

— Doriți s-o vedeți?

— Nu, nu doresc...

[1] Bulevard principal în orașul Pisa din Italia.

— Ce frumoasă și ce delicată e!

— E frumoasă? E delicată? Bine... Nu face nimic...

— Și seamănă cu doamna, așa de mult! așa de mult!..

— Seamănă cu doamna!... Bine... Lasă să semene...

Și eram liniștit, profund de liniștit. Desigur, altcuiva îi era milă în mine. Altcineva se mai încerca să plîngă în mine, un om din trecut, o conștiință adormită or moartă, care tresărise ca prin minune, galvanizată de cuvintele „și seamănă cu doamna așa de mult!“

M-am însănătoșit, dar am rămas slab, galben și liniștit.

Într-o zi m-am dus cu doctorul ca să-mi arate mormîntul ei. În *camposanto* (cimitir, cum îi zicem noi, popor nerespectuos și sceptic), i-am văzut mormîntul proaspăt, nebătătorit încă, negătit cu flori, ars de soare și neplîns de nimeni. M-am uitat la dînsul; l-am măsurat cu ochii; l-am deschis în închipuirea mea și n-am văzut pe nimeni... Un cosciug gol, o pernă albă, de care nici un cap nu se rezema, un giulgiu alb, care nu înfășura pe nimeni...

Am îngenuncheat din voința și priceperea mușchilor de la picioare. Am plecat capul în jos, căci de la ea, fără nici o poruncă, junghietura s-a frînt din cauza instinctului mușcular care apleacă capul cînd se îndoaie genuchii. Ochii mi-au umezit o clipă, căci glandula lacrimală se contractă puțin cînd plecăm capul, cînd apăsăm sprincenele pe ochi și ridicăm în sus mușchii feții de la rădăcina nasului.

M-am ridicat de pe mormînt: inimă moartă, cum venisem.

Am luat pe doctor de braț și-am plecat spre casă. În fața unui atelier de sculptură m-am oprit. Am poruncit un monument frumos; am dat cît mi s-a cerut; și pornind înainte, am întrebat pe bunul doctor, care mă privea lung:

— Nu e așa că o să fie cel mai frumos mormînt? Aș vrea să ne întoarcem, să plătesc însutit, ca în toată Pisa să nu fie alt monument mai frumos!

— Știi, îmi răspunse el strîngîndu-mă de braț, că eu crez în trecerea sentimentelor dintr-unele într-altele, întocmai cum lumina se poate schimba în mișcare,

mișcarea în electricitate, electricitatea în căldură și căldura în lumină? La d-ta durerea s-a schimbat într-o vanitate sinistră și liniștită. Ferește-te de liniște. Liniștea în d-ta poate deveni organică și te poate sorbi atît de mult, încît să nu-ți rămîie, spre deosebire de un cadavru, decît puterea involuntară de a nu te descompune și libertatea fizică de a te mișca.

VII

Aci se opri.

Își luă capul în mîini. Se odihni. Aprinse a nu știu cîtea țigare. Dădu din cap. Făcu pe nas de cîteva ori „hî-hî“, ca de obicei. Și începu iarăși cu un glas înfundat și obosit, parcă mi-ar fi vorbit dintr-un dulap închis:

— M-am întors în țară. M-am retras la moșia ei părintească. Și aproape trei ani de zile n-am vorbit cu nimeni. În această vreme, nu s-a publicat nici o carte, nici o dare de seamă despre transfuziune, în nemțește, în franțuzește și în italienește, fără să le fi citit.

Uram pe toți doctorii cari se ocupau de această operație, mai ales pe de Belina, căci, după cum spun niște „arhive de fiziologie“ 1870, pagina 43, din 175 de cazuri a vindecat bine de tot 85. Și am o manie care nu m-a părăsit nici pînă azi, să rup și să arz la miezul nopții toate volumele ce-mi vin din străinătate privitoare la transfuziune.

Îmi blestem sîngele că n-a fost în stare să-mi vindece idealul.

Dar copila mea se făcuse de trei ani. Era slabă, cu ochii albaștri, și umezi, și frumoși ca ai ei. Era ea, din tălpi pînă la creștet. Era ea, micuță și tristă. Era ea, de trei ani.

Și-ți închipuiești oroare mai presus de răbdarea omenească cînd această fetiță îmi zicea „tată“ și-și împletea subțirelile ei brațe pe după gîtul meu, și cînd eu mi-apropiam buzele de fruntea ei ca s-o sărut, buzele înghețau tremurînd. În frumosul și nevinovatul cap al copilei eu vedeam capul uscat și mort al ei. Și, lăsînd-o repede jos, îi ziceam fără milă:

— Du-te de te joacă, du-te, du-te...

Într-o zi am scapat-o din brațe. A plîns.

Am deschis un volum sosit de curînd, în care era vorba despre un nou aparat de transfuziune mediată.

Frumusețea naturii mi-era indiferentă. Treceam prin holdele aurii, prin cîmpiile înflorite, ori coboram o vale mocirloasă, mi-era deopotrivă.

Un singur gînd: ce strică biata copilă? O iubesc eu or nu? Ar trebui să-i dau în genuchi, tocmai fiindcă poartă frumosul și nobilul ei chip. E cu putință ca durerea să fi făcut din mine un cîine liniștit, fără pic de iubire și fără pic de milă?

Oh! cît m-am silit, cît mi-am frămîntat mintea ca să aflu dacă iubesc or nu p-acest copil, al meu ș-al ei, ușurel ca o umbră, blond și auriu ca luceafărul, blînd ca o sfîntă, fraged ca un lăstar crud și trist ca un ochi de mort care se închide!

Și se uita la mine sfios, gata să plîngă, gata să zîmbească, cerșindu-mi mîngîierea mea adormită.

Mintea i se dezvoltase, singură de la ea, într-un chip surprinzător.

Era de șease ani trecuți.

Într-o seară, după ce umblasem toată ziua, m-apropiam de pridvorul caselor, obosit și fără nici un gînd. Cui nu i-ar fi plăcut acea seară de vară, întinsă ca un zăbranic fumuriu peste toată aria nemărginită a cîmpiilor? Cine n-ar fi admirat cerul fără pic de nori, cupolă uriașe, în creștetul căruia cîteva stele, ca niște ochi de argint, începuseră a clipi? Cine n-ar fi ascultat cu plăcere întoarcerea vitelor de la pășune cu bălăngăitul lor depărtat, cu strigătele flăcăilor perdute în orăcăitul broaștelor gălăgioase? Cine nu și-ar fi deschis inima toată la odihna acestei blînde seri? Numai mie nu-mi erau date pacea și bucuria sufletului. Abia suisem trei trepte de la pridvor cînd auzii glasul bun și bolnăvicios al fetiței mele. Vorbea cu doica parcă ar fi vorbit cu o mumă.

— Doică, mie nu mi-e bine, și nu mă doare nimic...

— Ei, draga mamei, ai ostenit, toată ziua colo, colo...

— Aș, nu, toată ziua am dormit pe canapea...

— Cine știe... Să văz fruntea. Cam arzi...

— Doică, dar nici tata nu e bine...

— De unde știi?

— Dac-ar fi bine, ar fi mai vesel...

— Dar nu e vesel?

— Dacă ar fi vesel n-ar citi atît de mult... Cine știe ce caută în cărțile lui cu coaste, cu picioare și cu capete de oameni tăieți... Mie mi-e frică de cărțile lui...

— Dar nu citește, mamă, toată ziua.

— Cînd nu citește, ce folos, rătăcește pretutindeni, parcă i-ar fi urîte lucrurile și oamenii din casă...

— Ei, ce-ai vrea tu, dragă, să facă?

— Eu aș vrea, aș vrea — dar să nu mă spui — aș vrea să mă mîngîie, să mă sărute și să se joace cu mine. Eu nu știu cum sărută tata, și ce mult aș dori să știu! Cînd vrea să mă sărute, odată se întunecă și mă scapă din brațe. Eu îl iubesc mult, mult, și mi-e frică de el... Eu îl iubesc, dar el nu mă iubește... Îmi vine să-i dau toate jucăriile și să-i zic: îmi plac foarte mult, dar ia-le și iubește-mă... Doică, mie mi-e cald... Și mi-e sete... Și mi-e silă... Aș vrea să mă culc...

A plecat spre odaia ei, oftînd ca un om bătrîn.

De mi-ai fi dat foc, nu m-aș fi încălzit mai mult. Acele vorbe bune și nevinovate, acel oftat din fundul rărunchilor, acea melancolie bolnavă m-au zguduit și m-au trezit din împietrirea mea fatală. Am plîns ca un copil cînd se pierde de mă-sa și mi-am deșirat în minte tot trecutul nefericit. După ce m-am odihnit pe treptele pridvorului, cu capul în mîini, cu ochii închiși și surd la auiala întinsă a satului, m-am sculat. Am făcut doi pași, împleticindu-mă. Simțeam întreaga greutate a durerii mele, dar mă simțeam părinte. Învinsesem acea liniște mormîntală. Mă simțeam om. Eram sigur că-mi iubesc fetița. Și ce altă fericire aș fi dorit mai mult? Mi-am șters nădușeala de pe frunte.

— Tot am pentru cine trăi!

Cînd pusei mîna pe clanță, tresării. Cînd deschisei ușa, rămăsei în prag. Plecai umilit capul în jos. De astă dată mie mi-era frică de dînsa.

O iubeam.

M-apropiai de pat. Se culcase. Adormise cu o mînă supt obraz. Îi pipăii fruntea. Ardea; tresărea. Era slabă, străvezie; urechile, lustruite; zgîrciul nasului îi albea pe supt pielea subțire; mînușițele deșirate; pieptul îngust și cilindric. Doctorul cerceta și părintele suferea la capul acestui copil de o frumusețe vagă și de o delicatețǎ plăpîndă.

Pe o masă ardea o lumînare. Mă sculai să o dau la o parte din ochii ei. Și cînd eram cu spatele spre dînsa am tresărit auzind-o:

— Tata! tata!

Se deșteptase.

O sărutai pînă nu mai știui de mine.

Ieșii afară, de rușine. Nu-mi mai putui stăpîni lacrămele. O idee îmi fulgeră: „Arde, arde, să mistuie înaintea de a trăi! Oh! și este același obraz, același cap, aceeași ființă care îmi moare supt ochi de două ori."

A doua zi cînd am văzut-o era tot în pat.

M-a privit lung și blînd, ca și mă-sa. Toată viața îi năvălise în ochi, ca și mă-sei. Privirile ei largi mă coprindeau, mă ardeau, ca și ale mă-sei. O sărutai de multe ori. Și ea, mîngîindu-mă cu mîinile slabe și alunecoase, mă tortură, fără să știe, cu aceste cuvinte:

— Ah! ce bine-mi pare! Ce bine săruți tu, ce bine săruți tu, tată! Ce bine îmi pare că sunt bolnavă!

O lăsai să doarmă.

Ieșii cu capul în jos, simțind pe grumaji piciorul neîndurat al soartei, care m-abătea la pămînt. Intrai în bibliotecă. Privii repede peste toți autorii de medicină. Căzui pe un scaun. Tot ce știam vînturai prin minte. Nimic. Am răsfoit un vraf de tomuri. Nimic.

Contra unui rău atît de mare, înghesuit într-un piept atît de mic, cine putea să lupte? Și-apoi nu era ea altă ființă care pierea, ci tot cealaltă: murise de anemie, murea și de oftică. Un foc mare se stinsese, și din el mai plutea în întunericul lumii o slabă scînteie. Trebuia să se stingă.

Mă întorsei în odaie ca să o văz. Vream să încerc ceva, fie chiar de mi-ar fi murit în mîini.

Cînd deschisei ușa, mi se păru că se învîrtește în pat. Eram sigur că doarme. O privii mult stînd în picioare și, fără să vreau, mormăii cufundat în gînduri:

— O! ce buze albe! Ce buze albe! Ce obraji galbeni!

Plecai deznădăjduit. Îmi trebuia aer, aer, aer. Apucai peste cîmpi. Nu mă întorsei decît cu noaptea în cap. De-a dreptul la dînsa m-am dus. Era deșteaptă și mă aștepta. O văzui și mi s-a părut că mă înșelau ochii. Atîta viață în ochi! Și gura ei atît de rumenă!

— Ce obraji frumoși! Ce buze vii! Ce buze rumene!

Mă apropiai de dînsa ca să o sărut, ca să-mi vărs focul. Oh! cine m-ar putea crede fără a înmărmuri? Fusese deșteaptă, îmi auzise spaima de buzele ei albe și și le făcuse cu văpsea roșie de pe pereți.

Atîta răbdare și jertfă dumnezeiască de la un copil de șase ani îmi zdrobi toate puterile.

Căzui ca o cîrpă lîngă dînsa.

Corpul îmi murise și capul mi să părea că are să sară în bucăți de o revoltă oarbă.

Am plîns.

Am sărutat-o.

Am adormit lîngă dînsa.

Vecinul meu se opri iarăși din vorbă. Era alb ca varul. Oftă. Se sculă în picioare. Se uită pe fereastră și zise restit:

— Ce proști suntem! Soarele e de mult pe cer, și noi cu lumînările aprinse!

În adevăr, afară era ziuă albă. Dar eu încremenisem uitîndu-mă la el cum se plimba de repede prin odaie. Un leu furios închis în zăbrele de fier. Se opri lîngă mine și mă strînse de braț.

— Ce te uiți la mine? Ce mai vrei? Nu mi-a fost destul? Nu ți-e de ajuns? Fluviile n-au ieșit din albiile lor, munții nu s-au prăvălit... A murit și ea, ca și mă-sa, iacă tot!

Mînia îi da un aer așa de mare, că mi se păru că se izbește cu capul de tavan. Tremuram vargă. După cele din urmă cuvinte, ca prin minune, fața i se liniști, ochii i se micșorară; mă lăsă de braț; îmi întinse mîna prietenește și îmi zise liniștit:

— Iartă-mă dacă te speriai. Un moment de mînie, care trecu și nu va mai veni. În noaptea aceasta mi-am trăit din nou nefericita mea viață, și desigur că va fi cea din urmă noapte din viața mea. Liniștea mă va înghiți din nou. A avut dreptate bătrînul doctor italian. Liniștea mea a devenit organică. Între un cadavru și mine nu sunt alte deosebiri decît puterea involuntară de a nu mă descompune și libertatea fizică de a mă mișca. Crez că de acum înainte chiar mania de a citi noaptea mă va părăsi. Cea din urmă tresărire de viață s-a stins cu această noapte, ca și cum ar fi fost cel din urmă acord dureros cu care se încheie și se stinge o simfonie tristă...

VIII

Cînd am ieșit din odaia lui și am dat de soarele cald, mi s-a părut că ies dintr-un mormînt la lumina bună a zilei.

Înșiruită de-a lungul șoselei, o ceată nebunatecă de domni și de doamne goneau călări spre Rucăr.

Eram amețit.

Mă plimbai pe terasa din mijlocul orașului, poreclită „*Bulevard pardon*" de mulțimea care se plimbă pe dînsa și se izbește la fitece pas. Gîndurile mi-erau împrăștiate. Peste trei zile am simțit o prietenie adîncă pentru acest nefericit doctor.

Vorbea puțin, rar și despre lucruri neînsemnate. Și nu vorbea decît cu mine.

Într-o zi, pe Podul Mogoșoaei, îl văzui întins, cu mîinile cruce pe piept și cletănîndu-se între îngerii auriți ai dricului negru, urmat de o mulțime de rude, desigur, cu batistele la ochi. Privirea mi se întunecă de cîteva lacrămi.

Și de nu l-aș fi văzut cu mînele pe piept și dus cu picioarele înainte, aș fi crezut că e viu, că se plimbă într-o trăsură mai ciudată și mai caraghioasă decît a unui oarecare prinț grec.

Aș fi crezut...

Între liniștea lui de altădată și liniștea lui de mort, nici o deosebire.

BURSIERUL

Din maidanele, vara împodobite cu flori și iarna cu zăpadă, de la umbra castanilor verzi și stufoși, unde se adunau bătrînii cu snoavele lor, de la vatra cu jeratic clipind ca niște ochi de aur, în jurul căreia se prigoreau bunele mele surori, din atîtea cîntece, și basme, și povești, cînd ai avut ochi, închipuire și inimă, să te pomenești închis în niște ziduri înalte, să te izbești de chipuri străine și reci, de inimi domoale și nepăsătoare, de mai-mari cari nu vor să știe de cîntece și de basme... iacă cea mai mare nefericire din viața mea!

Dezordinea și sclavia liceului, masa bursierilor, soioasă și murdară, duhoarea bucatelor grase, cafelele cu lapte mirosind a cîne plouat, plescăitul lacom a optzeci de tovarăși, și pedagogii cu ifosul lor de parveniți, așezați în căpătîiele celor două mese lungi... iacă ce mă înfioară și astăzi cînd mă gîndesc la acea viață de șeapte ani.

Eram de doisprezece ani. Nu cunoșteam pe nimeni din tot dormitorul.

Cînd lampa din mijlocul tavanului cu arabescuri albe și cenușii se stinse, închisei ochii, ascultai răsuflările ostenite și grele ale bursierilor și mi se păru că sub mine să deschide o prăpastie fără fund... Unde era blînda mînă a mamei, ca să-mi vîre plapăma pe sub mine și să-i simț cele trei degete atingîndu-mă pe frunte, la mijloc și pe umeri, în semn de cruce, iară

eu să adorm sub paza ei și a crucii?... Unde era Lăbuș, cînele meu, cu care hoinăream toată ziulica? Unde, pisica neagră, care mi se tolănea d-a lungul spatelui?... Înțelesei că fericirea și libertatea mea periseră și, închizînd ochii ca să adorm, simții pleoapele umflate de lăcrîmi.

Acei cari schimbaseră lacom codru pe pîne și bucățica de brînză pe o cafea și pe trei feluri de bucate, dezbrăcîndu-se voios de zdrențele lor ca să se îmbrace cu tunica de bursier, acei cari de mici se gîndiseră că învățînd carte multă vor ajunge bogați și fericiți, acei cari din întîmplare nu gustaseră farmecul mîngîierilor și nu auziseră vorbă bună intrînd pe ușa părinților lor... aceia nu vor înțelege de ce mă podidi plînsul și de ce somnul și odihna nu se lipiră de mine pîn' la revărsatul zorilor.

Mîngîierea se preface în trebuință fatală a vieței; libertatea, gustată de mic copil, este viața însăși. Și nu vorbesc de libertatea care dă naștere la atîtea neînțelegeri și lupte.

Libertatea mea?... Goana din cîmpiile fără margini... șanțurile sărite dintr-o aruncătură... vîrful dudului bătrîn, în care mă suiam, înecîndu-mi ochii în albastrul cerului... colindările de prin stufișurile de soc cu flori mirositoare... găitanele verzi presărate cu rochițele-rîndunicii, învoalte și străvezii, ca niște pîlnioare de ceară...

Libertatea mea era fără păcat, frumoasă, cu poteci șerpuite printre ciucuri de flori sălbatece, cu drumuri gălbui adîncite în depărtări, părînd că fug și să înfig în fără-fundul cerului...

Năluciri fermecătoare.

În prima noapte de tortură mă simții înjosit, rob, năbușit de atîtea păreri de rău. Închideți un pui de leu în gratii de fer și îndopați-l cu carne proaspătă... va privi lung îngusta sa încăpere, va închide leneș și ofilit ochii și-și va pleca binișor capul pe labe, visînd, desigur, pustiul cald și nemărginit.

Mă vînduseră ai mei pe o învățătură neghioabă și perversă.

În nopțile de iarnă, cînd viscolul mă trezea în sforăitul celorlalți, îmi dășiram în minte frumusețile de odinioară, și toate se încheiau cu ticăloșiile din clasă.

Un profesor bătrîn și rău. Tace ca o momîie. Deschide gura parc-ar fi un mort care-și scuipă pămîntul din gură și slomnește îndesat prin știrbiturile dinților: „Afu-ri-situle!“ Altul, gros, roșu-verzui, ca un ficat; fără gît; cu ochi umflați și repezi; mînile îi bănănăie în toate părțile; înfige degetele în urechile cuiva și scrîșnește: „U! boule!“ Altul, soios, c-un palton larg și vechi; nu-l încheie niciodată; ciupit puțin de vărsat; cu ochii verzi, barba albă; țipă pițigăiat, parc-ar fi o femeie: „La loc, găgăuță!“

Cum s-au prefăcut într-o clipă nevinovatele mele plăceri!

Cine mi-a mototolit nemărginita perdea pe care să zugrăveau cîmpiile mele, cerul meu, zilele și nopțile mele, smălțuite cu flori și semănate cu ținte de aur? De mi-ar fi lăsat barim pisica și cînele, poate că mi-ar fi curs mai puține lăcrîmi pe declinările latinești, învățate de spaimă, ca să nu deschiză asupra mea ochii reci și răi profesorul neclintit și galben ca un mort, în jețul catedrei!

Nici un cîne n-a fost mai încolțit de vrăjmași.

Cartea, pe care trebuia s-o născocim noi (afară de doi-trei profesori, toți ceilalți nu deschideau gura decît ca să ocărască), colegii mei, rău nărăviți, spioni și lași, afară de cîțiva săraci, sălbatici, prinși ca cu arcanul, pedagogii îngîmfați, provizorul, un neamț cu favoritele roșcate pînă la brîu, directorul, un suflet bun, strigînd de se auzea cale d-o poștă, economul, clipind des numai dintr-un ochi, bucătarul, cocoșat și cu mustăți lungi și groase, bursierii din clasele superioare, cu palmele gata pe bătaie... iacă vrăjmașii mei!

Clopoțelul care ne speria din somn, iarna, la cinci ore, cu noaptea în cap... apelul... rugăciunea pe care n-am vroit s-o zic niciodată, cu toate pedepsele ce am suferit... meditația cu fearele groase... vizita pedagogilor, cari mă făceau să tresar fără să ridic ochii din carte... clasa... zgomotul zvăpăiat al externilor... masa cu duhorile ei... culcarea și bătăile cu

pernile... așa de repede veneau una peste alta, că eu, copilul libertății, al seninului și al nemărginirei, îmi simțeam inima rănită și neînțeleasă, chinuită și nemîngîiată de nimeni, ea, răsfățata de odinioară!

Multe nopți am plîns cu fața în pernele glodoroase.

Și cînd lacrimele se zvîntară, mă pomenii altfel de cum fusesem.

Strigam; dam dracului; înjuram; ca și ceilalți. În umezeala sălii de meditație, cu băncile murdare și încărcate de litere și necuviințe, cu atîtea chipuri nespălate și oțelite de nevoi, înjuriile aveau un mediu prielnic; blestemul plutea în aer: n-aveai decît să-l sorbi și să-l azvîrli. Lupta pentru aceeași tablă, pentru aceeași cretă, pentru aceeași lumînare năpădea sîngele la cap, smîcea mînele din încheieturi. Pumnii mei începuseră a se încleșta mai des și mai grabnic; gesturile mi se zvăpăiau; fața mi se aprindea și mînia mă întuneca, fără să prinz de veste.

După doi ani mi-era ușor să răstorn mesele, să trîntesc băncile, să dărîm soba, să dau cu planșeta și cu lemnele de la sobă.

Tot ce mă înconjura mi-era dușman.

Viața din liceu îmi ucisese iluziile. Ea înlocuise rugăciunea cu blestemul și mă învăluise într-o coaje de fer, egoistă și rea.

Și, cu toate acestea, ascundeam în mine o viață, străină celorlalți, blîndă, frumoasă, neînțeleasă.

Ghemuit într-un colț pe care niciodată nu l-am părăsit, cu tîmplele strînse între pumni, mut și cu ochii pe jumătate închiși... parcă mă văz și astăzi... Tăcerea avea farmecul gîndirii; gîndirea, farmecul nălucirilor; nălucirile mă absorbeau din lumea reală...

În mirosul greu al atîtor inși, cînd dușmăniile ațipeau o clipă, mă visam cu fața în sus, în mijlocul cîmpiilor, sub coviltirul adînc al cerului.

Pînă nu mă mișcam pe banca de lemn și nu simțeam masa cenușie, miresmele florilor din nări, albastrul infinit din ochi și concertul de păsări din fundul urechilor nu dispăreau. Mișcarea aceea, ca un vînt care mi-ar fi stins lumina din lumea iluziilor mele.

Deștept, eram rău... violent... uram; visînd, eram bun, liniștit... iubeam.

Aș fi dat în genuchi înaintea lumii; aș fi iertat-o; aș fi adorat-o; dar să nu fi fost așa de îngustă, așa de lacomă și de laș închinată legilor aspre cari o cîrmuiau.

Liceul, murdar, ruinat. Uneori mi se părea ca un imens cadavru, iară noi, copiii, ca niște viermi, mișuind într-însul.

Porțile se deschideau externilor. Priveam la roiul de școlari cum se ducea, zgomotos și vesel; mă luam după ei, fără să vreau... și aceleași porți vechi de stejar mie mi se închideau... niciodată inimă bolnavă n-a jinduit mai dureros libertatea perdută!

Și d-atunci, cînd toamna îmi trece pe dasupra dunga de cocori și aud pe cîte un tovarăș d-ai lor țipînd și bătîndu-și aripele smulse, prin curțile bogaților, mă gîndesc că libertatea este dorul cel mai adînc al tutulor vietăților de pe pămînt.

Uneori închipuirile din lumea de odinioară mă adormeau cu capul pe bancă.

Iacă viața mea.

O luptă înverșunată între vis și realitate.

Cel mai crud dușman, acela care mă deștepta din colțul de lîngă un dulap negru.

Dușmani mi-erau toți, fără știrea și voința lor.

Anii de chinuri trecură încet.

Capul mi se încărcă cu cunoștințe nesuferit de urîte. Învățam de frică și de rușine. Iluziile amorțite se deșteptau mai anevoie. Închipuirea nu mai clădea minuni într-o clipă. Limbile moarte și vii (haos de sunete noi pentru noțiunile vechi și indiferente), aritmetica, geometria și algebra, cu socotelile lor reci, simbolice, micșorară focul sufletului meu încet-încet, pe nesimțite.

O ghiulea înroșită la foc, cînd o arunci în apă rece, azvîrlă apa în lături, o turbură; apoi fierberea se liniștește; apa acoperă ghiuleaua răcită de jur împrejur... În mine nu mai rămăsese decît un pic de căldură, o fărîmă de viață din focul și nebunia de altădată.

Trecuseră patru ani.

Mă îmblînzisem.

Slab şi galben. Liniştit. Ascultam. Mă mişcam încet.

Din tot avîntul nu-mi rămăsese decît saltul mortal de la trapeze, în zilele de gimnastică. Cînd îmi desfăşuram trupul în aer, plutind cu mînele întinse, o plăcere ciudată îmi furnica de la călcîie pînă la creştet, îmi amintea visele fericirii perdute.

În toată fiinţa mea, deşirată şi slabă, învinsă şi oprită în loc, nimic nu mă turbura, biruit de scîrbă şi de anemie.

Neputînd fi cum venisem pe lume, nu puteam să fiu ca ceilalţi.

Ca ei ar fi fost bine.

Cu ei, veselia şi odihna. Cu ei, tinereţea, plăcerile furişi, cearta, murdăria şi păcatul.

Cu ei, viaţa.

Cu mine, dezgustul, bătrîneţea la cincisprezece ani, pacea sîngelui slăbit de fumul luminărilor ş-al lămpilor, de duhoarea meditaţiilor ş-a sofrageriii, de năduful dormitoarelor şi de umezeala zidurilor.

Din soare şi nemărginire, la întuneric şi umezeală.

Ceea ce mă mîhnea puţin erau şoaptele sfioase ale colegilor mei. Vorbeau încet şi rîdeau. Adeseaori schimbau vorba. Poate de ruşine, poate de milă. Lîngă un mort nu se vorbeşte de plăceri. Dar degeaba, le bănuiam şoaptele.

Iarna, la gura sobei, vorba se încingea pătimaş.

Unul, nalt, subţire, roşu la faţă, povestea frumuseţea şi meşteşugul unei femei tinere, „o brună, cu părul lung, cu rochia scurtă şi cu ciorapii roşii".

— Cum mă vede, mă ia de gît; mi-a jurat că e nebună după[1] mine, numai după[2] mine; şi mă sărută, şi mă strînge în braţe. De multe ori am ameţit în braţele ei. Nu vă puteţi închipui.

— Se poate, dar nu e ca a portarului, zicea un altul, gros şi scurt. De cîte ori nu este nimeni în infirmerie, eu mă îmbolnăvesc. Doctorul îmi scrie o reţetă. Ea intră binişor pe uşe, cu condica medicamentelor. Îndată ce

[1],[2] În textul de bază: *de pe*; corectat **cf. ed. 1887.**

mă vede, aruncă condica, se învîrteşte într-un picior, ochii i s-aprind de bucurie şi, aducînd degetul la gură, după ce face: „Sut, sut, şiiit", s-apropie de patul meu. Mă joacă în braţe. Îmi zice că sunt rotund şi gras ca un purcel. Noaptea, tîrziu, tîrziu, cînd pleacă la bărbat-său, mă mîngîie pînă în pragul infirmeriei, apoi mă sărută, şoptindu-mi: „Să nu fii bolnav mai mult de două zile, că rămîi îndărăt cu lecţiile... Vai de mine, să nu te dea afară din bursier!"

Îşi spun fericirile lor. Carnea li s-aprinde la gura sobei. Cei mai mici ascultă din toată inima. Eu mă învîrtesc în plapîmă, cercînd zadarnic să nu-i auz. Ei vorbesc şi se întind, oftînd, luminaţi de flacără.

— Eu, eu, î, eu, î, am găsit una, î (un blond gîngăit înjurînd la fiecare cuvînt), am găsit un, un bo-bo-boc de fată. O, î, î, o, cu-cusutoreasă, dur-durdulie. Mă scăldam în gîrlă, toc-tocmai la apă mică, şi s-a amorezat de mine. S-a ui-uitat un pedagog la dînsa, dar ea nu s-a ui-uitat la el. E fata unui po-popă bătrîn. Vara peste uluci, bă-băiete, şi la Florescu în grădină. Iarna, mai greu. O, o, iu-iubesc la nebunie...

— Dar mie (altul cu părul ca de arap şi cu pestrui pe obraz) nu-mi iese din cap o fetiţă de paisprezece ani. Să nu care cumva să vorbiţi ceva! Este sora unui bursier din clasa întâia. O dată am fost pe la ei, şi d-atunci numai în scrisori o ducem. Ea plînge pe rînduri, eu plîng pe rînduri. S-o vedeţi ce bună e şi cum îi tremură mîna cînd mă ia de mînă! Dacă am rămînea singuri acasă... măi, măi, ce fericiţi am fi!... Mă-sa e văduvă, bună prietenă cu unul din profesorii noştri...

— Copilării, răspunse unul dintr-a şasea, se vede că n-ai trecut în cursul superior. Eu trăiesc bine, pe moale şi la cald. Fără poezii, fără scrisori şi fără parale.

— Cum? Cum? întrebă cel care se prăpădea după aceea cu rochia scurtă şi cu ciorapi roşii... Cum?... A mea, deşi mă iubeşte, mi-e frică însă de... şi cinci franci în fiecare săptămînă...

— Foarte bine. Nu meditez pe Ionaşcu?

— Şi dacă meditezi pe Ionaşcu?

— Ionaşcu, ca să fie un Ionaşcu, nu trebuia să aibă o mumă?

— Dar ca să fie un Ionașcu, nu trebuie să aibă și un tată, ziseră rîzînd doi dintre ei.

— Așa e, dar muma lui, înainte d-a fi muma lui, fiind săracă și frumoasă, știind franțuzește și cîntînd la piano ca să ajungă bogată, vara cu trăsură și iarna cu sanie, și cu operă, și cu rochii de mătase, și cu dantele, n-a trebuit să se mărite cu un Ionașc-moșier, Ionașc-bogat, Ionașc-bătrîn, Ionașc-urît, Ionașc-prost, Ionașc care să fie mai mult pe la moșii?...

— Ei și?! întrebă altul, care sta pe jos, lungit, cu fața în sus și cu mînele încrucișate sub cap.

— Cum, ei și?! N-ai înțeles? Ea e tînără, eu sînt tînăr. Ea brună, iute, caprițioasă, cu gura largă, cu buzele groase, roșii ca sîngele, gata să-ți spuie în urechi nebunii; și eu sînt eu; i-am plăcut fără să mă gîndesc. Nu știți cum își trimete la plimbare băiatul și o fetiță mai mică și cum se uită la mine, parcă mă mănîncă, cînd zice: „E vremea frumoasă, să înhame caii la trăsură și să vă duceți la plimbare, copiii mamei". Și ce sofa... ah! ce sofa... Pe ea n-o mai încape locul. Ce trup, ce brațe rotunde, ce buze cari ard, ce păr negru, ca niște valuri de păcură pe umerii ei albi ca laptele! Numai nu plînge cînd plec dumineca seara. Pe director l-a făcut imoral în fața copilului, fiindcă am învățat la Sfinții Grigore, Vasile și Ioan, și mi-a șoptit: „Ce n-aș fi dat să te văz!"

Plăcerile, în zăpușala dormitorului, se revărsau, dînd pofte și piroteală. Vorbele lor mă frigeau ca niște cărbuni d-a lungul spinării. Închideam ochii. Somnul nu se lipea de pleoapele mele ostenite.

Mă gîndeam la copilăria nevinovată și fericită, dar nimic din acest trecut mort nu se mai deștepta. Auzul era un vrăjmaș neînvins. Vream să disprețuiesc ce auzeam; apoi eram curios să le aflu secretele. În sfîrșit, mă aprindeam. Dam la o parte plapăma. Oftam fără să știu de ce. Pedagogul intra în dormitor; toți fugeau speriați; începeau să sforăie furați de somn. Eu însă, nevinovatul, mă frămîntam în pat fără să adorm. Mă chinuiam în aerul gros și greu, încărcat cu plăcerile și vițiile celorlalți.

Vițiile lor se întrupau înaintea ochilor mei închiși.

Mă apropiam de femeia cu rochia scurtă și cu ciorapi roșii. O vedeam răsturnată. Ca prin minune, zăream cum se apropia, ca din fumul depărtării, o sofa largă și moale. Pe sofa se rostogolea o femeie cu umeri rotunzi și albi; ochii ei umezi de deschideau leneș, voluptos; brațele i se întindeau spre mine; se răsturna cu fața în jos, cu dantelele de la picioare mototolite, cu părul împrăștiat în șuvițe negre pe niște umeri albi ca laptele.

Acele femei, pe jumătate goale, dispăreau.

În fundul urechilor auzeam un vuiet depărtat.

O mulțime de spirite. Femei cu părul blond și parfumat, goale și ușurele, în contururi albăstrii, pluteau în aer, licăreau, despicau spațiul ca niște săgeți de lumină și, surîzind, mă atingeau cu degetele lor subțiri și cu aripile lor aurii. O dată am prins mîna uneia; mîna i s-a topit într-a mea și întreaga ei ființă s-a risipit în aer ca o pală de fum suflată de vînt.

Desigur, carnea revoltată viețuia și gîndea în locul creierului meu trist și adormit.

În vacanția Paștelui mă plimbam prin grădina internatului de pe albia Dîmboviței.

Cald. Caișii înfloriseră. Vrăbiile ciripeau în merii cu boboci rumeni.

Mă plimbam cu capul gol și cu ochii în jos. Hainele, pătate de cerneală, rupte și fără nasturi; ghetele, largi și nelustruite.

Acele scene povestite, de cari la început mi-era frică, acum mi le desfășuram în minte. Îmi plăcea să mi le spui, să le schimb. În locul femeilor desfrînate, o fată tînără, cu ochii în jos, rumenind la fiece vorbă. Mă apropiam de ea. O luam de mînă. O priveam, o mîngîiam, o iubeam. Oh! ce mult iubeam iluzia mea! Ea înlocuise cîmpiile netezi, cerul albastru, basmele și poveștile de odinioară. Reînviasem, aveam la ce gîndi.

Din nomolul vițiilor născuse o iluzie.

Cine, la șaisprezece ani, neavînd pe cine iubi, nu și-a adorat năluca închipuirilor lui?

A treia zi de Paște goneam dupe acel chip fantastic. Lumina soarelui juca în geamurile unei ferestre de la

otelul „Neubauer". Mă trezii din visuri. Privii la acea fereastră. Cercevelele se deschiseră. O femeie tînără, cu părul bălan, privi drept și lung la mine.

Tresării.

Blondă, albă, ca viziunea mea.

Era ea, desigur.

Voind să plec, nu putui mișca picioarele. Mă despărțea de dînsa grădina, un zid vechi, niște prăvălii mici ș-o uliță. Nu-i vedeam bine decît părul blond și rotunzimea feței. Închipuirea îi zugrăvi ochii, niște ochi albaștri și limpezi; îi potrivii gura cu două buze rumene și umede.

Sta nemișcată ca o icoană în pervazul ferestrelor.

O cream inconștient; o adoram fără să vreau.

— Pot să trăiesc, am pentru cine!

Din acea zi viața mea era mai mare, mai puternică. Sîngele, repede; răsuflarea, adîncă; vedeam mai limpede, mai departe; mîncam cu poftă.

— Mă va iubi!

Cum o văzui, mă repezii la peria de vax, lustruii ghetele întîiași dată în viața mea. Mă dusei în dormitor; mă dezbrăcai; un ac; mă chinuii să bag în ac; cîrpii hainele cu ața albă, muiată în cerneală; căutai nasturi și mi-i cusui; întoarsei legătura pe dos, o fășie albă cu bobițe negre; mă spălai pe ochi cu săpun; mă peptănai în geam; mă frecai pe dinți cu ștergarul. Haina, o redingotă veche, pătată. Mă dezbrăcai ca să mi-o spăl.

La șease, cînd sună de prînz, eu intrai cel din urmă în sofragerie.

Toți băieții se uitară lung la mine, și unul din ei șopti vecinului:

— Desigur, e *amorezat*.

Ce răutate! Numai eu să nu iubesc?

Hainele mă trădaseră. Să le fi lăsat îmbîcsite și zdrențăroase. Mi-era frică și rușine. Mi se părea că toți se uită la mine și se întreabă:

„Unde e pata de sos care se întindea de la guler[1] pînă la pulpane?... Unde sunt cele două petece cari

[1] În textul de bază: *sos la guler;* corectat cf. ed. 1887.

i-atîrnau la spate?... Pentru ce și-a cusut nasturii toți, cînd n-avea nici unul?... Pentru ce s-a peptănat?... Braavo!... și-a ales cărarea la o parte! Braavo! și-a lustruit ghetele!"...

Cînd ieșii de la masă, auzii pe un bogătaș, un solvent, care în viața lui nu pricepuse nimic, șoptind:

— Mă miram eu de ce se învîrtea prin grădină! trebuie să fie ceva.

Dacă cel mai prost bănuise așa de repede, ceilalți desigur știau tot. Mi-ardeau obrajii. Ce n-aș fi dat să tacă! Cel care șoptise în urma mea era cel mai înverșunat dușman. Mă bătusem cu el. Nu-i vorbeam de doi ani.

E noapte.

Toți dorm.

Puteam să iubesc în tihnă.

O vedeam.

Se uita la mine.

Privirile ei mă ardeau. Părul bălai, ca niște sculuri de borangic, îi lumina obrajii, gîtul și umerii.

Cu capul pe genuchii ei... voi iubi, voi visa, voi povesti dragostea mea cu glasul tremurînd...

Și de cîte ori mi se părea că închide ferestrele, întindeam mînele și-i ziceam:

— Mai stai, lumină adevărată!

A doua zi, cum se crăpă de ziuă, tresării din somn. Mă îmbrăcai în vîrful picioarelor și mă repezii în grădină. Ajungînd în locul de unde puteam să privesc în fereastra ei, plecai capul în jos, sfios, rușinat și-mi zisei:

„Dac-o fi la fereastră?... Dacă, ridicînd ochii, voi întîlni ochii ei?"...

Privii spre „Neubauer". Fereastra era închisă: perdeaoa, lăsată în jos. Ciudat, mi-ar fi fost frică să o văz la fereastră și, văzînd că nu e, mă întristai.

O adevărată luptă, ca și cum m-aș fi desfăcut în două ființe:

— Așa iubește cineva cînd iubește? Nu știe nici măcar că o aștep?

— Dar e frig... abia s-a luminat de ziuă... Și de unde să știe?... Nu i-ai spus nimic...

— Dar ea mi-a spus?...
— Nu vezi cum tremuri?... Soarele n-a răsărit...
— Dac-ar fi la fereastră, mi-ar fi cald. Nu e frig. Oh! nu mă iubește... nu mă iubește!...
— Nu se poate. E scris. Erai singur în lume. Goneai dup-o închipuire; o fereastră se deschise, și ea răsări ca o nălucă blondă...
— Și cum m-a văzut, să mă și iubească?
— Da...
— Așa e... eu cum am văzut-o am iubit-o...

Am tremurat degeaba.
Nu s-a arătat.
Am plecat spunîndu-mi necontenit: „Mă iubește... dar e frig... e de dimineață..."
În dormitor, cald. M-am trîntit în pat. Am început să plîng. De frică să nu deștept pe cineva, mi-am îndesat fața în pernă.
Am adormit.

Pentru toți răsărise soarele, pentru mine nu. Mi-era frig.
S-o mai văd încă o dată!...
Soarele era sus.
Mă învîrtii prin grădină amețit. Așteptai să se arate la fereastră. Inima mi se bătea speriată la fitece zgomot care venea dinspre otelul „Neubauer". În sfîrșit, fereastra se deschise; ea răsări iarăși, în alb, cu părul despletit; privi drept și nemișcat în grădina liceului. Soarele îi poleia obrajii. O clipă mă uitai la ea și plecai ochii în jos, amețit de acea frumusețe care mi s-arăta în depărtare ca o lumină, ca o speranță.

Ridicai ochii din pămînt. Fereastra se închisese. Ce laș! să n-o privesc mai mult! Timiditatea mea să nu-i fi părut dispreț?
— Mai arată-te o dată...
Abia sfîrșii aceste cuvinte, și un rîs cu hohote auzii în spatele meu.
Prin uluci zării mai mulți inși.
Clopoțelul ne chema la masă.

Cînd intrai în sofragerie, toți mă spionară cu privirile. Dușmanul meu, cu care nu vorbeam de doi ani, rîdea cu lăcrîmi și șopăia cu cîțiva, furișind coada ochiului spre mine.
Nu mîncai nimic.

Cîteva zile nu privii pe nimeni drept în față.

Prima seară dupe vacanția Paștelui.
În dormitor. Toți se adunară în patul vrăjmașului meu și începură să-și povestească izbînzile. Ascultam, vîrît în plapămă. M-aș fi robit tuturora numai să nu fi pomenit, în rîs, de curatul meu păcat.
Ș-acum aud crudele cuvinte cu cari îmi străpunseră inima. Ș-acum cred că Dumnezeu n-a plăsmuit nimic mai rău pe pămînt ca copiii.
— În Vinerea Patimelor, zise unul, eram la S-tul Spiridon în spatele unei domnișoare. O curtam de demult. Cînd îngenuche, rochia și fustele îmi veniră pe piept. Se uită la mine. Rîse. Eu mă îndesai în fustele ei. Timp de șase evanghelii ne iubirăm, și a doua noapte dupe Paște, ne întîlnirăm în grădina lor. E fata unui profesor de clasele primare. Deșteaptă, frumoasă, învățată. A terminat Școala Centrală. Doamne, ce trai trăii cîteva nopți!
— Eu, începu altul de la Călărași, la douăsprezece evanghelii, am cusut rochia unei cocoane de pardesiul directorului de prefectură. Să fi văzut, cînd s-au ridicat de jos, cum întindeau unul de altul! Toată lumea a bufnit de rîs, mai ales că directorul se ține cu acea cocoană.
— Ba eu, zicea al treilea, mi se pare din Pitești, eram nebun dupe o vară a mea. Dupe ce se ocoli crucea împrejurul bisericii, toată lumea plecă acasă, cu lumînările aprinse. Eu o duceam de braț. Dînd într-o uliță îngustă și pustie, am suflat în lumînări și am rămas cu ea pe întuneric. Ce să vă mai spui...
Mă liniștisem. Începuse ploaia de laude și minciuni, cu unguroaice, cu căpitănese, cu fete de pension... Dar, din senin, auzii glasul sitav al dușmanului meu:

— Nu știți însă ceva nou... Sfinții fac poezii, oftează, se prăpădesc, ca oricare, dupe îngeri căzuți...

— Ce sfinți... ce îngeri?

— Ia, pe unii din noi, sfiicioși și sfinți, i-am prins cu ocaua mică. De unde credeți că răsare soarele?

— Din colo...

— Aș... de la „Neubauer"! Soare blond, descheiat la piept, cu părul vîlvoi... soare de chelnări... de cinci lei... și a învins pe „mitropolitul" internatului...

Mă făcui lac de sudoare.

Parcă aș fi leșinat într-o baie caldă.

Începură să șopăie. Mi se păru că mi-aud numele. Oftai, cerîndu-le iertare cu acest oftat dureros.

Ei rîdeau, rîdeau, făcînd din inima mea o minge pe care o azvîrleau din mînă în mînă.

O! unde erau cîmpiile în cari mă născusem, ca să pot plînge în voie, neauzit de nimeni?

Dupe ce, cîteva zile, au șopăit între ei, ca prin minune se potoliră. Unii din ei deveniră mai buni ca mai înainte.

Gîndindu-mă cum m-ar fi putut chinui, îi iertai pe toți, ba chiar, d-aș fi îndrăznit, aș fi întins mîna dușmanului meu.

În toate zilele mă duceam în grădină, nespionat de nimeni, ca să privesc la fereastra ei. Noaptea, pe lună, înainte d-a ne culca, săream ulucile, dacă poarta grădinii era încuiată. Lumina din ferestrele ei mă fermeca. O zăream. Visul unei fericiri dăsăvîrșite mă sorbea și mă arunca la gîtul ei. Sărutările mele se îngropau într-o bărbie albă și rotundă.

De mi-ar fi spus cineva că la ea poate veni oricine, i-aș fi răsucit gîtul.

Ea n-avea pe nimeni în lume.

Era singură.

Nevinovată, ca și mine!

Se născuse numai pentru mine.

Și tîrziu plecam din grădină cu o senzație vie d-a lungul brațelor, ca și cum aș fi înbrățișat-o, cu buzele arse de plăcere, ca și cum aș fi sărutat-o. Miresmele merilor

înfloriți, plutindu-mi în nări, îmi da iluzia că aș fi sorbit parfumul acelor valuri de păr ușurel.

Iubirea mea era un extaz, o nebunie!

Chipul ei răsărea în aer. Încotro întorceam privirile, tremura, se stingea și iarăși licărea blînd și fermecător.

De mi-ar fi strivit cineva ochii, în fața orbitelor goale aș fi văzut chipul ei!

De cînd ceilalți mă lăsaseră în pace, toată lumea era a mea.

Nu mai auzeam ocările din meditație, nici rîsul dăsfrînat din dormitor. Nu mai simțeam mirosul greu al zidurilor vechi. Nu mai vedeam cu aceiași ochi triști crîmpeiul de cer care începea de la porțile înalte de stejar și se sfîrșea pe dupe pomii din fundul grădinii.

Mă miram, neputînd înțelege, cum tot ce mă înconjura se prefăcuse în cîteva săptămîni. Ura se schimbase în dragoste. Sclavia mi-apărea ca o deplină libertate.

Nu eram tot eu? Nu era tot aceeași închisoare veche și umedă? Nu erau tot aceiași oameni lacomi, săraci și răi?

Ce frumoasă duminică de mai! Lumina și căldura tremurau în aer.

Mă plimbam singur prin grădină.

Mă gîndeam la ea, așteptînd să se arate.

În geamurile ei se frîngeau razele soarelui. O pîndeam, cotind pe cărările galbeni, gata să plîng, gata să-i zîmbesc.

Cît de încet trece vremea cînd aștepți! Simți clipele timpului! Le înnumeri și, ascultîndu-ți inima cum bate, îți vine să strigi: „Mai iute, mai iute, timp nesimțitor!"

Obosit de așteptare, mă rezemai de tulpina unui măr.

Ea apăru la fereastră; se uită la mine; întinse o mînă, o aduse ușurel și lung la gură, apoi o destinse repede... Scutură o batistă albă... Mă chema?...

Dispăru.

Înmărmurisem cu ochii în acel pervaz din care perise minunea mea. Obrajii îmi ardeau. Mi se păru că visez și că auz pe cineva care voia să mă deștepte. Mă striga.

— Domnule, domnule, hei, n-auzi, domnule?

Mă întorsei spre poarta grădinii. Dintr-acolo venise glasul.

Tresării. Nu era vis.

Un ungurean cu o scrisoare în mînă.

— Ce poftești?

— Coconița la care te uitai m-a trimes.

Îmi întinse scrisoarea și plecă.

O pungă cu aur dacă aș fi avut, i-aș fi dat-o.

Privii în toate părțile. Sărutai plicul. Îl rupsei.

Nu știu de cîte ori am citit rîndurile următoare:

„Sgumbul meu,

Te gum de-am văzud, de-am iubid, ziuo și noapde mă cîntesc la dine, pîn-agum n-am iubid pe nimeni, vino tizeară, pe la 10 ore de-aștept. Vino, fino, fino, de săruth te mii teori. Fei afla gine zund.

Ata, ata, numai ada,

BERTHA

Hotel „Neubauer“ etajul 3, nr. 8“

După ce-mi îmbătai inima, recitînd în minte cuvintele ei, mă dusei în dormitor și mă lungii cu fața în sus. Închisei ochii și amorții în pat.

Germană... Bertha... Ce nume frumos!... Numai germanele știu să iubească... Rîndurile ei, rău scrise, sunt fermecătoare, tocmai fiindcă sunt rău scrise... Ea n-a voit să-i scrie altcineva scrisoarea... Bine, scumpa mea Berthă!... Literile sunt strîmbe și tremurate... Nu știe să scrie... Știe să iubească... Mai bine că n-a învățat carte... E o inimă curată și sinceră... Voi afla cine este... Mă iubește... Bertho, Bertho, viața mea va fi jucăria ta!... S-o mîngîi, s-o torturi... numai s-o iubești... Eu să-ți torn apă limpede în mîni ca să te speli... eu să te șterg pe obraji... eu să-ți închei ghetele și rochia... eu să-ți dau părul pe spate... eu să ți-l curm pe la mijloc c-o panglică albastră... eu să-ți „înțeleg“ caprițiile, numai din privirile tale... Ce dulce și curat vei zice tu „de iubezg“!... Dacă ai vorbi bine, n-ai vorbi așa de drăguț...

Închipuirea îmi lipea buzele de mînele ei albe, mi le afunda în obrajii ei rumeni, mi le îneca în părul ei învolt.

Seara se lăsă ca un zăbranic sur.

Mă sculai din pat; mă uitai pe fereastră. Pomii din grădină, afundați în întuneric, ca niște fantome.

La nouă ore răspunsei la apel.

Ce bine că dușmanul meu lipsea!

Unul dintre cei mici ieși din rînduri și zise rugăciunea.

N-auzii nici un cuvînt... Mă gîndeam la ea... o vedeam...

De nu m-ar simți nimeni cînd oi fugi!

Intrarăm în dormitor. Ca niciodată, ceilalți se grăbiră să se dezbrace. Se vîrîră în plapămă. Nici o ceartă; nici un zgomot; nici o vorbă. În patru ani nu se întîmplase așa minune. Dupe o jumătate de ceas, toți sforăiau și, ciudat, mai tare ca de obicei.

Eram îmbrăcat. Mi se bătea inima.

Ridicai capul.

Încredințat că toți dorm, luai cearceaful de pe pat și ieșii în vîrful picioarelor din dormitor. Cînd închisei ușa mi se păru că auz pe cineva șoptind: „S-a dus...“

Mă oprii cu mîna pe clanță. Nimic. Desigur, visase cineva.

Încet-încetinel, trecui printr-o sală lungă și întunecoasă. În fundul ei, o fereastră da în grădină. Toate ușile fiind închise, pe nicăieri n-aș fi putut fugi decît p-acolo. Ajunsei la fereastră; o deschisei; privii în jos printre vergelele de fier de la al doilea cat. Băgai capul printre vergele. Cînd mă gîndii că ea m-așteaptă... înfipsei amîndouă mînele în vergeaua din mijloc ș-o zguduii. Degeaba. Încercai patru din ele. Degeaba. În sfîrșit, fără nici o nădejde, pusei mîna pe cea din urmă.

Oh! cum mi-a tresărit inima!

Tocmai aceea sări din pervazul putred.

Legai un cap al cearceafului de vergeaua d-alături. Mă suii pe fereastră, îmbrățișai cearceaful și alunecai în jos, cletănîndu-mă ca o ghiulea atîrnată d-o funie. Mi se sfîrșise cearceaful... și eu în aer...

Îmi dam drumul de la trapez, de la înălțimi de necrezut, dar întunecimea mă speria... Mi se păru că n-are fund...

Mă gîndii la chipul ei auriu... fără voia mea, mi se descleștară mînele... Căzui pe un morman de moloz și de cărămizi.

Încremenii cum căzusem... Niște tîrșiituri de pași... Cine m-o fi urmărit?

Mă tîrîi pe brînci pînă lîngă uluci, mă strecurai binișor în fundul grădinii. Cînd mă uitai îndărăt, văzui în întuneric fâșia alburie a cearceafului cum se ridica în sus.

Mă urmărise cineva!

Ei și?...

Putea să mă dea afară... Bertha mă aștepta!

Sării peste un zid vechi.

Într-o clipă ajunsei la hotel. Intrarea, luminată. Cînd ajunsei în sala lungă de la catul al treilea, eram rece ca gheața. Mi-era frig; tremuram; răsuflarea mi se oprise. O lampă atîrna din mijlocul tavanului; flacăra roșietică abia lumina sala îngustă și tristă.

Ajunsei la ușa ei; întinsei mîna să bat în ușe; mîna mi se muie din umăr și-mi căzu d-a lungul coastelor...

Cu cine șoptea ea?...Desigur, glasul ei...Pe cine săruta ea?...

Auzeam și trăiam, ori mi se părea că auz și trăiesc?

Cine-mi sufla în urechi: „Soarele tău e de chelneri, soarele tău e de cinci lei?"

Cînd mă gîndii că e în brațele altuia, moleșită de plăceri și vîndută, cînd o auzii sărutînd pe cineva care-i zicea sugrumat: „Încă o dată! încă o dată!" mă năpustii în ușe... ușa se dete de perete, răsturnînd scaunele...

Înmărmurii în prag...

Dușmanul meu, în brațele Berthei! El?...

Voii să strig... nu mi-auzii țipătul. Voii să azvîrl c-un scaun și nu putui să mișc mînele. Voii să mă repez asupra lor și, în fața mea, într-o oglindă, mă văzui vînat, cu ochii albi, cu părul vulvoi. Căzui greu și drept, ca o pîrghie de fer.

Ș-apoi nimic... întuneric... liniște.

A doua zi m-am deșteptat într-un pat din infirmerie. La capul meu citea bietul gîngăit, singurul care nu intrase în complotul celorlalți.

Cum deschisei ochii, începui să plîng cu focul cu care se plînge prima iluzie moartă.

Îmi înmormîntam inima și dupe rămășițele ei numai eu singur!

Prietenul meu mă consola:

— Nu mai plînge ca un copil. Ei, ce, ce-ce e... î... î... o... o... copil-pilărie. Pe... pe... el l-a, l-a dat afafară. Pe... pe tine te-a ierta-tat, că n-ai... n-ai fost nicioda-dată pe-pedepsit. Ca... caută și tu o cu-cusotoreasă dur-durdulie, cum am gă-găsit eu. Vara peste uluci, bă-băiete, și la Flo-Florescu în grădină. Ia-iarna e mai greu, î... î... î... ascul-cultă-mă pe mi-mine. Bertha-tha... era o... o... feme-meie de ci-cinci lei...

— Oh! taci, te rog!

Îmi întorsei fața aprinsă de friguri și scăldată de lacrămi...

Sînt d-atunci douăzeci de ani. Astăzi îmi vine să rîz d-această nenorocire. Cine ar fi zis că eu voi ajunge un bun cîrciumar ș-un harnic moșier? Cine ș-ar fi bănuit că eu voi fi vrodată tatăl a trei copii grași, voinici și nebunateci? Singura grije a mea sînt ei.

Și tot ei ne dau un nesfîrșit prilej de ceartă. Nevastă-mea voiește să-i facă tobă de carte, și eu țiu într-una:

— Să scrie și să citească. Sunt sătul de carte. Cîmpie nemărginită, șipote cu apă rece și străvezie ca sticla, umbră deasă, pădure, valuri ruginii de holde, pace și frăție, iacă ce le voi da. Sînt sătul de cartea noastră: spoială și amărăciune.

NOTE ŞI VARIANTE

Aparatul critic al ediţiei de faţă cuprinde *note*, *variante* selective, *indici* şi *glosar*.

Notele conţin indicaţii bibliografice pentru fiecare scriere în parte, informaţii privitoare la geneza lor, aprecieri şi comentarii ale criticii contemporane cu scriitorul sau ale unor personalităţi de seamă care au studiat creaţia lui Delavrancea după moartea acestuia.

Citatele din corespondenţa lui Delavrancea sau din alte manuscrise inedite, folosite, atît în studiul introductiv, cît şi în cuprinsul notelor şi la care nu am indicat sursa, au fost reproduse din documentele aflate în posesia descendenţilor lui Delavrancea, sau în fondul Mărgărita Miller-Verghi. De asemenea, atunci cînd a existat originalul scrisorilor, s-a făcut şi îndreptarea citatelor reproduse din ediţia I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*.

Volumul total al variantelor lui Delavrancea pentru fiecare dintre scrierile sale este neobişnuit de mare, dovadă că de la o ediţie la alta scriitorul a fost preocupat de perfecţionarea scrisului său. Selecţia riguroasă pe care am făcut-o a urmărit să pună în lumină bogăţia lexicului, structura sintactică şi evoluţia stilului lui Delavrancea.

Pentru a uşura munca cercetătorului, am dat întîi ultima formă la care a ajuns Delavrancea, respectiv forma din textul de bază, apoi, în ordine cronologică, toate variantele anterioare ale textului. La sfîrşitul fiecărei variante se indică volumul sau periodicul din care a fost selectată. Pentru simplificare, am notat volumele cu anul apariţiei lor, iar periodicele, cu titlul abreviat.

Pagina şi rîndul trimiterilor din variante şi din indici, se referă la textul din ediţia de faţă.

Atît în subsolul paginilor, cît şi în aparatul critic am folosit în unele cazuri, abrevieri pentru titlul periodicelor sau al volumelor şi edituri, abrevieri al căror indice îl dăm în această notă, în ordinea lor alfabetică

LISTA ALFABETICĂ A ABREVIERILOR

Alm.	= Almanahul literar şi ilustrat
An. Ac. Rom.	= Analele Academiei Române
Art. proz. rom.	= Arta prozatorilor români
B.A.R.S.R.	= Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România
B.p.t.	= Biblioteca pentru toţi
C.f.i.	= Calendarul familiei ilustrat
C.i.b.	= Calendarul ilustrat bucureştean
C.L.	= Calendarul Ligei
C.p.r.	= Calendarul patriotului român
Com. sat.	= Comoara satelor
Cont.	= Contemporanul
Conv. crit.	= Convorbiri critice
Conv. lit.	= Convorbiri literare
Dem.	= Democraţia
D. o.	= Drepturile omului
Ed. Cug.	= Editura Cugetarea
E.S.P.L.A.	= Editura de stat pentru literatură şi artă
E.P.L.	= Editura pentru literatură
Ep. lit.	= Epoca literară
Fam.	= Familia
Fl.	= Flacăra
Fl. alb.	= Floarea albastră
F. pt. t.	= Foaia pentru toţi
F.F.C.	= Folklore Felows Communications
Gaz. lit.	= Gazeta literară
Ist.lit. rom.	= G. Călinescu, Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent
Ist. lit. rom. cont.	= N. Iorga, Istoria literaturii române contemporane
Lib.	= Liberalul
Lit. şt.	= Literatură şi ştiinţă
L. l.	= Lupta literară
Naţ.	= Naţiunea
Rev. dem. rom.	= Revista democraţiei române
Rev. fund.	= Revista fundaţiilor regale
Rev. ist.	= Revista istorică a arhivelor României
Rev. lit.	= Revista literară
R. n.	= Revista nouă
Rom.	= Românul
Rom. lib.	= România liberă
Roum. ill.	= La Roumanie illustrée
Typ. Şt. Mih.	= Typo-litografia Şt. Mihalescu
Univ.	= Universul
Univ. lit.	= Universul literar
V. rom.	= Viaţa românească
V. naţ.	= Voinţa naţională

Întrucît în ediţia de faţă ordinea scrierilor a fost stabilită după criteriul cronologic al primei lor apariţii în periodic sau în volum, dăm mai jos sumarul tuturor volumelor antume.

Volumele antume sînt următoarele:

1 *Sultănica* — De la Vrancea — Buc., Tipo-litografia St. Mihalescu, 1885, 267 pagini. Cuprinde: *Sultănica, Fanta-Cella, Palatul de cleştar, Iancu Moroi, Şuer, Sorcova, Răzmiriţa, Odinioară.*
Fiecare dintre cele opt scrieri pe care le cuprinde volumul este dedicată unui prieten, fiecare are vignete de început şi finale, al căror autor ar putea fi chiar Delavrancea.

2 *Linişte* (nuvelă) — De la Vrancea — Buc., Librar-editor Ig. Haimann, 1887, 83 pagini cuprinzînd numai nuvela *Linişte*, dedicată *Mariei Ştef. de la Vrancea*. Vezi şi nota la *Linişte* în ediţia de faţă, p. 387-390.

3 *Trubadurul* — De la Vrancea — Buc., librar-editor Ig. Haimann, 1887, 268 pagini. Cuprinde: nuvela *Trubadurul*, împărţită în două capitole — *Ziua, Noaptea —; Din memoriile Trubadurului*, purtînd supratitlul *La Şosea, Zobie, Văduvele, Milogul, Linişte.*

4 *Paraziţii* — De la Vrancea — Buc., Ed. Ig. Haimann, 1892, 333 pagini. Cuprinde: *Paraziţii, Hagi-Tudose, Bursierul, Irinel, Domnul Vucea.*
Volumul a fost premiat de Academia Română.
Vezi şi notele la *Paraziţii* în ediţia de faţă, vol. II, p. 408-412.

5 *Între vis şi vieaţă* — Delavrancea — Buc., Librari-editori E. Graeve et Comp., 1893, 300 pagini. Cuprinde: [*Prolog*], *Poveste, Neghiniţă, Nu e „giaba" cafea, Norocul dracului, Sentino, Moş Crăciun, Apă şi foc, Dăparte, dăparte..., Bunicul, Marele Duce, Bunica, Două lacrîmi* [*Epilog*], *Înainte de alegeri.*
Ultima pagină a volumului poartă specificaţia: „Acest volum a fost imprimat în atelierul *Voinţei naţionale*, Strada Academiei, nr. 4, Bucureşti, *24 aprilie 1893*", ceea ce denotă că librarii-editori au suportat cheltuielile imprimării.

Vezi şi nota de la *Înainte de alegeri*, în ediţia de faţă vol. II, p. 384-390.

6 *Hagi-Tudose* — Tipuri şi moravuri — Delavrancea — Buc., Socec et Comp. Librari-editori, 1903, 288 pagini. Scrierile din volum sînt precedate de o scrisoare adresată de Ioan I.V. Socec, la 15 septembrie 1902, lui Delavrancea, în care îi cere permisiunea de a-i edita nuvelele, reproşîndu-i că arată o „indiferenţă neexplicabilă" faţă de propria sa operă; se publică şi răspunsul lui Delavrancea, din 20 septembrie 1902, pe care îl reproducem mai jos:

„Domnule Socec, cunosc şi admir dragostea casei Socec pentru limba şi literatura românească. Nu mă îndoiesc de jertfele pe cari le-aţi făcut pentru dezvoltarea noastră literară şi nu cred că răsplata v-a fost vreodată potrivită cu jertfele, ba mă tem că eu voi contribui, cu editarea lucrărilor mele, să sporesc disproporţia dintre jertfe şi răsplată.

Ceea ce d-ta numeşti indiferenţă inexplicabilă este, d-le Socec, indiferenţă explicabilă. Iacă un subiect de discutat, nu din cauza încercărilor mele literare, ci dintr-un punct de privire mai general şi mai nalt. Mă voi încerca să-l studiez, cît voi putea mai de aproape, cu ocaziunea editării volumului următor.

Întrucît mă priveşte, n-am ieşit, nici direct, nici indirect din atitudinea de a nu răspunde nici laudelor exagerate, nici criticelor, unele meritate, altele triviale.

Consimţ, d-le Socec, la propunerea d-tale şi doresc ca editorul să aibă ceva mai mult noroc decît acela pe care l-a avut autorul.

Al d-tale prieten
Delavrancea".

Volumul cuprinde: *Hagi-Tudose, Irinel, Domnul Vucea, Văduvele, Bursierul, Înainte de alegeri, Sorcova, De azi şi de demult.*

7 *Între vis şi vieaţă* — Delavrancea — Buc., Ed. Socec, 1903, 265 pagini. Cuprinde: [*Prolog*], *Poveste, Neghiniţă, Nu e „giaba" cafea, Dăparte, dăparte..., Sentinc, Norocul dracului, Fanta-Cella, Moş Crăciun, Şuer, Palatul de cleştar, Pravoslavnicul şi slăninele, Bunicul, Marele Duce, Bunica, Două lacrîmi.*

8 *Paraziţii* — Delavrancea — Buc., Ed. Socec, 1905, 146 pagini. Cuprinde numai *Paraziţii*.

9 *Sultănica* — Delavrancea — Buc., Ed. Socec, 1908, 206 pagini. Cuprinde: *Sultănica, Zobie, Răzmiriţa, Milogul, Iancu Moroi, Odinioară.*

10 *Stăpînea odată...* — Delavrancea — Buc., Ed. Socec, Bibl. Socec, nr. 56, 1909, 20 pagini. Cuprinde numai basmul *Stăpînea odată...*

11 *Linişte. Trubadurul. Stăpînea odată...* Delavrancea — Buc., Ed. Socec, 1911, 271 pagini. Cuprinde: *Linişte, Stăpînea odată..., Trubadurul, Din memoriile Trubadurului.*

12 *Norocul dracului* — Delavrancea — Buc., Ed. Alcalay, Biblioteca scriitorilor români, nr. 1, 1916, 66 pagini. Cuprinde: *Norocul dracului, Bunicul, Două lacrîmi.*

p. 1 SULTĂNICA

A apărut pentru prima oară în *România liberă*, Bucureşti, anul VII, 1883, nr. 1.710, 9 martie, p. 2—3; nr. 1.712, 11 martie, p. 2—3; nr. 1.713, 12 martie, p. 2—3; nr. 1.714, 13 martie, p. 2—3; nr. 1.715, 15 martie, p. 2—3; în *Foiţa* ziarului, la rubrica-foileton *Zigzag*, cu menţiunea: *(nuvelă)* dedicată: „Lui Dinu Radu Golescu"; semnată *Argus*.

S-a reprodus un fragment intitulat *Începutul lui dechemvrie*, în antologia *Autori români moderni XX*, de Lazăr Şăineanu, Craiova, Instit. de editură Ralian şi Ignat Samitca, 1895, p. 291. S-a mai reprodus un fragment intitulat *Începutul lui decemvrie* (*Din Sultănica*), în *Antologie I — Bucăţi alese din scriitorii veacului XVIII şi XIX*, întocmită de A. Steuerman, Iaşi, Ed. Librăriei şcoalelor Fraţii Şaraga, 1895, p. 182—183. S-a tipărit apoi în volumele *Sultănica*, Bucureşti, tip Şt. Mih., 1885, p. 3—60, semnat *De la Vrancea*; *Sultănica*, Bucureşti, Ed. Socec, 1908, p. 1—52, semnat *Delavrancea*.

Reproducem textul ediţiei din 1908.

Se pare că nuvela are la bază o întîmplare reală, după cum îşi amintea vărul scriitorului, Nicuţă Papiniu. De altfel, în planul oraşului Bucureşti, întocmit de Borrodzyn în 1852, găsim menţionată casa unei *Sultana*, în spatele bisericii Delea-

Nouă, cam peste drum de casa în care a copilărit scriitorul. Ambele clădiri există și astăzi.

Se poate admite deci că o întîmplare asemănătoare cu a eroinei din nuvela lui Delavrancea a impresionat lumea din Bariera-Vergului în așa măsură, încît amintirea ei s-a păstrat pînă în anii copilăriei scriitorului, care face din ea subiectul primei sale scrieri importante. Presupunerea este întărită și de adnotarea Mariei Delavrancea pe textul tipărit al discursului de recepție rostit de Ovid Densusianu la Academie în 1919. Considerînd neîntemeiată afirmația acestuia, că „Sultănica este banală" și că „romantic se arăta Delavrancea cînd venea să ne povestească viața simplă și chinuită a Sultănicăi, al cărei suflet ne amintește ce am cetit în atîtea descrieri cu peripeții sentimentale"[1], Maria Delavrancea scrie: „Nu e adevărat! Sultănica nu e banală!... nu ca să fie romantic, ci pentru că așa era realitatea."[2]

Prin toponimie — Rîul Doamnei, Rîul Tîrgului, satele Domnești și Berivoești, muntele Popău și Obîrșia Ialomiței — Delavrancea plasează întîmplarea în împrejurimile Cîmpulungului, pentru care a avut o statornică preferință, deși casa Kivului are ceva din înfățișarea casei părintești a scriitorului din Calea Vergului nr. 166.

Sultănica a fost creată în primele luni trăite la Paris, pe cînd locuia împreună cu Dinu și George Radu Golescu și cînd, în scrisorile către Elena Miller-Verghi și către fratele său, Constandin, dezgustul față de moravurile burgheze, din țară și din străinătate, se împletea cu dorul de patrie.

În decembrie 1882 Delavrancea scrie cu privire la *Sultănica:*

„...Mă prepar pentru un concurs. Am scris o novelă; în curînd va apare în foiletonul *Rom. liber.*"[3]

Între timp, apărînd în nr. 1.694 din 18 februarie al *României libere*, 1883, p. 2—3, o nuvelă nesemnată, intitulată *Mărioara*, prietenii din țară i-o atribuie lui Delavrancea, care protestează jignit și, fără a menționa titlul creației sale, dă informații cu privire la viitoarea apariție și la conținutul nuvelei *Sultănica:*

„Nuvella ce am trimes-o eu îmi scrie conu Laurian că o păstrează pentru n-rul literar al *Rom. lib.* ce voiește să scoață.

[1] O. Densusianu, *Barbu Delavrancea*, Buc., Tip. Urbana, 1919, p. 5.
[2] Exemplarul adnotat olograf se află la Bibl. Acad. R.S.R.
[3] I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 373.

Subiectul e țărănesc, și pe cît am putut am păstrat maniera d-a mă exprima aproape țărănească. Nu știu ce impresie îți va lăsa. Vom vedea. Mi-e teamă că... sunt sigur că nu-ți va plăcea. În tot cazul, vei găsi părți, or pagine, or rînduri, or cuvinte cel puțin cari îți vor plăcea.[1]

Suplimentul literar al *României libere* la care se referă Delavrancea în această scrisoare a apărut abia în 1884, așa încît *Sultănica* se publică tot la rubrica-foileton *Zigzag*, a cotidianului *România liberă*.

La 9 martie 1883, într-o casetă specială de pe prima pagină, *România liberă* anunță:

„Începem astăzi publicarea unei novele originale — *Sultănica* — pe care unul din colaboratorii noștri de la Paris a scris-o pentru *România liberă*. Nu ne îndoim că cititorii vor fi mulțumiți a-și plimba gîndul prin satele noastre și a privi scene mișcătoare din viața țăranilor noștri."

După apariția nuvelei, într-o scrisoare de la 28 mai 1883, adresată Elenei Miller-Verghi, scriitorul subliniază încă o dată noutatea temei și a limbii folosite în creația sa:

„...Nu știu de v-a plăcut nuvela mea. Are peisagiile ei, are unele culori cari se ridică peste banalitățile comune. Ș-apoi nu fac uz de o limbă veștedă și terfelită de orice gazetar... p-alocurea e o limbă cam grea și cam greoaie [pentru cei ce nu cunosc pe țărani bine..."[2]

Sultănica a fost viu discutată în salonul Elenei Miller-Verghi, după cum reiese dintr-o scrisoare păstrată fragmentar, trimisă de Delavrancea de la Paris:

„*Mă bucur că ți-a plăcut novela mea.* Vom discuta-o la vară. Cu toată plăcerea, voi cerca a mi-o susține. E adevărat că *am unele cuvinte pe cari nu le-ai înțeles*; sunt sigur însă că pe unele nu le-ai înțeles din cauza greșelelor de tipar ce mi-au lăsat cu duiumul pe bietele mele pagine. *Nu știu cum ai susținut bunul Sultănichii deoarece nu te esplici de loc, nu știu de asemenea în ce chip a lăudat-o Don Padil; ceea ce însă m-a bucurat a fost aprețierea Kokii* (Mărgărita Miller-Verghi — n.n). Am avut o consolare pe care nu ți-o poți imagina: am rămas încredințat că *există un om... care m-a înțeles. Mi-a spus o vorbă ș-a fost*

[1] Scrisoarea lui Delavrancea către Elena Miller-Verghi, 6 martie 1883, inedită.
[2] I.E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 399—400.

destul. A devinat toată lupta mea. N-a vorbit nici de evenimente cari n-au nici o importanță, nici de moravuri pe cari nu le cunoștea, nici de caractere deoarece erau numai niște tipuri, dar... aici nu-ți mai spui...“

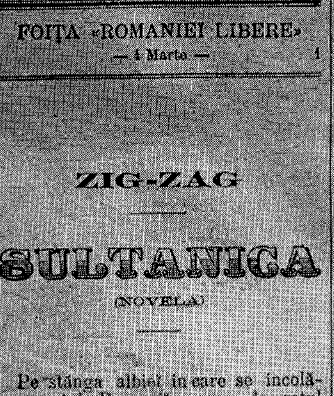
Este clar că în salonul Elenei Miller-Verghi s-au ridicat glasuri care au criticat „evenimentele“, „moravurile“ și „caracterele“ nuvelei și că Elena Miller-Verghi, fiica ei, Mărgărita, și Don Padil (Duiliu Zamfirescu) au apărat-o. Nu cunoaștem termenii în care s-a pronunțat Duiliu Zamfirescu atunci despre *Sultănica*, dar ei trebuie să fi fost deosebit de elogioși, cu toate deosebirile dintre el și autorul *Sultănicăi*, care scrie în aceeași scrisoare:

„...*Mă surprinde însă ca să fi găsit ceva bun în novela mea, deoarece sistemul meu d-a descrie, d-a concepe, d-a detalia, d-a vedea în lume, în fine, e aproape cu totul opus d-al lui* (Duiliu Zamfirescu — n.n.). *Firi mai deosebite e aproape cu neputință d-a găsi...*“[1]

Delavrancea intuise just aceste deosebiri dintre temperamentele și concepțiile lor de viață. Foarte curînd, începuturile de simpatie și prețuire reciprocă dintre el și Duiliu Zamfirescu se destramă, avînd drept cauză — se pare — o întîmplare lipsită de semnificație. Locuind în camere vecine la Hotelul „Metropol“ din București, Duiliu Zamfirescu a surprins, pe la începutul lui noiembrie 1884, pe Delavrancea și Vlahuță citind cu glas tare din romanul său *În fața vieții*, rîzînd și comentîndu-l defavorabl. Aceasta se pare că a provocat ruptura definitivă dintre ei. E mai probabil însă că minimalizarea creației populare de către Duiliu Zamfirescu să fi constituit reale motive de îndepărtare a celor doi scriitori, a căror personalitate se cristalizează în aceleași condiții și în aceeași vreme. Inimitatea lui Duiliu Zamfirescu față de Delavrancea se manifestă, de altfel, printr-o acțiune precisă: în 1887 el îndeamnă pe A.Costin (N. Petrașcu) să scrie o cronică defavorabilă despre volumele *Sultănica* și *Trubadurul*. Duiliu Zamfirescu îl recomandă apoi pe N. Petrașcu lui Titu Maiorescu. Foarte curînd, N. Petrașcu va citi studiul său în cercul „Junimii“, de față cu „Carp, Negruzzi, Odobescu, Pogor, Caragiale și alți trei-patru“[2],

[1] Sublinierile lui Delavrancea.

[2] N. Petrașcu, *Biografia mea*, în I.E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, 1938, p. CXXXIV.

FOIȚA «ROMANIEI LIBERE»

— 4 Marte — 1

ZIG-ZAG

SULTANICA

(NOVELA)

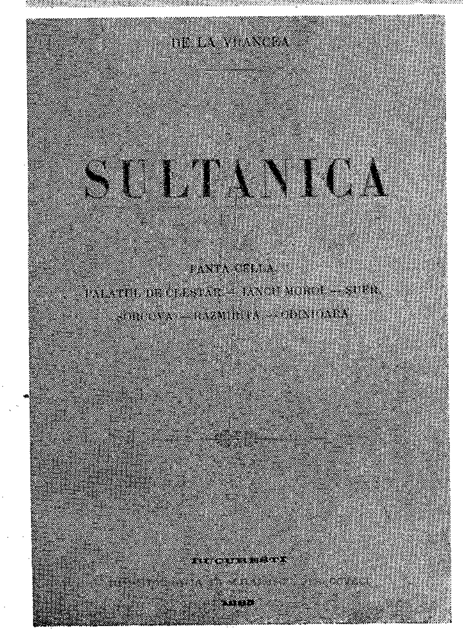
Pe stânga albiei în care se încolăcește rîul Doamnii, razna de satul Domnești, se vede o casă albă ca laptele, cu giurgiuveaua geamurilor încondeiată în roșu și albastru. Pervazurile ușii curate ca un pahar, prispa din față e lipită cu pămînt galben, ear pe creasta casii, d'o parte și de alta, scîrție la fie-ce bătaie de vînt două limbi de tinichea așezate pe două gônge cât găgălicea. Curtea îngrădită în nuele de alun are hambare de fag, obor de vite și un grajd pus la pămênt pe patru grinzi groase.

Ast cămin fusese odinioară cu rost ales, pe când trăea jupân Kivu. Era chiabur rêposatul, dar biata Kivuleasă, rĕmasă singură, ca femeea, a luptat cu inima nu cu gândul; s'a iprăpădit cu firea, că de, Sultănica ajunsese fată mare; dar când e să'i meargă rĕu omului pe or-ce-o pune mâna se sparge. De câte-ori n'o podideaŭ lacrămile pe biata bĕtrână privind acareturile mari, arătoase și pline de sărăcie și pustiŭ. Nu cerea de pomană, da și viața de azi până mâine, viață e or foc? Doui juncănași, o vacă, doui cîrlani, zece oi ș'un berbec e sĕrăcie lucie la o vatră de care ținea opt perechi de boi unguresci, șase vaci cu ugerul cât căldarea, nouă cai iuți ca săgeata ș'o turmă de oi ce umplea valea rîului de behăit când coboraŭ despre munte.

*

E începutul lui Decemvrie.

A dat Dumnezeŭ zăpadă nemiluită; și cade, cade pusderie măruntă și desă ca făina la cernut, vênturată d'un crivĕț ce te orbește. Muscele dorm sub zăpadă de trei palme; pădurile în depărtare, cu tulpini fumurii, ciucurate

DE LA VRANCEA

SULTANICA

FANTA-CELLA

PALATUL DE CLEȘTAR — IANCU MOROI — SUER

SORCOVA — RĂZMIRIȚA — ODINIOARA

BUCUREȘTI

Foiletonul ziarului *România liberă* de la 9 martie 1883, în care apare pentru prima dată nuvela *Sultănica*, semnată Argus; Coperta ediției princeps (1885) a volumului *Sultănica*

Facsimil de pe manuscrisul poemului *Fanta-Cella*

„Moş Fanta" — desen de Delavrancea, din 1884

scoţînd în evidenţă intenţionat părţile mai puţin realizate ale nuvelelor.

După întoarcerea lui Delavrancea în ţară, *Sultănica* a fost citită de autor într-un cerc de prieteni, în casa lui Gr. Petroni, director în Ministerul Justiţiei şi consilier la Curtea de apel din Bucureşti, după cum ne informează în 1889 Vlahuţă, care corespondase cu autorul *Sultănicăi* încă din epoca elaborării nuvelei:

„La Petroni, d-l şi d-na Gr. Păucescu şi bunul meu prieten de la Vrancea, de curînd întors de la Paris... După masă, de la Vrancea ne citeşte o nuvelă: *Sultănica*. Parcă-l aud."[1]

Nuvela *Sultănica* a dat numele primului volum de proză al lui Delavrancea, apărut la 18 iulie 1885, şi „depus la toate librăriile din capitală", aşa cum anunţă *România liberă* la rubrica *Bibliografie*. Anunţul adaugă că „s-au scos din aceste nuvele 50 ex. de lux numerotate, preţ 10 lei, care se află depuse la autor, Hotel «Metropole»".

Pe coperta interioară a unuia din aceste exemplare, Delavrancea incrustează autoportretul său, lucrat în peniţă şi tentă, publicat pentru prima oară de Emilia Şt. Milicescu în volumul *Delavrancea — om, literat, patriot, avocat*, Buc., Ed. Cugetarea, 1940.

Întregul volum *Sultănica* din 1885 este dedicat: *Prietenilor*.

Nuvela a fost parodiată de I.L.Caragiale, sub titlul *Smărăndiţa*. Anunţată în rubrica *Ştiri literare* din nr. 34 al *Moftului român*, la 3 iunie 1893, publicarea parodiei *Smărăndiţa* — roman modern — se întrerupe la 17 iunie 1893, motivîndu-se că librăria editoare intenţionează să o tipărească „într-un volum elegant".

Parodia a fost socotită de mulţi, printre care şi autorul notelor la ediţia I.L.Caragiale — *Opere*, vol. 3, E.P.L., 1962, p. 708, o simplă glumă. Unele documente, însă, pe lîngă înclinarea naturală a lui Caragiale spre satiră, relevă şi un fond de supărare reală, provocată poate de decernarea premiului „I. Heliade Rădulescu", de 5.000 de lei, lui Delavrancea, pentru volumul *Paraziţii*, în martie 1893.

Parodia era, pe de o parte, un atac indirect la adresa Academiei, care, cu doi ani în urmă, respinsese de la premiu volumul de teatru al lui Caragiale, iar pe de alta, urmarea unor

[1] Al. Vlahuţă, *O schiţă (Gr. Petroniu)*, *Rom. lib.*, XIII (1889), nr. 3.445 (12/24 martie), p. 2–3.

lizată decît prin nuvelele cuprinse în volumul *Fără titlu* a lui Duiliu Zamfirescu, remarcînd că acesta „n-a atins totuși niciodată vioiciunea închipuirii lui Delavrancea în reprezentarea naturii și a omului"[1]. Viziunea idilică a scriitorului a făcut, pe bună dreptate, pe unii critici literari să considere *Sultănica* o creație „presemănătoristă". În recenta sa monografie Al. Săndulescu observă însă că „regretul după gospodăria cuprinsă a chiaburului Kivu... e însoțit de o critică efectivă a moralei burgheze"[2], și că în *Sultănica* „avem un nou caz de inadaptare, de ruptură definitivă între erou și mediul social"[3]. Nuvela de debut a lui Delavrancea marchează, desigur, un moment de progres în dezvoltarea nuvelisticii românești.

Un amănunt interesant: nuvela *Sultănica* a fost dramatizată. La 31 martie 1925, la festivalul organizat de Casa Artei la Teatrul din București, în folosul studenților artiști din Paris, s-a prezentat dramatizarea nuvelei, rolurile Sultănica-Drăgan fiind interpretate de frații Berindei.

VARIANTE

p. 1, r. 4 D-a stînga Rîului Doamnei *1908*/ D-a stînga albiei în care să încolăcește Rîul Doamnei *Rom. lib.*, *1885*;

r. 5—6 ca laptele, cu ferestrele încondeiate cu roșu *1908*/ ca laptele, cu giurgiuveaua geamurilor încondeiată în roșu *Rom. lib.*/ ca laptele, cu jurul geamurilor încondeiat în roșu *1885*.

p. 2, r. 12 fumurii, par cercelate *1908*/ fumurii, ciucurate de ninsoare, par cercelate *Rom.lib.*, *1885*;

r. 15—17 croncăie căutînd spre păduri. Viscolul să întețește. Vîrtejele trec dintr-un colnic într-altul. Și amurgul *1885*, *1908*/ croncăie cătînd spre păduri; aripile fîlfîie și taie cu îndîrjire aerul des. Viscolul se întețește; vîrtejele trec de la o colină la alta; și amurgul *Rom. lib.*;

r. 25—26 primărie. Lumini gălbui de văpaiță *1908*/ primărie. Noaptea cade ticnită; lumini gălbui de văpaiță *Rom. lib.*, *1885*.

p. 3, r. 21 hangiul venetic, bogat putred, să răsfoia *1908*/ hangiul, de viță venetică, bogat putred de bani, se răsfoia. *Rom. lib.*/ hangiul, de viță venetică, bogat putred, să răsfoia *1885*;

r. 27—29 icoane, două plapămi groase. Spre răsărit *1908*/ icoane-s așezate cu rînduială, două plapăme groase ca la trei degete, umplute cu lînă albă, trecută prin dărac și dată la piepteni. Spre răsărit *Rom. lib.*, *1885*.

p. 4, r. 9—10 sub soare. Chipul ei *1908*/ sub soare. Potrivită la nălțime, smeadă, iute la fire ca lemnele ujujite. Chipul ei *Rom. lib.*, *1885*;

r. 23—24 au jinduit-o. În horă *1908*/ au jinduit-o; ea, n-aude, nu vede; nu doară c-ar fi fudulă să nu-i ajungi cu strămurarița la nas, dar inima, bat-o pustia; să fii și cu stemă-n frunte, n-o frîngi, tot degeaba. Cînd să prinde-n horă *Rom. lib.*, *1885*;

r. 39—40 cîțiva flăcăi dau iama prin fete *1908*/ cîțiva flăcăi, știi mai pospal între ceilalți, dau valma prin fete *Rom. lib.*, *1885*.

p. 5, r. 8 pe spate. Sultănica *1908*/ pe spate. Și cîte și mai cîte; d-aia Sultănica nu vrea să știe de ce face lumea, dacă rostul ei nu merge cu suvelnița altuia. Sultănica *Rom. lib.*, *1885*;

r. 28—30 mai curat. Cînd Ioniță Rotarul, om chipeș și hazlîu, s-a încercat *1908*/ mai curat. Nici un flăcău n-a călcat-o pe papuc. Cînd Ioniță Rotarul, altfel om chipeș, hazlîu, năzdrăvan de te ții cu mîna de inimă, s-a încercat *Rom. lib.*/ mai curat. Cînd Ioniță Rotarul — altfel om chipeș, hazlîu, năzdrăvan de te ții cu mîna de inimă — s-a încercat *1885*;

r. 31—32 strigat: — Mi-aș tăia *1908*/ strigat ca să-i meargă la urechi și la creieri: Mi-aș tăia *Rom. lib.*, *1885*;

r. 32—33 buzele! Ce punea *1908*/ buzele! Rotarul a văzut că nu e de șagă ș-a tăcut cum să tace; a mai jucat el, da' tot simțea un fer roșu la lingurea. Pînă aci calea-valea. Iar ce punea *Rom. lib.*, *1885*;

r. 35 în papură, e cînd apucă *1908*/ în papură și păcate-n mandalici e jarul de pe sufletul Sultănichii cînd apucă *Rom. lib.*/ în papură și păcate-n mîndălaci, e cînd apucă *1885*;

r. 37—38 vezi, la răvărsatul zorilor, că o ia rara-rara prin fîneață. Galbenă *1908*/ vezi pe cînd mura începe a bate-n

[1] T. Vianu, *Art. proz. rom.*, Buc., Ed. Cont., 1941, p. 182.
[2] Al. Săndulescu, *Delavrancea*, E.P.L., 1964 p. 151.
[3] *Idem*, p. 154.

negru că o ia rara-rara prin fînețe: abia se ridică soarele d-o săgeată, e galbenă *Rom. lib.*/ vezi la răvărsatul zorilor, că o ia rara-rara, prin fîneață; e galbenă *1885*;

p. 5 r. 38 — p. 6 r. 1 cearcîne vinete în jurul ochilor *1908*/ cearcîne vinete ca porumba acoperită de brumă împrejurul ochilor *Rom. lib.*, *1885*.

p. 6, r. 2—3 două. Vîntul bate holdele. Izvoarele dau d-a dura *1908*/ două, parc-ar înțelege ce spune vîntul holdelor, ce grăiește murmurul apei care dă d-a dura *Rom. lib.*, *1885*;

r. 11—15 Rîul Doamnei, privind, ca dusă de pe lume, la roșeața apusului. Obosită de gînduri, se întorcea spre casă cu căutătura-n jos, cu un nod în gît, cu gura friptă de sete. Și de întîlnea *1908*/ Rîul Doamnei: privea, dusă de pe lume, sîngele apusului întins pe cer și zărit prin desișul unui nucet sălbatic. Și-asmuțea gîndul, îl gonea din muchie în muchie, din colină în colină, de p-un plai p-altul, pînă cînd, obosită de nu știu ce, pleca spre casă cu căutătura-n jos, cu un nod în gît, cu gura friptă de i să încleia scuipatul, și de întîlnea *Rom. lib.*/ Rîul Doamnei: privea, dusă pe de lume, sîngele apusului întins pe cer și zărit prin desișul unui nucet sălbatic. Își azmuțea gîndul, îl gonea din muchie în muchie, de p-un plai p-altu, pînă cînd, obosită de gînduri, pleca spre casă cu căutătura-n jos, cu un nod în gît, cu gura friptă de i se încleia scuipatul; și de întîlnea *1885*;

r. 24—25 scorneau. — Sultănica *1908*/ scorneau: că zău te face să zici, într-o amărăciune, că inima e dată omului să țîșnească venin și gura să clevetească. — Sultănica *Rom. lib.*, *1885*.

p. 7, r. 1 gură dulce — ba la un giugiulit *1908*/ gură dulce, mai la o îmbrățișare, că dacă mijlocul e mlădios ca pletele sălciei cît e fraged și subțirel, mai la un giugiulit *Rom. lib.*/ gură dulce, mai la o îmbrățișare, că d-aia mijlocul e mlădios cît e fraged și subțirel, mai la un giugiulit *1885*;

r. 5—7 fără soboli. S-auzea *1908*/ fără soboli. Așa creștea pica împotriva Sultănichii, ca iarba rea, și mulți îi purtau pizmă și-i dospeau gînd rău. S-auzea *Rom. lib.*/ fără soboli. Așa creștea pica împotriva Sultănichei, ca iarba rea, și mulți îi purtau ură și-i dospeau gînd rău. S-auzea *1885*;

r. 11 poala mă-sei. Se alipi *1908*/ poala mă-sei. Se simțea moleșită; ar fi vrut să-și moaie un dor ascuns ce mugea în ea ca vîntul în văzduh. Se alipi *Rom. lib.*/ poala mă-sei. Să simțea moleșită; ar fi vrut să-și domolească un dor ascuns ce mugea în ea ca vîntul în văzduh. Să alipi *1885*;

r. 34—36 Bietul tat-tău se uita mîndru la bogăția lui cinstită. Parcă-l văz, c-o mînă în șerparu-i civit, alergînd de colo-colo. Ce hărnicie *1908*/ Bietul tat-tău intra mîndru în bogăția sa cinstită, că multă apă trecuse pe Rîul Doamnii, și multă sudoare îi scăldase mădulările, pîn-ajunsese obraz cu ale lui. Parcă-l văz c-o mînă în șerparu-i civit, alergînd di colo-colo, poruncind, stropolind, și, de, cîteodată, aprins, înjurînd de lapte, atît îi era toată vorba rea. Ce hărnicie *Rom. lib.*/ Bietul tat-tău intra mîndru în bogăția sa cinstită, că multă apă trecuse pe Rîul Doamnei și multă sudoare îi scăldase mădulările pîn-ajunsese obraz cu ale lui. Parcă-l văz, c-o mînă în șerparu-i civit, alergînd di colo-colo. Ce hărnicie *1885*.

p. 8, r. 1 ca briciul. Tu erai mică *1908*/ ca briciul: fînul cădea pale-pale și din fitece pală făceai un snop. Tu erai mică *Rom. lib.*, *1885*;

r. 4—5 — Bietul tata!... Focul pîlpîia *1908*/—Bietul tata, mormăi Sultănica, îl visez necontenit; îl simț, îl auz, dar n-are chip. Focul pîlpîia *Rom. lib.*/—Bietul tata, mormăi Sultănica. Focul pîlpîia *1885*;

r. 5—7 Mușcelele alburii abia se mai zăreau prin geamuri. În toiul verii *1908*/ Mușcelele alburii se zăreau prin geamuri, topite într-o cîmpie întinsă. Vîntul colinda cu un vuiet de cutremur. În temeiul verii *Rom. lib.*/ Mușcelele alburii să zăreau prin geamuri, topite într-o cîmpie întinsă. Vîntul colinda cu vuiet de cutremur. În temeiul verei *1885*;

r. 10 în barbă. Uite așa *1908*, *1885*,/ în barbă. Te alinta că se prăpădea de dragostea ta; erai cea din urmă odraslă și îndrăgosteam prin tine pe toți cari nu mai erau. Uite așa *Rom. lib.*;

r. 17 Sultănica mamii... Într-un an *1908*/ Sultănica mamei, într-o zi a căzut bici de foc pe căminul nostru. Nu s-a ales praful de temeiul casei. Într-un an *Rom. lib.*, *1885*;

r. 20—21 s-a-nbolnăvit. Cînd ș-a dat sufletul, mă strîngea *1908*/ s-a-nbolnăvit. S-a zvîrcolit ca în gură de șarpe, n-ar mai răbda mila Domnului pe dușmanii săi; a luptat

cu moartea zile negre, zile lungi. Cînd ş-a dat suflarea, mă strîngea *Rom. lib., 1885*;

r. 24—26 curgeau picături mari pe vatra de cărămizi calde, şi de unde cădeau să ridicau aburi *1908*/ curgeau şiroaie peste şiroaie pe vatra de cărămizi şi, de vălvătaia buturugilor, cum cădeau, să înălţau în aburi *Rom. lib., 1885*;

r. 27—28 sărind în sus. Îi dau foc... să arză *1908*/ sărind în sus, cu vinele gîtului groase şi întinse ca frînghia de rufe, mîine voi uşura ţărîna tatei; pîrjol nemiluit va cădea pe capul grecului; îi dau foc, de cum s-o revărsa de ziuă, să arză *Rom. lib., 1885*;

r. 30 îngheţă văzînd pe Sultănica *1908*/ îngheţă locului; toţi nămeţii d-afară îi simţi înlăuntrul ei, cînd văzu pe Sultănica *Rom. lib., 1885*;

r. 41—p. 9, r. 1 icoane. — Am să-ţi fac o rugăciune *1908*/icoane. Cînd aşternură şi dederă plapăma d-a lungul patului, Sultănica luă vorba, şi cît p-aci era să se împedice d-un scăunel rotund, cu trei picioare. — Am să-ţi fac o rugăciune *Rom. lib., 1885*.

p. 9, r. 7 cu tot amarul de care era covîrşită *1908*/ cu tot amarul şi ahtiatul de care era covîrşită *Rom. lib., 1885*;

r. 9— De, maică, s-a cam umplut *1908*/— De, bunico, s-a cam umplut *Rom. lib., 1885*;

r. 12 judecata d-apoi... O să plouă *1908*/ judecata d-apoi, o să treacă lumea prin valea lacrămilor, o să plouă, *Rom. lib., 1885*;

r. 14 din morminte!... Domnul *1908*/ din morminte, şi brazda omenească tot n-o să zămislească pocăinţă! Domnul *Rom. lib., 1885*;

r. 15—17 păcătoşii... — Să-mi încerc şi eu norocul... — Bine *1908*/ păcătoşii. — Ei, mamă, să-mi încerc şi eu norocul, că cercarea bună roade rele n-are. — Bine *Rom. lib., 1885*;

r. 22—23 pe Sultănica. Gîndul ei era neîndurat *1908*/ pe Sultănica. Niciodată n-avusese răscoală aşa de crîncenă în toată firea ei. Gîndul îi era neîndurat *Rom. lib., 1885*;

r. 27—28 s-ar ruşina. Sultănica *1908*/ s-ar ruşina. Aici nu încape, c-o fi, c-o drege, inima cere, şi de cere trebuie să-i dai, că de nu, pace bună, după toată legea, ne-am sfîrşi cu toţii. Sultănica *Rom. lib., 1885*;

r. 36—37 Sultănica... de s-ar fi vîrît în gaură *1908*/ Sultănica: pădurile de s-aprind să sting; iadul, d-ar dezlega Dumnezeu apele, s-ar stinge, dar văpaia dragostei, ce-ţi arde inima şi-ţi furnică din creştet pînă la tălpi, nu să stinge cu toate smîrcurile mărilor. De te-ai vîrî în gaură *Rom. lib., 1885*.

p. 10, r. 7 multe fete în sat. Unii *1908*/ multe fete în sat, ba era în apele lui cît şapte toane de drum. Unii *Rom. lib., 1885*;

r. 8—9 Bucureşti, dar, cum ziceau alţii din prietenii lui: Aşa e moara *1908*/ Bucureşti, dar mai toţi îi cuveneau partea: Aşa e moara *Rom. lib., 1885*;

r. 34—35 de curînd. I se făcu frică *1908*/ de curînd. Era ceva la mijloc; simţea nu ştiu ce, care o făcea să să rumenească fără să ştie cum şi ce fel. Începu să-i placă a privi pe Drăgan şi abia a-i răspunde la orce cercetare. I să făcu frică *Rom. lib., 1885*.

p. 11, r. 7 Sultănica căta alinare *1908*/ Sultănica era muncită d-un dor ce n-o încăpea şi da din ea prin oftări şi lacrime. Căta alinare *Rom. lib.*/ Sultănica era muncită d-un dor ce n-o mai încăpea şi-i năvălea afară prin oftări şi lacrime. Căta alinare *1885*;

r. 15—17 Plaiul, cu podoaba lui, o ameţea într-un vîrtej de întristare. Cînd ajunse în vîrf, pămîntul *1908*/ Plaiul era dus pe gînduri; o tîra vrînd-nevrînd, o ameţea, şi mîhnirea mută din el rupea tot hotarul restriştei ce-o stăpînea. Cînd puse piciorul pe culme, pămîntul *Rom. lib.*/ Plaiul, cu a lui podoabă, o tîra, o ameţea într-un vîrtej de durere năprasnică. Cînd puse piciorul pe culmiş, pămîntul *1885*;

r. 19 într-o vultoare... La umbra *1908*/ într-o vultoare. Auzul îi urlă ca un orcan. La umbra *Rom. lib., 1885*.

p. 12, r. 7—12 duduitul dinlăuntru să porneşte ca un potop de jale. Sultănichii, privind la vîlvătăile din sobă, i să păruse c-a văzut gura şi muncile iadului. Speriată, se repezi din nou la icoane şi dădu-n genuchi *1908*/ Duduitul dinlăuntru, se încinge, se dezvăluie, se apropie; potop de jale se revarsă; ţipete ascuţite de femei despletite, p-al căror trup de sînge se încolăcesc şerpi lacomi, zgudui întunericul veciniciei. Sultănica văzu gura şi muncile iadului privind vălvătaiele din sobă. Gonită de spaimă se repede din nou la icoane şi dă-n genuchi *Rom. lib.*/ duduitul dinlăuntru să încinge, să dezvăluie, să apropie; potop de jale să revarsă. Sultănichei, privind la vîlvătăile din sobă, i se păruse c-a văzut gura şi muncile iadului. Gonită de spaimă, să repezi din nou la icoane şi dădu-n genuchi *1885*;

r. 20—21 zile albe duc? Ispita ei *1908*/ zile albe duc? Că ies la obraz de omenie şi nu sunt hulite, că de aruncă sămînţă cîmpului, paiele nu le sunt sterpe; rostul le e rost; adăpostul nu le e chin; copiii lor cresc ca dolofanii, vînjoşi, sprinteni şi pepenoşi. De ce numai ea să fie atît de zbuciumată? Ispita ei *Rom. lib.*, *1885*;

r. 28—29 e scris să vrea... Cine ne-a dat *1908*/ e scris să vrea. În cruciş şi-n curmeziş gîndurile îi cutreierară mintea. Vitele ce trag la jug să fie mai fericite decît nemernica făptură a omului? Cine ne-a dat *Rom. lib.*, *1885*;

r. 30—32 dragostea în ea... Sultănica strînse pumnii de-i trosniră deştele. În uşa tinzii să auzi *1908*/ dragostea în ea. Şi răzvrătită contra tuturor alcătuirilor, Sultănica-şi descoperi faţa, strînse pumnii de-i trosni degetele şi călcă-n picioare chinurile ascunse. Abia să întremase, iar la uşa tindei să auzi *Rom. lib.*, *1885*.

p. 13, r. 3—6 Codrii fumurii parcă plutesc în depărtare şi ogrăzile sînt albe de zăpadă. Sultănica *1908*/ Codrii şi ogradele înecate în fumuriu dorm nălbite de chiciură şi zăpadă. Gerul e peste fire, crapă pietrele, amorţesc lighioile dimineţii şi înfaşe făptura întreagă într-o muţenie desăvîrşită. Numai Sultănica *Rom. lib.*/ Codrii şi ogrăzile înecate în fumuriu dorm nălbite de chiciură şi zăpadă. Gerul e peste fire, crapă pietrile, amorţesc lighioile dimineţei şi coprinde făptura întreagă într-o muţenie desăvîrşită. Numai Sultănica *1885*;

r. 11—15 în toate părţile. Să tăiase în gheaţă. Cîteva picături de sînge căzură pe zăpada albă. Un vînt uşor scutură, din rămurile pomilor, o puzderie de ninsoare. Sultănica *1908*/ în toate părţile, încredinţată că n-a zărit-o nimeni, abia-abia izbuteşte să se scoale; dîră de sînge lasă pe zăpada albă ca laptele: gheaţa îi crestase în mîna dreaptă o brazdă lungă şi răzbuzată. Alba zilii se împrăştie; o suflare de viaţă cleatănă uşor ramurile arborilor, scuturîndu-le d-o puzderie de ninsoare. Cea din urmă umbră a văzduhului s-a risipit, s-a stins. Sultănica *Rom. lib.*/ în toate părţile. Gheaţa îi crestase adînc mîna dreaptă, ş-o dîră de sînge lasă pe zăpada albă ca laptele. Alba zilei să împrăştie; o suflare de viaţă cleatănă uşor ramurile arborilor, scuturîndu-le d-o puzderie de ninsoare. Cea din urmă umbră a văzduhului s-a risipit, s-a stins. Sultănica *1885*.

p. 14, r. 28—30 osos al mamei Stanchii. Dacă ar putea *1908*/ osos al mamei Stanchii. Cîte şi mai cîte trec prin mintea Sultănichii, gonită chiar de lîngă sînul mă-sii, îşi îndeasă ochii în umăr de-i scapără praf de aur şi de smarald. Dar zăduhul ce-o munceşte simte bine c-o răpune, c-o sugrumă ziua la miezea mare. Dacă ar putea *Rom. lib.*/ osos al mamei Stanchei. Cîte şi mai cîte trec prin mintea Sultănichei, gonită chiar de lîngă sînul mă-sei. Dar zăduhul ce-o munceşte simte bine c-o sugrumă ziua la miezea mare. Dacă ar putea *1885*;

r. 31—32 să mărturisească tot... Dacă s-ar arunca în rîu?... Dac-ar lua lumea în cap *1908*/ să mărturisească tot, poate c-ar mai uşura zăpuşala dăznădăjduirei ce-i umflă vinele tîmplelor şi le zvîcneşte să le mute din locul lor; dacă s-ar arunca în rîu, cu trup cu tot, ş-ar năbuşi şi chinul; dac-ar lua lumea în cap *Rom. lib.*, *1885*.

p. 15, r. 13 d-lui sublocotenent, Doamne *1908,1885*/ d-lui sublocotenent (*muciagi-başa*, cum îi ziceau diavolii de leate). Doamne *Rom. lib.*;

r. 21—22 masă rotundă cu trei picioare. Nu e nici un flăcău *1908*/ masă rotundă şi funducă, bună pentru întins foi de plăcintă şi scovergi. Nu e nici un flăcău, *Rom. lib.*, *1885*;

r. 29—30 rîs cu hohote. Un pisoi, cu cercei roşii, cu ochii *1908*/ rîs spornic; un mîţan, cu cercei roşii la urechi, cu ochii *Rom. lib*; rîs spornic; un mîţan cu cercei roşii, cu ochii *1885*;

r. 32 cu chica ciuf, aşteaptă să scoaţă *1908*/ cu chica ciuf, cîrlionţată, bălaie ca spicul de secară, aşteaptă cu ochii bleoşdiţi să scoaţă *Rom. lib.*, *1885*.

p. 16, r. 31—32 pe Sultănica. Obraz smerit, suflet ascuns... Nu sfîrşi *1908*/ pe Sultănica; d-aia, vezi, cînd unele cari nu ştie cum face găina oul socoteau c-o să fie procopseală mare de capul ei, ţineam o dată cu ochii din cap să văd ce nu vedeau ele. Obrazul smerit ascunde suflet ascuns; cine ş-ascunde gîndul ş-ascunde faptele, cine ş-ascunde faptele nu e lucru curat în ce gîndeşte, în ce vorbeşte, în ce simte şi-n ce face. Nu sfîrşi *Rom. lib.*/ pe Sultănica; d-aia, vezi, cînd unele socoteau c-o să fie procopseală mare de capul ei, ţineam o dată cu ochii din cap să văd ce nu vedeau ele. Obrazul smerit ascunde suflet ascuns; şi nu

e lucru curat în ce gîndeşte, în ce vorbeşte, în ce simte şi-n ce face. Nu sfîrşi *1885*;

r. 34—35 Ce ţi-e cu omul! Auzi colo la Safta... Şi ea are un copil *1908*/ ce ţi-e cu omul, nu vede bîrna din ochiul său şi ţipă cît îl ia gura la gunoiul din ochiul altuia. Auzi colo la Safta cu cîtă nendurare muşcă din Sultănica, din fiece cuvînt picură fiere şi nu se mai satură; da' dragostea de ele pe unele femei le orbeşte. Ei, Miră, Miră, Safta are un copil *Rom. lib.*/ ce ţi-e cu omul! Auzi colo la Safta cu cîtă nendurare muşcă din Sultănica; din fitece cuvînt îi picură fiere şi nu să mai satură. Ei, Miră, Miră, Safta are un copil *1885*.

p. 17, r. 4—5 să sfîrşească cu bine. Acum să-şi mute *1908*/ să sfîrşească cu bine. Păcat c-avea un obraz ca floarea săpunelului, alb şi dulce, dar ş-a aruncat în el o dihoniţă de păcură. Acum să-şi mute *Rom. lib., 1885*;

r. 13—14 răspunse încet Mira. Auzi d-ta *1908*/ răspunse încet Mira, în vreme ce dăsfătarea din jurul mesei creştea hărtănind din fata Kivului, iată că Ilinchei ciupitei i-a ros viezurea minţile; auzi d-ta *Rom. lib., 1885*;

r. 15 fată mare. Se dă ea pe lîngă mulţi *1908*/ fată mare; e născută cu două ierni înaintea focului; nu ştiu, zău, cînd o să-i cînte coţofana cu coadă de dăzgovială. Se dau pe lîngă ea mulţi *Rom. lib.*/ fată mare; nu ştiu, zău, cînd i-o cînta coţofana cu coadă de desgovială. Să dă pe lîngă ea mulţi *1885*.

p. 18, r. 5—7 abia aveau ca două mere creţeşti. Zbeguiala *1908*/ abia le mijeau ca două mere creţeşti; şi vremea trece cu greu de ia înainte dorul. Cînd să ajungă ele pe cele pepenii? Zbeguiala *Rom. lib.*/ abia le mijeau ca două mere creţeşti; şi vremea trece cu greu de-i ia înainte dorul. Zbeguiala *1885*.

p. 19, r. 8—9 focul tău?... Ce nu făcuse *1908*/ focul tău; ce ai? ce te mistuie? ce te face străină inimii mele? Oh! mumă de trei ori oropsită din mila cerească! Şi tînguindu-se îndelungă vreme, izbutea a-şi dezlega obîrşia plînsului. Ce nu făcuse *Rom. lib.*/ focul tău? ce ai? ce te mistuie? ce te face străină inimii mele? Şi tînguindu-se îndelungă vreme izbutea a-şi dezlega obîrşia zvîntată a plînsului. Ce nu făcuse *1885*.

p.20, r. 25—27 pînă la glezne... Şi învîrtind ochii în cap, aruncă un fulger de privire asupra Sultănichii. — Ai perdut *1908*/ pînă la glezne, şi vîrtejind ochii roată, aruncă privirea ca o sabie cu două tăişuri în obrazul Sultănichii, ce înmărmurise în picioare stană de piatră, ţintuită de înfăţişarea scoasă din fire a mamei Stanchii. — Ai perdut *Rom. lib.*/ pînă la glezne; şi vîrtejind ochii roată, aruncă privirea, ca un paloş cu două tăişuri, în obrazul Sultănichei, care înmărmurise stană de piatră, ţintuită de înfăţişarea scoasă din fire a mamei Stanchei. — Ai perdut *1885*;

r. 39 — p. 21, r. 1—2 la moarte. La trei duminici după Sîn-Petru, soarele poleia lumea în aur cald şi tremurător. Zăpuşeala *1908*/ la moarte! În ziua de Sîn-Petru căldura lui cuptor sosise înaintea vremii. Văzduhul încropea de arsura soarelui ce poleia în aur de pălălaie priveliştele satului; şi zăpuşeala *Rom. lib.* / la moarte. Cam la trei duminici după Sîn-Petru, în temeiul lui coptor, văzduhul încropea de arsura soarelui, ce poleia în aur de pălălaie priveliştele satului; zăpuşeala *1885*;

r. 13—14 se însutise. În faţa Hanului Roşu *1908*/ se-nsutise fiece ramură se tulpinase. Vrejurile de dovleci se încolăciseră unu peste altu, acoperind gardurile cu foi ţepoase şi mai late ca foile de lipan. D-aia în faţa Hanului Roşu *Rom. lib.*/ să-nsutise, fitece ramură să tulpinase. D-aia în faţa Hanului Roşu *1885*;

r. 17 Vîlnecele, cu fluturi *1908*/ vîlnecele spiţărate în feţe şi lucii de fluturi *Rom lib.*/ vîlnecele, spiţărate în feţe, lucii de fluturi *1885*.

p. 22, r. 18—19 fata primarului. Da' nu ca zărpalatecul *1908*/ fata primarului; s-a întocmit cu colăcerii să fugă toţi pe cai morojini; da' nu ca zărpălatecul *Rom. lib., 1885;*

r. 24—25 fitece cuvînt. Ăsta să-ţi fie necazul *1908*/ fitece cuvînt, aşa sunt toţi uscăţivii pîn'ce să răscoală a zice:

Taci, inimă, taci,
Că tot tu le faci,

ş-apoi să te mai ţii, că nu-i mai poţi stăpîni; pe căpătuială, şi mai multe nu. Ăsta să-ţi fie necazul *Rom. lib., 1885;*

r. 27—30 să se ducă pomena. Pe pieptul muşcelului *1908*/ să se ducă pomina; nu mai ţinea de ele nici vîlnic, nici pestelcă; cobzele zbîrnîiau ca luate din iele, şi cobzarii

schimbau necontenit penele de gîscă rupte d-atîta zor neostiat. Dar pe pieptul mușcelului *Rom. lib., 1885.*

p. 23, r. 6—8 farmecile de odinioară, tot i să înfățișa ca o minciună deșartă. Luase lumea în cap, căutînd drumul muntelui *1908*/ farmecile d-odinioară, disprețuind răsplata viitoare, ce i se înfățișa ca o minciună deșartă, fugind de orce acioală omenească, căuta drumul muntelui *Rom. lib., 1885*;

r. 10—12 vite mari. Voia să-și pearză urma și să-și adoarmă inima ostenită. Fînul *1908*/ vite mari. Fînul *Rom. lib.*/ vite mari. Acolo voia să-și pearză de urmă, să-și adoarmă inima-i ostenită și să-și îngroape trupul ei uscat și chinuit. Fînul *1885.*

p. 24 ŞUER

Partea I și a II-a au apărut pentru prima oară în *România liberă*, București, anul VIII, 1884, nr. 1892, 12 februarie, p. 3, la rubrica *Partea literală*, nesemnate; partea a III-a a apărut pentru prima oară în *România liberă*, București, anul VIII, 1884, nr. 1893, 14 februarie, p. 3, cu specificația: *legendă*, semnată *De la Vrancea (Argus)*, cu dedicația: „Amicului meu Emil Balaban"; datată: „Paris, 1884".

S-a tipărit în volumele: *Sultănica*, București, Tip. St. Mih., 1885 (fără specificarea din periodic; cu aceeași dedicație), p. 163—177; *Între vis și vieață*, București, Ed. Socec, 1903, p. 194—205.

Reproducem textul ediției din 1903.

Într-o scrisoare către Mărgărita Miller-Verghi scriitorul dă informații asupra „legendei lui Șuer". Elaborarea ei a avut loc, desigur, la Paris, în ultima parte a anului 1883, pe cînd Delavrancea locuia împreună cu frații Dinu și George Radu Golescu în „Sorbonne 10", căci în ianuarie 1884 autorul își anunță prietenii din țară:

„Am gata, gata, Margueritt'o, o legendă, «legenda lui Șuer cu poturi ciadirii și cu ochi ca solzul de pește, cu condeie ferecate înfipte în brîu și cu coliba așezată în răspîntia căilor singuratice, unde călătorul e o minune și glasul omului o poveste»"[1].

După publicarea nuvelei *Sultănica*, scriitorul își dă seama că activitatea sa a luat o direcție nouă, către beletristică, și

[1] Scrisoarea lui Delavrancea către Mărgărita Miller-Verghi, ianuarie 1884, inedită.

socotește că o astfel de creație necesită schimbarea pseudonimului *Argus*, cu care fuseseră semnate primele sale *zigzaguri*.

În vederea acestei schimbări, înainte de 14 februarie 1884, cînd apare partea a III-a din *Șuer*, scriitorul aflat la Paris își consultă prietenii din țară asupra unui pseudonim potrivit. Într-o scrisoare nedatată, inedită, adresată Elenei Miller-Verghi, găsim următoarele:

„Mamitico, convoacă stolul păsărilor noastre și prezidă acest conciliu punînd la ordinea zilei «botezul unui om necunoscut». Voiesc să-mi schimb pseudo-n. (Argus — n.n.) 1° fiindcă e urît, 2° e comun, l-am văzut chiar în *l'Ind. Roum.* 3° aș vrea să nu mă știe decît cîțiva amici. Căutați un nume; fie orcum, de om mic mai ales; scrieți fiecare ce credeți într-o rubrică specială; aș vrea să văd opinia fiecăreia."

Elena Miller-Verghi îi alege ca pesudonim *Gilliat*, numele personajului din *Les travailleurs de la mer* de V. Hugo, așa cum își amintește fiica acesteia, Mărgărita. Intimii i-au mai recomandat pseudonimul *Bir*, cu care a și semnat uneori, din simpatie pentru Marya Lupașcu, pe care o numea prescurtat Mir. Numele de *Gilliat*, l-a respins pentru izul lui cosmopolit, și scriitorul se oprește asupra pseudonimului *de la Vrancea*, legat de obîrșia familiei sale. Delavrancea nu dezvăluie cauza subiectivă a alegerii acestui pseudonim, afectînd chiar că este un nume „scos din căciulă", cum notează într-o scrisoare către dr. Alceu Urechiă, în 1892.

Cele patruzeci de nume, pseudonime și semnături abreviate pe care le întîlnim în periodice și în corespondență învederează, însă, o îndelungă căutare a unui nume literar mai sugestiv și mai reprezentativ pentru concepțiile lui de viață și de creație. Pseudonimul *de la Vrancea* (scris în trei, în două sau într-un singur cuvînt) îndeplinea această condiție, așa încît, de la 5 februarie 1884, cînd îl folosește pentru prima dată ca semnătură pentru poezia *Odă barbară la o „cronică rimată" lui Don Padil*, scriitorul își fixează definitiv numele literar, cu care va fi cunoscut în istoria literaturii.

La apariția în volum, Duiliu Zamfirescu apreciază că *Șuer*, ca specie a genului, este o capodoperă, regretînd că un mare număr de cuvinte și „ceva extraordinar în stil" o fac intraductibilă.[1]

[1] Duiliu Zamfirescu, *Littérature roumaine — L'Étoile roumaine*, I (1885), nr. 4 (18 oct.), p. 2.

p. 26, r. 36—37 privește neclintită. La o fugă de cal *1903*/ privește neclintită îndelungă vreme. Dar mai la urmă soarbe cu nesațiu aerul rece și pripește cîțiva pași înaintea sa. La o fugă de cal *Rom. lib.*, *1885*.

p. 27, r. 1—2 vin încet. Vin prea încetinel... Kira se cutremură *1903*/ vin încet; nu vin cu pornirea dorului; pe ei, cari făceau poștia clipă, tocmai acum i-a ințelenit Dumnezeu. Ăștia să fie cruci de voinici? ei să ție potera în loc? Oameni de cîrji! babe bătrîne! să lase codrii ereților; să ia clătitul vaselor și să picoteze cu nasul în spuza din vatră. Kira se cutremură *Rom. lib.*, *1885*;

r. 23—25 își lipi fața de fața lui... Cînd se ridică *1903*/ își lipi fața de fața lui; și multă vreme — ai fi zis mai multă decît zilele unui om — îi spălă obrajii sîngerați în lacrămele sale. Într-un tîrziu să ridică *Rom. lib.*, *1885*;

r. 25—29 roșii, în mijlocul tutulor, își aruncă dulama și strigă: — Dășteaptă-te, copil, în măruntaiele mele, c-a perit viteazul codrilor! Și codrii vor fi moștenirea ta, c-ai mișcat pe crivăț *1903*/ roșii și căzu c-un glas ce zguduie în mijlocul tuturor: — Ursule, scăpat-a vrunul din dușmanii lui? — Mulți i-a spovedit cuțitul și pe mai mulți i-a grijit glonțul; n-au rămas cu zile decît cei împrăștiați la fugă, zise Ursul și cletenă pumnul la cer. — Port în pîntecele mele răzbunarea lui Șuer. Acest copil se mișcă în mine, se încruntă văzînd pe tatăl său ucis, pe stăpînul codrilor, și codrii vor fi moștenirea lui, căci a sosit pe crivăț *Rom. lib.*/ roșii și căzu c-un glas ce zguduie în mijlocul tuturor: — Ursule, scăpat-a vrunul din dușamnii lui? — Pe mulți i-a spovedit cuțitul și pe mai mulți i-a grijit glonțul; n-au rămas cu zile decît cei împrăștiați la fugă, zise Ursul și cletenă pumnul la cer. — Oh! n-adormi în inima mea, ură cu dinți de cîine! strigă Kira, aruncîndu-și dulama. Dășteaptă-te, copil încălzit în măruntaiele mele, c-a perit viteazul codrilor! Și codrii vor fi moștenirea ta, c-ai sosit pe crivăț *1885*.

p. 28, r. 25—31 încetinel un cîntec prelung:

La crucea de iatagane
De te-aș prinde, cațaoane,
Să-ți dau foc la fustanele,
Să scape țara de ele,
De lepră și de belele...

— Vin! zise *1903*/ încetinel, un glas de ceată, cîntînd după pofta inimii:

Doamne, fă ca-n Șuereni
Să nu crească buruieni,
Pe mormîntul de viteaz,
Om de luptă, neam de cneaz,
Ce coborî din Bicaz
Să dea doină codrului,
Inimă norodului,
Și glonț arnăutului.

— Vin! Vin! zise *Rom. lib.*, *1885*;

r. 38—39 atunci și nici atunci... *1903*/ atunci și nici atunci. Glasul haiducilor s-apropia din ce în ce; ei își urmau în tihnă calea și cîntecul:

La crucea de iatagane
De te-aș prinde, cațaoane,
Să-ți dau foc la fustanele,
Să scape țara de ele,
De lepră și de belele *Rom. lib.*, *1885*.

p. 29 **FANTA-CELLA**

A apărut pentru prima oară în *România liberă*, București, anul VIII, 1884, nr. 2.108, 17 iulie, p. 2—3, cu specificația *baladă*; cu dedicația: „Amicului meu Ștefan Șt. Sihleanu"; semnată *De la Vrancea*.

A fost reprodusă în *Familia*, Oradea, anul XXI, 1885, nr. 17, 28 aprilie, p. 192—195, cu aceeași specificație; cu dedicația: „Lui Șt. Sihleanu"; semnată *De la Vrancea*. A mai fost reprodusă în *Revista literară*, București, anul VI, 1885, nr. 23, 15 august, p. 515—519, purtînd subtitlul de *baladă*, dedicația și semnătura din *Familia*.

S-a tipărit apoi în volumele: *Sultănica*, București, Tip. St. Mih., 1885, p. 63—76, fără mențiunea de baladă, cu dedicația: *lui Ștefan Șt. Sihleanu*; *Între vis și vieață*, București, Ed. Socec, 1903, p. 161—174, fără mențiunea și dedicația din ediția anterioară.

Reproducem textul ediției din 1903.

Poemul în proză *Fanta-Cella* i-a fost, desigur, inspirat lui Delavrancea de peisajul și oamenii Italiei, pe care a vizitat-o prima oară în vara anului 1882. Într-o scrisoare către Marya Lupașcu, din această epocă, întîlnim atît referiri la peisajul Triestului, cît și stilul de un lirism patetic din *Fanta-Cella*:

„O, sfinx tăcut, cu părul moale, mătăsos, dulce, cu ochi ca cerul Triestului, muiați pururea de o rouă limpede..."[1]

În 1883, ducîndu-se la Paris, Delavrancea se oprește pentru a doua oară în Italia. Scrisoarea inedită, adresată de el Elenei Miller-Verghi, la 24 octombrie 1883, din Pisa, notează încă o dată puternica impresie pe care i-a făcut-o frumusețea peisajului italian și amintește prin numele localităților cadrul poemului *Fanta-Cella*:

„Drumul l-am făcut în bine și aproape pe jumătate voios. Nici siturile răpitoare ale Arhiducatului de Austria, nici farmecul Miramarii, unde apa în velințe verzurii-albastre se desfășură de la orizontul scăldat în soare pînă la țărmul închegat în stîncă, nici vestitul „Lido" și lagunele Venezii, vii în miezul nopții de serenadele «*dei poveri artisti*» nu m-au făcut să mă uit..."

Deși — așa cum declară în aceeași scrisoare — n-ar „schimba pozițiile noastre din țară pe cele streine", scriitorul își exprimă entuziasmul admirativ față de frumusețea Italiei:

„Aș veni, să pot, pe fiece an cîte două luni în Italia, dacă mi-ar sta în putință, și aceasta, toată viața mea..."

Într-adevăr, admirația lui Delavrancea pentru Italia — „leagănul luminii și a geniului", cum o caracterizează în 1896, în *Reamintiri din Italia*[2] — a continuat să și-o manifeste toată viața. În 1907, cu prilejul morții lui Giosué Carducci, Delavrancea a ținut la Ateneu o conferință despre marele poet italian, iar cu ocazia vizitei unei delegații italiene la București scriitorul a rostit o cuvîntare în limba italiană.[3]

Delavrancea a mai călătorit în Italia și în 1908, dar, așa cum apare în corespondență, impresia cea mai puternică i-au lăsat-o primele două călătorii.

Nu este exclus ca scriitorul să fi auzit în 1882 sau 1883, de la vreun autentic „Moș Fanta", o poveste adevărată de iubire, cu exaltările romantice specifice meridionalilor, care a servit

[1] I.E.Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p.370.

[2] Delavrancea, *Reamintiri din Italia V. naț.*, XIII, 31 martie (1896), nr. 3.391, p.2.

[3] Virginia Zoe Giorgio-Alberti, *Delavrancea și Italia — Făt-Frumos* (Suceava), VIII (1933), nr. 4 (iulie-august), p.97, nota 2.

apoi scriitorului ca sîmbure al creației sale. În sprijinul unei asemenea ipoteze stă portretul lui „Moș Fanta" desenat de Delavrancea, și prezentînd caracterele unei copii după natură. Mai mult, Moș Fanta și Zobie sînt singurele personaje din opera sa cărora Delavrancea le-a desenat portretul, probabil datorită faptului că le-a întîlnit în realitate.

Chiar de la apariție, critica literară a remarcat calitățile esențiale ale poemului: „Tablou. Poezie în proză, cîntec așezat pe note. Energie și expresiune în colorit, fraze netede, lustruite, aproape muzicale."[1] Cronicarul ziarului *Romînul* remarcă îndeosebi stilul lui Delavrancea, fraza „sculptată", căreia a reușit să-i dea „neașteptate și necunoscute însușiri"[2].

Pe lîngă bogata fantezie a scriitorului, Gherea remarcă în poemul *Fanta-Cella* și elementul social.[3]

Silvian Iosifescu recunoaște în poemul lui Delavrancea „patosul generos, romantismul afirmării și încrederii în viață"[4].

În *Arta prozatorilor romîni*, Tudor Vianu, referindu-se și la această scriere, relevă meritul lui Delavrancea de a fi „creatorul poemei în proză în literatura română, pe care o intercalează deseori în povestiri, mai ales în prima epocă"[5].

Într-adevăr, „palpitarea romantică a sentimentului", cum afirmă Tudor Vianu, și fraza ritmată vor fi întîlnite și în schițele *Bunicul*, *Bunica*, *Sentino* și, parțial, chiar în dramaturgia sa.

VARIANTE

p. 29, r. 3—4 ca o boltă de peruzea. Marea să îndoaie *1903*/ ca o peruzea aprinsă de soare; marea încropită se îndoaie *Rom. lib.*, *Fam.*, *Rev. lit.*/ ca o boltă de peruzea aprinsă de soare; marea încropită să îndoaie *1885*.

p. 30, r. 12—14 uscați, cu toarte de argint în urechi. Coșurile de cătină stau încărcate cu pește *1903*/ uscați, pîrliți, cu toarte ca niște belciuge de argint în urechi, nu să mai satură privind coșurile de cătină încărcate pînă în buze de pește *Rom. lib.*, *Fam.*, *Rev. lit.*, *1885*;

[1] Sphinx, *De la Vrancea — Sultănica*, *Trubadurul*, *Rom. lib.*, XI 1887), nr. 2.939 (9/21 iunie), p. 2. și urm.

[2] *Curierul literar — de la Vrancea": Fanta-Cella*, *Rom.*, XXVIII (1884) 25 noiembrie p. 1.054.

[3] I. Gherea, *Studii critice*, vol. III, Buc., Ed. Socec, 1923, p. 38.

[4] Silvian Iosifescu, *Cu privire la Delavrancea*, *Gaz. lit.*, II (1955), nr. 29 (71), 21 iulie.

[5] T. Vianu, *Art. proz. rom.*, Buc., Ed. Cont., 1941, p. 173.

aduna material pentru o nuvelă de mari proporţii, care nu poate fi decît *Iancu Moroi:*

„De nuvelă nu mai vorbesc. Numai notiţele ce-am adunat într-o direcţie trec peste cantitatea celeilalte nuvele *(Sultănica* — n.n). Proporţiile sunt mari şi am nevoie de linişte şi ţară pentru a o scrie."[1]

În timpul acesta, în ţară, Elena Miller-Verghi, care voia, mai ales după apariţia *Sultănicăi,* să stimuleze interesul pentru creaţia literară în rîndul elevelor pensionului pe care îl conducea, instituise un premiu de 100 de lei pentru cele mai reuşite nuvele. Încercările literare urmau a fi citite în salonul ei, din strada Primăverii, sau în casa lui Alexandru Lupaşcu, din strada Cosma nr. 10 (azi strada I.C. Frimu nr.8 A,B), locuri frecventate de Delavrancea atît înainte de a pleca la Paris, cît şi după întoarcerea în ţară.

Una din aceste încercări literare— *Cea din urmă iluzie,* semnată *Nellamir* — se publică în *România liberă* în patru numere, între 11—14 iulie 1884. Autoarea era Marya Lupaşcu, viitoarea soţie a lui Delavrancea, care, în romantica ei „încercare", inserează numeroase date privitoare la ea însăşi şi la Delavrancea. Marya Lupaşcu o redactează în franţuzeşte, iar Delavrancea însuşi o traduce în limba română.

La concursul iniţiat de Elena Miller-Verghi fusese invitat să trimită material şi Delavrancea, aflat la Paris, care răspunde într-o scrisoare păstrată fragmentar, inedită:

„*Vrei o novelă de mine pe bani-nacht una sută lei?* O vei avea peste o lună. Mă voi încorda să zbîrnăi, doar d-oi merita suta de lei. *De două luni aproape urmăresc o nefericită pentru a-i găsi un schelet şi-a-i aranja nervi, muşchi şi arterele. Citesc seara tratate speciale de medicină. Într-o zi am clădit-o de la mine din Rue des Écoles, pîn' la Arcul de Triumf.* Acolo m-am dezgustat: ce căutam eu era palid pe lîngă ce găsisem. Sper însă că-ţi voi fura şi eu suta de lei" (sublinierile lui Delavrancea — n.n).

Nuvela pe care o pregătea în acest timp este desigur *Iancu Moroi,* care, la apariţie, succedînd *Sultănicăi* şi *Fanta-Cellei,* a surprins şi a derutat, explicîndu-se poate astfel de ce critica literară nu-şi spune cuvîntul asupra ei decît în 1885, după apariţia în volum. Obişnuiţi cu romantismul primelor lui creaţii, criticii literari sînt siliţi să constate „realismul portretelor",

[1] I.E. Torouţiu, *op. cit.*; vol. V, p. 403.

„vigoarea şi puterea de observaţiune"[1], să declare că „se deosebeşte de toate nuvelele lui Delavrancea"[2], că este „un studiu social" şi că „unii o cred cea mai bună"[3]. Prietenii intenţionau „să-i scoată numele «autorul lui Iancu Moroi»[4], aşa cum de doi ani îi spuseseră «autorul Sultănicăi»."

Impresia pe care a făcut-o *Iancu Moroi* asupra contemporanilor lui Delavrancea reiese şi din amintirile tîrzii ale lui Alexandru Davila, care spune că i-a propus lui Delavrancea în 1889 să facă o piesă din *Iancu Moroi,* considerînd-o „o dramă puternică, foarte omenească, care la scenă ar fi covîrşitoare în conciziunea ei"[5], dar scriitorul a refuzat, fără a da vreo explicaţie.

VARIANTE

p.35,r.12—13 alene pe dasupra bălţilor. În faţa unui maidan *1908*/ alene pe dasupra bălţilor. Casele mici şi rari, pîlpîind slab prin nişte ochiuri de geam cît sfertul de hîrtie, păreau mai mult nişte ştreji de cimitire, mai ales că tăcerea era tot aşa de întinsă ca şi întunericul. În faţa unui maidan *Rom. lib., 1885;*

r.15—16 dinţi uriaşi. Înlăuntru *1908*/ dinţi uriaşi. Geamurile, gergevelele, ciubucăria, lumina vie dinlăuntru şi uşile arătoase dovedeau că acolo era locuinţa unor oameni mai de seamă ca vecinii lor. Înlăuntru *Rom. lib., 1885;*

r.23—25 d-na Moroi se peaptănă. Părul negru, azvîrlit pe spate, face ape-ape *1908*/ d-na Moroi îşi peaptănă părul negru, azvîrlit pe spate, care undează făcînd ape-ape *Rom. lib., 1885.*

p.36,r.23—24 două umbre profunde. — Vreau să mergem *1908*/ două umbre profunde, acoperite cu o pînză de păiajen. Iar cînd Sofi se întoarse spre el, frecîndu-şi mînele goale în încovăiala corsetului, capul îi căzu din nou în pernă, ochii i se întunecară de cîteva lacrămi sleite, ca ultimele picături dintr-un burete stors de cea din urmă umezeală. — Vreau să mergem *Rom. lib., 1885;*

[1] Stemi, *Dare de seamă. Sultănica, Rom. lib.*, IX (1885), nr. 2.453 (27 sept.), p. 3.

[2] Sphinx, *De la Vrancea. Sultănica, Trubadurul, Rom. lib.*, XI (1887), nr. 2.939 (9/21 iunie) p. 2 şi urm.

[3] *Ibidem.*

[4] *Ibidem.*

[5] Al. Davila, *Apus de soare*, poemă în 4 acte de Barbu Delavrancea, *Noua revistă română*, vol. V, nr. 18, 8 februarie, 1909, p. 275.

r.28 trăiesc numai cu tusea, cu junghiurile şi cu palpitaţiile *1908*/ trăiesc cu tusea şi junghiurile, cu ahurile şi palpitaţiile *Rom. lib., 1885;*

r.32—33 Nu vezi?... Taci?... Trebuie să mergem *1908*/ Nu vezi? Toată lumea ţi se închide într-o amuţire încăpăţînată, răutăcioasă şi ingrată! Trebuie să mergem *Rom. lib., 1885.*

p.37, r.4—5 îmi mănînci zilele. În fiece zi socoteli şi catastişe. Împrumuturi *1908*/ îmi mănînci zilele cu neajunsuri şi sărăcie; la fitece oră socoteli şi catastişe, bufneli şi chiondoreli; împrumuturi *Rom. lib., 1885;*

r.29—31 nici inimă, nici cap! D-na Moroi se trînti *1908*/ nici inimă, nici cap, nici demnitate, nici ambiţie! Iacă viitorul şi fericirea mea; iacă traiul şi iluziile mele! D-na Moroi se trînti *Rom. lib., 1885.*

p.38,r.39—40 într-un suspin. Vîntul fluiera prin ştreşini. Pînă la Sofi erau trei uşi *1908*/ într-un suspin. Şi cu toate că vîntul care fluiera prin ştreşini îi înecase suspinul, cu toate că pînă la camera Sofiii erau trei uşi *Rom. lib.*/ într-un suspin. Şi cu toate că vîntul care fluiera prin streşini îi înecase oftatul, cu toate că pînă la camera Sofiei erau trei uşi *1885.*

p.39,r.3—6 dăduse de gol. E ora 11. Ploaia răpăie pe acoperişele de şindrilă şi pîrîie pe cele de tinichea *1908*/ dăduse de gol încercarea lui de dezgust. Către 11 ore, pe o ploaie care răpăia pe acoperişele de şindrilă şi părea că bate darabana pe cele de tinichea *Rom. lib.*/ dăduse de gol încercarea lui de dezgust. Către 11 ore, pe o ploaie care răpăia pe acoperişele de şindrilă şi pîrîia pe cele de tinichea *1885.*

p. 40, r. 7—9 din faţa bisericii Creţulescu. Sfîrşise *1908*/ din faţa bisericii Creţulescu; scutură din cap, bătu cu mîna pe rampa scărei şi nu izbuti să gonească din închipuire scandalul ce-l aştepta a doua zi. Sfîrşise *Rom. lib., 1885;*

r.20—23 şefului de masă. Moroi le atinse cu tot respectul cuvenit unui superior. Directorul *1908*/ şefului de masă, pe care le atinse cu smerenia cuvenită lemnului sfînt adus de agii de la Ierusalim. Directorul *Rom. lib.*/ şefului de masă, pe care le atinse cu toată smerenia cuvenită unui superior. Directorul, *1885;*

r.31—33 D-l şi d-na Moroi... Candelabrul plutea *1908*/ D-l şi d-na Moroi. D-na Moroi nu făcuse decît trei paşi de la uşe. Un sublocotenent de roşiori ce-şi răsucea să-şi smulgă o mustăcioară blondă, căutînd cu ochii ca să găsească pe şeful de masă, şopti vecinului său: — Azi citeam pe marginea unei litografii albastre: dîndu-se copilul, ghici unde e păpuşea? Un candelabru plutea *Rom. lib., 1885;*

r.34—35 rînduri de lumînări. Oglinzile, paralele, înmulţeau nesfîrşit *1908*/ rînduri de lumînări care se însuteau, chinărate de curcubeie, în lanţurile de prisme ce legau în arcuri-arcuri feşnic de feşnic; oglinzile lucii şi mari, aşezate dinpotrivă, răsfrîngeau lumina, înmulţeau nesfîrşit *Rom. lib.*,/ rînduri de lumînări cari să însuteau, chinăruite de curcubeie, în lanţurile de prisme ce legau arcuri-arcuri feşnic de feşnic; oglinzile lucii şi mari, aşezate dinpotrivă, răsfrîngeau lumina, înmulţeau nesfîrşit, *1885.*

p.41,r.1 gesturile ei. În oglinzi *1908*/ gesturile ei; astfel că se zăreau în depărtare, dincolo de pereţi, oameni cari mişcau buzele, mîinile, cari se sculau repede în picioare, se aşezau pe scaun, dar într-o desăvîrşită afonie. În oglinzi *Rom. lib.*,/ gesturile ei; astfel că să zăreau în depărtare, dincolo de pereţi, oameni cari mişcau buzele, mîinile, cari să sculau repede în picioare, să aşezau pe scaun, dar într-o desăvîrşită muţenie. În oglinzi *1885;*

r.16—19 necăjite. Cocoanele vorbeau toate deodată şi trînteau furios cărţile. Şi peste toată această zarvă *1908*/ necăjite. Gălăgia cea mai ascuţită venea de la cucoane; ele vorbeau toate dodată şi trînteau des pachetele cu cărţi. Mînia să împletea cu rîsul, cîştigul cu perderea, sunetul de bani cu fîşîitul hîrtiilor-monede. Şi peste toată această zarvă *Rom. lib., 1885.*

p.42,r.11—13 înfierbîntaţi mai ales de frica perderei şi de rîvna cîştigului, se descheie la veste. Numai căpitanul *1908*/ înfierbîntaţi de dogoarea lămpilor ş-a lumînărilor, de răsuflarea societăţii, mai numeroasă decît orcînd, de frica perderei şi de rîvna cîştigului se descheiară la haine, apoi mai slăbiră pîntecele, învoalte ca azima, cu doi, cu trei şi cu patru nasturi de la vestă. Numai căpitanul *Rom. lib., 1885.*

p.44,r.37—38—p.45,r.1 colţul părului sclivisit ce-i lucea pe fruntea sa îngustă. — Căpitane *1908*/ colţul părului sclivisit de cos-

metic ce-i lucea pe fruntea sa mică şi dreptunghiulară. Respiraţia grea, trezită, acră, caldă şi deasă a mulţimii, dospită în fumul de ţigări şi havane, zarva fără căpătâi, libertatea cuvîntului, care spori pînă la nesimţire către unu din noapte, acele chipuri buhăite, galbene, murdare şi moarte, cu ochii tăiaţi, cu buzele crăpate şi pîrlite cum nu se văd decît la bolnavii ce se scoală de pe lungoare, dau salonului un aer de cafenea, de tripou şi de închisoare poliţienească; mişcările mînelor, repezi şi neprevăzute, cari aci se răsculau în sus, aci să trînteau cu zgomot pe masa verde, aiureala planurilor ascunse cari răsăreau la iveală numai prin nişte crîmpeie de gîndiri neînţelese, toate acestea aveau ceva din înfăţişarea unui spital de bolnavi, a căror minte e dusă de pe astă lume — Căpitane *Rom. lib.* / colţul părului sclivisit de cosmetic ce-i lucea pe fruntea sa mică şi dreptunghiulară. Respiraţia grea, trezită, acră, caldă şi deasă a mulţimei, dospită în fumul de ţigări şi havane, zarva fără căpătîi, libertatea cuvîntului, care spori pînă la nesimţire către unu din noapte, acele chipuri buhăite, galbene, murdare şi moarte, cu ochii tăiaţi, cu buzele crăpate şi pîrlite cum nu să văd decît la bolnavii ce să scoală de pe lungoare, dau salonului o asemuire de cafenea, de tripou şi de închisoare poliţienească; mişcările mînelor, repezi şi neprevăzute, cari aci să răsculau în sus, aci să trînteau cu zgomot pe masa verde, aiureala planurilor ascunse cari răsăreau la iveală numai prin nişte crîmpeie de gîndiri neînţelese, toate acestea aveau ceva din înfăţişarea unui spital de bolnavi a căror minte e dusă pe lumea cealaltă — Căpitane *1885*.

p.45,r.13—14 nu faci parale... — Domnilor! *1908*/ nu faci parale! Tînărul Falidi îşi puse batista la nas, mai mult ca să-şi ascunză un surîs ostenit, şi se sculă de la masă întinzîndu-se în toată desfăşurarea unui corp subţire şi îmbrăcat de sus pînă jos în postav negru. — Domnilor! *Rom.lib.*/nu faci parale! Tînărul Palidis îşi puse batista la nas mai mult ca să-şi ascunză un surîs ostenit şi să sculă de la masă întinzîndu-se în toată desfăşurarea unui corp subţire şi îmbrăcat de sus pînă jos în postav negru. — Domnilor! *1885*;

r.21—23 Răsuflarea i se opri. — Nouă! *1908*/ răsuflarea sa, străcurată cu zgomot pe nas şi înecată adeseori în gît, se înăbuşi, apoi o repezi ca un fir de aer care scapă dintr-un burduf umflat cînd îl străpungi cu vîrful unui ac. În cele din urmă, i se tăie cu desăvîrşire, aşteptînd să-şi vază norocul, ce spînzura de ultima carte. — Nouă! *Rom. lib.*/răsuflarea sa, străcurată cu zgomot pe nas şi înecată adeseaori în gît, să înăbuşi, apoi o repezi ca un fir de aer care scapă dintr-un burduf umflat cînd îl străpungi cu vîrful unei sule. În cele din urmă, răsuflarea i să tăie cu desăvîrşire, aşteptînd să-şi vază norocul, ce spînzura de ultima carte. — Nouă! *1885*;

r.25—28 mînele pe masă. Închise ochii. Îl înecă o tuse seacă. N-avea decît o carte. — Trage cartea *1908*/ mînele pe masă; şi răsunară, sec şi jalnic, ca braţele unui cadavru; închise ochii roşii ca pecia de carne şi prăbuşi un oftat înecat într-o tuse adîncă şi îngînată. — Trage cartea. *Rom. lib.*/mînele pe masă; şi răsunară sec şi jalnic, ca braţele unui cadavru; închise ochii roşii, gălbejiţi, stînşi şi repezi un oftat înecat într-o tuse adîncă şi înăbuşită. — Trage cartea *1885*.

p.46,r.3—5 pometele obrajilor. Dădu din nou cărţi. De astă dată *1908*/pometele obrajilor. Apucă din nou pachetul din mînele lui Falidi şi, abia mişcîndu-se, începu să dea cărţile cu liniştea nesimţitoare a unor pîrghii mecanice cari primesc mişcarea moale a primei impulsiuni. De astă dată *Rom. lib.* / pometele obrajilor. Apucă din nou pachetul din mînele lui Palidis şi, abia mişcîndu-se, începu să dea cărţile cu liniştea nesimţitoare a unor pîrghii mecanice cari deapănă mişcarea moale a primei porniri. De astă dată *1885*;

r.10—11 spre d-na Moroi. — Mai bine că te lefterişi *1908* /spre d-na Moroi, care tocmai atunci se adresa necăjită căpitănesei Linii: „Dacă ceri... dacă ceri carte înainte d-a socoti puntele, ce-mi pasă mie! E *bac* voluntar şi *briuleul* e în favoarea băncii?" — Mai bine că te lefterişi *Rom. lib.*, *1885*;

r.23—27 veseli, glumeţi. Se apropiară de masa cocoanelor învrăjbite la joc. Sofi nu mai avea cu ce să-şi ţie mîna. Se sculă furioasă de pe scaun. — A perdut *1908* / veseli, glumeţi, şi cercuiră masa cocoanelor învrăjbite la joc,

ferte la chip, cu găitane vinete în jurul ochilor; cîteva dintr-însele, groase și chinuite în corsete, își ștergeau sudoarea care le aluneca în cîrîie crețe pe ceafă și obraji, cu niște batiste mototolite, ude leoarcă, ce abureau vapori calzi și subțiri. Sofi, negăsind p-alăturea pe bărbatul său pentru ca să-i ceară cu ce să ție mîna, să sculă cu mînie de pe scaun... și-l văzu singur la masa părăsită a domnilor. — A perdut, *Rom. lib.*, *1885*;

r.30—32 mișcare a capului. O spaimă vagă îl necăjea ca un vis urît. Cînd chiar conștiința suferinței *1908* /mișcarea capului; gîndurile abia-i licăreau o clipă și s-afundau în întunecimea unei ațipiri cloritice. O spaimă nedeslușită îl răscolea ca într-un vis slab pe care îl uiți a doua zi. Părea că un vînt rece-i gonește pe sub frunte și, cînd se spărgea dintr-o tîmplă într-alta, simțea vinele capului că podideau grabnic, apoi iarăși amorțeau în locul lor. Cînd chiar conștiința suferinței *Rom. lib.*/ mișcarea capului; gîndurile abia-i licăreau o clipă și s-afundau în întunecimea unei ațipiri cloritice. O spaimă nedeslușită îl necăjea ca un vis slab pe care îl uiți a doua zi. Părea că un vînt rece îi gonește pe sub frunte și, cînd să spărgea dintr-o tîmplă într-alta, simțea vinele capului că podideau grabnic, apoi iarăși amorțeau în locul lor. Cînd chiar conștiința suferinței *1885;*

r.36 — p. 47. r. 1—2 bolnav, exploatat și învins. Cînd își întoarse capul... căzu moale pe scaun. Era Sofi... Din ochii ei, două lumini, ascuțite și reci. — Ai dat tot!*1908* / bolnav, dezgustat, lihnit, espluatat și pus sub călcîie. Iar privind la spate, spaima și slăbiciunea îl muiară și-l așezară încetinel pe scaun: văzuse pe Sofi, dreaptă, neîndurată, care-l judeca și-l pedepsea cu privirea, curmîndu-i orce încercare de viață. Din ochii ei porneau două fîșii de oțel, ascuțite și reci, cari-i tăiară, rînd pe rînd, toate încheieturile pînă i se înfipseră în inimă. — Ai dat tot. *Rom. lib.*, *1885.*

p.47,r.8—9 rușinea mea? — Da...Sofi...*1908* / rușinea mea, cobea și ticăloșia casii ș-a copilii tale? În capul slăbit de boală, de nedormire și de umilință al d-lui Moroi, se înfățișă scena cu birjarul. „Cei doi lei, rupți într-un ceas rău din suma cerută de nevastă-sa, desigur că învrăjbise soarta jocului în contra lor." — Da, Sofi *Rom. lib.*, *1885*;

r.18—23 Moroi dispăru împleticindu-se, ea îi scuipă în urmă și-i dădu cu tifla.

— Bolnav...prost...fără noroc!
Cocoanele abia se învoiră să întrerupă jocul.
Aburi groși *1908* /Moroi, abia ținîndu-se pe picioare, dispăru împleticindu-se, ea îl scuipă din urmă, îi dădu cu tifla și cleveti printre dinți: — Bolnav! prost și fără noroc! Ah! ce scandal! Ce scandal! În fine! Cocoanele căzură la învoială să întrerupă jocul cît timp se vor întrema cu ceaiul. Lingurițele rînduite în pahare de cleștar, paharele ciocnite între ele, răsună pripit a bani de argint trîntiți pe peatră ș-a piuitură limpede de cristal. Aburii groși *Rom. lib.* / Moroi, abia ținîndu-se pe picioare, dispăru împleticindu-se, ea îi scuipă în urmă, îi dădu cu tifla și cleveti printre dinți: — Bolnav! prost și fără noroc! Ah! ce scandal! Ce scandal! În sfîrșit, cocoanele căzură la învoială să întrerupă jocul cît timp să vor întrema cu ceaiul. Lingurițele rînduite în pahare de cleștar, paharele ciocnite între ele, răsună pripit a bani de argint trîntiți pe peatră ș-a piuitură limpede de cristal. Aburii groși *1885*;

r.28—29 linguriță cu linguriță. Ploaia *1908* / linguriță cu linguriță; și din cînd în cînd, rotocolul de lămîie ce plutește în fiece pahar i-adoarme prin rotirea sa leneșe și fermecată. Noaptea este așa de neagră și adîncă, încît salonul cu candelabrele pare că plutește într-o întindere de întuneric, pare că e un vid de lumină în miezul întunecimii. Ploaia *Rom. lib.*, *1885*;

r.30—31 Vîntul se umflă cu vuiet de toamnă. Mai la o parte *1908* /vîntul își colindă vuietul de toamnă; și cîte o trăsură rătăcită în depărtare s-aude uruind pînă-și pierde cel din urmă zgomot care cotește și se stinge în afundarea stradelor. Mai la o parte *Rom. lib.*, *1885*.

p.49,r.6—7 Ceaiul e pe sfîrșit. Aproape d-o fereastră *1908* / ceaiul e pe sfîrșit; discuțiile s-au încins despre politica conservatorilor. Bătrînii dau exemple pe degete de greșalele guvernului; nenea Christodor, fost teșghetar, fost birtaș, acum moșier și liberal, roșu chiar (nu să dă în lături ca orce „om de *conviție*"), dovedește, bob numărat, că arenzile au scăzut de cînd cu venirea *albăstrimii* la putere. Alături de cei ce vîntură politica dinlăuntru a țării și împarte Europa într-un caz, Doamne ferește, de război, ținînd socoteală și de ce-ar zice Turcul și de puterea Neam-

ţului, avocatul învîrteşte o mică *prefă* în trei, ştii, „numai d-un gust". Aproape d-o fereastră *Rom. lib., 1885.*

p.51,r.31—33 răcoarea, lumina fulgerilor şi uruitul tunetelor îi aţîţară slaba rămăşiţă de viaţă. În imaginaţia sa *1908* / răcoarea, scăpăratul fulgerilor şi uruitul ce gonea dasupra lumii, la fiece brazdă de lumină, îi aţîţa rămăşiţa slabă a vieţii. În imaginaţia sa *Rom. lib., 1885.*

p.52,r.4—5 în momentul acela. Un regret dureros de risipa puterilor *1908* / în momentul acela. Şi cu cît se ridica velinţa de plumb de pe creierul lui, cu cît lumea şi viaţa i se înfăţişa ca învrăjbite contră-i, cu atît regreta risipa puterilor *Rom. lib., 1885;*

r.7—8 picioarele îi tremurară. Inima îi zvîcni, apoi bătu încet-încet. Pe gît *1908* /picioarele îi tremurară, stoarse de căldura lor firească; inima îi zvîcni să-i spargă coşul peptului, apoi bătu aşa de încet, încît păru c-adoarme; pe gît *Rom. lib., 1885;*

r.9 amăriu şi coclit. În toată gura lui *1908*/ amăriu, coclit, putred, cald, pînă ce se întinse în toată gura lui *Rom. lib., 1885;*

r.32—33 prima uşe din coridor. Din creştetul cerului *1908* / prima uşe din coridor. Cu gura umflată de ceva care ţinea din viaţa lui, şi pe care nu l-ar fi vărsat cu nici un preţ, cu răsuflarea aproape năbuşită de mînele sale, în care se grămădise toată vigoarea trupului, încerca să dibuie cu coatele clanţa uşii. Dar, fără de veste, din creştetul cerului *Rom. lib., 1885.*

p.53,r.31—33 plăcere în ochi, întinse braţele goale spre el. Vino!*1908* / plăcere în ochi care-i lustruiau genele răsfrînte, întinse braţele goale spre el şi strigă c-un glas ars de patimă: — Vino! *Rom. lib., 1885.*

p.54,r.7—8 Moroi se ridicase în coate. Îi fulgera cu nişte priviri înfiorătoare. Parcă era un mort *1908* / Moroi, lungit pe scînduri, izbutise a se ridica pe cotul stîng; desmeticit puţin din căderea lui, se zvîrcolea să se ridice; bolborosind, îi fulgera cu nişte clipiri înfiorătoare; parcă era un mort *Rom. lib., 1885;*

r.31—32 Vreau să trăiesc!... Sîngele îi izbucni *1908* / Vreau să trăiesc! Vreau să trăiesc ca să te uciz! Dar cu aceste din urmă cuvinte sîngele îi izbucni *Rom. lib., 1885.*

p. 56 PALATUL DE CLEŞTAR

A apărut întîia oară în *România liberă — Număr literar*, Bucureşti, anul I, 1884, nr. 3, 30 septembrie, p.26—30, cu titlul *Palatul de cliştar*, cu menţiunea *Poveste*, semnată *de la Vrancea*.

S-a tipărit apoi în volumul *Sultănica*, Bucureşti, Tip. St.Mih.,1885, p.77—104, dedicată „lui Alexandru Radovici". A fost reprodusă în *Familia*, Oradea, anul XXII, 1886, nr.35, 31 august, p.413—416; semnată *Dela Vrancea*. S-a mai reeditat în volumul *Între vis şi vieaţă*, Bucureşti, Ed. Socec, 1903, p. 206—224, fără dedicaţie.

Reproducem textul ediţiei din 1903.

Palatul de cleştar este primul basm publicat de Delavrancea. Tema se întîlneşte încă în antichitatea greacă, în mitul Pandorei. Creată de Jupiter pentru pedepsirea lui Prometeu, răpitorul focului ceresc, Pandora purta o cutie din care trebuia să iasă toate necazurile şi nenorocirile. În literatura română, mitul Pandorei a mai fost prelucrat în 1887 de Al. Odobescu, în *Epimetheu şi Pandora*.

Ideea care stă la baza basmului *Palatul de cleştar* este o constantă a concepţiei lui Delavrancea despre lume, şi o întîlnim exprimată adesea. La 21 februarie 1889, într-un articol din *Democraţia*, intitulat *Eterna infamie*, formularea este categorică şi sentenţioasă:

„Sunt lucruri eterne ca şi materia, ca şi timpul — între altele, desigur, sunt prostia, răutatea şi infamia. Prostia, răutatea şi infamia sunt eterne. Şi de se va stinge omenirea, prostia, răutatea şi infamia vor găsi alte forme de viaţă, în care să vibreze etern, aceleaşi şi aceleaşi, într-o infinită varietate de forme."

Putem presupune că geneza *Palatului de cleştar* nu este străină de contactul cu poemele lui Edgar Allan Poe, a cărui operă Delavrancea o caracterizează cu pătrundere de cunoscător în 1889, în cronica privitoare la pictura lui Nicolae Grigorescu"[1].

Într-adevăr, *Palatul de cleştar* aminteşte prin temă, dar mai ales prin puterea imaginaţiei şi prin poezia ei stranie şi emoţionantă de poemul lui Edgar Poe, *Le palais hanté*[2]. Palatul bîntuit se înălţa pe domeniile împăratului Gîndire-Înţelepciune şi era neînchipuit de frumos, cu uşile scînteind de perle şi rubine, din care veneau în valuri „Ecouri" cîntînd inteligenţa şi

[1] *Salonul Ateneului — Grigorescu, Dem.*, II (1889), nr. 239 (14/26 ian.).
[2] *Palatul bîntuit* (fr.).

înțelepciunea monarhului. Dar... ființe aducătoare de nenorociri au năruit palatul, și de atunci prin porți nu se mai vede decît o mulțime hidoasă, hohotind, dar nemaiputînd surîde.

Creația lui Delavrancea mai poate fi apropiată de postuma lui M. Eminescu, *Povestea magului călător în stele*[1], creată, probabil, în 1872, și pe care Delavrancea n-a putut-o cunoaște, întrucît a fost tipărită întîia oară în 1932. În poemul lui Eminescu, împăratul bătrîn simțindu-se slăbit, ca și în povestea lui Delavrancea, cere sfatul „magului" cu privire la urmașul său pe tronul împărătesc, sfat pe care împăratul „cu stema ruptă din soare" îl cere *Înțelepciunii* înseși. Elementul cu cea mai mare similitudine între cele două creații este existența patimilor înlănțuite — la Delavrancea, de către tatăl împăratului, la Eminescu, de către „magul călător în stele":

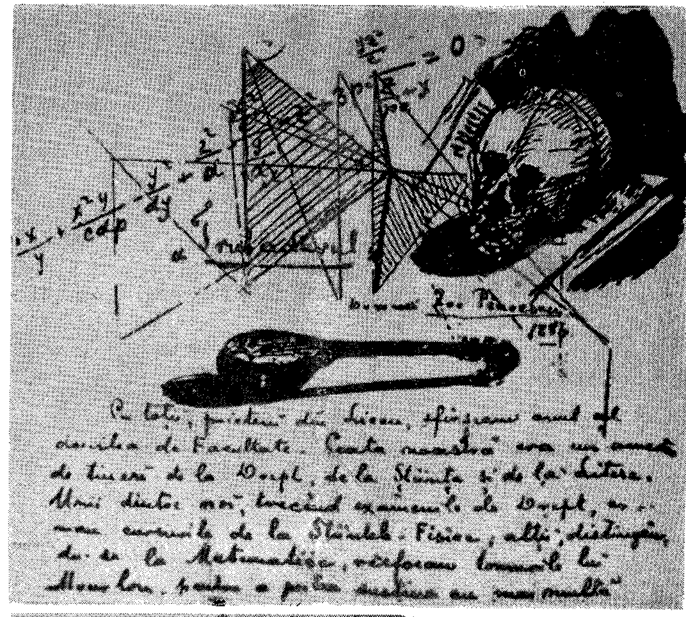
„Din mii de furtune
Ce-asupra pămîntului îmblă zburînd,
Sunt cîteva cari de mult îs nebune;
De-acum legate de pietre bătrîne
Le țin încuiate-ntr-a muntelui fund..."

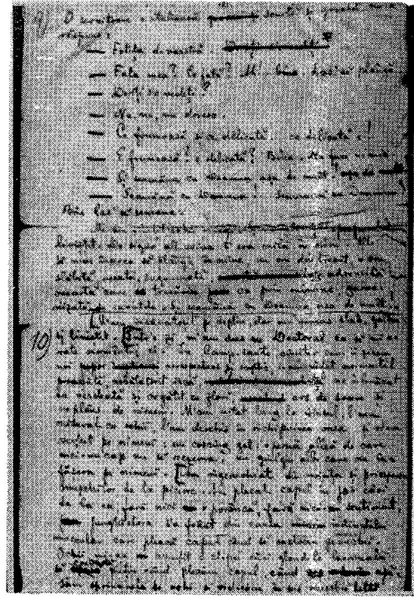
Prima formă a *Palatului de cleștar*, publicată de Delavrancea în *România liberă*, este reeditată, fără modificări esențiale, și în volumul *Sultănica* din 1885. În aceste prime două variante, nota socială este deosebit de pregnantă: grija pentru „tihna și mulțumirea" poporului, grija de a nu-i vedea „pe unii în desfătări și pe alții în ahtieri" se transmite din tată în fiu pe tronul împăratului cu stema ruptă din soare. „...Chipuri omenești sărace, zdrențăroase, cari să afundau și răsăreau neostiat" pe pereții camerei de aramă, sînt umbrele chinezești ale maselor asuprite, căci mai departe scriitorul spune: „acele chipuri omenești stîrcite și golașe, ce se zugrăveau mii și sute, unele peste altele, așa pare că șopteau: «Pe noi nimeni n-o să ne asculte, și noi pe toți o să ascultăm»".

În camera de argint, fantezia scriitorului așază simbolul altei categorii sociale: „Slomneau făpturi omenești, numai că stăteau cu mult mai înțoliți, mai grași și mai mulțumiți, deși erau cu capete și cefe groase, cu țurloaie scurte și cu pîntecele așa de revărsate afară cît erau încinși în cercuri de fer, că în alt chip, ar fi plesnit d-ar fi fost vii cu adevărat".

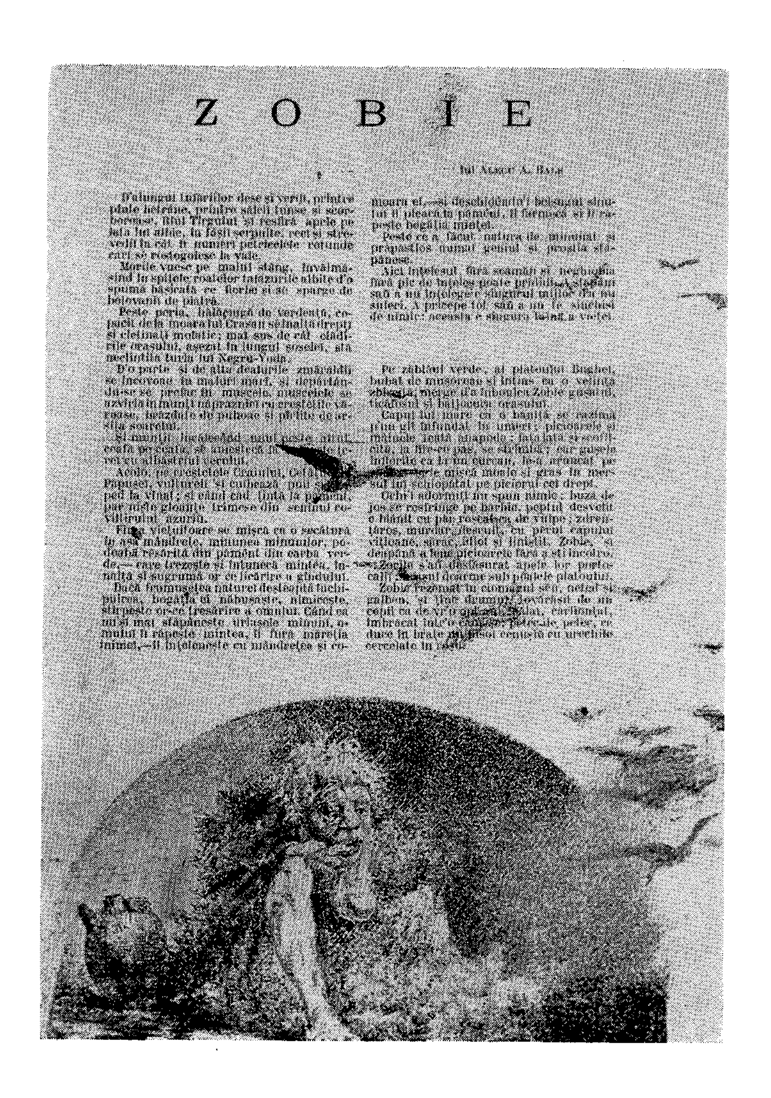
În sfîrșit, în camera de aur „vedeniile de pre pereți să arătau cu funde și bibiluri, cu mătăsării și vesminte, carile împo-

[1] Cf. Perpessicius, în *M. Eminescu — Opere alese*, II, București, E.P.L., 1964, p. 626.

Facsimil de pe prima pagină a manuscrisului nuvelei *Trubadurul*, cu desenele și dedicația lui Delavrancea; facsimil de pe manuscrisul nuvelei *Liniște*.

ZOBÎE

Pagină din *Epoca* — literară și ilustrată — numărul de la 1 ianuarie 1886, în care Delavrancea publică *Zobie*, ilustrat de el însuși

dobeau firea trupului de-ți era dragu dragului să le privești", care spun: „La noi nici glasul păsărilor n-o să aivă preț, de n-a suna a argint".

Tîlcul vedeniilor de pe pereții celor trei camere dezvăluie concepția scriitorului, care condamnă prin intermediul Înțelepciunii inegalitatea socială:

„— Este folos mare să afli și această taină ca s-o spui împăratului cu stema ruptă din soare, iară el s-o lase moștenire urmașilor săi. Spune-i că d-or scăpa, ș-or năvăli toate pornirile ce le vezi legate, ș-or copleși norodul, atunci va fi jale și amar de mulțimea supușilor săi, căci s-or împărți în chipul celor icoane de pre pereți: în sărăcime, negustorime și ciocoime, în goi, înbuibați și răsfățați."

Se înțelege că „jăraticul de bogăție", „slava prăpădul pămîntului" și petrecerile după care aleargă în basm diferiții pretendenți la tronul împărătesc erau tot atîtea aluzii critice, foarte transparente, privitoare la moravurile claselor conducătoare.

Este de reținut că în 1903, pregătind volumul *Între vis și viează*, Delavrancea înlătură din *Palatul de cleștar* o bună parte din elementele de critică socială.

Frumusețea primei redactări și importanța implicațiilor de critică socială la care Delavrancea a renunțat ulterior impun în mod excepțional reproducerea integrală a basmului în varianta lui din 1884.

Menționăm că basmul lui Delavrancea nu are modele folclorice cunoscute pînă în prezent.

PALATUL DE CLIȘTAR

Către căpătîiul dintîi al vremilor, pînă unde praștia minții nu azvîrle, și cărturarii-și pierd d-a surda bobii, că nu le mai dau de rost, se povestește, așa ca din scorneală, că omul era croit din alte foarfeci și cioplit din altă bardă.

Tot cu mîini și cu picioare era omul, tot cu ochi și cu urechi, tot cu nasul dasupra gurii și cu călcîiele la spate, dar ochiul gonea pîn' la suișul vulturului, și auzul deslușea în afundul pămîntului pîn' la miezul lui, unde ferb cazane cu smoală; iar de învîrtea copacul, smuls cu rădăcină, cu barbă și țărînă, și mi-ți izbea la mir leii pustiilor și zmeii vînturilor turbate, dihăniile spurcate cădeau trîmbă cu labele-n sus, marghiolindu-se a moarte.

Apele curgeau tot la vale și munții se ridicau în sus; nu se pomeneau flori pe cer și stele pe pămînt, dar multe nu erau așa de pre cum sunt, ci împărățiile erau așa de lat și de lung întocmite, că numai vîntul și lumina le da de hotar. Împărații de mureau la luptă de buzdugan, bine, iar de nu, li se uita de zile; numai dacă barba le mătura țărîna de nouă coți în urma lor, chemau pe unul din feciori, pe cel mai viteaz și mai deschis la minte, și-i dăruia naframa, inelul, paloșul, buzduganul, stema și gonaciul, ca să poată împărăți și război la rîndul său.

Apărarea și dreptatea spînzurau de ghioaca buzduganului și de tăișul paloșului, căci cu mintea judeca și hotăra, iar cu paloșul cîntărea și împărțea, lămurea și dăruia. Și mergea treaba mai pe brodite, mai pe nimerite; iar oamenii de azi, cînd cercuiesc în jurul tăciunilor și povestesc, spun că pe atunci mergea mai bine cu minte dreaptă și fără legi decît, ca în zilele noastre, cu legi drepte și cu minte strîmbă.

P-așa vremuri se zice că ar fi văcuit împăratul cu stema ruptă din soare. Peste ce domnie încăleca, bine, bine, nu se află; din cuvînt nu se poate ști mai mult decît că ținuturile lui rodeau neramzi și dafini, lanuri de bucate și alte rogodele și semințe pentru lighioi și pasări sălbatice; așa că tihna și mulțumirea supușilor săi erau descîntate încă o toană de ciripitul care răsărea a bine ș-a duios prin tufarul verde și înflorit.

Nu era crai pe care împăratul cu stema ruptă din soare să nu-l fi frînt și domolit la voia sa; nu era oaste nerisipită. La vreme de adîncă bătrînețe sta falnic în fruntea ostașilor, învăsmîntat numai în zale, călare pe un bidiviu ce arunca pe nările nasului trîmbe de fum încolăcite în limbi de foc. Și toți ai săi prindea la inimă și biruia, căci așa le părea lor, cum era de bătrîn și înzilizit, tocmai ca o lance ruginită care d-a pururea a răpus pe oricare a izbit.

Dar cît era de mare și de vestit, orcît îi colindase vestea pîn' la scăldătoarea soarelui, până unde pămîntul e drob și piftie, d-a surda erau toate; iacă, nu puteau să-i adoarmă un junghi ce-i tăia inima, fie la svaturi, fie în mijlocul veseliilor împărătești. Cînd îi era lumea mai dragă, ce se pomenea cu grijea că-l sîngera ca un bold și-l pîpărlea ca pe jeratic.

Într-o sfîntă de vineri, cam pe la chindii, numai iar s-a pomenit cu stema din cununa împărătească că se umflă și crește, crește, ba cît oul de găină, ba cît oul de dropie,

ba cît un boșar, și-i îndoi grumajii, și-l supuse, și-l aplecă la pămînt. Spăimîntat, împăratul se luptă ce se luptă cu namila de diamant, iar la urma urmei căzu cu fața în jos și-l podidi un plîns de jale nemaipomenită.

N-a trecut cît ai scăpăra din amnar, și pe împăratul, biruitor de oști și biruit de lacrimi, îl cercuiră, cu mîngîieri și desmierdări, odrasla lui de trei fete ca trei zîne, surori și nepoate, cari mai de cari mai chipeșe și mai drăgălașe; apoi veneau svătuitorii tronului și slugile hamnice; cari, toți cu toți, ieșiră ca dintr-o lacră să svătuiască, să alinte, să cadă cu mătănii, doară or curma jarul împăratului, neizvodit pînă acum la colilia părului.

Cel din frunte dintre svătuitori luă limbă, dupe cădenie, aducînd vorba cam așa:

— Luminate împărate, care paloș ca al slavii tale n-a mai fost atîtea veacuri întunecat și frînt la războaie? Care împărăție a rămas atîtea mari de vremi neștirbită și cinstită pe toată pînza pămîntului? Apoi, la urma urmei, care răsură e mai învoaltă și mai rumenă ca domnița, fata cea întîi născută a măriii-tale? Care mură să fie mai neagră și mai dulce ca ochii celei mijlocii? Care rază așa de polei și de aur ca domnica cea mică? Așa e, luminate împărate, norocul ți-a dăruit trei fete trei zîne, trei zîne trei stele, trei stele trei sori, trei sori trei surori, trei surori trei comori,

ce d-ai răscoli,
ce d-ai migăli,
de prin lunca colilie
și din valea albăstrie
pînă-n coama fumurie:
lîng-o mură
o răsură
ce se-nbină
c-o lumină,
cîte trele-ntr-o tulpină...
ce d-ai răscoli,
ce d-ai migăli,
împărat ce ești,
tot n-a să găsești.

Apoi, luminate împărate, dupe atîta clădărie de bunătăți, de ce prilej să te tînguiești? Că d-ai cerca un alt ceva nou de falä și cinste, tot în ăst palat de cliștar de n-oi dobîndi; alt undeva, pace și pustiu, că nimic din alte tărîmuri nu s-ar potrivi față la față cu strălucirea cea fără de pată a luminățiii-voastre.

Iară împăratul, de ochii neamurilor ş-a norodului, curmîndu-şi plînsul, se sculă în picioare, mulţumi tuturora de pre spiţa dregătoriii şi furişă ochirea în susul stemii, pre care nevăzînd-o nici mai mare, nici mai mică ca de obicei, singur în gîndul său să adimeni.

Între acestea, dupe ce făcu semn ca toţi să se retragă, îşi sărută părinteşte copilele şi opri lîngă dînsul pre sora lui cea mai mare, ce era şi cea mai mare la duh de taină şi înţelepciune, şi-i grăi încet, că zidurile d-ar fi auzit n-ar fi auzit.

— Surioară în gînd şi-n sînge, lipeşte urechea ta de inima mea, şi ce-oi auzi nici căţelul-pămîntului din poarta mormîntului să nu auză. Pe mine m-a ajuns vacul bătrîneţii, dar, orcum, aş însura paloşul cu cîrjea, dacă o grijă n-ar doborî, în greu, şi bătrîneţea şi vrăjmăşiile crailor din hotarele împărăţiii mele: iacă, cununa de împărat se îngreunează fără veste, stema din frunte creşte, creşte, se înpătreşte, de ce creşte se măreşte, se-ntunecă, şi de ce se-ntunecă e mai grea, pînă ce mă doboară la pămînt. Vezi, soră bună şi înţeleaptă, pare-mi-se că în această arătare e căderea mea ş-a neamului meu din scaunul domniii, mai ales că din cele trei împărătese ce mi-au slujit de soţii n-am avut parte de parte bărbătească; că făceau cîte-o fată ş-a doua oară cum făcea băiat mureau şi cuconul şi muma cuconului. Cea din urmă soţie mi-a zis: „Măria-ta, împărăţia ce stăpîneşti a fost zidită de un bărbat, şi or cade or se-nsuteşte de o femeie, iar de cucon de parte voinicească n-ai să ai parte".

— Ei, Doamne, împărate, şi d-ta, îi răspunse sora-sa, fă-ţi inimă bărbată, ci nu căta grijii şi gîndurilor rele. Eu văz că stema e cum era, şi tot la locul ei, şi scînteiază ca un bulgăre din soare, ziua şi noaptea; cît despre vorba muierească cea de pre urmă, ca şi cea dîntîi, tot fără noimă şi fără înţeles rămîne.

— Ascultă-mă, surioara mea, şi ce-oi auzi şi ce-oi vedea nici prunc din mumă să nu auză şi să nu vază. Părintele meu mi-a zis: „Fătul meu, în cal îţi las goana voinicului, în inima ta vitejia, şi în paloş biruinţa, iar la temelia palatului de cliştar odihna norodului ce vei stăpîni; acolo zac la umbră, legate, ferecate, patimele mari şi mici, simţirile nestăpînite în bine or în rău, sbuciumările neadormite, cari fac pe om şi prea fericit, şi prea nefericit; acolo se tînguiesc, în cercuri grele, în fiare şi-n oţele, prevestirile bune şi rele. Ia seama, fătul meu,

că de le-i volnici, ai să-ţi vezi supuşii pe unii în desfătări, iar pre alţii în ahtieri. Ţine aceste patru chei, şi să nu cobori în cele patru stăvilare de sub talpa palatului decît atunci cînd ţi-a peri o rază din frunte şi mărirea ţi-a îndoi grumajii."

După ce împăratul se odihni o toană din povara cuvîntului, scoase din sîn patru chei, una de aramă, alta de argint, una de aur şi alta de diamant, prin care tresăreau razele zilei, şi-i jucau luminele de părea a fi nişte svîrcoliri vii; apoi le dete sori-si şi-i porunci să se ducă într-ascuns, să deschidă lacătul de la talpa răsăriteană a palatului şi să cerceteze, în fundul poprelei de diamant, cuvîntul Înţelepciunei asupra stemii împărăteşti, care

creşte, creşte,
se-npătreşte,
de ce creşte
să măreşte,

şi se-ntunecă, şi de ce se-ntunecă e mai grea, pînă ce doboară la pămînt.

II

Era pe noptate cînd sora împăratului îşi făcu o cruce, îşi făcu două, îşi făcu trei; vîrî cheia în lacătul tăinuit, şi pe loc s-auzi o vuială de cutremur c-o mişună amestecată cu cîntece scălămbăiate, ba chiar se deslușea ceva din graiul omenesc, aci a rîs, aci a plîns, de n-ai fi ştiut care ce să fie; mai la urma urmelor învîrti cheia de aramă de la o dată pînă la a noua oară; şi ca o vijelie năprasnică îi ameţi mintea şi auzul, apoi locul pe care sta d-ei i să afundă pînă la glezne, pînă la brîu, pînă la gît, iar de-i trecu dincolo de creştet, o văpaie ce lumina fără să arză îi învălui obrajii cu limbi ca de tumbac topit. La o cutremurare straşnică de-ţi clănţănea dinţii-n gură, două porţi, ţipînd pe nişte copile groase, se deschiseră la dreapta şi la stînga, şi sora împăratului se pomeni într-o cameră cu totul şi cu totul de aramă. Acolo zburau şi să veseleau păsăruici cu şuier de mital; dară, minunea minunilor, că de n-ar fi oameni cari să vadă ţînţari pe armăsari şi bondari pe măgari plimbîndu-se prin stele, nu s-ar crede nu numai de proşti, dar nici de învăţaţi, că se arătau, pe pereţii camerii de aramă, chipuri omeneşti sărace, zdrenţăroase, cari să afundau şi răsăreau neostiat. Însă, bine, bine, luînd aminte, peste acea auială năzdrăvană să înălţă o tînguire pe jumătate deslușită,

căci acele chipuri omenești stîrcite și golașe, ce se zugrăveau mii și sute, unele peste altele, așa pare că șopteau: „Pe noi nimeni n-o să ne asculte și noi pe toți o să ascultăm!"

Și, dacă se învîrti și dibui peste tot locul, jupîneasa, sora de împărat, dădu peste o broască de argint în care potrivind cheia o învîrti pînă la a noua oară.

Cînd colo, o cîntare argintie, prelungă, învîrtită, migălită și adusă, împletită și iarăși prelungă, să auzi; două porți se făcură asemenea cu peretele, iară d-ei păși într-o cameră de argint, luminată, lămurită, mai limpede ca o zi senină; și era atîta răsfăț de sunete ca din tilinci de argint, așa sumedenie de odoare, și păsări, c-un viers nepomenit de subțire și de piuitor, cari să giugiuleau, săltau di colo-colo, ba chiar pe umerii ei își opriră zborul!

Pe pereții și tavanul de argint, așișderea, ca în cămara de aramă, slomneau făpturi omenești, numai că stăteau cu mult mai înțoliți, mai grași și mai mulțumiți, deși erau cu capete și cefe groase, cu țurloaie scurte și cu pîntecele așa de revărsatе afară cît erau încinși în cercuri de fer, că în alt chip ar fi plesnit d-ar fi fost vii cu adevărat.

Domnița, țintind urechile din toate băierile, desluși o bîjbîială de cuvînt ce scăpa din acele farmece de trupuri ce ferbeau și s-afundau în pereți, că așa grăiau, amestecat în ciripitul dinlăuntru: „La noi nici glasul pasărilor n-o să aivă preț de n-a suna a argint!"

Apoi trecu în cămara de aur; acolo era și mai și decît în celelalte încăperi; minunea minunilor: mă rog, ochii rămîneau căscați și urechile întinse; păsărelele sunau din viers cum nu i-a fost dat omului să asculte și-și resfirau aripile de jeratic, zornăind ca niște bănuți de aur vînturați din mînă în mînă; vedeniile de pre pereți să arătau cu funde și bibiluri, cu mătăsării și vesminte, carile împodobeau firea trupului de-ți era dragu dragului să le privești.

Cînd, la urmă, descuie broasca de diamant, jupîneasa, sora împăratului, împietri de spaimă în hotarul pragului, căci tocmai împotriva intrării se zvîrcolea o namilă de balaur și-și despica fălcile cît să înghită un călăreț

de la cap pîn' la picioare,
d-a-n picioare,
d-a-n călare,
d-a fi-n cîrpe or în zale,
înfășindu-l tot în bale,
cu cal și cu iatagale.

Limbile aprinse de sînge, vărgate cu șuvițe de venin le vîra printre dinți ca niște săgeți pîrjolite în foc, le azvîrlea în beregată și le-nfigea pe nările nasului, scuipînd clăbuc de spume, care, de cădea la pămînt, se închega și se rostogolea în boabe albe de mărgăritar. Și unde mi-ți zbîrlea solzăria văpsită ca un curcubeu în toată încolăcirea spinării, chiar un herăstrău, că dintr-o hîrjiitură ți-ar fi curmat mijlocul, și de te-ar fi strîns, fie și de glumă, în colacele lui, ți-ar fi băgat os în os d-ai fi scos limba d-un cot.

— Ah! muiere cu suflet de bărbat, grăi bălaurul, ține-ți îngerii, fii și la minte lungă ca la poale, și ce-i vedea să nu te sperii; aide, intră, nu te teme, căci cine ține cheile tainelor e și mai mare și mai tare decît mine!

N-apucă bine să-și vie în fire jupîneasa domniță, că o izbi strălucirea camerii de diamant de-i lua ochii cu sclipirile de toate fețele; încotro se-ntorcea, scăpărau scîntei cari aci se-necau, aci se revărsau însutite și mai aprinse decît luceaferii.

La toate aceste minuni de frumuseți nu putu să le ia seama îndestul de gălăgia a mai multor ființe omenești, încinse la brîu în cătușe și priponite cu belciuge groase ca pe mînă.

În crucea d-alături cu ușea erau trei femei: cea dintîi ar fi fost frumoasă de n-ar fi zîmbat din doi dinți lați, și de n-ar fi mișcat gura necontenit, clevetind fără spor și fără șir; cea d-a doua bolboșea ochii săi verzurii scăpărînd scîntei de mînie mestecate într-o puzderie de fum mohorît; cea de a treia era groasă ca o bute, rumenă, voinică, mulțumită, și d-ai fi lămurit-o bine, bine, ai fi zis că e soră bună și de mumă și de tată cu celelalte două subțiri, costelive și pițigăiete.

— Domniță, ce mai ala-bala cu lumea de pe tărîmul vostru? nu se mai ceartă? nici o ocară? a amorțit de vie vai de capul ei!

— Domniță, te-aș face praf și fărîme dacă nu m-aș teme că n-aș mai avea pe cine urî! Ești prima făptură asupra căreia-mi răsuflai chinul din mine d-atîta amar de vreme.

— Domniță, de cînd v-am părăsit, pare-mi-se că nu mai găsești pui de om fericit.

Așa grăiră rînd pe rînd cele trei surori; și cea dintîi era Zavistia, cea de a doua Pizma, iar cea de a treia Gugumănia.

Sora împăratului se înțelese, pentru o clipă, rea ca niciodată, proastă ca un buștean, și simți o mîncărime de cuvînt în vîrful limbii.

Așa trecu ea pe lîngă toate patimele omenești, încătușate în cruci, cruci, pînă în dreptul altor trei cu părul din frunte zbîrlit, ciufulit, cu coamele despletite, cari zbierau de se zguduia din temelie închisoarea de diamant, cari să mușcau de le țîșnea sîngele cît colo; acestea erau cele trei surori: Mînia, Furia și Nebunia; iar alături de ele sta una neclintită, senină, blajină, dusă gîndurilor, cu privirea tihnită, dulce și fără nici un pic de amăgire; ea numai, printre toate, era volnică; și din privire socotea, înțelegea, osîndea și ierta în aceeași clipă; căci bine se băga de seamă dupe port și așezare, dupe frunte și zîmbire că alta nu putea fi decît Înțelepciunea.

D-a dreptul la ea se duse jupîneasa, sora de împărat, și-i ~~dădu în genunchi,~~ îi sărută mîna dreaptă, i-o puse la frunte, apoi îi grăi astfel:

— Tu, care ești mai frumoasă decît răvărsatul zorilor și mai dulce ca laptele strecurat prin faguri de miere, mai blîndă ca mielul de trei zile, și, dupe Stăpînul atotțiitor, cea mai adîncă la înțeles, bine știi de ce și cine m-a trămis pe acest tărîm; rogu-te, dară, de-mi povățuiește calea și vrerea, ca să pot mîngîia zilele și nopțile tulburate ale frate-meu, împăratul cu stema ruptă din soare.

— Spune craiului viteaz că trecînd pe lîngă toate pornirile pătimașe, mai mărunte și mai mari, spurcate și cinstite, pînă la hotarul nebuniii, ai dat de Înțelepciune, și că eu aș dori să-l mulțumesc de s-a mulțumi cu răspunsul meu. Spune-i din parte-mi că e bătrîn, că l-a ajuns zilele, și că dacă stema îl apasă așa de greu, nici să mărește, nici să micșorează, ci-l apasă cum atîrnă și el de greu pe perna de pre scaunul împărăției, ș-ar face mai cuminte, neavînd copil de parte bărbătească, să cunune pe fata al cărui păr s-ar preface în inele de aur cu flăcăul care zice din fluier, și se învelește cu cerul, și dorește mai mult decît fitecine din împărăție, căruia, pe lîngă fată, să-i dăruiască și naframa, inelul, paloșul, buzduganul, gonaciul și stema ca să poată împărăți și război în locul său.

— Așa voi povățui, din cuvînt în cuvînt; dar, rogu-mă, spune-mi și mie, ce să fie acele chipuri ce fierb, s-amestecă și mijesc pe pereții de aramă, de argint și de aur?

— Este folos mare să afli și această taină ca s-o spui împăratului cu stema ruptă din soare, iară el s-o lase moștenire urmașilor săi. Spune-i că d-or scăpa, ș-or năvăli toate pornirile ce le vezi legate, ș-or copleși norodul, atunci va fi jale și amar de mulțimea supușilor săi, căci s-or împărți în chipul celor icoane de pre pereți: în sărăcime, negustorime și ciocoime, în goi, înbuibați și răsfățați. Iar cîtă vreme voi sta numai eu singură, volnică de putere, toată suflarea va fi vecinic deopotrivă.

Între acestea îi pofti întors și voie bună. Dar cînd domnița urni spre ieșire, numai ce să năpustiră asupra ei, s-o soarbă, și mai multe nu, Furia cu ochii scoși afară din cap, Smintenia cu țipete de juvină sălbatică, și Pizma cu scrîșneli din dinți și cu pumnii ridicați în sus. La acea valmă năprasnică de vaiete și blesteme să clăti încăperea din temelie, și grinzile se porniră din locul lor; fumul galben și negru de smoală și pucioasă ce-l puhuiau pe nările lor, înroșite de văpăile răsuflării, întunecă lumina diamantului.

În acest vuiet, ce întrecea cu mult năvala zmeilor cînd se bat în capete cu taurii cari țin pe spete stîlpii pămîntului, glasul Înțelepciunii se înecă, se sparse și se risipi ca nisipul în luptă cu vijelia; iară sora împăratului, pierzîndu-și cumpătul, se repezi pe ușe afară, și de spaimă scăpă cele patru chei cari zornîiră pe pardoseală fără s-o deștepte din zăpăceala cumplită în care căzuse.

Cînd se trezi pe tărîmul împărăției, toate ușile i se pecetluiseră în urma sa. Și plînse ce plînse cheile perdute, și tot ea-și făcu voie bună, gîndind cum să mință împăratului d-o veni vorba despre chei, căci plecase cu mintea de nouă coți și i se scurtase de zece.

III

Cînd împăratul auzi limba Înțelepciunii, să mlădie la cuvîntul ei și puse de răscoli domnia în cruciș și-n curmeziș, repezind veste împărătească din cuibul șuietului în largul luncetului, netezișul cîmpului, dor d-a afla pe cel ce ar dori mai adînc decît fitecine, cît să poleiască cu dorul cosițele unei domnițe d-a sale și să vrednicească scaunul împărăției.

Și mi-a întîlnit, mări, în crețul crîngurilor vînători ce prind iepurile de coadă, în cremenul munților delii ce rup în două ursul năprasnic parc-ar frînge un fuștei de ceapă; ș-a dat cu ochii, la picurișul izvorului, de năzdrăvani cari adună

scînteiele din coada licuricilor de fac vîlvătăi în miezul nopţii, şi fură minţile zînelor, cît se ţolănesc alene cu ele pe mătasea troscotului. Zadarnice toate au rămas, şi risipă de pomană. Că unii doreau jeratic de bogăţie, alţii slavă prăpădul pămîntului, tinereţe fără bătrîneţe, chef vecinic de nun mare şi arsură la inimă de ginerică, fără sfîrşeală, cînd vede zestre bogată şi odor de fată mare; ba alţii, mai împeliţaţi, neştiind cu ce icleşug să mai dovedească, au gonit în prăpastia capului ş-au dorit mierte-fierte: cerul cu stelele, raiul cu miresmele, zori cu rochii de curcubeie şi cu ochii de scînteie. Inima împăratului a rămas tot fără chef, cosiţele împărătiţelor — tot ca mai nainte.

Pe la amurgul serii cercetaşii domniii, rupţi de oboseală, întîlniră pe malul unei gîrle ce şerpuia ca o pînză de argint-viu, printre două maluri verzi şi smălţuite cu flori, un voinic, cu pletele răvărsate în pale negre ca corbul pe spetele sale largi, ce zicea, zicea din fluier, de te slăvea, sub mlădiţele moi ale unei sălcii pletoase. Oh! ce mîndreţe de voinic şi de cîntec: adormise apele, învoltase florile, vîntul îşi oprise calea, aromise toată valea. Cum îl văzură, amorţiră locului şi ascultară teacă de pămînt acea migală minunată de şuierături care se-nşira şi se deşira oprind iarba din crescut, bidiviii din păscut.

— Ce vrei, voinice, grăi ceauşul împărătesc, pe porunca stăpînirii, spune nouă, ce doreşti, la ce te-ar trage pofta inimii?

— Cinstiţi boieri, de pre voia d-voastră, vreau să cînt, să trăiesc şi să mor; şi dacă aş prelinge dorul inimii, v-aş grăi că aş schimba

toate împărăţiile,
toate vitejiile
p-un sărut de mîndră dulce,
dulce cît să se topească,
chip de zînă să-mi pălească,
şi culcată să nu culce
vreji de flori găitanate,
şi de fluturi legănate!

N-apucă să sfîrşească bine cuvintele, şi să zăriră cîţiva călăreţi cari goneau năuci de înghiţeau poştiile; săgeţile nu s-afundă mai repede în zarea depărtării ca goana de voinic; de sub copitele harmăsarilor vîjîiau petrele-napoi ca nişte gloanţe, şi pe nările nasului repezeau suluri de fum. Cum ajunseră la salcia flăcăului, se opriră din năvală ca un zid neclintit:

— Staţi, zise unul dintre ei, să-mi luaţi p-acest flăcău, şi drept la scaunul împărăţiii să mi-l duceţi.

Că hîr, că mîr, bietul băiat nu să lăsa; „Ba că nu merg, ba că n-am furat nimic, păcatele mele" — n-avu ce face; mă rog, vrei, nu vrei, ai d-a face cu sutaşii crăieşti, trebuie să te pleci.

Cînd ajunseră la porţile palatului de cliştar, tot norodul era de faţă cu mănuchiuri de flori şi cu zarvă de veselie. Buciumaşii, fluierarii şi surlaşii răsunau alai mare; şi cu toţii se ploconeau la flăcăiandrul cu coama neagră şi lucie ca păcura; iară el căsca ochii şi, ca suflet smerit, nu-i trăsnea prin cap de ce şi cui să fie atîta sărbătoare.

La scările palatului, împăratul, în podoabele crăieşti, rezemat pe toiagul cu scumpeturi de pietrărie, îl aştepta cu inima deschisă, şi de cum îl zări îi sări de gît, sărutîndu-l şi p-o parte şi pe alta.

— Tu eşti dorul nevinovat şi mare, îi grăi împăratul printre barba albă ce i se lungise pînă la pămînt, tu eşti alesul Înţelepciunii ş-al meu; hai de-ţi vezi odorul de mireasă şi împărăteasă şi loc pe scaunul domniii să iei.

Nu se dezmeticise voinicul nostru, ba mai rău să uluise, şi se trezi dus pe sus în cămara cea numa-n policandre şi jilţuri aurite. Acolo îl aştepta, printre sfătuitorii tronului, jupînesele şi coconii lor, fata cea mai mică a împăratului. Şi era, Doamne, acest trup fraged şi subţirel, acest chip cu unde răsurii, încins din creştet pînă în bărbie de nişte cosiţe ca o beteală de aur, trup şi vis turnate într-una, lumină şi dragoste împletite, la un loc, încît bietul om ameţi ca luat de iele, palatul cu mulţime cu tot i se învîrti sub picioare, şi, nici una şi nici două, îi dădu în genuchi şi-i sărută condurul.

— Scoală, fătul meu, grăi împăratul, iată-ţi mireasa pe care o visai sub salcie, e a ta, şi împreună cu dînsa vei împărăţi în locul meu. Şi voi, sfetnici credincioşi, să-i aduceţi naframa, paloşul, buzduganul, stema şi gonaciul, că lui i se cuvin pe lîngă cea mai frumoasă din fetele mele.

Dară în clipa cînd gata era împăratul cu stema ruptă din soare să împreune mînă în mînă pe noii stăpînitori ai domniii, cerul se întunecă, norii se posomorîră, cutreierînd d-a rostogolul pacea văzduhurilor; vînturile porniră bătaie oarbă, turburînd apele şi făcînd una cu pămîntul copacii neclintiţi de veacuri întregi; un potop de ploaie se sparse din culmea întunecimii şi înprăştia, în orice vizuină înnemerea, mulţimea norodului.

Înpăratul şi cinstita adunare înmărmuriră. Palatul de cliştar se clăti de pe tălpi; cutremur din temeiul pămîntului

se lăţi; mesele, scaunele şi policandrele căzură grămezi sfărîmate pe pardoseală; oamenii abia se mai cumpăniră pe picioare.

Atunci împăratul, trezit de spaimă şi de mînie, strigă vîrtojindu-se către sora cea mai mare:

— Muiere scurtă la minte, ce e asta? Ce-ai făcut cheile patimilor? Unde ţi-ai uitat minţile să-ţi fi uitat oasele, că ne-ai mîncat fripte viaţa, pacea şi împărăţia!

Cel de pe urmă cuvînt al lui se înecă într-un vuiet năprasnic de cutremur fără căpătîi. Geamlîcul şi uşile se zguduiră şi săriră din ţîţînele lor; tavanul se crăpă drept în două; şi pe uşi şi pe ferestre năpustiră năvală furioasă nişte femei despletite, cari vărsau, pe nări şi pe gură, spumă şi pară de pucioasă. Scălămbăiate, arse de hainie, răcnind ca fiarele din pustie locuri, cînd se bat pe şalele hoitului, ele păliră la pămînt cu fruntea în jos pe toţi cei de faţă, şi peste trupurile lor chinuite întinse danţul patimelor.

Dar, la o nouă zbuciumare, pămîntul se despică în două, şi înghiţi palatul într-o prăpastie plină cu catran şi smoală ce clocotea de feartă ce era.

Numai Mînia, Furia şi Nebunia îşi dăşchiseră zborul către alte plaiuri omeneşti, răpind cu dînsele tot şirul nemerniciilor, şi la urma urmelor, înnodată în coada tuturora, Prostia, rumenă şi voinică, mai mult să tîrăşte decît zboară; şi merge tot d-a înboulea, dar ce-i pasă, ca ea nu mai e nimenea; şi, dreptul lui Dumnezeu vorbind, nici una din celelalte n-a cuibat ca ea mai multe tivgi cu crier.

p. 64 RĂZMIRIŢA

A apărut pentru prima oară în *România liberă — Număr literar*, Bucureşti, anul I, 1884, nr. 8, 4 noiembrie, p.85—88, cu dedicaţia: „Amicului meu Al. Vlahuţă"; semnată *de la Vrancea*.

S-a tipărit ulterior în volumele: *Sultănica*, Bucureşti, Tip. St. Mih., 1885, p.193—209, şi *Sultănica*, Bucureşti, Ed. Socec, 1908, p.71—84.

Reproducem textul ediţiei din 1908.

Numele eroilor principali amintesc de balada populară *Miul Cobiul*, cu varianta ei, *Mihu Copilul*. Îndemnul Cobilei spre ceata haiducului Potop, deşi este incidental, are semnificaţia unui protest social împotriva arnăuţilor stăpînirii şi a străinilor prădalnici veniţi pentru jaf.

Ţinînd seama de data la care apare *Răzmiriţa*, în ultimul număr al suplimentului *României libere* (8 noiembrie 1884), credem că pasajul următor din scrisoarea inedită a lui Delavrancea către Elena Miller-Verghi, cu data de 22 iunie 1884, de la Paris, se referă la împrejurările în care scriitorul a elaborat această scriere:

„Azi am scris opt ore şi mai bine, am început cu lumina zilii şi am terminat cu lumina lumînării. Eram perdut, frămîntat, galben ca ceara, c-o suflare prăpădită şi-mi surîdeau cîteva pagine umede de cerneală."

Referindu-se la *Răzmiriţa*, N. Iorga socoteşte că Delavrancea este înzestrat cu o închipuire de puternic învietor „al scenelor de bejenie din trecutul nostru"[1].

VARIANTE

p. 65, r. 14—15 — Ce-ţi pasă, Miule... îi răspunse ea. Să mergem în ceata *1908* / — Ce-ţi pasă, Miule, mort or viu, eu sunt cu tine, îi răspunse ea, dacă nu e de trai cu omenie, dacă Dumnezeu ne-a uitat, tu eşti voinic, ştii să goneşti fără frîu şi fără şea, ştii să învîrteşti securea şi să retezi capul de pe umeri de juvină, aleargă în ceata *Rom. lib.*/ — Ce-ţi pasă, Miule, îi răspunse ea, dacă nu e de trai cu omenie, dacă Dumnezeu ne-a uitat, tu eşti voinic, ştii să goneşti fără frîu şi fără şea, ştii să învîrteşti securea şi să retezi capul de pe umeri de juvină, aleargă în ceata *1885;*

r. 20—21 pe obrajii ei bălai, cu nişte pajure roşiatice ca nişte răsuri de măceaşe *1908* / pe obrajii ei bălai, răsuraţi cu pajuri ca bobul de măceaşe *Rom. lib.* / pe obrajii ei bălai, răsuraţi cu nişte pajure roşietice ca măceaşea *1885;*

r. 27—28 îşi arătau vîrfurile în şir, atingînd cerul *1908* / îşi arătau vîrfurile în şir cari întreceau cocioabele pitici şi să alipeau cu cerul *Rom. lib.* /îşi arătau vîrfurile în şir şi să alipeau cu cerul *1885;*

r. 30—31 lighioile bătăturilor fîlfîiră, speriate în frunzişul pomilor. Cîinii *1908*/ lighioile aciolate bătăturilor zburară, fîlfîind din corcoduşi, cîinii *Rom. lib.* / lighioile aciolate bătăturilor fîlfîiră speriate în frunzişul pomilor; cîinii *1885;*

r. 34—35 năpădiră la biserică, să vază ce era de făcut. Cerul *1908* / năpădiră la biserică. Trebuia să ia o hotărîre. Chipurile lor galbene şi trudite, udate în şuviţe de su-

[1] N. Iorga, *Ist. lit. rom. cont.*, I, Buc., Ed. Adevărul, 1934, p. 343.

doare amestecată cu praf, tăcerea care le taie inima într-o clipă și țipătul copiilor mici legănați la sînul femeilor tinere fără marame, fără opinci, numai cu o zdreanță de vîlnic în jurul trupului, ar fi înghețat și sînge de haiduc care rîde și spintecă și doarme liniștit pe hoit de arnăut. Cerul *Rom. lib.* /năpădiră la biserică. Trebuia să ia o hotărîre. Chipurile lor galbene și trudite, udate în șuvițe de sudoare amestecată cu praf, tăcerea care le taie inima într-o clipă și țipătul copiilor mici legănați la sînul femeilor înfășurate cu niște zdrențe de vîlnice în jurul trupului ar fi înghețat și sînge de haiduc care rîde și spintecă și doarme liniștit pe hoit de arnăut. Cerul *1885;*

r. 35–36 roșu cît prindea ochiul, se încingea dogorînd pînă în cătunul Măgura *1908* /roșu ca o tinichea arsă, cît prinde ochiul, se încingea necontieat, părînd a-și arunca dogoarea sa pînă pe dasupra cătunului Măgura *Rom. lib., 1885.*

p. 66, r. 36–37 În fruntea lor, Dinu Potop, cu iataganul de mîna dreaptă, răspîndind răcoare. *1908*/ În fruntea lor sta Dinu Potop, cu iataganul scos și legat de mînă cu mlădițe de curpen pînă în cot, uscat ca o scîndură de cosciug, răspîndind răcoare *Rom. lib.* /În fruntea lor sta Dinu Potop, cu iataganul scos și legat de mînă pînă în cot cu mlădițe de curpen; uscat ca o scîndură, răspîndind răcoarea *1885.*

p.67, r.10–12 de femei, de bărbați, și de copii, cu traiste de mălai, cu tingiri, cu tigăi *1908* /de femei, bărbați și copii cari jelesc pătrunși la oase de spaimă, ridicînd pulberea mai sus de vîrfurile stejarilor bătrîni, să duc încărcați de traiste cu mălai, cu tingiri, tigăi *Rom. lib., 1885;*

r. 24–25 mîine. E noapte. Cerul *1908* mîine; mulți din ei, asmuțindu-și vitele, au uitat pînă și mila Celui-de-Sus. Fiorul morții e mai cumplit decît moartea. Noaptea înghite fața lumei; cerul *Rom. lib.* / mîine; mulți din ei, asmuțindu-și vitele, au uitat pînă și mila Celui-de-Sus. Noaptea înghite fața lumei; cerul *1885;*

r. 25–28 în urma lor s-aprinde cătrănind văzduhul. Dinu Potop, înaintea tuturor, își sîngeră armăsarul jucînd *1908*/ în urma lor e foc nestins care aprinde zarea înfierbîntată, cătrănind văzduhul. Numai Dinu Potop, înaintea tuturor, își sîngeră codanul jucînd *Rom. lib., 1885;*

r. 33–34 p-un maldăr de fîn, se gîndește la desișul unei păduri și la creasta de peatră *1908* / p-un maldăr de fîn, își descîntă chinul, doară l-o alina cu nădejdea d-a se vedea în desișul tufelor, or pe creasta de peatră *Rom. lib.*/ p-un maldăr de fîn, își momește chinul doară l-o alina cu nădejdea d-a să vedea în desișul tufelor, or pe creasta de peatră *1885.*

p. 68, r. 32–34 nimic. Îndură-te de mine! Lăsați-mă cu zile! Ceaușul bolborosi *1908* / nimic; o pală de fînaț; îndură-te de mine; lăsați-mă cu zile; poate c-ai vîndut salip la noi, poate c-ai împletit covrigi, te-ai hărănit cu noi, fie-ți milă; cu ce am greșit vouă de-mi frîngeți oasele parc-ați călca pe lujeri uscați? Ciaușul bolborosi *Rom. lib., 1885.*

p. 69, r. 1–3 părul din cap, sărută iminiii ceaușului și răcnește: — Stăpîne, n-am nimic *1908* / părul din cap, tăiat de suferință, sărută imineii ceaușului și îi plînge pe tîrligii care i se ridică pe fluiere: — Stăpîne, n-am nimic *Rom. lib.* / părul din cap, sărută imineii ceaușului și îi plînge pe tîrligii care i să ridică pe fluiere: — Stăpîne, n-am nimic *1885;*

r. 4–5 de foame, lăsați-mă!... Stăpînul cerului să v-asculte cum vă îndurați și voi de mine *1908* /de foame, lăsați-mi calea deschisă; și stăpînul cerului să v-asculte cum m-ascultați și voi pe mine *Rom. lib., 1885;*

r. 5–8 de mine... Îl iertară. Întoarseră caii. O tuliră ca vîntul. Miu se repezi la fîn. Înhăță din el cît putu și după ce-l aruncă *1908* / de mine. Cînd luară înțeles să-l ierte și întoarseră caii s-o plece, ciaușul și-aprinse ciubucul și aruncă foc fînului din căruță, tulind-o ca vîntul însoțit de gialații săi. Fînul uscat ca iasca începu să trosnească încins de vălvătăi, înălțînd o pară de lumină ruje sub bolta cerului civit, pe cari abia se zăreau cîteva stele sclipind ca niște ochi de lup în stufișele negre ale pădurilor. Miu se repezi asupra fînului care se încinsese de pocnea în sus, înhăță din el cît putu, cu flacăra în față și după ce-l aruncă *Rom. lib., 1885;*

r. 8–9 se ridică pe inima căruței. Fără să vază *1908* / să ridică pe inima căruții, bănănăi cu mînele în toate părțile ca scos din fire, își smulse în petice cămașa care-i

ardea, şi cu obrajii crăpaţi de foc, cu ochii pîrliţi, fără să vază *Rom. lib.*, *1885;*

r. 18–20 spinarea ei. Se sculă năuc. Plesni cu biciul caii, cari fugiră. – Duceţi-vă, *1908* / spinarea ei. Apoi părîndu-i-se că a căscat gura şi şi-a dat sufletul de veci, să sculă năuc de lîngă dînsa, înhăţă biciul şi plesni de cîteva ori în spinarea cailor, care o rupseră la fugă, mestecînd iarba ce o păscuseră liniştiţi. – Duceţi-vă *Rom. lib.*, *1885*.

p. 70 SORCOVA

A apărut întîia oară în foiletonul ziarului *Drepturile omului*, Bucureşti, anul I, 1885, nr. 1, 1 februarie, p. 2, dedicată „lui Ollănescu-Ascanio" şi semnată *de la Vrancea*. Poartă data: „30 decembrie, noaptea, 1884".

A fost reprodusă în *Doina*, Bucureşti, anul II, 1885, nr. 38, 1 aprilie, p. 52–54, cu aceeaşi semnătură, dedicată *Amicului Ascanio*. S-a mai reprodus în *Familia*, Oradea, anul XXI, 1885, nr. 52, 23 decembrie, p. 617–618, fără dedicaţie; semnată *De la Vrancea*.

S-a tipărit apoi în volumele: *Sultănica*, Bucureşti, Tip. St. Mih., 1885, p. 179–191, şi *Hagi-Tudose – Tipuri şi moravuri*, Bucureşti, Ed. Socec, 1903, p. 247–259.

Reproducem textul ediţiei din 1903.

Numele personajelor din *Sorcova*, asemănătoare cu cele din nuvela *Văduvele*, ca şi referirea din povestirea autobiografică *De azi şi de demult*, în care scriitorul pomeneşte de „un biet copil fără tată, cu un an mai mic", tovarăş de sorcovit, ocrotit de mama scriitorului, ar putea fi indicii că *Sorcova* are la bază o întîmplare reală cunoscută din copilărie şi reamintită cu prilejul apropierii Anului nou 1885.

În legătură cu prezenţa acestei creaţii în ziarul socialist *Drepturile omului* e de menţionat şi notiţa prin care redacţia îi motiva publicarea:

„Atragem atenţiunea cititorilor noştri asupra nuvelei d-lui De la Vrancea (Barbu Ştefănescu), cunoscut publicului românesc prin scrierile sale publicate în *România liberă* din anul

trecut. Cum în literatură nu facem deosebire de idei, cum nu căutăm decît talentul şi originalitatea în scrierile literare, credem a face plăcere publicului atrăgîndu-i atenţiunea asupra scrierii d-lui De la Vrancea."[1]

Deşi nu le înţelege pe deplin idealurile, dragostea faţă de cei asupriţi l-a apropiat pe Delavrancea de socialişti încă din anii petrecuţi la Paris. Întors în ţară, scriitorul şi-a păstrat legăturile de prietenie cu tinerii socialişti pe care îi numeşte „bunii mei prieteni şi confraţi". Pe Const. Mille, de altfel, îl găsim în 1887 colaborator la revista *Lupta literară*, condusă de Delavrancea, iar Gh. Frunză, prezentîndu-i volumul *Sultănica* în ziarul *Drepturile omului* (22 iunie 1885), îşi exprima o veche simpatie pentru Delavrancea:

„L-am cunoscut la Paris, în Cartierul Latin, şi la cafeneaua «Cluny». Discuţiile noastre erau celebre... Nu e socialist, dar e unul din oamenii cei mai simpatici. Sunt fericit să-l prezint publicului."

Pe extrasul traducerii în limba germană făcută de M. Gaster, aflat la Biblioteca Academiei R.S.R., provenit din donaţia lui Ion Bianu, scriitorul a semnat olograf *Delavrancea*, alături de semnătura tipărită *Barbu Ştefănescu* şi adăugînd locul, anul, luna şi caietul publicaţiei din care s-a extras traducerea. De asemenea, pe acest exemplar se găseşte dedicaţia scriitorului pentru Ion Bianu, prieten din grupul transilvănenilor, cu următorul conţinut:

„Scumpului meu frate Bianu, de bună naţie şi de bun neam şi obraz, cu învăţătură..., cu doxă berechet, în dar, cu închinăciunea plecată şi zmerită îi dăruiesc aceste foi.

Al său rob ohavnic, al său surghiunit în Jäger-burg,

Barbu

Mai 1885"

VARIANTE

p.70,r. 3–4 tinda creştinului. Vîntul spulbera fulgii, *1903*/ tinda creştinului. Viscolul giuruia des foloştină înflorită ca nişte rotocoale de hîrtie albă şi mi-ţi gonea cu mînie nemiluită, spulberînd fulgii *D.o. Doina*, *1885* / tinda

[1] Nota a fost reprodusă după N. Iorga, *Ist. lit. rom. cont.*, I, Buc. Ed. Adevărul, 1934, p. 326, nota 1.

creştinului. Viscolul giuruia des foloştină înflorată în rotocoale de hîrtie albă şi mi-ţi gonea cu mînie nemiluită, suflînd fulgii *Fam.;*

r. 7 nu se mai cunoştea. Zăpada îţi trecea *1903* / nu se mai cunoştea, înăbuşită sub o velinţă de zăpadă ce-ţi trecea *D.o.*, *Doina*, *Fam.*, *1885;*

r. 11–13 înţelenise îngropată în troieni. Nu se pomenea *1903* / înţelenise îngropată în zăpadă; vîntul şi gerul tăiau la ficaţi pe orcare îndrăznea să iasă afară din casă. Nu se pomenea *D.o.*, *Doina*, *Fam.*, *1885;*

r. 28— p. 71, r. 1—3 de la strămoşi. Ţi se prindea pleoapă de pleoapă, nare de nare, falcă de falcă, degera oul în găină, de ger ce se pornise. — N-am putea *1903*/ de la strămoşi. Ţi se prindea pleoapă de pleoapă, nare de nare, falcă de falcă, degera oul în găină, ar fi înghețat flăcările în limbi de foc neclintit de ger ce se pornise. — N-am putea *D.o.*, *Doina*, *1885* / de la strămoşi. Degera oul în găină, îngheţa oala la foc, şi se prindea falcă de falcă, nară de nară, pleopă de pleopă; ar fi îngheţat flacările în limbi de foc neclintit, de gerul ce se pornise. — N-am putea *Fam.*

p. 74, r. 21—22 dumneata ştii... Abia dupe multe făgăduieli se linişti, *1903* / dumneata ştii. Abia după multe mîngîieri şi făgăduieli că n-o să dea pe mă-sa în mîna popii se linişti *D.o.*, *Doina*, *1885* / dumneata ştii! Bietul Nică aruncă sorcova în mijlocul casii şi se agăţă de poalele Irinei, suspinînd ars la inimă şi privind lung în ochii ei: — Dumneata ştii... n-a făcut nimic... dumneata ştii... Abia după multe mîngîieri şi făgăduieli că n-o să dea pe mă-sa pe mîna popii se linişti *Fam.*

p. 75 ODINIOARĂ

Prima parte, cu titlul *Odinioară*, a apărut în *Revista literară*, Bucureşti, anul VI, 1885, nr. 18, 16 iunie, p. 381–388. A fost dedicată „lui George Radu Golescu", semnată *Barbu Ştefănescu;* partea a II-a, intitulată *Fata moşului*, cu aceeaşi dedicaţie, a apărut în *Revista literară*, numărul următor — nr. 19— la 23 iunie, p. 397–400, continuată în nr. 20, 30 iunie, p. 413–420. *Fata moşului*, atît în nr. 19, cît şi în nr. 20, este semnată *De la Vrancea*.

A fost reprodusă, cu titlul *Odinioară* şi cu aceeaşi dedicaţie, în *România liberă*, Bucureşti, anul IX, 1885, nr. 2.381, 28 iunie p. 2; în nr. 2.382, 29 iunie, p. 2 şi în nr. 2.383, 2 iulie, p. 2. Numărul din 2 iulie are ca subtitlu *Susana*. În următoarele patru numere, nr. 2.384, 3 iulie, p. 2.; nr. 2.386, 5 iulie, p. 2; nr. 2.387, 6 iulie, p. 2; nr. 2.388, 7 iulie, p. 2—3, scrierea are subtitlul *Fata moşului* şi este semnată *De la Vrancea*. Prima parte din *Odinioară*, cu acelaşi titlu, s-a reprodus în ziarul *Liberalul*, Iaşi, anul VI, 1885, la rubrica *Foileton*, nr. 136, 28 iunie, p. 2, nr. 137, 29 iunie, p. 2, cu menţiunea: „Din *Revista literară*". Partea a II-a s-a reprodus, incomplet, în nr. 138, 2 iulie, p.2, nr. 139, 3 iulie, p.2, intitulată *Susana*. Această parte a fost semnată *Barbu Ştefănescu (de la Vrancea)*. Se menţionează în fiecare număr că se reproduce după „*Rev. lit.*".

În 1885 a apărut integral în volumul *Sultănica*, Bucureşti, Tip. St. Mih., p.211–267, păstrînd dedicaţia din periodice. S-a mai reprodus cu titlul *Odinioară* în *Foaia pentru toţi*, Bucureşti, anul I, 1897, nr. 27, 25 iunie, p. 209–210, nr. 28, 2 iulie, p. 218–219, nr. 29, 9 iulie, p. 226–227, în acest număr, sub semnătura *Barbu Ştefănescu*. Reproducerea a continuat în nr. 30, 16 iulie, p. 234–235, semnat *Delavrancea*, în nr. 31, 23 iulie, p. 242–243, în nr. 32, 30 iulie, p. 250–251.

S-a tipărit integral în volumul *Sultănica*, Bucureşti, Ed. Socec, 1908, p. 151–206, păstrîndu-se şi în această ediţie dedicaţia de la prima apariţie.

Reproducem textul ediţiei din 1908.

În *Odinioară*, Delavrancea realizează o adevărată monografie a Barierei-Vergului, în epoca 1860–1870, văzută retrospectiv în 1885, cu melancolie şi înduioşare, de fiul mamei Iana şi al lui Ştefan Tudorică Albu, întors de la Paris, avocat, gazetar şi scriitor.

Impresia de decădere economică a orzarilor din locurile copilăriei este, desigur, mărită şi de contrastul izbitor dintre impunătoarele clădiri şi monumente ale Parisului, printre care trăise trei ani, şi căsuţele pierdute în ogrăzi cu „rogodele" din Bariera-Vergului.

Amintirea îi perindă prin faţa ochilor tablouri din copilăria fericită, pe care scriitorul le idilizează. Cu toate acestea, scrierea lui Delavrancea are în parte valoarea unui document de viaţă, privind un grup social specific Bucureştiului în a doua

jumătate a secolului trecut. Îndeletnicirile locuitorilor, dar mai ales traiul lor patriarhal în mahalaua Vergului, unde maimarii erau, ca în Vrancea, moșnegi de cîte un veac, sînt notate cu aspectele lor caracteristice. Tristețea scriitorului reîntors pe locurile copilăriei nu poate fi socotită o simplă poză romantică pentru faptul că are un temei real în decăderea economică a grînarilor de la începutul deceniului al optulea al veacului trecut.

La 1 septembrie 1865, prin decretul nr. 1.076, intră în vigoare convențiunea pentru construirea căii ferate București—Giurgiu, între englezii John Staniforth și John Trevor Barkley pe de o parte și Principatele Unite pe de alta, ca unul dintre ultimele acte de guvernămînt ale domnitorului Alexandru Ioan Cuza. În consecință, regulamentul pentru exploatarea în regie a căii ferate București—Giurgiu, împreună cu ordonanța domnească nr. 1.493 din 26 august 1869 hotărăsc deschiderea primei linii de drum-de-fier din țara noastră.[1]

Moșierimea susține construirea căilor ferate în vederea creșterii cîștigurilor prin transporturile rapide, însă îmbogățirea moșierilor are drept consecință sărăcirea bruscă a cărăușilor-orzari, printre care se aflau toți cei ce alcătuiseră lumea copilăriei lui Delavrancea. Întreruperea școlii timp de un an (1869—1870) și „lipsa oricăror mijloace", care-l fac pe gimnazistul Ștefănescu Barbu din clasa I să ceară, în 1870, ministrului un loc de bursier supranumerar într-unul din internatele statului, sînt consecințe ale pauperizării grînarilor-cărăuși, printre care și tatăl lui Delavrancea. Delavrancea-copil a simțit aceste consecințe direct și dureros; așa se explică de ce scriitorul acceptă explicația pe care o dă despre ruinarea mahalalei lelea Ancuța în *Odinioară*: „Se zice că acele mașini blestemate de drumuri-de-fer au luat cheagul grînarilor noștri", idee apropiată de aceea a lui Eminescu din *Doina*, așa cum au remarcat Gherea în *Studii critice*, vol. III, și G. Ibrăileanu în *Note și impresii*.

Partea de rezistență a acestei creații este însă prelucrarea artistică a cîtorva motive folclorice. În afară de recitativul „liliac, liliac...", cu care copiii desculți ai mahalalei își ritmează întrecerile la fugă, și goana după liliecii din „cloponiță", apoi recitativul jocului „de-a ulciorul", „de-a puia-gaia", Delavrancea

[1] Ioan M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiuirile României vechi și noi*, Buc., p. 2.025, 2.026.

creează o legendă al cărei subiect, desigur, îl cunoscuse de la povestitorii mahalalei, și căreia, prin bătrînul Tămădueanu, îi păstrează oralitatea.

La umbra castanilor bătrîni, clanul lui moș Doroftei și al Tămădueanului primește învățăturile tradiționale despre viață și ia cunoștință de întîmplările din trecutul îndepărtat, topite de imaginația colectivității și transformate în creații artistice populare. Fîntîna „Susanei", aflată între viile din Fundeni în vremea copilăriei lui Delavrancea, și-a luat numele „din botezul poporului", fiindcă acolo a murit o tînără fată din mahala, pe nume Susana. Realismul cu care scriitorul — prin Tămădueanu — povestește scurtul episod de viață al orfanei harnice, frumoase și cinstite — Susana — apropie, de fapt, această legendă de schițele lui Delavrancea cu subiect din viața orzarilor — *Apă și foc*, *Sorcova* și altele.

Dezlegarea ghicitorilor este notată ca un mod frecvent de petrecere a tineretului în copilăria scriitorului. Ușurința cu care istețimea flăcăilor și a fetelor găsește răspunsul prilejuiește din partea Tămădueanului aruncarea în jocul inteligenței și al imaginației a unei ghicitori grele care este, de fapt, axul basmului *Fata moșului*. Motivul fetei cu păr de aur, născută nu de baba care-și dorește un copil, ci din pulpa moșneagului, nu este înregistrat ca atare în tipologia citată a lui Stith Thompson. Un motiv asemănător — „născut din rană sau abces" — apare în *Motif Index of Folk Literature*, U.S.A., 1956—1959, la tip 541.2. În arhiva Institutului de folclor din București motivul figurează la tip nr. 705, „Fata din copac", cu șase variante, dintre care înaintea creației lui Delavrancea n-au apărut decît *Codreana-Sînziana*, publicată de Miron Pompiliu în *Convorbiri literare*, vol. IX, 1875—1876, p. 185 — mult diferită de basmul lui Delavrancea — și după apariția scrierii lui Delavrancea, *Păcurarul*, publicată de Nicolau Mihăescu în *Gazeta Transilvaniei*, an. 53 (1890), nr. 113, p. 3—4.

Singura variantă folclorică mai de aproape înrudită cu basmul lui Delavrancea este *Fata vulturului*, culeasă din Nerej-Vrancea și publicată — în rezumat — în limba franceză de Ion Cazan în 1947, în volumul *Littérature populaire*. Din varianta *Fata vulturului* lipsește ghicitoarea pe care o întîlnim în toate celelalte variante.

Asemănarea basmului *Fata moșului* cu basmul vrîncean ne îngăduie să presupunem un izvor popular comun. Delavrancea

a cunoscut probabil varianta folclorică din Vrancea de la povestitorii din mahalaua orzarilor, descendenţi ai oierilor vrînceni bejăniţi la începutul veacului al XIX-lea.

Motivul pomului care nu dă roade din pricina banilor îngropaţi la rădăcina lui este clasificat de Stith Thompson în F.F.C. 184 la tip 461, episod III.

Comparaţia celor şase variante cu *Fata moşului* relevă că Delavrancea, chiar dacă a avut un model folcloric, l-a îmbogăţit substanţial cu episoade noi, dintre care cele mai interesante sînt întîmplările trăite de moşneag în lunga lui călătorie pînă la Sfînta Vineri şi înapoi şi sfaturile pline de semnificaţii pe care le dă ea pentru indivizii şi grupurile de oameni întîlniţi în drum de moşneag: celor nouă fraţi, că munca lor nu va avea spor pînă ce nu vor dejuga vaca de la care aveau pe cei opt boi cu coarne aurite; leneşului, că nu poate scăpa de sărăcie fără să muncească; apei întinse în care nu trăia nici o fiinţă vie, să înghită un om — simbol, poate, al jertfei ce stă la temelia oricărei înfăptuiri mari, întîlnit în legendele întregului sud-est european şi în *Legenda Mînăstirii Argeşului* la noi. Contaminarea cu motivul lăcomiei pedepsite din basmul popular capătă la Delavrancea o importanţă deosebită. Prin setea şi foamea pe care o îndură moşul, cu traista plină de aur şi argint, preferate perelor dulci şi apei reci, Delavrancea dezvăluie rolul nefast al acumulării de bogăţii, temă pe care o va mai trata, în alt mod, prin mijloacele altei specii literare, în nuvela *Hagi-Tudose*.

VARIANTE

p. 75, r. 7—9 zbîrcită, căruntită, apoi albă-colilie. Aşa curge vremea *1908* / zbîrcită, încovoiată, căruntită şi în cele de pe urmă albă-colilie, ca un troian de zăpadă. Aşa curge vremea. *Rev. lit.*, *Rom. lib.*, *Lib.*, *1885*, *F.pt.t.*

p. 78, r. 21—23 patru chile mari. Toată mahalaua a sărăcit şi se-ngroapă în ruine şi bozii. Şi, spre batjocoră, soarta a făcut *1908* / patru chile mari. Aşa, toată mahalaua a sărăcit şi să sleieşte din ce în ce, să îngroapă în ruine şi bozii, în nevoi şi muţenie. Şi spre rîs de omenie, soarta a făcut *Rev. lit.*, *Rom. lib.*, *Lib.*, *1885*, *F.pt.t.*

p. 87, r. 34—35 îşi spălau mustăţile în vîrful stejarilor, în nu se ştie ce parte de loc *1908* / îşi spălau mustăţile în vîrful stejarilor, pe cînd umblau cîinii cu covrigi în coadă şi voi vă ţineaţi cu gura căscată după coada lor, atunci cînd omul să prefăcea în fitece lighioaie şi toate juvinele cuvîntau omeneşte, în nu să ştie ce parte de loc *Rev. lit.*, *Rom. lib.*, *1885*, *F.pt.t.*;

r. 37—38 herghelii sumedenie. Unde zgîriau pămîntul *1908*/ herghelii sumedenie; încotro să întorceau, belşug nemiluit: şure de bucate, clăi de fîn, case văruite, pluguri o sută; şi unde atingea pămîntul *Rev. lit.*, *Rom lib.*, *1885*, *F.pt.t.*;

r. 39—40 — p. 88, r. 1 ce să-şi mai facă capului de atîta avuţie. Într-o zi *1908* /ce să-şi mai facă capului cu atîtea avuţii. Că nu era să soarbă banii cu lingura şi să se îngroape de vii în procopseala lor de nu-i mai dădea de rost. Într-o zi *Rev. lit.*, *Rom. lib.*, *1885*, *F.pt.t.*

p. 88, r. 1—3 baba trînti de la gură lingura cu zeamă şi aduse vorba aşa: — Da' bine, bărbate *1908* /baba trînti lingura cu zeamă de la gură, stătu o toană pe gînduri şi aduse o vorbă galeşe de n-o mai încăpea dorul: — Da' bine, bărbate *Rev. lit.*, *Rom. lib.*, *1885*; *F.pt.t.*;

r. 3—4 ne foloseşte nouă, unor bătrîni, atîta bogăţie? Mai bine *1908* /ne foloseşte nouă, nişte bătrîni, singuri cuci, atîta bogăţie ce-o grămădim degeaba şi d-a surda. Mai bine *Rev. lit.*, *Rom. lib.*, *1885*, *F.pt.t.*;

r. 22—29 pe Murga, o înstrună bine, încălecă şi o şterse, luîndu-şi rămas bun de la babă. Şi merse, merse, şi trecu ape limpezi şi felurite, cari aci curgeau drept, două-două, ca urmele carului, aci se resfirau şi se rotocoleau pe dupe dealuri, perzîndu-se unele spre răsărit, altele spre apus. Şi lăsă în urma lui împărăţia florilor, a păsărilor şi-a piticilor. *1908* /pe Murga, îi puse desagele pe şea, o înstrună bine, îşi băgă pe după gît băierile unei ploşti cu vin, încălecă şi o şterse la sănătoasa, luîndu-şi rămas bun de la nevastă-sa. Apoi a tăiat lungul cîmpiilor, ş-a spălat copitele gonaciului, şi i-a şterpit coada în multe pîrîuri cari aci curgeau drept, două-două, ca urmele carului, aci să resfirau şi să rotocoleau tăind dealurile, culcînd stufurile şi perzîndu-se cari încotro apucau, unul spre soare-răsare, altu către negurile dese din împărăţiile nopţei. Şi aşa a lăsat în urmă domnia florilor, unde să caută şi

mirosul, nu numai vâpseaua, stăpînirea păsărilor, unde să socotește și cîntecul nu numai penele, împărăția piticilor *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.;*

p.89, r. 3—5 — Bine, tată, bine. Mai merse ce mai merse și întîlni un flăcău, voinic, să fi spart petre-n pumni. Și cît era de namilă *1908* / — Bine, tată, bine. Mai pe la chindii, cînd gonesc lăstunii și se întoarce barza la pui, mai merge ce mai merge, și întîlnește un flăcău voinic de să fi spart peatra în pumni, să fi cletănat munții și să fi încălecat toate fiarele ca să le mîie de urechi. Și cît era de namilă *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.;*

r. 25—26 moale și cu flori să le fi cules d-a în călarele. După ce sui *1908* /moale și păjurit cu flori pe cari le culegea d-a-n călarile; iar după ce sui *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.;*

r. 34—35 și de mine, că nalt sunt, frumos sunt, că înverzesc, înfloresc și mă scutur *1908* /și de mine, de ce sunt nalt, de ce sunt frumos, de ce înverzesc, înfloresc și scutur *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*

p.90, r. 10 dincolo de ele, un palat în lumini *1908* / dincolo de ele, stă palatul Vinerei, numai în aurărie și diamanticale, lămurit în lumini *Rev. lit., Rom lib., 1885, F.pt.t.;*

r. 12—13 zorile cu răvărsatul lor, nici curcubeiele n-ar fi întrecut *1908* /zorile cu răvărsatul lor felurit, nici curcubeiele, ce le fericești de minunate ce sunt, n-ar fi întrecut *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.;*

r. 30—34 de ce întîlnise în drum. Și Sfînta Vineri îi răspunse ce se cuvenea fiecăruia. Moșul, nemaiputînd de bucurie, întoarse Murga și o luă spre casă. Cînd zări fîntîna, fîntîna, de departe, îl întrebă: — Moșule *1908* /de ce întîlnise în drum, apoi luîndu-și rămas bun, întoarse Murga și o luă spre casă și nu mai putea de bucurie. Cînd dete peste fîntînă, fîntîna, din departe, îl întrebă de zor: — Moșule. *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*

p.91, r. 30—32 te-aș fi răpus! Unchiașul nu se opri decît lîngă namila de voinic despuiat *1908* /te-aș fi răpus. O dată năpustit, unchiașul nu se mai opri decît lîngă namila de voinic despuiat *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.;*

r. 39—40 de sărăcie știam și eu...Și închise ochii și ațipi *1908* / de sărăcie știu și eu. Vezi că socotisem pe Sfînta Vineri ceva mai pricepută decît mine. Cu acestea închise ochii iarăși și ațipi *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*

p. 92, r. 32—33 din pulpa moșului. Pe unchiaș *1908* /din pulpa moșului, dacă nu încălzit în sînul ei. Dar cînd e să cază pă capul omului pedeapsa neascultărei ș-a lăcomiei, cade, măcar d-ar da și zece acateste, — că pe unchiaș *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*

p. 93, r. 4—5 cuib de puf în vîrful unei sălcii pletoase ce se oglindea, *1908* /cuib din puf de boboc, din pene de cănăruți ș-a adormit-o într-un vîrf de salcie pletoasă ce se oglindea *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.;*

r. 23—25 Adună pe toți ai curții, ca să vază cum să aducă în palat așa minune. Dintre toți *1908* /adună toată curtea, să vază, să dreagă, să facă ce-o face și să-i aducă pe acea fată minunată. Dintre toți *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F. pt. t.;*

r. 31—32 zise împăratul. Dihania bătrînă, *1908* /zise împăratul, și de nu o vei aduce, să te pregătești bine, că am să-ți sui picioarele pe umeri și să-ți cobor capul sub gionate. Dihania bătrînă *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*

p. 94, r. 14—15 ascultă și mîncă cu poftă pește sărat. I se făcu sete, *1908*/ascultă; mîncă cu poftă pește sărat, că i se acrise d-atîtea mirodenii dulci ce-i aducea „Tata Vultur". I se făcu sete, *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.;*

r. 20—23 tronul împărăției. Cînd se deșteptă fata, plînse ce plînse, pînă ce se mîngîie, că împăratul o îmbrăcă în mătăsării, o plimbă în calești și îi făcu toate, *1908* / tronul împărăției. Ș-a plîns ce-a plîns, pînă s-a mîngăiat, că împăratul a înbrăcat-o în mătăsării, a plimbat-o în calești și i s-a supus la toate *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.;*

r. 29—30 să te descînt. Împărăteasa se înduplecă, *1908* /

să te descînt,
să te slujesc,
și să-i vorbesc,
lui, copilului,
lui, coconului,
s-auză și gîndul,
și-n ochi luminîndu-l

să vază cît şapte
pînă-n miez de noapte;
şi eu fac prinsoare
c-o vedea şi-n soare.

Împărăteasa se înduplecă *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*

p. 95, r. 3–4 Împărăteasa adevărată luase lumea în cap. Pe drum întîlni un călugăraş *1908* /Împărăteasa adevărată, fără odihnă, fără mîngăiere, cînta şi plîngea, şi mai mult plîngea, săraca-mi de ea. Apoi, cale lungă să-i ajungă, întîlni un călugăraş *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.;*

r. 13–15 — Bine, răspunseră ciobanii. Călugăraşul deschise gura şi zise: — Din pulpă *1908* / — Bine, bine, răspunseră cu toţii, că nu e ghiceală şi păcală ca să ne dea pe noi, ciobanii, de ocară. Părintele călugăr deschise gura şi zise: — Ghici ghicitoarea mea; din pulpă *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.;*

r. 24–25 — cu buzele umflate. Călugărul merse ce merse, şi ajunse la cirezile *1908* /cu buzele umflate. Şi ţinîndu-şi drumul, plîngea şi cînta, şi mai mult plîngea:

Copilaşul mamei,
dormi şi nu mai plînge,
ori rasa te strînge?
ori rasa-i de jale
şi-ţi cobeşte-n cale?
ori caucu-i greu
pentru capul tău?
ce te zvîrcoleşti?
şi ce te trudeşti?
nu ştii cine eşti?
copilaşul mamei,
dormi şi nu mai plînge,
că rasa nu strînge,
şi rasa-i de jale,
nu pentru matale;
caucul e greu
pentru capul meu.

Aşa ajunse călugărul la cirezile *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.;*

r. 31–33 tînguind mai mult ca o femeie decît ca un călugăr. Pe loc împăratul *1908* /tînguind un cîntec mai mult

de femeie decît de călugăr, mai mult de mumă decît de tată. Pe loc împăratul *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.;*

r. 34–36 să-i spuie şi lui ghicitoarea pe care nimeni nu putuseră s-o dovedească. Cînd se înfăţişă *1908* /să-i spuie şi lui bazaconia de ghicitoare pe care n-a dovedit-o nici ciobanii, nici mocanii, nici ţurcanii, nici iţanii. Cînd se înfăţişă *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*

p. 98, r. 7–9 spre casă. Bărbaţii tăcuţi, gîndindu-se p-a doua zi. Femeile vorbeau de leacuri. — Aş! Untul *1908* /spre casă; bărbaţii, tăcuţi, gîndindu-se p-a doua zi; femeile-şi ţineau calea vorbind de leacurile cu cuvîntul or cu buruiana. — Aş! Untul *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*

p. 100 ZOBIE

A apărut pentru prima oară în *Epoca*, Bucureşti — număr literar ilustrat, nepaginat, la 1 ianuarie 1886; este dedicată „lui Alecu A. Balş" semnată *de la Vrancea*. Scrierea este ilustrată cu un portret al guşatului Zobie.

S-a reprodus în *România liberă*, Bucureşti, anul X, 1886, nr. 2.530, 5 ianuarie, p. 2. S-a tipărit în volumele: *Trubadurul*, Bucureşti, Ed. Ig. Haimann, 1887, p. 113–128, şi *Sultănica*, Bucureşti, Ed. Socec, 1908, p. 53–70.

Reproducem textul ediţiei din 1908.

Numărul literar şi ilustrat al *Epocii* de la 1 ianuarie 1886 a fost, desigur, pregătit chiar de Delavrancea, care, din noiembrie 1885, era redactor-şef al ziarului *Epoca*. Deşi numărul ilustrat cuprinde desene de A. Ghika şi Yves O. Berretsc, portretul lui Zobie, de pe prima pagină a textului, nesemnat, lucrat în puncte, aşa cum desena adesea Delavrancea, trebuie să i-l atribuim scriitorului.

Apariţia numărului de Anul nou a fost anunţată de cotidianul *Epoca* la 25 şi 31 decembrie 1885:

„Pentru numărul literar şi ilustrat ce va apare la 1 ianuarie am obţinut scrieri inedite de la d-nii Titu Maiorescu, B.P. Hasdeu, M. Eminescu, I. Negruzzi, de la Vrancea, A. Vlahuţă, D. Rosetti. Abonaţii vor primi gratis acest număr literar."

La rubrica *Informaţiuni* a ziarului *Epoca* din 31 decembrie 1885 se dă sumarul numărului literar şi ilustrat, în care apare „*Zobie* de *Barbu Ştefănescu de la Vrancea*".

Acţiunea scrierii se petrece în împrejurimile oraşului Cîmpulung.

Frumuseţea naturii din această regiune îi era cunoscută lui Delavrancea încă din vara anului 1882, petrecută în aceste locuri în tovărăşia unor prieteni. Amintirea peisajelor îl urmăreşte în timpul studiilor în străinătate, inspirîndu-i pagini de corespondenţă de o reală frumuseţe, ca cele din scrisoarea de la 18 iulie 1882 către Elena Miller-Verghi, trimisă din Paris:

„Din stînca ce s-a prăbuşit, ce cade şi stă gata să se rostogolească, din glasul de bucium ce se plînge în d-a valma văilor, muşcelelor şi-a păltinetului, cîte nu simte şi înţelege omul... Suiţi ca la trei sute de metri, şi veţi da de trup pietros îmbrăcat în muşchi moale cu flori albastre închise ca marea înspre-nserat; vă puteţi tăvăli în bună pace: e moale acest vesmînt al muntelui, e verde, e gros de o palmă, e răcoritor fără a fi umed."[1]

Notaţia aspectului naturii la răsăritul soarelui din *Zobie* o găsim în scrisoarea menţionată, cu mult mai bogată chiar decît în schiţă:

„Sculaţi-vă uneori, dacă nu puteţi totdeauna, pe la 3 ore dimineaţa şi priviţi spre răsărit pînă la 7; şi luaţi aminte culorile extraordinare ale aurorii; mai întîi veţi zări la orizont culori nehotărîte, dar imposibil de reprodus prin pensulă şi condei: e şi smarald, şi violet, şi portocaliu, şi un alb de argint se întinde de la două suliţe în sus de orizont; pe la patru, patru şi jumătate, un foc imens şi depărtat se vesteşte, fâşii slabe de lumină roşetică se răsfiră, şi nu ştii un' să sfîrşesc, înecîndu-se pe nesimţite în albastrul cerului, ce devine mai pronunţat; stelile s-au stins mai toate, abia două-trei, ca nişte boabe albe de diamant, mai sclipesc, cercînd a muri ca nişte lămpi obosite..."[2]

Scriitorul a revăzut foarte des peisajul muscelean, şi chiar în vara anului 1885, aşa cum reiese din scrisoarea inedită, adresată lui Anghel Demetriescu la 13 august 1885, a petrecut mult timp la Cîmpulung, spre a se întrema fiziceşte şi a scăpa de o „mîhnire" ale cărei cauze nu le dezvăluie în scrisoare. Aflăm însă că în acest timp a desenat peisaje — probabil cele pe care le foloseşte drept cadru în schiţa sa — a modelat, din pămînt, cu instrumente făcute de el însuşi din lemn verde, un bust, un basorelief şi alte „jucării plăcute".

[1] I. E. Torouţiu, *op. cit.*, vol. V, p. 341—343.
[2] *Idem*, p. 343.

În scrisoarea de la 13 august 1885 scriitorul cere fostului său profesor şi protector 150 lei împrumut, spre a-şi plăti datoriile de cazare şi masă şi a-şi prelungi cu o săptămînă odihna la Cîmpulung.

Este mai mult decît probabil că în timpul petrecut la Cîmpulung, în vara anului 1885 în special, scriitorul a avut prilejul să vadă satul Măţău, învecinat cu Cîmpulungul, locuit de guşaţi şi de tot felul de „calici" încă din timpul lui Negru-vodă, cum găsim menţionat de G. I. Ionescu-Gion:

„La Cîmpulung, în Muntenia, încă din secolul XVI, *calicii* aveau alăturea de oraş, la barieră, un sat Măţăul, care nu era locuit decît de guşaţi, de ologi, de tot felul de calici."[1]

G. I. Ionescu-Gion îşi susţine afirmaţia printr-o notă cu următorul conţinut:

„În *Rev. istor. a Arh. României*, I, p. 3, se află ocolnica dată la 1761, octombrie 20, de Constantin-vodă Mavrocordat satului Măţăul, reînoind mai multe hrisoave domneşti de mai nainte. Un alt hrisov al lui Radu-vodă Leon, din 1665, aminteşte şi cartea lui Negru-vodă, dată calicilor pentru satul Măţăul."

Sub impresia puternică a chipurilor întîlnite în Măţău, este de presupus că Delavrancea a creat şi schiţa, şi desenul reprezentînd pe guşatul Zobie chiar în vara anului 1885 şi că le-a definitivat, în vederea publicării, după întoarcerea sa în Bucureşti.

Critica literară, abia după apariţia în volum, a remarcat rînd pe rînd calităţile de conţinut şi formă ale acestei creaţii: măreţia naturii; portretul lui Zobie, „imagine a unui uriaş ciclop omeric"[2]; „culoare de Chateaubriand"[3] în final; „brutalitate dantescă"[4] în zugrăvirea monstruozităţii guşatului; „pasteluri perfecte (alături de *Milogul* — n.n.), frumoase în simplitatea lor tragică, zugrăvite cu îndrăzneală şi sinceritate"[5]; „cap de operă în care umbrele sufletului închipuiesc un joc de întuneric şi lumină"[6].

[1] G.I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureştilor*, Buc., Stabilimentul grafic I.V. Socec, 1899, p. 361.
[2] δy, *Trubadurul*, *Naţiunea*, VI (1887), nr. 1.409, 1.410 (18—20 mai).
[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem*.
[5] Sphinx, *De la Vrancea. Sultănica, Trubadurul*, *Rom. lib.*, XI (1887), nr. 2.944 (14 iunie).
[6] Mihail Iorgulescu, *Recitind pe Delavrancea*, *Fam.*, III, nr. 7—8 sept-oct., 1936), p. 43.

În discursul său de recepție din 1919 la Academie, Ovid Densusianu consideră că atît *Zobie*, cît și *Milogul* sînt „rătăciri de moment" ale lui Delavrancea, care nu-și însușise „formulele școalei realiste (adică: naturaliste — n.n.), cu toate exagerările ei". Cu toate acestea, nici Ovid Densusianu nu poate trece cu vederea măiestria descrierilor de natură și viziunea picturală-sculpturală care stă la baza comparațiilor lui Delavrancea în *Zobie*.

Petre Drăgoiescu aseamănă pe Zobie cu acea mască energică și bizară a lui Auguste Rodin, cunoscută sub numele de *L'homme au nez cassé*[1] (Omul cu nasul turtit, traducerea lui Petre Drăgoiescu), prin care sculptorul francez își afirma originalitatea și punea în contrast hidoșenia fizică și omenescul sentimentelor profunde și nobile.

Tudor Vianu, analizînd descrierea, afirmă:

„...În *Zobie*, unde ne este descrisă figura unui idiot prin a cărui noapte adîncă scînteiază lumina iubirii, povestirea faptelor este precedată de cugetările sugerate de splendoarea și bogăția naturii prin care cotește cărarea nefericitului...

Reflexivitatea eminesciană își găsește astfel un continuator în Delavrancea, bucuros la orice popas să ne încredințeze gîndurile minții sale frămîntate de enigma lucrurilor."[2]

Tudor Vianu asociază figura lui Zobie cu pînzele lui Goya[3] datorită trăsăturilor grotești pronunțate ale portretului și culorilor intense pe care le conține schița lui Delavrancea, iar George Călinescu opiniază că „Zobie este un Quasimodo, tratat în uleiuri țipătoare."[4]

VARIANTE

p.100, r. 10—11 Peste hălăciuga de verdeață, copacii de la moara lui Crasan. Mai sus *1908* /Peste peria, hălăciugă de verdeață, copacii de la moara lui Crasan să înaltă drepți și cletănați molatic; mai sus *Epoca, Rom. lib., 1887*;

r. 20—21 Păpușii, vulturii cuibează *1908* /Păpușei, vultureii-și cuibează *Epoca, 1887* / Păpușii, vulturii își cuibează *Rom. lib.*

[1] Petre Drăgoiescu, *Barbu Delavrancea*, Buc., Imprimeria S.A.R., 1938.

[2] Tudor Vianu, *Arta proz. rom.*, Buc., Ed. Cont., 1941, p. 174—175.

[3] *Idem*, p. 176.

[4] G. Călinescu, *Ist. lit. rom.*, Buc., 1941, p. 503.

p.101, r. 4—5 fură măreția inimii...Deschizîndu-și belșugul sînului, îi răpește *1908* /fură măreția inimei, îl înțelenește cu mîndrețea și comoara ei, și deschizîndu-i belșugul sînului îl pleacă la pămînt, îl farmecă și îi răpește *Epoca, Rom., lib. 1887.*

p.102, r. 29—30 spre soarele care se aprinsese în vîrful munților. În toată liniștea *1908*, *Rom. lib., 1887* / spre soarele care își aprinsese în vîrful munților o felie de aur. În toată liniștea *Epoca*.

p.105, r. 39—40 în spinare. Așa-i primiră *1908* /în spinare! — Ce noroc să mai avem cu ticăloșii ăștia pe cap. O să le tai gionatele. Așa-i primiră, *Epoca, Rom. lib., 1887.*

p.106, r. 34 cu fața în sus. Mirea căzuse lîngă el. Iar ceilalți *1908* /cu fața în sus. În acea furie, care creștea cu urletele gușatului, Mirea căzuse lîngă el, iar ceilalți *Epoca, Rom. lib., 1887.*

p.107, r. 19—21 o poveste de nebun și de părinte. Și gîngîia *1908* / o poveste de nebun, de idiot și de părinte, jalea sa bestială. Și gîngîia *Epoca, Rom. lib., 1887.*

p. 108 „TRUBADURUL"

A apărut pentru prima oară în foiletonul ziarului *Epoca*, București, anul I, 1886, nr. 56, 26 ianuarie, p. 2—3; nr. 57, 28 ianuarie, p. 2—3; nr. 58, 29 ianuarie, p. 2—3; nr. 59, 30 ianuarie, p. 2—3; nr. 60, 1 februarie, p. 2—3. A fost dedicată „d-nei Zoe Păucescu" și semnată *Fra Barbaro*.

S-a tipărit apoi în volumele: *Trubadurul*, București, Ed. Ig. Haimann, 1887, p. 5—52; *Liniște. Trubadurul. Stăpînea odată*, București, Ed. Socec, 1911, fără dedicație.

Reproducem textul ediției din 1911.

Pe coperta volumului *Hagi-Tudose*, București, Ed. Socec, 1903 și a volumului *Paraziții*, București, Ed. Socec, 1905, se anunță că *Trubadurul* este sub presă și va costa 3 lei. Aceste ediții n-au fost încă identificate, și este posibil ca ele nici să nu fi apărut, anunțul avînd în vedere numai un proiect care nu s-a realizat.

Pe manuscrisul nuvelei Delavrancea desenase, cum obișnuia totdeauna să deseneze în timpul elaborării scrierilor sale,

deasupra titlului și a dedicației, un craniu, o mandolină, figuri geometrice și formule algebrice și schema unui unghi de refracție.

Publicarea nuvelei este anunțată la rubrica *Informațiuni*, *Epoca*, I (1886), nr. 56 (26 ian.), p.2, col.5:

„Întrerupem azi publicarea foiței noastre *Regele Tesaliei* pentru a face loc unei novele originale *Trubadurul*, pe care o recomandăm cititorilor noștri."

Deși apariția nuvelei n-a fost urmată de cronici literare decît cu prilejul includerii ei în volumul *Trubadurul* din 1887, ea a atras totuși atenția asupra autorului. Titu Maiorescu consacră o ședință întreagă nuvelei *Trubadurul*, ședință semnalată la rubrica *Știri mărunte* din *Epoca*, I (1886), nr. 112 (4 aprilie), p.3, col.4:

„Marți seara a fost întrunire la «Junimea». Barbu Ștefănescu de la Vrancea a citit *Trubadurul*."

Însemnările zilnice ale lui Titu Maiorescu confirmă știrea din *Epoca*. Marți, 1 aprilie 1886, Titu Maiorescu notează:

„Seara, ultima «Junime» la mine. Articolul meu contra lui Densușanu, «*Trubadurul*» lui Barbu Ștefănescu."[1]

Creată după întoarcerea scriitorului în țară, nuvela conține în parte întîmplări și stări sufletești trăite de Delavrancea pe care bogata sa fantezie le amplifică după formula romantică, iar pe alocuri le dă coloritul violent, propriu operelor naturaliste. Elementele autobiografice sînt destul de numeroase. Identificarea lor se impune mai ales pentru a urmări concepțiile scriitorului.

Referiri la vise chinuitoare, cauzate de puternice reprezentări ale personajelor supranaturale din basme, caracterizate prin urîțenie și răutate, se găsesc adesea în corespondența lui Delavrancea și în cuvîntarea *Erou și viteaz*, rostită în fața ostașilor din primele linii în 1917, spre a-i îmbărbăta.

Scriitorul împrumută personajelor sale, cu deosebire Trubadurului, multe din atributele propriei sale personalități. Trubadurul cunoaște limbile clasice, știe să improvizeze melodii armonioase, creează povești fantastice, iubește natura, dar se revoltă împotriva mijloacelor ei de primenire.

Alt personaj a studiat diferitele sisteme filozofice, e violent în discutarea lor, iubește pe cei umili și urăște pe aceia care le înșală buna-credință.

[1] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, Buc., Ed. Socec, 1939, p. 344.

„Relativistul" din *Trubadurul* consideră, ca și Delavrancea, că orice personalitate umană își datorește trăsăturile distinctive mediului în care și-a trăit copilăria.

Casa părintească a Trubadurului este o copie a căsuței din Calea Vergului nr. 166, în care s-a născut și a copilărit Delavrancea, cu duzi falnici și perdele de agrișe, cu poteci strîmbe printre ierburile înalte, crescute în voie.

Mai importantă este însă corespondența.

Din scrisorile adresate familiilor Miller-Verghi și Lupașcu în epoca premergătoare creării nuvelei, portretul psihic și moral al scriitorului se conturează precis și bogat, mult asemănător cu al Trubadurului:

„Sunt același, scrie Delavrancea în 1881. Mă simt acum ca și acum opt ani, rob întristării...O îndoială colosală care mă apasă, o nesiguranță, o neîncredere înnăscută și încleștată prin cunoștința lumii alcătuie firea mea."

După referințe la îndelungi suferințe, fără a le dezvălui cauzele, Delavrancea ajunge să creadă că mîhnirea sa este fatală:

„...Se vede că scris este pe lespezii de aramă ai Soartei ca pretutindeni, și în mijlocul veseliei, să găsesc prilej de mîhnire. Mi se pare că eu sunt o apă ce nu se turbură de materiile streine aruncate în ea, ci de nomolul ce îi servă drept fundul albiei sale."

Sila, dezgustul și urîtul pe care îl simte în mijlocul societății îl fac să se gîndească la „retragere" într-un loc uitat de lume, așa cum se desprinde dintr-o altă scrisoare nedatată, inedită, premergătoare plecării, la Paris, scrisă în redacția *României libere*.

„V-am spus că aș vrea să mă retrag. Aș vrea. Neapărat, dacă aș putea să mă duc la Paris, m-aș duce. Cu toate acestea, nici unul din aceste două planuri nu mă încîntă. Nici unul din aceste vînturi nu-mi dau pacea trebuincioasă..."

La aceasta se adaugă și un text de pe o carte de vizită inedită, trimisă Elenei Miller-Verghi, din care reconstituim atmosfera de redacție și starea sufletească a tînărului de douăzeci și trei de ani, atît de aproape de a lui Eminescu, redactor la *Timpul*:

„Un aer cald de cărbuni și gaz, un miros gras de cerneală tipografică mă înghit și le înghit. Murdar ca un ticălos, aproape nespălat, ciufulit, ursuz, greoi, veninos, așa mă aflu din dobitocia cerului... Scepticismul din mine se măsoară cu dezgustul violent ce simț; răutatea cu beregata de hienă..."

Sentințele și aforismele care abundă în *Trubadurul* se întîlnesc mai în fiecare scrisoare a lui Delavrancea:

„Omul dezgustat e acela care pierde rînd pe rînd iluziunile sale"; „iluziunile, aceste plante jumătate veninoase, iar jumătate pline de rodul curajului, rodul nădejdii, rodul vieții: unde ne ridică ele, mintea rece nu ne poate ridica; unde ne cufundă de vii atunci cînd ne înșală, mintea nu-și face închipuire"; „numai proștii sunt fericiți; numai ei sunt cu adevărat veseli; numai cei deziluzionați sunt nefericiți; numai ei pot fi cu adevărat triști".

Convins, ca și personajul său, Trubadurul, că traiul în societate și învățătura i-a adus, pe de o parte, lărgirea orizontului, iar pe de alta, o cumplită deziluzie, Delavrancea își exprimă regretul că a părăsit simplitatea mediului social în care s-a născut, apropiindu-se astfel de ideile lui Jean-Jacques Rousseau:

„Ce bine ar fi fost să trăiesc desculț, să mor desculț, să trăiesc cu basmele și iluziile ignoranței și ale sărăciei, să mă culc pe bozii și nalbă și iarna să îmbrățișez o sobă care abia îți dezmorțește oasele. Era mai bine în cuibul părintesc. Acolo, mîncam or nu, aveam or nu cu ce mă îmbrăca, eram stăpîn al nevoilor ș-aveam drept sceptru nepăsarea, ș-aveam coroană magnifică dobitocia.

Mamitico, crede-mă, tu n-ai gustat din fericirea acestui imperiu, eu am gustat-o și-i simț adînc perderea. Cu cît te ridici, cu atît simți văduvia stratului de jos. Aș da toate descoperirile științei pe stupiditatea perdută, aș da toate banchetele pe codrul de pîne uscată al cărui gust l-am uitat" (2 noiembrie 1881).

Aversiunea față de falsa civilizație exista în sufletul lui Delavrancea înainte de a face din ea o însușire de bază a Trubadurului. La 18 iulie 1882, de la Paris, scrie:

„O să vi se urască și vouă, dacă nu vi s-a urît încă, de civilizația meschină și diformă a orașelor mari. Pentru a te învoi cu acest balamuc în care trăiesc eu, va să nu mai simți, să tot gîndești mereu și să-ți fie indiferent la ce și ce gîndești. Altfel nu e de trai."

Elogiul naturii, privită ca „absolut perfect", este urmat în scrisoarea lui Delavrancea către prietenii din țară de izbucnirea revoltei sale împotriva șarlatanilor, a mincinoșilor și a caraghioșilor „oficiali și oficioși", a căror „ambițiune nelegitimă" sau „modestie prefăcută" îl otrăvesc.

Delavrancea dă apoi sfaturi celor ce n-au simțit încă mîhnirea:

„Fugiți de mîhnire; ea e bălăria, pălămida ce crește în inima omenească udată necontenit cu lacrime. Și cu greu o stîrpești cînd a prins rădăcini; adeseaori trebuie s-o smulgi cu inimă cu tot... eu am rămas sleit, dezgustat, posomorît, sălbatic, rău, vehement. De ce nu pot rîde din inimă, ca ceilalți, căci și eu rîz?... De ce nu pot fi mulțumit ca și ceilalți, căci și eu am aerul d-a fi mulțumit?

Amestecat, orunde aș fi fost, în veselie, în glume, în petreceri, am rîs fără a fi vesel, am glumit fără a mă mulțumi gluma mea, am luat parte la petreceri fără să petrec."

Și continuînd, Delavrancea se îndoiește chiar de sentimentul de dragoste față de natură, care îi apăruse anterior, singurul reazem al conștiinței sale deziluzionate:

„Uneori mă îndoiesc dacă-mi place cu adevărat natura dupe care mă crez nebun. Cînd o descriu cu mai mult foc, cînd îi fac credință neobosită, atunci îndoiala pare că-mi zice: «vorbe, vorbe, atîtea spume, atîtea juràminte, atîta foc din buze, faci tocmai ca un Romeo șarlatan în ajunul de a-și părăsi Julieta; cu cît te-apropii de răceală, cu atît juri credința care-ți lipsește și căldura ce ți s-a stins»."

Îndoielile care-l hărțuiesc pe Trubadur asupra sensului „faptelor", „sentimentelor", „adevărului", „senzațiilor" și interpretării lor filozofice și estetice se cuprind într-o scrisoare a lui Delavrancea către Mărgărita Miller-Verghi, trimisă din Paris, păstrată fragmentar:

„Ce numești fapte? Să fie numai manifestările fizice ale voinții, ale hotărîrii ascunse în noi? Să fie numai faptele fiziologice dupe cum tinde și accentuează Zola și Balzac? Să fie numai mișcarea, vibrațiunea materiei ca molecule, dupe cum crede Goncourt? Or să fie numai manifestările psihologice ale lui Shakespeare? Să fie numai senzațiile și ideile văzute fapte? Să se excludă sentimentele cari nu s-ar vedea în mișcarea moleculară dinafară?..."

În scrisoarea din 14 noiembrie 1883, Delavrancea își justifică manifestările bizare prin „cîteva rînduri în care se rezumă «a doua parte a vieții»" sale, adică adolescența și primii ani ai tinereții:

„Cînd m-ai cunoscut eram cu desăvîrșire un om mort, un om perdut. Nici o nădejde d-a mai reînvia nu aveam. Mă mișcam

printre oameni ca o roată de ceasornic tăiată și fățuită în oțel. Nici o plăcere pentru mine nu avea farmecul și valoarea tinereții. Mi se părea că sunt de cînd lumea. Trăisem prea mult."

Regretul că a învățat carte reapare chiar după trei ani petrecuți la Paris, împletit cu umilința săracului care privește la cei înstăriți, jinduindu-le posibilitățile de realizare a personalității în tot ceea ce are ea mai înălțător, așa cum Trubadurul își fericea prietenii de origine boierească:

„Fericiți voi, cari creșteți în familie... fericiți voi, ce nu părăsiți căminul curat și nobil pentru o carte mizerabilă ai cărei învățători sunt streini, nesimțitori, indiferenți, pereții umezi, rușinea, scîrba și barbaria..."

O scrisoare ale cărei idei — uneori chiar fraze — ar putea fi urmărite în paralelă cu textul *Trubadurului* datează din 5 ianuarie 1884 și dezvăluie încă din copilărie o imaginație ferventă, capabilă să șteargă granițele dintre realitate și născocirile basmelor:

„Cînd eram mic și ascultam la șezători legendele populare ilustrate cu figurile ielelor, cu chipul de Muma-Pădurii, cu stafii, cu strigoi, cu fermecători și zboruri de smei, mă culcam agitat, visam și refăceam acele povești extraordinare; suferearn și plîngeam în somn. Mama, lîngă care dormeam, mă deștepta, mă mîngîia, îmi făcea cruce și-mi învîrtea perna sub căpătîi. A doua ș-a treia seară eram tot atît de muncit. Numai dupe cîteva săptămîni impresiile se micșorau; mă obicinuiam cu încetul, cu încetul cu ele, și spaima viselor pierea pe nesimțite, pentru ca să revie din nou cînd aviditatea mea de lucruri din altă lume mă biruia să caut alte basme, cu alte patimi și cruzimi, cu alte chipuri groaznice, cu noi farmece și filtruri năzdrăvane."

Presimțirile crizelor Trubadurului, simptomele maladiei lui bizare, cu febră mare și neliniște chinuitoare, apar și la Delavrancea, care mărturisește în aceeași scrisoare:

„E ceva extraordinar cum în mijlocul celei mai frumoase dispoziții ghicesc că mă voi îmbolnăvi peste cîteva zile. Sunt trei zile de cînd, ascultînd *Simfonia a VII-a* lui Beethoven, la acordurile profunde pe care le învățasem și eu, am simțit lacrimile calde picurînd una dupe alta, una, două, trei, patru, pînă mi-a venit să rîz de neghiobia și rușinea ce-o simțeam între oamenii de la concert, care aplaudau mulțumiți și veseli. Am plecat cu gîndul sigur că mă voi îmbolnăvi. A doua zi eram indispus, ieri n-am putut mînca, azi unghiile îmi sunt roșii și

așa de sensibile, încît la orce atingere simt un fior displăcut și nervos. Tîmplele îmi sunt calde și le simț pulsul, presimț o căldură imposibilă; deși e unu și jumătate din noapte, mi-e frică să mă culc: mîne desigur mă scol bolnav..."

În sfîrșit, la 22 iunie 1884, Delavrancea își subliniază trăsăturile acuzate ale firii sale romantice și schimbătoare, încheind cu presimțirea unei morți nenaturale:

„Sunt același om, aceeași simțire fără frîu, fără cumpăt, fără chibzuială..., urăsc și iubesc lumea; nu cer și nu vreau nimic, și cu toate acestea doresc atît cît dacă fatalitatea mi-ar da, eu cred că aș cădea zdrobit sub greutatea darului ei. Sunt confuz, sunt violent, sunt o vijelie, și nașterea mea, care a fost o plăcere, se va sfîrși cu o moarte nenaturală..."

Prietenii cărora le-a adresat zeci de scrisori au încercat să-i înlăture această stare, reproșîndu-i că tînguirea sa e o tînguire prefăcută, a cărei țintă este de a se arăta interesant.

La această acuzație, scriitorul protestează într-o scrisoare din ianuarie 1884, reluînd ideea pe care de atîtea ori o atinsese în corespondența din țară și din străinătate, și pe care o vom întîlni și în confesiunea doctorului din *Liniște*. Cauza adîncă a tristeții, a dezgustului de viață, a violenței și zbuciumului său era sărăcia, piedică în dezvoltarea aptitudinilor sale multiple, a realizării armonioase a personalității sale:

„Trebuia să nu fiu venit sărac. Trebuia ca degetele mele să zboare p-o claviatură de piano, trebuia ca puritatea iluziilor mele să nu cază pradă dezgustului, trebuia ca cei din jurul meu să mă înțeleagă, cînd — posomorît — refuzam d-a vorbi și d-a mînca — da, astfel aș fi fost o ambiție mare și nobilă."

Iar mai departe, dovedind o greșită înțelegere a cauzelor sărăciei, adaugă:

„Ce canalie e fatalitatea care te naște cu dorințe mari și-ți răpește prin sărăcie orice satisfacere a lor... Dar ce să mai spui, închei ca întotdeauna: pentru sărac, ignoranța și nesimțirea sunt singurele lui bogății... Vai de aceia cari fără voia lor părăsesc larva dobitociii cînd e sărac lipit, cînd e fără neam de vază și cînd îl pedepsește o soartă cu un simț ș-o conștiință nobilă. Cartea și gîndurile cari îmi dau atîtea gusturi și dorințe, atîtea aspirațiuni și impresii e otrava mea — oh, Mamitico, și e mult cumplit de amară."

Pasajele citate din scrisorile lui Delavrancea din care se desprind unele accente romantice și pesimiste izvorîte din

protestul față de inechitățile sociale, pasaje care vădesc multilateralitatea înzestrării naturale a scriitorului, extrema sensibilitate și semnele de nevroză ale manifestărilor sale, culminînd în cîteva accese de neurastenie' — în 1892, 1893, cînd se tratează în țară, și în 1895, cînd consultă medici francezi și stă timp îndelungat la Loeche-les-Bains în Elveția pentru tratament — apropie pe autorul *Trubadurului* de personajul principal al nuvelei. De altfel, și adnotarea făcută de Marya Delavrancea pe discursul lui Ovid Densusianu, citat de noi și cu alte prilejuri, trebuie să aibă același sens. Replicînd lui Ovid Densusianu, care acuză pe Delavrancea de hipertrofiere romantică în construirea personajului, Marya Delavrancea notează marginal:

„Un artist scrie pentru că *sufere* și a văzut pe atîția care au suferit ca și el! Nu e romantism, e adevăr! Toate din *Trubadurul* au fost *trăite* și scrise cu lacrămi!" (Sublinierile Maryei Delavrancea — n.n.)

Conținutul scrisorilor citate credem că este suficient pentru a deosebi în nuvela lui Delavrancea aspectele realității de ficțiunea artistică.

Anicuța sau *Boaca*, fata preotului Stere, de la biserica Delea Nouă, întîlnită ca personaj în *Boaca* și *Onea*, ori în *De azi și de demult*, pare să fie una și aceeași persoană cu *Bălaia* din *Trubadurul*, privită ca o victimă a nepăsării societății și ca simbol romantic al tuturor prăbușirilor din sufletul Trubadurului.

După apariția nuvelei, Delavrancea, purtînd un timp în cercul de prieteni numele de Trubadurul, a inspirat și pe Iser, care publică în 1908 o caricatură, *Il Trovatore*, la rubrica *Chestia zilei*, înfățișîndu-l cîntînd un madrigal lui Mitiță Sturdza, care-i aruncă pe fereastră un mandat de deputat.

Pe caricatura decupată, spre a o trimite soției, aflată la Paris, Delavrancea scrie:

„Vezi, musac, vezi? S-a hotărît candidatura mea la Putna, fără contracandidat. S-au învoit partidele. Din această cauză, eu sunt ca un *Trubadur* și «necunoscuta» este conul Mitiță. Tare sunt schilod! Oi fi eu... dar așa... e prea, prea!..."

Trubadurul lui Delavrancea se apropie în multe privințe de *Sărmanul Dionis* al lui M. Eminescu. Excesiva imaginație, limbajul figurat, preocuparea pentru problemele care au frămîntat veacul al XIX-lea și încercarea de a găsi soluții, în condițiile momentului postrevoluționar în care au trăit autorii, caracterizat prin dezamăgirea provocată de abandonarea idealurilor anului 1848, apropie nuvela lui Delavrancea de proza romantică a lui Eminescu.

La începutul anului 1887, Delavrancea pregătește al doilea volum de nuvele, căruia îi dă numele de *Trubadurul*.

Volumul începe să fie anunțat de la 9 martie 1887 în *Lupta*, la rubrica *Memento*, iar la 16—17 martie, același ziar, la aceeași rubrică, semnalează apariția *Trubadurului*, cu detalierea sumarului, indicarea formatului, a numărului de pagini și a semnăturii: *Barbu Ștefan* (sic!) *de la Vrancea*[1].

Abia la 14 aprilie 1887 volumul este anunțat și în *Epoca*, la rubrica *Notițe literare*.

Prima recenzie, apărută în ziarul *Națiunea*, atribuie lui Delavrancea intenția de a crea o nouă școală literară, al cărei manifest și profesiune de credință ar fi *Trubadurul*, dar îi neagă însușirile necesare unui conducător de școală, acuzîndu-l de anumite greșeli.

Printre „greșelile" pe care i le impută recenzentul lui Delavrancea sînt: pluralul „gheme", „d-ale gurii", „să făcea" (despre vis), „în vreme ce", pe care le corectează în „ghemuri", „d-ale mîncării", „să făcea că e", „cîtă vreme" — evident, observații puerile.

Cu privire la fond, criticul *Națiunii* socotește *Trubadurul* o îmbinare de teorii vechi — hipnoza, teoria ipotaxică a lui Duran le Gros, teoria ideoplastiii, cu falsificarea ritualului înmormîntării la ortodocși. În concluzie, cronicarul îi contestă lui Delavrancea și sinceritatea fondului, și autenticitatea limbii populare, decretînd de altfel că „o operă de artă nu poate avea formă populară"[2].

În *Românul* Gion afirmă însă că „De la Vrancea a pus în serviciul *Trubadurului* un stil de o bogăție, de un colorit, de o mlădiere de felul cărora modele nu-s trei-patru în limba română"[3].

Trubadurul este socotit de Vlahuță produsul vieții zbuciumate a scriitorului[4]; de Garabet Ibrăileanu, expresie a „intelectualismului liric"[5] (cu accent poate exagerat), în vreme ce N. Iorga, în *Istoria literaturii române contemporane*, subliniază bogăția de elemente autobiografice din *Trubadurul*:

[1] *Lupta*, IV (1887), nr. 206 (16—17 martie), p. 3, col. 5.

[2] δy, *Trubadurul*, *Naț.*, VI (1887), nr. 1.409 (18 și 19 mai), nr. 1.410 (21 mai).

[3] Gion, *Trubadurul*, *Rom.*, XXXI (1887), 31 mai.

[4] Al. Vlahuță, *Delavrancea*, *Universul*, XXVIII (1910), 22 noiembrie.

[5] G. Ibrăileanu, *Note și impresii*, Iași, Ed. V. rom., 1920, p. 250—252.

„...Pesimism hrănit de toate amintirile unei tinereţe grele de umilinţe... *Trubadurul* ascunde durerile sale proprii", conchizînd că această „ciudată îmbinare de amintiri personale, de întunecate sentinţe asupra vieţii, de capricii ale unei închipuiri atît de personale" alcătuieşte totuşi un întreg unitar, care „înseamnă o străbatere extraordinară într-un suflet bolnav şi nenorocit"[1].

Tudor Vianu relevă cu justeţe şi pătrundere că *Trubadurul* este „destăinuirea cugetului învolburat al unui gînditor din aceeaşi clasă romantică cu *Sărmanul Dionis* în cuvinte în acelaşi timp exaltate şi sceptice"[2].

Alţi comentatori ai operei lui Delavrancea caracterizează *Trubadurul* ca un amestec de „romantism morbid şi de naturalism"[3] ca „punctul maxim al abaterii scriitorului de la realism, rămînînd, în ciuda accentelor critice pe care le conţine, o apologie a izolării şi a pesimismului"[4] sau „romantism retrograd, evazionist"[5].

În monografia din 1964, Al. Săndulescu, socotind-o depăşită şi obscură ca formulă artistică, găseşte totuşi că „*Trubadurul* îşi păstrează un parfum propriu autentic prin profilul de epocă al eroului, ca şi prin unele pagini de poezie a naturii" (p. 130—131).

VARIANTE

p. 109, r. 1—4 sărurile cuprului, funcţiile ficatului şi perechile de pîrghii. Ne înţelegeam instinctiv. O pornire vagă ne prevestea, dis-de-dimineaţă, călătorie *1911*/ sărurile cuprului, la funcţiile ficatului şi la perechile de pîrghii ale mecanicei. Fără nici o învoială de mai nainte, noi ne înţelegeam instinctiv: vederea, auzul şi pornirea inconştientă dinlăuntru-ne ne prevesteau din zi de dimineaţă că are să fie vro călătorie *Epoca*/ sărurile cuprului, la funcţiile ficatului şi la perechile de pîrghii. Fără nici o învoială,

[1] N. Iorga, *Ist. lit. rom. contemp.*, I, Buc., Ed. Adevărul, 1934, p. 341.

[2] T. Vianu, *Art. proz. rom.*, Buc., Ed. Cont., 1941, p. 173—174.

[3] Aurel Martin, *Prefaţă — Delavrancea, Opere*, I, Buc., E.S.P.L.A., 1954, p. 30.

[4] Al. Săndulescu, *Studiu introductiv — Delavrancea, Scrieri alese*, E.S.P.L.A., 1958, p. XVII.

[5] Silvian Iosifescu, *Cu privire la Delavrancea*, *Gaz. lit.*, 21 iulie, 1955.

noi ne înţelegeam instinctiv: vederea, auzul şi pornirea dinlăuntru-ne ne prevesteau din zi de dimineaţă că are să fie vro călătorie *1887*;

r. 23—24 fără şir, dar profunde şi ciudate. Dacă eu n-aveam alt merit *1911*/ fără vrun şir, dar profunde, ciudate şi întrerupte de vro observaţie de coloare pe care nici un ochi nu i-ar fi fost dat s-o prinză pe cerul liniştit şi perdut la orizont sub cîmpia verde şi întinsă. Dacă acel care povesteşte n-avea alt merit *Epoca*, *1887*.

p. 110, r. 12 —14 în ştiinţă? Nişte gogoriţe. Sistemele? Basme. Iar arta, mîngîiere pentru săraci şi modă *1911*/ în ştiinţă, erau nişte gogoriţe pentru copii, sistemele, basme bune pentru şăzătorile din cîşlegi, iar artele, o mîngîiere necesară pentru săraci, o modă *Epoca*/ în ştiinţă, erau nişte gogoriţe pentru copii, sistemele, basme bune pentru şezători, iar arta o mîngîiere folositoare pentru săraci, o modă *1887*;

r. 33—34 le merită. Al treilea era blînd, *1911*/ le merită; chiar cînd nu i-ar prii, e drept să le sufere, căci să învoieşte a li se supune. Un al treilea era blînd *Epoca*, *1887*.

p. 115, r. 8—10 în vîrful căruia mă suiam. Glasul lor de dihănii, ascuţimea ghearelor *1911*/ în vîrful căruia mă suiam, mai bine decît cîinele din curte, cu care deseori hoinăream. Glasul lor de dihănii rele, răguşit, asurzitor, neasemuit cu nimic din cîte auzisem în viaţă, scălîmbăiarea fălcilor, ascuţimea ghearelor *Epoca*, *1887*;

r. 18—21 Fata din dafin, fericitul Cheleş, fata cea mai mică de împărat şi Zîna cea bună, care trecea pe Făt-Frumos prin valea lacrimelor. Şi ciudat *1911*/ Fata din dafin, bidiviul care mînca jeratec şi să ducea glonţ, fericitul Cheleş cu părul de aur, fata cea mică de împărat, care iubea dodată şi bine şi Zîna cea bună care trecea pe negîndite prin valea lacrimelor pe Făt-Frumos, năzdrăvănit de dînsa de la naştere. Şi ciudat, *Epoca*, *1817*;

r. 24—27 s-ar fi căzut la un copil. Vorba la mine era icoană: o vedeam cu ochii. Atît de mult basmele *1911*/ s-ar fi căzut de la un copil; vorba la mine era o icoană zugrăvită, încît o vedeam şi cu ochii, iar cînd tata-mi spunea cîte ceva pe sub mustaţă, mă frămîntam vreme îndelungată pînă să-i dau de căpătîi. Atît de mult basmele *Epoca*, *1887*;

r. 31—32 părul vulvoi și îmbîcsit de praf. Că mă iubeau *1911*/ părul vulvoi, creț, înbîcsit de praf, și pe care nu l-aș fi lăsat să mi-l tunză o dată cu capul. Că mă iubeau *Epoca, 1887*.

p. 118, r. 9—11 pe o coardă de chitară. Eu aveam ceva, *1911*/ pe o coardă de chitară. Șipotul, ce aluneca pe subțioara dintre coperișul casei și al pridvorului, cădea ca un sul brobonat într-o putină mare, făcînd niște spume cari să necăjeau, să rotocoleau și să spărgeau de doage. Eu aveam ceva, *Epoca, 1887*;

r. 12—14 cîntecul streșinilor deșteptau în mine dor de povești. Vîrîi cățelul *1911*/ cîntecul streșinilor îmi deșteptau în mine un dor de povești pe cari oamenii nu le-ar fi putut închipui și spune. Mă strecurai tiptil; vîrîi cățelul *Epoca, 1887*;

r. 36—37 — Măiculiță, lua-ți-ar strigoiul mințile cum mi-ai luat tu *1911*/ — Măiculiță, pui de doamnă, răpi-ți-ar strigoiul mințile cum mi-ai răpit tu *Epoca, 1887*;

r. 41 — p. 118, r. 1 o apă liniștită și adîncă. Coardele groase zbîrnîiau izbite de lemnul uscat al chitării *1911*/ o apă liniștită și adîncă. Auzeam bine cîntecul: coardele groase zbîrnîiau, amuțind îndată ce să izbeau de peptul uscat al chitarei *Epoca, 1887*.

p. 119, r. 2—5 întoarsă pe loc. Strigoiul rînji și puse mîna pe fata de împărat. Ea se lăsă moleșită s-o puie în circă. Înghețai de spaimă și răcnii *1911*/ întoarsă pe loc. Cînd strigoiul începu să rînjească și puse mîna pe fata de împărat, care se lăsa moleșită s-o puie în circă, m-apucă o spaimă care mă îngheță și răcnii *Epoca, 1887*.

p. 126, r. 29—31 dintr-un ocean de sînge. O cărăruie îngustă tăia grădina pînă-n fund. Cum ne simți *1911*/ dintr-un ocean de sînge. Grădina era deasă; o cărăruie îngustă o tăia pînă în fund, ostrețele cari o despărțeau de bătătură erau rupte și culcate la pămînt. Cum ne simți, *Epoca, 1887*.

p. 127, r. 12 Ai dreptate!... Ce-a fost s-a dus *1911*/ Ai dreptate! Să nu mai mi-amintesc atîtea lucruri înghițite în trecut. Ce-a fost s-a dus *Epoca*/ Ai dreptate! Ai dreptate! Să nu mai mi-amintesc atîtea lucruri înghițite de trecut. Ce-a fost s-a dus *1887*;

r. 14—15 o romanță pe care am scris-o ieri noapte. Își desprinse vioara *1911*/ o romanță pe care am scris-o cînd eram într-a șeasea. Pe loc ce zise, și desprinse vioara *Epoca*/ o romanță pe care am scris-o ieri noapte. Pe loc ce zise, își desprinse vioara *1887*.

p. 128, r. 13—14 cărăruia îngustă. Cînd ajunse la dudul bătrîn, își acordă vioara. M-apropiai *1911*/ cărăruia îngustă, și să ducea ușor ca o umbră, și părea a fi un sul alb de aburi, prin care joacă razele lunei. Cînd ajunse la tulpina dudului bătrîn și-acordă vioara în mijlocul tăcerei, neturburată de nimeni pe pămînt. M-apropiai *Epoca, 1887*;

r. 15—17 cu ochii închiși. Fața—albă ca varul. Tremuram *1911*/ cu ochii închiși; alb la față, fără acele dungi cari-i tăiau fruntea și-i scofîlceau obrajii. Tremuram *Epoca*/ cu ochii închiși. Fața îi era albă ca varul. Tremuram *1887*;

r. 37—40 din vîrful dudului. Răbufni de pămînt, la picioarele mele, scăldat în sînge, cu capul zdrobit. Mă plecai... Mi se păruse că *1911*/ din vîrful dudului. Cînd răbufni de pămînt, la picioarele mele, era scăldat în sînge. Vioara i se făcu în bucăți lîngă capul său zdrelit. Și plecîndu-mă repede spre el mi să păru că *Epoca, 1887*.

p. 129, r. 35—37 nu e fată. Ne-a făgăduit că în curînd ne va răpi scumpa noastră grădină *1911*/ nu e fată. În curînd ne-a făgăduit însă că ne va răpi grădina care ne este atît de scumpă *Epoca, 1887*.

p. 130 DIN MEMORIILE TRUBADURULUI

A apărut mai întîi un fragment din partea a II-a, în foiletonul ziarului *Epoca*, București, anul I, 1886, nr. 286, 6 noiembrie, p. 2—3, intitulat *Noaptea* și avînd ca subtitlu *Din Memoriile Trubadurului*; semnat *de la Vrancea*.

Acest fragment s-a reprodus apoi în *Familia*, Oradea, anul XXII, 1887, nr. 1, 4 ianuarie, p. 1, semnat *Dela Vrancea*. Din același fragment s-a reprodus o parte intitulată *Noaptea*, în două antologii: *Autori români moderni XX*, Instit. de ed. Ralian și Ignat Samitca, Craiova, 1895, întocmită de Lazăr Șăineanu, și în *Antologie I — Bucăți alese din scriitorii veacului XVIII și XIX*, Iași, Ed. librăriei școalelor Frații Șaraga, 1895, p. 183—186, întocmită de A. Steuerman.

Fragmentul „*Ziua (Din memoriile Trubadurului)*" s-a tipărit pentru prima oară în foiletonul ziarului *Românul*, Bu-

curești, anul XXX, 1 dec. 1886, p. 1057; 2 dec. 1886, p. 1061; 3 dec. 1886, p. 1065; 4 dec. 1886, p. 1069, primele trei numere semnate: *De la Vrancea*, iar ultimul: *de la Vrancea*.

Partea I — *Ziua* — a apărut apoi în volumul *Trubadurul*, București, Ed. Ig. Haimann, 1887, p. 53—112, împreună cu fragmentul *Noaptea*, și cu partea a III-a, intitulată *La Șosea*.

Capitolul *Ziua* s-a reprodus parțial în antologia întocmită de Lazăr Șăineanu, menționată mai sus, sub titlul *Răsărit de soare*.

S-au retipărit integral cele trei capitole, fără a se mai păstra titlurile lor, în volumul *Liniște. Trubadurul. Stăpînea odată*, București, Ed. Socec, 1911, p. 211—271.

În partea a II-a — *Noaptea* — Delavrancea include în 1886 o parte din cugetările publicate în *Zigzag II*, *România liberă*, București, anul IV, 1880, nr. 1.067, 24 decembrie, p. 2, semnate *Argus*, și o parte din cugetările publicate în *Zigzag [IV]*, *România liberă*, București, anul V, 1881, nr. 1.338, 29 noiembrie, p. 2, semnate *Argus*.

Reproducem textul ediției din 1911.

Concepută ca un jurnal intim al personajului, această continuare a *Trubadurului*, prin însăși încorporarea cugetărilor semnate de *Argus* în 1880 și 1881, își vădește și ea caracterul subiectiv și autobiografic. În parte, *Memoriile Trubadurului* continuă să dezvăluie gîndurile și sentimentele lui Delavrancea. În corespondență, descrierile de natură și destăinuirea influenței pe care natura o are asupra gîndirii și simțirii sale sînt variantele de la care scriitorul a plecat, desigur, în alcătuirea *Memoriilor Trubadurului*. La 18 iulie 1882, aflîndu-se la Paris și gîndindu-se la peisajele din țară, Delavrancea invidiază pe prietenele sale, libere să admire măreția Ceahlăului:

„Cîtă liniște, cîtă franchețe, cîtă odihnă, cîtă armonie n-aveți voi de simțit; cîte culori, cîte peisage, cîte melodii și cîte griji uitate și cîte ambițiuni ce se sting în fața munților îmbrădați ș-a rîulețelor de argint ce șerpuiesc sunînd în albia lor de pietricele.

Ochiul e mai limpede și vede mai bine, mirosul devine mai fin și deosebește fiece parfum de floare, capul mai liniștit, mintea mai mareși simțul mai emoționat, mai viu, mai delicat, mai poetic, cînd ne deșteptăm dimineața și ne izbește ochiul, inima și mintea velința nemărginită și împestrițată a naturii, cînd în loc de praf și uruituri, mirosul de zmeură și fragi ne îmbată, bălăngănitul turmelor din depărtare ne cîntă monoton și melancolic... omul devine mai bun...[1]

[1] I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol., V, p. 342.

La 23 septembrie 1882, Delavrancea, în opoziție cu unele idei ale *Trubadurului*, reproșează celor ce se plîng de tăcerea și monotonia naturii:

„În mijlocul naturii e o armonie, un amestec de culori și sunete, de accidente și liniște, de profunditate și simplu, e o încordare de mister și sinceritate, de expresie și paradox..."[1]

Pentru prima parte, intitulată *Ziua*, ca și pentru ultima parte a *Memoriilor Trubadurului*, intitulată în prima ediție din 1887 *La Șosea*, credem că putem pleca de la un fragment de scrisoare nedatată, anterioară studiilor de la Paris:

„La Șosea e o frumusețe; azi, fiind turburat, am simțit liniștea naturii pătrunzînd în mîhnita mea fire, privind desișurile Șoselei înfrunzind. Cînd eram de 16 ani, ca Coca (Mărgărita Miller-Verghi — n.n.), și de 18, ca Zoe (Zoe Arion, elevă a Elenei Miller-Verghi — n.n.), era unica patimă, din care multe am învățat, d-a ieși la Șosea dimineața!..."

În ceea ce privește maximele și cugetările Trubadurului, putem afirma că le regăsim nu numai ca trăsătură comună personajului și autorului — reflexivitatea —, ci chiar în formulări apropiate, în corespondența lui Delavrancea:

„Oamenii de azi sunt fonografele secol. XIX-lea, și cînd vorbele noastre ni se par slabe, moarte, metalice, reci, un strat dagherotipic de smaț plăcut pe față și izbînda e aci."

„La școala mîhnirii se învață mai mult decît în zece tomuri de vraci iscusiți."

„...Nu trebuie să ceri omului nimic cînd e vesel și petrece. Nu e decît mîhnirea care face pe nebuni ce se numesc: (șters — n.n.) buni (primul grad de nebunie), inumani (al doilea grad), amici (al treilea grad amestecat cu o bună doză de prostie) și sinceri (cel mai mare grad de nebunie).

Plăcerile fac pe înțelepții ce se numesc: vanitoși (primul grad de înțelepciune), cămătari (al doilea grad), mincinoși (al treilea grad), supranumiți politicoși, și nesimțitorii (cel mai mare grad de înțelepciune. Fragment dintr-o scrisoare de la Paris.)".

„Nu; oamenii sunt răi; oamenii sunt plămădiți din venin și egoism; cînd s-a născut omul cîntau șopîrlele și vampirii" (22 iunie 1884).

„Văz că înjosirea cea mai ticăloasă nu e rezervată decît oamenilor cu simțire, căci e înjosire brutalitatea mîniii că

[1] I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 350.

rătăcirea cea mai cumplită e un dar al oamenilor ce trec de inteligenți" (9 aprilie 1884).

Refugiul în trecut și în vis din *Memoriile Trubadurului* este modalitatea de autoapărare pe care scriitorul însuși o folosește pentru a se salva din ghearele mîhnirii cauzate de deziluzii:

„...Ca orce bătrîn, și eu, covîrșit de dezgust și neastîmpăr, ...trăiesc din trecut; regret trecutul, mă doare și e o durere fericită, o fericire care îți mai netezește cîteva cute de pe frunte.

Mă înviorează amintirile; sînt singurele comori ce posed în vis; sunt singurele vise cari mi-acoperă prezentul cu un rai. Amintirea nu e decît înlocuirea lui «acum» cu «odinioară», e înlocuirea unei vieți cu altă viață, a unei decepții cu o mulțumire iluzorie. E o înșelare..." (1 dec. 1882), recunoaște scriitorul, mărturisind funcția de paleativ pe care el o acordă conștient paseismului.

Teoria că arta este incapabilă să atingă măsura frumuseții create de natură („Marile genii au simțit toată viața lor o durere fără repaus în fața naturii..."), înfățișarea luptei din natură și din societate, soldată — pesimist — cu victoria celui prost, dar tare, a nedreptății, înșelăciunii și crimei, își au corespondențe în aceleași scrisori de tinerețe ale scriitorului.

Este partea cea mai criticabilă a scrierii, deși negarea binelui, a dreptății și a progresului, neîncrederea în fericire pe care o declară personajul lui Delavrancea sînt, de fapt, acuzații aduse societății bazată pe nedreptatea socială, care împiedică realizarea idealurilor nobile ale umanității.

Ca și eroii din proza lui M. Eminescu, Trubadurul caută refugiu în vis, iar explicațiile relelor de care suferă cei mulți și el însuși, în atavism și fatalitate.

Critica literară a considerat că *Memoriile Trubadurului* nu au nici o legătură cu nuvela *Trubadurul*, socotind că cele trei capitole ale *Memoriilor* sînt „capodopere de imaginație fecundă și vigoare de stil"[1], sau că excesul liric face ca acțiunea să se desfășoare prea încet și cu discontinuități supărătoare.[2]

În realitate, nu se poate contesta nici bogăția imaginației, dar nici lipsa de unitate a *Memoriilor Trubadurului*. Pentru o

[1] Sphinx, *De la Vrancea — Sultănica. Trubadurul.*, *Rom. lib.*, XI, (1887), nr. 2.939 (9/21 iunie); nr. 2.944 (14/26 iunie).

[2] Const. Gerota, *Delavrancea — Ramuri*, Craiova, XIV (1920), nr. 8, p. 9.

apreciere mai justă a acestei scrieri, ea trebuie judecată împreună cu nuvela *Trubadurul*, a cărei continuare este prin ideile și lirismul spovedaniei personajului.

VARIANTE

p. 130, r. 5—6 din rețeaua copacilor. Soarele ș-a dăschis la răsărit apărătoarea *1911*/ din rețeaua copacilor. Ramurile ș-au scuturat noaptea care le îngroșea și le îneca unele într-altele. Acum sunt lămurite, limpezi, încărcate cu rod și cu frunze verzi, crețe, rotunjite și închise într-un pervaz de lumină nemărginită. Soarele ș-a crăpat ochiul său strălucitor, ș-a deschis la orizont apărătoarea *1887*;

r. 7—8 para focului, aurie, violetă, albastră și pe la mijlocul cerului *1911*/ para focului, aurie ca clipirile aurului topit, violetă, albastră și mărginită, pe la mijlocul cerului *1887*;

r. 8—9 roată verzurie. Dăsfășurați pe cer *1911*/ roată verzurie. Dați foc unui oraș întreg, grămădiți la un loc toate nestematele lumii și retezați cu privirea, cît va ține ochiul, o cîmpie prin pielea căreia mijește fînul primăvăratic, și tot nu vă veți apropia de minunea fericită a unui răsărit de soare. Desfășurați pe cer *1887*.

p. 131, r. 12—13 Cine-ar putea să puie pe pînză toată gama verdelui care începe cu nota sură a spicului cînd bate în galben *1911*/ Cine poate să puie pe pînză tot verdele care începe cu acea luptă a spicului ce tinde a trece în galben *1887*.

p. 135, r. 8—10 și-ți șterge broboanele de pe frunte, și te apără de zăduf și de singurătate. Lungit cu fața la cer *1911*/ și-ți șterge broboanele nădușelii de pe frunte, și te răcorește și te apără de zăduf și de singurătate. Cît de plăcut e să-ți îneci ochii în albastrul fără fund al cerului. Lungit cu fața la cer *1887*.

p. 137, r. 5—6 pe la răspîntii. Vai! cît pierde omul *1911*/ pe la răspîntii și pe teatru, cu chemări de moarte grabnică, pe care toți acești eroi o au la îndemînă și de care toți fug cu cît să pare că aleargă mai mult după ea. Vai! cît pierde omul *1887*;

r. 11—12 mai dureros și mai sigur. M-am deșteptat *1911*/ mai dureros și mai singur. În ce frumusețe de trup nu mi

s-arată dorul meu de care niciodată n-o să mă apropii! Ce glas sfios, mîngîietor şi nevinovat! Ce privire limpede şi copilărească! Ce mişcări moi, rotunde şi cinstite! Părea o frumuseţe adîncită în depărtare, înfăşurată în ceaţă, fără liniile hotărîte ale cărnii, cu ochii ca două cicori deschise în aburii dimineţii. Şi cînd numai închipuirea mă aiureşte în farmecul ei real, cît de nenorocos şi de osîndit mă simţ că aceste glume ale minţii mă părăsesc aşa de repede. M-am deşteptat *1887*;

r. 18—19 m-aş întrema. Ziua, închizînd ochii *1911*/ m-aş întrema. Somnul e o mîngîiere pentru cei cari văd, aud, simt şi înţeleg mai mult decît bestiile. Ziua, închizînd ochii *1887*.

p. 155 VĂDUVELE

A apărut pentru prima oară în foiletonul ziarului *Epoca*, Bucureşti, anul I, 1886, nr. 261, 7 octombrie, p. 2 şi s-a continuat în nr. 262, 8 octombrie, p. 2; nr. 263, 9 octombrie, p. 2; nr. 264, 10 octombrie, p. 2; nr. 265, 11 octombrie, p. 2. A fost dedicată „lui Vintilă C.A. Rosetti", semnată *Delavrancea*.

S-a tipărit apoi în volumele: *Trubadurul*, Bucureşti, Ed. Ig. Haimann, 1887, p. 129—161, şi în *Hagi-Tudose — Tipuri şi moravuri*, Bucureşti, Ed. Socec, 1903, p. 127—160.

A fost reprodusă fragmentar în *Calendarul ilustrat bucureştean* Ed. Ig. Haimann, 1889, p. 89, cu titlul *Fragment din „Văduvele"*, semnată *De la Vrancea*, şi acelaşi fragment cu aceeaşi semnătură, în *Calendarul familiei ilustrat*, Buc. Ed. Ig. Haimann, 1892, p. 89.

Reproducem textul ediţiei din 1903.

În prima variantă a nuvelei *Văduvele* mama lui Răducanu se numeşte Arghira, ca şi personajul din *Sorcova*, iar nu Ghira, cum apare în forma definitivă a ultimei ediţii.

Aprecierile criticii literare variază între superlativul etichetei de capodoperă şi între acuzaţia de vulgaritate.

O analiză face I. Gherea în volumul de *Studii critice*[1], în cadrul căreia justifică împăcarea celor două văduve pe argumente logice: cearta pornise din nimic, doreau în fond să se mpace, îşi iubeau copiii, care hotărîseră să se omoare, iar la

[1] I. Gherea, *Studii critice*, vol. I, Bucureşti, Ed. Librăriei Socecu et Co, 1890, p 21-22.

mahala cearta urmată de împăcare este evoluţia firească a conflictelor.

În 1906, Marin Simionescu-Rîmniceanu compară nuvela *Din dragoste* de Sandu Aldea cu *Văduvele* lui Delavrancea, subliniind superioritatea celei de a doua.[1] În 1908, un obscur scriitor din Giurgiu — Brad — publică în cotidianul local nuvela *Inimi de mamă*, pe care M. Dragomirescu, pe drept cuvînt, o consideră „un plagiat sfruntat după *Văduvele* lui Delavrancea"[2].

Autenticitatea aspectelor de viaţă şi a limbii personajelor din *Văduvele*, optimismul viguros care ni se transmite şi analiza psihologică a personajelor, integrate în mediul lor — mahalaua bucureşteană, cu locuitori de provenienţă rurală, de acum aproape o sută de ani — sînt totuşi calităţi ale nuvelei *Văduvele*.

VARIANTE

p. 155, r. 11—12 toiagul lui vodă pe spinare. Se întîmplă *1903*/ toiagul lui vodă pe spinare. Cine-a trăit şi n-a văzut om rău care, neavînd pe cine bate, să înhaţă singur, el pe el, de păr şi să tîrnuieşte toată casa de la icoane pîn'la icoane? Dar de, se întîmplă *Epoca, 1887*.

p. 156, r. 12—14 boale de seceraseră în toate părţile. Da', slavă Domnului *1903*/ boale de seceraseră nemiluit lumea în toate părţile. Pe unii îi izbise rău, pe alţii şi mai rău, care cum îi fusese scris fiecăruia. Dar, slavă Domnului *Epoca, 1887*;

r. 34—36 dă şi D-zeu. Prunilor noştri li se frîng crăcile de încărcate ce sînt. — Poi da, leică Iano *1903*/ dă şi D-zeu. Prunii noştri sunt vineţi şi le plesnesc crăcile de încărcaţi ce sunt. Nici să lăsăm precupeţilor pe mai jos de două sute de lei. — Poi da, leică Iano *Epoca, 1887*.

p. 158, r. 31—33 Irina mea numai leneşe nu este. — Să prea poate *1903*/ Irina mea numai vina lenii n-a avut-o şi n-o s-o aibă. — Să prea poate *Epoca, 1887*;

r. 33—34 mă învîrteam într-un călcîi; nici un lucru nu se clintea *1903*/ mă învîrteam într-un călcîi şi încingeam ale casei c-o singură privire: nici un lucru nu să clintea *Epoca, 1887*.

[1] *Luceafărul*, V (1906), nr. 5 (1 martie), p. 114.

[2] M. Dragomirescu, *Revista critică*, *Conv. crit.*, II (1908), nr. 6 (15 martie), p. 252.

p. 159, r. 8—10 Unde se află! N-a avut la cin'să vază. Apoi, să ne vedem *1903*/ Unde să află! n-a avut la cin'să vază! răspunse repede mama Ghira și întoarse capul într-o parte. — Apoi, să ne vedem *Epoca, 1887*;

r. 30 îl stinse și trase cîteva bidinele *1903*/ îl stinse într-o strachină, scutură sita cu nisip dasupră-i și trase cîteva bidinele *Epoca, 1887*;

r. 35—36 și se încovăia pe sînu-i rotund și cucuiat. Așa de fragezi *1903*/ și încovăindu-se pe sînu-i tînăr, rotund și cucuiat înainte. Două răsuri rumenii să zăreau sub pieptii cămășii, tăiați în lung de cîteva mici cerculețe. Așa de dulci și de fragezi *Epoca, 1887*;

r. 36—38 curată și limpede privirea ochilor săi negri, umezi și lucioși, ca ai unui vițel de trei zile, că ai fi înțeles *1903*/ curată și de limpede privirea, așa de vie, de subțire și de cinstită îi era gura sa stinsă la căpătîie în două gropițe, iar ochii săi negri, umezi și lucioși, ca ai unui vițel de trei zile, erau așa de mari și de calzi, încît ai fi înțeles *Epoca, 1887*.

p. 160, r. 40—41—p. 161 r. 1 și-i fu rușine. Bănuia multe din vorbele mă-sei. — Mamă, mîne e duminică *1903*/ și-i fu rușine. Multe mai bănuia din cuvintele mă-sii, și de toate îi părea rău și lămurit nu știa ce bănuiește. — Mamă, mîine e duminică, *Epoca, 1887*.

p. 161, r. 5—7 mîncăm acasă. Așa răspunse Iana intrînd în casă. Irina rămase locului. O apuca cu călduri: i să bătea ochiul drept *1903*/ mîncăm acasă, iar Irina rămase locului pe gînduri. Îi era cald, îi venea cu fiori, era tristă, i să bătea ochiul drept *Epoca, 1887*;

r. 17—18 Iana înghiți cu noduri. Bine... *1903*/ Iana înghițea cu noduri, nu-i mergea îmbucătura și să frămînta fără să știe cum s-o mai înnemerească: — Bine... *Epoca, 1887*.

p. 162, r. 5—7 pe la Ghira. „Ce mai faceți?" Ș-atîta tot. Astfel, trecură *1903*/ pe la Ghira, dar „Ce mai faceți?", ș-atîta tot; fiecare prin cîte un colț, tăcea pe-nfundate, cu ochii în jos, mai dînd din degete, mai tușind, mai uitîndu-se în tavan. Și la urmă-și șopteau, parcă le-ar fi fost frică să nu se auză: — Cu plecăciune. — Mulțumim d-voastră — Astfel, trecură *Epoca, 1887*;

r. 16—17 de trei palme. De pe coșurile caselor *1903*/ de trei palme; înspre grădină să vedea rețeaua neagră a ramurilor

de pruni îndesîndu-se cu cît ți-afundai privirea. De la coșurile caselor, *Epoca, 1887*;

r. 17—21 ca niște copaci. Pe seară ceața se lăsă ușurel și înecă mahalaua. Grădinele și acoperișurile caselor abia se mai zăreau albăstrii-neguroase. În geamurile vecinilor, lumini gălbui. — Fă degrab', Irino *1903*/ ca niște copaci. Către seară ceața să lăsă ușurel, să întinse, să îndesă și înecă mahalaua, încît și grădinile și acoperișurile caselor abia să mai zăreau albăstrii, neguroase și mai îndepărtate ca niște pete vinete-cenușii plutind în fumăria fără fund. Prin geamurile vecinilor să vedeau lumini gălbui, fără pic de rază, cari să mutau cînd într-o parte, cînd într-alta. Noaptea înghiți lumea în întunericul ei. — Fă degrabă, Irino *Epoca, 1887*.

p. 163, r. 20 mama Ghira. Vecinii și vecinii vecinilor *1903*/ mama Ghira. Și fiecare să plînse la copii de cîtă vină era vinovată cealaltă. Unde mai pui că vecinii și vecinii vecinilor *Epoca, 1887*;

r. 23—25 poalele peste cap. Zvonurile astea le împuiară urechile și le ațîțară una contra alteia *1903*/ poalele peste cap. Mai cată cineva și la oameni; numai dobitoacele sunt de capul lor. Omul e zidit să se plece la legea pămîntului. Toate aste zvonuri le împuiau urechile, le necăjeau, le munceau, le ațîțau una contra alteia *Epoca, 1887*;

r. 27 Într-o zi, spre primăvară, mama Iana *1903*/ Într-o zi, pe cînd să vestea începutul primăverei și să dăsfundau pe nesimțite zăpezile, legănîndu-se spre cer aburii greoi și căldicei, mama Iana *Epoca, 1887*.

p. 164, r. 1—2 Ce e să nu mai fie! Mai era ca la trei degete *1903*/ Ce e să nu mai fie. S-apropie ziua d-apoi, dacă cei mai de frunte ajung să-și puie foc. Mai era ca la trei degete *Epoca, 1887*;

r. 29—32 mori dupe cine știe ce?... Așa se tîngui Iana fie-sei. Iar Ghira, mînioasă foc: — Răducane *1903*/ mori dupe cine știe ce? Așa să tînguia Iana către fii-sa, în vreme ce Ghira-și vărsa focul dînd din mîini, arătînd cu degetul și sfîrșindu-și mînia c-un glas pare c-ar fi fost retezat. — Răducane *Epoca, 1887*;

r. 37—39 să-și vorbească, să-și verse focul... Bătrînele vedeau pîrjol *1903*/ să-și vorbească, să se mîngîie, să-și verse focul, să se încleșteze într-o înbrățișare fără voie-le, fără griji,

fără vedere, numai cu patimă, cu bucurie și cu buze dulci și oarbe. Dar bătrînelor li s-aprindea pîrjol *Epoca, 1887*.

p. 165, r. 10 — 11 Iana, prinzînd de veste, muri și-nvie. — Așa? *1903*/ Iana văzu; muri și-nvie și, nemaiputîndu-și stăpîni durerea, alergă în casă, să trînti pe pat, clătină din cap și zise c-un glas dîrj: — Așa? *Epoca, 1887*;

r. 18—21 Pînă la Florii, una rupînd, cealaltă smulgînd, din gard nu mai rămăsese decît parii, înșiruiți ca dinții unui pieptine rar. Toate bune *1903*/ Pînă în Duminica Floriilor, una rupînd o parte, cealaltă smulgînd alta, între cele două ogrăzi nu rămase decît parii groși, uscați și înșiruiți d-a lungul ca dinții unui peptine rar și nemăsurat de mare. Nu le mai rămînea decît să-și puie foc caselor. Și cine poate să spuie cîte îi dă prin gînd omului la necaz, atunci cînd i-adoarme sufletul și i să răvarsă fierea? Toate bune *Epoca, 1887;*

r. 21—22 da'ce stricau copiii? O viață întreagă împreună. Copilăria *1903*/ da'ce stricau copiii? De cînd nu să mai puteau vedea să iubeau și mai mult. O viață întreagă au petrecut-o împreună, și încă partea cea mai sfîntă a vieței. Copilăria *Epoca, 1887;*

r. 29—30 Poala-Maichii-Precestii... Răducanul i-aducea creițe, calomfir și busuioc, busuiocul *1903*/ Poala-Maichii-Precestii. Întotdauna această glumă tăcută a lor să sfîrșea cu sărutări zgomotoase și apăsate. Cînd s-au mai săltat, Răducanu i-aducea crăițe, busuioc, părăluțe și calomfir: busuiocul *Epoca, 1887;*

r. 31—32 la ureche. Greu să trăiască unul fără altul. Și așa *1903*/ la ureche. Unul fără altul le era greu să trăiască, Irina făcea pe lîngă mă-sa, cînd frămînta azima, turtițe și colaci pentru Răducanu, iară el îi aducea cele dîntîi zarzăre pîrguite, cele dîntîi cireși, vișine și prune pestricioare. Și așa *Epoca, 1887*.

p. 166, r. 4—7 într-un bălăngăit depărtat de clopote. Păcat de Dumnezeu! Copiii *1903*/ într-un bălăngăit depărtat de clopote. Ți-era mai mare mila și era păcat de Dumnezeu ca două mînii copilărești să despartă ceea ce nevinovăția, bunătatea și nemărginitul dor al naturei unise! Copiii *Epoca, 1887;*

r. 8—9 obraji păliți. — Răducane mamă *1903*/ obraji păliți; așa ajunseră de cu primăvara, care, nepăsătoare și fericită,

se învolta în flori, verdeață și ceartă de cîntice voioase. — Răducane mamă *Epoca, 1887;*

r. 12—13 bombăni înghițind în silă un ou răscopt. Mama Iana *1903*/ bombăni multă vreme înghițind în silă un ou răscopt, ale cărui coji roșii le mută din mînă în mînă pînă le făcu zob. Mama Iana *Epoca, 1887;*

r. 20—22 Luna argintie plutea în văzduhul plumburiu și limpede. — Răducane, ce tot ieși 1903/ Luna plină, rotundă, cu o față argintie, plutea în văzduhul albăstriu și limpede, poleind mai fermecător ca soarele velința smărăldie și fragedă a curților și împrăștiindu-și luciul ei prin rățeaua neagră a ogrăzilor orbotate cu muguri deși și mărunți. — Da' ce tot ai tu, Răducane, de tot ieși *Epoca*/ Luna plină, rotundă, cu o față argintie, plutea în văzduhul plumburiu și limpede, poleind mai fermecător ca soarele velința smărăldie și fragedă a curților și împrăștiindu-și luciul ei prin rățeaua neagră a ogrăzilor orbotate cu muguri deși și mărunți. — Da' ce tot ai tu, Răducane, de tot ieși *1887;*

r. 31—32 — Ei, și dumneata... Nu trecuse săptămîna *1903*/ — Ei, și dumneata, mamă, ce mă întrebi. — Ce-o mai fi ș-asta? să gîndea Ghira într-una. Am să-i dau eu de căpătîi. — O fi avînd ceva, mai știi, păcatele mele! își zicea Iana. Dar într-una, într-una, în fitece noapte. E ceva la mijloc. Bine, trebuie să aflu eu. Nu trecuse săptămîna *Epoca, 1887;*

r. 40—41—p. 167, r. 1 ce le văzură ochii. Pămîntul li se învîrti sub picioare. Între doi pari *1903*/ ce le văzură ochii, pămîntul li se învîrti sub tălpi și, neîndrăznind să crîncnească vrun cuvînt, multă vreme priviră și ascultară uimite locului. Între doi pari *Epoca, 1887*.

p. 167, r. 17—19 Răducane! Răducanu sărută pe Irina. — Să ciocnim și cu vîrful... zise *1903*/Răducane! Dar la aste cuvinte Răducanu înbrățișă pe Irina, care-i tremura în brațele sale voinice, și-i acoperi fața cu sărutări. — Aidi încă o dată, să ciocnim și cu vîrful cellalt, zise *Epoca, 1887;*

r. 29—30 Și eu în picioarele cailor... Bătrînile tresăriră *1903*/ Și eu am să caz în picioarele cailor, să treacă căruța încărcată d-a curmezișul meu! Irina să lăsă moale în brațele tînărului și-și prinse pătimaș gura de gura lui. Bătrînile tresăriră *Epoca, 1887. C.i.b., C.f.i.;*

r— 34—37 „Fudulia mea!" „Mă duc eu la dînsa." „Eu? Mă spînzur în ușa ei." Și nu-nchiseră ochii pîn'se lumină de

ziuă. Copiii dormeau *1903/* „Fudulia mea a oarbă!" „Mă duc eu la dînsa, cum s-o crăpa de ziuă!" „Eu? Eu? mă spînzur în ușa ei dacă mi-o întoarce spatele!" Cu așa gînduri să frămîntară pînă la răvărsatul zorilor, fără a închide ochii nici una, nici alta. Copiii dormeau *Epoca, 1887, C.i.b., C.f.i.;*

r. 37 dormeau obosiți. Ele, pocăite, cu capul în jos *1903/* dormeau obosiți și galbeni la față, iară ele plecară ca să treacă una la alta prin gardul despletit dintre ogrăzi. Mergeau pocăite, cu capul în jos *Epoca, 1887,C.i.b., C.f.i.*

p. 169 MILOGUL

A apărut întîi în *Almanahul literar și ilustrat*, București, anul II, 1887, Ed. Socec și Teclu, p. 133—146, semnată *De la Vrancea.*

S-a tipărit apoi în volumul *Trubadurul*, București, Ed. Ig. Haimann, 1887, p. 163—180. A fost reprodusă în *Familia*, Oradea, anul XXX, 1894, nr. 34, 21 august, p. 397—398, și nr. 35, 28 august, p. 409—411. S-a mai tipărit în volumul *Sultănica*, București, Ed. Socec, 1908, p. 85—104. S-a reprodus în Evenimentul (Iași), XVI, nr. 266, 1 ianuarie 1909, p. 1—2 sub semnătura *Barbu Delavrancea*. S-a tradus în limba germană, sub titlul *Der Bettler*, Frei nach dem Rumänischen des B. St. De la Vrancea von J. Reiniger, in *Familienblatt* — Rumänische Wochenschrift, Bukarest, am 28 februar 1892, zweiter Jahrgang, 10 März, nr. 5, p. 67—68, nr. 6, 83—84.

Reproducem textul ediției din 1908.

Milogul a fost citită de Delavrancea în casa lui Grigore Păucescu.[1]

În vremea copilăriei lui Delavrancea mai dăinuiau încă rămășițele „breslei calicilor" din București, atestată de documente încă din secolul al XVI-lea. Calicimea își avea „așezămîntul" în dreapta Dîmboviței, pe o întindere imensă, din care vremurile mai noi au mai apucat Strada Salvatorului, Strada Emancipată, a Meteorului, a Justiției, a Egalității. Calicimea își avea strarostele ei, cunoscut de Mitropolie și de domnie, și legiuiri după care nimeni nu se putea aciua în mahalaua „mișăilor" dacă nu era recunoscut de staroste ca adevărat calic sau mișel. Trupa lor, printre care documentele pomenesc pe Simion Ciungul, Grigore Fulgeratul, Radul Orbul, Lisandru Ologul, Atinia Surda, Nichita Gușatul, Tudor Gură-Stricată și Gavrilă Gură Puțintea, plecau din zori la cerșit cum alți oameni pleacă zilnic la muncă. Milogul din scrierea lui Delavrancea face parte din această lume a cerșetorilor bucureșteni, al căror număr și condiții de viață constituie un act de acuzare a societății timpului.

[1] Cf. N. Petrașcu, *Delavrancea — Amintiri, Cele trei Crișuri*, Oradea, XIV (1933), nr. 9—10 (sept.—oct.), p. 105.

Scrierea n-a fost recenzată decît după apariția ei în volum, cînd critica literară a subliniat „oribilul", „monstruosul" pe care îl conține aspectul personajului mutilat de bestialitatea unui semen, dar în același timp și faptul că totul este „magistral zugrăvit".

Preocuparea scriitorului pentru viața unor astfel de tipuri se întîlnește și în *Micuții* — note dintr-un „caiet uitat" — în care accentele acuzatoare față de societatea burgheză sînt mai directe și mai viu subliniate.

VARIANTE

p. 169, r. 8—9 d-o bură rece și deasă. Stolurile de ciori *1908/* d-o bură rece și deasă, ce, fără să prinzi de veste, moaie și umflă pămîntul, să lipește și-ți curge pe obraji și te ia cu răcori în tot lungul trupului. Stolurile de ciori *Alm., 1887, Fam.*

p. 170, r. 37— 41 — p. 171, r. 1—5 o să-ți zic p-a lu Sotir:

Nelăută, nespălată,
bat-o Dumnezeu s-o bată,
dă nu doarme, să înbată,
și e groasă și umflată,
bat-o Dumnezeu s-o bată;
ziua zace, noaptea fată,
mai bine rămînea fată,
bat-o Dumnezeu s-o bată.

Ochii lui Căliman *1908/* o să-ți zic, ursoaico, p-a lu Sotir, pîn' s-o călugări dimonul:

Nelăută, nespălată,
bat-o Dumnezeu s-o bată,
dă nu doarme, să înbată,
și e groasă și umflată,
bat-o Dumnezeu s-o bată;
ziua zace, noaptea fată,
mai bine rămînea fată,
bat-o Dumnezeu s-o bată...

Ochii lui Căliman *Alm./* o să-ți zic, ursoaico, p-a lu Sotir, pîn' s-o popi dimonul:

Nelăută, nespălată,
bat-o Dumnezeu s-o bată,

dă nu doarme, să înbată,
și e groasă și umflată,
bat-o Dumnezeu s-o bată;
ziua zace, noaptea fată,
mai bine rămînea fată,
bat-o Dumnezeu s-o bată.

Ochii lui Căliman *1887*/ o să-ți zic p-a lu Sotir pîn' s-o călugări dimonul. Ochii lui Căliman *Fam.*

p. 172, r. 17—19 se stingeau una după alta. Ai fi crezut că întreaga lume *1908, 1887* / să stingeau una dupe alta, ca niște ochi de pisoi cari clipesc în fundul supatului. Ai fi crezut că întreaga lume *Alm., Fam.;*

r. 32—33 vîntul, care-și colinda vuietul. Aci se întuneca *1908* / vîntul care-și colinda vuietul. Te-ai fi închinat de spaimă ca nu cumva noaptea să fie vro altă ființă cu dureri omenești. Aci se întuneca *Alm., 1887, Fam.;*

r. 40—41—p. 173, r. 1 gîtul lung al unei viori. Și într-o clipă Căliman 1908/ gîtul lung al unei viori, iar în cealaltă arcușul încrucișat pe peptul său leorcă de ploaie. Și într-o clipă Căliman. *Alm., 1887. Fam.*

p. 173,r. 1 se repezi în prag și îl întrebă *1908, 1887*/ să repezi în prag, ca un om mort de sete cînd să aruncă la vrun izvor, și îl întrebă *Alm., Fam.;*

r. 26—27 În tot acest monstru nu trăia decît capul. Și ochii săi mari *1908*/ În acest ciolan de carne nu trăia decît capul: murise tot afară de el. Și ochii săi mari *Alm., 1887, Fam.;*

r. 29—30 Pe fruntea sa ca sideful i se rotocoleau inelele părului, negru ca păcura. Pe buze îi încremenise *1908*/ Pe fruntea sa ca sideful să rotocoleau inelele părului negru ca păcura, cu lumini argintii. Pe buze îi încremenise *Alm., Fam.*/ pe fruntea sa ca sideful i să rotocoleau inelele părului negru ca păcura. Pe buză îi încremenise *1887;*

r. 38, p. 174 r. 1 Lăcrămile i se rostogoliră pe obrajii săi albi-gălbenii. Un chip turnat în ceară. Părea un Christos *1908*/ Lăcrămile i se rostogoliră pe obrajii săi albi-gălbenii. Era un chip turnat în ceară limpede. Părea un Christos *Alm., 1887, Fam.*

p. 174, r. 36—38 se rostogoli cu fața în jos. Raluca se lupta *1908*/ se rostogoli cu fața în jos. O mînă i s-afundă în mormanul de jeratec; el și-o trase repede fără a crîcni vrun cuvînt. Raluca se lupta *Alm., 1887, Fam.*

p. 177, r. 12—13 s-a omorît Milogul... Cine o să mai cerșească... Unde-o să mai găsim *1908*/ s-a omorît Milogul, a spart și vioara; am rămas săraci; cine o să mai cerșească; unde-o să mai găsim *Alm., 1887., Fam.*

p. 178 HAGI-TUDOSE

Capitolele I, II, III, dar altfel delimitate decît în volum, au apărut pentru prima oară în revista *Lupta literară*, București, anul I, 1887, nr. 2, 26 aprilie, p. 18—21, sub titlul *Hagiu*, semnată *Fra Barbaro*. Numărul 3 al revistei, în care urma să se tipărească sfîrșitul nuvelei, n-a mai apărut.

Aceste prime trei capitole, cu numeroase schimbări de text, au fost completate cu capitolele IV, V și VI și publicate în *Revista nouă*, București, anul I, 1887, nr. 1, 15 decembrie, p. 6—18, cu titlul *Hagi-Tudose*, sub semnătura *De la Vrancea.*

Nuvela a fost reprodusă în întregime în *România liberă*, București, anul XII, 1888, nr. 3.103, 3 ianuarie, p. 2—3; nr. 3.104, 5 ianuarie, p.2; nr. 3.105, 6 ianuarie, p. 2; nr. 3.106, 9 ianuarie, p. 3; nr. 3.107, 10 ianuarie, p. 3, cu titlul și semnătura din *Revista nouă*. S-a mai reprodus un fragment din capitolul IV în *Crestomația română. Modele literare din autorii sec. al XIX-lea cu notițe biografice și aprețieri literare. A. Proza*, București, Lito-Tip. Carol Göbl, 1891, p. 304—307, crestomație întocmită de I. Manliu, sub semnătura *Barbu Ștef. Delavrancea;* S-a tipărit în volumul *Parazițîi*, București, Ed. Ig. Haimann, 1892[1], p. 145—192. S-a reprodus în întregime în *Familia*, Oradea, anul XXIX, 1893, nr. 15, 11 aprilie, p. 169—170, nr. 16, 18 aprilie, p. 181—182, nr. 17, 25 aprilie, p. 193—194, nr. 18, 2 mai, p. 205—207, cu mențiunea:„ Din vol. *Parazițîi*, premiat cu 5000 lei de Academia Română". S-a retipărit în întregime în *Calendarul Ligei* pe 1894, p. 40—57, semnată *De la Vrancea;* în *Calendarul patriotului român* pe 1895, București, Tip. și fonderia de litere Thoma Basilescu, 1895, p 40—57, semnat *De la Vrancea;* s-a tradus în limba franceză de Adolphe Clarnet, cf. *Epoca*, XVII, 1911, nr. 8, 12 ian., p. 1, col. 5.

S-a retipărit în volumul *Hagi-Tudose — Tipuri și moravuri*, București, Ed. Socec, 1903, p. 3—44.

Reproducem textul din ediția 1903.

[1] Cf. *Informațiuni, V. Naț.*, IX (1892), nr. 2.414 (15/27 noiembrie) p. 3, col. 2. Pe copertă este indicat ca an de apariție a volumului *1893*

În prima formă, publicată în revista *Lupta literară*, numele personajului este Tudor. Putem presupune că între eroul nuvelei lui Delavrancea și Hagi-Tudorache, stăpînul fabricii de cărămidă din Bariera-Vergului, pentru care șiruri lungi de căruțe încărcau zilnic pămînt din vestitele „gropi de nisip", nu este numai o potrivire de nume. Un portret publicat în 1899 îl înfățișează pe acest „neguțător bucureștean" în portul epocii, iar „taclitul, giubeaua, anteriul, inelul, mătăniile prețuiau de la 10.000 de lei în sus", în vreme ce în lăzile lui și ale altor negustori ai vremii — mai toți hagii — se găsea „pînă la un milion de sfanți, rubine, smarande și ghiuluri (roze de diamante), de o frumusețe la care rîvneau boierii"[1].

Chiar dacă inițial a pornit de la negustorul amintit, Delavrancea creează un personaj nou, reprezentant al negustorimii mărunte, în faza de „barbară acumulare pentru acumulare", cînd „tezaurizatorul își jertfește... pofta carnală fetișului de aur"[2].

Primul text despre zgîrcenie pe care l-a putut citi Delavrancea în copilărie se află în manualul *Lupul și mielul*, pe care a învățat în clasa a III-a, la pagina 68: *Despre cumplire*, adică despre zgîrcenie. Textul poate fi socotit primul portret fizic și moral al unui zgîrcit, prezentat în scris, de care a luat cunoștință Delavrancea:

„...Un suflet cumplit... își usucă trupul cu nemîncare, cu neînsomnire, cu nerepausu, îl face a deveni o umbră zgîrcită cu o piele urîtă, sclivisită pe oase... Patima avarului sau a cumplitului, cumu-i zice biserica, întrece toate patimile cari neomenesc pe om. Astă patimă, vițiu (neîntregime de suflet) atrage iubirea de sine, conruperea înimei, josirea sufletului și multe alte înclinări rele și mai mult încă cînd omul îmbătrînește. Acestu vițiu, cînd stăpînește pe om din junețea sa, este mare pericol pentru omenire; atinge orice simțire frumoasă; și vîrsta, care domolește toate la bătrînețe, întărește și mai mult acest vițiu."

Chiar de la apariție, *Hagi-Tudose* a făcut o puternică impresie asupra contemporanilor lui Delavrancea.

B.P. Hasdeu se inspiră din nuvela lui Delavrancea în „balada realistă" *Multiplicamini*, al cărei personaj, zaraful Hagi-Tudose, își privește nepotul ca pe o dobîndă și-și așteaptă strănepotul cu plăcere, ca pe o dobîndă a dobîndei la capital.

[1] G.I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, Buc., Stabilimentul grafic I.V. Socec, 1899, p. 459 și nota 1.

[2] Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a II-a, Ed. P.M.R., 1948, p. 148; Aurel Martin, *Prefață* la ediția Delavrancea, *Opere*, E.S.P.L.A., 1954, p. 18 și nota 1.

N. Iorga se înscrie cronologic printre primii critici literari care au analizat nuvela *Hagi-Tudose*[1]. Comparîndu-l cu alte tipuri de avari din literatura universală, Nicolae Iorga subliniază zgîrcenia epică și originalitatea lui Hagi-Tudose; pe lîngă Harpagon și Grandet, avarul lui Delavrancea, îmbrăcat în anteriul lui peticit, ultraarhaic, este un *uriaș*, prin zgîrcenia lui crasă, îndărătnicie inumană și voință extraordinară, puse în slujba patimei sale. Un monstru cu multiple însușiri extreme.

N.I. Apostolescu, într-o conferință rostită la 14 februarie 1910 la Ateneul din Pitești, vorbind despre nuvela lui Delavrancea, relata că, în 1909, aflîndu-se la *École des langues orientales vivantes*[2] din Paris, tradusese nuvela lui Delavrancea în limba franceză. Cu acest prilej, Mario Roques, profesor de limba română al școlii și director al revistei de filologie romanică *Romania*, atrăsese atenția elevilor că zgîrcitul lui Delavrancea nu se înrudește decît prin temă cu eroii lui Balzac și Molière, specificul mediului românesc din epoca 1870—1880 fiind nota distinctivă a avarului Hagi-Tudose.

S-a mai afirmat că Delavrancea a învățat de la Molière meșteșugul de a-și construi personajul din fațete pe care apoi le încheagă într-un tot organic: „În firea lui Hagi-Tudose se răsfrîng mărite, ca lucrurile văzute cu lupa, defectele tuturor zgîrciților din lume"[3].

Tudor Vianu consideră că nuvela *Hagi-Tudose* este capodopera nuvelisticii lui Delavrancea, subliniind că scriitorul a reușit să depășească subiectivismul și să-și construiască personajul din date exclusiv obiective. „De la *Alexandru Lăpușneanu* — scrie T. Vianu — nimeni nu mai aplicase cu aceeași consecvență norma impersonalității..." Prezentul, în care eroul stăpînește exclusiv tabloul de viață creat de scriitor, trecutul din care sînt selectate trăsăturile cele mai semnificative, pentru completarea și adîncirea caracterului lui Hagi-Tudose, „mărturia lucrurilor mute", cum le numește T. Vianu, toate la un loc converg spre realizarea celui mai înaintat punct al „noului realism românesc"[4].

Caracterizarea pe care o face G. Călinescu lui Hagi-Tudose subliniază de asemenea originalitatea tipului: „Hagi-Tudose nu e zgîrcitul clasic. Harpagon avea pudoare și simț al confortului.

[1] N Iorga, *Săptămîna literară De la Vrancea, III, Lupta*, VII (1890), seria IV, nr. 1.188 (29 iulie).

[2] Școala de limbi orientale vii (fr.).

[3] Mihail Iorgulescu, *Recitind pe Delavrancea, Fam.*, III (1936), seria III, nr. 7—8 (sept.-oct.), p. 43 și urm.

[4] T. Vianu, *Art. proz. rom.*, Ed. Contemp., 1941, p. 180—181.

Tudose e un curat nebun. Avariţia lui e demonică şi fantezia lui economică e absurdă..., zgîrcenia lui e delirantă, împinsă pînă la pierderea instinctului de conservare... Viţiul Hagiului e desfăcut cu totul de individualitate, redus la o caricatură simbolică, şi aşa cum Setilă şi Flămînzilă sînt întruparea unor goale funcţiuni, Tudose reprezintă mitologic setea de agonisire."[1]

VARIANTE

p. 178, r. 3—4 Dincolo de „Crucea de peatră", d-a stînga Şoselei Vitanului, se ridică biserica *1903*/ Dincolo de Crucea de peatră, coborînd spre Vitanu, alături cu şoseaua din care se făşie cărările ce cotesc printre viile vestite în crame, să ridică biserica *L. l.*/ Dincolo de „Crucea de peatră", d-a stînga şoselei care coteşte spre Vitanu, se ridică biserica *R. n., Rom. lib., 1892, Fam.; C.L., C.p.r.;*

r. 5—7 zugrăveli, pe dinăuntru şi pe dinafară, cum arar se mai pomenesc numai la bisericile din vechime *1903, R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r. 1892, Fam.*/ zugrăveli, pînă şi pe dinafara ei, jur împrejur cum arar se pomeneşte pe la bisericile din uitata vechime *L. l.;*

r. 15—19 la fiece laudă zice„ una la mînă" şi moaie cîte un deget în gură. La înfierbinţeală, uită că degetele sînt ale lor şi le muşcă, şi vorba se preface în supărare, supărarea în ceartă şi cearta în gîlceavă. Cum să cază ei la învoială?... Fiecare vrea *1903*/ la fiece laudă moaie cîte un deget în gură şi, la urma urmelor, vorba se preface în ceartă şi cearta în gîlceavă. Şi cum o să se învoiască cînd fiecare vrea *L.l.*/ la fiece laudă zice „una la mînă" şi moaie cîte un deget în gură; la înfierbinţeală uită că degetele sunt ale lor şi le muşcă, scutură mînile şi vorba se preface în supărare, supărarea în ceartă şi cearta în gîlceavă. Şi cum o să cază ei la învoială cînd fiecare vrea *R. n., Rom. lib., C.L., C.p.r.* /la fiece laudă zice „una la mînă" şi moaie cîte un deget în gură; la înfierbinţeală uită că degetele sunt ale lor şi le muşcă şi vorba se preface în supărare, supărarea în ceartă şi cearta în gîlceavă. Cum o să cază ei la învoială cînd fiecare vrea *1892, Fam.;*

r. 21—22 numără ceilalţi. De cumva *1903*/ numără ceilalţi. Cei mai tineri cum simt c-o să vie vorba de biserică să

[1] G. Călinescu, *Ist. lit. rom.*, 1941, p. 505—506

împrăştie, căci ştiu de mai nainte că biserica lor nu poate sfîrşi decît cu chiloman. Dacă cumva *L. l.*/ numără ceilalţi. Dacă cumva *R.n., Rom. lib., 1892, Fam., C.L., C.p.r.*

p. 179, r. 3—4 n-o să-ţi tăiem capul... De te împinge păcatul să spui ceva de sfinţii uscaţi şi drepţi *1903*/ n-o să-ţi tăiem capul. Şi de voieşti să deschizi gura, să spui cam ce te-o tăia capul, privind la sfinţii drepţi *L.l.*/ n-o să-ţi tăiem capul. Şi dacă te duce păcatul să cerci a spune cam ce te-ai pricepe despre acei sfinţi uscaţi şi drepţi *R. n., Rom. lib.*/ n-o să-ţi tăiem capul. Şi dacă te împinge păcatul să cerci să spui cam ce te-ai pricepe despre acei sfinţi uscaţi şi drepţi *1892, Fam., C.L., C.p.r.;*

r. 5—7 unii cu suliţe, alţii cu paloşe, unii călări, alţii pe jos şi cu mînele aşa de încrucişate pe piept, că palmele le ies afară din trup — pe loc bătrînii *1903*/ unii cu suliţe şi călări, alţii cu mînele aşa de încrucişate pe pept, încît palmele le ies afară din trup, dar toţi cu rotocoale galbene în jurul capului, pe bătrînii *L. l.*/ unii cu suliţe, alţii cu paloşe, unii călări, alţii pe jos şi cu mîinele aşa de încrucişate pe piept, încît palmele le ies afară din trup, pe bătrînii *R.n., Rom. lib., 1892, Fam., C.L., C.p.r.;*

r. 16—19 şi la sfinţi tot cu şoalda... Aşa m-au judecat *1903*/ şi la sfinţi tot cu şoalda. Poate că ai vrea să le spui că sfinţii lor sunt cei mai frumoşi şi cei mai sfinţi, poate că ai vrea să te aperi, e încercare degeaba, n-o scoţi la căpătîi. Cel care te judecă aşa, din senin, ştie bine că n-ai nici o vină, dar nu te lasă din cleşte; el a tăcut ca să răsufle, ca să înghită de cîteva ori (că-l îneca vorba) şi să-şi înceapă iarăşi din ce în ce mai aprins şi mai restit. Astfel m-au judecat *L. l.*/ şi la sfinţi tot cu şoalda. Astfel m-au judecat *R.n., Rom. lib., 1892, Fam., C.L., C.p.r.;*

r. 26—28 o scurteică de lastic, galbenă, spălăcită, pătată de untdelemn şi picată cu ceară. Ctitorul *1903, 1892, Fam., C.L., C.p.r.*/ o scurteică de lastic, altădată verde, iar acum galbenă-spălăcită. Şi ctitorul *L.l.*/ o scurteică de lastic, altădată măslinie, iar acum galbenă, spălăcită, pătată de untdelemn şi picată cu ceară. Şi ctitorul *R. n., Rom. lib.*;

r. 36—39—p. 180, r. 1—7, capul arhiereului Nicolae... ce mîndreţe, ce curăţel şi frumos bătrîn! Ei, nenişorule, o să trăiţi şi cu d-alde astea n-o să vă mai întîlniţi! În ziua de astăzi?... vardie naţională cu cozi de cocoş muiate în

băcan... și barabance... și triu-liu-liu-triu-triu... la dreapta... la stînga... dreepți! Iar sfintele locașuri... rușine! Ctitorul abia răsufla, roșu ca para focului. Mă hotărîsem să tac. În ușa amvonului: draci cu gheare de trei ori mai lungi ca degetele, oameni cu părul vulvoi, îngeri slabi și lungi și, mai presus *1903*/ capul sfîntului archiereu Nicolae, ce mîndrețe și curățenie de bătrîn! Privește la sfîntul Ștefan cum îl răpun cu pietre păgînii, nu i-ar mai răbda Maica Preacurată. Ei, nene, cu d-alde astea o să trăiți și o să vedeți că n-o să vă mai întîlniți! S-au dus pe copcă cu vremile de astăzi. Azi, gardiști naționali cu coade de cocoși făcute în băcan și barabanci și triu-liu-liu de dimineață pînă seara, la dreapta, la stînga, la umăr, la picior, și sfintele locașuri: cu ziduri albe și cu acoperișuri de tinichea... de tinichea cu cîrîie de rugină pînă la catapeteasmă. Mă hotărîsem să tac. Din vorbă în vorbă, ajunserăm la ușea amvonului. Aici, dracii negri cu coada în sus și cu gheare mai lungi decît mînele, fac roșiu, oameni schilozi cu părul vîlvoi și, mai presus *L. l.*/ capul archiereului Nicolae... Ce mîndrețe și ce curățenie de bătrîn! Ei, nenișorule, o să trăiți și cu d-alde astea n-o să vă mai întîlniți! În zioa de astăzi, gvardiști naționali cu coade de cocoș sîngerate în băcan, și barabance, și triu-liu-liu-triu-triu, la dreapta, la stînga, la umăr, la picior, dreeeepți! iar sfintele locașuri... rușine!... și ziduri albe; tăblite cu tinichea... tinichea cu cîrîie de rugină pînă la catapeteasmă! Ctitorul abia răsufla. Era roșu ca para. Mă hotărîsem să tac. Ajunserăm în ușa amvonului. Aici: draci negri, cu coada în sus și cu gheare de trei ori mai lungi decît degetele, oameni cu părul vulvoi, îngeri slabi și lungi și, mai presus *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.*/ capul archiereului Nicolae... Ce mîndrețe și ce curățenie de bătrîn! Ei, nenișorule, o să trăiți și cu d-alde astea n-o să vă mai întîlniți! În ziua de astăzi?... Vardiști naționali cu coade de cocoș muiate în băcan, și barabance, și triu-liu-liu-triu-triu, la dreapta, la stînga, la umăr, la picior, dreeeepți! iar sfintele locașuri... rușine! Ctitorul abia răsufla. Era roșu ca para. Mă hotărîsem să tac. În ușa amvonului: draci cu coada în sus și cu gheare de trei ori mai lungi decît degetele, oameni cu părul vulvoi, îngeri slabi și lungi, și mai presus *1892, Fam.;*

r. 26—28 că te face puzderie! — Iacă, urmă ctitorul *1903, R.n., Rom. lib., 1892, Fam., C.L., C.p.r.*/ că te face puzderie. Numai Hagiul plecă capul în jos și își strînse tremurînd pulpanele scurteicii în jurul trupului. — Iacă, urmă ctitorul *L.l.;*

r. 37—39 în împărăția cerurilor! Ctitorul rămăsese cu pumnul încleștat asupra zidului *1903, 1892, Fam.*/ în împărăția cerurilor! Ctitorul rămase cu pumnul încleștat și ridicat asupra zidului *L. l.*/ în împărăția cerurilor! Ctitorul sărăcise de ale tinereței la bătrînețe. Ctitorul rămăsese cu pumnul încleștat asupra zidului *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.*

p. 181, r. 5—11 și acasă — nomol de galbeni bătuți și ferecați! Îngroapă mereu cazanele, și n-are decît o nepoată, pripășită pe lîngă dînsul de cînd a plecat la agialîc, ca să-i păzească coștoroaba. Și nu mărită fată mare, nu sleiește un puț, nu dăruiește un crîmpei de salbă iconostasului unde se miruiește, caiafa de el! *1903*/ și acasă stau calde purcoaiele de galbeni ferecați. În mijlocul casii, supat, pretutindeni, îngroapă sipetele și pungile cu aur, și n-are copil, n-are cățel, n-are purcel; ai, acolo, o biată nepoată îmbătrînită în vatra lui, o trențăroasă ca vai de mama ei, și nu s-a îndurat să mărite o fată mare, să ție o văduvă cu copii, să sleiască un puț, or să dăruiască o salbă iconostasului unde să miruiește, nevrednicul de el! *L. l.*/ și acasă stau nomol purcoaiele de galbeni bătuți și ferecați. Îngroapă mereu cazanele și n-are decît o nepoată, o zdrențăroasă, pripășită pe lîngă el de cînd a plecat la hagialîc ca să-i păzească coștoroaba de casă. Și nu mărită fată mare, nu sleiește un puț, nu dăruiește un crîmpei de salbă iconostasului unde se miruiește, caiafa de el! *R.n., Rom. lib., 1892, Fam., C.L., C.p.r.;*

r. 13—14 Hagiu să dea?... — Dar nu l-ați văzut *1903*/ Hagiu să dea? cînd o da el se stinge soarele pe cer și vine ziua d-apoi. El înnumără dumicații de pîine rece pe care îi înghite pocîltita de nepoată-sa. — Dar nu l-ați văzut *L. l.*/ Hagiu să dea? El, care vinde cele sfinte? Cînd o da el să stinge soarele pe cer. Dar nu l-ați văzut *R.n., Rom. lib., 1892, Fam., C.L., C.p.r.*

r. 27—29 Și pleacă. Îi e sete. Intră într-o bragagirie. „Ei... să gust... ce bașibuzuc aveți?" Suge un fund *1903*/ și pleacă. Dacă îi e sete, că soarele lui cuptor arde, nu se încurcă, intră în bragagirie. „Ei, să văd ce bașibuzuc aveți: dor n-o mai fi ca ieri." Suge cu sete un fund *L.l.*/ și pleacă.

Dacă îi este sete intră într-o bragagirie. „Ei, să gust ce bașibuzuc aveți." Suge un fund *R.n.*, *Rom. lib.*, *1892*, *Fam.*, *C.L.*, *C.p.r.*;

r. 36—40—p. 182, r. 1 stropii de mustăți, întorși ca niște colți albi împotriva nasului. — Carîmbii cizmelor?... De cînd era flăcău... — I se scîlcie tocurile?... Le bate singur cîteva fleacuri. — Pe mine *1903*/ stropii de mustață albă vîrîtă sub nas și netezindu-și în jos rămășița nerasă de barbă care le înching bărbiile ca în un cosor argintiu pînă spre urechi; — Apoi, nu știți de cînd are cizmele din picioare? Carîmbi de cînd era flăcău, tălpile, ferecate cu ținte de fier, de cînd era să se însoare, iar tocurile cînd se scîlcie le bate el cîte un fleac, două, și se gătește ca un ginerică. Cînd și le îndreaptă și se întîmplă să le și ungă cu seu de lumînare, calcă înțepat Hagiul. S-a înnoit, și mai multe nu. — Dar pe mine *L. l.*/ stropii de mustață întorși ca niște colți albi contra nasului. — Are carîmbii cizmelor de cînd era flăcău. — Cînd i se scîlcie tocurile le bate el singur cîteva fleacuri. — Cînd își unge cizmele cu seu calcă înțepat. — Pe mine *R.n.*, *Rom. lib.*, *1892*, *Fam.*, *C.L.*, *C.p.r.*

p. 182, r. 15—17 n-ai fi mutat-o din loc. Întinse mîna... Cînd se aplecă de jumătate, pe noi, din spatele lui *1903*/ n-ai fi mutat-o din loc. Hagiul se scoală; face cîțiva pași; se apropie de firfirică; stă pe gînduri; întinde mîna, care-i tremura ca la un damblagiu; dar cînd s-apleacă de jumătate, noi, cari eram în spatele lui *L.l.*/ n-ai fi mutat-o din loc. Întinde mîna, care-i tremura ca la un damblagiu; dar cînd se aplecă de jumătate, pe noi, care eram în spatele lui *R.n.*, *Rom. lib.*, *1892*. *Fam.*, *C.L.*, *C.p.r.*;

r. 20—22 cu lacrămile în ochi, ieși din biserică mormăind: „a mea era! era a mea!" Paracliserul știa de la nepoata Hagiului *1903*/ cu lacrămile în ochi, plecă din biserică. De unde știi tu așa diavolii, chezonistule? Și paracliserul ne spuse că și lui i-a spus nepoata Hagiului *L.l.*/ cu lacrămile în ochi ieși din biserică mormăind: „Desigur era a mea!" Paracliserul știa de la nepoata Hagiului *R.n.*, *Rom. lib.*, *1892*, *Fam.*, *C.L.*, *C.p.r.*;

r. 28—30 pe coșul Hagiului nu s-a pomenit. Ridice viscolul nămeții pînă la streșini. Apele să înghețe tun. Treaba lor. Hagiul nu vrea *1903*/ pe coșul Hagiului nu s-a văzut niciodată. Poate iarna să cază de la Dumnezeu nemiluit de grea; poate crivățul să colinde mahalaua în voie bună, poate viscolul să aștearnă zăpadă de trei palme și să ridice namile, pînă la streașină, nămeții; pot apele să înghețe tun și mai ales pădurile pot să fie stîrpite să nu rămîie copaci în toată țara, căci Hagiul nu vrea *L. l.*/ pe coșul Hagiului nu s-a pomenit. Poate viscolul să ridice nămeții pînă la streșini; pot apele să înghețe tun. Treaba lor. Hagiul nu vrea *R.n.*, *Rom. lib.*, *1892*, *Fam.*, *C.L.*, *C.p.r.*

r. 32—33 vara gîfuie. În toată viața lui, *1903*, *R.n.*, *Rom. lib.*, *1892*, *Fam.*, *C.L.*, *C.p.r.*, vara gîfuie; iarna se cocoloșește într-un colț de pat, vara doarme întins pe nalba verde și moale, la umbra unui salcîm din fundul grădinii. În toată viața lui, *L.l.*

p. 183, r. 3—7 Un porc... carne multă... Se strică... Două guri sîntem. Venea Paștele. — Nene, să înroșim și noi ouă... — Ce prostie *1903*/ Un porc, e carne multă, prea e multă, și să strică toată în pod, că noi suntem numai două guri. La Paști îi aduci aminte de miel și de ouă roșii. Hagiul ridică din umeri, dă din cap, își trece mîna prin cîteva șuvițe de păr alb și, ca și la Paștele trecut, el răspunde, ca și cum toată dreptatea ar fi de partea lui: — Ce prostie! *L.l.*/ Un porc... carne multă. Să strică toată în pod, căci numai două guri suntem. Venea Paștele. — Să înroșim și, noi ouă, îi zicea Leana. — Ce prostie *R.n.*, *Rom. lib.*, *1892*, *Fam.*, *C.L.*, *C.p.r.*;

r. 21—24 mor de frig! — Mori de frig... Crăpi! Așa te-am pomenit... lacomă... nemulțumitoare! Leana tace *1903*/ mor de frig. — Așa te-am pomenit, ai de toate, nu duci grije de nimic, te țiu la adăpost bun cu ce bruma am și eu, și tot nemulțumită, tot jeluindu-te, nu te mai saturi, nu te-am văzut și eu o dată veselă și mulțumind lui Dumnezeu că ne ține pe pămînt. Leana tace *L.l.*/ mor de frig. — Mori de frig... crăpi! Așa te-am pomenit: lacomă, risipitoare și nemulțumită. Leana tace *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ mor de frig. — Mori de frig... crăpi! Așa te-am pomenit: lacomă și nemulțămitoare. Leana tace *1892*, *Fam.*;

r. 27—28 uitînd să-i dea și de pîne. De mic copil *1903*, *R.n.*, *Rom. lib.*, *1892*, *Fam.*, *C.L.*, *C.p.r.*, uitînd să-i dea și de pîine. Astfel și-a petrecut viața întreagă: pîine cu apă în casa lui, ciupeală pe la băcani. Nu a deosebit zilele mari, sărbătorile împărătești de celelalte zile. Cu aceleași haine vecinic, cu două rînduri de primeneli prin ale

căror cîrpeli n-a mai rămas nici un petec din prima pînză; cu aceeași șapcă soioasă, al cărui cozoroc știrb și crăpat i se pleoștește moleșit pe ochi și-i atinge de nas; cu aceeași basma mare, roșie și ciuruită; cu aceeași cîrje de trestie groasă și galbenă; cu aceeași scurteică pe care o blănește iarna și o dezblănește vara; cu același ciubuc lung și înfundat înfipt în aceeași cingătoare, din care n-a rămas decît căptușala de zăbläu. Așa i-a fost portul și tot așa o să se îngroape, de nu l-o uita moartea, de bătrîn ce e. Și cu nimeni n-a vorbit fără să se plîngă „că vremurile sunt grele, că s-a scumpit viața și s-au mărit cheltuielile". Și de mic copil *L.l.*

p. 184, r. 6—10 galbeni întinși pe o masă?... Voi rîdeți... rîdeți cu hohote... Niște risipitori... În viața voastră n-o să gustați adevărata bucurie... Într-o zi *1903*/ galbeni întinși p-o masă rotundă. Noaptea, dacă aprinzi zece opaițe și te uiți la ei: sclipesc ca niște ochi vii și sunt rotunzi și drăguți, iar opaițele sunt galbene și murdare, limbile lor înecate în fum. Nu sunt bune decît ca să-i vezi pe ei noaptea, cînd nu s-aude nimic, cînd nu să mișcă nimica, cînd nu sunt stele pe cer și plouă, și e vijelie, și e întuneric beznă, și picăturile-ți bat în geamuri. Oh! cît de fericit te simți cînd, după ce vîntul te-a speriat umflîndu-se în geamuri, te trezești că i-ai îmbrățișat cu amîndouă brațele și te-ai culcat cu fața pe ei. Îi simți în obraz multă vreme, rotunzi și calzi. Voi sunteți niște bețivi, niște haihui, niște ticăloși ce n-ați simțit nimic! Într-o zi *L.l.*/ galbeni întinși pe o masă rotundă? Oh! cît de fericit te simți cînd, dupe ce vîntul te-a speriat, umflîndu-se în geamuri, te trezești că i-ai îmbrățișat cu amîndouă mînele și te-ai culcat cu fața pe ei. Îi simți în obraji, multă vreme, rotunzi și calzi. Voi rîdeți, rîdeți cu hohote, dar sunteți niște haihui, niște bețivi, niște risipitori, în viața voastră n-o să gustați adevărata bucurie... bucuria banului! Într-o zi *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ galbeni întinși pe o masă? Voi rîdeți, rîdeți cu hohote, dar sunteți niște risipitori, și în viața voastră n-o să gustați adevărata bucurie... bucuria banului! Într-o zi *1892, Fam.;*

r. 19—21 P-așa vremuri nu poți să ai... În sfîrșit, Tudose muncea *1903, 1892, Fam.*/ P-așa vremuri nu poți să ai; abia să-ți încăputezi zilele. Ah! de ce n-am mulți, mulți, mulți, ca să v-astup și vouă gura, bețivilor, cheltuitorilor, ticăloșilor! — Aș, nici cînd ți-oi căptuși casa și toată curtea cu un lat de palmă de aur, nici atunci un orb nu va zice bodaproste la ușa ta. Hagiul a tăcut și multe zile n-a mai vorbit cu tovarășii, tresărind ca în friguri or de cîte ori vreunul din ei să șterpelea pe lîngă dînsul. În sfîrșit, Hagiul muncea *L.l.*/ P-așa vremuri nu poți să ai. În sfîrșit, Hagi-Tudose muncea *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.;*

r. 37—38 cer demîncare, vesminte, învățătură... și n-am de unde... Ce bruma am sînt în negoț *1903, 1892, Fam.*/ cer demîncare, cer de îmbrăcăminte, cer de plimbare, cer de învățătură... și n-am de unde, n-am cu ce să mă îngrop dacă aș muri; d-ta știi că tot ce am este aruncat în negoț *L.l.*/ cer de mîncare, cer de vesminte, cer de plimbare, cer de învățătură... și n-am de unde. Ce bruma am sunt în negoț *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.;*

r. 41—p. 185, r. 1—3 într-un ceas rău. Ceas rău? Își strînse fermeneaua la piept, apoi mormăi pe gînduri: — Nu se poate *1903*/ într-un ceas rău. Hagiul și-a strîns fermeneaua la pept, căci p-atunci avea fermenea, și s-a scuturat ca de frig, apoi a mormăit încet și pe gînduri, oftînd la fiecare cuvînt: — Nu se poate *L. l.*/ într-un ceas rău. Într-adevăr, i-e frică de ceasul rău. Și și-a strîns fermeneaua la piept (p-atunci purta fermenea), apoi a mormăit încet și pe gînduri: — Nu se poate *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ într-un ceas rău. Grozav îi e frică de ceasul rău. Și-a strîns fermeneaoa la piept, apoi a mormăit încet și pe gînduri: — Nu se poate *1892, Fam.*

p. 185, r. 14—17 pînă peste acoperișul ei. Prăvălia?... Era copilașul rumen și frumos. El? Părintele fericit că are pe cine mîngîia. Prăvălia? Femeia fermecătoare. El? El, nebunul care-i da în genuchi *1903*/ pînă pe acoperișul ei. Prăvălia era pentru el copilul mic, gras, rumen, frumos și drăguț, iar el, adevăratul părinte fericit că are pe cine mîngîia. Prăvălia pentru el era femeia fermecătoare și pătimașe, cu sînul cald, cu ochii somnoroși și nesățioși, cu brațele moi și întinse, iar el, adevăratul nebun fericit care cade în genuchi *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ pînă pe acoperișul ei. Prăvălia era pentru el copilul mic, gras, rumen și frumos, iar el adevăratul părinte fericit că are pe cine mîngîia. Prăvălia era pentru el femeia fermecătoare, iar el adevăratul nebun care îi da în genuchi *1892, Fam.;*

r. 35—37 De zece ori se întoarse din drum ca să mai privească o dată, încă o dată, prăvălia. La urmă o privi lung, îi surîse, i se umplu ochii de lacrîmi şi plecă, mormăind *1903*/ de zece ori s-a întors din drum ca să-şi mai privească încă o dată, încă o dată, încă o dată prăvălia sa, dragostea sa, fericirea sa, nemărginita sa fericire. La cea din urmă oară a privit-o lung, a surîs, i s-au umplut ochii de lacrămi şi-a plecat mormăind *R.n.*, *Rom. lib.*, *1892*, *C.L.*, *C.p.r.*/ de zece ori s-a întors din drum ca să-şi mai privească încă o dată, încă o dată, încă o dată prăvălia sa, nemărginita sa fericire. La cea din urmă oară a privit-o lung, a surîs, i s-au umplut ochii de lacrămi ş-a plecat mormăind *Fam.*

p. 186, r. 8—10 mestecînd şi tuşind, se duce acasă. Vorbeşte. Se vede în luptă cu ceilalţi *1903*/ mestecînd, tuşind, gîfuind, se duce acasă, vorbindu-şi zgomotos în minte, răspunzîndu-şi singur, închipuindu-se pe el, văzîndu-se chiar în luptă cu ceilalţi *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ mestecînd şi tuşind, se duce acasă, vorbind şi răspunzîndu-şi singur, închipuindu-se pe el în luptă cu ceilalţi *1892*, *Fam.*;

r. 12—14 se împacă cu toţi, îi atrage, îi momeşte, îi înşală. Obosit *1903*/ se împacă cu toţi şi caută să-i atragă, să-i momească, să-i minţă, să-i înşele şi să facă din el un burduf fermecat care să soarbă banii pitiţi în buzunarele tuturora. În sfîrşit, obosit *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ se împacă cu toţi şi caută să-i atragă, să-i momească, să-i înşele şi să facă din el un burduf fermecat care să soarbă banii din buzunarele tuturora. Obosit *1892*, *Fam.*;

r. 14—17 ajunge acasă. La răspîntia din care se desface drumul înspre Calea Vergului se pitulește căsuţa Hagiului, în mijlocul unei grădini stufoase *1903*/ ajunge acasă. La răspîntia din care se desface calea care coboară şi s-afundă spre ştreaja Vergului, calea care suie şi coteşte spre Vitanu şi şoseaua care duce drept la Crucea de peatră, lîngă această răspîntie se pitulește căsuţa Hagiului, înecată în mijlocul unei grădini mari şi stufoase *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ ajunge acasă. La răspîntia din care se dăsface calea ce coboară şi s-afundă spre ştreaja Vergului, se pitulește căsuţa Hagiului, înecată în mijlocul unei grădini stufoase *1892*, *Fam.*;

r. 23 icoanele, cu sfinţi şterşi; patul de scînduri *1903*, *1892*, *Fam.*/ icoanele puse la răsărit, cu sfinţii şterşi; candela închisă şi de la ea în jos cîrîie de untdelemn îmbîcsite de praf; patul de scînduri *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*;

r. 26—27 Pe jos, pardoseală de cărămizi reci. Odaie tristă, întunecoasă, un mormînt *1903*/ Pe jos odaia este pardosită cu cărămizi reci şi noroite. Odaie tristă, întunecoasă; chilia suferinţei şi a sărăciei, un mormînt *R.n.*, *Rom. lib.*, *1892*, *Fam.*, *C.L.*, *C.p.r.*,

r. 28—30 ţ-ar fi frică să priveşti, de frică să nu vezi morţii odihnindu-se cu feţele în sus. Hagiul tresări *1903* /ţi-ar fi frică să priveşti de teamă d-a nu vedea morţii odihnindu-se pe spate, cu ochii îngheţaţi şi supţi de creieri şi cu nasurile ascuţite, ţepene, albe şi uscate. Hagiul tresări. *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*,/ ţi-ar fi frică să priveşti de teamă d-a nu vedea morţii odihnindu-se pe spate, cu ochii supţi de creieri şi cu nasurile ascuţite, ţepene, albe şi uscate. Hagiul tresări *1892*, *Fam.*;

r. 35—36 Abia se lungi în pat, şi gîndurile începură, întîi blînde *1903* /Abia s-a lungit în pat, bîjbîind pe întuneric, abia ş-a dat o jumătate de pătură peste oasele lui trudite, abia şi-a plecat capul pe pernă, şi iarăşi gîndurile, cu nesfîrşita lor luptă, încep să i se deştepte în minte, la început blînde *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ Abia s-a lungit în pat, şi gîndurile încep să i se deştepte în minte, la început blînde *1892*, *Fam.*;

r.36—37 prietenoase, ş-apoi îndoielnice, posomorîte. Bine că a rămas singur *1903* / prietenoase, mîngîietoare, ş-apoi îndoielnice, triste, posomorîte, ameninţătoare. Sudoarea veseliei îi îngheaţă încetul cu încetul pe şira spinărei. Ce fericit este că a rămas singur *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ prietenoase, ş-apoi îndoielnice, posomorîte, ameninţătoare. Ce fericit este că a rămas singur *1892*, *Fam.*

p. 187, r. 20—22 de la tălpi în sus pînă peste creştetul capului... Oh! ce fericit *1903*, *1892*, *Fam.*/ de la tălpi în sus, dacă aurul i-ar strînge gleznele, dacă i-ar strivi fluierile picioarelor, şi sunînd şi crescînd, dacă i-ar încinge pulpele şi i le-ar îngheţa, dacă i-ar strivi şi i-ar înjunghia bărbăţia, şi sunînd şi crescînd, dacă i-ar copleşi şi slei pîntecele, dacă i-ar sparge coşul peptului, dacă i-ar sugruma beregata, dacă pe limba lui moartă s-ar ridica nămeţi de aur, dacă i-ar plesni luminele ochilor şi în văgăunele lor s-ar îndesa fişicuri grele de aur, şi dacă mai sus de ţeasta capului lui,

sunînd şi crescînd, s-ar ridica aurul, ca un jeratic rece şi greu, pînă a tavan... Oh! ce fericit *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*;

r. 24—25 el şi-ar înfige amîndouă mînele în tăişul ei! Picături de ploaie *1903* /el ar înfige amîndouă mînele în tăişul ei; ar muri, dar moartea ar trebui, pentru ca să-şi smulgă coasa să-i smulgă din umeri amîndouă mînele! Dar cîteva picături de ploaie *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ el ar înfige amîndouă mînile în tăişul ei! Cîteva picături de ploaie *1892, Fam.*

p.188, r. 30—32 în mînă, ca o stafie uscată. La bătrîneţe *1903*/ în mînă. Nimeni nu i-a ştiut de viaţă. Printre oameni apare ca o stafie uscată, galbenă, cu şuviţele de păr gălbui peste gulerul scurteicei, cu un ciubuc în brîu, netezindu-şi barba care îi încinge falca de jos ca un cosor adus pînă la urechi. La bătrîneţe *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ în mînă. Nimeni nu i-a ştiut de viaţă. Printre oameni apare ca o stafie uscată cu ciubucul în brîu, netezindu-şi barba ca un cosor adus pînă la urechi. La bătrîneţe *1892, Fam.*

p.189, r. 8—10 D-zeu mai cîştigat? Trupul lui n-a vroit femeie; buzele lui n-au avut copil de sărutat *1903* /Dumnezeu ar fi mai vesel? Pentru ce comorile să ruginească şi să le înghiţă pămîntul? Cum, o vecinicie întreagă bogaţii să rămîie văduvi de aurul lor? Dar el? Trupul lui n-a cerut femeie, buzele lui n-au cerut copil de sărutat *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ Dumnezeu ar fi mai cîştigat? Trupul lui n-a cerut femeie, buzele lui n-au cerut copil de sărutat *1892, Fam.*;

r. 14—15 să mă iau bine cu Dum... Să văd locurile *1903* / să mă iau bine cu Dum... (o nălucire de ruşine i-a sorbit cuvîntul) da, da, voi vedea locurile *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ să mă iau bine cu Dum... voi vedea locurile *1892, Fam.*;

r. 39—40 lumea să ducea la peire. Pustiile de bătrîneţi sînt grele. Tusea *1903*/ lumea să ducea la peire. Dar bătrîneţele sunt grele; anii îl cocoşează; ochii lui, cu ploape roşii, îi lăcrămează; cîte un junghi îl taie pe la mijloc; tusea *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ lumea să ducea la peire. Dar bătrîneţele sunt grele; cîte un junghi îl taie pe la mijloc; tusea *1892, Fam.*

p.190, r. 35—36 rece ca gheaţa şi nu găseşte în vatră nici cărbuni, nici cenuşe. Hagiul tremură *1903*/ rece ca gheaţa pe gura sobei şi nu găseşte în vatra rece nici scînteie de aprins, nici pic de cenuşe de risipit. Hagiul tremură *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ rece ca gheaţa pe gura sobei şi nu găseşte în vatra moartă nici scînteie de aprins, nici pic de cenuşe de risipit. Hagiul tremură *1892, Fam.*;

r. 38—p. 191, r. 1 din tălpi pînă la genuchi. Zăpada se ridică *1903*/ din tălpi pînă la genuchi. I-au amorţit de frig şi de nemişcare. Cînd ş-atinge mînile de nas i se pare că a dat d-un ciubuc de gheaţă. Zăpada se ridică *R.n.*, *Rom. lib.*, *1892, Fam.*, *C.L.*, *C.p.r.*

p.191, r.1 Zăpada se ridică pînă la geamuri. În toată mahalaua *1903*/ Zăpada s-aşterne velinţe-velinţe şi se ridică pînă la geamuri; noaptea te frige cu gerul ei ascuţit; în toată mahalaua *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ Zăpada s-aşterne şi se ridică pînă la geamuri. În toată mahalaua *1892, Fam.*;

r.6—7 Se învîrteşte. Toată noaptea visează că se prigoreşte la un foc *1903, 1892, Fam.*/ Se învîrteşte; şi prin pătură glasul i s-aude sugrumat şi vesel: „ah,ah,uf,ah,ah". Toată noaptea visează că se prigoreşte la vălvătăile unui foc, *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*;

r.8—9 nepoată-sa îl găsi pe jumătate îngheţat. Abia putu să zică: Leano *1903*/ nepoată-sa l-a găsit pe jumătate îngheţat. Nu i se vedeau din scurteică şi din pătură decît nasul vînăt şi ochii roşii. Fără să poată zice altceva decît: Leano *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ nepoată-sa l-a găsit pe jumătate îngheţat. Fără să poată zice altceva decît: Leano *1892, Fam.*;

r. 35—37 o ciorbă de găină... cu niţică lămîie... lămîia e scumpă... cîteva boabe de sare de lămîie...Şi, vezi, găina *1903*/ o ciorbă de găină grasă, cu niţică lămîie. Şi strînse mîna lui slabă, răsucind-o, ca şi cum ar fi stors o lămîie. Dar lămîia e scumpă, Leano, cîteva boabe de sare de lămîie mai bine. Şi vezi, găina *R.n.*, *Rom. lib.*, *1892, Fam.*, *C.L.*, *C.p.r.*;

r. 38—39 mică şi grea. Pe seară *1903, 1892, Fam.*/ mică şi grea. O pietroaică ca un pumn, cu fulgi mărunţi şi carne deasă. E mai ieftină. Pe seară *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*

p.192, r. 3—5 două degete de vin, cu dop de hîrtie. Hagiul privi cu lăcomie, se şterse pe frunte şi zise cu o nespusă părere de rău *1903*/ două degete de vin pe fund şi astupat în gît cu un dop de hîrtie. Hagiul priveşte mîncarea cu lăcomie, apoi, ştergîndu-se pe frunte, îşi zice cu o nespusă părere de rău *R.n.*, *Rom.lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ două degete de vin în fund

astupat cu un dop de hîrtie. Hagiul privi mîncarea cu lăcomie, se șterse pe frunte și zise cu o nespusă părere de rău *1892, Fam.*;

r. 21—22 Trupul lui, o flacără. Ce friguri! Sub el se deschisese ca o mare *1903*/ Trupul lui era o flacără. Nu mai vedea, nu mai auzea, frigurile îi sorbiră creierul într-un întuneric cald. Sub el parcă se deschisese o mare *R.n.*, *Rom.lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ Trupul lui era o flacără. Ce friguri! Sub el parcă se dăschisese o mare, *1892, Fam.*;

r. 24—25 sîngele viu al aurului! Nefericit părinte gustase *1903*/ sîngele viu al aurului. Acest nefericit părinte al banului, ca într-un vis spăimîntător, gustase *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ sîngele viu al aurului! Acest nefericit părinte gustase *1892, Fam.*;

r.25—28 îi mirosise a aur! Cînd Leana intră în odaie, el se ridică în coate și-i strigă: — Stinge focul *1903*/ îi mirosise a aur. Și, chinuit de friguri, chinuit d-acest vis, d-această nelegiuire adevărată pentru el, cînd, mai tîrziu, Leana a intrat în odaie, s-a ridicat pe coate și i-a strigat c-un glas răgușit și din fundul peptului, c-un glas care părea a ieși dintr-o peșteră: — Să stingi focul *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ îi mirosise a aur! Cînd, mai tîrziu, Leana a intrat în odaie, el s-a ridicat pe coate și i-a strigat: — Să stingi focul *1892, Fam.*

p.193, r. 4—5 căscă gura și căzu pe spate *1903*/ căscă gura ca și cum ar fi voit să soarbă toată casa; ridică mînele la tavan; se agăță o clipă de grinzi; unghiile zgîriară grinzile ca și cum ar fi tras cu mai multe furculițe pe geam și căzu pe spate așa de repede, încît mînele și picioarele, cînd ajunseră la scîndurile patului, săriră în sus și se izbiră d-a doua oară. Hagiul încremeni pe spate *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ căscă gura ca și cum ar fi voit să soarbă toată casa; și căzu pe spate *1892, Fam.*

p.194, r.12—13 — Săracu Hagiu! — Dacă ar vedea el *1903*, *1892*, *Fam.*/ — Săracu Hagiul! — Bine de Ilenuța. (Acum toți îi ziceau Ilenuța.) — Dacă ar vedea el, *R.n.*, *Rom. lib.*, *C.L.*, *C.p.r.*

p. 195 APĂ ȘI FOC

A apărut pentru prima oară în ziarul *Românul*, București, anul XXXI, 1887, 26—27 iunie, p.545-546, cu cerneală roșie;

dedicată „*Doamnei C.A.Rosetti*"; semnată *De la Vrancea*, precedată de o scrisoare adresată Mariei C.A. Rosetti.

A fost reprodusă în *Familia*, Oradea, anul XXIV, 1888, nr.1, 3 ianuarie, p.3—5, cu același titlu, aceeași dedicație și semnătură, dar fără scrisoarea către Maria C.A.Rosetti. În *Familia* se specifică sub titlu: *novelă*.

S-a tipărit ulterior în volumul *Între vis și vieață*, București, Ed. Graeve, 1893, p.159—176.

Reproducem textul din ediția 1893.

În 1887, la Botoșani a fost un mare incendiu, de pe urma căruia au rămas șase mii de sinistrați. Maria C.A. Rosetti a invitat printre alții și pe Delavrancea la o campanie de ajutorare a incendiaților, la care acesta răspunde prin scrierea *Apă și foc*, însoțită de scrisoarea următoare:

„Doamnă Rosetti,

Mi-ați poruncit să dau ceva pentru nenorociții din Botoșani. Noi, săracii, cum scria un publicist francez, n-avem decît «lacrimi de cerneală». O reîntoarcere în lumea d-altădată, o amintire tristă de cîteva clipe, o noapte de veghe: acesta e darul cu care mă înfățișez înainte-vă.

Al d-voastră servitor,
D.L.V."

Menționăm că în volumul *Între vis și vieață* scrisoarea este semnată *D...*

Din textul scrisorii geneza acestei scrieri reiese clar: o întîmplare tragică, petrecută în mahalaua copilăriei, a cărei amintire s-a deșteptat în sufletul scriitorului în împrejurările amintite mai sus.

VARIANTE

p.195,r.8 —9 căruțele goale și cu maldăr proaspăt în codirle. Bicele pocnesc *1893*/ căruțele goale și în codîrle cu maldăr și cu fîn. Bicele pocnesc *Rom.*, *Fam.*

p.196,r. 15—16 Copilul plînge: — Mamă, stai mai încet *1893*/ copilul să ține bine de rochie, fuge după ea și să plînge fără să-l auză nimenea: — Mamă, stai mai încet *Rom.*, *Fam.*

p.197,r.9—10 tălpile și călcîile. — Tată Motoc, d-al meu nu știi *1893*/ tălpile și călcîiele, că vrea îndărăt, acasă, să

se întinză în mijlocul curții pe moalele nalbii și al troscotului. — Tată Motoc, d-al meu nu știi *Rom.*, *Fam.*

p.198,r. 3—5 se stingea dincolo de biserică; soarele alunecase la vale sub verdele posomorît al grădinilor *1893/* se stingea dincolo de biserică; liniștea stăpînea mahalaua; și soarele alunecase la vale sub desișul verde-posomorît al grădinilor *Rom.*, *Fam.*;

r. 32—35 ostenit de drum și de căldură. Cînd intrară pe streajă, soarele apusese; luceafărul clipea ca un ochi *1893/* ostenit de drum și de căldură. Intrară pe streajă. Soarele apusese. Luna s-arăta la răsărit, albă și rotundă, ca un rotocol de hîrtie, și luceafărul începu a clipi ca un ochi *Rom.*, *Fam.*

p.199,r. 35—36 Candela arde. Muma și copilul *1893/* Candela îi poleiește în gălbeniu. Și muma și copilul *Rom.*, *Fam.*

p.200,r. 2—3 înghit seninul cerului. Norii se rostogolesc *1893/* înghit seninul cerului și sorb lumina lunii, care strălucește în creștetul cerului. Norii se rostogolesc *Rom.*, *Fam.*;

r. 18—19 în vergelele groase ale ferestrii, le zgudui, le depărtă una de alta *1893/* în vergelele groase ale ferestrii, le zgudui și, apăsînd să-i plesnească mușchii mînelor, le depărtă puțin una de alta *Rom.*, *Fam.*;

r.19—20 care țipa spăimîntat; copilul se sculă *1893/* care țipa ca în gură de șarpe; copilul să sculă *Rom.*, *Fam.*;

r.21—22 strigînd: „Arde. oameni buni, arde, măiculița mea!" *1893/* strigînd, înecat în suspine: „Arde, arde, arde, măiculița mea!" *Rom.*, *Fam.*

p.201,r. 3—4 căzu și acoperi pe Maria... Cerul posomorît *1893/* căzu și acoperi cadavrul cu grinzi și cu vălvătăi. Cerul posomorît *Rom.*, *Fam.*;

r.5—6 Cînii speriați urlă. Grînarii privesc *1893/* Cînii speriați urlă și păsările vecinilor zboară din pom în pom; de spaimă, cad de pe crăci, răbufnind de pămînt. Grînarii privesc *Rom.*, *Fam.*;

r.19—20 A doua zi casa era un morman de cenușe. E duminecă *1893/* A doua zi tot locul casei era un morman de cenușe și de tăciuni negri. Și e duminecă *Rom.*, *Fam.*;

r.28—29 uitîndu-se la grămada de cenușe și de tăciuni, deodată, le ticîi inima *1893/* uitîndu-se la grămada de tăciuni negri, dodată le ticîi inima *Rom.*, *Fam.*

p. 202 LENE

A apărut în *Foița* ziarului *Românul*, București, anul XXX, 1887, 24—25 iulie, p. 637, semnată *De la Vrancea*.

A fost reprodusă o singură dată în *Familia*, Oradea, anul XXIII, 1887, nr.41, 11 octombrie, p.488—495.

N-a fost tipărită în volum.

Reproducem textul din ziarul *Românul*.

p. 207 LINIȘTE

A apărut pentru prima oară în placheta *Liniște (novelă)*, București, Librar-editor Haimann, 1887, 83 pagini, semnată *de la Vrancea*[1]. Placheta cuprinde numai nuvela *Liniște*, dedicată „Mariei Ștef. de la Vrancea."

S-a retipărit în volumul *Trubadurul*, București, Ed. Ig. Haimann, 1887, p.181—208. S-a reprodus un fragment intitulat *Liniște*, în *Antologie I — Bucăți alese din scriitorii veacului XVIII și XIX*, Iași, Ed. librăriei școalelor Frații Șaraga, 1895, p. 186—188, antologie întocmită de A. Steuerman. S-a tipărit apoi în volumul *Liniște. Trubadurul. Stăpînea odată*, București, Ed. Socec, 1911, p. 1—104.

Reproducem textul ediției din 1911.

În catalogul general al Ed. Ig. Haimann mai este menționat volumul *Liniștea*, Buc., 1887, de De la Vrancea, avînd 271 pagini. Articularea substantivului care servește de titlu, precum și deosebirea numărului de pagini ne îndreptățesc să credem că în anul 1887 Editura Ig. Haimann a tipărit un volum de 83 pagini cu titlul *Liniște (novelă)* de De la Vrancea și alt volum intitulat *Liniștea*, de același autor, de 271 pagini, care mai cuprindea și alte scrieri ale lui Delavrancea, probabil *Trubadurul*, *Memoriile Trubadurului* etc.

Pe coperta volumului *Hagi-Tudose*, Buc., Ed. Socec, 1903, se menționează că volumul *Liniștea* se află sub presă. Poate fi o greșeală, dar se poate, totuși, ca Ed. Socec, în 1903, cînd publica volumele *Hagi-Tudose* și *Între vis și vieață*, să fi publi-

[1] Placheta a fost anunțată în rubrica *Bibliografii* în *Lupta literară*, I, (1887), nr. 1 (19 aprilie), p. 12. Singurul exemplar existent l-am descoperit în Biblioteca de stat a orașului Sibiu.

cat şi volumul de nuvele înrudite prin tematică şi prin metoda de creaţie dominantă sub titlul *Linıştea*. Pînă acum, însă, nici ediţia din 1887, de 271 de pagini, nici cea din 1903 a volumului *Linıştea* n-au fost identificate.

În corespondenţa lui Delavrancea cu Elena Miller-Verghi din epoca pariziană există o pagină dintr-o scrisoare inedită cu data de 14 noiembrie 1883, pe cînd scriitorul locuia în Rue de la Sorbonne 10, de la care credem că trebuie să pornim cînd vrem să descoperim concepţia care a stat la baza nuvelei *Linişte*. În scrisoarea menţionată întîlnim stări sufleteşti înrudite de aproape cu ale personajului principal din nuvelă:

„Ca un capriţiu al firii, ca o monstruozitate, de voieşti, dezgustul şi mîhnirea luaseră în mine proporţiile unei maladii cronice — ca nişte friguri latente purtam cu mine, peste tot locul, acea nepăsare aparentă ce naşte dintr-o jertfă mare ş-o nefericire şi mai mare. Am călătorit, am scris, am rîs, m-am amestecat în petreceri, m-am siluit să vindec un dezgust încăpăţînat şi exagerat, mi-a fost cu neputinţă. În nici un colţ al lumii ce cunoşteam n-am găsit pe nimeni cari să sugrume acel *spleen* bizar fie cu o mîngîiere, ce n-o cerşeam, fie c-o speranţă, fie c-un leac de viaţă, cu acea «apă vie» ce cunoşteam din basme. Şi să fi zis barim că mai doresc ceva şi nu pot obţine, aş fi înţeles acea întristare adîncă ce nu mă părăsea. Nu vroiam şi nu doream nimic... îmi simţeam inima strînsă şi înfăşată greu în scutece de plumb. Dacă nu m-ar fi legat de viată dispreţul ce purtam oamenilor comuni şi, prin urmare, frica d-a nu putea fi apreţiat cu succes de ei şi în favorul lor... o, desigur, m-aş fi lăsat în voia lîngezirii, ca să mă duc încetul şi pe nesimţite acolo unde să duc toţi oamenii ce nu mai simt şi nu mai înţeleg valoarea vieţii..."

Într-un alt pasaj din aceeaşi scrisoare Delavrancea îşi exprimă teama de acea „linişte" ucigătoare în care se va cufunda şi doctorul din nuvela sa de mai tîrziu:

„Aşa să-ţi explici scrisorile mele exagerate; fiecare din ele era o luptă între mine convalescent şi spaima d-a nu mă coprinde vechea indiferenţă, mai rea decît gheaţa şi mai jalnică ca oftica..."

Şi Delavrancea îşi încheie scrisoarea acuzînd societatea de scepticismul care-i măcina sufletul la vîrsta de douăzeci şi cinci de ani:

„Şi de voi cădea din nou în lîngezirea mea sceptică, voi fini cu convingere nestrămutată şi c-o demnitate antică în nemernicia modernă că sunt aşa din cauza oamenilor şi din cauza naturii, care mi-a dat secretul inimii şi mi-a refuzat idealul ei."

De asemenea, într-o scrisoare inedită către Emil Balaban, la 1 august 1882, Delavrancea scrie de la Paris:

„De toate mă îndoiesc, numai de dezgustul meu nu, ce încetul cu încetul, întocmai ca un şarpe ce se-ncovoaie şi-şi face loc prin scorbore de stînci, s-a strecurat şi m-a cuprins pe nesimţite.

Mă plîng ţie, dar mă plîng blajin; nu simţ mintea turburată; nu sunt mîhnit de ceva actual..."

Alături de aceste mărturii privind stările sufleteşti ale tînărului aflat la studii în străinătate, situaţie pe care şi-o dorise cu atîta ardoare, în care îşi pusese atîtea speranţe, printre manuscrisele lui Delavrancea, care frecventase cu interes cursurile de la Facultatea de medicină în timpul studenţiei la Bucureşti, se găsesc rezumate note şi transcrieri ale unor texte privitoare la ftizie din diferite tratate medicale, cu menţiuni ca:

„Pentru typul doctorului dinlăuntru (doctorul internist, n.n.) — vezi pp.15—16 din notiţe".

Paginile vizate conţin citate latineşti despre tuberculoză: *De phtisi*; citate din Hippocrat, Galien, Laenec, dr. Bayle.

Este mai ales interesantă notiţa despre moralul tuberculosului, după dr. Bayle, şi paragraful despre tuberculoză în prima copilărie, unde se face un portret asemănător cu al fiicei doctorului din *Linişte*:

„Organisation très délicate, extrémités grêles; peau étiolée, d'une finesse et d'une blancheur remarquable; cheveux blonds, cils très longs et recourbés; yeux bleus ou gris-bleus vifs et tendres;...système nerveux, dont la prédominence est, le plus souvent, très marquée: de l'intelligence précoce, grâce et gentillesse de l'esprit; de là aussi impressionabilité exagérée, qui exalte passagèrement les diverses fonctions de la vie, accélèrent les mouvements de compositions et de décompositions, provoque des besoins, des désirs..."[1].

[1] **Constituţie foarte delicată, extremităţi subţiri, piele decolorată, de o remarcabilă fineţe şi albeaţă; păr blond, gene foarte lungi şi întoarse; ochi albaştri sau cenuşii-albaştri, vioi şi blînzi... sistem nervos a cărui precumpănire este foarte adesea subliniată: inteligenţă precoce, graţie şi drăgălăşenie; de asemenea, sensibilitate exagerată, care exaltă trecător diferitele funcţiuni vitale, accelerează asimilarea şi dezasimilarea, provoacă necesităţi, dorinţe... (fr.).**

Dr. Marcovici pare să fi fost Alexandru Marcovici, profesor de clinică medicală și dermatologie la Facultatea de medicină din București, decedat la 8 ianuarie 1886, pe care Delavrancea l-a cunoscut în timpul studiilor universitare în țară. Data morții doctorului Marcovici coincide cu epoca probabilă de elaborare a nuvelei *Liniște*.

Nuvela a fost citită, înainte de publicare, în casa lui Grigore Păucescu, după cum își amintește N. Petrașcu.[1]

Printre criticii literari care — de la apariție — au semnalat just calități sau limite ale nuvelei *Liniște* menționăm pe Sphinx, care în *România liberă* din 18 iunie 1887 o caracterizează ca „poemă a suferinței omului superior, neînțeles de societatea nepăsătoare" și care îi urează autorului să scrie curînd un roman.

De la aceeași idee a suferinței omului superior neînțeles pornește și N. Iorga în 1890.

Dintre analizele literare ulterioare se remarcă aceea făcută de Ovid Densusianu în discursul său de recepție la Academie, în 1919. O. Densusianu vede în doctorul din *Liniște* un frate sufletesc al Trubadurului, un învrăjbit cu lumea, un halucinat care se pierde în filozofia renunțării, asemănîndu-l cu eroii din *Povestirile crude* ale lui Villiers de l'Isle-Adam. Ovid Densusianu remarcă împletirea romantismului cu realismul — caracteristică epocii de tranziție în care Delavrancea creează cele două nuvele ale sale. Dacă uneori romantismul său temperamental îl îndepărtează de realitate, alteori realitatea i se impune, transformîndu-l într-un observator pasionat și pătrunzător.

Tudor Vianu exemplifică prin *Liniște* înclinarea lui Delavrancea spre reflexivitate, iar G. Călinescu afirmă că abstragerea dă un nou fel de romantism în literatura noastră, caracterizat prin apatia personajelor învinse de viață. Cu privire la cele două ftizice din nuvelă, George Călinescu subliniază imaginile delicate, în „stilul lui Filippino Lippi, de translucidități și răceli", prin care Delavrancea reușește să zugrăvească exanguinitatea bolnavelor.

VARIANTE

p.207, r. 8—11 în mijlocul unei naturi așa de mîndre, că s-ar fi mișcat sufletul celui din urmă ticălos. Pieptul uriaș

[1] N. Petrașcu, *Delavrancea — Amintiri*, *Cele trei Crișuri* (Oradea), XIV (1933), nr. 9—10 (sept. — oct.), p. 105.

al Ceahlăului și Dîmbovicioara, despicînd în două creierii munților *1911*/ în mijlocul unei naturi atît de mîndră și de minunată, încît ar fi mișcat sufletul celui din urmă ticălos cu chip omenesc. Namila munților de la Sinaia, peptul uriaș al Ceahlăului și matca fermecătoare a Dîmbovicioarii, care despică în două creierii munților *L.*[1], *1887*.

p.210, r. 10—11 zîmbi o clipă ușurel și nepăsător. Se uită țintă *1911*/ zîmbi o clipă așa de ușurel și de nepăsător, încît tihna și seninul de pe chipu-i rămaseră aceleași ca și mai nainte. O cută ce abia o zărești, p-o apă adîncă, întinsă și lucie ca o oglindă. Se uită țintă *L.*, *1887*.

p. 211, r. 13—14 în albia largă și pietroasă a Rîu-Tîrgului. În dreptul unei case *1911*/ în albia largă și pietroasă a Rîu-Tîrgului și mai departe, pînă spre creasta albăstrie din Piatra Craiului. În dreptul unei case *L.*, *1887;*

r. 40—p. 212,r. 1 te îngropi în ele pînă în gît; și, unde mai pui *1911*/ te îngropi în ele pînă în gît; ba flori, ba Rîul-Tîrgului spală fundul ogrăzii, și unde mai pui *L.*,*1887*.

p. 213, r. 10—12 mă răsturnai cu fața în jos. La ziua albă, somnul, bunul somn, mă fură cu odihna lui mîngăietoare. M-am deșteptat *1911*/ mă răsturnai cu fața în jos. Cînd ziua albă mi-a luminat odaia și mi-a limpezit-o de acele fantasme înfiorătoare, somnul, bunul somn, m-a furat cu odihna lui aromitoare și dulce. M-am dășteptat *L.*, *1887*.

p. 217, r. 27—29 În fața mea sta nemișcat acel om necunoscut. Privirea lui mi se părea că mă judecă *1911*/ În fața mea, pe același pat, sta nemișcat acel om necunoscut, sta galben, blînd și liniștit, și privirea lui cea bună și mîngîietoare mi să părea că mă judecă *L.*, *1887*.

p.224,r. 9 ceva mai puțin crud. Curajul mă părăsi *1911*/ ceva mai puțin crud. Dar tocmai pentru că nu eram eu de vină, curajul mă părăsi *L.*, *1887*.

p.229, r. 17 Așa cum era, te mișca, te atrăgea în atmosfera palidă *1911*/ Așa cum era, slabă, ușurică, bună, anemică, sfioasă, tăcută, te mișca, te atrăgea, te fura, te sorbea în atmosfera palidă *L.*, *1887*.

p.231,r. 7 care se mișcă și se cumpănește *1911*/ care să mișcă, la un cadavru care să înnoadă os, mușchi, arteră, nerv și să cumpănește *L.*, *1887*.

[1] L = *Liniște (novelă)*, București, Librar-editor Haimann, 1887.

p.233,r. 5—7 aruncat în neștire în lumea nesimțitoare, mojică, fudulă, putredă de mici viții cari se înnoadă *1911*/ aruncat în neștire printre cealaltă lume nesimțitoare, mojică, fudulă, zavistioasă, putredă de mici viții, cari să înnoadă *L., 1887*;

r.19—20 o iubesc. Pe la începutul lui iulie, într-o zi, bătrînul mă deșteptă *1911*/ o iubesc. Dar pe la începutul lui iulie, din zi de dimineață, bătrînul mă dășteptă *L., 1887*;

r. 37—38 pînă la gît c-o velință albă. Am rămas singur, *1911*/ pînă la gît c-o velință albă, lată, înflorită cu răsuri albe cletănîndu-și molatec cutele largi, frînte de covorul ceruliu și moale. Am rămas singur *L., 1887*.

p.234, r. 27—28 dacă crezi că o să trăiesc...Oh! aș vrea *1911*/ dacă crezi că o să trăiesc, căci n-aș voi să-ți pui cununie pe cap și zăbranic negru la mînă. Oh! aș vrea *L., 1887*.

p.235,r. 13—14 Bătrînul se uită în ochii mei. Cînd am plecat *1911*/ Bătrînul se uită adînc în ochii mei, fără clipiri, fără vorbă, fără a să mișca din loc. Cînd am plecat *L., 1887*;

r. 20—22 I-am scris o rețetă. — Ah! n-o să mai fiu singur! *1911*/ I-am scris o rețetă, dar fără să m-auz decît o singură dată, la urmă, repetasem și repetam năuc: Ah! n-o să mai fiu singur! *L., 1887*.

p.237, r. 19—20 Îi sărutam mîinile. Gîndurile mele era un fel de ceață *1911*/ Îi sărutam mînele și i le încropeam în lacrimele mele. Gîndurile, în capul meu, era un fel de ceață *L., 1887*;

r. 30—31 unul din cei mai mari doctori italieni, un bătrîn bun, un savant al cărui zîmbet dovedea *1911*/ unul din cei mai mari doctori italieni: un bătrîn trist și bun, un savant înecat în știință, dar zîmbetul lui ușor și repede dovedea *L., 1887*.

p.238,r.7—8 cu mult mai subtilă, mai greu de studiat și de înțeles. Această stare *1911*/ cu mult mai înaltă, mai delicată, mai greu de surprins, de studiat și de înțeles, și care iarăși, desigur, trebuie să fie într-o legătură de viață cu funcția organelor așa de strînsă și de tainică, încît această stare *L., 1887*.

p.239,r.6—9 păreau întunecate. Ea zîmbea, întinsă și străvezie ca o bucată de ceară. Ah! și ce plăcere *1911*/ păreau întunecate, cernite; soarele chiar, năvălitor pe geamuri în valuri aurii, îmi părea o umbră deasă ce-mi întuneca vederile. Ea zăcea întinsă, nesimțitoare, rece, galbenă și străvezie ca o bucată de ceară curată. Ah! și ce plăcere *L., 1887*;

r.22 Eram fericit. Și nu m-aș fi clintit *1911*/ Eram fericit. Eu, al cărui sînge fugind din vinele mele spre a se răvărsa într-ale ei, eu, ale cărui mîini să răciseră, eu, al cărui trunchi era cutreierat de fiori, eu, al cărui cap înșomna într-un gol de viață, eram fericit, eram fericit, căci o vedeam înviorîndu-se și nu m-aș fi clintit *L., 1887;*

r.32 O convulsie epileptică. Vărsă. Doctorul întrerupse *1911*/ O convulsie epileptică începu a-i poci și a-i tortura fața chinuită și albă și trupu-i de jumătate zgîrcit. Vărsă și doctorul întrerupse *L., 1887*.

p. 240, r. 17—18 Revolta noastră?... Ș-am început să rîz *1911*/ Revolta noastră? Patimele noastre? Jalea noastră, fie ea atît de năprasnică ca ș-o vijelie? Jalea noastră, chiar dacă de zgomotul ei munții s-ar clăti din loc și s-ar prăvăli peste cîmpii? Ș-am început să rîz *L., 1887*.

p. 241, r. 14—16 cînd zac d-o boală lungă. Oh! să nu-i închiză *1911*/ cînd zac d-o boală lungă. Și în momentul cînd viața părea că s-a răvărsat pe deplin în ea, cînd simțeam că nebunia bucuriii îmi îmbătă creierul, a dăschis ochii asupră-mi atît de mari, cum nu-i mai pomenisem, atît de aprinși, încît păreau două flacări cari ard noaptea în dăpărtare. Oh! să nu-i închiză *L., 1887*.

p. 242, r. 2—3 citind un jurnal. — Unde e, doctore *1911*/ citind un jurnal. Parcă o velință groasă mi s-a ridicat dupe creier, și conștiința mi s-a trezit, mi s-a dăschis, mi s-a luminat, cum s-ar dăschide și lumina niște ochi strîns legați, cărora le-ai ridica groasa legătură ce-i tortură. Unde e, doctore *L., 1887*.

p. 243, r. 22—23 din care nu făceam parte. Mă simțeam azvîrlit *1911*/ din care nu făceam parte. Creierul mi să părea pecetluit într-o cutie groasă de oțel, ferit de orce impresie, strein cu desăvîrșire de veselie și de întristare. Mă simțeam azvîrlit *L., 1887*.

p. 245, r. 35—36 buzele de fruntea ei ca s-o sărut, buzele înghețau *1911*/ buzele de fruntea ei ca s-o sărut, cînd o bucurie de o clipă îmi lăcrima ochii, cînd eram gata să-mi uit durerea liniștită și împietrită, cînd dragostea caldă a părintelui

era gata să năbușească dezgustul nefericitului, atunci ochii mi să zvîntau, buzele, plecate spre sărutare, înghețau *L.*, *1887*.

p. 248, r. 2—3 tresărea. Era slabă, străvezie *1911*/ tresărea; răsuflarea-i frigea ca și cum ar fi fost vîrful unei lumînări. M-am uitat lung în chipul ei. Era slabă, albă, străvezie *L.*, *1887*.

p. 249, r. 10—12 Ce buze rumene! Mă apropiai de dînsa ca să o sărut, ca să-mi vărs focul. Oh! cine m-ar putea crede *1911*/ Ce buze rumene. Dar cum m-am apropiat de dînsa ca s-o sărut, ca să-mi vărs focul și să-mi omor spaima, sudoarea acelei veselii, repede ca un fulger, mi-a înghețat în spinare. Oh! cine m-ar putea crede *L.*, *1887*;

r. 30—32 în zăbrele de fier. Se opri lîngă mine și mă strînse de braț. — Ce te uiți *1911*/ în zăbrele de fier. Ș-am înghețat pîn'la oase cînd dodată s-a oprit lîngă mine și m-a strîns de braț cu o putere de uriaș și mi-a strigat: — Ce te uiți *L.*, *1887*;

r. 34 munții nu s-au prăvălit... A murit *1911*/ munții nu s-au prăvălit în smîrcul oceanelor, lingușitorii, necinstiții și nerușinații n-au rămas făr'de cinste și făr' de avere, nimic extraordinar nu s-a mai întîmplat pe lume, a murit *L.*, *1887*.

p.251 BURSIERUL

A apărut pentru prima oară în *Revista nouă*, București, anul I, 1888, nr.2, 15 ianuarie, p.55—69, semnată *De la Vrancea*.

A fost reprodusă în *România liberă*, București, anul XII, 1888, nr. 3.122, 28 ianuarie, p. 2—3; nr. 3.123, 29 ianuarie, p. 2—3; nr 3.124, 30 ianuarie, p. 2—3; nr. 3.125, 2 februarie, p. 2—3, cu aceeași semnătură și cu mențiunea: „din *Rev. nouă*". S-a reprodus apoi în ziarul *Democrația*, București, anul I, 1888, nr. 96, 14 iulie, p. 2—3; nr. 97, 16 iulie, p. 2—3; nr. 98, 17 iulie, p. 2—3; nr. 99, 19 iulie, p. 2—3; nr. 100, 20 iulie, p. 2—3; nr. 102, 22 iulie, p. 2—3, cu aceeași semnătură și cu mențiunea: „Din *Revista nouă*".

S-a tipărit ulterior în volumul *Paraziții*, București, Ed. Ig. Haimann, 1892, p. 193—248. S-a reprodus un fragment în *Antologie I, Bucăți alese din scriitorii veacului XVIII și XIX*, Iași, Ed. librăriei școalelor Frații Șaraga, 1895, p.180—182, antologie întocmită de A. Steuerman. S-a mai tipărit în volumul *Hagi-Tudose — Tipuri și moravuri*, București, Ed. Socec, 1903, p.161—208.

Reproducem textul ediției din 1903.

Nuvela conține un bogat material autobiografic. După un trimestru făcut în Gimnaziul „Gh. Lazăr", elevul Ștefănescu Barbu din clasa I, la 1 dec. 1870, cere ministerului un loc de bursier supranumerar într-un internat, urmînd să dea ulterior examenul de bursă.[1]

La examenul de bursă dat în septembrie 1871 Delavrancea obține notele: 5 la latină, 8 la istorie-geografie, 9 la științele naturale, 9 la aritmetică, 7 la religie, 7 la limba franceză și reușește cu $7^3/_4$, al doilea în clasa sa și al cincilea pe tot liceul, în ordinea mediilor. Printre semnăturile documentului se află și a lui Anghel Demetriescu, examinator la istorie-geografie, care a avut un atît de mare rol în viața scriitorului.

Cele cinci cataloage existente în arhiva Școlii medii „N. Bălcescu", provenite de la Liceul „Sf. Sava", pentru cl.I, II, III, IV și V, consemnează greutățile pe care Delavrancea le-a avut la latină și franceză și ușurința cu care învăța la matematică, istorie și științele naturale. Pentru ultimele două clase ale liceului documentele lipsesc, dar cererea de la 17 decembrie 1876 către minister, de a i se admite examen particular integral pentru clasa a VII-a, existentă la Arhivele Statului din București, susține autenticitatea sentimentului de apăsare și umilință pe care i le-au cauzat lui Delavrancea condițiile de viață din internatul Liceului „Sf. Sava", a căror oglindă este nuvela *Bursierul* de mai tîrziu.

Scos de la Mînăstirea Sf. Sava, unde se va așeza Universitatea, Colegiul „Sf. Sava" se mută în vechiul local de la Schitul Măgureanu, situat la începutul Căii Victoriei de azi, Podul Mogoșoaiei de atunci, pe malul stîng al rîului. Acesta este cadrul în care se desfășoară acțiunea nuvelei: bursierul privește din curtea liceului la ferestrele Hotelului „Neubauer", aflat în strada Rîureanu, existentă și azi.

În scrisoarea de la 21 mai 1881 către Elena Miller-Verghi se află un autoportret al lui Delavrancea, reluat mai tîrziu aproape întocmai în nuvela *Bursierul*:

[1] Arhivele Statului, București, Fondul Liceului „Sf. Sava" pe 1870. Vezi și studiul introductiv al ediției de față, p. XIV.

„Eram de 13 ani; purtam chipiu guvernului și tunica roasă în coate, și din 12 nasturi în față rămăsesem cu doi: unu pe-o parte, altu pe cealaltă. Era Duminica Floriilor. Mă jucam «puiu» în curtea liceului, cu păru vîlvoi și dogorît de soare, curgeau pe obraz cărîie de sudoare sărată și murdară de praf.

Pe cînd eram mai afundat în vicleșugul jocului, sosi și fratele meu. Începu să mă certe: părul prea e mare, haina e murdară. Ce-ai făcut nasturii? Ce e atîta joc? Pentru mine era destul. Nu-l puteam suferi, cu atît mai mult cu cît, fiind mic, nu îndrăzneam a crîcni pe față în mîhnirea mea.

Se însurase de curînd. Voia să mă vază cumnată-mea: Ducele de Mantua dorea și mai mult: a vedea toate animalele de pe fața pămîntului. Ea era mai modestă."[1]

Iar într-o altă scrisoare, inedită, către aceeaș persoană, la 9 aprilie 1884, Delavrancea își exprimă regretul că a părăsit căminul părintesc „pentru o carte mizerabilă", idee pe care o întîlnim și la începutul, și la sfîrșitul nuvelei *Bursierul.*

Apariția nuvelei a fost precedată de studiul lui Delavrancea *Din cultura noastră. Limba română în școli,* publicat în *Lupta literară* la 26 aprilie 1887 și semnat *Minucio,* pseudonim folosit rar de scriitor. Conținutul vădește preocuparea scriitorului pentru problemele școlii — manualele, programele și slujitorii ei. În acest studiu Delavrancea ajunge la concluzii valabile pentru sistemul de învățămînt burghez, pornind de la constatări făcute în propria sa viață de școlar:

„...E dureros să vezi cum să chinuiește prin școli mintea bieților copii cu abstracțiuni pedante și obscure și cum întregul nostru învățămînt conspiră în contra oricărei dezvoltări intelectuale.

Mai nimic nu se adresează la simțurile și la posibilitățile lui de a pricepe, și aproape tot bagajul de cultură oficială trece prin ciurul memoriei lui, lăsîndu-i în cap un fel de bîzîială confuză, ca de vespar, un amestec obscur și steril de vorbe... Unui astfel de sistem nu-i mai trebuie decît gramatica d-lui Manliu și un dascăl mărginit și tipicar, ca din cei dintîi patru ani de învățătură să se facă un minunat mijloc de a tîmpi pe școlari..."

În discursul rostit cu prilejul reformei învățămîntului din 1898, la 4 februarie, Delavrancea zugrăvește condițiile în care a învățat la Liceul „Sf. Sava";

[1] I. E. Torouțiu, *op. cit.,* vol. V, p. 299.

„Am suferit de ziduri umede, de brutalitatea unor profesori ignoranți și răi — a unora, căci mulți au fost și înțelepți și învățați — am suferit de cărți greșite, de atmosferă îmbîcsită în toate sferele ei..."

Mai departe, în același discurs:

„Și-mi aduc aminte că primul ministru de instrucțiune, care a venit să ne viziteze liceul, a dat ordin să reducă și din acei 45 de bani pe zi, cît costa întreținerea unui bursier. S-a gîndit la soldați, fără a se gîndi la frăgezimea copiilor, la faptul că bursierul trebuie să stea 7 ani închis în liceu, nici la viața sedentară tocmai la vîrsta cînd natura cere mai multă mișcare."

Din aceste condiții de viață trăită s-a născut *Bursierul.*

În nuvela sa Delavrancea reia, într-o sinteză artistică, multe din ideile pe care teoreticianul Delavrancea începuse să le dezbată în coloanele *Luptei literare,* sub pseudonimele *Fra Barbaro* și *Minucio.*

Înainte de publicare, nuvela s-a citit în redacția *Revistei noi,* din fosta Stradă Regală, azi Aristide Briand, în prezența lui Hasdeu, Vlahuță, Ion Bianu, Victor Bilciurescu și alții, după cum relatează acesta din urmă în *Amintirile* sale, cu prilejul comemorării a două decenii de la moartea lui Delavrancea.

Lectura a impresionat cu atît mai mult cu cît Victor Bilciurescu, fost elev al Liceului „Sf. Sava", confirma veridicitatea întîmplărilor, a descrierilor și a caracterelor înfățișate de Delavrancea în nuvela sa:

„...Zugrăvește cu marele lui dar de observație și povestire atmosfera claselor, a sufletelor ce le populau și a dascălilor vremurilor acelora, cu culoarea aceea de profund adevăr, caracteristică în toată slova lui, în tot cuvîntul lui.

Clipe de neuitat pentru cei ce l-au auzit citindu-le."[1]

Bursierul face parte din grupul de opere cu temă din viața de școală, avînd meritul că apare cu cinci ani înaintea schiței *Mogîldea* de Al. Vlahuță și *Un pedagog de școală nouă* de I. L. Caragiale, ambele publicate în 1893.

VARIANTE

p. 251, r. 6—7 cînd ai avut ochi, închipuire și inimă, să te pomenești *1903, 1892*/ cînd ai avut ochi să vază, închipuire

[1] Victor Bilciurescu, *Barbu Ștefănescu Delavrancea — Amintiri, Univ.,* LV (1938), nr. 125 (9 mai).

să învieze ce ai auzit și inimă să simță, să te pomenești *R.n.*, *Rom. lib.*, *Dem.*

p. 252, r. 23—25 în care mă suiam, înecîndu-mi ochii în albastrul cerului... colindările de prin stufișurile de soc cu flori mirositoare *1903*/ în care mă suiam și pe ale căruia ramuri mă legănam, înnecîndu-mi ochii în albastrul limpede și adînc al cerului; era colindul de prin stufișurile de soc cu flori mirositoare *R.n.*, *Rom.lib.*, *Dem.*/ în care mă suiam și pe ale căruia ramuri mă legănam, înecîndu-mi ochii în albastrul limpede și adînc al cerului, colindul de prin stufișele de soc cu flori albe și mirositoare, *1892;*

r. 31—33 în fără-fundul cerului. Năluciri fermecătoare. În prima noapte *1903*/ în fără-fundul cerului. Libertatea mea sta în putința d-a privi lung grădinile stufoase și cîmpiele netezi, d-a goni încotro m-or duce picioarele, d-a asculta basme și d-a mă încerca să născocesc altele noi. Libertatea mea era nălucirile fermecătoare ale unei copilării fără frîu și fără țăl. În prima noapte *R.n.*, *Rom. lib.*, *Dem.*/ în fără-fundul cerului. Libertatea mea era nălucirile fermecătoare ale unei copilării fără țăl... În prima noapte *1892.*

p. 254, r. 22—26 mi-era dușman. Viața din liceu îmi ucisese iluziile. Ea înlocuise rugăciunea cu blestemul și mă învăluise într-o coaje de fer egoistă și rea. Și, cu toate acestea *1903*/ mi-era dușman. Cine, dacă nu viața din liceu, îmi ucisese iluziile și farmecele copilăriei mele? Cine, dacă nu ea, îmi pusese pe buze blestemul în locul rugăciunei? Cine, dacă nu ea, mă învăluise într-o coaje de fer rece, egoistă și rea? Cine-mi sorbise mila și bucuria, dacă nu ea? Și, cu toate acestea *R.n.*, *Rom. lib.*, *Dem.*/ mi-era dușman. Cine, dacă nu viața din liceu, îmi ucisese iluziile mele? Ea îmi pusese pe buze blestemul în locul rugăciunei! Ea mă învăluise într-o coaje de fier rece, egoistă și rea. Și, cu toate acestea *1892;*

r. 26—28 ascundeam în mine o viață străină celorlalți, blîndă, frumoasă, neînțeleasă. Ghemuit *1903* /ascundeam în adîncul meu o viață streină celorlalți, o viață nemărginit de blîndă, de frumoasă și de neînțeleasă adeseaori chiar de către mine însuși. Ghemuit *R.n.*, *Rom. lib.*, *Dem.*/ ascundeam în adîncul meu o viață străină celorlalți, nemărginit de blîndă, de frumoasă și de neînțeleasă. Ghemuit *1892;*

r. 33—34 al atîtor inși, cînd dușmăniile ațipeau o clipă, mă visam cu fața în sus *1903*/ al atîtor inși, în dușmăniile ațipite o clipă, în flacările slabe și murdare ale lumînărilor de seu, printre atîți tovarăși de chin pe jumătate adormiți cu capul pe caiete și pe cărți, eu, uitat în binefacerile închipuirei, mă simțeam lungit cu fața în sus, *R.n.*, *Rom. lib.*, *Dem.*/al atîtor inși, în dușmăniile ațipite o clipă, printre atîți tovarăși de chin, pe jumătate adormiți cu capul pe caiete și pe cărți, eu, uitat în binefacerile închipuirei, mă vedeam lungit cu fața în sus *1892;*

r. 35—37 sub coviltirul adînc al cerului. Pînă nu mă mișcam pe banca de lemn și nu simțeam masa cenușie, miresmele *1903*/ sub coviltirul adînc și albastru al cerului. Vedeam, miroseam, auzeam, înțelegeam; plăsmuirele erau realități; și pînă nu mă mișcam ca să simț banca de lemn pe care ședeam și masa văpsită cenușiu pe care-mi rezemam coatele,miresmele *R.n.*, *Rom. lib.*, *Dem.*/ sub coviltirul adînc și albastru al cerului. Plăsmuirile erau realități. Pînă nu mă mișcam pe banca de lemn și nu simțeam masa cenușie, pe care îmi rezemam coatele, miresmele. *1892;*

p. 255, r. 5—6 legilor aspre cari o cîrmuiau. Liceul, murdar, ruinat. Uneori *1903*/ legilor aspre cari o cîrmuiau. Zidurile nalte, vechi, umede și cojite ale liceului, dormitoarele înțesate cu paturi de fer, văpsite cu verde, plapămile zdrențăroase și mirosind de trupurile atîtor generații, sofragiria, care duhorea a mîncare de cît colo și ale căreia ziduri se soiseră de aburii grași ai cazanelor cu tocană, îmi făceau rău, mă oboseau, mă sugrumau. Liceul, vechi și ruinat, era atît de murdar și de putred, încît uneori *R.n.*, *Rom. lib.*, *Dem.*/ legilor aspre cari cîrmuiau. Liceul era atît de murdar și de putred, încît uneori *1892;*

r. 19—22 închipuirile din lumea de odinioară mă adormeau cu capul pe bancă. Iacă viața mea. O luptă *1903*/ închipuirile mîngîietoare din lumea de altădată mă amețeau, mă îmbătau și înșelîndu-mă mă adormeau adeseaori cu capul pe bănci. Creierul meu, plin de iluzii mincinoase, de făgăduieli fantastice, se liniștea, scufundîndu-se într-o

pace adîncă și neînțeleasă. Cînd, prins de friguri, adormi cu capul p-o pernă moale, simți o odihnă ș-o mulțumire din cari n-ai voi să te mai deștepți. Visele ți-apar ca niște tablouri mai mari decît natura și nu țin decît o clipă și se prefac, se sting și iar s-aprind, felurite și spăimîntătoare. Fiecare fulger al minței este un vis de om bolnav și fericit. Și astfel era întreaga mea viață. O luptă *R.n.*, *Rom. lib.*, *Dem.*/ închipuirile din lumea de altădată mă adormeau cu capul pe bănci. Astfel era viața mea. O luptă *1892*;

r. 28—29 Învățam de frică și de rușine. Iluziile amorțite se deșteptau mai anevoie. Închipuirea *1903*/ învățam de frică, de dezgust și de rușine. Iluziile se deșteptau mai anevoios; gîndurile nu se mai trezeau repede, ca și cum ar fi fost speriate de cineva din somnul lor. Închipuirea *R.n.*, *Rom. lib.*, *Dem.*/ învățam de frică, de dezgust și de rușine. Iluziile se dășteptau mai anevoie. Închipuirea *1892*;

r. 29—30 clădea minuni într-o clipă. Limbile moarte *1903*/ clădea minuni într-o clipă. Trebuia ca dezgustul să mă zguduie, pentru ca închipuirea ațîțată să caute scăpare iarăși în viile amintiri de odinioară. Limbile moarte *R.n.*, *Rom. lib.*, *Dem.*, *1892*;

r. 39—p.256,r.1—2 nebunia de altădată. Trecuseră patru ani. Mă îmblînzisem *1903*/ nebunia de altădată. Patru ani trecuseră, și mișcarea puternică, și colorile strălucitoare, și formele fantastice, și armonia colosală pieriseră, rînd pe rînd, stinse și mistuite de viața dușmană din internat și din liceu. Mă îmblînzisem *R.n.*, *Rom. lib.*, *Dem.*/ nebunia de altădată. Patru ani trecuseră. Mă îmblînzisem *1892*;

r. 20—23 de năduhul dormitoarelor și de umezeala zidurilor. Din soare și nemărginire, la întuneric și umezeală. Ceea ce mă mîhnea *1903*/ de năduhul greu și zăpușit al dormitoarelor și de umezeala zidurilor ce brobona pereții cu o sudoare rece. Smuls din lumină, soare și nemărginire și aruncat în întuneric, umezeală și murdar — îngust, trebuia să pier, oricît m-ar fi îndopat cu mîncarea lor dezgustătoare. În toată melancolia mea liniștită, ceea ce mă mîhnea *R.n.*, *Rom.*, *lib.*, *Dem.*/ de năduhul greu și zăpușit al dormitoarelor și de umezeala zidurilor. Smuls din soare și nemărginire și aruncat în întuneric și umezeală... În melancolia mea liniștită, ceea ce mă mîhnea *1892*.

p. 259, r. 21—23 mă plimbam prin grădina internatului de pe albia Dîmboviței. Cald *1903*/ mă plimbam prin grădina din spatele internatului. Grădina se întindea pînă în albia Dîmboviței. Era cald *R.n.*, *Rom. lib.*, *Dem.*/ mă plimbam prin grădina internatului, ce se întindea pînă în albia Dîmboviței. Era cald *1892*.

p. 260, r. 11—13 cu două buze rumene și umede. Sta nemișcată *1903*/ cu două buze rumene și umede; închipuirea mea îi da mlădiere taliei, mers ușurel picioarelor și voce care pătrunde și mîngîie, pe cînd ea sta nemișcată *R.n.*, *Rom. lib.*, *Dem.*/ cu două buze rumene și umede. Ea sta nemișcată *1892*;

r. 13—14 în pervazul ferestrelor. O cream inconștient; o adoram *1903*/ în pervazul ferestrelor. Dar suflarea ei ar fi deschis și rumenit florile; dar vorba ei ar fi îmblînzit fiarele, dar privirile ei ar fi înseninat cerul. O cream din nou, fără să știu, și o adoram *R.n.*, *Rom. lib.*, *Dem.*/ în pervazul ferestrelor. Suflarea ei ar fi rumenit florile; privirile ei ar fi înseninat cerul. O cream din nou, fără să știu, și o adoram *1892*.

p. 261, r. 18—19 Privirile ei mă ardeau. Părul bălai, ca niște sculuri de borangic, îi lumina *1903*/ Privirile ei mă ardeau, și aș fi vrut să mă mistuie aceste două flacări albastre. Părul ei bălai, ca niște fuioare de mătase, îi lumina *R.n.*, *Rom. lib.*, *Dem.*/ Privirile ei mă ardeau, și aș fi vrut să mă mistuie. Părul ei bălai, ca niște sculuri de borangic, îi lumina *1892*;

r.19—20 gîtul și umerii. Cu capul pe genuchii mei... *1903*/ gîtul și umerii. Și această mătase ușoară și parfumată va fi a mea; voi închide ochii ș-o voi lăsa să-și scuture pe fața mea acest păr, această pulbere aurie. Voi închide ochii și, plecîndu-mi capul pe genuchii ei, o voi coprinde de talie, și belciugul mînelor îndîrjite în veci nu se va rupe. Cu capul pe genuchii mei *R.n.*, *Rom. lib.*, *Dem.*/ gîtul și umerii. Și această mătase ușoară și parfumată va fi a mea! Voi închide ochii și, plecîndu-mi capul pe genuchii ei, o voi coprinde de talie. Cu capul pe genuchii mei *1892*.

p. 262, r. 1—2 — Dar ea mi-a spus? — Nu vezi cum tremuri? *1903*/ „Dar ea mi-a spus? Eu cum o caut? Cine m-a sculat din somn, cine m-a îmbrăcat, cine m-a repezit aici? Chipul ei, care mă urmărește pretutindeni.“ „Poate că nu te-a

văzut bine." „Doar nu eram eu mai aproape de ea și ea mai departe de mine." „Nu vezi cum tremuri?" *R.n., Rom.lib., Dem.*/ „Dar ea mi-a spus? Eu cum o caut? Cine m-a sculat din somn, cine m-a îmbrăcat, cine m-a repezit aici?" „Poate că nu te-a văzut bine." „Dar ce, eu eram mai aproape de ea și ea mai departe de mine?" „Nu vezi cum tremuri?" *1892.*

p. 263, r. 37—38— p. 264, r. 1 cu fete de pension... Dar, din senin, auzii glasul sitav al dușmanului meu: — Nu știți însă ceva nou... Sfinții *1903*/ cu fete din pensioane, cu doamne mari chiar, tocmai atunci glasul sitav al dușmanului meu îmi zvîcni inima din loc: — Dar nu știți ceva nou, zise el rîzînd. Sfinții *R.n., Rom. lib., Dem.*/ cu fete din pensioane, cu doamne mari chiar; dar tocmai atunci, din senin, auzii glasul sitav al dușmanului meu: — Dar nu știți ceva nou, zise el rîzînd. Sfinții *1892.*

p. 266, r. 20—23 cuvintele ei, mă dusei în dormitor și mă lungii cu fața în sus. Închisei ochii și amorții în pat. Germană *1903*/ cuvintele ei, după ce, amețit de numele ei, de frumosul ei nume, m-am simțit coprins de fiori și reci și calzi, m-am dus în dormitor și m-am lungit cu fața în sus. Buza de jos îmi tremura. Cu ochii închiși, amorțit în lungul patului, mă gîndeam, și gîndurile mele erau repezi și crîmpeiate. Este germană *R.n., Rom. lib., Dem., 1892.*

p. 268, r. 28—30 soarele tău e de cinci lei? Cînd mă gîndii că e în brațele altuia, moleșită de plăceri și vîndută *1903*/ soarele tău e de cinci lei? Dar cînd mi s-a părut c-o văz curmată de mijloc în brațele altuia, cînd mi-am închipuit-o moleșită de plăcere și vîndută *R.n., Rom. lib., Dem.*/ soarele tău e de cinci lei? Dar cînd mi s-a părut c-o văz în brațele altuia, cînd mi-am închipuit-o moleșită de plăceri și vîndută *1892*;

r. 34—35 Dușmanul meu, în brațele Berthei! El?... Voii să strig, *1903, 1892*/ Dușmanul meu ținea pe Bertha de mijloc. Oh! cît de frumoasă era numai în cămașe! Mi-aduc aminte c-am vroit să strig *R.n., Rom. lib., Dem.*

TABLA ILUSTRAȚIILOR

CUPRINS